

**KOLABORÁCIA A ODBOJ
NA SLOVENSKU
A V KRAJINÁCH NEMECKEJ SFÉRY VPLYVU
V ROKOCH 1939-1945**

MAREK SYRNÝ A KOLEKTÍV

**MÚZEUM SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO POVSTANIA
BANSKÁ BYSTRICA
2009**

KOLABORÁCIA A ODBOJ NA SLOVENSKU A V KRAJINÁCH NEMECKEJ SFÉRY VPLYVU V ROKOCH 1939-1945.

MAREK SYRNÝ A KOLEKTÍV

© Autori:

Jozef Bystrický, František Cséfalvay, Peter Getting, Katarína Hradská,
Anton Hruboň, Martin Jarinkovič, Ivan Kamenec, Vojtech Kárpáty,
Branislav Kinčok, Miroslav Kmeť, Dalibor Krčmář, Matej Medvecký,
Stanislav Mičev, Pavel Mičianik, Lubomír Nenička, Vilém Prečan,
Peter Sokolovič, Ján Stanislav, Сергей Струнец, Marek Syrný, Michal Šmigel',
Marian Uhrin, Jan Vajskebr, Vladimír Varinský, Timea Veres,
Zlatica Zudová-Lešková

Recenzenti:

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
PhDr. Igor Baka, PhD.

Jazyková úprava:

Miroslav Kmeť

Grafická úprava:

Ivan Kocák

Tlač:

Vydavateľstvo Michala Vaška, s.r.o.; www.vmv.sk

Vydal:

Múzeum Slovenského národného povstania
Kapitulská 23
975 59 Banská Bystrica
www.muzeumsnp.sk

1. vydanie

© Múzeum Slovenského národného povstania 2009

ISBN 978-80-970238-2-9

OBSAH

I. Vstupné náčrty problematiky

Vojtech Kárpáty	
<i>Kolaborácia a kolaboranti 1939 - 1945</i>	11
Ivan Kamenec	
<i>Fenomény strachu a alibizmu v kontexte kolaborácie a odboja na Slovensku v rokoch 1938-1945</i>	21

II. Odboj a kolaborácia v krajinách strednej, juhovýchodnej a východnej Európy

Michal Šmigel'	
<i>Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN) – kolaborácia a odboj na ukrajinských etnických územiach v časoch vojny (1939 – 1945)</i>	35
Сергей Струнец	
<i>Польское население западных областей БССР (бывших северо-восточных воеводств II Речи Посполитой) во время Второй мировой войны (1939 – 1944). Проблема „коллаборационизма“</i>	59
Martin Jarinkovič	
<i>Kolaborácia v okupovanom Srbsku v rokoch 1941-1944</i>	83
Timea Veres	
<i>Príčiny 15. októbra 1944 v Maďarsku. Genéza pojmu „váhavý satelit“</i>	103

III. Odboj a kolaborácia v Protektoráte Čechy a Morava

Jan Vajskebr	
<i>Protektorátní uniformovaná policie mezi odbojem a kolaborací</i>	117
Dalibor Krčmář	
<i>Případ protektorátního ministra Josefa Kalfuse</i>	123
Lubomír Něnička	
<i>Kolaboranti, čeští fašisté a poválečné procesy na Ostravsku</i>	130

IV. Odboj a kolaborácia v slovenskej spoločnosti

Peter Getting

*Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov
slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939-1945*.....149

Katarína Hradská

*Kolaborácia alebo spolupráca?
(Ústredňa židov ako problém židovskej spoločnosti)*.....181

V. Odpor verzus kolaborácia v slovenskom odboji

Zlatica Zudová-Lešková

*Československý demokratický odboj na Slovensku v rokoch 1939-1943
– stály cieľ slovenských a nemeckých bezpečnostných služieb*.....193

Marek Syrný

*Od odboja ku kolaborácii. Náčrt problematiky spolupráce príslušníkov
odboja so slovenskými a nemeckými orgánmi v rokoch 1939-1945
na Slovensku*.....208

Matej Medvecký

Nepohodlný vedúci strany – dobrodružný osud Štefana Handeru 231

VI. Odboj a kolaborácia v slovenskej armáde

Jozef Bystrický

*Problém zapojenia vyšších dôstojníkov slovenskej armády do protifašistic-
kého odboja z hľadiska čs. vojenskej správy v Londýne* 255

Pavel Mičianik

*Veteráni východného frontu v povstaní. Pôsobenie niektorých vyšších povsta-
leckých dôstojníkov na východnom fronte*.....273

Marian Uhrin

*K problematike personálnej a organizačnej výstavby delostrelectva
Domobrany* 296

VII. Osobnosti

Ján Stanislav	
<i>Ferdinand Čatloš v perimetri kolaborácie a odboja</i>	313
Stanislav Mičev	
<i>Peter Zaťko - persona non grata</i>	353
Peter Sokolovič	
<i>Dilemy Františka Galana</i>	371
Branislav Kinčok	
<i>Spravodajský dôstojník Anton Tomeček</i>	383
Anton Hruboň	
<i>Pohľady Alexandra Macha na udalosti a fenomény</i> <i>rokov 1938 – 1945 v optike jeho rukopisnej pozostalosti</i>	401

VIII. Percepčia odboja a kolaborácie v súčasnosti

Vladimír Varinský	
<i>Identifikácia protikomunistického odboja a jeho podoby</i> <i>v povojnovom období</i>	409
Miroslav Kmeť	
<i>Problematika kolaborácie a odboja vo výučbe dejepisu</i>	421

Menný register	432

Použité pramene a literatúra	444

NA ÚVOD

V rokoch II. svetovej vojny existovali na územiach priamo či nepriamo ovládaných Hitlerovým Nemeckom dva základné spôsoby ľudskej existencie – kolaborácia a odboj. A podľa toho, aké silné bolo zovretie v nacistickom chomúte, resp. podľa toho, či sa Nemecko cítilo silné (vyhrávalo) alebo bolo vnímané ako slabé (ustupovalo), sa menil aj pomer medzi kolaboráciou a odbojom v spoločnosti. Prirodzene, že v každom totalitnom násilníckom režime pre to, aby človek prežil čo i len jeden deň, musí takým či onakým spôsobom aspoň čiastočne kolaborovať. Prinajmenšom tým, že chodí do práce, resp. plní niektoré režimové nariadenia, aj keď s nimi nesúhlasí. V každej Nemeckom okupovanej či satelitnej krajine strednej, juhovýchodnej a východnej Európy sa s nástupom Hitlera k „anšlusu“ Európy k nemu pripájali miestne skupiny uchvátené fašizmom, nacizmom či aspoň autoritárstvom. Pod dojemom pádu, či skôr skrachovania starého medzivojnového systému bolo pod vplyvom týchto radikálnych skupín obyvateľstvo náchylné k ľahšiemu prijímaniu „nového“, „moderného“ politického a sociálneho poriadku Hitlerovej „Novej Európy“. Viaceré štáty ovplyvňované Nemeckom sa od medzivojnového občianskeho princípu obrátili k nacionalizmu až šovinizmu. Propagandisticky sa zneužívala národná história, na základe ktorej sa argumentovala potreba a príčiny odklonu od „dekadencie“ občianskej demokracie či „zločinného“ bolševizmu k národným „koreňom“ – nacionalizmu, autoritárstvu a prípadne i „národnému“ náboženstvu. Hľadali sa nielen vonkajší (o ktorých nikdy nebolo núdza), ale aj vnútorní nepriatelia, aby sa vybudovalo silné, jednotné (a jednoliate) národné spoločenstvo, ktoré pretrvá vojnovú búrku. Vytváranie „čistých“ národných a štátnych spoločenstiev padali za obeť nielen Židia či Rómovia, ale aj ďalšie národnosti, ktoré sa nenachádzali na rovnakej strane bojujúcej Európy. Represie však nemali ani zďaleka iba nacionálny podtón, ale zasiahli aj masy politických odporcov v radoch vlastného národa či skupiny. Postupne však, ako dlhodobejšie pôsobila či silnela perzekúcia, a v spojení s vojenským oslabovaním Nemecka, rástla v okupovaných i satelitných krajinách nemeckej sféry vlna odporu voči Nemecku i voči kolaborácii s Hitlerom. V roku 1943 sa misky váh už začali prikláňať na stranu protinemeckej a protirežimovej opozície, resp. odboja.

Okrem výraznejšie vyprofilovaných kolaborantských, príp. naopak odbojových hnutí a osobností, sa však v každej skúmanej krajine nachádzala väčšina obyvateľstva v akejsi „medzipozícii“. Na jednej strane bola exis-

tenčne (a niekedy čiastočne aj ideologicky) naviazaná na okupačnú správu či kolaborantský režim, s ktorými sa ale nemusela plne stotožňovať. Na druhej strane však ešte nebola existenčne nútená prejsť do otvoreného odporu voči štátnej moci, nevrajiac už o tom, že pre mnohých nebola vízia nahradenia Hitlerovho poriadku Stalinovým vôbec lákavá.

Predkladaná publikácia *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939-1945* sa zaoberá práve zložitou problematikou prelínania sa základných existenčných pozícií kolaborácie a odporu u jednotlivých štátov, národov, skupín obyvateľstva či jednotlivých osobností. Práve na opisoch konania a zmýšľania vedúcich spoločenských osobností sa najlepšie poukazujú príčiny, vývoj i dôsledky premien niekdajších prorežimových kolaborantov na neskorších opozičníkov až odbojárov. Ale tento proces nebol iba jednosmerný. Existovali, aj keď prirodzene v menšom rozsahu, aj opačné „prestupy“ z tábora odporu ku spolupráci s okupačným či kolaborantským štátnym aparátom.

Práca *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939-1945* voľne nadväzuje na rovnomennú konferenciu, ktorá sa uskutočnila v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici 13. až 15. októbra 2009. Značne rozšírené vtedajšie konferenčné príspevky tvoria gro tejto publikácie. K nim pribudli však aj nové štúdie, menný register a prehľad použitej literatúry, čím sa obsahovo aj formálne dotvoril kompaktnější obraz o skúmanej problematike. Dvadsaťštyri kapitol publikácie je „teritoriálne“ aj tematicky rozdelených do vyšších celkov, ktoré postihujú jednotlivé oblasti fenoménu kolaborácie a odboja, pričom si, prirodzene nenárokujú, komplexnosť vyčerpania tej-ktorej témy. V prípade mimoslovenských či mimočeských tém ide z objektívnych príčin skôr o prehľadové sondy.

K publikácii sú ako separát priložené aj dva úvodné príspevky a diskusia k problematike 65. výročia historiografie slovenského odboja a Slovenského národného povstania, ktorá odznela na spomínanej konferencii. Redakcia sa rozhodla priložiť tieto texty k publikácii *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939-1945* napriek tomu, že priamo s touto témou nesúvisia. Obsahujú však viacero podnetných myšlienok, ktoré formálne, metodicky či predmetom svojho záujmu nepriamo súvisia so zložitou skúmanou problematikou kolaborácie a odboja.

Marek Syrný

I. VSTUPNÉ NÁČRTY PROBLEMATIKY

Quisling, Vidkun

KOLABORÁCIA A KOLABORANTI 1939 – 1945

VOJTECH KÁRPÁTY

V súčasnej hovorovej slovenčine majú slová kolaborácia a kolaborovať výhradne negatívny význam a sú používané takmer výlučne v takomto kontexte. Nehovoriac o pojme kolaborant, ktorý v sebe nesie akosi automaticky a samozrejme pejoratívny a hanlivý nádych. Prax nášho jazyka posledných desaťročí to jasne potvrdzuje. Kým pre iné činnosti a ich aktívnych či pasívnych protagonistov neváhame použiť v našom jazyku udomácnené výrazy, majúce svoj základ v románskych a germánskych jazykoch, no predovšetkým v latinčine, tak pre označenie spolupráce volíme „pre istotu“ pôvodné slovenské slovo. Bežne počujeme, že podnikateľ preferuje kontrakty istého druhu. Nikto však dnes nepovie, že sa rozhodol pre kolaboráciu s daným obchodným partnerom alebo firmou, ale že sa rozhodol pre určitý druh a formu spolupráce, poprípade kooperácie. Slová kolaborovať, kolaborácia a kolaborant jednoznačne získali svoj primárny negativistický obsah po roku 1945, keď slúžili na pomenovanie celoeurópskeho javu spolupráce a spolupracovníkov s nacistickým Nemeckom, fašistickým Talianskom alebo s ich spojencami. Z pôvodne latinského slova, ktoré získalo svoj nový moderný význam vo francúzštine po roku 1945, sa stalo zaklínadlo, verbálne kladivo na reálnych i potenciálnych nepriateľov nového víťazného usporiadania Európy a Sveta a tiež jasná a zámerne všeobecne simplifikovaná ideologická nálepka pomerne širokého spektra ľudí s ešte širším spektrom politickej minulosti, bývalej aktívnej politickej kariéry, či jednoducho s takým osobným nešťastím, že boli v nesprávny čas na nesprávnom mieste. Tak, ako je pravdou, že dejiny píšu

vít'azi, tak aj povojnová propaganda chcela a do istej miery aj vytvorila typus kolaboranta, väčšinou stotožňovaného s fanatikom slepo oddaného ideológii alebo primitívne bažiacemu po osobnom prospechu a hmotnom zisku.

V našom príspevku sa však nebudeme zaoberať pohnútkami jednotlivcov a skupín, ktoré ich viedli ku kolaborácii s Nemeckou ríšou, či už v roli okupanta alebo vojnového spojenca. Pokúsime sa o základnú typológiu reálnych existujúcich foriem kolaborácie a jej protagonistov a následne o stručnú charakteristiku hlavných kolaborantských politických strán, hnutí a polovojenských formácií v jednotlivých štátoch vojnovnej Európy.

Pri tvorbe primárnych typológií európskej vojnovnej kolaborácie z rokov 1939 – 1945 môžeme použiť dve základné východiská triedenia jej predstaviteľov. Prvé delenie je charakteristickejšie a vychádza z poznania a analýzy ideových, svetonázorových a nakoniec aj konkrétnych **ideologických východísk** najsilnejších skupín národných kolaborantských skupín, pričom sa zohľadňuje ich vnútorná genéza a predvojnový vnútorný vývoj v tomto smere. Podľa tohto kritéria môžeme kolaborantské politické strany, hnutia a polovojenské formácie rozdeliť na:

1. Tradicionalistické a konzervatívno-nacionalistické politické strany a organizácie. V tejto skupine môžu byť vedľa seba zaradené národne a nacionalisticky orientované strany zastupujúce národy, ktoré dosiahli pokročilý stupeň vývoja a získali a dlhšiu dobu kreovali vlastný národný štát, ale aj politické strany, ktoré bojovali za emancipáciu svojho národa a za dosiahnutie národnej a štátnej nezávislosti.

2. Politické strany, hnutia a organizácie, ktoré boli priamo, či nepriamo inšpirované v dvadsiatych rokoch minulého storočia víťazným postupom talianskeho fašizmu a jeho fašistickej revolúcie, snažiacej sa o reorganizáciu a nové chápanie pojmov národ a štát a úlohu jednotlivca v spoločenskom organizme.

3. Národno-socialisticky orientované politické strany, hnutia a organizácie, ktoré vznikali v druhej polovici dvadsiatych a prvej polovici tridsiatych rokov, alebo sa nacifikovali po vojenskej okupácii Nemeckom. Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj strany utilitaristicky založené už počas okupácie. Mali sa stať v maximálnej možnej miere nástrojom spolupráce a mobilizácie verejnosti v prospech okupačného režimu. Tieto strany nemuseli a priori vznikať ako vyhranene národno-socialisticky orientované a mohli skôr naberať a vykazovať vonkajšie znaky tradicionalistických a umiernenějších národných strán. Súvisí to priamo s nemeckou okupačnou politikou v jednotlivých európskych štátoch, kde Nemecká ríša radšej preferovala z hľadiska hladkého a bezproblémového priebehu vojenských operácií stabilizačne pôsobiace tradionalisticko-národné politické strany, ktoré by zabezpečovali

pokojný vývoj a garantovali stabilitu oproti radikálnym skupinám, ktoré preferovali revolučné riešenia a різne zmeny, hroziace dlhotrvajúcimi vnútroštátnymi konfliktami a rozbrojmi.

4. Polovojenské formácie s rôznym stupňom reálneho priameho alebo sprostredkovaného prepojenia na nemeckú politickú alebo vojenskú okupačnú správu. Existencia tejto samostatnej kategórie však nevylučuje prepojenie a priamu väzbu týchto polovojenských zoskupení na politické strany a hnutia, ktoré sme spomenuli v bodoch 1 – 3. V niektorých prípadoch mali tieto, väčšinou radikálne národnosocialisticky orientované formácie, priamu ambíciu transformovať sa na širšie národné hnutie, eventuálne na politickú stranu klasického typu (môžeme hovoriť o spätnom vývoji, teda od formy pričlenenej stránickej organizácie k politickej strane s náležitými atribútmi a vlastnou ideologicko-svetonázorovou základňou a politickým programom).

Druhá typológia vychádza z **medzinárodnoprávneho postavenia** konkrétneho subjektu (štátu, protektorátu, okupovaného územia) a stupňa jeho pripútania k okupačnej moci alebo dominantného expandujúceho štátu. Podľa týchto kritérií môžeme teda spomínané subjekty v rokoch 1939-1945 z hľadiska vzťahu k Nemeckej ríši rozdeliť do nasledujúcich základných skupín:

1. Úplná okupácia brannou mocou bez akýchkoľvek snáh a pokusov o ponechanie zdaní vonkajších atribútov samostatnosti. V niektorých prípadoch snaha o vytvorenie paralelnej vojenskej a politickej správy. Štát je po vojenskom násilnom obsadení pričlenený ako vlastníctvo okupačného štátu (Nemeckej ríše), nie však ako jeho plnohodnotný subjekt a súčasť, teda ako bývalé ríšske územia alebo ako územia s kompaktným nemeckým etnickým osídlením (Rakúsko/Ostmark/, Sudety).

2. Čiastočná okupačná správa s priamou vojenskou intervenciou bez priameho pričlenenia k Nemeckej ríši s istým stupňom intenzity policajného, vojenského a politického dozoru. Takúto formu si vynútili väčšinou snahy bývalých vojnových spojencov koncom 2. svetovej vojny prejsť na stranu Spojencov. Klasickým príkladom je Maďarsko od polovice marca 1944.

3. Formálne samostatný štát so všetkými vonkajšími znakmi a atribútmi (hlava štátu, parlament alebo iná forma snemu /poprípade stránického grémia/, vojsko, polícia, žandárstvo atď.). Tieto štáty však vznikli ako vojnový alebo predvojnový produkt nemeckej zahraničnej politiky alebo priamej vojenskej agresie, väčšinou likvidujúc viacnárodné a multietnické štáty, aby pod vonkajším zdaním národných osloboditeľov „porobených malých národov“ im priniesli vytúženú štátnu samostatnosť. Novovzniknuté štáty sa však automaticky stávajú „nadšeným“ spojencom Nemeckej ríše a automaticky poskytujú „spontánne“ Nemecku svoj ľudský a materiálny potenciál v jeho vojnovom úsilí a podporujú jeho ďalšiu expanziu. Zároveň sú s Nemeckou rí-

šou zviazané osobitnými bilaterálnymi zmluvami upravujúcimi ich nadštandardné politické, hospodárske, vojenské, ale aj kultúrne kontakty a spoluprácu. Klasickými príkladmi sú Nezávislý chorvátsky štát (*Nezavisna Država Hrvatska – NDH*) a Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945.

4. Samostatné štáty, ktoré sa dobrovoľne, na základe sympatií a ideologickej príbuznosti, alebo vidiny územných či hospodársko-finančných ziskov a prospechu pridali ako spojenci Nemeckej ríše k jej vojnovému ťaženiu. Do tejto kategórie môžeme zaradiť Bulharsko, Rumunsko či Maďarsko do marca 1944.

5. Predstavitelia pronacistických politických strán a ich polovojenských formácií z neutrálnych štátov a zo štátov bojujúcich v protihitlerovskej koalícii. Do tejto skupiny je možné s istými výhradami zaradiť španielskych falangistických dobrovoľníkov Modrej divízie a malú skupinu britských dobrovoľníkov, ktorá vznikla pod názvom *Légia sv. Juraja (St. Georgs-Legion)* a neskôr sa premenovala na *Britský dobrovoľný zbor (Britisches Freikorps)*.

Načrtnuté návrhy typológie však nie sú konštantné a nemenné, rovnako ako je premenlivé i hodnotenie a klasifikácia jednotlivých kolaborantských režimov, ich vnútorná organizácia, spôsoby a metódy práce, previazanosť s okupačnou mocou alebo výskyt a intenzita domáceho odboja namiereného proti okupačnému štátu, jeho mocensko-represívnemu aparátu a vojenskej brannej moci.

Nórsko

Prvým štátom, ktorému budeme venovať pozornosť je Nórsko. Nielen pre osobu hlavného predstaviteľa kolaborácie Vidkuna Quislinga, ktorého meno simplifikovane použila povojnová propaganda na pomenovanie najzaselepanejších kolaborantov s nemeckou okupačnou mocou, ale predovšetkým pre vnútornú komplikovanosť rozvrstvenia jednotlivých skupín nórskej kolaborácie a foriem spolupráce s nemeckou okupačnou správou a zložkami nemeckej brannej moci.

Nórsko bolo cieľom nemeckej útočnej vojenskej operácie s názvom *We-serübung*, ktorá trvala 62 dní (pre porovnanie obsadenie Francúzska trvalo iba 46 dní) a skončila kapituláciou všetkých druhov zbraní nórskej brannej moci, ktorú podpísal 10. júna 1940 Quislingov kolega z nórskeho generálneho štábu Otto Ruge. Vidkun Quisling, ktorého prvá vláda trvala iba šesť dní sa po prvýkrát stretol so svojim rivalom trvalým politickým rivalom, ktorým bol až do roku 1945 Jonas Lie.

Práve Lie bol druhou kľúčovou postavou nórskej kolaborácie. Narodil sa v poslednom roku devätnásteho storočia a po ukončení štúdia práva sa stal policajným dôstojníkom. Ešte počas univerzitných štúdií a prvých rokov policajnej praxe vydal pod pseudonymom Max Mauser niekoľko detektív-

nych románov. V roku 1934 dohliadal ako komisár mierových síl Spoločnosti národov na ľudové hlasovanie – plebiscit v Sársku. V roku 1939 sa objavil v rovnakej funkcii v tureckej Alexandrette (dnešný Iskenderun). Počas jeho služobného výkonu sa však stretol s nemeckým dôstojníkom – budúcim ríšskym komisárom pre Nórsko – Josefom Terbovenom¹ - ktorý natrvalo poznamenal jeho budúcu profesnú kariéru.² V tomto čase ešte Lie nebol členom hnutia *Nasjonal Samling*, hoci bol vedený ako sympatizant tohto hnutia. O charaktere a pevnosti tejto osobnosti svedčí aj skutočnosť, že v čase, keď Quisling vydal rozkaz o demobilizácii nórskeho ozbrojeného národa, Lie bojoval proti útočiacej nemeckej okupačnej armáde do poslednej minúty a až do úplnej kapitulácie nórskeho ozbrojeného národa. Práve títo dvaja muži predstavujú nórsku kolaboráciu - Quisling a Lie. Otázku, kto by bol podľa laického hodnotenia „menším zlom“ pre nórske národ nie je možné v tejto chvíli zodpovedať. Pre dôkladnejšiu charakteristiku týchto dvoch osôb je potrebné opísať organizácie, ktoré boli ich výtvarmi.

Quislingova politická strana s názvom *Nasjonal Samling* (Národné združenie) predstavuje základný prvok nórskej kolaborácie a jej polovojská formácia s názvom *Hird* (slovo označovalo pôvodne vojenskú družinu panovníka – jeho osobnú telesnú stráž) jej najaktívnejšiu zložku. *Hird* bola založená ešte v roku 1934 a členstvo v nej bolo ohraničené vekom uchádzača (18 – 45 rokov). V marci 1941 prevzala na seba aj niektoré vybrané právomoci³ a dňa 14. augusta 1943 bola táto organizácia ako celok začlenená do nórskeho ozbrojeného národa. Kým pred nemeckou okupáciou Nórska mal *Hird* iba niečo vyše 500 aktívnych členov, v čase najväčšieho rozmachu (1943 – 1944) v jej uniforme slúžilo od 45 tisíc do 60 tisíc mužov.

Hird mal viaceré pričlenené organizácie, ktoré existovali a pracovali ako jej integrálne a permanentné zložky. Elitu v rámci organizácie *Hird* predstavovala *Fřrergarden* (Vodcová stráž), ktorú tvorilo 150 telesne a psychicky najzdatnejších vybraných dobrovoľníkov. Jej prvoradou úlohou bolo strážiť

1 TERBOVEN, Josef (23. 5. 1898 Essen – 8. 5. 1945 Oslo) - SA-Obergruppenführer a ríšsky komisár pre obsadené nórske územia. V 1. svetovej vojne slúžil od roku 1915 a dosiahol hodnosť poručíka. V roku 1921 prerušil štúdium práva a politických vied na univerzite vo Freiburgu a Mníchove. Od roku 1923 pracuje ako zamestnanec banky a zároveň sa stáva členom NSDAP. Aktívny účastník Hitlerovho pokusu o prevrat v Mníchove v dňoch 8. – 9. 11. 1923. V roku 1925 založil miestnu skupinu NSDAP v Essene a pomáha zriaďovať miestne Úderné oddiely (Sturmabteilungen – SA). V roku 1925 sa mu podarilo otvoriť vydavateľstvo a kníhkupectvo Neuen Front. V roku 1927 je menovaný okresným a o rok neskôr župným vedúcim NSDAP v Essene. Dňa 24. 4. 1940 bol menovaný ríšskym komisárom v okupovanom Nórsku. V tejto funkcii zotrval až do konca 2. svetovej vojny, keď bol K. Dönitzom 7. 5. 1945 odvolaný. V nasledujúci deň spáchal v hlavnom meste Nórska samovraždu.

2 BOROVIČKA, M.: *Kolaboranti 1939 – 1945*. Praha – Litomyšľ 2007, s. 119.

3 CABALLERO JURADO, C.: *Resistance Warfare*. London 1996, s. 8.

osobnú bezpečnosť vodcu NS V. Quislinga a jeho najvyšších predstaviteľov a straníckych funkcionárov. Počas svojej existencie mala Ffrergarden niekoľko veliteľov.⁴

V marci 1942 bol založený *Hirdens Flykorps (Letecký zbor)*, ktorý bol nórsnym ekvivalentom *Národnosocialistického leteckého zboru (NSFK)* v Nemeckej ríši. Velil mu zborový vodca (Korpsfrrer) Erling W. Eliassen. V máji 1942 bola vodcom NS zriadená špecializovaná námornícka sekcia organizácie Hird s názvom *Hirdmarinen*, ktorú do polovice novembra 1943 viedol poručík Bertel Bruun a neskôr Thorleif Thorleif Fjeldstad, obaja v hodnosti Hirdmarinefrrer. Od roku 1943 boli z Hirdu vyberané osvedčené a spoľahlivé kádre pre policajnú prácu a boli z nich sformované bezpečnostno-represívne oddiely *Hirdens Alamenheter (HAE)*, ktoré boli nasadzované do akcií spolu s regulárnymi pravidelnými policajnými oddielmi a postupne na seba preberali niektoré z ich kompetencií. Tieto pomerne dobre vyzbrojené pomocné policajné prápory podliehali pod priame velenie šéfa nemeckých okupačných bezpečnostných a policajných zložiek, ale každé ich použitie zároveň musel schváliť priamo vodca NS V. Quisling, hoci vo viacerých prípadoch bol tento súhlas iba obyčajnou formalitou vybavovanou dodatočne. Strážnou službou tovární, ciest, komunikačných železničných a cestných uzlov a všetkých hospodársky dôležitých strategických objektov a zariadení boli poverené oddiely *Hirdens Bedriftsvern (HBV)*, ktoré vznikli až v roku 1943 a tvorili personálny rezervoár pre *Freiwilligen Legion Norwegen*. Samostatnú sekciu mali v organizácii Hird aj ženy.⁵

Pri *Nasjonal Samling* existovalo ešte množstvo ďalších polovojských uniformovaných organizácií. Mládež *Nasjonal Samling* bola organizovaná v *NS Ungdomsfylking (NSUF)*, ktorú viedol minister Axel Stang. Starí bojovníci *Nasjonal Samling* boli združení v osobitnej pričlenenej straníckej organizácii s názvom *NS Kamporganisasjon (KO)*, ktorá vznikla ešte v roku 1936 pre najoddanejších, najhorlivejších a najzaslúžilejších členov NS a v čase svojho vzniku mala KO iba 428 riadne registrovaných členov. Najväčší nárast zaznamenala počas vedenia Franklina Knudsena (1940 – 1945), keď počet jej členov dosiahol výšku sedemtisíc osôb.

Takpovediac konkurenčnou nórskou kolaborantskou organizáciou, ktorá však nikdy nedosiahla početný stav a široké spektrum členskej základne hnutia *Nasjonal Samling*, boli *Germanske SS Norge (GSSN)*. Počiatky vzniku

4 Prvým veliteľom Ffrergarden bol od 20. apríla 1942 do 1. apríla 1944 Sveitfrrer Per Carlsson, ktorého v tejto funkcii vystriedal Sverre Henschien (apríl 1944 – február 1945). Posledným veliacim dôstojníkom tejto elitnej jednotky Hirdu bol až do mája 1945 Sophus Kahrs.

5 Ženskou sekciou tejto polovojskej organizácie bol Kvinnehird, ktorého členky boli rozdelené podľa veku do troch základných skupín: Smahird (10 – 14 rokov), Gjente-hird (14 – 18 rokov) a Kvinnehird (18 – 40 rokov). Prvé dve sekcie patrili zároveň k mládežníckym organizáciám NS.

nórskych SS možno sledovať už v máji 1941, práve ako formujúcu sa nórsku národnosocialistickú opozíciu voči V. Quislingovi a jeho NS. Týždeň po napadnutí ZSSR povolil ríšsky komisár Terboven druhú vlnu náboru Nórov do *Zbraní SS*.⁶ Už 29. júla 1941 odišlo do nemeckých vojenských výcvikových stredísk *Waffen SS* prvých 300 nórskych mužov, ktorých nasledovalo v polovici augusta ďalších 700 nórskych dobrovoľníkov. Tento konvoj doplnilo v Hamburgu ďalších 62 mladých Nórov z nórskej komunity v Nemecku, ktorá mala svoje sídlo v Berlíne.⁷ Na konci roku 1941 bolo do *Waffen SS* už prihlásených 1218 Nórov a jednotka dostala prvý oficiálny názov – *Freiwilligen Legion Norwegen* (Nórska dobrovoľnícka légia), ktorý bol 21. júla 1941 zmenený na *Germanske SS Norge*. Jej velením bol poverený major Jorgen Bakke. Nórski dobrovoľníci boli po prvýkrát aktívne nasadení v boji vo februári 1942 na leningradskom úseku frontu, ešte ako súčasť 2. motorizovanej brigády *Waffen SS*. Neskôr boli nórski dobrovoľníci *Waffen SS* začlenení do 11. dobrovoľníckej divízie tankových granátnikov *SS Nordland*.⁸

Veliteľmi *Germanske SS Norge* boli Jonas Lie (máj 1941 – januára 1945) a Sverre Riisnaes (január 1945 – máj 1945). Maximálny počet nórskych dobrovoľníkov vo *Waffen SS* bol 3878 mužov (január 1944).⁹

Taliansko

O talianskej kolaborácii v pravom slova zmysle môžeme hovoriť až od polovice roku 1943, keď sa zrútil Mussoliniho fašistický režim a osud krajiny bol v plnej miere závislý od rozhodnutí Berlína a nemeckej vojenskej okupačnej správy.

Roky 1942 – 1943 boli pre Taliansko obdobím katastrofálnych porážok jeho vojsk na všetkých frontoch. Najtragickejším sa stalo Mussoliniho „*ruské dobrodružstvo*“, v ktorom padla alebo zamrzla na východnom fronte viac ako polovica z vyše stotisícového talianskeho expedičného zboru. Udalosti na vnútropolitickej scéne začali pod vplyvom týchto vojenských porážok nadobúdať dramatický spád a smerovali k štátnemu prevratu a zosadeniu diktátora. Pre tento plán boli získaní aj viacerí členovia *Veľkej fašistickej rady*, vrátane príslušníkov starej gardy (*Vecchia Guardia*) Mussoliniho najbližších spolupracovníkov a spolubojovníkov z obdobia začiatku dvadsiatych ro-

6 Prvá vlna náborovej kampane začala ešte v januári 1941 a bola zameraná na mladých mužov vo veku 17 – 25 rokov. Napriek osobnému angažovaniu sa samotného Quislinga v tejto akcii reakcie nórskej mládeže nespĺnili očakávania. Spolu s druhou vlnou náborovej kampane, ktorá trvala do októbra 1941 sa do SS prihlásilo iba okolo tisíc dobrovoľníkov. Ich počet sa potom priebežne dopĺňal počas ďalších fáz náborových kampaní *Waffen SS* v Nórsku. AUSKÝ, S. A.: *Dobrovoľníci a druhá svetová válka*. Praha 2007, s. 268.

7 DAVIS, B. L.: *Flags of the Third Reich: Waffen SS*. London 1994, s. 10.

8 WILLIAMSON, G.: *Waffen SS*. Brno 2007, s. 103 – 107.

9 AUSKÝ, S. A.: *Dobrovoľníci a druhá svetová válka*, s. 269.

kov. K táboru sprisahancov sa pridal aj Mussoliniho zat', minister zahraničných vecí a od začiatku roku 1943 taliansky vyslanec vo Vatikáne Galeazzo Ciano. To sa mu stalo osudným a neskôr bol odsúdený na procese vo Verone, napriek rodinným zväzkom s Mussoliniho rodinou, na trest smrti a popravený.

Celý proces odstránenia Mussoliniho a fašistickej diktatúry začal 24. júla 1943 na zasadaní *Veľkej fašistickej rady*, ktorá sa po búrlivej nočnej diskusii rozhodla vydať rezolúciu, ktorú adresovala kráľovi. Panovníka v nej vyzvali, aby „prevzal velenie ozbrojených síl a uplatnil svoju ústavnú moc“. ¹⁰ Mussolini bol zatknutý a internovaný v hoteli Campo Imperatore v stredisku zimných športov Gran Sasso vo výške 2172 metrov nad morom.

Okolnosti prevratu neskôr charakterizoval sám Mussolini vo svojich spomienkach takto: „Prípravy štátneho prevratu boli vedené – ako musím priznať – s virtuozitou, ktorá svedčí o dokonalej technike jej režisérov. Keby talianski generáli dosiahli v priebehu vojny podobné majstrovstvo, víťazstvo by bolo veľmi rýchlo naše“. ¹¹

Paralyzované boli aj oddiely *Dobrovoľnej milície národnej bezpečnosti* (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale – MVSN*) pri *Národnej fašistickej strane* (*Partito Nazionale Fascista – PNF*). Ich veliteľ generál Enzo Emilio Galbiati (1897 – 1982) sa zmohol iba na neutrálnu a nič nehovoriacu proklamáciu, ktorú poslal o 22. 00 hod talianskemu ministerstvu vnútra, ktorá obsahuje aj slová svedčiace o dezorientácii a nepochopení komplikovanosti celej situácie: „*Milície zostávajú verné svojim zásadám – slúžiť vlasti v mene kráľa a duceho*“. ¹²

Po predbežných poradách o situácii v Taliansku vo vodcovom hlavnom stane vypracovalo nemecké vojenské velenie v spolupráci s bezpečnostnými orgánmi plán série protipatrení na pacifikáciu talianskeho územia. Skladala sa z piatich operácií s krycimi menami:

1. *Alarich* – obsadenie severného Talianska
2. *Student* – obsadenie Ríma, zajatie Badogliovej vlády a obnovenie fašistického režimu
3. *Eiche* – oslobodenie Mussoliniho
4. *Schwarz* – v prípade vyhlásenia kapitulácie Talianska vybudovať nemecké frontové a obranné línie v Taliansku
5. *Achse* – obsadenie alebo potopenie plavidiel talianskeho vojnového námorníctva.

Dňa 8. septembra 1943 sa spojenecké vojská vylodili pri Neapoli a ne-

10 PROCACCI, G.: *Dějiny Itálie*. Praha 2007, s. 356.

11 KVAČEK, R.: *Dva diktátorovy pády*. Praha 2008, s. 90.

12 KVAČEK, R. – SVOBODA, M.: *Konec diktátora*. Praha 1968, s. 121.

mecké vojská boli nútené zaujať obranné pozície a využiť zvyšky Mussoliniho verných, ktorí dezorientované a chaoticky utekali na sever a hlásili sa dobrovoľne do reorganizovaných fašistických ozbrojených síl.

Konsolidovať pomery na severe Talianska sa podarilo až koncom roku 1943, keď 18. septembra 1943 vznikol pod nemeckým patronátom špecifický štátny útvar, ktorý sám seba charakterizoval ako štát národný a republikánsky a získal pomenovanie *Talianska sociálna republika* (*Repubblica Sociale Italiana – RSI*).¹³

Pri kreovaní ozbrojených síl *RSI* sa už na začiatku stretli dve principiálne východiská utvárania vojska. Prvým bol radikálny fašistický smer predstavovaný Renatom Riccim (1896 – 1956), ktorý bol za tvorbu vojska *RSI* na politickom princípe milícií, aby sa predišlo zrade dôstojníkov z leta 1943. Druhou skupinou boli armádni dôstojníci verní Mussolinimu a vedení maršalom Rodolfom Grazianim (1882 – 1955). Graziani presadzoval teóriu výstavby nepolitickej a nadstraníckej republikánskej armády (*Esercito Repubblicano*). Uplatnenie našli obe formy, ku ktorým sa pridala ešte nemecká aktivita náboru Talianov do *Waffen SS* (asi 15 tisíc mužov).

Už 8. decembra 1943 bola založená *Národná republikánska garda* (*Guardia Nazionale Repubblicana – GNR*), ktorá prijala do svojich radov bývalých príslušníkov „čiernych košiel“ *MVSN*, ale i bývalej kráľovskej armády a karabinierov. Do konca vojny slúžilo v *GNR* viac ako 150 tisíc mužov. *GNR* mala svoje špecializované odbory: poštový a telegrafný (*GNR Postelegrafica*), prístavný (*GNR Portuaria*), železničný (*GNR Ferroviaria*) a cestný (*GNR Stradale*). K fašistickým ozbrojeným oddielom patria aj tzv. *Čierne brigády* (*Brigate Nere*), ktoré boli nasadené nemeckou okupačnou správou ako bezpečnostno-represívny aparát na protipartizánskych „očisťovacích“ akciách.

Bezpečnostnými úlohami bola poverená reorganizovaná polícia s názvom *Verejná bezpečnosť* (*Pubblica Sicurezza*) a jej pomocné oddiely (*Polizia Ausiliaria*).¹⁴

Celkový počet príslušníkov ozbrojených síl *RSI* sa odhaduje na 557 tisíc mužov a žien, z ktorých podľa odhadov padlo alebo bolo partizánmi zastrelených a umučených asi 300 tisíc, hoci viacerí autori udávajú často i vyšší počet.

13 JEŽEK, S.: *Poslední tažení fašismu*. Praha 1945, s. 200 – 201.

14 CABALLERO JURADO, C.: *Resistance Warfare*, s. 33 – 36.

SUMMARY

Collaboration and the collaborators 1939 – 1945.

The issue of collaboration in World War II has been covered in a number of studies, monographs and articles. None of them dealt with the collaboration typology in the particular states occupied by Nazi Germany between 1939 – 1945. The presented study attempts to describe the basic types of collaboration, based on their two primary determinants and characteristics – according to the ideological proximity to the German National Socialism and according to the degree of interconnection between the occupier and the occupied. The second part of the study concentrates on the two typologically independent examples of the organisation of collaboration entities in the selected (two) Western European states, namely in Norway and Italy.

*Imrich Karvaš**Augustín Malár*

FENOMÉNY STRACHU A ALIBIZMU V KONTEXTE KOLABORÁCIE A ODBOJA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1938 – 1945

IVAN KAMENEC

Pri historiografickej rekonštrukcii problematiky protifašistického odboja, ako aj pri skúmaní pohnútok kolaborácie s totalitným režimom na Slovensku v rokoch 1938-1945, spravidla hľadáme ideové, politické, sociálne, nacionálne, náboženské či iné príčiny, ktoré priviedli jednotlivcov alebo skupiny obyvateľstva na jednu alebo druhú stranu názorovej, nakoniec bojovej barikády. Uvedený prístup k problematike je pochopiteľný, lebo pre aktívne konanie, no takisto pre pasívne postoje občanov mali predsa len asi najdôležitejší, najurčujúcejší význam ich politické a sociálne názory. Tento pohľad sa pokúsím rozšíriť – viac hypoteticky, ilustratívne, resp. ako podnet na vyvolanie diskusie – o ďalšiu dimenziu. V jej strede je znepokojujúca otázka, ako odboj a kolaborácia boli priamo či nepriamo, vedome či nevedome ovplyvnené fenoménmi strachu a alibizmu.

Oba spomínané, málo hrdinské či vypočítavé prejavy ľudského konania patria síce skôr do oblasti výskumu psychológov, no domnievam sa, že ich niekedy musí zobrať do úvahy aj historik – najmä vtedy, ak skúma také citlivé, niekedy traumatizujúce otázky, akými nesporne bola antifašistická rezistencia aj jej antipód - spolupráca s vládnucim systémom, proti ktorému bol odboj zameraný. Pravdaže, tento problém sa netýkal iba vojnovnej Slovenskej republiky, ale tiež obdobia komunistickej vlády a vari aj iných, „pokojnejších“ etáp slovenských (a nielen slovenských!) moderných dejín. Strach a alibizmus však predsa len najcitelnejšie ovplyvňovali konanie ľudí práve v podmienkach totalitných režimov, ktoré s danými fenoménmi pragmaticky

kalkulujú a cynicky ich zneužívajú. Jednou zo sprievodných črt každej totality je, že si vytvorí obraz skutočného alebo fiktívneho nepriateľa. Pokiaľ ho nemá v aktuálnych domácich či zahraničných oponentoch, tak si ho vykonštruuje, vyhľadáva (nakoniec aj vo vlastných radoch) a brutálne trestá. Nedemokratické režimy tým sledujú (vcelku úspešne, aj keď iba s dočasným účinkami) zastrašenie občana a posilnenie vlastného mocenského postavenia.¹ Zabúdajú však pritom alebo nechcú si pripustiť, že v istej situácii strach môže nadobudnúť bumerangový efekt. Obráti sa proti svojim iniciátorom, šíriteľom a nepriamo posilní ich odporcov.

Z hľadiska etického môžeme mať voči prejavom strachu a alibizmu, no najmä voči ich dôsledkom v konaní ľudí oprávnené námietky. Nemôžeme ich však ignorovať, ani apriórne a prezentisticky odsudzovať. V našom prípade oba tieto fenomény ovplyvňovali správanie sa konkrétnych spoločenských elít, skupín občanov i jednotlivcov voči existujúcemu totalitnému ľudáckemu režimu – buď v rovine kolaborácie s ním alebo rezistencie proti nemu. Tento vzorec platí aj v opačnom garde – v prípade postoja občanov voči odboju, ku ktorému sa mnohí pridávali alebo ho aspoň podporovali tiež z alibistických pohnútok a zo strachu pred očakávanou povojnovou budúcnosťou. Tieto moje poznámky však vôbec neznamenajú, ako sa to neraz zjednodušené a účelovo tvrdí, že odboj bol len a predovšetkým prejavom alibizmu, strachu, poslušnutím rozkazov zhora a nanútenia. Takisto však nemožno tvrdiť, že slovenský štát, jeho režim, jeho činy i zločiny boli len výsledkom obáv z následkov odmietnutia prianí a nátlaku hitlerovského Nemecka. Ani podpora štátu zo strany väčšiny jeho obyvateľstva nebola iba prejavom ohrozenia, alibistických kalkulácií, ale mala aj mnohé iné vážne príčiny a pohnútky. Hľadať v tomto prípade nejakú pevnú a ľahko identifikovateľnú hranicu medzi kolaboráciou a odbojom, určovať presný podiel strachu a alibizmu na konaní občanov a najmä vynášať zovšeobecňujúce hodnotenia, je prinajmenšom riskantné, lebo to spravidla vedie k neželaným zjednodušeniam. Možno tu vyslovovať iba hypotézy a (tiež trochu alibisticky) si pomôcť slovami Stefana Zweiga: „*Dejiny sú príliš uponáhľané, než aby mohli byť spravodlivé.*“

Historik, pokiaľ chce presnejšie postihnúť vnútorný obsah pojmov kolaborácia a odboj, sa stretáva aj s viacerými metodickými a terminologickými problémami – pravdaže, pokiaľ nie sú ich prejavy extrémne, jednoznačné, neoddiskutovateľné a jasne viditeľné. Napríklad: za čo možno považovať pasívne, v podstate apolitické postoje občanov k štátu, k jeho režimu, k jeho zahraničnej a vnútornej politike? Bol to mlčanlivý, aj keď často vynútený súhlas, alebo tichý prejav odporu? Masový rast členskej základne vládnucej

¹ K problematike bližšie: KAMENEC, I.: *Fenomén strachu (len v našich?) moderných dejínach*. In: Slovenské pohľady, r. 1992, č. 12, s. 37-43.

Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1939-1943 bol prejavom prirodzeného rastu jej autority a dôvery občanov, alebo odrážal konjunkturalistické (alibistické) postoje jej nových členov, ktorým išlo v prvom rade o zlepšenie si svojho sociálneho postavenia?² Napokon, nie je celkom vyjasnený ani obsah pojmov strach a alibizmus. Možno iba konštatovať, že prejavy alibizmu sú vyvolávané strachom, ktorý je vo vojenskom prostredí, osobitne pri bojových akciách považovaný za zradu, za odsúdeniahodnú zbabelosť.

Fenomény strachu a alibizmu prechádzali na Slovensku v rokoch 1938-1945 vlastným vnútorným vývojom, prejavovali sa mnohorakými spôsobmi, mali rozdielnú intenzitu a rozličné účinky. Raz boli pre režim podporou, no zároveň odhaľovali jeho slabosť a neistotu. Inokedy ho zvnútra postupne oslabovali a rozkladali. Ich prejavy sa netýkali iba konkrétnych postojov radových občanov, ale tiež politických a iných spoločenských elít štátu. Veď už sám hektický vznik Slovenského štátu v marci 1939 sa odohrával v znamení surového nátlaku hitlerovského Nemecka a z toho prameniaceho strachu, ktorý sa však veľmi rýchlo začal alibisticky a nepravdivo vydávať za vedomý hrdinský vlastenecký čin. Nebolo to v našich dejinách prvý, ani poslednýkrát, keď vlastné poníženie a prehra sa propagandisticky heroizovali, vydávali za historické víťazstvo. Podobný scenár s pôsobením strachu a alibizmu sa odohrával po salzburskom diktáte v lete 1940, resp. po obsadzovaní Slovenska nacistickými jednotkami na jeseň 1944.

Faktory strachu a alibizmu mali zrejme dôležitú funkciu aj pri dvoch základných politických a štátoprávných ruptúrach, ktoré sa odohrali na Slovensku jednak v rokoch 1938-1939, jednak v rokoch 1944-1945. Najprv v priebehu niekoľkých týždňov prekvapujúco rýchlo skolaboval systém parlamentnej demokracie, v ktorom žila slovenská spoločnosť takmer dvadsať rokov. O šesť rokov neskôr takisto rýchlo sa zrútil totalitný systém ľudáckeho štátu, ktorý mal byť zhmotneným výsledkom národno-emancipačných a štátoprávných cieľov slovenského národa. Za uvedenými zmenami a postojmi ani v jednom, ani v druhom prípade neboli iba uvedomelé programové ciele ich aktérov, ale prinajmenšom dôležitým katalyzátormi tu boli aj strach a alibizmus.

Intenzitu a priebeh kolaborácie a odboja na Slovensku historiografia už vcelku spoľahlivo rekonštruovala. Do tohto procesu však vstupovali fenomény strachu a alibizmu, ktorých pôsobenie možno, pri dovolenej dávke zjed-

2 Túto dilemu si s nevôľou uvedomovala aj oficiálna propaganda. Napríklad denník *Slovák* 25. apríla 1944 s trpkosťou písal: „Dnes aj veľkí páni prevracajú kabáty...Dnes chvália štát a jeho predstaviteľov a sú mu oddaní, veď aj majú za čo, lebo štát im dopomohol k takému miestu, o akom ani nesnívali...Zajtra štví proti štátu. Prevracáč kabátov je vždy za veľkú stranu -aj za HSES. Len čo dosiahol svoj cieľ, ku ktorému mu strana dopomohla, jeho oduševnenie začalo ochabovať a keď prišiel čas, že na frontoch to začalo inak vyzerať, stal sa z neho otvorený odporca strany a štátu.“

nodušenía, sledovať v štyroch etapách. Prvá etapa sa viaže k obdobiu tzv. *usmievavého Slovenska* (do leta 1940), kedy vo väčšine spoločnosti prevládali idealizované názory a ilúzie o budúcom harmonickom vývine štátu, o jeho samostatnosti, nezávislosti, stabilizovanom medzinárodnom postavení a bezpečnej budúcnosti. Prejavy alibizmu i strachu boli vtedy skôr okrajové - tak v rovine spolupráce s režimom, ako aj v opozičných aktivitách. Obavy však už vtedy vyvolávali viaceré právne i mocenské opatrenia štátu: zakotvenie vedúcej úlohy *HSLŠ*, povinné členstvo v *Hlinkovej garde*, ľahko zneužitelný zákon o politických zbohatlíkoch, volanie po pokračovaní „nedokončenej slovenskej revolúcie“ a pod. Znepokojenie vyvolával aj predtým na Slovensku málo známy jav občianskej intolerancie a nenávisť: „*Ten, kto sa neteší zo slovenského štátu, je zradcom národa, je Judášom, ktorý nie je hodný, aby šliapal túto zem. Je v záujme národa, aby táto záťaž bola umlčaná.*“³

Po slovensko-nemeckom summite v Salzburgu v lete 1940, ktorý prebiehal v znamení vyhrážok a strachu, sa až do konca roka 1942 presadzovali v slovenskej spoločnosti a v konaní jej elít pocity, ktoré možno charakterizovať výstižnými slovami Dominika Tatarku (vyslovenými v neskoršom období a v odlišnej situácii) – *démon súhlasu*. Ochota ku spolupráci s domácim režimom a ku kolaborácii s nacistami bola v tomto období vari najviditeľnejšia. Nevyplyvala však len z viac alebo menej oprávnených obáv o vlastnú spoločenskú a profesionálnu kariéru, ale aj z presvedčenia, že Nemecko a jeho satelitní spojenci kráčajú k istému víťazstvu vo vojne. Verbálne oháňanie sa ideológiou národného socializmu, vstup Slovenskej republiky do vojny proti mocnostiam antihitlerovkej koalície, radikálne riešenie židovskej otázky, kde sa v arizačnom procese (nehľadiac na tragické dôsledky zbavenia 89 tisíc obyvateľov štátu ich základných občianskych a ľudských práv) porušili posvätné princípy ochrany súkromného vlastníctva - to všetko muselo v spoločnosti vyvolávať viac alebo menej oprávnené obavy a neistotu. Netýkalo sa to iba priamo ohrozených skupín obyvateľstva alebo osôb, ktoré režim považoval za svojich nepriateľov či potenciálnych odporcov. Veď napríklad podľa tzv. židovského kódexu zo septembra 1941⁴ museli všetci štátni zamestnanci, vrátane profesionálnych vojakov, žandárov, policajtov, no tiež ministrov a poslancov preukazovať svoj čistý „árijský“ pôvod siahajúci až k prarodičom. Podobné akcie, doprevádzané vlnou denuncianstva a udavačstva vyvolávali strach, zneisťovali aj tých občanov, ktorých sa nariadenie priamo nedotýkalo, lebo nevedeli, aké ďalšie opatrenia ich môžu v budúcnosti čakať. Podobné následky vo vedomí a konaní ľudí zanechávala aj kampaň za poslovenčenie cudzo znejúcich (zväčša maďarských) priezvisk. V pozadí podobných akcií vždy stáli obavy z následkov,

3 Štefan Polakovič v *Slovenských pohľadoch*, r. 1939, č. 8-9.

4 Slovenský zákonník, r. 1941. *Nariadenie 198/1941 Sl.z. z 9. septembra 1941.*

pokiaľ občan neposlúchne príkazy úradov a nezmieri sa s pokusmi o zavedenie takého právneho poriadku, ktorý šéf legislatívneho odboru predsedníctva vlády Jozef Martinka charakterizoval slovami: „Rovnaké zákony môžu platiť pre všetkých ľudí len vtedy, ak sú všetci toho istého svetonáhľadu a tých istých mravných zásad. Ako nemôžu platiť rovnaké zákony pre ľudozúřtův a civilizovaných ľudí, nemôžu ony platiť ani pre židov a ostatných.“⁵

V ešte paradoxnejšej, extrémnej a drastickejšej podobe sa vplyv strachu a alibizmu v rovine kolaborácie prejavoval v rámci tunajšej židovskej komunity a hlavne v činnosti jej oficiálnej (štátom určenej a kontrolovanej) reprezentácie – *Ústredne židov*.⁶ V tomto prípade fenomén strachu a alibizmu bol konfrontovaný nielen v rámci vynútenej spolupráce so štátnymi orgánmi (s *Ústredným hospodárskym úradom*, so štrnástym tzv. židovským oddelením ministerstva vnútra, s nemeckým beráterom pre riešenie židovskej otázky Dietrom Wislicenym, ale aj s bezprávnou, sústavne prenasledovanou masou vlastných súvercov. Na jednej strane bola snaha dôsledne alebo aspoň kamuflované vyhovieť príkazom štátnych úradov - v zmysle politiky menšieho zla a v márnej nádeji vyhnúť sa zlu väčšiemu. Na druhej strane oficiálni reprezentanti slovenského židovstva, vrátane ilegálnej tzv. *pracovnej skupiny* boli chtiac- echtiac v permanentnom konflikte s absolútnou väčšinou tunajšej židovskej komunity. Tieto napäté vzťahy eskalovali v čase deportácií „neárijcův“ do vyhladzovacích táborov v roku 1942. Na strane veľkej časti postihnutých (teda 58 tisíc násilne vysťahovaných ľudí) vyvolávali roztrpčenie a presvedčenie, že za ich deportáciu nesú spoluzodpovednosť čelní funkcionári *Ústredne židov*, ktorí tak zachraňujú seba, svojich príbuzných a známych. Zdá sa, že z oboch hľadísk to bol po morálnej stránke neriešiteľný problém, ktorý nastolil mučivú a v podstate neriešiteľnú otázku: „Či židovská účasť v administratívnom súkoll nepomohla likvidátorom? Nestal sa zo zámeru pravý opak? Židovská účasť mala urobiť likvidáciu znesiteľnejšou, prispieť k poriadku v evidencii, v organizácii, v manipulácii s ľuďmi a s ich majetkom. Rozkazy likvidátorov sa vyplnili poslušnejšie, ak ich vynášali a uvádzali do života židia.“⁷ Všade prenikajúci strach a alibizmus sa v extrémnej podobe prejavil aj v stovkách žiadostí o rôzne výnimky, ktoré písali „neáriji“, aby ochránili seba a svoje rodiny (v prvom rade deti) pred praktickými dôsledkami stále krutejších antisemitských opatrení štátu.

Od začiatku roka 1943 sa fenomény strachu a alibizmu pri ich konfrontácii s kolaboráciou a odbojom dostávajú do novej polohy, čo v prvom rade

5 Gardista, 14. septembra 1941.

6 Bližšie pozri: HRADSKÁ, K. (ed.): *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008.

7 ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť žid*. Bratislava 1994, s. 162.

zapríčinili udalosti odohrávajúce sa v zahraničí: katastrofálne porážky Nemecka a jeho spojencov na vojenských frontoch, pád Mussoliniho režimu v Taliansku v lete 1943. Uvedené skutočnosti nielen citeľne ohrozovali medzinárodnú pozíciu Slovenskej republiky, ale deštruktívne pôsobili aj na jej vnútornú stabilitu, nahľodávali ideologické piliere režimu, oslabovali jeho mocenské, administratívne i ekonomické štruktúry. Zároveň nepriamo posilňovali tunajšie rezistentné aktivity alebo aspoň pre ne vytvárali priaznivé podmienky. Kríza, plodiaca strach a alibizmus, sa dotkla aj najväčšieho piliera vládneho systému – *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany*, ktorá podľa slov šéfredaktora *Slováka* Jozefa Pauču „od konca roka 1942 prestala byť hnutím“.⁸ Tento trend so znepokojením registroval aj predseda strany Jozef Tiso: „Niektorí funkcionári sa zriekajú svojich funkcií, iní berú svoju funkciu povrchno, svoje povinnosti vybavujú spolovice alebo ich úplne zanedbávajú. Sú sebeci, nemyslia na národ, ale iba na seba, rodinu, úzky okruh. Mnohí si robia zo strany dojnú kravu, zavádzajú v nej rodinkárstvo, protekciu, čo surovo zasahuje do nášho usmernenia.“⁹

U drobných občanov upadala ich dôvera voči režimu, ktorý nebol schopný plniť svoje sľuby o podstatnom zlepšení hmotnej situácie sociálne najslabších vrstiev obyvateľstva: „*Ľud prežil sklamanie, prenikajú do neho prvky nedôvery. Dedinský ľud márne čakal židovskú pôdu, keď vidí, čo je a čo dostane, stále môže byť nespokojný. Nedostal nič a je presvedčený, že ani nič nedostane.*“¹⁰ „*Zbohatli ľudia bez zásluh a lepšej minulosti, bezohľadne využívajúci zásobovacie ťažkosti, nekresťansky okrádajúci svojich spoluobčanov, ako by to neurobil ani najhorší vydierač.*“¹¹ Aj v procese tzv. riešenia židovskej otázky sa od konca roka 1942 prejavovali prvky alibizmu a hlavne strachu zo zodpovednosti za zločin deportácií, ktoré už neboli na jar 1943, ani na jar 1944 obnovené, hoci práve vtedy zo strany nacistov existoval nepomerne väčší tlak, ako v roku 1942. V septembri 1943 na zasadnutí troch snemových výborov, kde sa rokovalo o postavení zvyšku židovského obyvateľstva na Slovensku, poslanec V. Tvrďý upozorňoval svojich zneistených kolegov, že na budúcej mierovej konferencii (kde Nemecko a jeho spojenci nebudú v pozícii víťazov), „*nebude nič platiť, čo odporuje medzinárodnému právu*“.¹² Už v decembri roku 1942 sa v pléne snemu so znepokojením hovorilo o predchádzajúcom riešení židovskej otázky. V pozadí debaty bolo tiež cítiť

8 PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*. Middletown 1967, s. 163.

9 *Organizačné zvesti HSLŠ*, r. 1943, č. 2 a 7.

10 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Národný súd, Tnľud 49/45 (dr. Peter Starinský). *Situačné správy štátnej bezpečnosti z roku 1943*.

11 *Slovák*, 30. august 1942; *Slovák*, 30. apríla 1943.

12 SNA Bratislava, f. Snem Slovenskej republiky, k. 272. *Zápisnice zo zasadnutia smemových výborov* (bez čísla).

strach z následkov deportácií, lebo o tragickom osude vyst'ahovaných osôb už na Slovensko prenikali hrozné, neuveriteľné, no žiaľ pravdivé správy. Keď sa jeden z rečníkov dramaticky spýtal, kto ponesie zodpovednosť za arizačný proces, za deportácie a za celú politiku štátu voči svojim židovským občanom, tak z pléna odpovedal Pavol Čarnogurský priam prorockým zvolaním: „*Tomu nech je Boh milostivý!*“¹³

Alibizmus stále hlbšie prenikal do mocenských, administratívnych a justičných orgánov štátu. V hlavných silových pákach režimu – teda v armáde, v žandárstve, dokonca i v štátnej polícii (v *Ústredni štátnej bezpečnosti*) sa stále viac prejavoval oportúnny alibizmus. Zároveň v týchto orgánoch rástli rezistentné nálady, ktoré vládne miesta už nedokázali eliminovať, aj keď mali o nich kusé informácie alebo ich aspoň tušili. Povojnové ospravedlnenia ľudáckych lídrov, resp. ich apologétov, že režim slovenského štátu sa správal voči svojim odporcom liberálne a zmierlivo, sú iba čiastočne opodstatnené. Veď údajná tolerancia tiež veľakrát pramenila v pocitoch strachu a alibizmu a vari aj v uvedomení si vlastnej bezmocnosti.

Alibizmus v politických elitách režimu mal ešte jeden špecifický prvok, pretrvávajúci až do posledných dní trvania štátu: bol to iracionálny a náboženský fatalizmus, ktorý vyúsťoval do volania po občianskej pasivite, rezignoval na akékoľvek aktívne prejavy a plány občanov voči nezadržateľne sa približujúcim frontom a z toho vyplývajúcim očakávaným politickým zmenám. Podpredseda *Snemu Slovenskej republiky* a člen užšieho vedenia *HSL'S* Karol Mederly v máji 1944 ubezpečoval verejnosť: „*Slovenský národ, ktorý sa vždy opieral o Božiu spravodlivosť, aj v tejto historickej skúške spolieha sa vždy na platnú a istú oporu a verí, že Všemohúci, ktorý ho neopustil v ťažkých časoch poroby, nenechá ho ani teraz.*“¹⁴ Oficiálna propaganda odporúčala občanom, aby všetku iniciatívu a zodpovednosť za budúci politický vývoj prenechali vláde, štátostrane a vodcovi, lebo „*len tak prejdeme cez najnebezpečnejší úsek tejto vojny, ak sa nedáme zmiast' falošnými heslami, oslabiť strachom z toho, čo má prísť... Dnes je najlepšie pokračovať v tom, čo sa zaviedlo a uplatnilo a nerozmýšľať vôbec o novotách, ktoré rozrušia čiastku našej verejnosti... Chorobou dneška je plané politizovanie. Čo nás po tom, akú politiku robí ten alebo onen štát. Kto je poriadnym a statočným, tomu sa nič nemôže stať.*“¹⁵ V podobnom duchu upokojoval obyvateľov aj prezident Jozef Tiso: „*Každý mnoho rozmýšľa o tom, čo bude, až sa skončí táto vojna, ako obstojíme po vojne my, Slováci. Ja miesto toho, aby som sa púšťal do pro-*

13 *Tesnopisecké správy Snemu slovenskej republiky*, 104. zasadnutie 22. decembra 1942

14 *Slovák*, 28. máj 1944.

15 SNA Bratislava, f. Národný súd, Tn'ud 6/46 (Alexander Mach). *Správy Slovenskej tlačovej kancelárie*; *Slovák*, 27. apríla 1944; *Slovák*, 21. júla 1944.

rockých odhalení a kazil si nervy rozčulovaním sa a pesimistickými dojmami, miesto toho a kde len môžem aj iných usmerňujem k pozitívnej kladnej práci, k pokoju a k poriadku. Ak koniec vojny nájde slovenský národ usporiadaný, konsolidovaný a spokojný, nič mu nemôže škodiť a nič ho nemôže zo sveta zniesť. Ak nás však táto chvíľa nájde nejednotných a rozdvojených, zmetie nás z povrchu zeme.“¹⁶

Fenomény strachu a alibizmu zohrávali svoju úlohu v ešte extrémnejších podobách na oboch stranách barikády aj po vypuknutí Slovenského národného povstania, resp. po obsadení Slovenska nacistickými vojenskými a policajnými jednotkami. Často tu už nešlo o osobné výhody, profesionálnu kariéru, ale o zachovanie si samej fyzickej existencie v rýchlo sa meniacej vojenskej a politickej situácii. Najohrozenejší sa – právom - cítili štátni zamestnanci (úradníci, učitelia, vojaci, žandári, policajti), ktorí boli z jednej i z druhej strany vystavení najsilnejším a aj najnebezpečnejším tlakom. V tejto oblasti sa čiastočne zmenila taktika ľudáckej propagandy, ktorá už nevyzývala občanov k pasivite, ale naopak, kritizovala ju: „*Blízkosť frontu pôsobí na ľudí akýmsi zastrašujúcim dojmom. Mnohí si myslia, že sa svojmu osudu aj tak nevyhnú a preto je škoda sa proti tomuto osudu štváť, škoda niečo podniknúť. Takto sa však nesmie rozmýšľať!*“¹⁷

Takéto snahy, ako aj výzvy k obyvateľstvu, aby dobrovoľne opustili Slovensko¹⁸ sa však nestretli s porozumením. Svedčia o tom mnohé dobové dokumenty. Podľa hlásenia Jána Ďurčanského, vládneho poverenca pre Pohronskú župu, v ktorej bolo jadro povstania, „*obyčajní ľudia sa už iba veľmi nesmeli hlásiť k ideám, ktoré sú pilierom Slovenskej republiky*“.¹⁹ Potvrďuje to aj jedno z početných hlásení tunajšieho Sicherheitsdienstu z konca novembra 1944: „*Široké masy slovenského obyvateľstva prejavujú voči všetkým udalostiam ľahostajnosť a myslia len na svoje vlastné záujmy. Preto mase Slovákov je ľahostajný výsledok vojny.*“²⁰ Posledná veta citovaného hlásenia však nebola celkom pravdivá. Sympatie a túžby obyvateľov (bez ohľadu na ich postoje k slovenskému štátu) sa prikláňali skôr na stranu antihitlerovských spojencov. Práve od nich totiž ľudia očakávali skorý koniec vojny, ktorá každodenne ohrozovala ich životy a majetky. Hlavným a prirodzeným cieľom bolo prežitie a až potom nasledovali nejaké ideologické či politické pohnútky. K nim mohlo patriť aj očakávanie návratu horthyovským Maďarskom okupovaných južných území Slovenska.

16 Trenčan, 21. november 1942.

17 Slováč, 21. január 1945.

18 „...lepšie je sa zaradiť do práce v Nemecku, ako zaradenie do sovietskej armády, ako bezcenný život pod hrôzovládou peklom páchnucich ľudí, pozbavených božskej podoby“.

In: Gardista, 7. február 1945.

19 SNA Bratislava, f. Úrad predsedníctva vlády, spis č.1839/1944.

20 SNA Bratislava, f. S, 426 – 6.

Pravdaže, prejavy strachu a alibizmu boli prítomné v rôznych podobách a prejavoch aj na povstaleckom území. Ich intenzita, okrem individuálnych pohnútok svojich nositeľov, bola ovplyvňovaná priebehom domácich politických a vojenských udalostí: Od prvotného nadšenia a ilúzií o rýchlom víťaznom skončení povstania, resp. oslobodenia Slovenska, až po bezútešné pocity vojenskej porážky, uvedomenie si nebezpečenstva a represálií zo strany nemeckých okupačných jednotiek. Sprievodným zjavom týchto pocitov boli nielen dobrovoľné nástupy do povstaleckej armády a partizánskych jednotiek, ale aj dezercie z nich. Hlavným cieľom bolo prežitie. Povstalecká propaganda defetistické nálady medzi obyvateľmi sledovala a snažila sa ich eliminovať výzvami k aktivite, neskrývajúc pritom budúce problémy a strasti: „Čakajú nás boje, obeť, vojenské útrapy a všetko, čo s tým súvisí. Slobodu nemôžeme dostať servírovanú ako obed. Dnes niet rozdielu medzi frontom a nefrontom, medzi vojakom a nevojakom. To je neúprosný príkaz dňa, ktorému sa musíme bezvýhradne podriaďiť. V tomto položení nemá miesto nijaká sentimentalita, nerozhodnosť či otáľanie.“²¹ Prejavy strachu v armáde sa však považovali za nepripustnú zbabelosť a zradu. Boli to zrejme dosť časté javy, lebo sa ich dotkli aj viaceré rozkazy oboch najvyšších vojenských povstaleckých veliteľov – Jána Goliana a Rudolfa Viesta.²²

Zmierlivejšie postoje zaujala propaganda k prejavom prirodzeného strachu u civilných obyvateľov, kde sa bral do úvahy ich zväčša patriarchálny charakter: „Naša nervová sústava po piatich rokoch vojny je narušená, ľahko podlieha poplašným správam. Poplašníci sa skrývajú v našich radoch.“²³... Nájdu sa naši pospolití ľudia, ktorí ešte habkajú, nemyslíme tu zapredané duše, ale na našich dobrých ľudí z dedín a mestečiek, ktorým ich vlastný konzervativizmus prekáža. Otáľajú povedať svoje jasné stanovisko k udalostiam, ktorými sme svedkami. Majú vopred plno malicherných otázok týkajúcich sa nie podstaty, ale formálnej stránky. A už aj by chceli mať odpoveď. Zahriaknuť ich? Povýšenecky sa na nich rozkričať? Povedať im kázeň o morálnych povinnostiach voči národu? Nie! Ved' sú to naši dobrí ľudia. Patria k nám, len ich srdce je trochu pomalé.“²⁴

Spomenul som už, že pod najväčším tlakom, ktorý vyvolával prejavy strachu a alibizmu boli štátni zamestnanci. Nachádzali sa, takpovediac, medzi dvoma mlynskými kameňmi. Poverenie štátu školstva a národnej osvetu pri povstaleckej Slovenskej národnej rade sa obrátilo už 8. septembra 1944 s ape-

21 Čas, 10. október 1944.

22 PREČAN, V. (ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dokument č. 324, s. 546; dok. č. 325, s. 547-548; dok. č. 425, s. 680-681.

23 Hlas národa, 10. október 1944.

24 Národné noviny, 15. september 1944.

lom, no aj s varovaním na učiteľov, vychovávateľov i kňazov: „*Patríte medzi nás. Veríme, že vaše snahy, životné ciele boli v zásade poctivé, chceli ste dobre pre všetkých. Veríme, že mnohí, čo zle robili, konali nie tak z vlastnej vôle, lež pod nátlakom situácie, do ktorej ste boli uvrhnutí politickým vedením a chorou ideológiou. Vy ste im v mnohom podľahli a poblúdili. Nadišla chvíľa vášho spamätania, rozhodnutia sa. Kde stojíte? Bojujúci národ podáva vám pravicu, chopte sa jej a priložte ruku k dieľu. Ak odmietnete, ste stratení.*“²⁵

Po obsadení povstaleckého územia okupačnými jednotkami čiastočne už ochromený ľudácky režim zameral svoju pozornosť tiež na štátnych zamestnancov, ktorí sa museli podrobiť previerkam týkajúcich sa ich činnosti počas povstania. Najprv išlo „*najmä o vysokých úradníkov, ktorí v čase zradného puču opustili svoje úradné miesta*“.²⁶ Neskôr sa vytvorili takzvané ospravedlňujúce komisie,²⁷ pred ktorými museli všetci štátni zamestnanci dokazovať svoju činnosť po 29. auguste 1944 a predkladať dôkazy, že sa nezapojili do rezistencie. Pokiaľ to nevedeli preukázať, tak v lepšom prípade boli prepustení zo zamestnania, v horšom prípade boli uväznení domácimi, resp. nemeckými bezpečnostnými orgánmi. Treba však upozorniť, že aj mnohí členovia „ospravedlňujúcich komisií“ boli už silno infiltrovaní pocitmi strachu a alibizmu a preto ich vyšetrovanie malo často iba formálny charakter.

Fenomény strachu a alibizmu mali ešte jednu, vari najtemnejšiu stránku, ktorá je charakteristická pre každý totalitný režim. (Žiaľ, často sa objavuje aj v demokratickom systéme, aj keď tu nemá také tragické dôsledky.) Ide o denuncianstvo a udavačstvo, ktoré sa stalo zvlášť nebezpečným javom po okupácii Slovenska nacistami. Denunciácie nemuseli byť iba výrazom politických postojov udavača, resp. udaním postihnutej osoby, ale často vyplynuli z osobnej nevraživosti, závisti, z malicherných sporov, no aj zo strachu a alibizmu. Na margo podobných javov krátko po vojne s trpkosťou upozorňoval Alexander Matuška: „*Po zatlačení povstania do hôr sami gestapáci sa vyjadrovali, že prešli celú Európu, že však nikde nevideli toľko vzájomného udavačstva a napomáhania si do hrobu, ako na Slovensku.*“²⁸ Netrúfam si posúdiť pravdivosť citovaných slov, no udavačstvo bolo, žiaľ, súčasťou každodenného života aj na povstaleckom území. Viackrát dôrazne pred ním varovali tunajšie úrady i tlač: „*Ludia nemajú byť zatváraní pre malichernosti, treba mať revolučnú ostražitosť, no dôrazne treba varovať pred vyba-vovaním si osobných účtov, pred malichernými spormi a denunciáciami*“²⁹...

25 RÁKOŠ, E. (ed.): *Slovenské národné orgány v dokumentoch. I. Obdobie Slovenského národného povstania*. Bratislava 1977, dok. č. 90, s. 190-191.

26 *Gardista*, 14. september 1944.

27 SNA Bratislava, fond Úrad predsedníctva vlády, spis č. 1084/1945.

28 *Národná obroda*, 21. júl 1946.

29 *Pravda*, 26. september 1944.

*Zločinné elementy si vyrovnávajú osobné účty s ľuďmi, ktorí boli známi ako exponenti tisovského režimu, no ktorí musia byť súdení a až potom potrestaní. Naše najvyššie miesta dôrazne varujú pred akýmkoľvek rušením poriadku a bezpečnosti, osobnej i majetkovej v zázemí. Gangsterské spôsoby sa trpieť nebudú!*³⁰

Fenomény strachu a alibizmu, aj keď môžeme mať voči nim morálne výhrady, zohrávali v procese kolaborácie a odboja na Slovensku svoju špecifickú, ale neprehliadnutelnú úlohu. Ich akceptovanie pri historiografickej reflexii neznamená ani znižovanie významu a pohnútok protifašistickej rezistencie, ani kolaborácie s domácim totalitným režimom, s nacistickým Nemeckom a s jeho okupačnými jednotkami. Pri ich akceptácii ide o hlbšie poznanie, hlavne pochopenie spomínaných prejavov a ich pohnútok.

SUMMARY

Phenomenons of fear and alibism in context of collaboration and resistance in Slovakia in the years 1938 – 1945.

Although we may reject the phenomena of fear and alibism from the moral point of view, we must recognize the role they play in history. They also had a specific role in the processes of collaboration and anti-fascist resistance in Slovakia in the period 1938-1945. They had varying intensity, different expressions and effects, but they always influenced the government establishment, individual groups in society and the behaviour of individuals. For a time they supported the regime, but also showed its weakness. Later they weakened it, internally undermined it and strengthened the resistance to it. Acceptance of the influence of fear and alibism does not reduce the importance of the anti-fascist resistance, or excuse collaboration with the totalitarian regime or Nazi Germany. It is mainly a matter of achieving a deeper understanding of these historical events.

30 *Bojovník*, 23. september 1944; *Bojovník*, 7. október 1944.

II. ODBOJ A KOLABORÁCIA V KRAJINÁCH STREDNEJ, JUHOVÝCHODNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY

ORGANIZÁCIA UKRAJINSKÝCH NACIONALISTOV (OUN) – KOLABORÁCIA A ODBOJ NA UKRAJINSKÝCH ETNICKÝCH ÚZEMIACH V ČASOCH VOJNY (1939 – 1945)¹

MICHAL ŠMIGEL'

Obdobie ukrajinskej štátnosti (1918 – 1920), hoci aj zmietané v kolobe-
hu rýchlo sa meniacich politických systémov, občianskej vojny a bojujúcich
intervenčných armád, bolo pre Ukrajincoch dôležitým medzníkom vlastného
národno-vedomovacieho procesu. Uvedomovali si, že susedné krajiny (pre-
dovšetkým Poľsko a boľševické Rusko) ich pozbavili vytúženej štátnosti,
rozdělili ich územie a obyvateľstvo vystavili asimilačnému a národnostnému
útlaku. Vtedajšie svetové veľmoci (predovšetkým V. Británia a Francúzsko)
k ich otázke zostali ľahostajné a v prvom rade sledovali záujmy Poľ-
ska (v rámci versailského systému), už nehovoriac o tom, že do vnútorných
procesov boľševického Ruska odmietli zasahovať. Dovoľme si tvrdiť, že na
úkor ukrajinských emancipačných snáh a práv na sebaurčenie národa zacho-
vali status quo vo východnej Európe bez akéhokoľvek politického predpo-
kladu pre budúcnosť. Práve za týchto geopolitických podmienok novodobý
ukrajinský nacionalizmus začal naberať na obrátkach a bolo len otázkou času,
do akej podoby vyústi.

Okrem domáceho ukrajinského obyvateľstva krivdu pociťovala aj ukra-
jinská emigrácia – politická, vojenská a civilná (z rokov 1917 – 1921), roz-
ptýlená takmer v celej strednej, južnej a západnej Európe. Keďže išlo predov-
šetkým o vyššie a inteligenčne zdatnejšie vrstvy spoločnosti, ktoré navyše

¹ Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/7183/07 „Rodina vo vojne a po voj-
ne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými
vojnamy v 20. storočí“.

pôsobili v demokratickom prostredí Európy, podnet k opätovným snahám o vytvorenie nezávislého štátu a myšlienky boja proti cudzej (poľskej a boľševickej) nadvláde smerovali hlavne od nich. Začiatkom 20. rokov 20. storočia začalo vyvíjať v emigrácii svoju činnosť niekoľko stoviek ukrajinských politických, vedeckých a vojenských organizácií. Čoskoro však pochopili, že im chýba jednota a začali sa združovať do jednotlivých spolkov a skupín.²

V roku 1920 v Prahe vznikla *Ukrajinská vojenská organizácia (UVO)*, ktorú založil bývalý dôstojník rakúskej armády plukovník Jevhen Konovalc.³ Neskôr jej centrála bola presunutá do Berlína (1926). Nebola to náhoda, totiž Konovalcova organizácia (prirodzene, ako aj všetky ostatné) potrebovala na prežitie finančné prostriedky. Práve tie jej ponúкло Nemecko.⁴ Teda to Nemecko, ktoré malo svoje skúsenosti s „ukrajinskou otázkou“ z roku 1918 a vo svojich plánoch s ňou počítalo aj do budúcnosti.

Postupne vodcovia *UVO* pochopili, že popri vojenskej štruktúre potrebujú vytvoriť rozsiahlu organizáciu, ktorá zabezpečí ukrajinskému hnutiu ideologickú základňu. Týmto dozrievala potreba spojiť množstvo emigrantských zoskupení v jednu organizáciu. Za prítomnosti J. Konovalca bolo preto založené *Vedenie (Proviď) ukrajinských nacionalistov*, ako prípravný orgán *Svetového kongresu ukrajinských nacionalistov*. Samotný kongres sa konal vo Viedni 28. januára – 3. februára 1929, kde bola vytvorená *Organizácia*

2 Z tých najväčších treba spomenúť napríklad skupinu okolo bývalého kozáckeho atamana plk. Poltavca-Ostranica, ktorý sa v emigrácii uchýlil do Mnichova, neskôr stál na čele Ukrajinského nacionálneho kozáckeho tovarišstva. Pokúšal sa v hlavnom meste Bavorska založiť centrálu ukrajinských protisovietskych organizácií. Iná skupina sa vytvorila okolo hajtmana P. Skoropadského v Berlíne, ktorý sa vo svojom programe usiloval reštaurovať monarchistický ukrajinský štát pod dedičným hajtmanátom. V Berlíne spolu s prívržencami založil Ukrajinský vedecký inštitút. Jeho organizácia mala silné odbočky v mnohých vtedajších štátoch Európy. Ďalšou emigrantskou organizáciou bola Ukrajinská národná republika (UNR) S. Petľuru, ktorý sa usadil vo Varšave. Najaktívnejšiu činnosť vyvíjal v Poľsku, kde sídlila aj ním vytvorená vláda, neskôr vo Francúzsku. Spolu so zvyškami svojej armády, ktorá bola internovaná na poľskom území, organizoval ozbrojené vpády a nájazdy na sovietsku Ukrajinu. Organizoval „kulacké“ povstania, diverzie a vzbury proti jestvujúcemu režimu. Prostredníctvom mohutnej podzemnej siete (mala niekoľko tisíc členov) sa usiloval o všeobecné ozbrojené vystúpenie.

3 KONOVALEC, Jevhen Oleksijovyč (1891 – 1938) – významný ukrajinský vojenský a politický činník, absolvent Právnickej fakulty Ľvovskej univerzity, dôstojník rakúskej armády, plukovník. Od roku 1918 veliteľ divízie, korpusu a skupiny Sičových strelcov – armády Ukrajinskej ľudovej republiky (1918 – 1920), od roku 1920 zakladateľ a komandant Ukrajinskej vojenskej organizácie (UVO), od roku 1929 zakladateľ a predseda Vedenia (Providu) Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN). Od roku 1922 žil v emigrácii v Československu, Nemecku, Švajčiarsku a Taliansku. Organizačne posilnil UVO a OUN, nadviazal kontakty s politickými kruhmi v Nemecku, Veľkej Británii, Litve, Španielsku a Taliansku, organizoval politicko-informačné služby v mnohých politických centrách Európy a zapájal do spolupráce s OUN široké kruhy ukrajinskej emigrácie. Zahynul 23. mája 1938 pri atentáte v Rotterdame, spáchanom sovietskym agentom P. Sudoplatovom.

4 Pozri: КОСИК, В.: *Євген Коновалець: короткий нарис життя свого шляху*.

In: Укрїнський визвольний рух. Зошит № 3. Львів 2003, s. 61 – 70.

Na druhej strane, aj nemecké expanzionistické kruhy, najmä začiatkom 30. rokov 20. storočia, mali záujem o nadviazanie spolupráce s *OUN*, venovali jej osobitnú pozornosť a cieľavedome ju zahrňovali do svojich plánov – pokiaľ išlo o Ukrajinu. Po uchopení moci nacistami v Nemecku nadobúdali

7 ДОНЦОВ, Д.: *Націоналізм*. Львів 1926, с. 128.

tieto plány reálnu podobu. Možno teda povedať, že nemecké vedúce politické a vojenské kruhy na jednej strane a vodcovia ukrajinskej emigrácie na druhej strane najmä v polovici 30. rokov 20. storočia mali spoločný záujem a dostatok dôvodov na porozumenie a pestovanie spojeneckých vzťahov.⁸

Medzitým *Organizácia ukrajinských nacionalistov* postupne vybudovala dokonalé konšpiračné prostredie založené na solídnej organizačnej štruktúre. Túto dobre fungujúcu sieť *OUN* (bola považovaná za najlepšie pracujúci aparát európskej rozviedky) začali v nasledujúcich rokoch využívať takmer všetky európske špiónážne služby, osobitný záujem o ňu však mala nemecká vojenská rozviedka – *Abwehr*.⁹ Pre obidve strany sa načrtávala vzájomne prospešná spolupráca pragmatického charakteru. Podobné praktiky existovali desaťročia – rozviedky rôznych krajín využívali pre svoje ciele revolučné hnutia v krajinách nepriateľa, bez ohľadu na ich ideologické zafarbenie. Na druhej strane, revolucionári so záujmom využívali pomoc zahraničných rozviedok, keďže takáto pomoc bola často jedinou reálnou šancou zlepšiť svoju materiálno-technickú základňu.¹⁰

Tak to bolo aj v prípade spolupráce nemeckého *Abwehru* s *Ukrajinskou vojenskou organizáciou (UVO)*¹¹ a aj neskoršou *OUN*. Po vzájomnej dohode *Abwehr* začal na území Tretej ríše školiť príslušníkov *OUN* a tí, vykonávajúci nemecké rozkazy, nadobúdali „nemecké vzdelanie“ a súčasne pracovali pre vlastnú organizáciu. V začiatkoch vykonávali spravodajskú činnosť. Okrem vojenských informácií sústreďovali aj správy politického a hospodárskeho charakteru (a to nielen na Východe, ale, ako uvádza R. Torzecky, aj vo Francúzsku, Kanade, USA atď.).¹² Koncom 30. – začiatkom 40. rokov vykonávali tiež sabotážnu a diverznú činnosť, hlavne vo vtedajšom východnom Poľsku. V predvečer vypuknutia vojny bola hlavnou úlohou *OUN* vojenská príprava

8 KOVAL', M. V.: *Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945*. In: Historický časopis, r. 1995, č. 4, s. 669.

9 *Abwehr* (Amtsgruppe Auslandnachrichten und Abwehr) – nemecká vojenská rozviedka, od roku 1935 včlenená do vrchného veliteľstva nemeckej brannej moci (OKW – Oberkommando der Wehrmacht), na čele ktorej stál admirál Wilhelm Canaris (1935 – 1944). *Abwehr* sa skladal z troch oddelení: ofenzívnej spravodajskej činnosti, diverzných a sabotážnych akcií na cudzom území a kontrašpiónážnej. Bližšie pozri: BROŽ, J.: *Admirál Canaris a jeho Abwehr*. Praha 1995.

10 Napríklad predáci boľševikov, sionistov, poľských a arménskych nacionalistov, španielskych komunistov a anarchistov, kurdských povstalcov a afganských mudžahedínov – všetci bez výnimky boli v tesnom kontakte s rôznymi zahraničnými rozviedkami. (ДЗЬОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 27.)

11 Už v roku 1925 v Gdaňsku boli nemeckým *Abwehrom* organizované kurzy pre poddôstojníkov a dôstojníkov *UVO*, ktoré v ďalšom roku ukončilo 60 starších členov *UVO* – bývalých vojakov a 50 mladších členov organizácie. ПОЛІЩУК, В.: *Гірка правда. Злочинність ОУН – УПА*. Toronto – Warszawa – Київ 1995, s. 149.

12 TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II. wojny światowej na terenie II. Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993, s. 33.

jej členov. Organizáciou formované vojenské školy síce dávali svojim poslucháčom teoretickú prípravu, ale nemohli poskytnúť taký praktický a všestranný výcvik, akým disponuje armáda. Dôvera k Nemcom vzrastala aj kvôli úplnej absencii oficiálnych informácií z Berlína o budúcom riešení tzv. ukrajinskej otázky.

Traduje sa, že niekoľko mesiacov pred útokom na Poľsko sa predstavitelia vyšších nemeckých vojenských kruhov obrátili na Andrija Meľnyka,¹³ ktorý stál na čele *Vedenia (Providu) ukrajinských nacionalistov (PUN)* po atentáte na Jevhena Konovalca, s konkrétnym návrhom organizovania ukrajinského povstania vo východnom Poľsku (v Haliči). Povstanie by tak odčerpalo časť poľských vojenských síl z nemecko-poľského pohraničia a umožnilo by ľahší prienik nemeckej armády do hĺbky Poľska. Zároveň sa v nemeckých vojenských kruhoch pohrávalo s myšlienkou, že vypuknutie ukrajinského povstania v Haliči by bolo zámienkou na nemeckú intervenciu do Poľska.¹⁴ V každom prípade, za takúto službu A. Meľnykovi bolo sľubované uznanie budúceho ukrajinského štátu Treťou ríšou.¹⁵ Medzi A. Meľnykom a vysokými dôstojníkmi *Wehrmachtu* začali prebiehať intenzívne rokovania¹⁶ a *Organizácia ukrajinských nacionalistov* nariadila svojej *Krajovej exekutive OUN* v Haliči začať s prípravami protipoľského

13 MEĽNYK, Andrij (1890 – 1964) – významný ukrajinský vojenský a politický činník, dôstojník rakúskej armády, od roku 1918 plukovník, spoluorganizátor a veliteľ divízie Sičových strelcov – armády Ukrajinskej ľudovej republiky (1918 – 1920), spolutvorca UVO a jej krajský komandant (1922), od roku 1934 člen Senátu OUN. Po zavraždení J. Konovalca (1938) predseda *Vedenia (Provodu) OUN*. Začiatkom roka 1940 po rozkole v OUN stál na čele tzv. meľnykovskej OUN. Zomrel v roku 1964 v Luxembursku.

14 *Vedenie ukrajinskej vojenskej emigrácie* uvažovalo, že pre uskutočnenie takejto akcie by bolo potrebné 1300 dôstojníkov a 12 000 vojakov. Tesne pred útokom na Poľsko však *Wehrmacht* odhadoval počet ozbrojených ukrajinských partizánov len na 4000 mužov, pripravených do vojenského povstania. (MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa 2006, s. 68 – 69.)

15 ТРОФИМОВИЧ, В.: *Роль Німеччини і ЦРСП у українсько-польському конфлікті 1939 – 1945*. In: Незалежний культурологічний часопис «Ї», г. 2003, ч. 28. Dostupné na: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/trofymovych.htm>

16 *Vedeniu OUN* sa v istých momentoch pozdávalo, že nemecké vojenské velenie je priaznivo naklonené tzv. ukrajinskej otázke a myšlienke vytvorenia ukrajinských dobrovoľníckych vojenských formácií, ktoré by po boku *Wehrmachtu* vybojovali nezávislosť Ukrajiny – štátu pod nemeckým patronátom. V skutočnosti však situácia bola oveľa zložitejšia. Súčasné bádania jednoznačne nasvedčujú tomu, že nemecké stranícke a armádne vedenie pred prepadnutím ZSSR nemalo vypracovanú konkrétnu stratégiu v súvislosti s budúcnosťou Ukrajiny. Ani sám A. Hitler nemal jasnú predstavu o usporiadaní na Východe vybojovaných území. V júli 1940 propagoval vytvorenie nárazníkových štátov z Ukrajiny, pobaltských štátov a Bieloruska. Neskôr hovoril o nemeckej administratíve na týchto územiach a až pred samotnou vojnou sa priklonil k myšlienke úplnej kolonizácie Ukrajiny. Pred Ukrajincami, samozrejme, nikto tieto plány neprezentoval. (ДЗЮБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 54.)

povstania, ktoré malo prerásť do celonárodného ukrajinského povstania (táto činnosť bola čoskoro spozorovaná poľskými úradmi).¹⁷

Z rokovaní medzi UVO-OUN a rezortom nemeckej vojenskej rozviedky v júni 1939 vzišla dohoda o vytvorení ukrajinského diverzného oddielu, ktorý podľa pôvodného zámeru mal plniť dôležitú (bázovú) funkciu pri vypuknutí antipoľského povstania vo východnej Haliči. Predpokladalo sa, že by bol do Poľska dopravený cez Slovensko, respektíve letecky priamo na územie Poľska, a na povstaleckom území by jeho rady doplnili partizáni OUN a dezertéri ukrajinskej národnosti z poľskej armády (počet ktorých sa odhadoval v poľskej armáde na 150 – 200 tis.).¹⁸ Nemci boli zainteresovaní do vzniku takéhoto ukrajinského vojenského oddielu, predovšetkým kvôli vysokému propagačnému účinku. Na druhej strane, ukrajinskí nacionalisti dostali reálnu šancu zapojiť sa do vojenských operácií po boku *Wehrmachtu*. Vytvorenie takéhoto diverzného oddielu s oficiálnym názvom *Vojenský oddiel nacionalistov* (neoficiálne *Ukrajinský legión* – názov zaužívaný v literatúre) je považované za vrchol vojenskej spolupráce medzi ešte vtedy jednotnou OUN a *Wehrmachtom*.¹⁹

Podľa nemeckých zdrojov *Ukrajinský legión* dostal krycí názov *Bergbauer-Hilfe* (v preklade – *Pomoc horským roľníkom*) a jeho výcvik sa mal uskutočňovať v plnom utajení.²⁰ Veliteľom bol menovaný člen UVO-OUN plukovník Roman Suško²¹ (známy svojimi dobrými kontaktmi s vysokými nemeckými (rakúskymi) dôstojníkmi *Wehrmachtu*), ktorý v dňoch 13. júna – 3. júla 1939 rokoval s plk. Erwinom von Lahousenom (vedúci II. oddelenia *Abwehru*) ohľadom vzniku a výcviku Legiónu.²² Za politického referenta Legiónu bol označený Dr. Jaroslav Baranovskij a Richard (Riko) Jaryj²³ ho za-

17 WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacionalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*. Lublin 2003, s. 344 – 353.

18 MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960*, s. 68; TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 24.

19 ТРОФИМОВИЧ, В.: *Роль Німеччини і СРСР у українсько-польському конфлікті 1939 – 1945*; ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 54.

20 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*. Москва 2006, s. 172.

21 SUŠKO, Roman (1894 – 1944) – ukrajinský vojenský a politický činník, dôstojník rakúskej armády, od roku 1918 plukovník, spoluorganizátor a veliteľ 2. divízie Sičových strelcov – armády Ukrajinskej ľudovej republiky (1918 – 1920), spolutvorca UVO a jej krajský komandant (1927 – 1930), spolutvorca OUN a člen štábu Vedenia (Providu) ukrajinských nacionalistov. Prívrženec meľnykovskej OUN. V roku 1939 nominálny veliteľ Vojenského oddielu nacionalistov (Ukrajinský legión R. Suška). V rokoch 1939 – 1941 oblastný vedúci OUN na teritóriu Generálneho gubernátu. Začiatkom roka 1944 za záhadných okolností zavraždený v Evrove.

22 MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960*, s. 68 – 69.

23 JARYJ, Riko (1888 – 1969) – vojenský a politický činník, poddôstojník rakúskej armády, činník UVO a OUN, pôvodom z českých Sudet. Od roku 1937 spojka J. Konoval-

stupoval pred *Generálnym štábom Wehrmachtu* a nemeckým ministerstvom zahraničia.²⁴

Na prípravu prvého ukrajinského vojenského oddielu bol určený kaštieľ v Saubersdorfe (100 km južne od Viedne), kde sa nachádzalo utajené výcvikovo-zberné stredisko OUN.²⁵ Už v máji roku 1939 boli do Saubersdorfu presunutí ukrajinskí poddôstojníci (absolventi šesťmesačnej dôstojníckej školy OUN vo Feldafingu v Bavorsku pod vedením plk. R. Suška). Pod taktovkou nemeckých inštruktorov z *Abwehru* sa zdokonaľovali vo výcviku.²⁶ Medzi miestnym obyvateľstvom boli vydávaní za Rumunov (aby neboli odhalení poľskou alebo sovietskou špionážou) a žili v úplnej izolácii.²⁷ Štáb plk. R. Suška sa nachádzal v neďalekej Viedni.²⁸

Samotné mužstvo sa formovalo z členov OUN žijúcich na území Nemec-ka, ktorých takpovediac dodala Organizácia, a bývalých vojakov *Karpatskej Siče*,²⁹ ktorým sa podarilo uniknúť z Karpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi) pod tlakom okupácie Maďarskom alebo padli do maďarského zajatia.³⁰ Totiž na žiadosť nemeckého vojenského veliteľstva maďarské úrady prepustili z koncentračného tábora v Nyíregyháze skupinu vojenských zajatcov – príslušníkov *Karpatskej Siče*.³¹ Oslobodených následne previezli do zámku

ca pri nemeckom Abwehre. Po rozkole v OUN v roku 1940 prívrženec banderovskej OUN. Po rozviazaní spolupráce OUN(B) s Abwehrom v roku 1941 politicky nečinný.

24 WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacionalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 354.

25 Vo Výcvikovo-zbernom stredisku OUN v Saubersdorfe (a súčasne vo Feldafingu v Bavorsku) už aj predtým v rokoch 1937 – 1938, prebiehali dôstojnícke školenia vojenských referentov Organizácie. Počet absolventov sa odhaduje na 80 osôb. MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960*, s. 68.

26 Podľa pamätí Ivana Stebel'skeho, priameho účastníka Legiónu: СТЕБЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодости і боротьби*. Київ 1999. Dostupné na: <http://exlibris.org.ua/stebelski>

27 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 172 – 174.

28 TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 33.

29 Karpatská Sič – polovojenské ukrajinské dobrovoľnícke jednotky sformované OUN na Podkarpatskej Rusi na obranu Karpatskej Ukrajiny (nezávislého štátneho útvaru, ktorý vyhlásil nezávislosť od Československa, a existoval v dňoch 15. – 16. marca 1939) pred maďarskou agresiou. Viedli krvavé boje na línii Užhorod – Mukačevo – Berehove – Sevl'uš a po maďarskej okupácii prešli na partizánsky spôsob boja v horských masívoch Karpát (do konca mája 1939).

30 Pre príslušníkov Karpatskej Siče, ktorým sa podarilo uniknúť maďarskému zajatiu, bol vytvorený sústredňovací tábor v Bratislave. S nemeckou podporou vojenské velenie OUN vytvorilo výcvikovo-zberné strediská na území Rakúska a v okolí Hanoverska. Utečenci z Karpatskej Ukrajiny našli ochranu aj prácu v Brunsvicku a v okolí českého Brna a militarizované batalióny práce boli zriadené v horách Harzu. Podľa R. Wysockého, nemecké velenie zároveň vydalo povolenie na zorganizovanie vojenského strediska OUN v okolí Berlína. WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacionalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 353; DĄBROWSKI, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpaciej) 1938 – 1939*. Toruń – Łysomice 2007, s. 334.

31 Jeden z oddielov Karpatskej Siče pod velením stotníka (rotného) Stepana Suľatyc'kého v počte 200 (podľa iného zdroja až 500) vojakov pod náporom maďarských vojsk ustúpil na rumunské teritórium. Rumunmi boli vojaci odzbrojení a internovaní a v nasledujúcich

v Hartensteine (20 km od Kirschendorfu v Hornom Rakúsku), prezliekli ich do československých vojenských uniforiem zafarbených načierno a zapojili do programu výcviku pod vedením nemeckých inštruktorov, ktorý prebiehal v horskom barakovom tábore v okolí Hartensteinu.³² Bývalí príslušníci *Karpatskej Siče*, ktorí prešli skúškou ohňa na Podkarpatsku, tvorili jadro *Ukrajinského legiónu*.³³

Výcvik mužstva Legiónu začal niekedy v polovici júna 1939 a vzhľadom na krátkosť času prebiehal s maximálnym nasadením a intenzitou. Okrem vojenskej drezúry (poradový a bojový výcvik, ostrá strelba, hod ručným granátom) poslucháči absolvovali náuku o zbraniach, topografiu, konšpiráciu, diverzný výcvik a poľnú prípravu a prešli aj teoretickým kurzom geografie a histórie Ukrajiny. Po absolvovaní kurzu v Saubersdorfe a v horskom tábore v Hartensteine (veliteľom tábora bol istý čas poručík Osyp Karačevs'kyj *Svoboda*) boli jednotlivé skupiny ukrajinských vojakov rozposielané na ďalší špecializovaný výcvik (výsadbársky, deštrukčný, vodičský kurz atď.) a rozličné organizačné práce. Ich ďalšie cvičenie sa uskutočňovalo v rôznych miestach Ríše – v Bavorsku pri Chiemskom jazere, v Nysy a v Hornom Sliezsku, vo Wroclawi a Brucku nad Litavou atď.³⁴

Vojenský výcvik bol ukončený 21. júla 1939 sformovaním Legiónu v sile 200 mužov,³⁵ rozdelených do dvoch rôt pod velením majora Henka Hutovycha *Noryma*. Za účasti plk. R. Suška (ktorý bol nominálnym veliteľom), predstaviteľov *OUN*, dôstojníkov *Wehrmachtu* a aj sprievodu nemeckého vojenského orchestra sa uskutočnila slávnostná prehliadka Legiónu.³⁶ Od 23. júla 1939 sa jednotlivé oddiely Legiónu začali organizovane prepravovať na východné Slovensko³⁷ v zakrytých nemeckých nákladných autách. Súčasne sa na východné Slovensko samostatne presúvali jednotlivci a menšie skupiny z vý-

dňoch vydaní maďarskej armáde. Niekoľko mesiacov sa nachádzali v maďarskom internáčnom tábore (boli vystavení ustavičnému vyšetrovaniu a mordovaniu) najprv v Bucsokve a neskôr v Nyíregyháze (CTAXIB, C.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*. Київ 1995, s. 68 – 69). V Nyíregyháze zajatých často navštevovali predstavitelia nemeckého konzulátu v Budapešti. Podľa Volodymyra Ščyhelfs'kého – pseudonym „Burlaka“ (neskorší veliteľ sotne UPA v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1945 – 1947), začiatkom júna roku 1939 300 až 400-člennú skupinu internovaných previezli do Komárna a naložili do nemeckého transportu, ktorý ich následne dopravil do zámku v Hartensteine. Tam sa dozvedeli, že z nich bude zostavený Ukrajinský legión, ktorý bude nasadený do bojov proti Poľsku. Archív bezpečnostných zložiek (ABS) Praha, f. 305-143-1. *Protokol Burlakovej výpovedi*, s. 9.

32 ЧУЕВ, С.: *Український легион*, s. 174; WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 353.

33 Národní archiv Praha, f. Klement Gottwald. *Správa Ministerstva vnútra ČSR č. III/Aa-4983/1910-48: Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 12.

34 CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 155 – 156.

35 WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 354.

36 ABS Praha, f. 305-143-1. *Protokol Burlakovej výpovedi*, s. 8.

37 CTAXIB, C.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*, s. 60.

cvikových táborov v Nemecku, ktoré dopĺňali jeho rady. Jednotlivé oddiely ukrajinskej vojenskej formácie boli spočiatku rozmiestnené do viacerých lokalít východného Slovenska, pravdepodobne preto, aby nepriťahovali pozornosť. Všetko sa uskutočnilo v úplnom utajení – ani vtedajšie slovenské armádne zdroje ich pobyt a rozmiestnenie na východnom Slovensku zrejme neregistrovali (aspoň sa doteraz nenašli o tom príslušné dokumenty). Existujú však poznatky, že sa nachádzali v okolí Ľubických kúpeľov neďaleko Kežmaruku v Levočských vrchoch (ako uviedol B. Chňoupek, „*pre diverznú skupinu, ukryvanú pred zvedavcami, ťažko bolo nájsť zabudnutejší kút*“),³⁸ v obciach v okolí Prešova a taktiež niekde v horách blízko Medzilaboriec. Aj naďalej sa zdokonaľovali vo výcviku. B. Chňoupek, vyzdvihujúc diverzantský charakter *Ukrajinského legiónu*, konštatoval: „*Vojaci boli od skorého rána do neskorého večera preč, kde, o tom nemal nik ani potuchy. (...) Keď ich niekto náhodou stretol, v lesoch či na poliach, vždy padali od úmoru. Veľa chodili... Pochodovali (...) deň čo deň, noc čo noc. Cvičiskom boli slovenské hory a lesy, rieky a doliny. Spiš aj Gemer, Levočské vrchy i Nízke Tatry, vždy bokom od ľudských obydľí, aby nebudili pozornosť. Usilovné pochody, prepady, násilné prechody riek, kóty brané útokom, to bolo každodenné zamestnanie...*“³⁹

Oddiel rozmiestnený v akejsi horskej chate neďaleko Medzilaboriec bol pripravený nelegálne prekročiť hranice a zapojiť sa do partizánskej protipolskej vojny. Avšak nestalo sa tak. Ako spomína I. Stebeľský: „*V tej chate sme presedeli takmer deväť dní, nerobili sme nič. Len dobre jedli, oddychovali a zbytočne čakali na rozkaz. Niečo sa muselo udiat. Videl som, že sú naši Nemci nervózni a za tejto situácie nevedia, čo si majú počať*“.⁴⁰

Ku koncu augusta roku 1939 boli ostatné skupiny Legiónu sústredené do okolia Prešova. Súhrnný počet vojenského oddielu nacionalistov bol približne 325 vojakov.⁴¹ Totiž, v súvislosti s počtom príslušníkov *Ukrajinského legiónu* plk. R. Suška, sa zdroje rozchádzajú. B. Chňoupek prehnane tvrdí, že legión mal približne 1500 príslušníkov. Poľská vojenská rozvedka disponovala informáciami, že ku koncu augusta roku 1939 v okolí Prešova bolo sústredených – v Solivare 800 a v Ruskej Novej Vsi 300 príslušníkov *Ukrajinského legiónu*⁴² (podľa iného poľského zdroja – dva ukrajinské od-

38 CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 159.

39 CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 159.

40 СТЕБЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодости і боротьби*. Київ 1999.

41 Zhodujú sa: WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 354; СТЕБЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодости і боротьби*. Київ 1999.

42 V poľskom origináli: „w Solivar – około 800 siczowców w mundurach niemieckich (t.j. príslušníkov Karpatskej Siče v nemeckej uniforme – pozn. autora), w Ruska Nova Ves około 300 siczowców.“ *Kampania wrześniowa 1939 roku. Sprawozdania informacyjne oddział II sztabu naczelnego wodza. Dokumenty*. In: *Materiały. Dokumenty źródeł archiwalia*, zeszyt 2 (maj 1986). Warszawa 1986, dok. č. 15., s. 67. Za poskytnuté materiály ďakujem M. Gniazdowskemu.

diely po 800 ľudí).⁴³ Viacerí poľskí a ukrajinskí autori odhadujú početnosť Legiónu na 600 vojakov.⁴⁴

Tesne pred vypuknutím vojny sa celý Legión premiestnil do Medzilaboriec a cez obce Vydraň a Palota prešiel do bezprostrednej blízkosti poľskej hranice.⁴⁵ Toho času boli jeho príslušníci prezbrojení (údajne dostali samopaly MP-38) a nanovo uniformovaní do štandardnej uniformy *Wehrmachtu* (prefarbenej do tmavozelenej farby a bez odznakov).⁴⁶ Zaujali postavenie v strede slovenskej armády. Teda popri 1. divízii *Jánošík* generála A. Pulanicha, 2. divízie *Škultéty* pplk. J. Imra s rýchlou skupinou *Kalinčiak* a 3. divízie *Rázus* plk. A. Malára⁴⁷ bol pripravený vniknúť na územie juhovýchodného Poľska aj *Ukrajinský legión* plk. R. Suška a podporiť tak protipoľské vystúpenie Ukrajincov.

Medzitým však došlo k zmene nemeckého postoja v otázke zapojenia Ukrajincov do nemecko-poľskej vojny. Jednoznačne sa preukázala dvojité hra Berlína. Dňa 18. augusta 1939 *Abwehr* (prostredníctvom mjr. Erwina Stolza, zástupcu vedúceho II. oddelenia *Abwehru*) požiadal vedenie OUN, aby na teritóriu východnej Haliče priviedli svoje podzemné oddiely do najvyššej vojenskej pohotovosti a o dva dni neskôr – 20. augusta 1939 boli dokonca do Berlína povolaní A. Meľnyk a R. Jaryj, ktorí sa v ďalších dňoch stretli a rokovali so šéfom *Abwehru* admirálom Wilhelmom Canarisom.⁴⁸ Súčasne však Nemci viedli rokovania so ZSSR, ktoré nakoniec vyústili do podpísania nemecko-sovietskeho paktu o neútočení. Teda po 23. auguste 1939 (pakte Molotov-Ribbentrop) Nemci takpovediac radikálne obrátili kartu. V podmienkach nemecko-sovietskej dohody o rozdelení Poľska rozhodli

43 SOWA, A. L.: *Stosunki polsko-ukraińskie*. Kraków 1998, s. 72.

44 В'ЯТРОВИЧ, В.: *Сотенний «Бурлак»*. Львів 2000, s. 24; MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960*, s. 69.

45 ABS Praha, f. 305-143-1. *Protokol Burlakovej výpovede*, s. 8.

46 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 174 – 175; ABS Praha, f. 305-143-1. *Protokol Burlakovej výpovede*, s. 8 – 9.

47 Blížšie k bojovej činnosti slovenskej armády počas poľského ťaženia pozri: BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava 2006, s. 85 – 105.

48 Na tomto stretnutí popri prerokúvaní eventuálneho ukrajinského povstania v Poľsku sa hovorilo aj o budúcom postavení Haliče. Admirál W. Canaris údajne poskytol A. Meľnykovi dezinformáciu, že po obsadení Poľska jeho časti kompaktne osídlené Nemcami sa pripoja priamo k Ríši, z etnických poľských území sa vytvorí satelitný štát a z etnických ukrajinských území vzíde západoukrajinský štát – útvar pod nemeckým protektorátom. A. Meľnyk však bol odhodlaný od ukrajinského povstania odstúpiť (a to aj z toho dôvodu, že haličská Krajská exekutíva OUN odmietala vyvolať povstanie) a žiadal od Berlína dodatočné záruky. Okrem toho dostal od metropolitu Andreja Šeptického informáciu o obsahu čerstvo podpísaného paktu Molotov-Ribbentrop. Následne v liste A. Hitlerovi Meľnyk písal, že nemôže dať súhlas k povstaniu OUN v Poľsku, keďže nevidí v mene čoho by sa to malo uskutočniť. „Najprv by nemecká vláda mala vyhlásiť oficiálny postoj k Ukrajine, a až potom je možné rozoberať nemecké návrhy účasti OUN vo vojne proti Poľsku a povstania v tyle poľskej armády.“ WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 354. ТРОФИМОВИЧ, В.: *Роль Німеччини і СРСР у українсько-польському конфлікті 1939 – 1945*.

o pozastavení akcií zapojenia Ukrajincov do konfliktu a o opatrnejších kontaktoch s ich emigrantskými predstaviteľmi. Dňa 1. septembra 1939 nasledoval rozkaz o stiahnutí *Ukrajinského legiónu* z prvých línii a o jeho preradení do sféry pomocnej služby nemeckej armády.⁴⁹

Slovensko-poľské hranice príslušníci Legiónu prekročili niekedy medzi 6. a 9. septembrom 1939. Presúvali sa v druhej línii na nemeckých nákladných autách pod dohľadom nemeckého dôstojníka mjr. Dehmela a za sprievodu konvoja *Wehrmachtu*,⁵⁰ nezasahujúc do bojov (vpredú útočila nemecká 57. divízia genmjr. Bluma).⁵¹ Po osi Sanok – Ustrzyki – Lesko – Chyrów – Sambor – Komarno smerovali na haličskú metropolu Ľvov v zostave 14. nemeckej armády gen. W. Lista ako súčasť armády *Juh*.⁵² Keď však došli do blízkosti samotného Ľvova, dostali rozkaz zastaviť sa.⁵³ Dňa 17. septembra 1939 totiž na Poľsko zaútočil Sovietsky zväz, vojenské jednotky ktorého v nasledujúcich dňoch obsadili Ľvov a celú východnú Halič (ako aj ostatné oblasti dnešnej západnej Ukrajiny a Bieloruska). Legión sa za tejto situácie musel nielenže zastaviť, ale spolu s nemeckými jednotkami ustúpiť do Krosna, odkiaľ ich neskôr odtransportovali do rajónu Ustrzyk v juho-východnom Poľsku na krátky odpočinok. V radoch *Ukrajinského legiónu* zavládlo sklamanie.

Už 15. septembra 1939 vyrazil z Viedne cez Slovensko aj plk. R. Suško (s niektorými predstaviteľmi OUN) a v zmenenej situácii sa pokúšal zabrániť demoralizácii a rozpadu jednotky.⁵⁴ Svoj štáb presunul do Krakova.

Neskôr bolo mužstvo Legiónu presunuté do Sanoku, kde do príchodu nemeckých pohraničných oddielov kontrolovalo novú (nemecko-sovietsku) hraničnú čiaru a vykonávalo vyčisťovacie akcie proti rozptýleným jednotkám poľskej armády. Potom odpochoďovalo v dvoch skupinách do Krynice a do Zakopaného, kde ho začiatkom decembra 1939 Nemci odzbrojili a rozpustili, pravdepodobne preto, aby nedráždili svojho „spojenca“ – Sovietsky zväz – tým, že udržiujú ukrajinské vojenské jednotky.⁵⁵

49 WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 354; TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 33.

50 WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*, s. 354.

51 CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 176 – 177.

52 В'ЯТРОВИЧ, В.: *Сотенний «Бурлака»*, s. 24.

53 СТАХІВ, Є.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*, s. 60; DĄBROWSKI, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938 – 1939*, s. 334.

54 TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 27.

55 SZCZEŚNIAK, A. – SZOTA, W.: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973, s. 67 – 69; В'ЯТРОВИЧ, В.: *Сотенний «Бурлака»*, s. 24; CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 187 – 189; СТЕВЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодості і боротьби*. Київ 1999; ABS Praha, f. 305-143-1. *Protokol Burlakovej výpovede*, s. 9.

R. Suško však vyvíjal úsilie, aby bývalých príslušníkov Legiónu mal pod kontrolou a uchránil ich pred rozptýlením, a to pre budúce plány Organizácie.⁵⁶ Aj v dôsledku toho časť legionárov bola preškolená a nastúpila do formujúcich sa policajných jednotiek (*Ukrajinská pomocná milícia*) a tiež do vojensko-policajných útvarov určených na ochranu priemyselných objektov, železníc, karpatských priesmykov, vojenských táborov a väzení rozmiestnených na území juhovýchodného Poľska (*Lemkoviny*).⁵⁷ Niektorí sa však stali civilistami.⁵⁸ V ďalšom období – v roku 1943 na rozkaz *OUN* väčšina členov bývalého *Ukrajinského legiónu* plk. R. Suška dezertovala z policajných staníc a prešla do radov formujúcich sa oddielov *Ukrajinskej povstaleckej armády* (*UPA*; tzv. *banderovci*) a v rokoch 1945 – 1947 sa opäť ocitli na východnom Slovensku, ale už v inom historickom kontexte – uskutočňujúc antisovietsku a antikomunistickú propagandu v rámci tzv. rejdov (propagačných ťažení) oddielov *UPA* na Slovensko.⁵⁹

Takto neslávne skončila prvá epopeja ukrajinských snáh o vytvorenie vojenských formácií s pomocou Tretej ríše a vybojovanie vlastnej štátnej nezávislosti „v tieni nemeckého ťaženia“.⁶⁰ Nebol to však jediný pokus.

Medzičasom v *Organizácii ukrajinských nacionalistov* začalo dochádzať k politickému štiepeniu. Mladá radikálna (revolučná) zložka sústredená okolo haličskej *Krajskej exekutívy OUN* (Stepan Bandera,⁶¹ Jaroslav Stec'ko, Roman Šuchevyč atď.), vyčítala veteránom okolo A. Meľnyka (Baranovskij, R. Suško, M. Sctiborskij atď.) najmä nerozvážnosť, pasivitu a neznalosť skutočných potrieb ukrajinských území (keďže sa dlhodobo zdržovali v emigrácii). Príčinou konfliktu bol nesporne boj o moc a vplyv v organizácii, pričom jeho vyostrenie spôsobil aj generačný rozdiel a zásadné rozpory vo videní

56 TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 27.

57 ABS Praha, f. 305-143-1. *Banderovské organizácie OUN a UPA – posudok*; ТРОФИМОВИЧ, В.: *Роль Німеччини і СРСР у українсько-польському конфлікті 1939 – 1945*.

58 СТАХІВ, С.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*, s. 60.

59 Bližšie pozri: ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica 2007 (2. vyd. – 2008).

60 Порогняв БЕПЕЦ, С.: „Український легион“: помічники нацистів, суперники Бандери. In: BBS Russian. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/russian/entertainment/2009/09/090902_ukraine_legion_war.shtml

61 BANDERA, Stepan (1909 – 1959) – absolvent polytechniky na Lvovskej univerzite, v rokoch 1932 – 1933 zástupca krajského vedúceho OUN, od 1933 krajský vedúci OUN a krajský komandant UVO na západoukrajinských územiach. V rokoch 1933 – 1939 v poľskom väzení za atentát na poľského ministra vnútorných vecí B. Pierackieho. V roku 1940 stál na čele Revolučného výboru OUN. Iniciátor vzniku Ukrajinského národného výboru (1941). V dôsledku tzv. aktu 30. júna 1941 spojeného s vyhlásením ukrajinskej nezávislej štátnosti v Lvove, bol Nemcami uväznený v koncentračnom tábore Sachsenhausen (do decembra 1944). Od roku 1945 člen Sekretariátu vedenia OUN a od roku 1947 predseda OUN (v roku 1950 rezignoval z funkcie). V roku 1959 podľahol v Mníchove následkom atentátu (vykonanom agentom KGB B. Stašinským).

boja za nezávislosť ukrajinskej štátnosti. Revolučná (*banderovská*) frakcia OUN požadovala od vedenia OUN upustiť od politiky orientácie na jedinú krajinu – Nemecko, ktoré sa v ich očiach skompromitovalo paktom Molotov-Ribbentrop, a nadviazať kontakty aj so západnými mocnosťami. Mladá zložka žiadala tiež vedenie aktívneho revolučného boja z vnútra krajiny. K definitívnemu rozkolu v OUN došlo v roku 1940 na konferencii v Krakove. Od tohto momentu začína paralelná existencia dvoch ukrajinských nacionalistických organizácií: OUN(B) – *banderovská* (revolučná) a OUN(M), čiže *melnykovská* OUN.⁶² V predvečer vypuknutia vojny so Sovietskym zväzom, však obidve organizácie stavili pragmaticky na Nemecko.

Na jar roku 1940, po víťazstve *Wehrmachtu* v severnej Európe, väčšina ukrajinských emigrantských ústrední očakávala nemecké ťaženie proti ZSSR. Z toho dôvodu podsúvala veleniu nemeckej armády rôzne projekty formovania ukrajinského vojska. Napriek tomu nemecká generalita nepripúšťala myšlienku organizovania rovnocennej ukrajinskej armády a súhlasila len s formovaním počtom nevelkých bojových jednotiek.⁶³ Obidve organizácie boli ochotné pristúpiť aj na takéto podmienky.

Vo februári 1941 splnomocnený predstaviteľ OUN(B) Riko Jaryj na rokovaní s armádnym velením dosiahol dohodu o príprave 700 ukrajinských vojakov *Wehrmachtom*. V záverečnej etape rokovaní sa k nim zapojil veliteľ pozemných vojsk gen. Walter von Brauchitsch, šéf *Abwehru* adm. W. Canaris, prof. Theodor Oberländer a predák OUN(B) S. Bandera. Došlo k dohode o výcviku 800 kandidátov na poddôstojníkov (bez ohľadu na súhlas zo strany nemeckých politických predstaviteľov),⁶⁴ ktorí sa mali stať jadrom spojeneckej ukrajinskej armády a *Wehrmachtu*.

Uzavreté dohody si každá zo strán vysvetľovala po svojom. Kým berlínski stratégovia videli výhodnosť zmlúv v potrebe diverzných a pomocných oddielov, ukrajinskí nacionalisti cieľavedome išli za potrebou organizovania pravidelných vojenských oddielov ako zárodku formovania budúcej ukrajinskej národnej armády, ktorá by v príhodnom momente podporila nezávislú ukrajinskú štátnosť.⁶⁵ OUN(B) zároveň považovala za nevyhnutné mať v čase vypuknutia vojny Nemecka proti ZSSR svoje vojenské oddiely na území Ukrajiny.⁶⁶ V tejto súvislosti si však neuvedomovali, že opierajúc sa o pomoc

62 Pozri BOJKO, O. – GOŇEC, V.: *Nejnovější dejiny Ukrajiny*. Brno 1997, s. 157.

63 Napríklad šéf Gestapa H. Müller dlhodobo oponoval úsilíu W. Canarisa využiť vojenské oddiely OUN vo vojne proti ZSSR. Tvrdil, že ukrajinskí nacionalisti sledujú len svoje vlastné politické ciele. (BROŽ, J.: *Admirál Canaris a jeho Abwehr*, s. 178.)

64 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 176.

65 CHOJNOWSKI, A. – BRUCKI, J. J.: *Ukraina*. Warszawa 2006, s. 144.

66 МІРЧУК, П.: *Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості*. Нью-Йорк – Торонто 1961, s. 75.

nacistov v boji so Sovietmi, ukrajinskú otázku posúvajú do závislosti od víťazstva Nemecka a tým pádom aj pronemeckého tábora.⁶⁷

Revolučný výbor OUN následne vytvoril mobilizačnú skupinu na formovanie dvoch vojenských oddielov,⁶⁸ v ukrajinských dokumentoch vystupujúcich pod názvom *Družyny (Batalióny) ukrajinských nacionalistov (DUN)* – skupina *Sever* a skupina *Juh*. V dokumentoch *Abwehru* sa označovali kryciami názvami špeciálny oddiel (*Sondergruppe*) *Nachtigall* a organizácia *Rolland*. Nemecké velenie súčasne vopred určilo ich úlohy: „*Zabezpečenie bezpečného presunu nemeckých jednotiek územím Ukrajiny, zneškodnenie pozostatkov Červenej armády, ochrana transportov so zajatcami a muníciou.*“⁶⁹ Súčasne OUN(B) začala formovať tzv. *pochodové skupiny* pozostávajúce z aktivistov OUN, ktorí po vypuknutí vojny mali na území Ukrajiny plniť dôležitú propagandistickú činnosť, formovať administratívu a policajné zložky.⁷⁰

Nábor do bataliónu *Nachtigall* sa uskutočňoval v Krakove (často aj spôsobom direktívnych rozkazov OUN), kde prebiehal aj základný výcvik legionárov. Následne časť kurzantov odviezli na ďalšiu špecializovanú drezúru do Nemecka, iná časť sa školila v obciach a mestečkách na Lemkovine (Komancaza, Barwinek, Krynica, Dukla, Zakopane). Navonok boli vydávaní za príslušníkov *Arbeitsdienst (Pracovnej služby)*. Neskôr všetkých dopravili do Neuhammeru na spoločné cvičenie celého bataliónu. *Nachtigall* (v nemčine *Slávik*) uskutočňoval vojenské manévry spolu s 1. práporom špeciálneho pluku *Abwehru – Brandenburg 800*.⁷¹ Výcvik bol intenzívny a zameriaval sa predovšetkým na poľnú prípravu a vedenie pouličných bojov v meste. Velenie ukrajinského oddielu prevzal veliteľ 1. práporu brandenburského pluku por. Hans Albrecht Herzner. Z ukrajinskej strany jednotke velil kpt. Roman

67 *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*. Київ 2005, s. 14.

68 V staršej literatúre česko-slovenskej proveniencie, bolo prezentované, že batalión „*Nachtigall*“ formovala banderovská OUN a „*Rolland*“ bol dielom meľnykovcov.

69 ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 55.

70 SZCZEŚNIAK, A. – SZOTA, W.: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, s. 103. Porovnaj ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 185 – 186.

71 „*Brandenburg 800*“ – elitný špeciálny vojenský oddiel *Abwehru*, pre sabotážnu a diverznú činnosť na území nepriateľa. Vznikol v októbri 1939 pod krycím názvom Stavebná výcviková rota č. 800 (Baulehrkompanie z. b. V 800) s miestom dislokácie v Brandenbursku. Jeho príslušníci boli cvičení ako špecialisti na akcie v týle nepriateľa. Boli verbovaní z dobrovoľníkov nemeckej (medzi nimi Volksdeutsche), neskôr inej národnosti. Koncom roku 1939 bola rota rozšírená na prápor a v októbri 1940 na pluk (Lehrregiment „*Brandenburg*“ z. b. V. 800), podriadený vedúcemu II. oddelenia *Abwehru* pluk. Erwinovi von Lahousenovi. Jadro jednotky tvoril 1. prápor, početne najsilnejší, určený k nasadeniu na Východe. Jeho príslušníci boli najmä z územia bývalého východného Poľska. BROŽ, J.: *Admirál Canaris a jeho Abwehr*, s. 112 – 115.

Šuchevyč⁷² (vo funkcii Herznorovho zástupcu, komandanta). Dôstojnícky káder bol vcelku nemecký a len niektorí Ukrajinci velili čatám a rojom. Začiatkom júna 1941 bolo mužstvo legiónu (v počte 330 vojakov a poddôstojníkov) skompletizované, vyzbrojené a vystrojené do poľných uniforiem Wehrmachtu. Po ukončení výcviku bol *Nachtigall* presunutý späť do *Generálneho gubernátu*. Dňa 18. júna 1941 sa jednotka vyložila v Rzeszowe, odkiaľ hneď odpochodovala do Radymny nad riekou San (6 km od sovietskej hranice), kde 21. júna 1941 spolu s 1. práporom pluku „Brandenburg 800“ zaujala postavenie ako predvoj nemeckej 1. horskej divízie gen. Pit-tera von Lanza.⁷³

Nábor do bataliónu *Rolland* sa začal o niečo neskôr – v apríli 1941 pod dohľadom Rika Jarého vo Viedni. Na rozdiel od formovania *Nachtigallu* prebiehal na dobrovoľnej báze (hlásili sa najmä potomkovia prvej vlny ukrajinskej emigrácie na Západe, ukrajinskí študenti z univerzít vo Viedni a Grazi). Dobrovoľníkov, okolo 350 osôb, následne prepravili do výcvikového strediska OUN v Saubersdorfe, kde prebiehal ich výcvik pod velením majora bývalej poľskej armády Jevhena Pobihušého *Ren*. Z nemeckej strany zabezpečoval velenie poddôstojník Nowak.⁷⁴ Veliteľská zostava a časť inštruktorov bola ukrajinská, druhú časť inštruktorov tvorili príslušníci *Wehrmachtu* (zabezpečovali hlavne výučbu nemeckých zbraní a nové nemecké taktiky vedenia boja). Po ukončení výcviku bolo mužstvo vystrojené do československej uniformy vz. 1930 a vyzbrojené ľahkou nemeckou poľnou zbraňou a dvoma československými guľometmi.⁷⁵

Dňa 1. júna 1941 batalión *Rolland* dostal rozkaz na presun z Viedne do mestečka Cimpulung la Tisa v Rumunsku (južná Bukovina). Dňa 10. júna sa tam ocitla najprv zaist'ovacia skupina (60 vojakov), o päť dní neskôr pribudli

72 ŠUCHEVYČ, Roman (1907 – 1950) – významný ukrajinský vojenský a politický činník, absolvent I'vovskej polytechniky, inžinier, generálmajor, člen UVO a OUN. Od roku 1929 vojenský referent haličskej Krajskej exekutívy OUN, v rokoch 1934 – 1937 v poľskom väzení. Spoluzakladateľ Generálneho štábu národnej obrany Karpatskej Ukrajiny (1939). Od roku 1940 stál na čele Krajského vedenia OUN(B). V roku 1941 veliteľ Bataliónu ukrajinských nacionalistov – „Nachtigall“, neskôr zástupca veliteľa 201. policajného bataliónu a veliteľ jednej z jej rôt. Od roku 1943 vojenský referent OUN(B), v máji 1943 člen Sekretariátu vedenia OUN a v júni 1943 predseda Sekretariátu vedenia OUN a hlavný veliteľ Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA). V roku 1944 predseda Sekretariátu Ukrajinskej hlavnej oslobodeneckej rady (UHVR). Zahynul 5. marca 1950 v boji s jednotkami sovietskeho MGB (Ministerstva štátnej bezpečnosti). S jeho smrťou sa spája ukončenie činnosti UPA na sovietskej Ukrajine.

73 МОТЮКА, Г.: *Українська партизанка 1942 – 1960*, s. 95; ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 58.

74 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 177.

75 ПОБИГУЩИЙ, С.: *Мозаїка моїх споминів*. München – London, 1982. II. časť. *В Дружинах Українських Націоналістів*. Dostupné na: <http://www.galiciadivision.com/lib/ren/r202.html>

dve sotne *Rollandu*. Tretia sotňa spolu so štábom jednotky vyrazila z Viedne 2. júla 1941. Jednotka sa mala skompletizovať v Botošanoch.⁷⁶ Velenie 11. nemeckej armády 27. júna 1945 vytýčilo *Rollandu* úlohy: podporovať nemecké jednotky vo vojenských operáciách na rieke Prut, vyčistiť územie od rozptýlených sovietskych oddielov, kontrolovať cesty, strážiť strategicky dôležité objekty a transporty s muníciou, organizovať oddiely ukrajinskej domobrany a napomáhať pri evakuácii zajatcov.⁷⁷ Po Ťvovskom „akte 30. júna“ (o ktorom bude reč neskôr) Riko Jaryj opustil batalión, velenie ktorého prevzal poručík Zibert. V júli 1941 jednotka operovala v oblasti Kišiňov – Vaduluj-Voda a ku koncu mesiaca prekročila Dnester a pôsobila v okolí Odesy.⁷⁸

Dňa 22. júna 1941 spolu s nemeckými jednotkami zaútočil na ZSSR aj *Nachtigall*. Pohraničných bojov sa nezúčastňoval, smeroval na Ľvov, ktorý po intenzívnych bojoch s miestnymi oddielmi *OUN*⁷⁹ *Červená armáda* opustila už 26. júna 1941 (v meste zostali len oddiely milície a *NKVD*). *Nachtigall* a *1. brandenburský prápor* vošli do mesta v noci z 29. na 30. júna 1941, za nimi vstúpila do haličskej metropoly aj pochodová skupina Jaroslava Stec'ka.⁸⁰ Do poludnia 30. júna 1941 vojaci ukrajinského bataliónu ovládli v meste všetky strategické objekty. Šokom pre nich bolo odhalenie masových exekúcií v Ťvovských väzniciach, ktoré v predošlých dňoch vykonali oddiely sovietske-

76 ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 61.

77 Uvádza sa, že na území Rumunska sa „Rolland“ dostal do konfliktu s rumunskými jednotkami, ktoré územie severnej Bukoviny (s prevažne ukrajinským obyvateľstvom), anektované ZSSR v roku 1940, so súhlasom A. Hitlera včleňovali späť. TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999, s. 160.

78 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 178.

79 V podstate hneď po 22. júni 1941 došlo k ukrajinskému povstaniu na Volyni a Haliči – prostredníctvom bojových skupín *OUN(B)* a na Bukovine – *OUN(M)*. Povstalci sa činili energicky bez nemeckého súhlasu a ustanovili svoje regionálne vlády v 187 (z 200) okresoch západoukrajinských krajov a v 26 okresoch východnej Ukrajiny. Krajské administrácie vznikli v Ternopoli, Ľvove, Rovnom, Drogobyči, Stanislavove a Lucku. Odzbrojujúce veľké skupiny ČA, ktoré sa dostali do obkľúčenia, povstalci kumulovali veľkú časť zbraní, munície a výstroje. *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*, s. 7.

80 STEC'KO, Jaroslav (1912 – 1986) – popredný činiteľ *OUN*, absolvent práva a filozofie na univerzitách v Krakove a Ľvove. Od roku 1932 člen haličskej Krajskej exekutívy *OUN* a jej ideologický referent. Iniciátor krakovského Revolučného výboru *OUN* (banderovského) a Banderov zástupca. Dňa 30. júna 1941 pred Národným zhromaždením v Ľvove vyhlásil Akt obnovenia štátnej nezávislosti Ukrajiny a bol menovaný premiérom Ukrajinskej štátnej administrácie (vlády). Hneď na to bol v Berlíne zatknutý Gestapom a uväznený v koncentračnom tábore Sachsenhausen (do roku 1944). V roku 1945 spolu so S. Banderom a R. Šuchevyčom člen Sekretariátu vedenia *OUN*. V emigrácii stál na čele Antibolševického bloku národov vo funkcii prezidenta (1946 – 1986). Iniciátor a spoluzakladateľ Svetovej antikomunistickej ligy (Tokio, 1970) a Európskej rady slobody. V roku 1968 prevzal vedenie *OUN(B)*. Zomrel v roku 1986 v Mníchove.

ho NKVD.⁸¹ Obyvatelia Ľvova ukrajinskú jednotku v meste radostne vítali. Prítomnosť ukrajinského vojenského oddielu umožnila pochodovej skupine J. Stec'ka vyhlásiť večer 30. júna 1941 v dome Ľvovskej „Prosvity“ – kde sa zišiel *Národný snem* – akt obnovenia štátnej nezávislosti Ukrajiny. Národný snem zároveň vyhlásil vytvorenie ukrajinskej vlády na čele s J. Stec'kom.⁸²

Nemeckí dôstojníci, ktorí sa dostavili do „Prosvity“, zostali aktom J. Stec'ka doslova zaskočení. Erich Koch (nemecký komisár okupovaných ukrajinských území – *Reichskomisariat Ukraina*), ktorý sa zúčastnil podujatia, vyzval k zachovaniu poriadku, nepodnikaniu žiadnych iných iniciatív a apeloval na vernosť Tretej ríši, následne informoval o udalosti najvyššie nemecké miestna v Berlíne. J. Stec'ko však vyhlásenie ukrajinskej štátnosti zopakoval ešte v ten večer v rozhlase. V Ľvove a v ďalších haličských a volyňských mestách v nasledujúcich dňoch začalo dochádzať k demonstráciám na podporu Stec'kovej vlády. Na základe pokynov z Berlína však boli Stepan Bandera, Jaroslav Stec'ko (na nemecké ultimátum, odmietli odvolať akt „30. júna“) a ďalší vrchní predstavitelia ukrajinskej vlády v priebehu prvých júlových dní roku 1941 zatknutí a presunutí do berlínskeho väzenia, respektíve následne do koncentračných táborov. V nasledujúcich týždňoch bolo nemeckým *Gestapom* zatknutých približne 1500 predstaviteľov banderovskej OUN (takmer 80 % vedenia oblastných a rajónnych štruktúr revolučného OUN) na území toho času okupovanom Nemeckom a ďalšie stovky boli „za nepriateľský postoj k Ríši“ popravené. Ako uviedol J. Stachiv, „v radoch OUN(B) zavládla depresia“.⁸³ Banderovské štruktúry následne prešli do ilegality (do čela

81 Ustupujúca Červená armáda zanechala na území západnej Ukrajiny množstvo krvavých stôp. V čase vypuknutia vojny sa v sovietskych väzniciach nachádzalo okolo 20 tisíc väzňov. Časť z nich bola evakuovaná, ostatní ukrutným spôsobom zamordovaní. Vo volyňskom meste Lucku bolo neskôr odhalených 2000 povraždených väzňov, v Dubne 260, v Haliči najmenej 5387 osôb, z toho v Ľvove a Zoločeve okolo 2500. MOTYKA, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942 – 1960*, s. 87.

Boliestne sa táto udalosť dotkla ukrajinského veliteľa „Nachtigallu“ R. Šuchevyča, ktorý medzi popravenými väzňami v Ľvove našiel svojho brata Juraja. ЧАЙКІВСЬКИЙ, Богдан: „Фам“ (рекламна фірма Романа Шухевича. Львів 2005, s. 73 – 74.

82 Akt obnovenia štátnej nezávislosti Ukrajiny bol pripravovaný banderovskou OUN niekoľko mesiacov pred vypuknutím vojny a to v úplnom utajení pred Berlínom. Predtým bolo vyšším orgánom nemeckej vlády zaslaných niekoľko memoránd, v ktorých OUN(B), ako aj OUN(M), deklarovali snahu o vytvorenie ukrajinskej štátnosti. Berlín však nereagoval. V snahe zabezpečiť maximálnu legitímnosť činnosti „pochodovej skupiny“ J. Stec'ka, vedenie OUN(B) krátko pred vojnou iniciovalo vytvorenie Ukrajinského národného výboru v Krakove (spojil reprezentantov väčšiny ukrajinských emigrantských politických zoskupení, okrem OUN(M)), ktorý svojím vyhlásením zo 14. júna 1941 dal Stec'kovej skupine takpovediac mandát na uskutočnenie aktu „30. júna“ v Ľvove. Blížšie pozri: ДЗЬОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 78 – 86.)

83 СТАХІВ, Є.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*, s. 96.

OUN(B) sa postavil M. Lebeď,⁸⁴ za chytenie ktorého nacisti dokonca vypísali vysokú odmenu).

Z Ľvova R. Šuchevyč (menovaný stec'kovou vládou za zástupcu ministra vojenských vecí)⁸⁵ predpokladal ďalší presun *Nachtigallu* na Kyjev, kde sa po obsadení rovnako plánovalo vyhlásiť nezávislosť Ukrajiny. Takýto vývoj situácie však nebol súčasťou plánu nemeckého vedenia. Preto 1. júla 1941 vojaci ukrajinského bataliónu dostali týždennú dovolenku a museli odovzdať ochranu strategických objektov v meste do rúk prichádzajúcej nemeckej polície.⁸⁶ V dôsledku udalostí v Ľvove velenie *Wehrmachtu* vydalo rozkaz o odvelení *Nachtigallu* z mesta. Batalión tak 7. júla odpochodoval do Ternopoľa, neskôr Proskurova (dnes Chmelnyč'kyj) a Vinnice, kde sa po prvýkrát zúčastnil bojov s Červenou armádou. V Juzvine pri Vinnici príslušníci ukrajinského oddielu opäť dostali dvojtýždňovú dovolenku, počas ktorej sa dozvedeli, že 17. júla 1941 bola Halič včlenená do Generálneho gubernátu a že väčšina lídrov *OUN(B)* bola zatknutá *Gestapom*. V tejto situácii R. Šuchevyč podal písomný protest *OKW*, v ktorom vyhlásil, že „v dôsledku zatknutia ukrajinskej vlády a členov vedenia *OUN(B)* legión nemôže ďalej zotrvať pod nemeckým velením“. Odpoveď prišla okamžite – 13. augusta 1941 bol *Nachtigall* presunutý do Žmerynky, odzbrojený, v železničných vagónoch stiahnutý do Krakova a po týždňovom pobyte do Neuhammeru.⁸⁷

Rovnaký osud postihol aj batalión *Rolland*. Na základe rozkazu z Berlína bol oddiel 14. augusta 1941 ako „politicky nespoľahlivý“ stiahnutý z frontovej línie do Foksan⁸⁸ (50 jeho príslušníci však boli ponechaní v nemeckých službách na južnej Ukrajine ako tlmočníci). Tu bol následne odzbrojený a od-

84 LEBEĐ, Mykola – v rokoch 1932 – 1934 spojka medzi haličskou Krajovou exekutívou *OUN* a jej centrálou. Zúčastnil sa atentátu na poľského ministra vnútra B. Pierackieho, následne utiekol do Nemecka a na rozkaz H. Himmlera bol vydaný poľským orgánom (do roku 1939 vo väzení). Od roku 1940 člen *OUN(B)*. Vyhovel sa nemeckým zatýkaniam po akte „30. júna“ v Ľvove a stál na čele *OUN(B)* na západnej Ukrajine. Spoluvodca *UPA* a Ukrajinskej hlavnej oslobodzovacej rady (UHVR). Od roku 1944 v emigrácii na Západe.

85 ЧАЙКІВСЬКИЙ, Б.: „Фама“ рекламна фірма Романа Шухевича, s. 73 – 75.

86 Staršou poľskou historiografiou boli príslušníci „*Nachtigallu*“ obviňovaní z teroristických akcií proti poľskej inteligencii (z vražd 38 profesorov, predtým intenzívne spolupracujúcich so sovietskym režimom) a z účasti na masových poprávach židovského obyvateľstva v Ľvove. Týmto tvrdeniam oponujú ukrajinskí historici a za vykonávateľov uvedených činov označujú „Einsatzkommando S“, respektíve špeciálny nemecký oddiel (Einsatzkommando zur besonderen Verwendung) pod velením SS-Brigadeführera Karla Eberharda Schenharta. Pozri: ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 70; В'ЯТРОВИЧ, В.: *Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи*. Львів 2006, s. 50 – 86. Porovnaj MOTYKA, G.: *Ukrajinska partyzantka 1942 – 1960*, s. 96 – 99.)

87 ДЗБОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 61.

88 ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 178.

transportovaný späť do Viedne, respektíve do pôvodného stanovišťa v Saubersdorfe a Hartensteine.

Obidva oddiely boli koncom októbra 1941 na rozkaz *Wehrmachtu* prevelené do Frankfurtu nad Odrou, kde ich spojili do jednej vojenskej jednotky. Veliteľom sa stal mjr. J. Pobihušyč, adjutantom por. O. Orlyk-Hrman, zástupcom veliteľa kpt. R. Šuchevyč a nemeckým styčným dôstojníkom W. Moch.⁸⁹ Koncom roka 1941 novovytvorenú jednotku preformovali na *201. policajný batalión* (*Schutzmannschaftsbatalion 201*) s ročným kontraktom služby. V marci 1942 bol oddiel presunutý do Bieloruska, kde v okolí mesta Borovka (vystriedajúc lotyšský policajný batalión) vykonával ochranu vojenských objektov a zúčastňoval sa bojov proti sovietskym partizánom (veliteľsky podriadený *201. policajnej divízii* genpor. A. Jakobiho).⁹⁰ Po roku služby (pod faktickým velením mjr. Schredera) vojaci odmietli podpísať ďalší kontrakt a batalión bol rozpustený. Za sprievodu nemeckého konvoja boli bývalí príslušníci *201. bataliónu* začiatkom roka 1943 dopravení do Ľvova (po ceste zbehol R. Šuchevyč). Mužstvo bolo rozpustené (viacerí z nich nasledovali R. Šuchevyča a prešli k formujúcej sa *UPA* pod jeho velením), velitelia však boli držaní pod nemeckou „ochranou“ v centrálnej ľvovskej väznici, kým nebol vyhlásený nábor do *14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)*, do ktorej sa mohli prihlásiť ako „dobrovoľníci“.⁹¹

Batalióny (*Družyny*) ukrajinských nacionalistov rovnako skončili bez väčšej slávy, čo nakoniec viedlo k upusteniu od politiky orientácie na Nemecko *banderovskou OUN*, ba k prechodu na protinemecké pozície a boj v úlohe tretej sily na Ukrajine. V porovnaní s *meľnykovskou OUN* v roku 1939 však banderovci v roku 1941 postupovali razantnejšie a v začiatkoch odhalili nacistické plány ohľadom Ukrajiny. Súčasne väčšina príslušníkov ukrajinských legiónov získala isté bojové skúsenosti (napríklad v bojoch so sovietskymi partizánmi v Bielorusku či počas služby v policajných zložkách) a prešla dôkladným nemeckým výcvikom (ovládali zbrane, topografiu, techniky vedenia boja, maskovania, vedenia špionážnej, diverznej, minerskej činnosti a pod.). To v neskoršom období využili štruktúry *UPA*, začleňujúc ich do vlastných radov ako dôstojnícke kádre a inštruktorov pripravujúcich ďalších vojakov pre antinemecké a antisovietske bojiská i aktívnu rezistenciu v povojnových rokoch.

89 ПОБИГУЩИЙ, Є.: *Мозаїка моїх споминів*. In: <http://www.galiciadivision.com/lib/ren/r203.html>

90 МОТЯКА, Г.: *Українська партизанка 1942 – 1960*, s. 96; ТЕЈЧМАН, М.: *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*, s. 157; SOWA, Andrzej L.: *Stosunki polsko-ukraińskie*, s. 127; ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*, s. 182.

91 ДЗЬОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*, s. 72 – 74.

V ilegalite sa banderovci zamerali na budovanie svojej konšpiračnej siete na celom území Ukrajiny. Vytýčili si hlavný cieľ: zabrániť rozptýleniu síl, aktívny boj viesť iba proti Moskve. Pokiaľ ide o Nemecko zaujali alibistické stanovisko – čakať, šetriť sily a vyvarovať sa zbytočných a neopatrných akcií, ale viesť vnútornú a organizačnú prípravu, rozširovať sieť *OUN*, aby v rozhodujúcej chvíli boli schopní povedať posledné slovo.⁹² Chápali, že akékoľvek akcie proti Nemcom by napomohli Moskve k víťazstvu. Preto boj proti Nemcom sa viedol prevažne pasívnou rezistenciou, propagandou a sabotážou.⁹³

V októbri 1942 sa malé ozbrojené oddiely *OUN(B)* začali spájať do veľkých vojenských oddielov – prebrali model partizánskych oddielov Tarasa Buľbu-Borovca (nebol členom žiadnej z *OUN*), ktorý od konca leta 1941 začal na severozápade Ukrajiny organizovať nepravidelné jednotky ukrajinskej polície pod názvom *Polis'ká Sič* (so súhlasom Nemcov). Najprv tieto oddiely (2000 – 3000 mužov) bojovali so zvyškami sovietskej armády a partizánov, ale keď sa na sklonku roku 1941 Nemci pokúsili ich rozpustiť, prešli *buľbovci* k partizánskemu spôsobu boja a zahájili vojenské akcie, ako proti boľševikom, tak aj proti nacistom a Poliakom. Práve tieto oddiely prijali názov *Ukrajinská povstalecká armáda*, ktorý nasledovne prebrali banderovci.⁹⁴ Početný stav ozbrojených síl *OUN(B)* značne stúpol po vlne dezercii z radov ukrajinskej polície na jar 1943. V polovici roka 1943 banderovská *UPA* začlenila do svojich radov takmer všetky oddiely T. Buľbu-Borovca (ten koncom roku 1943 bol Nemcami zajatý a rovnako uväznený v koncentračnom tábore v Sachsenhausene), meľnykovcov a iné ozbrojené oddiely operujúce v lesoch západnej Ukrajiny. Jej rady dopĺňovali aj neskorší prebehľci zo *14. haličskej divízie SS*, dezertéri z *Červenej armády* a mládež vyhýbajúca sa núteným prácam a deportáciám do Nemecka. Oblasťami aktívneho pôsobenia *UPA* boli hlavne Polesie, Volyň a Halič zasahujúce na ukrajinskú aj poľskú stranu. Podľa nemeckých údajov, potvrdených aj emigrantskými zdrojmi, počet bojovníkov *UPA* v dobe jej najväčšieho rozmachu (na prelome rokov 1944 – 1945) dosahoval až 100 000 (podľa iných zdrojov len 30 000) osôb.⁹⁵

92 KOVAL', M. V.: *Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945*, s. 673.

93 *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*, s. 7.

94 КОСИК, В.: *Німецькі документи про УПА*. In: *Український визвольний рух*. Зошит № 1. Львів 2003, s. 63 – 64.

95 BOJKO, O. – GOŇEC, V.: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 160; SZCZEŚNIAK, A. – SZOŁTA, W.: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, s. 145. Porovnaj: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*, s. 24.

Počas vojny sa *UPA* aktívne snažila hrať rolu akejsi tretej sily predovšetkým na teritóriu západnej Ukrajiny. Obvykle sa banderovci vyhýbali bojom s regulárnymi nemeckými jednotkami. Údery *UPA* sa zameriavali proti nemeckej administratíve a policii. Stále viac sa zostrovali vzťahy medzi *UPA* a sovietskymi partizánmi (na jeseň 1942 – na jar 1943 sa v regióne objavili partizánske zoskupenia S. Kovpaka, O. Saburova, O. Fedorova, neskôr diverzno-spravodajský oddiel plukovníka NKVD D. Medvedieva), ktorých *Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia* presunul na západnú Ukrajinu. Ako odpoveď na predošlú ukrajinoľobnú politiku vlády Poľska sa jedným z hlavných objektov útokov *UPA* stali partizánske oddiely *Armije Krajowej (AK)*, patriace poľskej exilovej vláde v Londýne (nehovoriac o útokoch na komunistickú *Armiju Ludowu*). Zároveň sa objektom útokov *UPA* stali všetci komunisti, sovietski a kolchozní aktivisti, nechýbali ani rasové a národnostné motívy. V roku 1943 na ukrajinskej Volyni vybuchol krvavý poľsko-ukrajinský konflikt, postupne rozširovaný do všetkých oblastí poľsko-ukrajinského susedstva.⁹⁶ S posunom východného frontu na územie západnej Ukrajiny sa Červená armáda stretla s aktívnym odporom *UPA*. Banderovci obmedzili svoju aktivitu proti Nemcom a úplne sa sústredili na ozbrojené akcie proti *Červenej armáde* a sovietskym partizánom (na počesť definitívneho zmierenia s ukrajinskými nacionalistami, ktorí svojimi „separatistickými ambíciami“ narobili dosť starostí Nemcom, hitlerovská vláda koncom septembra 1944 prepustila z väzenia vedúcich činiteľov *OUN* a *UPA* S. Banderu, J. Stec’ka, A. Meľnyka, T. Bul’bu-Borovca a iných). V tyle *Červenej armády* na území prednedávnom oslobodenom od nacistov – v Haliči, na Volyni a na Polesí, sa rozpútala tentokrát ozajstná občianska vojna (1944 – 1950). Na celom území, kde pôsobilo podzemie *OUN* a *UPA*, bolo fakticky dvojvládie (banderovci a Sovieti). Tam, kde región ovládali komunisti, vládla neviditeľná a tvrdá ruka *OUN* a *UPA*, ktorá kládla odpor sovietskej moci, *Červenej armáde* a orgánom štátnej bezpečnosti – *NKVD* (uskutočňovali sa vraždy strážnických a sovietskych pracovníkov, miestnych boľševických a kolchozných aktivistov; útoky na miestne bezpečnostné oddiely; podpaľovanie vládnych a úradných budov, kolchozov a sovchozov; marenie mobilizácie do *Červenej armády*; protisovietska propaganda, diverzná činnosť atď.). Takáto situácia poskytovala obrovskej mašinérii sovietskych trestných orgánov zámienku na plné využitie svojich možností v procese likvidácie ukrajinských nacionalistov. Rozpútala, ako odpoveď na činnosť *UPA*, čekisticko-vojenské operácie, ktoré zasiahli najmä väčšinu civilného obyvateľstva západnej Ukrajiny.

96 Bližšie: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*, s. 29 – 36.

Takýmto spôsobom sa územie západnej Ukrajiny stalo zónou bezhraničnej krutosti, dokonca sadizmu, drancovania a morálneho ponížovania obyvateľstva. Neuveriteľná nenávisť, zákernosť a nemilosrdnosť v tomto bratovražednom boji z obidvoch strán zodpovedali mimoriadnym podmienkam, v akých sa boj viedol.⁹⁷

Meľnykovská OUN však Nemcom zachovala vernosť až do konca vojny a v súčinnosti s *Wehrmachtom* v roku 1943 vytvorila ukrajinskú *14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)*. Divízia bola typickou kolaborantskou formáciou, k vytvoreniu ktorej nemeckí stratégovia pristúpili až vtedy, keď sa javila prehra Nemecka vo vojne.

14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) sa začala formovať na západnej Ukrajine na podnet A. Meľnyka so súhlasom samotného Adolfa Hitlera. Formálne sa o divízii rozhodlo 28. apríla 1943 v Berlíne. V máji – júni 1943 prebiehal nábor do jej radov a jeho hlavným strediskom bol Ľvov (výsledok bol prekvapivý – do jej radov sa prihlásilo 80-tisíc, podľa nemeckých prameňov až 100-tisíc dobrovoľníkov, čo umožňovalo okrem plánovanej divízie sformovať aj päť policajných plukov – *Galizische SS-Freiwilligen Regiment Polizei*).⁹⁸ Oficiálne divízia vznikla 30. júla 1943 na základe rozkazu šéfa *Waffen SS* Heinricha Himmlera a zároveň sa začalo s jej výcvikom (prebiehal najmä na území Ukrajiny; v Poľsku, Nemecku, Francúzsku a Čechách absolvovalo výcvik 350 dôstojníkov a 2000 poddôstojníkov). Za veliteľa divízie bol menovaný najprv SS-brigadeführer a generálmajor zbraní SS Walter Schiman, od novembra 1943 velenie prevzal v tých istých hodnostiach Fritz Freitag. Plnú bojaskopnosť dosiahla divízia v máji 1944 (mala 15 229 vojakov a dôstojníkov). V júni 1944 bola nasadená do bojov na východnom fronte v rámci *13. armádneho zboru* v zostave *4. nemeckej tankovej armády* ako súčasť armád *Severná Ukrajina*. Po obklúčení divízie (spolu s inými nemeckými jednotkami) pri Brodoch v polovici júla 1944 a obrovských ľudských stratách (tri štvrtiny jej príslušníkov zahynuli) bola stiahnutá z frontu a presunutá do Sliezska, kde vo vojenskom výcvikovom priestore Neuhammer bola nanovo doplnená a prešla komplexnou reorganizáciou. Podľa ďalšieho rozkazu H. Himmlera z 28. septembra 1944 bola *14. haličská divízia SS* presunutá z vojenského výcvikového priestoru Neuhammer na územie Slovenska, kde vypuklo *Slovenské národné povstanie* a 8. októbra 1944 sa vyložila v priestore Žiliny (v počte 286 dôstojníkov, 13 999 poddôstojníkov a vojakov). Bola situ-

97 KOVAL, M. V.: *Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945*, s. 684 – 685.

98 FREMAL, K.: *14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spisbe o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny*. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 391 – 392; TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*, s. 160–161.

ovaná na Považí. Okrem protipartizánskych akcií úlohou divízie bola ochrana železničných tratí zo Sliezska smerom na Bratislavu a v smere Žilina – Ružomberok. Divíziou vytvorené bojové skupiny *Wildner* a *Wittenmayer* plnili funkciu policajno-prepadového oddielu SS a pôsobili takmer v celom bývalom povstaleckom priestore. Po potlačení Povstania – v novembri 1944 až januári 1945 – okrem stíhacích a represívnych protipartizánskych akcií sa príslušníci divízie zúčastňovali opevňovacích prác v kotline Turca a v údolí rieky Váh v okolí Žiliny, kde vybudovali celý rad obranných postavení.⁹⁹ Divízia opäť prešla reorganizáciou, dopĺňovaním mužstva, výzbroje, výcvikom a vytvorila tri samostatné bojové skupiny (proti postupujúcim vojskám sovietskej a rumunskej armády). Na rozkaz nemeckej armádnej skupiny *Juh* bola jedna jej bojová skupina (29. *pluk*) pod velením SS-Obersturmbannführera Deerna koncom decembra 1944 nasadená proti pravému krídlu 2. *ukrajinského* frontu, konkrétne proti 40. armáde v priestore Banskej Štiavnice, a to až do polovice januára 1945. Po ťažkých bojoch sa opätovne spojila s divíziou z väčšej časti rozmiestnenou v Turci a na strednom Považí.¹⁰⁰ Rozkaz na presun 14. *haličskej divízie SS* z územia Slovenska cez Bratislavu a Viedeň do Dolného Štajerska bol vydaný 21. januára 1945. Konečným cieľom presunu bolo mesto Maribor, kde bola divízia nasadená do bojov proti juhoslovanským partizánom. Tu bola 28. marca 1945 premenovaná na 1. *ukrajinskú divíziu* (veliteľ gen. Krat). Jej posledné nasadenie proti *Červenej armáde* prebiehalo pri meste Feldbach. Spolu s veliteľom ukrajinského vojenského štábu gen. Pavlom Šandrukom sa vzdala do zajatia britských jednotiek. Aj napriek intervencii samotného J. V. Stalina britské úrady 14. *haličskú divíziu SS* Sovietom po vojne nevydali. Po prvotnom umiestnení v tábore v okolí Spittalu na rieke Dráve Ukrajincov nepozorovane presunuli do severného Talianska a v roku 1947 prepravili na Britské ostrovy.¹⁰¹

99 O nasadení 14. haličskej divízie na Slovensku pozri ŠMIGEL, M.: *14. divízia SS „Galizien“ na Slovensku (1944 – 1945): bojová protipartizánska činnosť a represálie*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov VII. Bratislava 2008, s. 212 – 233.

100 FREMAL, K.: *14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spisbe o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny*, s. 399.

101 TOLSTOJ, N.: *Oběti Jalty*. Praha 1998, s. 220 – 222.

SUMMARY

The Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) – collaboration and resistance in ethnic Ukrainian lands during the war (1939-1945).

From the very moment of formation of The Organization of Ukrainian Nationalists – OUN (1929) it was stated in its policy documents that an armed struggle was one of its main goals through which to achieve Ukrainian statehood (which was definitively lost in 1920). This armed struggle was to be accomplished in two ways: the preparation of illegal, armed (revolutionary) groups, which were supposed to stir an uprising in Ukrainian areas “occupied” by Poland and the Soviet Union and the formation of voluntary groups in foreign armies, which were to join the rebels in a favourable moment and form a unified armed force. To fulfil these strategies the OUN began to look towards Berlin and tried to co-operate with the representatives of the German government and armed forces. In the given geopolitical situation and distribution of forces in Europe, the OUN basically didn’t have any other option. In Europe, after the Treaty of Versailles, Germany was the only revisionist power capable of starting a war and change the international situation. A war between Germany and Poland as well as the USSR was seen by the OUN, as the only possible way of freeing Ukraine. The following co-operation with Berlin created several armed groups of Ukrainian nationalists in the years 1939-1943, who joined the war against Poland and the USSR. This study concentrates on these groups and their struggle.

ПОЛЬСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ БССР (БЫВШИХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНЫХ ВОЕВОДСТВ II РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ) ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1939 – 1944). ПРОБЛЕМА „КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМА“¹

СТРУНЕЦ СЕРГЕЙ

1 Участие поляков во Второй мировой войне, как правило, рассматривается как некий эталон. Польша стала первой жертвой самого жестокого конфликта в истории человечества. Потери польского народа в борьбе с нацизмом были одними из самых крупных. В то же время в стране развернулось крупномасштабное движение сопротивления, кроме того, польские вооруженные силы доблестно сражались в составе вооруженных сил союзников в Европе. Это обстоятельство усиливалось фактом разрыва дипломатических отношений с СССР в 1943 г. Во время войны не было сформировано общенациональных польских коллаборационистских организаций. Таким образом, в отличие от большинства народов Центральной и Восточной Европы, поляки представляли в качестве идеальных борцов за свободу и независимость, которые противостояли двум тоталитарным режимам – нацистской Германии и СССР. Такое „идеальное“ представление было нарушено в 2000 г. Своеобразным рубежом стала публикация очередной книги Я.Т. Гросса „Соседи. История геноцида еврейского местечка“, описавшего массовое добровольное участие поляков в уничтожении еврейского населения в начальный период Великой Отечественной войны на территории бывшей Белостокской области БССР. Фактически к полякам по поводу событий лета 1941 г. в начале немецкой оккупации был применен принцип, к которому польская историография прибегала до этого при характеристике поведения национальных меньшинств II РП во время событий сентября 1939 г., а именно: коллективная ответственность за все драматические события в этот переломный момент. Таким образом, польское общество оказалось в своеобразной ловушке: с одной стороны – укоренившиеся в сознании обвинения в адрес национальных меньшинств за тотальное сотрудничество с советскими «оккупантами» в 1939 – 1941 гг., с другой – факт участия в самом кровавом в истории человечества преступлении – холокосте совместно с немцами, пусть и в качестве мести за „преступления“ евреев в советский период. См.: GROSS J. T.: *Sąsiedzi. Historia zagłady jednego miasteczka*. Sejny 2001.

Сложность изучения такого многогранного явления как коллаборационизм определяется тем, что оно имеет свое политическое, правовое, историческое и др. измерения, которые могут не совпадают друг с другом. Так, на пример, в своей бытовой и идеологической трактовке понятие «коллаборационизм» часто распространяется едва ли не на всякое сотрудничество с оккупантом. В тоже время юридическое определение предполагает целый ряд условий, которые допускают вполне легальные контакты в общественной и экономической сфере. Кроме того, в исторических традициях разных стран определение коллаборационизма имеет свои специфические национальные отличия. Во многом это определяется характером проводимой во время войны нацистами оккупационной политики, которая существенно отличалась немцами в различных регионах Европы. Проблема коллаборационизма в истории любого народа носит периферийное значение, как правило доминирует виктимизация и героизация истории своего народа во время Второй мировой войны. Подчеркивается тот факт, что большая часть населения сражалась на стороне союзников, а имевшее место сотрудничество с немцами (в случае, если оно было) носило вынужденный и антисоветский характер.

Своеобразной региональной спецификой западных областей БССР,² которая существенно влияла на ситуацию в регионе, был характер взаимоотношений, который складывался между советским и польским руководством. За шесть лет войны польское правительство в эмиграции и СССР являлись союзниками с июля 1941 г. по апрель 1943 г., то есть менее 2 лет. Весь остальной период стороны находились в состоянии „ни войны, ни мира“, так как в 1939 г. ни Варшава, ни Москва друг другу войны не объявляли. Это формальное отсутствие отношений часто затрудняет возможность анализа многих явлений.

1939 – 1941

Проблема „коллаборационизма“ возникла в регионе уже в 1939 г. Именно в этом контексте частью поляков рассматривалось отношение на-

2 В польской историографии для определения этого региона используются следующие термины: северо-восточные крессы, северо-восточные земли, северо-восточные воеводства II Речи Посполитой. При этом подчеркивается, что большая часть созданной в 1939 г. Белостокской области БССР (несколько поватов довоенных Белостокского и Варшавского воеводств) всегда считалась частью центральной Польши и никогда крэсами и совершенно искусственно были зачислены советской властью в состав западнобелорусских. Отметим, что вводимое каждой новой властью административно-территориальное деление в этот период существенно отличалось от предыдущего. Это представляет определенную сложность при анализе событий этого периода. К примеру, польское подполье в своих отчетах пользовалось довоенной схемой: воеводство – повет – гмина. Советская сторона: область – район – сельсовет. Немецкий раздел территорий еще более осложнил это положение.

циональных меньшинств II Речи Посполитой (II РП) к советской власти, после того как территория восточных воеводств вошла в состав СССР.

Несмотря на то, что на данной территории не произошло крупных длительных позиционных боев между регулярными частями польской и советской армий, это не означало, что смена власти прошла в спокойной и мирной обстановке. Как и любая ситуация подобного рода этот период характеризовался повышенной социальной нестабильностью и сопровождавшимся ее ростом преступности.

Во второй половине сентября 1939 г. на территории бывших северо-восточных воеводств Польши имел место краткосрочный вооруженный конфликт, в котором с одной стороны участвовали белорусы и евреи в рамках формировавшихся советских органов власти часто при поддержке *Красной Армии*, а с другой – поляки в рамках исчезающих государственных институтов II РП. Обе стороны рассматривали друг друга как нелегитимные и применяли репрессивные действия в отношении сторонников противника.

Однако межнациональные отношения далеко не ограничивались в этот период лишь взаимной враждой.³ Однако следует подчеркнуть, что свидетельств „позитивного“ примера взаимоотношений различных национальных групп, находящихся сегодня в научном обороте, гораздо меньше, чем примеров конфликтного характера.

Своеобразное пилотное исследование с использованием социологического инструментария в этом направлении провел польский исследователь К. Ясевич. Основываясь на количестве работников различных советских органов в начале 1940 г., он приблизительно предположил возможное количество представителей местного населения, которые потенциально могли бы активно участвовать в событиях переходного периода на стороне советской власти. Согласно этим подсчетам на рассматриваемой нами территории численность активных сторонников советской власти составляло мене 1% жителей региона, т.е. непосредственно в агрессивных действиях против польского государства и в убийствах поляков приняли участие лишь очень небольшая часть представителей национальных меньшинств. Несколько большим возможно было количество потенциальных сторонников, которые, условно говоря, не помешали „активистам“ совершать убийства, а возможно морально

3 SZAWŁOWSKI, R. (Karol Liszewski): *Wojna polsko-sowiecka 1939*. T. I. S., s. 122, 123; JASIEWICZ, K.: *Zagłada polskich kresów*, s. 187; Relacja H. Balcerak o wydarzeniach w Dziśnie. In: GRZELAK, Cz. (red.): *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*. Warszawa 1999, dok. nr 1, s. 78; WIERZBICKI, M.: *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko – białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej 1939 – 1941*. Warszawa 2000, s. 69, 70.

поддерживали их в этом. При этом автор утверждает, что эти цифры примерно совпадают с количеством осужденных за различные уголовные и политические преступления в Польше в 1938 г. То есть можно предположить, что размах асоциальных явлений лишь в незначительной степени превысил уровень мирного времени.⁴

Установить насколько в действительности массовым были различного рода негативные социальные проявления практически не возможно. В особенности это касается убийств, произошедших в период безвластия. Расследования по данным происшествиям новыми властями не проводились. Вследствие этого реальные факты обрастали лишними подробностями и слухами, значительно преувеличивая их реальный масштаб. Так, на пример, М. Вежбицкий в своем исследовании о польско-белорусских отношениях в 1939 – 1941 гг. на территории бывших северо-восточных воеводств *II РП* на основании ряда польских источников сделал вывод о том, что наибольший размах уничтожение поляков местным непольским населением приобрело на Полесье.⁵ В данном случае основным источником стал рапорт эмиссара польского подполья, который на рубеже 1941/42 гг. изучал возможность активизации конспиративной работы на территории бывших Брестского, Кобринского, Дрогиченского поветов Полесского воеводства в условиях немецкой оккупации. На основании свидетельств местных поляков, подпольщиков в своем отчете указал факты массовых убийств представителей польской армии, полиции, администрации, осадников, помещиков, учителей в 1939 г. Общее количество жертв по этим сведениям превышало 1 600 человек. В своем следующем исследовании М. Вежбицкий опубликовал другой рапорт польского подполья, датированным практически тем же временем, но территориально по всей вероятности только частично покрывающимся совпадающим с предыдущим. В этом отчете говорится о том, что на Полесье в 1939 г.: *„Случаев антипольских выступлений практически не было, не считая немногочисленных убийств на почве сведения личных счетов... или на почве грабежей...“*.⁶

В тоже время советские источники ничего не говорят о массовых убийствах поляков, хотя в них и отмечают факты классовой мести. Так, по данным Пинского областного управления *НКВД* из более чем 1 000 военных и гражданских осадников в области до конца 1939 г. было

4 JASIEWICZ, K.: *Pierwsi po diable. Elite sowieckie w okupowanej Polsce 1939 – 1941 (Białostocczyzna, Nowogródcczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)*. Warszawa 2001, s. 162 – 164.

5 WIERZBICKI, M.: *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim*, s. 91 – 105.

6 Wiadomości z Polesia. Raport struktur Polskiego Państwa Podziemnego z Polesia z 19 grudnia 1942. In: WIERZBICKI, M.: *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim*, dok. nr 11, s. 259 – 262.

убито крестьянами – 4.⁷ Пожалуй, самым „кровожадным“ упоминанием о событиях первых дней советской власти является доклад на первой Брестской областной партийной конференции в апреле 1940 г.: „В Пружанском уезде в гневе народном было убито несколько десятков офицеров, жандармов и помещиков...“.⁸

Как видно разница в польских и советских оценках достаточно существенная, что позволяет говорить об определенных тенденциях, но не дает возможности точно оценить размах явления.

К. Ясевич отмечает, что необходимо иное описание периода 1939 – 1941. Нужен отход от его травматического и мартерологического измерения в пользу интерпретации с точки зрения т.н. „черной дыры“. Эта ситуация характеризуется тем, на основе используемых сегодня источников достоверно реконструировать происходившие в этот период события практически не возможно, а любая интерпретация событий требует огромной осторожности. Автор отмечает, что польский нарратив данной проблематики был выстроен на нескольких десятках тысяч оставленных депортированными бывшими польскими гражданами свидетельств, которые в свою очередь проникнуты мессианством, ксенофобией, чувством превосходства и т.п. При этом на территории всех бывших восточных воеводств Польши оставалось около 5 млн. поляков, которых никто не вывозил и не арестовывал, и из которых только несколько тысяч оставили какие-то воспоминания. Еще одной особенностью является то, что развернутые воспоминания о событиях в преимущественно сельском малообразованном регионе, оставили выходцы из образованной среды, которых здесь было достаточно мало. Сегодня достаточно сложно точно воспроизвести рациональный замкнутый образ мысли местного крестьянского населения и соответственного его восприятие происходившего.⁹

В силу довоенной специфики региона отношение к советской власти на территории западных областей БССР также приобрело некоторый этнический оттенок. По всей вероятности, значительная часть польского населения воспринимала себя и воспринималась другими национальными группами как „побежденная“, хотя новая власть и старалась подчеркивать свой интернациональный характер. Объективно ломка структур национального польского государства не могла не затронуть националь-

7 Государственный Архив Брестской Области (ГАБО), фонд 7581, опись 1, дело 25, лист 1. Спецсообщение секретарю Пинского ОК КП(б)Б от 26 декабря 1939 г.

8 ГАБО, ф. 1П, о. 16, д. 3., л. 96. Протокол №1 первой Брестской областной партконференции. 18 – 20 апреля 1940 г.

9 JASIEWICZ, K.: *Pierwsi po diable*, s. 51 – 150.

ные чувства местных поляков. В силу этой и ряда других причин антисоветские настроения были наиболее распространены среди польского населения региона (особенно в начальный период установления советской власти). Преимущественно этнически польский характер имело и организованное польское сопротивление, которое к началу 1940 г. по своим масштабам не уступало подполью на территории генерал-губернаторства, несмотря на то, что располагало при этом значительно меньшими людскими ресурсами.¹⁰ В итоге большинство арестованных в результате советских репрессивных акций также составляли поляки.¹¹ Однако в целом репрессии не носили этнического характера. Так, по неполным данным в 1939 г. в западных областях БССР было арестовано поляков – 5 256, украинцев – 254, евреев – 661, белорусов – 2 422.¹² Эта пропорция сохранялась до 22 июня 1941 г. Также этнически разнородным был и национальный состав населения, подвергшегося депортациям в 1939–1941 гг. В этот период во внутренние области СССР были насильно вывезены около 125 000 человек¹³ при общем количестве населения региона примерно 5 млн.¹⁴

Отметим, что политика советской власти по отношению к полякам далеко не ограничивалась репрессивными мероприятиями. В рамках „ленинско-сталинской“ национальной политики новая власть старалась завоевать доверие польского населения. Эта работа особенно активизировалась с осени 1940 г. Польские историки подчеркивают, что к этому советское руководство подтолкнуло поражение Франции и возможность скорой войны с Германией. Поэтому Сталин стремился как можно скорее добиться лояльности поляков в СССР и по возможности симпатий поляков на оккупированной немцами территории Польши. В то же время следует обратить внимание на другую сторону проблемы. По мнению некоторых исследователей, многие поляки в генерал-губернаторстве острее переживали поражение Франции, чем сами французы. Конечно, оставалась еще Великобритания, однако вера в скорую победу

10 WNUK, R.: „*Za pierwszego sowieta*”. *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*. Warszawa 2007, s. 368.

11 JASIEWICZ, K.: *Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939 – 1941 w świetle dokumentacji NKWD/KGB*. In: *Kwartalnik historyczny*, 1994, nr 1, s. 113.

12 ГОРЛАНОВ, О.А. – РОГИНСКИЙ, А.Б.: *Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939 – 1941 гг.* In: ГУРЬЯНОВ, А.Э. (сост.): *Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники „Мемориала“*. Москва 1997, с. 77 – 113.

13 CHACKIEWICZ, A.: *Aresztowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi (1939–1941)*. In: *Spółeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie*, s. 120.

14 СИТКЕВИЧ, С.А. - СИЛЬВАНОВИЧ, С.А. - БАРАБАШ, В.В. - РЫБАК, Н.А.: *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*. Гродно 2004, с. 93.

прошла окончательно, приходило понимание того, что оккупация будет долгой.¹⁵ По всей вероятности в схожей депрессивной ситуации были поляки, проживавшие на территории СССР. В этот момент партийное руководство провело целый ряд мероприятий в области культурной, кадровой политики, направленных на повышение статуса польской национальной группы, особенно в Белостокской области. Эти меры были частью крупномасштабной политики по преодолению дистанции, которая наметилась между местным населением и новой властью спустя год после краха Польши. К февралю 1941 г. поляки составляли около 50% от общего количества местного населения, которое было выдвинуто советской властью на работу в различные административные и хозяйственные органы.¹⁶ Отметим, что доля поляков в населении области значительно превосходила 50%, к тому же некоторые „выдвиженцы“ пошли на сотрудничество с „советами“ под угрозой применения репрессий. Более того, большинство из них являлось депутатами сельских советов, которые в структуре советской власти не имели практически никакого значения. Тем не менее массовых отказов от сотрудничества, ухода в лес к партизанам зафиксировано не было. Вряд ли стоит сомневаться, что абсолютное большинство местных поляков было лояльными гражданами II РП. Однако к началу 1941 г. сложилось определенное понимание того, что скорого восстановления польской государственности не предвидится. Новая власть становилась главным фактором, определявшим жизнь местных жителей на неопределенно долгую перспективу. Соответственно необходимо было искать определенные формы сосуществования с новым режимом, тем более что он явно демонстрировал желание сотрудничать, пусть и на своих условиях. Ситуацию выбора несколько усложнял террор польского подполья в отношении польских сторонников советской власти. Один из местных жителей оценивал ситуацию следующим образом: *„Поляк находится между двух огней, которые в любую минуту могут обречь человека насмерть. Если я буду помогать органам НКВД, и об этом узнают поляки, то они меня убьют, а если я пойду за поляками, которые ведут работу против советской власти, то советская власть меня арестует и накажет как преступника“*.¹⁷

15 CHROBACZYŃSKI, J.: *Z problematyki postaw i zachowań społeczeństwa okupowanej Polski (1939 – 1945)*. In: *Dzieje najnowsze*, 1989, nr 2, s. 156, 157.

16 GNATOWSKI, M.: *Radzieccy funkcjonariusze na Białostocczyźnie (1939 – 1941). Wstępny zarys problematyki*. In: GNATOWSKI, M. - BOCKOWSKI, D. (red.): *Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939 – 1941)*. Studia i materiały. Białystok 2003, s. 202.

17 Справка Районного отдела НКВД о политико-моральном состоянии Чижевского района Белостокской области 17 сентября 1940 г. In: GNATOWSKI, M.: *W radzieckich*

Однако в 1940 г. органы НКВД добились значительных успехов в ликвидации польского подполья. В этом плане широко привлекалась агентура, в том числе из польского населения.¹⁸ В конце года участники Сопротивления стали выходить из подполья. Так в одном из спецсообщений НКВД отмечалось, что за период с 10 по 24 декабря 1940 г. сдалось 86 человек. Из них в качестве агентов завербовано 18 человек для дальнейшего разложения подполья.¹⁹ Как отмечают многие польские историки польское подполье на территории западных областей БССР к лету 1941 г. было частично разбито, а частично находилось под контролем НКВД.²⁰ При этом многие поляки были склонны рассматривать сотрудничество представителей своей национальной группы с „советами“ как вынужденное, в отличие от добровольного по их мнению взаимодействия с властью других этнических групп.

1941 – 1944

Уже летом 1941 г. БССР была оккупирована нацистской Германией. В сентябре 1941 г. на части территории было введено гражданское управление и установлено новое административно-территориальное деление,²¹ которое с небольшими изменениями просуществовало до конца оккупации. Нацистская политика в отношении различных национальных групп региона (за исключением евреев) имела свою территориальную и временную специфику. Существенное влияние на это оказывала

okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939 – 1941. Łomża 1997, s. 236.

18 Справка Районного отдела НКВД о политико-моральном состоянии Кольновского района Белостокской области 16 сентября 1940 г. In: GNATOWSKI, M.: *W radzieckich okowach*, s. 269; СЯМАШКА, Я.: *Армия Краёва на Беларусі.* Мінск 1994, с. 134.

19 Спецсообщение Народного Комиссара Внутренних Дел БССР Л. Цанавы секретарю ЦК КП(б)Б П. Пономаренко от 26 декабря 1940 г. In: GNATOWSKI, M.: *„Sąsiedzi” w sowieckim raju. Rejon Jedwabieński pod radziecką władzą 1939 – 1941.* Łomża 2002, dok. nr 26, s. 267, 268.

20 KOŁAKOWSKI, P.: *Sowiecki aparat bezpieczeństwa wobec podziemia polskiego na Kresach Wschodnich 1939 – 1941. Zarys problematyki.* In: KONOPKA, H. - BOČKOWSKI, D. (red.): *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały oferowane prof. dr. hab. M. Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin.* Białystok 2004, s. 307, 308; WNUK, R.: *„Za pierwszego sowieta”*, s. 371 – 377; ХОЛУБ, Ч.: *История Полесского округа. ZWZ/AK. Краткий очерк.* Брест 1993, на правах рукописи; PIŚKUNOWICZ, C. 3. H.: *Działalność zbrojna Armii Krajowej na Wileńszczyźnie w latach 1942 – 1944.* In: CHMIELARZ, A. (red.): *Z dziejów Armii Krajowej na Nowogródczyźnie i Wileńszczyźnie (1941 – 1945).* Studia. Warszawa 1997, s. 7.

21 Белостокская область и северо-западные районы Брестской области вошли в состав округа „Белосток“, который фактически (но не формально) подчинялся администрации Восточной Пруссии. Южные районы Брестской и Пинской области вошли в состав Рейсхкомисариата (Reichskommissariat) „Украина“. Несколько северо-восточных районов Вилейской области стали частью генерального округа „Литва“. Остальные районы были включены в состав генерального округа „Белоруссия“ (Generalbezirk Weissruthenien), как часть Рейсхкомисариата „Остланд“.

военная обстановка на немецком восточном фронте, а также сопротивление различных нацистских ведомств, которые отвечали за реализацию оккупационной политики.

Немцы с первых дней активно использовали сложившиеся в регионе социальные и этнические противоречия для реализации своих целей. В значительной степени этому способствовал тот факт, что накануне войны на территории западных областей БССР была проведена очередная депортация некоторых категорий местного населения, четвертая по счету с февраля 1940 г. В целом ряде случаев немцы освобождали этих людей прямо из вагонов, которые не были отправлены на восток в результате начавшейся войны. Кроме того, ввиду невозможности эвакуации, в ряде случаев органами НКВД были произведены расстрелы заключенных, что не осталось тайной для местных жителей.²² Анти-советский аспект действий определенной части поляков летом 1941 г. отмечается во многих источниках. Это была своеобразная реакция за реальные и воображаемые обиды, нанесенные советской властью полякам в период 1939 – 1941 гг.²³

*„Поляки в регионе видят в немцах своих избавителей, везде приняли немецкие войска в общем то с энтузиазмом, цветами, иногда триумфальными арками, предложили свое сотрудничество. Это касается всех, без различия на социальный уровень. Этим охотно пользуются немцы. Польский крестьянин заявляет, что скорее пойдет добровольцем в немецкую армию, чем переживет вторых советов. Это объясняется тяжелыми налогами, трудовой повинностью на оборонном строительстве, арестами. За несколько дней до войны прошла очередная волна арестов, кого не успели вывезти – большевики расстреляли. Тем, кого освободили из тюрем, немцы предоставили документы о том, что они являлись советскими арестованными, окружили заботой, предоставили еду, с удовольствием трудоустраивают“.*²⁴

Так в Бресте в тюрьмах содержалось около 4 000 человек. Эвакуировать их не успели.²⁵ После прихода немцев в тюрьмах были обнаружены свидетельства недавних расстрелов узников.²⁶ На этой волне по данным

22 ГУРЬЯНОВ, А. - КОКУРИН, А.: *Эвакуация тюрем*. Карта № 6. Mode of Access: <http://www.hro.org/editions/karta/nr6/evaku.htm>

23 Załącznik do raportu Okręgu Łódzkiego ZWZ (fragment). 20.XI.1941. Raport z podróży na wschód. In: MACHCEWICZA, P – PERSAK, K. (red.): *Wokół Jedwabnego*. Tom 2. Dokumenty. Warszawa 2002. S. 149.

24 Meldunek oficera ZWZ z podróży na ziemię Wschodnie II Rzeczypospolitej (fragment) [2 – 7] września 1941 r. In: там же, s. 137, 138.

25 GŁOWACKI, A.: *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939 – 1941*. Łódź 1998, s. 648 – 651.

26 HOŁUB, Cz.: *Polesie*. In: GIŻEJEWSKA, M. – STRZEMBOSZ, T. (red.): *Społeczeń-*

польского подполья бывшие заключенные активно включились в начавшихся в городе беспорядки.²⁷ На территории Ганцевичского района была организована полиция во главе с неким Пушкарь-Пухалевским, освобождённым из барановичской тюрьмы, где он находился по обвинению в убийстве коммунистов в 1920 г. По заданию немцев он создал отряд в составе 20 человек из числа бывших заключённых.²⁸

Во многих источниках описываются факты, когда некоторые поляки проявляли открытую враждебность по отношению к отступавшим частям *Красной Армии*, вплоть до вооруженных нападений, уничтожали представителей советской власти. Прокурор БССР Ветров сообщал секретарю ЦК КП(б)Б Эйдинову в августе 1941 г., что в ряде районов западных областей прокурорские работники были убиты «местными контрреволюционерами».²⁹ В разведывательной сводке НКВД с территории западных областей БССР сообщалось: «...согласно данным с оккупированной территории грабежом больше занимаются поляки. Они настроены более злобно, забирают кроме продуктов все хорошие вещи и одежду, при этом заявляют: „Ваши наших мучили два года, издевались над нами“. Все поляки, находящиеся на службе в тылу германской армии, крайне враждебно настроены к руководителям партии и правительства... В немецких обозах используются главным образом поляки, которые служат в германской армии за деньги – 250 злотых в месяц».³⁰

На совещание секретарей районных комитетов КП(б)Б 3 – 4 августа 1941 г. отмечалось, что среди солдат *Вермахта* много поляков, мобилизованных в Польше, которые вели себя по отношению к белорусам более враждебно, чем сами немцы, угрожая, что рассчитаются с ними [белоусами – С.С.] „за Польшу“. На основании этого немцы распространяли среди населения слухи о том, что плохое отношение к нему исходит не от коренных немцев, а от поляков и солдат других национальностей.³¹

stwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939 – 1941. Warszawa 1995, s. 272.

27 ŻBIKOWSKI, A.: *U genezy Jedwabnego. Żydzi na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – lipiec 1941)*. Warszawa 2006, s. 113, 114.

28 Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ), ф. 625, о. 1, д. 44, л. 184.

29 Из докладной записки прокурора БССР И.Д. Ветрова секретарю ЦК КП(б)Б Г.Б. Эйдинову „О работе органов прокуратуры БССР за период военного времени“, Гомель, 18 июля 1941 г. In: АДАМУШКО, В.И. и др.: *Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны (22 июня – август 1941 гг.)*. Док. и материалы. Минск 2006, документ № 31, с. 131.

30 Разведсводка НКВД БССР секретарю ЦК КП(б)Б П.К. Понаморенко о положении на оккупированной территории от 13 августа 1941 г. In: там же, документ № 36, с. 149, 150.

31 *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*, с. 188.

Обстрелы отступавших частей *Красной Армии* отдельными поляками были отмечены в Бресте, Гродно, Пинске, Барановичах,³² Налибоках,³³ в Пинском, Лунинецком, Несвижском районах.³⁴

Своеобразным проявлением антисоветизма стало активное участие некоторой части местного польского населения в антиеврейских акциях. В этом отношении евреи рассматривались как соучастники в преступлении советской власти в 1939 – 1941 гг. Для участников событий это обстоятельство являлось своеобразным алиби, оправдывавшим их „справедливое“ возмездие. В то же время эту мотивацию можно рассматривать как своеобразную мутацию традиционного для части местного польского населения антисемитизма³⁵ и традиционных же для периода

32 БАРАБАШ, В.: *Польское население Западной Беларуси в первые месяцы Великой Отечественной войны (июнь – август 1941 г.)*. In: Трагічнае лета 1941: напамін гісторыі: матэрыялы міжнар. навук-тэарэт. канф., Мінск, 22 чэрвеня 2001 г. у 2 ч. Мінск 2003, с. 7.

33 STRZEMBOSZ, T.: *Partyzantka polska na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1939 – 1941 (Wileńskie, Nowogródzkie, Grodzieńskie)*. In: *Kwartalnik historyczny* 4, 1992, s. 112.

34 БЕЛОЗОРОВИЧ, В.А.: *Западнобелорусская деревня в 1939 – 1953 годах*. Гродно 2004, с. 66.

35 Белостокская область, особенно ее западные и центральные районы, существенно выделялась на фоне остальных западных областей БССР своим этническим составом. В этих районах проживало автохтонное польское население и практически не было белорусов. Уже в середине 30-х гг. по Польше прокатилась волна антиеврейских акций, вследствие чего погибло 14 и было ранено около 2 000 человек. См.: TOMASZEWSKI, J.: *Spółeczność żydowska a Polacy w II Rzeczypospolitej*. In: *Polska – Polacy – mniejszości narodowe*. Wrocław 1992, s. 115. На территории северо-восточных воеводств особой интенсивностью погромы отличались именно в западной части Белостотчины. С одной стороны, в силу географической специфики (повышенная болотистость и лесистость) здесь традиционно скрывался от правосудия криминальный элемент. С другой, этот район являлся историческим центром мощных патриотических настроений. Главной политической силой здесь на тот момент являлась Национальная партия (Stronnictwo Narodowe). Активное участие ее членов в погромных акциях привело к тому, что в 1937 г. на территории западных поветов Белостокского воеводства власти приостановили деятельность партии. См.: WIERZBICKI, M.: *Polacy i Żydzi*, s. 27 – 33; KOSZTYŁO, Z.: *Kompania 1939 roku na Białostocczyźnie*. Praca doktorska. Warszawa 1973, s. 111; MAJECKI, H.: *Narodowa demokracja we wschodniej części województwa białostockiego w latach 1919 – 1939*. In: *Studia Podlaskie*. Tom VII, 1997, s. 11; SZAROTA, T.: *Debata narodowa o Jedwabnem. Refleksje historyka i badacza stereotypów narodowyc*. In: *Więź*, kwiecień 2001, 4 (510), s. 206; MILEWSKI, J. J.: *Polacy i Żydzi w Jedwabnym i okolicy przed 22 czerwca 1941*. In: MACHCEWICZ, P. – PERSAK, K. (red.): *Wokół Jedwabnego*. Tom I. *Studia*, Warszawa 2002, s. 63 – 81.

На землях восточнее „линии Керзона“ антиеврейские акции не носили столь радикального характера. Наибольшую известность получили погромы в Гродно в 1935 г. и в Бресте над Бугом в 1937 г., в результате которых имелись смертельные жертвы. См.: SOBOLEWSKA, O.: *Pogromy i ekscesy antyżydowskie w Grodnie w okresie międzywojennym*. In: JASIEWICZ, K. (red.): *Świat Niepożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku*. Warszawa 2004, s. 594, 595; ŚLESZYŃSKI, W.: *Zajścia antyżydowskie w Brześciu 13 V 1937*, s. 596 – 604. Погром в Новогрудке был заблаговременно

безвластия стремления крестьянского населения к грабегам. Летом 1941 г. западная часть Белостокской области стала районом наибольшей активности антиеврейских акций по сравнению с остальной частью Западной Беларуси. По предварительным подсчетам польского историка А. Жбиковского здесь произошло более половины из всех акций, сопровождавшихся убийствами евреев, имевших место на территории всех западных областей БССР в этот период.³⁶

В ряде случаев антиеврейские эксцессы начинались еще до прихода немцев и без их формального согласия. В данном случае можно говорить о том, что участие в подобного рода мероприятиях не рассматривалось некоторыми поляками как сотрудничество с немцами, во всяком случае, наверняка не воспринималось как „нанесение ущерба собственному государству“, что традиционно считается одной из основных характеристик коллаборационизма. Интересно, что такой подход разделяла и часть католического духовенства на этих территориях. Так в одном из официальных церковных рапортов, направленном по каналам польского сопротивления польскому правительству за июль 1941 г., сообщалось следующее: „...*что касается еврейского вопроса, то надо рассматривать как божественную благодать то, что немцы, наряду со множеством бед, которые причинили и причиняют нашей стране, по этому одному вопросу навели порядок, показали польскому сообществу возможность освобождения из-под еврейского ига и показали нам дорогу, по которой конечно менее жестко и менее грутально, но последовательно надо двигаться...*“.³⁷

Пытаясь предвосхитить возможные эксцессы уже 23 июня 1941 г. В. Сикорский в специальной инструкции предупреждал население страны

предотвращен полицией. См.: КАГАН, Дж. – КОГЕН, Д.: *Як мы і Халакост з яўрэйскім партызанскім атрадам у Беларусі: дак. аповесць /пер. з англ. Т. Вяршыцкай; прадмова М. Гілберта*. Мінск 1999, с. 43, 44.

Интересен тот факт, что обострение национальных противоречий произошло на территории проживания поляков и евреев, а именно в поветах, находящихся западнее «кресов», либо в крупных городах региона с польско-еврейским населением. На остальной части «северо-восточных кресов» конфликт не преодолел традиционную остроту славяно-еврейских отношений. Один из евреев-беженцев из центральной Польши, попавший в сентябре 1939 г. в Столбцы, с удивлением отмечал мирное сосуществование евреев и славян. На его взгляд, это объяснялось равным числом проживающих в городе белорусов, поляков и евреев. Очевидец предполагал, что польско-белорусские антагонизмы нивелировали агрессию в отношении к евреям. См.: WERTHEIM, A.: *Żydowska partyzantka na Białorusi*. In: *Zeszyty historyczne*. Paryż 1988, z. 86, s. 114.

В сентябре 1939 г. в западных поветах бывшего Белостокского воеводства, после занятия их немцами, произошел целый ряд антиеврейских акций, участие в которых приняло и местное польское население. См.: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH) w Warszawie, zespół 301, relacja nr 2269, 1266, 1276.

36 ЖБИКОВСКИ, А.: *U genezy Jedwabnego*, s. 213.

37 JASIEWICZ, K.: *Pierwsi po diable*, s. 42, 43.

о том, чтобы оно не поддавалось на немецкие провокации в отношении евреев на территориях ранее входивших в СССР.³⁸ Невозможность решить еврейский вопрос адекватно настроениям радикально настроенной части общества в очередной раз в польской истории грозила падением авторитета правительства, о чем сообщало подполье: *„Волна антисемитизма, которая охватила поляков под впечатлением от поведения евреев во время советской оккупации, на фоне тяжелой доли этого народа спадает. Однако потенциальный антисемитизм, сидящий в польском обществе, подпитываемый немецкой пропагандой и правыми польскими течениями, является самой большой проблемой, которая может стать линией раздела общества. Самое распространенное мнение заключается в том, что еврейский вопрос может быть решен только за счет эмиграции еврейских масс из Польши“*.³⁹

Летом 1941 г. также обострились и польско-белорусские отношения. Поляки приняли самое активное участие в формировании временных органов управления и охраны порядка в этот период на всей территории бывших западных областей БССР. С немцами вернулись многие бывшие местные землевладельцы, которые в 1939 г. бежали от советской власти. Начался процесс возврата розданных в 1939 – 1941 гг. крестьянам земли и сельскохозяйственного инвентаря, принадлежавший польскому дворянству.⁴⁰ Как правило, это проходило относительно мирно. Однако не редко к этому привлекалась немецкая полиция. Иногда результатом нового аграрного передела были расстрелы белорусских крестьян.⁴¹

Один из главных белорусских коллаборационистов, руководитель *Белорусского Национального Центра* в Варшаве Н. Щорс, осенью 1941 г. совершил своеобразную инспекционную поездку по Беларуси. Он лично посетил около 20 городов в западных областях. В своем отчете немецким властям Щорс отмечал, что повсеместно по согласованию с немецким военным командованием поляки сформировали органы администрации и полицию. Кроме того, они активно уничтожают белорусских активистов, представляя их как сторонников коммунизма. В частности по доносу поляков в Ляховичах было расстреляно 22 бело-

38 ŻBIKOWSKI, A.: *U genezy Jedwabnego*, s. 111.

39 Raport sytuacyjny Delegatury Rządu RP na Kraj za okres 15 sierpnia – 15 listopada 1941 r. (fragment) [nie wcześniej niż 16 listopada] 1941 r. In: *Wokół Jedwabnego*. Tom 2, s. 146.

40 Немцы не возвращали крупную земельную собственность владельцам, а лишь назначали их управляющими имений.

41 TURONEK, J.: *Białoruś pod okupacją niemiecką*. Warszawa 1993, s. 72, 73; БЕЛОЗОРОВИЧ В. А.: *Западнобелорусская деревня в 1939 – 1953 годах*. Гродно 2004, с. 66.

руса. Такие же случаи происходили в Гродно, Волковыске, Слониме, Молодечно и других городах.⁴²

В отчете Делегатуры польского правительства о ситуации в Белостокском округе отмечалось, что почти все административные посты, за исключением руководящих, занятых немцами, оказались в руках поляков. Отсутствие профессионалов белорусов вынудило оккупанта опереться на поляках. Службу порядка несла местная полиция, которая состояла исключительно из бывших польских полицейских.⁴³ Об участии поляков во вспомогательной полиции в Белостоке сообщают и немецкие документы.⁴⁴ В ситуационном рапорте от 12 августа 1941 г. отмечалось: *В Гродно административный аппарат практически полностью находится в польских руках... Полиция порядка исключительно польская...*⁴⁵

Аналогичным образом развивались события и на территории бывших Вилейской и Барановичской областей. В Вилейке можно было увидеть шильду „Полицейский участок польской государственной полиции“. В учреждениях, школах, полиции официальным языком был польский. Ошмянский повет поляки рассматривали как „польскую республику“. Вся администрация, полиция, образование были заняты поляками. Такая же ситуация сложилась и в Молодеченской повете, где главами администрации были поляки, а начальником полиции – бывший офицер разведки польской армии. В Слониме под влиянием поляков оказались все важнейшие учреждения, в том числе и *Белорусский Национальный Комитет*. Во главе этого комитета стал начальник Слонимской службы порядка, бывший польский полицейский некто Ушпик, который, хотя и был белорусом по происхождению, однако „давно стал польским националистом“.⁴⁶ Схожим было положение в Барановичах и Лиде.⁴⁷ Кроме Столбцов и Новогрудка, где бургомистрами были белорусы, в этот период поляки стали во главе администрации практически во всех основных городах региона.

42 BUW, dział mikorfilmów, mikrofilm 14209. Raporty, sprawozdania, relacje dotyczące Białorusi i Białorusinów gromadzone przez Wydział Informacji BIP KG AK. *Sprawozdanie d-ra Szczorsa, prezesa Komitetu Białoruskiego w Warszawie złożone dnia 3 listopada 1941 r. władzom niemieckim.*

43 MIRONOWICZ, E.: *Białorusini w Polsce*. Warszawa 1993, s. 90.

44 Operational situation report USSR No. 21. July 13, 1941. In: ARAD, Y - KRAKOWSKI, Sh. – SPECTOR, Sh. (ed.): *The Einsatzgruppen Reports. Selection from the Nazi Heath Squards' Campaign Against the Jews. July 1941 – January 1943*. New York 1989, s. 23.

45 Operational situation report USSR No. 50. August 12, 1941. In: там же, s. 83.

46 ЛИТВИН, А.: *Местная вспомогательная полиция на территории Беларуси (июль 1941 — июль 1944 гг.)*. Mode of Access: <http://www.homoliber.org/ru/xx/xx020127.html>

47 TURONEK, J.: *Białoruś pod okupacją niemiecką*. Warszawa 1993, s. 66.

На Полесье можно было наблюдать похожую картину. Командир 2-го кавалеристского полка СС Магиль вспоминал о событиях в Пинске: *„Создана местная полиция, частично из польской полиции, частично из бывших польских солдат, производит хорошее впечатление. Они активно исполняют свои обязанности...“*⁴⁸

Согласно одному из отчетов польского подполья около половины городского совета, образованного в Пинске после прихода немцев составляли поляки.⁴⁹ В рапорте от 17 декабря 1941 г. сообщалось, что в Бресте в магистрате города в качестве руководителей отделов и рядовых служащих преобладают поляки. Президентом города также являлся поляк.⁵⁰ Характеризуя ситуацию на западном Полесье, сложившуюся к концу 1941 г. – началу 1942 г., один из эмиссаров польского Сопротивления отмечал: *„...наивность наших полесских соотечественников дошла до такой степени, что они всерьез поверили... немцам, что те «присоединят к Польше Крэсы Восточные... Именно этим объясняется отнюдь не большой наплыв поляков в „полицию“, как и стремление занять различные должности в местном самоуправлении и гражданской администрации... В связи с этим надо отметить чрезмерное усердие на службе оккупантам, демонстрируемое со стороны многих «полицейских» поляков (не говоря уже об украинцах), которые уподобляются в своих действиях т.н. „польской полиции“ „Губернаторства“... Значительная часть взрослого польского населения Полесья слишком сильно заворожена немецкой «мощью», а, кроме того, еще не успела остыть от „благодарности“ немцам за изгнание большевиков“*.⁵¹

Отметим также и польско-литовский конфликт, который наметился уже в начальный период немецкой оккупации.⁵² Командир айнзатц-группы „А“ бригаденфюрер СС Штальекер сообщал, что в районах (вошедших в состав генерального округа *Литва*), где преобладало польское население, была организована польская полиция, однако

48 DEAN, M.: *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941 – 1944*. 2000, p. 35.

49 WIERZBICKI, M.: *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim*. Dok. nr 11 (Wiadomości z Polesia. Raport struktur Polskiego Państwa Podziemnego z Polesia z 19 grudnia 1942), s. 259 – 262.

50 BUW, mikrofilm 14209. *Wyciąg z raportu otrzymanego z Brześcia nad Bugiem dnia 17. XII. 1941 nr 370*.

51 Там же, mikrofilm 14210. Fragmentaryczne materiały BIP KG AK do działalności Obszaru Białystok [Okręg Białystok i Polesie. 1941 – 1944]. *Raport emisariusza KG ZWZ „Mietka” NN „Refleksji zza Bugu”*.

52 Operational situation report USSR No. 31. July 213, 1941; Operational situation report USSR No. 43. August 5, 1941. In: ARAD, Y. - KRAKOWSKI, Sh. – SPECTOR, Sh. (ed.): *The Einsatzgruppen Reports*, s. 43, 67.

в связи с враждой между поляками и литовцами польскую вспомогательную полицию планировалось распустить.⁵³

К концу 1941 г. немцы постепенно начинают кампанию по удалению поляков из органов администрации и полиции. Летом 1942 г. это перерастет в планомерное уничтожение польской интеллигенции. Изначально немецкие органы безопасности были не очень довольны тем, что военные власти способствуют или как минимум не препятствуют высокой политической активности поляков. В этом плане спецслужбы *Рейха* опасались поляков в составе полицейских формирований, так как вполне оправданно подозревали их в возможном переходе в ряды Сопротивления. Уже в первые месяцы оккупации немцы говорили о том, что польское подполье успешно пользуется большим количеством своих соотечественников в органах администрации разного уровня.

*„Благодаря внедрению соотечественников, польское движение сопротивления наладило хорошо действующую связь с немецкими инстанциями. С помощью поляков, работающих на железной дороге, налажена постоянная курьерская связь между городами Вильнюс, Гродно, Белосток, Минск и Варшава...“.*⁵⁴

Однако даже увольнения и рост репрессий со стороны оккупантов не всегда приводили к изменению в отношении к немцам части польского населения. В рапорте польского подполья за июнь 1942 г. из района городов Несвиж и Клецк сообщалось:

*„...В сентябре – октябре начинаются первые аресты поляков. Власть переходит к белорусам, которые преследуют поляков, увольняют с работы... Постепенно поляки начинают видеть в немцах врага. К сожалению многие, даже будучи уволенными из милиции, остаются на услугах немецкой жандармерии...“.*⁵⁵

Более того, во многих районах замена поляков так и не произошла, как в силу нехватки подготовленных и одновременно преданных оккупантам белорусских кадров, так и по причине саботажа местными немецкими чиновниками распоряжений вышестоящего руководства. Так на территории Белостокского округа поляков на руководящих постах

53 ЛИТВИН, А.: *Местная вспомогательная полиция на территории Беларуси*.

54 Из отчёта оперативной группы А полиции безопасности о положении в Прибалтике, Белоруссии, Ленинградской области, за период с 16 октября 1941 г. по 31 января 1942 г. In: Проект Агентство РИА „Новости“, Института военной истории Министерства обороны России (ИВИ МО РФ) и Ассоциации военно-исторической антропологии и психологии „Человек и война“ – „Рассекреченная война“. Prístupné na: <http://9may.ru/unsecret/m10009059>; Оригинал в: Российский Государственный Военный Архив. ф. 500к., о. 1, д. 25, л. 154–172об.

55 BUW, mikrofilm 14209. *Obserwacje z terenu Białorusi Zachodniej (Nieśwież, Kleck i okolice)*, 4.VI.1942.

заменили выходцами из восточной Пруссии, но в целом в администрации поляки продолжали сохранять свои позиции и в 1942 г.⁵⁶ В местной администрации Телехан (Ганцевичский округ) работало 108 человек. Из них 4 немца, 1 голландец. Из 14 высших должностей – 2 украинца, 6 поляков, 2 русских и 4 белоруса. В школьном отделе 10 белорусских учителей, главой отдела был поляк, и секретарь – русский. В центральном торговом представительстве – 4 русских, 5 поляков и 3 белоруса. Начальник отдела лесного хозяйства был русский, в отделе также работало 8 поляков и 6 белорусов, в отделе водного транспорта все сотрудники были поляками. В местной полиции поляков и белорусов было приблизительно поровну.⁵⁷ В Бресте к концу оккупации в городской администрации поляки также продолжали доминировать. В списке различных отделов и подразделений магистрата (в том числе больниц и аптек) на 1944 г. содержатся сведения о национальном составе 605 работников. Из них поляков 288, украинцев – 73, белорусов – 123, русских – 128.⁵⁸ В рапорте польского Сопротивления за октябрь 1942 г. отмечается активная роль местной полиции, в которой также было много поляков, в уничтожении брестского гетто: *„Ликвидация евреев продолжается с 15 октября. За первые 3 дня было расстреляно около 12 000... На данный момент завершает процесс только местная полиция, в которой поляки составляют значительных процент. Они часто более активны, чем немцы“*⁵⁹.

Польское движение сопротивления традиционно считается частью антифашистских сил в Европе. Таковым оно являлось и в Западной Беларуси. По оценкам некоторых историков здесь оно действовало гораздо активнее, чем в генерал-губернаторстве, несмотря на то, что кадровая база на территории бывших восточных воеводств была значительно уже. Однако в силу специфического характера борьбы в этом регионе его представителям иногда приходилось прибегать к сотрудничеству с немцами. В данном случае речь пойдет о той „пограничной“ ситуации, в которой оказалась *Армия Краева (АК)* в 1943 – 1944 гг. К этому периоду ситуация на фронте уже складывалась в пользу СССР. В начале 1943 г. советское руководство взяло курс на активизацию партизанского движения в западных областях БССР. Сюда начали перебрасываться дополнительные силы. Кроме того, де-факто было получено согласие

56 Там же, *Raport specjalny – sprawa białoruska*. 12. V. 1942.

57 К’ЯРЫ, Б.: *Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941 – 1944 г.)*. Мінск 2005, с. 139.

58 ГАБО, ф. 201, о. 1, д. 1, л. 1 – 50.

59 DEAN, M.: *Collaboration in the Holocaust*, s. 96.

союзников на то, что эти территории после войны останутся в составе Советского Союза. В этом же году произошел разрыв дипломатических отношений между Москвой и польским эмигрантским правительством в связи с Катынским делом.

В конце 1943 г. немцы отходят от репрессий по отношению к полякам, в связи с приближением советских войск. Имеют место попытки установить сотрудничество с АК против советских партизан.⁶⁰ На этом фоне к концу года своеобразной нормой становятся боестолкновения между советскими партизанами и отрядами АК. За май 1943 – июль 1944 только на территории бывшего Новогрудского воеводства произошло около 230 боев⁶¹. В результате по приблизительным подсчетам советская сторона потеряла около 400 убитых, и более 120 раненных, аковцы – около 300 убитых и 230 раненных.⁶²

В условиях постоянно нарастающего давления со стороны советских партизан некоторые командиры отрядов АК вопреки требованиям центрального командования шли на перемирие и даже на проведение совместных с немцами операций. Так, после принудительного разоружения советской стороной на сотрудничество с немцами пошло Столбцовско-налибоцкое соединение АК. Это позволило переформировать отряд и значительно увеличить его численность. 1 февраля 1944 г. оно насчитывало 157 бойцов, а 28 июня 1944 г. уже 665. Поляки в основном конвоировали обозы с продовольствием в Столбцы, Минск, Заславль. Во время этих операций, их иногда сопровождали несколько немцев. Наверняка во время нападений партизан все вместе отстреливались. По мнению З. Бородина фактов участие в проводимых немцами операциях против советских партизан не найдено. Были, однако, случаи, когда польскому отряду с помощью приходила белорусская полиция из Ракова, большинство из них были принявшие присягу члены АК. После нескольких неудачных попыток договориться с партизанами на сотрудничество с немцами пошло и Наднеманское соединение АК.⁶³

В пограничном районе между генеральным-губернаторством, Литвой и Белостокским округом 3-я польская бригада (около 400 чел) под немецким командованием воевала с партизанами. При этом командование *Вермахта* сообщало о том, что такое сотрудничество вызвало

60 *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*, s. 204, 205.

61 BORADYN, Z.: *Niemien rzeka niezgody*, s. 246.

62 BORADYN, Z.: *Stosunki Armii Krajowej z partyzantką sowiecką na Nowogródzczyźnie*. In: *Z dziejów Armii Krajowej na Nowogródzczyźnie i Wileńszczyźnie (1941 – 1945)*, s. 170.

63 Там же, s. 126 – 129.

одобрение местного польского населения.⁶⁴

Широкую известность у историков получил факт переговоров команданта Виленского округа АК Кшыжановского *Волка* с немецкими службами безопасности. В результате переговоров было заключено перемирие, без каких-либо политических обязательств. Тем не менее, стороны давали определенные взаимные гарантии, в том числе и по ограничению литовского террора в отношении поляков. *Волк* отдал приказ на приостановку боевых действий против *Вермахта*, полиции и подчиненных им структур, также предлагал перейти к совместной контрразведывательной работе против советских спецслужб. *Волк* предлагал для начала вооружить 2 000 человек. Вооружение должно было быть свезено на склады и „ограблено“ польскими отрядами. Стороны дали слово, что это оружие никогда не будет повернуто против немцев, а если акции не будут проведены, то оружие будет возвращено обратно. *Волк* отметил, что действует без санкции Лондона, и отвечает головой за правдивость своего предложения.⁶⁵ По мнению некоторых авторов, дальнейшие переговоры были прекращены по требованию высшего командования АК. Другие историки отмечают, что последовавшая затем активность Виленского округа АК была связана именно с захватом оружия у немцев, что якобы косвенно доказывает исполнение сторонами достигнутых договоренностей.

Как возможный результат негласного соглашения АК и оккупантов, часто расценивается то, что немцы отказались от проведения мобилизации в военизированное формирование белорусских коллаборационистов – *Белорусскую Краёвую Оборону* в 1944 г. в районах, где преобладало польское население. В результате именно эти районы стали главной мобилизационной базой для Новогрудского округа АК.⁶⁶ По некоторым данным численность Лидского соединения АК составляла до 85% личного состава всего Новогрудского округа. Согласно советским источникам с разрешения немцев мобилизация в АК проводилась на территории Ивенецкого района, в населенных пунктах Щучинского, Желудковского, Лидского, Ивьевского, Вороновского, Раковского и Несвижского районов. По договоренности с немцами в некоторых районах создавались гарнизоны и посты АК, или совместные АК и немцев (декабрь 1943 – весна 1944). Аковские патрули носили на левой руке повязки с надписью „Польская жандармерия в помощь немецким войскам“.

64 К'ЯРЫ, Б.: *Штодзённасць за лініяй фронту*, s. 307.

65 Там же, с. 309 – 312.

66 ЕРМОЛОВИЧ, В. И. – ЖУМАРЬ, С. В.: *Огнем и мечом. Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939 – 1953 гг.)*. Минск 1994, s. 39, 40.

Они занимались проверкой документов на дорогах и в населен пунктах, вместе осуществляли акции против советских партизан. Немцы хорошо понимали характер сотрудничества и отмечали опасность и боевой потенциал АК. Последние не отказались от борьбы и проводили анти-немецкие акции под видом советских партизан, либо на территории, не охваченной перемирием.⁶⁷

Отметим, что члены польского подполья состояли на службе в так называемой белорусской (точнее местной) полиции, фактически ее национальный состав был разнородным, а также отрядов „самообороны“. Так 3 мая 1944 г. отряд Виленского округа захватил пункт белорусской полиции в м. Опса. Этому способствовал тот факт, что конспирированные в полиции члены подполья ударили в спину оборонявшимся полицейским. 13 июня из гарнизона белорусской полиции в поставах сбежала полная рота, состоявшая в большинстве из членов АК.⁶⁸ В Налибоках значительную часть „самообороны“ составляли польские конспираторы. Такая ситуация сложилась и в м. Вольма⁶⁹. Поляки-полицейские составляли большую часть конспираторов в подпольных организациях Логишина, Ивенца, Новой Мыши.⁷⁰

Советско-польское сопротивление сопровождалось взаимным уничтожением сторонников противника из числа мирного населения. Так по данным З. Бородина за связь с АК только на Новогрудчине было уничтожено не менее 500 человек.⁷¹ Польское подполье действовало не менее жестко. В одном из рапортов сообщалось, что в м. Орля сожжено 5 хозяйственных построек белорусов, за стрельбу жителей по польскому отряду. Было расстреляно 13 человек „советского актива из белорусов и коммунистов“. 18 августа в той же Орли за стрельбу по отряду сожжено 14 построек, убито 16 человек „белорусских и коммунистических лидеров, которые в последнее время проводят исключительно вредную акцию в отношении польского населения“. ⁷² В феврале 1944 г. в ответ за потерю одного из солдат была сожжена д. Конюшаны. Согласно советским документам в районе д. Большие Бжозовицы поляками сожжено 28 хуторов, в районе д. Лейки – 2 хутора и убито 8 человек гражданского

67 *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*, s. 235.

68 PISKUNOWICZ, H.: *Działalność zbrojna Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, s. 46, 54.

69 BORADYN, Z.: *Niemen rzeka niezgody*, s. 100, 107.

70 *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*, s. 64; К’ЯРЫ, Б.: *Штодзённасць за лініяй фронту*, s. 188, 189.

71 BORADYN, Z.: *Niemen rzeka niezgody*, s. 275.

72 Тамże, s. 126.

населения.⁷³ 24 и 26 февраля 1944 г сожжены деревни Турейск, Заборье Жедужокского района, многие жители были убиты.⁷⁴

Кроме того, некоторые подразделения АК сотрудничали с союзниками немцев. Так Виленское АК и латышские отряды взаимно информировали друг друга о своих перемещениях в 1944 г., латыши предупреждали аковцев об облавах, дарили оружие. Руководство Полесского округа АК в 1943 – 44 гг. взаимодействовало с командованием венгерской дивизии, дислоцированной вдоль магистралей Брест – Минск, Брест – Гомель. Венгры доставляли оружие, боеприпасы, медикаменты, сообщали о намерениях оккупантов, антипартизанских акциях.⁷⁵

Интересен также факт переговоров представителей командования АК с белорусскими коллаборационистами, стремившимися организовать национальное антифашистское сопротивление. Прежде всего, это касается действий группы В. Ивановского – Я. Станкевича, позднее оформившуюся в *Партию Белорусских Националистов*. Несколько встреч, прошедших в 1942, 1943 гг. не принесли конкретных результатов.⁷⁶ Так же неудачной оказалась попытка сотрудничества АК с Р. Островским – президентом *Белорусской Центральной Рады*.⁷⁷

Следует подчеркнуть, что при анализе этого вопроса следует особенно критично относиться к источникам. Пока в научном обороте имеется достаточно мало материалов, раскрывающих конкретные количественные показатели по этой проблеме, особенно в масштабах всего региона. Чаще исследователи имеют дело с характеристикой определенных тенденций. Отсюда возникает очередной вопрос – насколько адекватно оценивали ситуацию, к примеру, эмиссары польского подполья во время своих эпизодических поездок по оккупированной территории? С какого момента организационное состояние польского подполья позволило ему делать реалистичную оценку ситуации. Удалось ли это во всех областях? Насколько можно доверять немецким рапортам, которые часто сообщали о „массовой“ поддержке нацистов местным населением? Заметим, что с 1915 г. по 1941 г., т.е. на протяжении жизни одного поколения, власть в регионе менялась не менее 5 раз, а в некоторых районах еще

73 BORADYN, Z.: *Stosunki Armii Krajowej z partyzantką sowiecką na Nowogródzczyźnie*, s. 133, 134.

74 ЕРМОЛОВИЧ, В.И. – ЖУМАРЬ, С.В.: *Огнем и мечом*, s. 29.

75 Там же, s. 237.

76 *Rozmowy z Białorusinami, 20. IV. 1942; Sprawozdanie Białorusinki z podróży do Mińska. 18 sierpnia 1942.* BUW, dział mikrofilmów, mikrofilm č. 14209; ТУРОНАК, Ю.: *Вацялаў Іваноўскі і адраджэньне Беларусі*, s. 148 – 150.

77 TURONEK, J.: *Kwestia białoruska w polityce obozu londyńskiego (1941 – 1944)*. In: *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, XIX., s. 152 – 154.

чаще. Наверное, приход каждой новой власти вызывал определенный интерес и надежды. В то же время частая смена режимов и та постоянно возрастающая жестокость, с которой каждый последующий расправлялся со сторонниками предыдущего, могла способствовать выработке у населения определенной осторожности при декларации собственных политических убеждений и стремлении максимально дистанцироваться от непосредственных контактов с властями.

Польское правительство уже в 1939 г. определило ряд критериев, согласно которым допускалось сотрудничество с оккупантами в виде занятия должностей в самоуправлении разного уровня, в промышленной, коммунальной, торговой, лесной, сельскохозяйственной, железнодорожной, почтовой, санитарной администрации, если получение должности не сопровождалось требованиями политического характера. В безвыходных условиях допускалось сотрудничество поляков, а также польских кооперативных организаций с оккупационными властями в области благотворительности, санитарной и материальной опеки, которая имеет целью облегчение участи страдающего населения.⁷⁸

Учитывая такую формулировку можно сказать, что с правовой точки зрения в период Второй мировой войны коллаборационистов среди польского населения западных областей БССР было достаточно мало. К ним нельзя относить сотрудников административных и хозяйственных органов, так как доказать их политическую лояльность оккупационным властям достаточно сложно. Круг коллаборационистов при таком подходе ограничивается лицами, с оружием в руках выступавших против польского государства и действовавших во вред ему или сотрудничавшими с оккупационными органами безопасности.

Известно, что в сентябре 1939 г. во время установления советской власти, лишь незначительная часть этнических поляков-коммунистов участвовала в ликвидации польских государственных институтов. Возможно чуть больше, но тоже очень не много было завербовано в качестве агентов органами НКВД. В 1940 г. жители западных областей БССР, в том числе и поляки, получили советские паспорта. Таким образом, был окончен процесс принятия советского гражданства. Однако польское правительство в эмиграции не признавало этих мероприятий советской власти. В такой ситуации трудно дать оценку действиям части поляков летом 1941 г. Наверняка многие участники тех событий рассматривали СССР как враждебное государство-агрессор и не считали себя свя-

78 MAŃKOWSKI, Z.: *Polacy u schyłku II wojny światowej: postawy i przewartościowania*. In: *Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Lublin – Polonia, Sectio F*, Vol. LIV/LV 1999/2000, s. 141, 142.

занными какими-либо обязательствами по отношению к нему.⁷⁹ Однако агрессивные действия, направленные на органы советской власти и ее представителей объективно способствовали успехам немцев. Таким образом, можно поставить вопрос – являлось ли это пусть косвенным, но все-таки сотрудничеством с оружием в руках?

Отдельного рассмотрения и оценки заслуживает вопрос об участии польского населения в антиеврейских акциях. Уничтожение евреев было одной из главных программных установок нацистов. Именно реалии фашистской оккупации сделали возможным проявления расовой ненависти в таких жестоких формах. Отметим, что сходный с нацистским (только в более мягких формах) *идейный* подход к решению еврейского вопроса был характерен лишь для небольшой, но при этом очень заметной, радикально настроенной части местного польского сообщества. В целом практически невозможно выделить определяющий мотив участников этих акций. По всей вероятности имел место целый комплекс факторов, включавших в себя антисоветские настроения, бытовой антисемитизм, стремление выслужиться перед новой властью, желание обогатиться и т.д.

Возможно, что активное участие части польского населения в органах оккупационной администрации была некой рефлекторной реакцией, подсказанной травматичным опытом осени 1939 г. Тогда поляки, демонстративно не приняв советскую власть, подверглись агрессивным нападениям части просоветско настроенных белорусов и евреев, а также представителей новой власти. На этот раз, возможно, многие решили, что безопаснее и выгоднее не дистанцироваться от власти, а сотрудничать с ней. При этом возникает вопрос – на сколько правомерно период 1939 – 1941 гг. может рассматриваться в качестве алиби за действия в период немецкой оккупации.

Применительно к начальному периоду немецкой оккупации вряд ли как оправдание можно использовать тезис о том, что сотрудничество с оккупантом осуществлялось по заданию подполья. Как было показано выше организационное состояние польского Сопротивления к лету 1941 г. не позволяло ему осуществить столь масштабную операцию. Скорее наоборот большое количество поляков в органах администрации позволили подполью укрепнуть.

79 Заметим, что в 1941, 1942 гг. в формировавшуюся в СССР из депортированных в 1939 – 1941 гг. бывших польских граждан, „армию Андерса“ советская сторона разрешила набирать только этнических поляков. Таким образом, в Москва все-таки косвенно признала некий „особый правовой статус“ этой национальной группы.

Открытым остается вопрос о том, как расценивать действия поляков, служивших в местной полиции, будучи одновременно членами Сопротивления. В данном случае вполне вероятно, что, они должны были выполнять приказы, связанные с реализацией оккупационной политики. Однако, безусловно, в таком деликатном вопросе каждый конкретный факт требует отдельного рассмотрения.

Отметим также, что сотрудничество отрядов *АК* с немцами носило вынужденный характер. Оно происходило на фоне неопределенности в польско-советских отношениях в целом, а также растущего давления со стороны советского партизанского движения в частности. На основе имеющихся материалов нельзя говорить о том, что это сотрудничество приобрело массовый характер. Более того, оно формально было осуждено центральным руководством подполья.

SUMMARY

The Polish population of BSSR western regions (former northeastern voievodships II Polish Republic) during the Second World War (1939 – 1944). A problem of “collaboration”.

During 1939-1941 among a part of the Polish population a kind of a psychological complex was generated according to which the Poles were exposed to unreasonable reprisals of the Soviet authority. Active participation of the Poles in formation of administration and police with the consent of the Germans in the summer of 1941 was substantially explained with a desire to compensate real and imagined insults of the period of 1939-1941. Specificity of the Polish interpretation of collaboration, of the Polish-Soviet relations didn't allow to consider unequivocally a lot of forms in which cooperation between the Poles and the Germans was realized as a collaboration. Documents used in a scientific discussion don't allow to define the sizes of this cooperation with sufficient degree of confidence. It only specifies to line out certain tendencies in behaviour of a certain part of the Poles.

KOLABORÁCIA V OKUPOVANOM SRBSKU V ROKOCH 1941-1944

MARTIN JARINKOVIČ

Tento príspevok bol pôvodne zamýšľaný ako širšia prehľadová štúdia pojednávajúca o kolaborácii a odboji v Juhoslávii. Pôvodný zámer sme v priebehu vypracovávania zúžili a naša pozornosť sa zamerala len na problematiku kolaborácie v okupovanom Srbsku. Pôvodná forma prehľadovej štúdie bola zachovaná. Našou snahou bolo podať náčrt problematiky kolaborácie v okupovanom Srbsku počas 2. svetovej vojny s dôrazom na vojenské a bezpečnostné kolaborantské formácie.

Porážka juhoslovanskej armády¹ so sebou priniesla aj rozdelenie krajiny medzi útočiacie štáty Osi v súlade s Hitlerovými smernicami.² Na konferen-

1 Nemecké balkánske ťaženie začalo dňa 6. apríla 1941 v ranných hodinách brutálnym bombardovaním Belehradu v niekoľkých vlnách. Kapitulácia juhoslovanskej armády bola podpísaná v Belehrade dňa 17. apríla 1941.

2 A. Hitler v svojej direktíve č. 25 zo dňa 27. marca 1941 o útoku na Juhosláviu naznačil základné črty budúceho rozdelenia Juhoslávie medzi útočiacie štáty Osi. Direktíva predpokladala, že Dalmácia pripadne Taliansku, Banát Maďarsku a Macedónia Bulharsku. V deň útoku na Juhosláviu, 6. apríla 1941 vo svojej „Všeobecnej smernici“ o organizácii správy na juhoslovanskom území tieto návrhy upresnil. Už sa v nich počíta aj s rozdelením Slovinska medzi Nemecko a Taliansko, taktiež s tým, že územie „starého“, Srbska bude okupované a spravované nemeckou vojenskou správou a predpokladá existenciu samostatného Chorvátska pod maďarským vplyvom. Ďalšie upresnenie plánov na rozdelenie Juhoslávie obsahovala Hitlerova „Dočasná smernica pre rozdelenie Juhoslávie“ zo dňa 12. apríla 1941. V nej sa hovorí o tom, že k maďarským územným ziskom bude patriť aj Prekomurje a časť Banátu, pričom jeho väčšia časť bude tvoriť formálnu súčasť Srbska pod nemeckou okupačnou správou. K bulharským územným ziskom pribudne aj južné Srbsko. Chorvátsko dostane ako samostatný štát svoje „etnické“ hranice. Bosna a Hercegovina a Čierna Hora sa dáva k dispozícii Taliansku, pričom Hitler nevylúčil ani vytvorenie samostatnej Čiernej Hory. Pozri: NENEZIĆ, D.: *Deoba*

cii nemeckých a talianskych predstaviteľov vo Viedni o rozdelení územia bývalej Juhoslávie v dňoch 21. a 22. apríla 1941 bolo dohodnuté aj vytvorenie nemeckej okupačnej správy v Srbsku. Srbsko bolo územne redukované približne do hraníc z obdobia pred balkánskymi vojnami.³ Formálne bol k nemu síce pričlenený aj Banát, ten však ako autonómne územie spravovali tamojší Nemci a v podstate tvoril samostatnú správnu jednotku, podobne ako aj oblasť Kosovskej Mitrovice, ktorá bola formálne síce súčasťou Srbska, avšak v skutočnosti ju spravovalo miestne nemecké vojenské velenie, v spolupráci s miestnymi albánskymi predákmi.⁴

Nemecká okupačná správa v Srbsku sa rozrástla do komplikovaného systému inštitúcií, ktorých kompetencie a záujmy sa vzájomne prelínali. Pre túto, pre nacistické Nemecko typickú preorganizovanosť, v samotnom Berlíne zvykli okupačnú správu označovať ako sedem ťarbavých (ťažkopádnych) vojensko-politicko-ekonomických centier nemeckej moci v Srbsku.⁵ Na čele okupačnej správy bol veliteľ vojenskej správy Srbska. Už 22. apríla

jugoslovenskog prostora 1941-sukob i kompromis. In: Vojnoistorijski glasnik, r. 1995, č. 1, s. 71-72. Text direktívy č. 25, ako aj dočasnej smernice z 12. apríla 1941 pozri: *Dokumenti o spolnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941-1945. I.*, Beograd 1988, s. 415-417 a 436-438.

Hitlerove smernice boli východzími bodmi v rokovaní na konferencii vo Viedni. Už počas samotnej konferencie došlo k istým zmenám (formálne začlenenie Bosny a Hercegoviny do Nezávislého štátu Chorvátsko) a drobné zmeny oproti smerniciam nastali aj v praxi pri vytyčovaní hraníc.

3 Najznámejší údaj uvádzaný v literatúre odvolávajúci sa na nemecké zdroje uvádza, že okupované Srbsko malo rozlohu 51 000 km² a obývalo ho 3 810 000 ľudí. Ide o odhad, ktorý bol vypracovaný Ministerstvom zahraničných vecí Nemeckej ríše 21. mája 1941 v súvislosti s viedenskou konferenciou o rozdelení Juhoslávie. Podnetom na jeho vypracovanie bola snaha ministerstva oboznámiť nemecké diplomatické zastúpenia v zahraničí s výsledkami viedenskej konferencie. Uvedené čísla boli vypočítané z mapy s naznačenými demarkačnými líniami jednotlivých územných záborov a vypočítaním počtu obyvateľov podľa priemernej hustoty osídlenia v jednotlivých bánovinách bývalej Juhoslávie. Tieto čísla však podľa Dragana Aleksića musíme brať s istou rezervou, pretože v momente ich vzniku neboli ešte úplne ustálené hranice okupovaného Srbska, ktoré koncom roka stratilo v prospech Nezávislého štátu Chorvátsko oblasť východného Srijemu. Počet obyvateľstva sa taktiež menil v dôsledku prívlu srbských utečencov z ostatných okupovaných teritórií, najmä z Chorvátska a taktiež v dôsledku strát na životoch. Dragan Aleksić uvádza ešte jeden údaj, ktorý vznikol na základe súpisu poľnohospodárskych usadlostí vykonaného podľa nariadenia ministra poľnohospodárstva a výživy v Nedićovej vláde Bogoljuba Kujundžića v roku 1942. Súpis obsahoval aj rozlohu obrábanej pôdy a počet obyvateľov. Podľa tohto súpisu malo okupované Srbsko rozlohu 45 259 km² a obývalo ho 4 190 497 obyvateľov (v tomto počte sú zahrnutí aj utečenci). Pozri: ALEKSIĆ, D.: *Površina i broj stanovnika na području vojnoupravnog komandanta Srbije*. In: Tokovi istorije, r. 1999, č. 1-4, s. 144-150. Pre porovnanie: územie Srbska pred balkánskymi vojnami (k 31. 12. 1910) malo rozlohu 48 302,6 km². ISIĆ, M.: *Od Srbije do Srbije*, s. 13. Dostupné na: http://www.inisbgd.co.rs/celo/zb_2.pdf

4 Pozri viac: HADRI, A.: *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941 – 1944*. In: Jugoslovenski istorijski časopis, r. 1965, č. 2, s. 39-60.

5 ПЕТРАНОВИЋ, Б.: *Стратегија Драже Михаиловића*. Београд 2000, s. 16.

1941 bol prvým veliteľom vojenskej správy Srbska (*Militärverwaltungsbe-fehlshaber Serbien*)⁶ menovaný generál Helmut Förster.⁷ Štáb veliteľa vojenskej správy Srbska sa skladal z veliteľského štábu pre vojenské otázky a štábu pre otázky správy. Na čele štábu pre vojenské otázky sa v roku 1941 nachádzal plukovník Gravenhorst, poverený zabezpečením poriadku a bezpečnosti, k dosiahnutiu ktorého mal k dispozícii 4-6 špeciálnych práporov *Landesschutzen*, oddiely poľnej žandarmérie (*Feldgendarmarie*) a policajné jednotky.⁸ Prostredníctvom štábu pre otázky správy veliteľ vojenskej správy Srbska spravoval okupované územie a kontroloval domáce kolaborantské vedenie. Štáb predstavoval najvyšší správny orgán na území Srbska rovnajúci sa vláde, preto sa na jeho čele nachádzali osvedčení nacisti Dr. Harold Turner a jeho zástupca Georg Kissel.⁹ Vo funkcii veliteľa vojenskej správy Srbska Helmut Förster ostal do 4. júna 1941. Od 4. júna do 29. júla bol na tomto poste generál Ludvig von Schröder a od 29. júla 1941 Heinrich Dankelmann. Po aktivizácii odboja od 19. septembra 1941 do decembra 1941 počas Dankelmanovho výkonu funkcie veliteľa vojenskej správy v Srbsku pôsobil aj špeciálny splnomocnenec pre potlačenie odporu generál Franz Böhme,¹⁰ veliteľ 18. armádneho zboru.¹¹ Od 9. októbra 1941 bol titul veliteľa vojenskej správy Srbska pozmenený na *Splnomocnený veliacci generál a vrchný veliteľ Srbska*.¹² Do tejto funkcie bol menovaný generál Paul Bader.¹³ Novou reorganizáciou v r. 1943 sa Belehrad stal centrom okupačnej správy pre juhovýchod. V Belehrade bol vytvorený štáb *skupiny armád F* na čele s poľným maršálom Maximiliánom von Weichsom, ktorý bol veliteľom *Juhovýchodu*, a ktorému boli podriadené všetky okupačné sily na Balkáne. Okrem štábu *skupiny armád F* v Belehrade bol vytvorený aj štáb vojenského veliteľa *Juhovýchodu* na čele s gen. Hansom Fölthberom, ktorý mal zároveň aj funkciu veliteľa vojenskej správy Srbska. Hitlerovým nariadením č. 48 štábu veliteľa *Juhovýchodu*

6 Doslovný preklad tohto termínu by znel „vojensko-správny veliteľ Srbska“. V takejto podobe sa používa aj v srbskej literatúre (vojnoprávni komandant) z hľadiska spisovnej slovenčiny však považujem za správnejšie preložiť tento termín ako veliteľ vojenskej správy Srbska.

7 НИКОЛИЋ, К.: *Немачка саопштења (Bekanntmachung) о одмаздама у Србију (1941-1944)*. In: Историјски гласник, 1990-1992, č.1, s. 83.

8 ŽIVKOVIĆ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*. Beograd 1975, s. 60.

9 Тамтиєж, s. 60.

10 Známy svojím nariadením z 10. 10. 1941, podľa ktorého malo byť za každého zabitého Nemca zabitých 100 Srbov a za každého zraneného Nemca zabitých 50 Srbov. НИКОЛИЋ, К.: *Немачка саопштења (Bekanntmachung) о одмаздама у Србију (1941-1944)*, s. 84.

11 ČULINOVIĆ, F.: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd 1970, s. 400.

12 TEJCHMAN, M.: *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. In: Slovanský přehled, r. 1995, č. 1, s. 4.

13 НИКОЛИЋ, К.: *Немачка саопштења (Bekanntmachung) о одмаздама у Србију (1941-1944)*, s. 86.

bolo pričlenený aj štáb pre otázky správy veliaceho generála a vojenského veliteľa v Srbsku, taktiež vyšší SS a policajný veliteľ, vojensko-hospodársky štáb *Juhovýchodu* a *Propagandistické oddelenie Juhovýchodu*. Toto nariadenie sa netýkalo len splnomocnenca *Ministerstva zahraničných vecí Ríše*, ktorý ostal nezávislý od štábu veliteľa *Juhovýchodu*.¹⁴ Faktickú nezávislosť si počas celého svojho pôsobenia ponechal splnomocnenec pre hospodárstvo F. Neuhausen.¹⁵ Do tejto funkcie bol oficiálne menovaný dňa 26. apríla 1941.¹⁶ Neuhausen ako splnomocnenec riadil štáb generálneho splnomocnenca pre hospodárstvo v Srbsku (*Generalbevollmächtigter für wirtschaft in Serbien*), ktorý pôsobil prakticky ako samostatná inštitúcia v rámci okupačného systému.¹⁷ Dohliadal a kontroloval aj sektory, ktoré boli formálne v kompetencii srbskej administratívy - ekonomiku, sociálnu a finančnú politiku.¹⁸

Na území okupovaného Srbska mali Nemci aj svoju informačnú a policajnú službu.¹⁹

14 ŽIVKOVIČ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 56.

15 NEUHAUSEN, Franz. Narodený 13. decembra 1887. Od roku 1927 pobýval trvalo v Belehrade ako zástupca nemeckých firiem investujúcich v Juhoslávii. Od roku 1934 bol stálym členom nemeckej delegácie pri obchodných rokovaniach medzi Nemeckom a Juhosláviou. V tomto roku sa stal aj členom NSDAP. Od roku 1935 predseda NSDAP nemeckej národnostnej menšiny v Juhoslávii. Od r. 1936 ako nemecký konzul pre hospodárske otázky pri nemeckej ambasáde a potom Göringov splnomocnenec pre štvorročný plán v Juhoslávii. Po kapitulácii Juhoslávie bol v apríli 1941 menovaný za splnomocnenca Nemeckej ríše pre hospodárstvo okupovaného Srbska a na tejto funkcii ostal do mája 1944, kedy bol zatknutý Gestapom v súvislosti s podozrením o jeho zaangażovanosti v prípravách na atentát na A. Hitlera. Podozrenie sa nepotvrdilo a bol oslobodený. Po kapitulácii Nemecka bol zatknutý americkými jednotkami a v r. 1946 vydaný do Juhoslávie, kde bol odsúdený na dvadsaťročný trest. Po ôsmich rokoch bol predčasne prepustený. Podľa: ŽIVKOVIČ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 32.

F. Aleksić uvádza, že Neuhausen nebol obvinený zo spoluúčasti na príprave atentátu, ale z korupcie a dostať sa z tejto situácie pomohol svojmu chránencovi H. Göring. Pozri viac: АЛЕКСИЋ, Д.: *Франц Хохаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији*. In: Токови историје, r. 2008, č. 1-2, s. 317. Dostupné na: http://www.inisbgd.co.rs/celo/2008_1.pdf

16 Tamtiež, s. 313.

17 Tamtiež.

18 Tamtiež.

19 V okupovanom Srbsku pôsobila Vojensko-informačná služba (Abwehr) a Služba nemeckého hlavného úradu bezpečnosti (RSHA). Kontrarozviedku AST (Abwehrstelle) vytvoril v Belehrade 14. apríla 1941 pplk. Friderici, ktorý bol čoskoro vystriedaný pplk. Kuchotkom. Kontrarozviedka mala pod svojím velením aj tajnú vojenskú políciu. Taktiež bola na území Srbska organizovaná Policajná bezpečnosť SIPO a Služba bezpečnosti SD. Na čele týchto inštitúcií bol plk. polície Dr. Fuchs. V rámci SIPO sa nachádzala aj tajná štátna polícia Gestapo, ktorú riadil Karl Kraus. Pod SIPO spadala aj belehradská polícia, ktorú po okupácii reorganizoval Dragi Jovanović. ŽIVKOVIČ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 61-62.

Vo februári 1942 bola reorganizáciou vytvorená funkcia Vyššieho veliteľa SS a polície, do ktorej bol menovaný August Meyssner, ktorému podliehala poriadková polícia (Ordnungspolizei), SIPO a SD. ČULINOVIČ, F.: *Okupatorska podjela Jugoslavije*, s. 403.

Kvôli rozbehnutiu fungovania administratívno-hospodárskeho chodu územia okupovaného Srbska Nemci povolili vytvoriť im podriadenú domácu „vládu“. Už 22. apríla 1941 bola nemeckým vrchným vojensko-správnym veliteľom Försterom po rôznych kombináciách a vyjednávaniach vymenovaná komisárska správa pod vedením Milana Aćimovića²⁰, ktorá však oficiálne vstúpila do úradu až 1. mája 1941.²¹ Z hľadiska Nemeckej ríše bolo najdôležitejšie konsolidovať územie bývalej Juhoslávie do takej miery, aby mohlo svojimi prírodnými zdrojmi zásobovať nemecké potreby. Nemci plánovali využiť tamojší priemysel na spracovávanie surovín a bohaté náleziská rúd na okupovanom území.²² Nemecké plány na konsolidáciu ohrozilo odbojové hnutie, ktoré sa začalo formovať už v máji 1941 pod vedením armádneho dôstojníka Dragoljuba Mihailovića a najmä od útoku na ZSSR - komunistami vedené partizánske hnutie pod vedením Josipa Broza, známeho ako Tito. Tieto udalosti mali za následok aj vymenovanie novej vlády, ktorá sa mala aktívne zúčastniť na potlačení odboja, najmä toho komunistického, ktorý bol od počiatku aktívnejší. Nová vláda „*národnej spásy*“²³ bola vytvorená 29. augusta 1941 a mandát na jej formovanie dostal od nemeckého vojenského veliteľa v Srbsku generála Heinricha Danckelmanna generál Milan Nedić²⁴, požívajúci rešpekt u časti srbského národa. Na jeho autoritu stavili aj Nemci spoliehajúc sa na to, že s Nedićovou pomocou sa podarí upokojiť situáciu v krajine.

20 AĆIMOVIĆ Milan. Advokát, bývalý šéf belehradskej polície a minister vnútra v rokoch 1938-1939 vo vláde Milana Stojadinovića.

21 ŽIVKOVIĆ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 77. Tamtiež aj zloženie Aćimovićovho kabinetu.

22 TEJCHMAN, M.: *Německá ekonomická agrese na Balkáne za 2. světové války*. In: *Slovenský přehled*, r. 2004, č. 4, s. 587-594.

23 Zloženie vlády: predseda ministerskej rady, armádny generál Milan Dj. Nedić, minister vnútra Milan Aćimović, minister výstavby Ing. Ognjen Kuzmanović, minister dopravy Josif Kostić, minister pošty a telegrafu Josif Kostić, minister práce Panta Drašković, minister ber portfeuille Momčilo Janković, minister financií Dr. Ljubiša Mikić, minister spravodlivosti Dr. Čedomir Marjanović, minister poľnohospodárstva a výživy Dr. Miloš Radosavljević, minister národného hospodárstva Mihailo Olčan, minister vzdelávania Miloš Trivunac, minister sociálnej politiky a národného zdravia Dr. Jovan Mijuković. PETRANOVIĆ, B. - ZEČEVIĆ, M.: *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd 1988, s. 487-488.

24 NEDIĆ Milan (1877-1946). Armádny generál. V období od decembra 1938 - do februára 1939 pôsobil ako minister pozemných síl a vojnového námorníctva. Tento post si zachoval aj po odchode Stojadinovićevej vlády v novej vláde Dragišu Cvetkovića do augusta 1939, kedy musel odstúpiť po tom, čo vo svojom memorande navrhoval, aby Juhoslávia, vzhľadom na nereálnosť pomoci zo strany V. Británie a ZSSR, pristúpila k Osi. V rokoch 1941- 1944 bol na čele domácej administratívy okupovaného Srbska. Po vojne bol vydaný juhoslovanským orgánom a popravený. Hodnotenie pôsobenia M. Nedića presahuje rámec našej práce. Odkazujeme však na hodnotenie renomovanej autority na problematiku Balkánu daného obdobia, ktoré v sebe odráža celú protichodnosť a komplikovanosť tejto postavy srbských dejín. Pozri: TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*. Praha 2008, s. 284-285.

Pri výbere ľudí vhodných do srbskej vlády pod nemeckou kontrolou sa Nemci riadili podobnými pravidlami ako v ostatných okupovaných a vazalských krajinách. Nemci hľadali ľudí známych ešte z predvojnového obdobia, ktorí by požívali aspoň určitú úroveň dôvery svojich spoluobčanov. Uprednostňovali osoby z konzervatívnych a tradicionalistických kruhov, ktoré sa mohli oprieť o lojálnu štátnu správu z predchádzajúceho obdobia. Snáď len v prípade Nezávislého štátu Chorvátsko siahli po radikálnom ideologicky spriaznenom ustašovskom hnutí, aj to len preto, že predstaviteľ najmasovejšej *Chorvátskej sedliackej strany*, Vladko Maček odmietol spolupracovať. Domáce radikálne a fašizoidné skupiny si Nemci nechávali v talóne a využívali ich ako nátlakový prostriedok, ktorý v rámci vnútorného konfliktu umožňoval Nemcom v tej-ktorej krajine dosiahnuť svoje ciele. V Srbsku pri výbere kandidátov prichádzali do úvahy dva tábory: prvý tvorili ľudia z bývalej Stojadinovičovej vlády okolo Milana Aćimovića, neúspešní úradníci prvej komisárskej správy a ľudia združení okolo Dimitrija Ljotića a jeho hnutia *Zbor*.²⁵ Nemci, vezmúc do úvahy, že Ljotićovci nie sú hnutím s masovou podporou, nakoniec vybrali osobu stojacu mimo týchto zoskupení. Milan Nedić oficiálne nebol späť so žiadnym z táborov, hoci je známe že s Ljotićom udržoval kontakt už v predvojnovom období.²⁶ Milan Nedić ako hrdina z 1. svetovej vojny a vysoký vojenský činiteľ, ktorý mal v určitých kruhoch srbskej spoločnosti sympatie, prijal na seba zodpovednosť viesť okypтенú krajinu v ťažkých podmienkach okupácie. Jeho motiváciou k tomuto kroku bola zrejme snaha zachrániť čo sa dalo, v tomto úsilí mal však vzhľadom na postoj predstaviteľov Nemecka, v očiach ktorých stálo Srbsko nižšie ako napríklad *Nezávislý štát Chorvátsko*, mizivé šance na úspech.²⁷

Porážka Juhoslávie a územné roztrieštenie srbského etnického priestoru boli pre srbskú spoločnosť ťažkým psychologickým úderom. Na programe dňa bola otázka, čo zapríčinilo taký ohromný krach dvadsaťročného úsilia budovania juhoslovanského štátu. Do tejto situácie prišiel Nedić a jeho propagandistický aparát s tézou o potrebe ozdravenia národa a jeho očistenia od cudzích škodlivých liberálnych ideologických nánosov, ktoré rozvrátili tradičnú srbskú spoločnosť. Práve Juhoslávia, ako symbol posledného modernizačného vývoja predstavovala podľa tejto propagandy príčinu srbského nešťastia. Srbi sa odvrátili od svojich koreňov, od svojej srbskosti a miesto toho budovali umelý mnohonárodný štát na báze neexistujúceho

25 ŽIVKOVIĆ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 79.

26 Pozri: COHEN, J. P.: *Srpski tajni rat. Propaganda i obmana istorije*. Sarajevo 1996, s. 42.

27 ПЕТРАНОВИЋ, Б.: *Стратегија Драже Михаиловића*. Београд 2000, s. 22.

juhoslovanského národa. Podľa Nedićovej propagandy Juhoslávia ovládaná cudzím kapitálom a jeho domácimi spojencami z radov slobodomurárskych lóží potláčala srbské národné záujmy. Oporou a základom novej srbskej spoločnosti malo byť srbské sedliactvo a srbský vidiek. Sedliactvo ako najpočetnejšia spoločenská vrstva bolo prezentované ako nositeľ najlepších srbských tradícií.²⁸ Minister vzdelávania profesor Velibor Jonić²⁹ vyzýval na národné morálne obrodenie. Srbsko podľa neho potrebovalo nového človeka, ktorý by nebol internacionálne orientovaný, pretože internacionalizmus je škodlivý pre národ. Úlohou školy a univerzity podľa jeho ponímania bola výchova nového Srba, ktorého vzormi budú predkovia z obdobia pred Juhosláviou, ktoré Jonić označoval za obdobie temna pre Srbstvo a jeho hodnoty. Najväčšiu vinu za úpadok spoločnosti a súčasnú situáciu podľa neho nesie odcudzená inteligencia, odchovaná na cudzích vzoroch, ktorá sa odrodila od zdravého sedliackeho jadra národa. Jedinou cestou záchrany podľa neho bola vzdelávacia reforma, ktorá by umožnila vychovať mládež v duchu národných tradícií.³⁰

Najvýznamnejším propagandistickým prostriedkom tohto obdobia bolo *Rádio Belehrad*, ktoré začalo vysielat' 21. apríla 1941 najprv len po nemecky pre nemeckých vojakov *Skupiny armád Juhovýchod* a neskôr aj po srbsky priemerne dve hodiny denne.³¹ Milan Nedić dokonca nariadil povinné počúvanie srbských spravodajských relácií *Rádia Belehrad* v kaviarňach a reštauráciách, počas ktorých muselo v týchto podnikoch zavládnuť ticho a hostia nemali byť obsluhovaní.³² K propagandistickým prostriedkom patrilo aj divadlo, kino a tlač. Už samotné názvy novín tohto obdobia pripomínajúce aktuálne heslá napovedajú o ich zameraní - *Naša borba*, *Novo vreme*, *Obnova* atď. Personálny zá-

28 Pozri: výber článkov zo srbskej tlače rokov 1941- 1944. In: MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*. Dostupné na: <http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Ogledi07.pdf>

29 V. Jonić nastúpil do Nedićovej vlády 7. októbra 1941 a vystriedal na tomto poste Miloša Trivunaca. Súčasťou rekonštrukcie vlády boli zmeny aj na ďalších ministerských postoch. Minister bez portfelle Janković odstúpil. Novým min. financií sa stal Dušan Letica. Novým ministrom dopravy sa stal generál Djura Dokić. Po odstúpení ministra práce P. Draškovića bol rezort práce spojený s ministerstvom sociálnej starostlivosti a tento prevzal dovtedajší minister Dr. Jovan Mijuković. Ďalšie rekonštrukcie vlády prebehli dňa 10. novembra 1942 a 6. novembra 1943. Pozri: tamtiež.

30 PETROVIĆ, N.: *Politička propaganda u okupiranoj Srbiji: Na primerima Milana Nedića, Velibora Jonića i Dimitrija Ljotića*. Dostupné na: <http://crveni.tripod.com/isto/pred-pro.htm>

31 MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*. Dostupné na: <http://www.rex.b92.net/zs/files/radovi/Svakodnevn%20zivot%20za%20vreme%20kolaboracionistickog%20rezima%20u%20Srbiji%201941-1944.doc>

32 Tamtiež.

klad nielen propagandistického oddelenia, ale aj celého aparátu Nedičovho režimu tvorili členovia hnutia *Zbor*³³ Dimitrija Ljotića (Ljotić samot-

33 Fašizoidné skupiny začali v Kráľovstve SHS vznikať po vyhlásení diktatúry kráľa Alexandra dňa 6. januára 1929 na znak podpory tomuto kroku. V tomto roku na podporu kráľa vzniklo Združenie slovanských vojakov (Zveza slavenskih vojakov) v Slovinsku. Do konca roku 1930 bolo premenované na Združenie bojovníkov (Zveza bojovnikov). V tejto paramilitárnej organizácii boli združení dobrovoľníci z 1. sv. vojny, četníci a záložní dôstojníci Juhoslovanskej armády, všetko Srbi a Slovinci. Po jej krátkodobom rozpustení v r. 1931 bola táto organizácia opätovne reštaurovaná v decembri 1933, kedy s ňou splynuli ďalšie podobné organizácie: Únia dobrovoľníkov (Unija dobrovoljaca), Združenie záložných dôstojníkov a bojovníkov (Udruženje rezervnih oficira i boraca), Združenie vojnových invalidov (Udruženje ratnih vojnih invalida) a Únia bojovníkov (unija boraca) a vytvorili novú organizáciu pod názvom Združenie bojovníkov Juhoslávie-Boj (Združenje borcev Jugoslavije-Boj). V roku 1934 vznikli paralelne tri tlačové orgány radikálneho razenia: týždenník *Otađžibina* (Vlast') v Belehrade, mesačník *Zbor* v Hercegovine a *Budjenje* v Petrovgrade (dnes Zrenjanin), vo všetkých bol aktívnym prispievateľom Dimitrije Ljotić. Na stretnutí v Záhrebe v decembri 1943 sa tieto skupiny, Združenie bojovníkov-boj, *Otađžibina*, *Budjenje* a *Zbor* dohodli o zjednotení, ku ktorému došlo oficiálne v Belehrade dňa 6. januára 1935. Nové hnutie prevzalo názov *Zbor* (Jugoslovenski narodni pokret *Zbor-Zadružno* borbeno organizacija rada) a za jeho predsedu bol zvolený Dimitrije Ljotić. So *Zborom* sa zlúčila aj klerikálna organizácia *Bogomoljci* založená episkopom Nikolajom Velimirovičom. Členmi *Zboru* sa stali aj niekoľkí dôstojníci Juhoslovanskej armády, duchovní, príslušníci polície, štátni úradníci. V rokoch 1935 a 1938 sa *Zbor* zúčastnil volieb, v ktorých oslovil len niečo okolo jedného percenta voličov. Po tom čo, v júni 1935 na poste premiéra Bogoljuba Jevtića vystriedal Milan Stojadinović, orientujúci sa na spoluprácu s Nemeckom a Talianskom, došlo ku konfliktu medzi vládou a *Zborom*. Ljotić vystupoval s ostrou kritikou premiéra, čo mohlo byť zapríčinené aj tým, že Stojadinović mu svojim novým kurzom bral vietor z plachiet. Pred voľbami v r. 1938 došlo k zatknutiu Ljotića a ďalších členov *Zboru* a k zákazu tlačovín tohto hnutia. Po tom, čo v októbri 1940 vypukli študentské násilnosti na Univerzite v Belehrade medzi členmi *Zboru* a komunistami, bola činnosť *Zboru* zakázaná a bolo pozatýkaných okolo 160 jeho členov. Hoci vyšetrovanie dokázalo nemecké financovanie *Zboru*, Ljotić s ohľadom na Nemecko nebol zatknutý. Po zákaze vyšlo hnutie z ilegality až po porážke Juhoslávie. Podľa: COHEN, J., P.: *Srpski tajni rat*, s. 35-44.

Na tomto mieste treba však vyjadriť aj niekoľko výhrad voči publikácii P.Cohena. Ústrednou tézou P. Cohena je, že väčšina srbského národa, najmä jeho politická elita bola počas okupácie (ale aj pred ňou) profašisticky orientovaná, čoho odrazom bola masová kolaborácia s okupantmi, ktorá bola neskôr po vojne zamlčovaná a nahradená mýtom o udatnom srbskom odboji. Cohen vychádza z historicky pravdivého faktu. Je skutočne pravdou, že po porážke tzv. Užickej republiky a vytlačení partizánskeho hnutia zo Srbska na prelome rokov 1941-1942 intenzita odboja v porovnaní so susednou Bosnou bola na nižšej úrovni a nebola taká rozsiahla. Problém vidíme však v tendencii interpretácie tejto skutočnosti. Tendencnosť vyказuje už prvá kapitola nazvaná príznačne „Korene srbského fašizmu“, ktoré kladie do polovice 19. storočia. Presnejšie do roku 1844 kedy Ilija Garašanin napísal svoje povestné „Načertanije“, čiže náčrt politického programu integrácie srbského národa. V tomto programe vidí počiatok kontinuity srbskej politiky etnických čistiek až do balkánskych vojen z konca deväťdesiatych rokov 20. storočia. Autor zjednodušujúcou interpretáciou vytrháva Garašaninov náčrt z kontextu doby a priestoru poukazujúc jednostranne na negáciu existencie chorvátskeho národa v ňom obsiahnutú. Autor pritom nespomenul, že obdobné koncepcie integrácie národa založené na negácii existencie srbského národa existovali aj na chorvátskej strane (viď koncepcie E.Kvaternika a A. Starčevića – pozri: napr. GROSS, M.: *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973.). Autorom objavené korene srbského fašizmu

ný bol považovaný na neoficiálneho ministra propagandy). Hnutie *Zbor*, ktorého členovia sa po okupácii dostali do významných funkcií v rámci kolaborantského aparátu, bolo ideologickou oporou Nedičovej vlády. Toto hnutie inšpirované modernými ideológiami fašistického Talianska a nacistického Nemecka vzniklo v roku 1934. Program hnutia obsiahnutý v *Základných princípoch* zo 6. januára 1935 predpokladal vytvorenie nového človeka, žijúceho v novom autoritatívnom štáte založenom na systéme korporácií, ktorý bude mať formu monarchie.³⁴

Propaganda mala okrem tradičných úloh od začiatku pred sebou ťažkú úlohu rozptyľovať kolektívnu traumou zaťaženú populáciu. Hospodársko-ekonomickú situáciu okrem reparácií, ktoré museli byť platené Nemecku, zhoršoval aj prílev utečencov z okolitých Srbmi obývaných enkláv, ktoré sa ocitli v ešte horších okupačných systémoch, ako bol ten v samotnom Srbsku. Do Srbska utekali tisíce Srbov ohrozených genocídou v *Nezávislom štáte Chorvátsko*, tisíce utekali aj z Kosova a Maďarmi

mu v 19. storočia by boli vlastne svetovým unikátom, keďže vieme, že fašizmus ako viac či menej kompaktná ideológia sa začal objavovať v Európe až v 20. stor. (pozri napr.: TEJCHMAN, M.: *Balkánský fašizmus*, Praha 1989). Autor ako ďalší medzník v ním konštruovanej kontinuite srbskej politiky etnických čistiek vidí balkánske vojny. Opierajúc sa o svedectvo anglickej zdravotnej sestry poukazuje na zrejme priam vrozený sadizmus a krutosť Srbov, vykresľujúc odrezávanie nosov, ktoré praktizovali čiernohorskí bojovníci voči „Turkom“, čiže všetkým moslimom. Tieto praktiky, a to zrejme anglická sestra nevedela, však prevzali Čiernohorci práve od Turkov. V balkánskych vojnách sa podľa Cohena len vystupňovali krivdy, ktoré Srbi páchali voči Turkom a moslimom permanentne od získania nezávislosti. Čo je síce pravda, avšak vyznieva to cynicky, ak sa zároveň neuvedie zmienka o tureckom násilí páchanom na južných Slovanoch v predchádzajúcich obdobiach. Trochu sme sa vzdialili od našej témy, ale tento exkurs bol nevyhnutný pre pochopenie zjednodušeného prístupu autora k interpretácii srbských dejín. Hodná diskusia je aj autorova interpretácia prevratu z 27.3. 1941 a nemeckého balkánskeho ťaženia, kde sa mimochodom dopustil jednej malej chyby, totiž juhoslovanské letectvo nepozostávalo len zo starých dvojplôšnikov z 1. svetovej vojny ako tvrdí. (Juhoslovanské kráľovské letectvo malo v apríli 1941 k dispozícii celkom 950 lietadiel, z ktorých bolo 260 moderných, vrátane 61 kusov stíhačiek Me-109. Pozri: MIKIĆ, V.: *Vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941 godine*. In: *Vojnoistorijski glasnik*, r. 1991, č. 1, s. 92-93.) Čítajúc túto publikáciu čitateľ nadobúda dojem, akoby mali Srbi na svedomí ešte horšiu genocídu, než ustašovci v Nezávislom štáte Chorvátsko, čo je absurdum samo o sebe. Nepresvedčivo pritom pôsobí autorov argument o tom, že na chorvátskom území sa viedli tuhé boje proti okupantom. Väčšinu tých bojovníkov v Chorvátsku však tvorili až do kapitulácie Talianska Srbi, čo paradoxne ani sám autor nepopiera. (IVETIĆ, V.: *Srbi u antifašističkoj borbi na područjima Nezavisne države Hrvatske 1941-1945*. In: *Vojnoistorijski glasnik*, r. 1995, č. 1, s. 147-175). Obmedzený priestor v rámci tejto poznámky nám nedovoľuje hlbšiu analýzu, preto už len uzavrieme túto tému konštatovaním, že vzhľadom na tendenčnosť a aktualizáčne vsuvky táto publikácia podľa našej mienky sledovala skôr aktuálnopolitické zábery súvisiace s dianím na západnom Balkáne v 90. rokoch 20. storočia, pričom autorovou snahou bolo vedeckou formou podložiť mýtus o krvilačnosti a genocídou srbského národa, ktorý šíрила západná publicistika.

34 Podľa: TEJCHMAN, M.: *Balkánský fašizmus*, s. 36-37. M. Tejchman ešte dodáva, že toto hnutie bolo od začiatku silno pravoslávne, antisemitské a antikomunistické.

obsadenej Báčky.³⁵ Spočiatku boli utečenci dokonca vhodným doplnením chýbajúcich pracujúcich, ktorí ostali ako vojaci porazenej juhoslovanskej armády v nemeckých zajateckých táboroch. Keď sa však ich počet priblížil k pol miliónu³⁶ začali vážne problémy. Režim riešil túto otázku na úkor ľudí, ktorí začali byť ako prví vyraďovaní zo spoločnosti – Židov a Cigánov-Rómov, ktorých neobišiel osud ich „súkmeňovcov“ z ostatných častí okupovanej Európy, po nich boli z pracovných miest vyhadzovaní politicky nespohľadliví a ženy, ktoré mali byť v typicky patriarchálnom poňatí strážkyňami domáceho krbu.³⁷ V dlhodobom horizonte sa tento najpálčivejší utečenecký problém podľa Nedičovej predstavy mal riešiť integrovaním etnických srbských území do jedného celku v systéme nemeckej novej Európy. Toto sa podľa Nedića, ale aj celého pronemeckého prúdu srbskej politickej scény mohlo a malo dosiahnuť za cenu kolaborácie s Nemcami.³⁸ Tak Acimovičova, ako aj Nedičova skupina počítali s tým, že po upevnení svojho režimu dosiahne najprv rozšírenie svojich právomocí a neskôr aj integráciu srbského národa na území bývalej Juhoslávie pod nemeckou hegemoniou.³⁹ Predpokladom, ktorý by to umožňoval, bolo udržanie pokoja a poriadku, čím by sa získala dôvera a uznanie Nemecka a tým aj nádej na očakávané ústupky v podobe územného

35 Už koncom septembra 1941 bolo v Srbsku okolo 56 000 utečencov z Maďarskom okupovanej Báčky a Baranje. Do septembra 1941 z Bulharmi okupovaného Macedónska a východného Kosova utieklo do Srbska odhadom približne 70 000 utečencov. Zo západného Kosova, ktoré bolo súčasťou Talianmi ovládaného veľkého Albánska, do apríla 1942 utieklo približne 70 000 ľudí, časť z nich do Čiernej Hory a zvyšok, okolo 40 000, do Srbska. Podľa: RISTOVIĆ, M.: *Forced displacement of the population in the Yugoslav territories during World War II: Plans, Realization, Improvisation, Consequences*. In: http://www.udi.rs/%5Carticles%5C-Forced_MR.html

M. Tejchman uvádza, že v apríli 1942 bolo v Belehrade registrovaných 70 000 utečencov z Kosova. Pozri: TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 293. Súčasťou genocídnej antisrbskej politiky Nezávislého štátu Chorvátsko bol aj zámer deportovať z chorvátskeho územia čo najväčší počet srbského obyvateľstva do Nemcami kontrolovaného Srbska. Deportácie sa mali so súhlasom nemeckých orgánov uskutočniť v troch etapách od júna 1941 do októbra 1941. Po aktivizácii odboja na srbskom území v priebehu leta 1941 boli deportácie postupne zastavené. Odhaduje sa, že takýmto spôsobom bolo odsunutých 130 000 až 200 000 ľudí. Pozri: MATKOVIĆ, H.: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 181; BILANDŽIĆ, D.: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999, s. 125; TEJCHMAN, M.: *Národnostní rozpory na území bývalé Jugoslávie v letech druhé světové války*. In: Historický obzor, r. 1994, č. 7-8, s. 164.

36 Podľa hlásenia splnomocnenca pre hospodárstvo F. Neuhausena z júla 1943 počet utečencov v Srbsku dosiahol 420 000. RISTOVIĆ, M.: *Forced displacement of the population in the Yugoslav territories during World War II: Plans, Realization, Improvisation, Consequences*.

37 MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*. Dostupné na: <http://www.rex.b92.net/zs/files/radovi/Svakodnevn%20zivot%20za%20vreme%20kolaboracionistickog%20rezima%20u%20Srbiji%201941-1944.doc>

38 ПЕТРАНОВИЋ, Б.: *Стратегија Драже Михаиловића*. s. 21.

39 Tamtiež, s. 21.

rozšírenia Srbska.⁴⁰ Za najzávažnejšiu prekážku, ktorá mohla ohroziť tento cieľ považoval M. Nedić komunistami vedený odboj. Proti komunistom bol preto zameraný nápor nielen propagandistického aparátu, ale aj neskôr vytvorených domácich ozbrojených formácií.

V dôsledku plánovaného útoku na ZSSR sa väčšina nemeckých inváznych vojsk začala z priestoru Juhoslávie sťahovať smerom k pripravovanému východnému frontu už po kapitulácii Juhoslávie. Na zabezpečovanie nového poriadku v okupovanom Srbsku zostali k dispozícii len tri nekompletné divízie zložené zo starších ročníkov.⁴¹ Po aktivizácii juhoslovanského odboja tieto oslabené jednotky nestačili plniť svoje úlohy a životne dôležité železničné spojenie centrálnej Európy so Solúnom cez Vardarskú a Moravskú dolinu bolo ohrozené. Nedostatok vlastných kádrov, sa nemecká okupačná správa rozhodla riešiť vytvorením miestnych bojových zložiek, ktoré by pod jej velením posilnili nemecké jednotky v boji proti odboju.

Na nemecký popud vytvorila ešte komisárska správa M. Aćimovića veliteľstvo žandarmérie, ktoré disponovalo tromi plukmi,⁴² išlo o pôvodnú juhoslovanskú kráľovskú žandarmériu, ktorá premenovaná na Srbskú žandarmériu, podobne ako polícia prešla do služieb nového establišmentu. Srbská žandarméria bola po reorganizácii začiatkom februára 1942 spolu s políciou a pohraničnou strážou⁴³ začlenená do novovytvorenej *Srbskej štátnej stráže (Srpska državna straža)*.⁴⁴ Jej veliteľom bol menovaný plukovník Ivan Tri-

40 Tieto plány však nemali šancu na úspech, pretože sa krížili nielen so záujmami Nemeckej ríše, ale aj jej spojencov, ktorí profitovali z územného oklieštenia Srbska. ПЕТРАHOBIЋ, Б.: *Српскегужа Драге Мухиловића*. s. 21-22.

41 Boli to 704., 714. a 717. brigádna divízia, ktoré boli podriadené Vyššiemu veleniu pre zvlášťne účely 65 v Belehrade. Pozri: ČULINOVIĆ, F.: *Okupatorska podjela Jugoslavije*, s. 399.

42 ŽIVKOVIĆ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, s. 81.

43 Srbská pohraničná stráž (Srpska granična straža). Podľa K. K. Semjonova už v máji 1941 slúžilo v jej radoch 153 dôstojníkov a 1779 vojakov a poddôstojníkov. Neskôr počet jej príslušníkov vzrástol na 2500. Organizačne bola rozdelená do piatich praporev (čiže podľa oblastí). Oblasť sa skladala z troch okruhov a každý okruh sa delil na roty. Pozri: СЕМЕHOB, K. K.: *Сербия*. In: ДРОБЯЗКО, С. И. - ПОМАHЬКО О. В. - СЕМЕHOB, K. K.: *Иностранные формирования Третьего рейха*. Москва 2009, s. 276.

Podľa S. Odića Nemci sformovali pohraničnú stráž v prvej polovici júna 1941 z približne 5000 bývalých juhoslovanských colníkov a žandárov. Koncom augusta 1942 podľa neho slúžilo v tejto ozbrojenej zložke 7350 príslušníkov, z toho 5600 Srbov, 1200 banátskych Nemcov a 550 colných úradníkov z Nemecka. ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvislinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*. In: Prvo zasjedanje Avnoja. Zbornik radova naučnog skupa. Bihać 4.-6. X. 1966, s 82-83.

44 TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí ríše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999, s. 90.

V rámci vnútorného členenia Srbskej štátnej stráže na mestskú, poľnú a pohraničnú stráž si však pohraničná stráž zachovala svoje pôvodné určenie. V októbri 1942 bola Pohraničná stráž zverená do kompetencií Ministerstva financií, aby o rok neskôr, v októbri 1943 prešla spolu aj s celou Srbskou štátnou strážou pod operatívnu kontrolu Vyššieho SS

šic.⁴⁵ V marci 1942 mala Srbská štátna stráž približne 12 000 príslušníkov.⁴⁶ V októbri 1944 zmenila názov na *Srbský úderný zbor* (*Srpski udarni korpus*) a evakuovala sa do Viedne, kam prišiel aj Ljotić so zámerom náboru nových kádrov do *Srbského dobrovoľníckeho zboru*. Na jeho výzvy údajne kladne reagovalo 1500 príslušníkov úderného zboru, ktorí vyjadrili súhlas so začlenením do *Srbského dobrovoľníckeho zboru*, ktorý sa v Slovinsku pripravoval na bojové nasadenie proti Titovej armáde.⁴⁷

Do boja proti partizánom sa Nemcom podarilo zapojiť aj četnícké oddiely Kostu Pečanca. Aby ich odlíšili od četníkov Dražu Mihailovića označovali ich ako „legálnych četníkov“. Pečancovi četníci po porážke Juhoslávie chránili na juhu Srbska domáce obyvateľstvo pred výčinmi albánskych bánd.⁴⁸ Tieto jednotky sa formálne podriadili Nedićovej vláde, avšak žold dostávali priamo od Nemcov. K 17. januáru 1942 ich početný stav tvorilo 72 dôstojníkov a 7 963 vojakov, neskôr ich počet vzrástol na 13 tisíc.⁴⁹ Pre slabú bojovú morálku a nedôveru, ktorú voči nim nemecké okupačné orgány prechovávali, boli koncom roka 1942 rozpustené a väčšina ich príslušníkov prešla do iných kolaborantských formácií.⁵⁰

Najvýznamnejšou a v bojoch s partizánmi najaktívnejšou domácou bojovou kolaborantskou zložkou v rámci okupovaného Srbska bol *Srbský dobrovoľnícky zbor*. Vznikol nariadením generála M. Nedića dňa 15. septembra 1941 pod názvom *Srbský dobrovoľnícky oddiel* (*Srpska dobrovoljačka komanda*).⁵¹ Príslušníci tejto ozbrojenej formácie pochádzali z radov srbského

a policajného veliteľa pre Srbsko (Höhere SS und Polizeiführer Serbien). Pozri: COHEN, J., P.: *Srpski tajni rat*, s. 61.

O tom, že by do Srbskej štátnej stráže boli integrované jednotky Srbskej pohraničnej stráže sa však nezmiňuje Semjonov ani Littlejohn. Porovnaj: CEMEHOB, K. K.: *Сербия*, s. 276; LITTLEJOHN, D.: *Foreign Legions of the Third Reich*. San Jose 1994, s. 254.

45 CEMEHOB, K. K.: *Сербия*, s. 276.

46 Tejchman uvádza, že v marci 1942 mala Srbská štátna stráž 639 dôstojníkov a 12 170 vojakov. Pozri: TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše*, s. 90.

Podobne Odić uvádza približné číslo 12 000. ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvistlinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*, s. 82.

Semjonov však uvádza, že začiatkom februára 1942 mala Srbská štátna stráž 17 000 príslušníkov. CEMEHOB, K. K.: *Сербия*, s. 276.

47 Podľa: <http://www.amfiteatar.org/cgi-bin/yabb/YaBB.pl?num=1149449160>

48 TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše*, s. 90-91. Podľa Tejchmana boli Pečancovi četníci pozostatkom četníckych oddielov organizovaných juhoslovanskou vládou v roku 1940 ako diverzantských oddielov pre prípad vojenskej porážky. Tamtiež.

Čulinović však tvrdí, že Pečancove oddiely nemali spojitost' s týmito tzv. vojenskými četníkmi. ČULINOVIĆ, F.: *Okupatorska podjela Jugoslavije*, s. 418.

49 TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše*, s. 90-91

50 Tamtiež.

51 Preklad tohto názvu pôsobí isté problémy. Výraz „komanda“ doslovne znamená veliteľstvo (velenie), tak ako ho preložil aj M. Tejchman. TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*, s. 284.

hnutia Zbor a mládežníckej odnože tohto hnutia *Bieli orli* (*Beli orlovi*). Veliteľom dobrovoľníkov bol menovaný plukovník Konstantin (Kosta) Mušicki.⁵² Ku koncu roku 1941 počet oddielov vzrástol na 12 po 120-150 mužoch, plus dve úderné čaty a jazdecká eskadra.⁵³ Začiatkom roka 1942 mal 3700 príslušníkov.⁵⁴ Nariadením nemeckého veliteľa ozbrojených síl *Juhovýchod* zo dňa 1. januára 1943 bol *Srbský dobrovoľnícky oddiel* premenovaný na *Srbský dobrovoľnícky zbor* (*Srpski dobrovoljački korpus*).⁵⁵ V januári 1943 sa zbor skladal z piatich praporov, každý po štyroch rotách, pričom po tejto reorganizácii mal 3650 príslušníkov.⁵⁶ V čase ústupu z Belehradu, od 8. októbra 1944, zbor tvorilo 217 dôstojníkov a 4624 vojakov.⁵⁷ V marci 1945 bol zbor premenovaný na *Srbský dobrovoľnícky zbor SS* (*Serbisches SS Freiwilligen Korps*). Koncom apríla dva pluky *Srbského dobrovoľníckeho zboru* (1. a 5.) prešli taliansku hranicu, kde 1. mája 1945 kapitulovali. Ostatné pluky (2., 3., 4.) pod velením náčelníka štábu SDZ podplukovníka Radoslava Tatalovića po bojoch o Ľubľanu ustúpili do Rakúska, kde sa vzdali Angličanom.⁵⁸

Keď hovoríme o kolaborácii v Srbsku, nemôžeme obísť ani otázku ruskej emigrácie, ktorá sa významným spôsobom podieľala na spolupráci s nemeckou okupačnou správou. Ruskí emigranti, hlavne príslušníci bielogvardejských vojenských formácií a ich rodiny sa v Kráľovstve Srbov, Chorvátov

Rovnako ho preložil aj LittleJohn: „command“ - veliteľstvo. LITTLEJOHN, D.: *Foreign Legions of the Third Reich*, s. 254.

Semjonov v ruštine ponechal výraz komanda - „команда“ čím dochádza k posunu jeho významu v zmysle – skupina, družstvo. СЕМЕНОВ, К. К.: *Сербия*, s. 277.

Zaujímavé je, že S. Odić vo svojom originálnom srbo-chorvátskom texte zamenil tento mätúci výraz termínom „odred“ - oddiel, ktorý bude zrejme najbližšie k pravému významu. ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvislinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*, s 83.

52 Mušicki bol na poste veliteľa Srbského dobrovoľníckeho oddielu do konca roku 1941 kedy bol pre podozrenie z nelojálnosti odvolaný z funkcie. Dôvodom odvolania Mušického bola skutočnosť, že informoval Dražu Mihailovića o pripravovanom nemeckom útoku na jeho pozície, ktorého sa mali zúčastniť aj dobrovoľníci. Následne bol Mušicki dňa 9. decembra 1941 zatknutý a vojenskému tribunálu sa vyhol len na intervenciu Ljotića a Nedića u nemeckých predstaviteľov. Na uvoľnenú pozíciu veliteľa dobrovoľníkov až do Mušického návratu k jednotke menoval M. Nedić podplukovníka Iliju Kukića. Podľa: <http://www.amfiteatar.org/cgi-bin/yabb/YaBB.pl?num=1149449160>

53 СЕМЕНОВ, К. К.: *Сербия*. In: ДРОБЯЗКО, С. И. - РОМАНЬКО О. В. - СЕМЕНОВ, К. К.: *Иностранные формирования Третьево рейха*, s. 277.

54 SCHLICHT, A. - ANGOLIA, J. R.: *Die deutsche Wehrmacht. Uniformierung und Ausrüstung 1933-1945*. Band 1: Das Heer. Stuttgart 1996, s. 498. Tamtiež aj podrobný opis uniformiem a hodnostných označení. Podobne aj: LITTLEJOHN, D.: *Foreign Legions of the Third Reich*, s. 254-256.

55 ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvislinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*, s 83.

56 Tamtiež.

57 СЕМЕНОВ, К. К.: *Сербия*, s. 278.

58 Podľa: СЕМЕНОВ, К. К.: *Сербия*, s. 278.

a Slovincov začali masovejšie usádzať po porážke v ruskej občianskej vojne.⁵⁹ Vládnuca srbská elita cítila prirodzenú sympatiu k ruským pravoslávnyim monarchistom a považovala za svoju povinnosť vyjsť im v ústrety, pretože pociťovala morálny dlh voči nim pre dlhoročnú ruskú pomoc.⁶⁰ Rusí emigranti v srbskom prostredí našli svoju druhú vlasť.⁶¹ Pestovali si svoje tradície a ich kultúrny život prevital. Niet divu, že Belehrad sa stal významným centrom ruskej emigrácie z celoeurópskeho hľadiska, dokonca svojou konzervatívnou orientáciou v duchu cárskych a bielogvardejských vojenských tradícií vytváral istú protiváhu liberálnejším ruským spoločenstvám v Paríži a Prahe.⁶² Po prehratej vojne v apríli 1941, v ktorej sa aktívne na obrane Juhoslávie zúčastnili aj rusí emigranti, sa v krajine vytvorili úplne nové podmienky, ktorým sa ruská emigrácia musela prispôbiť. Hneď po okupácii boli zakázané všetky ruské tlačoviny a bola zastavená činnosť všetkých ruských organizácií.⁶³ Nemci si však neželali úplné potlačenie aktivity ruskej emigrácie, chceli ju naopak dostať pod kontrolu a vďaka jej prirodzenému antibolševizmu usmerniť

59 Väčšina z nich patrila ku skupine Wrangelovej armády, ktorá v počte 150 000 ľudí v novembri 1920 opustila Krym a prepravila sa do Turecka, vojaci a ich rodiny potom v menších skupinách pokračovali vo svojej púti na západ a usadzovali sa v jednotlivých štátoch Európy. Najviac sa ich usadilo vo Francúzsku a Nemecku. Významné komunity sa vytvorili aj v Bulharsku a Juhoslávii a časť našla útočisko aj v Československu. V Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (Juhoslávii od r. 1929) sa v rokoch 1919-1921 v piatich emigračných vlnách usadilo 42 500 ruských emigrantov. JOVANOVIĆ, M.: *Ижннан элита. Социални структура руске эмигрантске комунити в Краљовстви Србу, Хорвату а Словинцу*. In: Slovánský přehled, r. 1997, č. 1, s. 29-30.

V roku 1941 na území Kráľovskej Juhoslávie žilo ešte okolo 30 000 ruských emigrantov, z toho najviac v Belehrade. ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*. In: Токони историје, r. 2007, č. 3, s. 41-42.

Podľa popisu z 11. júna 1941 v Belehrade žilo 7 020 dospelých ruských emigrantov (čiže všetky osoby mužského a ženského pohlavia po dosiahnutí 16. roku života, ktoré nemali iné než ruské občianstvo). Podľa: ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Стране специјалне службе и живот руских емиграната у Србији 1941*. In: Токони историје, r. 2006, č. 1-2, s. 183.

Máme k dispozícii ešte jeden súpis, ktorý vykonal Ruský výbor 13. februára 1942, podľa ktorého žilo na území okupovaného Srbska 11 195 ruských emigrantov, z toho 6 500 v Belehrade. ОБРАДОВИЋ, М.: *Две крајности у политичкој делатности руских избеглица у Србији (1941-1945)*. In: Токони историје, r. 1997, č. 1-2, s. 139.

60 V pomoci bol priamo zaangažovaný aj panovnícky dom. Pozri napr.: Pod'akovanie Ústredného výboru Združenia ruských vojnových invalidov kráľovi Alexandrovi Karadjordjevičovi za venovaných 10 000 dinárov z 12. februára 1934. Dostupné na stránke Archívu Srbska v rámci sprístupnených digitalizovaných dokumentov: <http://www.arhiv.sv.gov.yu/a1202c02.htm>

61 Rusí emigranti sa usádzali na celom území Juhoslávie. Nie všade a vždy sa však stretli s prívetivým privítaním. Podľa niektorých svedectiev na vlakovej stanici v Záhrebe prichádzajúcich príslušníkov Krymského kadetského korpusu privítala skupina, s najväčšou pravdepodobnosťou komunistickej orientácie s pokrikom: „Celý život ste pili krv ruskému ľudu a teraz ste ju prišli piť Chorvátom“. K podobnému incidentu došlo údajne aj v Slovinsku. Podľa: КАРПОВ, Н., Д.: *Крым-Галлиполи-Балканы*. Москва 2002, s. 121.

62 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*, s. 41.

63 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Стране специјалне службе и живот руских емиграната у Србији 1941*, s. 179.

67 Časť z ruských emigrantov v Srbsku, hoci početne zanedbateľná, sa však postavila aj na stranu ZSSR a Spojencov. Napr. F. E Machin, ktorý sa stal vojenským poradcom Titových partizánov. Pozri: НАЗАПОВ, М.: *Мисия русской эмиграции*, s. 294. Viac k Machinovi pozri: ТЕСЕМНИКОВ, В. А.: *Превратности судьбы генерала Ф. Е. Махина*. In: Tokovi istorije, r. 2008, č. 1-2, s. 68-83.

tastrofu, ktorá po februári nasledovala.⁶⁸ Postoje ruských emigrantov prispievali k zhoršeniu rusko-srbských vzťahov. Veľká časť srbského obyvateľstva totiž pociťovala sympatiu k ZSSR, ktorý vnímali skôr ako matku Rus, ale bolo aj nemálo sympatizantov s komunistickým hnutím, najmä medzi vysokoškolskou mládežou a robotníkmi.⁶⁹ Následkom názorového stretu bola aj vlna pouličných incidentov často so smrteľnými následkami pre ruských emigrantov. Skorodumov uviedol, že do konca leta roku 1941 srbskí komunisti zabili okolo tristo Rusov - emigrantov.⁷⁰ Po vyvražení piatich kozákov s rodinami v Šabci, keď sa miestni emigranti zorganizovali do oddielov sebaobrany pred partizánmi, nemecká vojenská správa povolila 12. septembra 1941 generálovi Skorodumovovi vytvorenie *Samostatného ruského zboru*.⁷¹ Doformovanie zboru bolo zverené generálporučikovi Borisovi Alexandrovičovi Štejfonovi po tom, čo bol generál Skorodunov zatknutý Gestapom.⁷² Dňa 2. októbra 1941 nemecké hlavné velenie v Srbsku premenovalo zbor na *Ruský ochranný zbor* a podriadilo ho hlavnému splnomocnencovi pre hospodárstvo v Srbsku SS-Gruppenführerovi Franzovi Neuhausenovi. Prvý pluk zboru bol doformovaný 26. septembra 1941 a skladal sa z piatich rôť tvoriacich dva prápory, od polovice októbra 1941 to boli už štyri prápory: 1. junkerský, 2. zmiešaný, 3. kozácky, 4. strelecký.⁷³ Dňa 23. októbra 1941 sa počet mužstva rozrástol už tak, že bol vytvorený štáb brigády, ktorá sa skladala z dvoch plukov. V 1. pluku ostali tri prápory: 1. junkerský, 2. zmiešaný, 3. kozácky. Druhý pluk tvorili: 1. strelecký (pôvodne 4. strelecký v 1. pluku), 2. zmiešaný a 3. prápor.⁷⁴ Dňa 18. novembra 1941 bol *Ruský ochranný zbor* premenovaný na *Ruskú ochrannú skupinu*. Štáb brigády bol rozpustený, pluky premenované na oddiely, prápory na družiny a roty na stotiny.⁷⁵ V priebehu roku 1942 bol vytvorený ešte 3. oddiel (pluk) a začalo sa s formovaním štvrtého, pričom nárast početného stavu spôsobil návrat k pôvodnej brigádnej štruktúre

68 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Стране специјалне службе и живот руских емиграната у Србији 1941*, s. 175-176.

69 Тамтиєж, s. 176.

70 Тамтиєж, s. 186-187.

71 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославији 1941-1945*, s. 44.

72 Dôvodom boli politické aktivity gen. Skorodunova, ktorý sa snažil z ruského zboru vybudovať národnú armádu, ktorá by po potlačení komunistov v Srbsku bola nasadená na východnom fronte. Keďže Skorodunov bol aj na čele Výboru pre pomoc ruským emigrantom, v tejto funkcii ho po zatknutí vystriedal Vladimir Vladimirovič Krejter. Тамтиєж.

73 ДРОБЯЗКО, С. И.: *Русский корпус на Балканах*. In: ДРОБЯЗКО, С. И. - РОМАНЬКО О. В. - СЕМЕНОВ, К. К.: *Иностранные формирования Третьего рейха*, s. 569.

74 Тамтиєж. Veliteľom 1. pluku bol generál Zborovskij a veliteľom 2. pluku bol generál Jegorov a veliteľom neskoršie doformovaného 3. pluku bol plukovník Šatilov. PIEKAŁKIEWICZ, J.: *Wojna na Balkanach 1940-1945*. Raszyn 2007, s. 144.

75 ДРОБЯЗКО, С. И.: *Русский корпус на Балканах*, s. 569.

v súvislosti s čím bol 11. mája 1942 vytvorený štáb 1. brigády.⁷⁶ Na konci roku 1942 mala *Ruská ochranná skupina* v zostave 6000 mužov.⁷⁷ Dňa 30. novembra 1942 bola *Ruská ochranná skupina* znovu premenovaná na *Ruský ochranný zbor* a tento bol zaradený do Wehrmachtu, súčasťou zmeny bol aj návrat k členeniu na pluky, prápory a roty. Všetky kozácke jednotky boli sústredené do 1. pluku, ktorý dostal názov kozácky a pôvodné juhoslovanské uniformy s ruskými „pagonami“ boli zamenené nemeckými.⁷⁸ K septembru 1944 slúžilo v *Ruskom ochrannom zbore* 11 197 mužov. V tomto čase sa zbor skladal zo štábu s desiatimi oddeleniami a prideleným práporom *Belehrad* a piatich plukov pozostávajúcich z troch práporov tvorených troma streleckými rotami a čatou ťažkých zbraní. Okrem toho bolo v každom prápore päť samostatných čiat: delostrelecká, protitanková, sapérska, jazdecká a spojovacia.⁷⁹ V dôsledku zapojenia zboru do priameho bojového nasadenia proti *Červej armáde* bol 10. októbra 1944 názov *Ruský ochranný zbor* ako nevhodný zamenený názvom *Ruský zbor v Srbsku*, ktorý bol potom ešte 31. decembra 1944 pozmenený na *Ruský zbor*.⁸⁰ Kapitulácia nacistického Nemecka zastihla zbor v Slovinsku, v tom čase (od 30. apríla 1945) mal už nového veliteľa, plukovníka Anatolija Ivanoviča Rogožina, ktorý vystriedal zosnulého Štejfona. Snahou zboru bolo prejsť sa do Rakúska, čo sa podarilo 4500 mužom, ktorí po tom, čo sa vzdali Britom, boli umiestnení v zajateckom tábore Kellerberg.⁸¹ Celkovo za obdobie vojny cez zbor prešlo 17 090 mužov.⁸²

Ďalšou samostatnou ozbrojenou zložkou vytvorenou na území bývalej Juhoslávie z ruských emigrantov bol dobrovoľnícky prápor, zamýšľaný pôvodne na uskutočnenie výsadkovej operácie v priestore Novorossijsk.⁸³ Formovanie tejto jednotky začalo v marci 1942 v Belehrade a jej veliteľom bol menovaný kapitán M. A. Semjonov,⁸⁴ ktorý vytvoril peší prápor v sile

76 Tamtiež, s. 569.

77 Tamtiež, s. 569.

78 Tamtiež, s. 570-571. Podrobnejší opis uniforiem pozri: SCHLICHT, A. - ANGOLIA, J., R.: *Die deutsche Wermacht*, s. 499.

79 ДРОБЯЗКО, С. И.: *Русский корпус на Балканах*, s. 572.

80 Tamtiež, s. 574.

81 Tamtiež, s. 575. Timofejev uvádza číslo 5584 mužov, ktorí sa vzdali Britom. Porovnaj: ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*, s. 47.

82 V tomto údaji sa zhodujú Timofejev aj Drobjazko, odlišné sú ich odhady celkových strát. Podľa Timofejeva to bolo 6 709 mužov a podľa Drobjazka 1132 mužov. Porovnaj: tamtiež; ДРОБЯЗКО, С. И.: *Русский корпус на Балканах*, s. 575.

83 Timofejev uvádza, že išlo o falošnú správu, ktorú pustil do obehu sám veliteľ práporu M. A. Semjonov, aby zvýšil atraktivnosť jednotky a záujem emigrantov vstupovať do nej. ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*, s. 48.

84 SEMJONOV, Michail Alexandrovič (1894 – 1965). Absolvent Pavlovského vojenského učilišťa, potom Alexandrovského lýcea. Štábný kapitán. Monarchista. V dobrovoľníckej armá-

600 mužov. Táto jednotka nakoniec nebola použitá na pôvodne deklarovaný cieľ, ale od augusta 1942 sa zúčastňovala na boji proti Titovým partizánom. Koncom roku 1944 bola v Slovinsku preformovaná na SS pluk Varjag a doplnená do počtu 2500 príslušníkov zajatcami zo sovietskej *Červenej armády*.⁸⁵ Na prelome rokov 1944 – 1945 sa pluk skladal z troch práporov, každého po tri roty.⁸⁶ Po kapitulácii Nemecka boli jej príslušníci vydaní Sovietom a juhoslovanským partizánom, ktorí väčšinu z nich postrieľali.⁸⁷

Ruskí emigranti boli však aktívni aj v iných oblastiach, ako bola vojenská. Ruská emigrantská inteligencia bola zaangažovaná v protikomunistickej propagandistickej činnosti. Celý rad talentovaných ruských ilustrátorov spolupracoval s nemeckým oddelením pre propagandu Juhovýchod a propagandistickým oddelením Nedičovej vlády.⁸⁸ Ruskí teológovia a gymnaziálni profesori viedli antikomunistické prednášky nielen v Srbsku, ale aj Banáte.⁸⁹ Emigranti boli taktiež už pred vojnou vďačným rezervoárom spolupracovníkov pre nemecké tajné služby. Odhaduje sa, že pre Abwehr a Gestapo ich na území okupovaného Srbska pracovalo okolo dvoch stoviek, pritom mnohí z nich mali po okupácii významné postavenie.⁹⁰

K formáciám, ktoré sa na srbskom území aktívne účastnili na boji s juhoslovanskou rezistenciou, patrila aj 7. *dobrovoľnícka SS divízia Prinz Eugen* regrutovaná spomedzi banátskych Nemcov. Podľa júnovej dohody z roku 1941 medzi Ačimovičovou komisárskou správou a predstaviteľmi nemeckej národnej skupiny bol Banát síce začlenený do Srbska, avšak všetku moc nad ním mali v rukách predstavitelia miestnej nemeckej komunity.⁹¹ Banát ako zvláštna správna jednotka bol riadený úradom podbána Dunajskej bánoviny

de proti boľševikom bol od konca roku 1917 do evakuácie Krymu. Usadil sa v Osijeku v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov. Počas 2. svetovej vojny spolupracoval s Nemcami. Po vojne emigroval do Brazílie, kde aj v Sao Paule zomrel. Podľa: БОЛКОВ, С. В.: *Офицеры российской гвардии*. Москва 2002, s. 437.

85 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*, s. 48.

86 ОКОРОКОВ, А. В.: *Русская эмиграция. Политические, военнополитические и воинские организации 1920 – 1990 гг.* Москва 2003, s. 166.

87 <http://waffen-ss.cz/freiwillige-regiment-ss-varjag/>

88 ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*, s. 54.

89 Tamtiež, s. 55.

90 ОБРАДОВИЋ, М.: *Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih izbeglica u Srbiji (1941-1945)*, s. 141.

91 TEJCHMAN, М.: *Německé menšiny v jihovýchodní Evropě za druhé světové války*. In: Slovanský přehled, r. 2003, č. 4, s. 498.

Nemci boli však na tomto území len menšinou. Banát s rozlohou 9 776 km, obývalo pred vojnou 640 000 obyvateľov. Z toho Srbov bolo 295 000, Nemcov 120 000, Maďarov 95 000, Rumunov 70 000, Slovákov 18 000, Chorvátov 14 000 a Židov 4000. ŽIVKOVIČ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, Beograd 1975, s. 55.

pre Banát. Nositeľom moci nemeckej menšiny bola novovytvorená *Nemecká národná skupina v Banáte a Srbsku* so sídlom v Petrovgrade (Zrenjanine), ktorej vodcom bol Dr. Sep Janko.⁹²

Prvé jednotky etnických Nemcov na území Banátu a Srbska, v podobe oddielov miestnej samoobranu (*Selbstschutz*) a oddielov pomocnej polície (*Hilfspolizei-Hipo*), sa začali formovať podľa príkazu Reichsführera SS z 30. decembra 1941.⁹³ K marcu 1942 bolo v radoch Hipo 1300 etnických Nemcov v troch práporoch, pričom počet práporov postupne narastal a už v septembri 1943 dosiahol počet 10.⁹⁴ Koncom roku 1944 boli zvyšky Hipo začlenené do iných nemeckých ozbrojených formácií.⁹⁵

Z oddielov miestnej samoobranu sa začala formovať divízia horských strelcov. Veliteľom tejto formujúcej sa divízie bol menovaný SS-Brigadeführer a Generalmajor der Waffen-SS Arthur Phelps. Dňa 1. apríla 1942 bola divízia premenovaná na *dobrovoľnícku divíziu SS Princ Eugen*. Táto divízia bola od októbra 1942⁹⁶ nasadená do bojov proti partizánom. V júni 1943 bol za veliteľa divízie menovaný SS-Brigadeführer a Generalmajor der Waffen-SS Karl Reichsrichter von Oberkamp, po ňom prevzal od januára 1944 velenie SS-Brigadeführer a Generalmajor der Waffen-SS Otto Kumm a od 20. januára 1945 SS-Brigadeführer a Generalmajor der Waffen-SS August Schmidhuber.⁹⁷ Dňa 22. októbra 1943 divízia dostala poradové číslo 7.⁹⁸ V máji 1945 sa *7. dobrovoľnícka horská divízia SS Prinz Eugen* vzdala jednotkám Juhoslovanskej armády a následne bola väčšina z jej príslušníkov postrieľaná.⁹⁹

Rozdelenie srbskej spoločnosti na kolaborantov, nacionalistický odboj D. Mihajlovića a komunistický odboj Titových partizánov podstatnou mierou prispelo k veľkému počtu obetí druhej svetovej vojny v Juhoslávii, ktorý sa vyšplhal

92 TEJCHMAN, M.: *Německé menšiny v jihovýchodní Evropě za druhé světové války*, s. 499. Podrobnejšie k okupačnému systému v Banáte pozri: TEJCHMAN, M.: *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. In: Slovánský přehled, r. 1995, č. 1, s. 7-9.

93 СЕМЕНОВ, К. К.: *Фолксдойче Югославии*. In: ДРОБЯЗКО, С. И. - РОМАНЬКО О. В. - СЕМЕНОВ, К. К.: *Иностранные формирования Третьего рейха*, s. 102.

Ich jadro tvorili členovia ilegálnych polovojských skupín, ktoré v apríli 1941 pomáhali nemeckej armáde obsadzovať Banát. TEJCHMAN, M.: *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*, s. 8.

94 СЕМЕНОВ, К. К.: *Фолксдойче Югославии*, s. 102.

95 Tamtiež, s. 103.

96 Koncom októbra 1942 mala divízia 21 851 príslušníkov. ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvislinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*, s 81-82.

97 СЕМЕНОВ, К. К.: *7-я добровольческая горная дивизия СС Принц Ойген*. In: ДРОБЯЗКО, С. И. - РОМАНЬКО О. В. - СЕМЕНОВ, К. К.: *Иностранные формирования Третьего рейха*, s. 106-107.

98 Tamtiež, s. 105-106.

99 Tamtiež, s. 103-107.

na 1,1 milióna.¹⁰⁰ Kým pre Srbov alebo Chorvátov predstavovala 2. sv. vojna ťažký úder, z ktorého sa však spamätali, pre niektoré menšiny kolaborujúce s nacistickým Nemeckom bola doslova likvidačná. Kolaborácia s nacistickým Nemeckom mala pre banátskych, alebo lepšie povedané juhoslovanských Nemcov ako celku, podobne ako aj pre ruskú emigrantskú kolóniu v Juhoslávii za následok prakticky úplný odsun, či už dobrovoľný, alebo neskôr po vojne nútený. Obe komunity po vojne vymizli z povojnového života novej, socialistickej Juhoslávie.¹⁰¹

SUMMARY

Collaboration in the occupied Serbia in the years 1941 – 1944.

In this report, the issue of collaboration in occupied Serbia in the years 1941-1944 is described. The emphasis is placed on military and security formations of collaborationists. The German occupation administration met halfway by their creation to the domestic Nedic's administration which saw the first move towards the strengthening of Serbia in the domestic forces and later on towards its territorial expansion in the German „New Europe”. However, the Germans did not intend to deal with such considerations. The German occupying power was focused on maintenance of discipline and peace in the occupied territories. The domestic collaborationist armed forces, which assisted to upkeep the enthroned status quo after the defeat of Yugoslavia, were also used for this purpose. The study did not elude the issue of Russian emigration that largely participated in collaboration with The German occupying power and for this action paid like the German minority. Both communities were forced to leave Yugoslavia after the war.

100 KOČOVIĆ, B.: *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985.

101 Približne 50 000 juhoslovanských Nemcov padlo v 2. sv. vojne. Desiat'tisíce Nemcov utieklo spolu s ustupujúcou nemeckou armádou ešte počas vojny a asi 70 000 sa ich ocitlo na oslobodenom území novej Juhoslávie. Boli to prevažne ženy a deti, ktoré po vojne odišli do Nemecka. TEJCHMAN, M.: *Německé menšiny v jihovýchodní Evropě za druhé světové války*, s. 500.

Pre porovnanie: podľa Kočovića sa skutočné straty na životoch v radoch juhoslovanských Nemcov pohybovali v rozmedzí 26 000 – 50 000. Približne 335 000 ich emigrovalo na západ a približne 51 000 ich bolo odvlečených do ZSSR. KOČOVIĆ, B.: *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, s. 121-122.

Prebratie moci F. Szálasi

PRÍČINY 15. OKTÓBRA 1944 V MAĎARSKU. GENÉZA POJMU „VÁHAVÝ SATELIT”

TIMEA VERES

Maďarské dejiny medzi dvoma svetovými vojnami sú dejinami traumy (aspoň pre súčasníkov) spôsobenej vo veľkej miere trianonskou mierovou zmluvou. Revízia hraníc bola stále veľkým lákadlom pre maďarské vlády tohto obdobia a vidina opätovnej celistvosti územia niekdajšieho Uhorska viedla maďarských štátnikov na trasovisko, odkiaľ sa nedalo dostať bez ujmy. Podľa mojej mienky, skoro na celé obdobie druhej svetovej vojny bola charakteristická tzv. hojdavá politika, známy pojem v maďarskom dejepisectve, ktorým je opísané obdobie vlády Miklósa Kállayho od marca 1942 do marca 1944. Po 15. októbri 1944, keď sa dostáva k moci Ferenc Szálasi a nyilasovci (nilasovci), o smerovaní krajiny nie sú nijaké pochybnosti, stáva sa jasným a jednoznačným kolaborantom a pareniskom bezprávia. Možno admirál Miklós Horthy a jeho politickí súputníci by boli významnými politikmi v mierovom období, ale táto situácia presiahla ich sily a v skúške neobstáli.

Politický systém v Maďarsku v 20-tych rokoch dvadsiateho storočia, ktorý maďarská historiografia nazýva šľachticko-liberálnym alebo konzervatívno-liberálnym systémom vydržal, aj keď s niekoľkými modifikáciami do marca 1944, čiže do obdobia, kedy začala okupácia Maďarska nemeckými vojskami. Najsilnejšou politickou stranou v štáte bola *Zjednotená strana*, ktorá sa od roku 1932 volala *Stranou národnej jednoty*, neskôr *Stranou maďarského života*. Ostatné mandáty (okolo 20-30%) boli rozdelené medzi opozičnými stranami a niektorými nezávislými poslancami.

Ľavica v Maďarsku pozostávala z *Maďarskej sociálnodemokratickej strany* (táto strana bola medzi ľavicovými stranami najdôležitejšou a dostala sa aj do parlamentu), z *Nezávislej maloroľníckej strany* (táto strana bola stranou nespokojných roľníkov strednej vrstvy, maloroľníkov a nespokojnej inteligencie) a môžeme tu ešte spomenúť tretiu líniu, ktorú tvorili rôzne menšie liberálne strany.

Pravicovo bola orientovaná *Maďarská národná nezávislá strana*, alebo ako ju súčasníci volali, *Strana ochrancov rasy*, ktorú založil Gyula Gömbös v 20-tych rokoch dvadsiateho storočia, neskorší ministerský predseda, ktorý ale svoju stranu v roku 1928 rozpustil a vrátil sa do vládnucej strany Istvána Bethlena. Po svetovej kríze koncom 20-tych a začiatkom 30-tych rokov dvadsiateho storočia sa aj v Maďarsku posilnil pravicový radikalizmus a našiel naozaj úrodnú pôdu v džentrifických kruhoch (ako nazývali nižšiu šľachtu bez peňazí a praktickej moci) strednej vrstvy, v skupinách chudobných roľníkov, u malomešťanov, ale aj v kruhoch mestského proletariátu. Jednoznačným vývojom takéhoto smerovania bolo zakladanie pravicovo, buď fašisticky alebo národnosocialisticky orientovaných strán. Vedúcou osobnosťou týchto zoskupení bol Ferenc Szálasi, penzionovaný dôstojník generálneho štábu, neskôr známy ako vodca *Strany šípových krížov*. V roku 1935 založil svoju prvú pravicovo orientovanú extrémistickú *Stranu národnej vôle*. Svoju skomolenú a nezrozumiteľnú ideológiu nazval ideológiou hungarizmu. Nástupcom tejto strany sa stala *Strana šípových krížov*, ktorá v roku 1939 získala už 31 mandátov.

Komunistická strana sa nemohla otvorene organizovať, keďže v Maďarsku v roku 1921 prijali zákon o *Účinnej ochrane štátu a spoločnosti*. Tento zákon použili nielen proti ľavicovému extrémizmu, ale aj proti pravicovému. Na základe tohto zákona odsúdili Ferenc Szálasiho.¹

V 30-tych rokoch dvadsiateho storočia aj centrum vládnucej strany stratilo svoj vplyv, do popredia sa dostala pravica.

Éra Horthyho, ako ju nazývajú v Maďarsku, politické inštitúcie a ich činnosť vo svojej forme bol buržoáznym parlamentarizmom s autoritatívnymi prvkami. Politológovia Juan Linz (španielsky) a Giovanni Sartori (taliansky), ktorí vytvorili typológiu vládnych systémov a politických strán, formu maďarskej štátnosti a vládneho systému medzi dvoma svetovými vojnami nazývajú hegemonistickým autoritarianizmom s pôsobnosťou rôznych strán.²

1 Szálasi bol vo väzení od augusta 1938 do septembra 1940. Ako píše známy publicista, minister školstva v jeho neskoršej vláde, Ferenc Rajniss, bolo to jeho šťastie, že ho uväznili, lebo „tak si ponechal čaro pred biednym ľudom.“ Pozri: RAJNISS, F.: *Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója* (Bol som ministrom Szálasiho. Denník Ferenc Rajnissa). Budapest 2001, s. 74.

2 ROMSICS, I.: *Magyarország története a XX. században* (Dejiny Maďarska v 20. storočí). Budapest 2000, s. 233.

V druhej tretine 20-tych rokov dvadsiateho storočia mala maďarská diplomacia pre svoje záväzky a izolovanosť mimoriadne úzku dráhu pôsobnosti. Mala dobrý vzťah s Veľkou Britániou a taktiež sa usilovala o dobrý vzťah so Sovietskym zväzom a Juhosláviou. Usporiadanie vzťahov so Sovietskym zväzom motivovali dve okolnosti. Prvou príčinou bolo to, že Sovietsky zväz neuznal mierové zmluvy uzavreté po prvej svetovej vojne a pokúsil sa destabilizovať nové usporiadanie vo východnej a strednej Európe. Vyzval komunistické organizácie tohto priestoru na podporu samourčovacieho práva maďarskej menšiny. Druhou príčinou bol obrovský sovietsky trh, ktorý bol mimoriadne dôležitý pre niektoré priemyselné odvetvia v Maďarsku. Prvým krokom, ktorý urobilo Maďarsko preto, aby sa dostalo zo zahraničnopolitickej izolácie, bolo podpísanie priateľskej zmluvy s Talianskom, ktorú podpísali 5. apríla 1927 v Ríme. Iniciatíva vychádzala od Mussoliniho, ktorý hľadal spojenca proti Juhoslávii a pokúsil sa zmierniť francúzsky vplyv v strednej Európe. Od tohto momentu sa dá hovoriť o aktívnejšej maďarskej zahraničnej politike a o otvorenom vystupovaní proti status quo vytvorenému po *Trianone*. Po podpísaní taliansko-maďarskej zmluvy, sa maďarská diplomacia pokúsila o zúženie nemecko-maďarských vzťahov, chcela ich naplniť revizionistickým obsahom. Jej konečným cieľom bolo vytvorenie nemecko-maďarsko-talianskeho revizionistického bloku, ale v tomto čase Nemecko bolo ešte veľmi zdržanlivé a opatrné.³ Onedlho Nemecko následkom svetovej krízy revidovalo svoju zahraničnopolitickú doktrínu, do povedomia sa dostala znovu otázka *Mitteleuropy*, ktorá sa týkala aj Maďarska. Prostriedkom na východ sa orientujúcej zahraničnopolitickej aktivity Nemecka bolo otvorenie trhu pred východo-, stredo- a juhovýchodoeurópskymi poľnohospodárskymi výrobkami a surovinami. Na čele nového usporiadania európskeho priestoru späť s revíziou hraníc do doby, kedy sa Hitler dostal k moci, stál Mussolini. V 30-tych rokoch dvadsiateho storočia prvoradým spojencom Maďarska bolo Taliansko, ktoré podporovalo maďarský štát hospodársky aj politicky. Paralelne sa zlepšili aj vzťahy s Rakúskom a v tomto období sa stalo Nemecko druhým najdôležitejším spojencom Maďarska. Gyula Gömbös, v tom období maďarský ministerský predseda, bol prvý zo štátnikov, ktorí navštívili Hitlera. Stalo sa tak v júni 1933. Na začiatku hospodárske vzťahy medzi Maďarskom a Nemeckom boli dôležitejšie, ako politické. V tomto období ešte nemôžeme hovoriť o tom, žeby Nemecko urobilo v tomto smere krok dopredu. Podľa vyjadrenia Hitlera, po revizionistickej stránke ich spájal len jeden jediný štát, a to bolo Československo. V auguste 1938 Hitler pozval maďarských štátnikov do Nemecka. Medzi štyrmi očami sa poroz-

3 Musíme podotknúť, že tí, ktorí sa vyslovili v Maďarsku za revizionizmus, zdôrazňovali, že ten musí prebehnúť pokojne, mierovou cestou. Asi málokto však veril tomu, že to tak aj bude.

prával s Horthym 22. augusta 1938 a podľa vyjadrenia Horthyho „*bolo na ňom vidieť, že sa odhodlal na vojnu a odo mňa čakal záruku, že súčasne s nemeckým napredovaním aj my zaútočíme na Slovensko. Nepovedal síce, ale bolo zrejmé, že to, čo obsadíme, si môžeme ponechať. Toto všetko vyslovil ako prosbu, no ja som zdvorilo, ale rázne opovedal, že v tejto akcii s účasťou Maďarska nemôže počítať. Maďarsko – povedal som – samo sebou sa rozumie, že má revizionistické požiadavky voči Československu, ale našou snahou a našim prianím je to, aby sa tieto vyriešili mierovým spôsobom.*“⁴ Horthy a ministerský predseda Béla Imrédy nevzali na seba rolu agenta provokatéra a odmietli Hitlerovu ponuku. Onedlho po tejto udalosti došlo k mníchovskému diktátu, ktorého klauzula odporučila, aby sa Československo dohodlo s Maďarskom v diskutabilných otázkach maďarskej menšiny. Keby sa týmto dvom stranám nepodarilo dohodnúť, štyri veľmoci sa mali stretnúť znovu. Vieme, ako dopadli komárňanské rokovania medzi maďarskými a slovenskými predstaviteľmi, takže zástupcovia štyroch veľmocí sa mali stretnúť ešte raz, ale tentokrát ani Veľká Británia, ani Francúzsko neprejavili záujem, tým pádom ostali len dve veľmoci, Taliansko a Nemecko.⁵ Okolnosti prvej *Viedenskej arbitráže* ozrejmili pred maďarskými vládnucimi kruhmi, že k ďalšej revízii hraníc môže dôjsť len za podpory Nemecka. V tomto ovzduší sa vláda vedená Imrédom usilovala demonštrovať priateľstvo s Nemeckom. Koncom novembra 1938 povolila založenie pronacisticky orientovanej organizácie nemeckej menšiny v Maďarsku - *Volksbundu*. V januári 1939 Maďarsko vystúpilo zo *Spoločnosti národov* a pripojilo sa k *Paktu proti Kominterne*. Sovietsky zväz odvolal svojho vyslanca v Budapešti a zmrazil svoje vzťahy s Maďarskom do augusta 1939.

Pri prepadnutí Poľska nemeckou armádou Hitler počítal aj s pomocou Maďarska, minimálne v tom, že nemecké vojsko môže použiť železničnú trať na severe Maďarska. Hitler znovu ponúkol Slovensko Maďarsku, ale maďarská vláda aj v tomto prípade ponuku odmietla. Maďarská historiografia hovorí, že sa to stalo preto, lebo Maďarsko po prvé nechcelo stratiť zvyšok dobrej vôle Veľkej Británie, po druhé to bolo nepredstaviteľné z pohľadu maďarsko-poľského priateľstva.⁶

Po vypuknutí vojny zahraničná politika ministerského predsedu maďarskej vlády Pála Telekiho mala pred sebou dva ciele (môžeme však konšta-

4 HORTHY, M.: *Emlékirataim* (Moje spomienky). Budapest 1990, s. 212.

5 Horthy vo svojich spomienkach píše, že Tiso trval na tom, aby otázku vyriešilo Nemecko a Taliansko. Tamtiež, s. 219.

6 Pál Teleki, v tom období maďarský ministerský predseda, v tajnosti organizoval maďarskú légii na podporu poľskej armády a otvoril hranice pred poľskými utečencami. Na jeseň 1939 prišlo do Maďarska 100 000 poľských utečencov. Pozri: ROMSICS, I.: *Magyarország története a XX. században*. s. 245.

tovať, že boli takpovediac v antagonistickom boji jeden s druhým). Prvým cieľom bolo udržať svoju neutralitu, nezapojiť sa do konfliktu veľmocí (elegantly to nazvali „*ozbrojenou neutralitou*“) a druhým naplniť ciele revizionistickej politiky (otázka Sedmohradska), čo sa aj podarilo *druhou Viedenskou arbitrážou*.⁷ No teritoriálna zmena mala svoju cenu. *Volksbund* sa stal jedinou legálnou organizáciou nemeckej menšiny v Maďarsku, začala príprava tretieho židovského zákona, zvýšil sa export potravín a obilia do Nemecka a v októbri bol nemeckým vojskám povolený prechod cez územie Maďarska do Rumunska. V polovici septembra prepustili na slobodu Ferenc Szálasiho a 20. novembra 1940 sa Maďarsko pripojilo k nemecko-taliansko-japonskému *Paktu troch veľmocí*, tým sa vzdalo svojej tzv. neutrality a Telekim nasledovaná éra neutrálnej politiky skončila.

Od jesene 1940 Maďarsku ostal už iba jeden susediaci štát – Juhoslávia – na ktorý sa maďarská zahraničná politika sčasti mohla spoľahnúť. No po protinemeckom politickom prevrate v Belehrade 27. marca 1941, Hitler sa rozhodol zaútočiť aj na Juhosláviu a k tomu potreboval pomoc Bulharska, Talianska a Maďarska. Pred maďarským ministerským predsedom Pálom Telekim stáli dve cesty: ustúpiť Hitlerovi, splniť jeho požiadavky, tým naplniť aj vlastné revizionistické ambície, ale stratiť zvyšok dobrej vôle Západu, alebo vzoprieť sa, vystaviť tak krajinu možnej nemeckej okupácii, ale zachovať sympatiu Západu. Túto situáciu Teleki nezvládol, spáchal samovraždu 3. apríla 1941.⁸ Maďarská armáda prekročila juhoslovansko-maďarské hranice 11. apríla 1941.

V súvislosti s tým, či má krajina vstúpiť do vojny alebo nie, sa vytvorili dve mienkotvorné línie. Konzervatívne a opozičné demokratické zoskupenia chceli pokračovať v politike, ktorú viedol Teleki, vyčakať a nezúčastniť sa. Na druhej strane boli podporovatelia Nemcov, antibološevická extrémna pravica a vojenské vedenie na čele s Henrikom Werthom, ktorý prízvukoval, keď sa Maďarsko nezúčastní vojny, stratí svoje revizionistické výdobytky, ale ako hovoril, keď sa zapojí, „*iste dostane naspäť celé územie niekdajšieho Uhorska*“.⁹ Ministerská rada však návrh Henrika Wertha zamietla.

Po napadnutí Sovietskeho zväzu Nemeckom, Maďarsko nevyhlásilo vojenský stav so Sovietskym zväzom, prerušilo len diplomatické vzťahy. Vynorí sa otázka, prečo to mohlo urobiť? V tom čase nemecké vojenské vedenie

7 Druhá viedenská arbitráž bola vyhlásená 30. augusta 1940. Maďarsko získalo 43 492 km² od Rumunska, časť toho územia, ktoré bolo Trianonskou mierovou zmluvou pričlenené k Rumunsku po prvej svetovej vojne.

8 Vo svojom poslednom liste, ktorý napísal Horthymu, Teleki píše: „Spolčili sme sa s darebákmi. Dúfam, že svojou smrťou ešte môžem urobiť poslednú službu svojej vlasti.“ HORTHY, M.: *Emlékirataim*, s. 244.

9 Podľa: DOMBRÁDY, L.: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1941* (Armáda a politika v Maďarsku 1938-1941). Budapešť 1986, s. 226.

ešte dúfalo v úspech *Blitzkriegu* a nepočítalo s vojenskou účasťou Maďarska. Je pozoruhodné, že v tom čase maďarský ministerský predseda László Bárdossy dostal odkaz od Molotova, v ktorom stálo, že Sovietsky zväz uzná druhú *Viedenskú arbitráž* a maďarské požiadavky voči Rumunsku, keď sa Maďarsko nezapojí do vojny. O tomto odkaze však Bárdossy neinformoval ani ministerskú radu, ani ríšskeho správcu Miklósa Horthyho. Maďarsko od Nemcov nedostalo oficiálnu požiadavku, aby sa zapojilo do vojny. A vtedy prišlo dodnes záhadné bombardovanie Košíc. Prvé informácie hovorili o tom, že Košice bombardovali sovietske lietadlá, preto Horthy už poobede 26. júna 1941 deklaroval vojnový stav so Sovietskym zväzom. Napriek pripojeniu sa Maďarska k útočnej vojne proti Sovietskemu zväzu, Veľká Británia do 7. decembra 1941 nevypovedala Maďarsku vojnu. Vtedy na urgenciu Moskvy tak urobila. Od tohto okamihu často prízvukované vyjadrenie britskej propagandy bolo, že „*kým Maďarsko pokračuje vo vojne proti našim spojencom, nemôže rátať ani s našimi sympatiami, ani s našou ohľaduplnosťou*“.¹⁰ Spojené štáty americké neiniciovali vojnu proti Maďarsku, lebo ho považovali za takú krajinu, kde slovo a politika vlády nie je totožná s mienkou obyvateľov štátu. Maďarsko sa so Spojenými štátmi americkými dostalo do vojnového stavu na vlastnú iniciatívu, čo oznámil americkému vyslancovi v Budapešti ministerský predseda Bárdossy. Prezident F. D. Roosevelt nebral vážne tento krok a tento fakt predostrel pred kongres o pár mesiacov neskôr.¹¹

10 Prvýkrát toto vyjadrenie odznelo v telegrame britského ministra zahraničných vecí Anthonyho Edena 15. januára 1943. Pozri: JUHÁSZ, G. (ed.): *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban* (Maďarsko-britské tajné rokovania v roku 1943). Budapest 1978, s. 84.

11 V maďarskej historiografii o tomto fakte dodnes koluje anekdota, ktorá veľmi výstižne interpretuje situáciu. Dialóg, ktorý možno odznel medzi kompetentným úradníkom amerického State Departmentu a maďarským diplomatickým zástupcom vo Washingtone je nasledovný.

- Maďarsko je republikou?
- Nie pane, je monarchiou.
- Tak potom má kráľa?
- Nie, má admirála.
- Tak potom má flotilu?
- Nemá, lebo nemá more.
- Majú nejaké požiadavky?
- Áno.
- Voči Amerike?
- Nie.
- Voči Anglicku?
- Nie.
- Voči Rusku?
- Nie. Tak potom voči komu majú požiadavky?
- Voči Rumunsku.
- Chcú vypovedať vojnu aj Rumunsku?
- Nie, pane. Sú spojenci.

(Podľa: ROMSICS, I.: *Magyarország története a XX. században*, s. 253)

Na východnom fronte sovietska armáda zastavila nemeckú ofenzívu na konci roku 1941. Na nátlak Nemecka v tomto čase už aj Maďarsko muselo vziať na seba vážnejšiu úlohu. Začiatkom januára 1942 sa zaviazalo, že pošle na východný front 200 000 vojakov. Preprava vojakov na front trvala od apríla 1942 do leta 1942. Úlohou maďarských vojenských jednotiek bolo poistiť 200 km dlhú frontovú líniu na juh od mesta Voronež pozdĺž rieky Don.¹² Útok zo strany sovietskej armády v polovici januára 1943 prerazil maďarské ochranné línie za dva dni a do konca mesiaca všetok odpor maďarskej armády zlomil. Výsledkom bolo 40 000 mŕtvych, 35 000 ranených, 60 000 zajatcov a zničilo sa 80% vojenskej výzbroje. Tragicky osud tzv. *druhej maďarskej armády* otriasol celou spoločnosťou. Obyvateľstvo nebolo nadšené vojnou, skoro každá rodina stratila niekoho. Síce sa zhoršili životné podmienky obyvateľstva, ale k takým hladovým štrajkom a pochodom, aké boli v rokoch 1917-1918, nedošlo. Maďarskí historici práve tomuto faktu pripisujú, že protivládny odpor a odpor proti vojne samotnej nemal aktívnu podporu más. Protivojnové a protinacistické zoskupenia (sociálni demokrati, komunisti a tzv. *ľudoví spisovatelia*) demonštrovali svoj nesúhlas tým, že demonštratívne oslavovali výročie revolúcie, ktorá bola v roku 1848. Vláda vystúpila proti týmto aktivitám a hlavných aktérov poslala na východný front.¹³ Napriek tomu sa antifašistické sily naďalej organizovali. V mene maloroľníkov Endre Bajcsy-Zsilinszky a Zoltán Tildy odovzdali premiérovi memorandum o tom, aby sa Maďarsko odviazalo od Nemecka a uzavrelo prímerie so Spojencami. Aristokratické a veľkomeštianske kruhy sa tiež aktivizovali s vedením predchádzajúceho premiéra Istvána Bethlena. V koncepcii tzv. tretej cesty chceli jej prívrženci spojiť dobré stránky anglosaského kapitalizmu a sovietskeho systému. Túto cestu podporovali už spomínaní ľudoví spisovatelia. Organizovali sa aj komunisti, založili *Stranu mieru* pod vedením Jánosa Kádára.¹⁴ Tieto zoskupenia požadovali uzavretie prímeria so Spojencami a odpútanie sa od Nemecka. A nakoniec treba povedať, že tento postoj zdieľal aj sám Horthy. Preto 7. marca 1942 odvolal vojnovu orientovaného Lászlóa Bárdossyho a za ministerského predsedu vymenoval prozápadne orientovaného Miklósa Kállayho. Koncom roku 1942 a začiatkom roku 1943 Kállay nadviazal kontakt so západnými spojencami.¹⁵ Odkázal im,

12 Táto úloha bola pre maďarskú armádu neuskutočniteľná. Na takej dlhej frontovej línii sa z technického hľadiska nedalo postaviť vhodné obranné body. Pozri: PÓLÓSKÉI, F. – GERGELY, J. – IZSÁK, L. (ed.): *Magyarország története 1918-1990* (Dejiny Maďarska 1918-1990). Budapest, bez roku vydania, s. 162.

13 BENCSIK, G.: *Horthy Miklós*. Budapest 2001, s. 243.

14 János Kádár, neskorší prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Maďarska sa narodil pod menom Csermanek. Svoje priezvisko si zmenil v roku 1945.

15 Miklós Horthy napísal, že prvý kontakt s Angličanmi nadviazali v lete 1942, „ale trvalo viac ako rok, kým sme sa dostali k systematickým rokovaniam“. HORTHY, M.: *Emlékirataim*, s. 268.

keď sa objavia spojenecké vojská na území Maďarska, krajina je pripravená vzoprieť sa Nemcom. Nezmenil sa však o vnútorných reformách, ktoré sa mali realizovať v samotnej krajine, ale dal podmienku (v tomto období už celkom iluzórnú), že Maďarsko si želá mať regionálnu vedúcu úlohu na Slovensku a v Sedmohradsku.¹⁶ Bez poskytnutia akýchkoľvek záruk Spojenci viedli rokovania o prímerí s Kállayho vyslancami. S podmienkami prímeria oboznámili maďarskú delegáciu 9. septembra 1943 a tie hovorili o bezpodmienečnej kapitulácii krajiny. Záväzky malo jedine Maďarsko, Spojenci sa nezaviazali a nesľúbili nič. Maďarsko malo znížiť hospodársku a vojenskú pomoc poskytnutú Nemecku, stiahnuť svoje vojská zo sovietskeho územia a v tom momente, keď sa spojenecké sily dostanú k maďarským hraniciam, sa mala maďarská armáda obrátiť proti Nemcom. Kállay prijal podmienky a teoreticky prímerie nadobudlo platnosť okamžite. Avšak po konferencii troch mocností v Teheráne sa rozhodlo, že druhý front bude otvorený v Normandii a nie na Balkáne, ako to preferoval Churchill. Maďarská vláda sa mala pustiť tým pádom do rokovania so Sovietskym zväzom, na čo ju nabádali západní spojenci. Vyzvali maďarských vládnych predstaviteľov, aby sa konečne pustili do rokovania s predstaviteľmi Sovietskeho zväzu, no protisovietsky orientovaný ministerský predseda sa zdráhal tohto kroku. Nikto nemal žiadne pochybnosti, že nemecká tajná služba a nemecké vedenie je informované o maďarských pokusoch. Preto Hitler ešte v septembri 1943 dal vypracovať plán na okupáciu Maďarska pod krycím menom *Margarethe I.*¹⁷ Plán skonkretizovali koncom februára 1944. V tomto čase strategický význam Maďarska narástol, keďže sovietske vojská už boli v blízkosti Karpát. Hitler dal pokyn na okupáciu krajiny 12. marca 1944, ale chcel sa vyhnúť možnému odporu zo strany Maďarska, preto sa usiloval získať Horthyho súhlas. Ultimatívne ho povolal do Kleissheimu na 18. marca 1944. Rokovania boli viackrát prerušené pre rozhorčenie Horthyho, ale maďarský ríšsky správca ani v tomto prípade neodstúpil, ostal na svojom mieste a podujal sa vymenovať vládu podľa predstáv nemeckého vedenia.¹⁸ Na druhý deň, keď nemecká armáda obsadila Maďarsko, čakal ju len jeden jediný človek so zbraňou v ruke – Endre Bajcsy-Zsilinszky, ktorého Gestapo ešte v ten deň zatklo.

16 V apríli 1943 bol Horthy na návšteve u Hitlera, ktorý bol veľmi podráždený, totiž nepovažoval maďarskú účasť vo vojne za postačujúcu. Hitler žiadal od Horthyho, aby odvolal ministerského predsedu Miklósa Kállayho, ktorý bol považovaný za nespoľahlivého v očiach nemeckého vedenia, ale Horthy Hitlerovu žiadosť odmietol. Tamtiež, s. 270.

17 V tomto čase bol vypracovaný aj plán na okupáciu Rumunska pod krycím menom *Margarethe II.* Tento však nebol zrealizovaný pre kapituláciu Rumunska 23. augusta 1944.

18 Hitler sa mu vyhráždal, že do akcie zapojí rumunské a slovenské vojenské oddiely. Sľúbil Horthymu, že po vymenovaní pronemecky orientovanej vlády stiahne nemecké vojská z krajiny.

Po okupácii krajiny nemeckou armádou sa začala nová éra. Ministerským predsedom sa stal Döme Sztójay, do tej doby maďarský veľvyslanec v Berlíne. Členmi vlády boli extrémistickí pravicoví politici. V tejto vláde ešte nefigurovali *nyilasovci* (nilašovci), na tom netrvali ani Nemci. Vládu síce vymenoval Horthy, ale kabinet nezasadal s ním, ale s ríšskym splnomocnencom, do tej doby nemeckým veľvyslancom v Maďarsku Edmundom Veessenmayerom. Vláda Sztójayho za svojho päťmesačného pôsobenia splnila všetko, čo požadovali Nemci do tej doby, ale konzervatívne vlády to odmietli. 28. marca 1944 rozpustili ľavicové a občianske opozičné strany, Gestapo zatklo v marci a v apríli 3000 osôb. Vymenili 29 županov zo 41 a dve tretiny starostov. Zakázali 126 novín, takže okrem pravicových novín sa všetky periodiká dostali na čiernu listinu. Mnohých odpočúvali. Práce ľavicových a židovských autorov zničili. Nemecké orgány v Budapešti okamžite prevzali všetky policajné funkcie a zatýkali ľudí podľa vopred pripravených zoznamov. Gestapo a maďarské policajné jednotky vyvinuli takú úzku spoluprácu, že mnohokrát ani sami nevedeli, kto vydal rozkaz na zatýkania.¹⁹ Veessenmayer dobre poznal maďarské pomery. Zastupoval politiku teroru a útlaku, ale pre dosiahnutie svojich cieľov bol ochotný rozvinúť diplomatické hry s maďarskou stranou. „*Svoje poslanie videl v zabezpečení určitej slobody rôznych úradov a orgánov, aby fungovanie systému oslobodilo Nemcov od priamych administratívnych a policajných úloh.*“²⁰ Maďarská vláda povolila zvýšený vývoz potravín a surovín bez akejkoľvek protislužby a zaviazala sa zaplatiť aj časť nákladov na okupáciu. Vyslala na front viac nových vojenských jednotiek.²¹ Po týchto krokoch anglicko-americké letectvo začalo bombardovať aj Maďarsko. Prvý veľký letecký útok bol 3. apríla 1944 a do konca septembra Maďarsko zasiahlo 19 náletov.

Značná zmena nastala aj v živote 800 tisícového Židovstva. Ríšsky minister vnútra Heinrich Himmler už na druhý deň po okupácii si žiadal údaje o tom, koľko Židov chytili úrady. Aj vláda Sztójayho zaviedla viac protizidovských opatrení.²² Od 29. marca 1944 Židia museli nosiť žltú hviezdu, skonfiškovali im majetok, obchody, nemohli ďalej vykonávať prácu lekára, právnika, učiteľa, nemohli sa chodiť zabávať, dostávali menší potravi-

19 SZITA, Sz.: *A Gestapo Magyarországon a német megszállás után* (Gestapo v Maďarsku po okupácii). In: Múltunk, r. 2001, č. 1, s. 59-105.

20 Tamtiež, s. 67

21 V júli 1944 bolo na východnom fronte v Karpatoch 300 000 maďarských vojakov.

22 Prvý židovský zákon prijali v Maďarsku v roku 1938, druhý v roku 1939 a tretí, ktorého XV. článok zakázal uzavretie manželstva medzi Židmi a nežidovskými osobami, v 1941. Štvrtý židovský zákon prijatý v roku 1942 zakázal židovským osobám kúpiť si poľnohospodársku nehnuteľnosť. Tí, ktorí vlastnili pôdu, ju museli predať. Podľa nariadenia vydaného v roku 1941 a podľa zákona o národnej obrane z roku 1942 židovské osoby nemohli vykonávať vojenskú službu, boli povolané na pracovnú službu.

nový príděl. Zriadili židovský výskumný ústav na „vedecký výskum“ ich rasových vlastností. Prvé hlásenie o deportácii 1800 židovských osôb bolo podpísané Veessenmayerom 29. apríla 1944.²³ Masové deportácie Židov do Osvienčimu sa začali 15. mája 1944. Do konca júna deportovali viac ako 440 tisíc židovských osôb, veľkú časť maďarského Židovstva, žijúceho na vidieku. Deportovanie Židov viedlo *Judenkommando* pod vedením Adolfa Eichmanna. Treba podotknúť, že v maďarskej spoločnosti sa nevyvinul väčší a masovejší odpor proti deportáciám. Niekoľko popredných maďarských osobností protestovalo, medzi nimi ostrihomský kardinál Jusztinián Serédi, biskup reformovanej cirkvi László Ravasz, bývalý ministerský predseda István Bethlen. Ale medzi protestujúcimi bol aj americký prezident Franklin Delano Roosevelt, pápež Pius XII., Švédsko a Švajčiarsko. Horthy po protestoch, ale aj z dôvodu viacerých porážok nemeckého vojska a vyodení sa Spojencov v Normandii zastavil deportovanie Židov začiatkom júla 1944, a tým viac-menej bolo zachránené 200 tisícové židovské obyvateľstvo hlavného mesta Maďarska.

Odboj, aký sa rozvinul povedzme v niektorých štátoch západnej Európy, sa v Maďarsku nevytvoril a partizánske boje sa tu neodohrali. Maďarská historiografia to vysvetľuje tým, že veľká časť maďarského obyvateľstva bola vďačná Nemcom za revíziu *Trianonskej mierovej zmluvy*. Druhým činiteľom mohol byť strach z *Červenej armády* a sovietskeho politického systému.²⁴ Ale nedá sa konštatovať ani to, že Maďari boli nadšení Nemcami a národnosocialistickou ideológiou. Komunistami organizované podzemné ilegálne hnutie neoslovilo masu, okrem niekoľkých robotníkov a inteligencie. Na zjednotenie ilegálneho hnutia sa v polovici mája 1944 utvoril *Maďarský front*, ale ľudia nereagovali na jeho výzvu ľudovej vojny proti Nemcom. Ani Horthy nechcel spolupracovať s *Maďarským frontom*. Ako riešenie zvolil starú cestu, vymenoval iného ministerského predsedu, tentokrát generála Gézu Lakatosa, ktorý bol umiernenejším politikom ako Sztójay.

Koncom septembra 1944 sa Horthy opäť pokúsil dohodnúť so západnými spojencami a poslal do Caserti blízko Neapola generála Istvána Nádayho (práve vo chvíli, keď sovietske vojská prekročili hranicu Maďarska), ale zástupcovia Veľkej Británie a Spojených štátov amerických mu poradili, aby sa obrátil na Moskvu. Z poverenia Horthyho sa maďarská delegácia vybrala do Moskvy 28. septembra 1944, aby rokovala o prímerí. Na jej čele stál Gábor Faraghó, ktorý bol z mála tých vysoko postavených maďarských dôstojníkov, ktorí hovorili po rusky. V rokoch 1940-1941 bol vojenským atašé v Moskve.

23 RÁNKI, G.: *A németek szerepe a magyar zsidók elpusztításában* (Úloha Nemcov v zabití maďarských Židov). In: *História*, r. 1984, č. 4, s. 18-22.

24 ROMSICS, I.: *Magyarország története a XX. században*. s. 263.

Horthy mu vyznačil cestu cez slovenské povstalecké územie.²⁵ Maďarskú delegáciu v Moskve ihneď vypočuli. Svoj prvý telegram maďarskí poverenci poslali z Moskvy 5. októbra 1944.²⁶ V telegrame, poslanom 7. októbra stálo nasledovné: „*Nálada nie je zlá, súrne sa s nami chcú dohodnúť. ... Zaujímajú sa v prvom rade o vojenskú spoluprácu.*”²⁷ Maďarská delegácia dostala podmienky prímeria od sovietskej strany 8. októbra. Horthy podmienky prijal a 11. októbra podpísali dohodu o prímerí. V tejto sa Maďarsko zaviazalo, že vyprázdni všetky územia obsadené po 31. decembri 1937, zastaví vojenské operácie proti sovietskej armáde a vypovie vojnu Nemecku.

O podpísaní dočasného prímeria a na 15. október 1944 plánovanom prechode na druhú stranu ani obyvateľstvo, ani armáda nevedeli skoro nič. Nemci ale boli informovaní o všetkom. Vlákali do pasce veliteľa prvého armádneho zboru v Budapešti a poistili sa aj tým, že odviekli syna ríšskeho správcu Miklósa Horthyho mladšieho. Veessenmayer ešte začiatkom októbra zavolať Szálasiho a povedal mu, aby sa pripravil. Po týchto predchádzajúcich udalostiach prečítal Horthy svoju proklamáciu v rádiu z 15. októbra 1944 o požiadaní uzavretia separátneho mieru, ale nezmienil sa o predošlých moskovských rokovaníach. Generálny štáb nevyslal Horthyho armádny rozkaz o prechode na druhú stranu. Vedenie troch vojsk dostalo pokyn, že proklamáciu Horthyho nemôžu brať ako prímerie, majú pokračovať v bojoch. Prechod na druhú stranu stroskotal úplne, utrpel škaredé fiasko. Z veliteľov maďarských vojsk Béla Dálnoki Miklós prešiel na stranu sovietskej armády bez vojska, Lajosa Dálnokiho Veressa zadržali Nemci. Horthy svoju proklamáciu odvolal hneď na druhý deň, vymenoval Ferenca Szálasiho za ministerského predsedu a podal abdikáciu.²⁸ Najbizarnejší sen Szálasiho sa splnil 27. októbra 1944, keď ho Štátna rada vymenovala za hlavu štátu. Stal sa z neho „*Vodca národa*“ a s ním prišlo aj obdobie totálnej anarchie a bezprávia.

25 PUSKAS, A. I.: *Létezték-e Makarov levelek?* (Existovali listy od Makarova?) In: *História*, r. 1982, č. 2, s. 7-9.

26 KARSÁI, E.: *Magyar delegáció Moszkvában 1944 őszén* (Maďarská delegácia v Moskve na jeseň 1944). In: *História*, 1982/ 2, s. 9-13.

27 Tamtiež, s. 11.

28 Veessenmayer sľúbil Horthymu, že prepustí jeho syna, Horthy preto vymenoval Szálasiho, čím legalizoval štátny prevrat. Veessenmayer však nesplnil svoj sľub. Miklósa Horthyho ml. odviekli do koncentračného tábora v Mauthausene.

SUMMARY

Steps toward to 15th October 1944. Evolution of the concept of „unwilling satellite“.

The study outlines short political history of Hungary between two World Wars. In the thirties of the 20th century political climate of the country changed, Hungarian politics had shifted toward the far right. Hungarian politicians focused on the revision of the Treaty of Trianon signed after World War I. After Munich Agreement signed in September 1938 showed up that their hope will be fulfilled just by Italy and Germany therefore the foreign policy of the state was influenced by these countries. Hungary didn't participate immediately in the invasion of Soviet Union but shortly had to do that as the member of the Axis powers. Hungarian politics during World War II we can characterize as „swing politics“ between the Allies and Nazi Germany.

III. ODBOJ A KOLABORÁCIA V PROTEKTORÁTE ČECHY A MORAVA

PROTEKTORÁTNÍ UNIFORMOVANÁ POLICIE MEZI ODBOJEM A KOLABORACÍ

JAN VAJSKEBR

Nedílnou součástí německého potlačovacího aparátu v Protektorátu Čechy a Morava byla protektorátní (tj. česká) uniformované policie.¹ O její činnosti v letech 1939 – 1945 doposud nevyšla žádná ucelená studie, která by se pokusila zhodnotit její roli během německé okupace.² Tento příspěvek nemůže v žádném případě důkladné monografické zpracování tématu nahradit, klade si pouze za cíl nastínit pozici české policie v obou krajních rovinách protektorátního života – v odboji i kolaboraci.

Kolaborace

Rovinně kolaborace české policie se historiografie věnovala jen v jednotlivostech, přestože se jedná o velmi závažný jev. Spolupráci českých policistů s Němci můžeme pozorovat hned v několika oblastech, z nichž nejzávažnější je bezesporu účast na zásazích *Gestapa*. Velmi aktivně se do nich zapojila už v prvních dnech okupace. Na žádost *Gestapa*, ale s využitím vlastních záznamů pozatýkala stovky komunistických funkcionářů, emigrantů z Německa a Rakouska se zvláštním důrazem na židy, ale i Čechů dopouštějících se protiněmeckých výroků. Už během prvního týdne (od 16. do 24. března 1939) jen v Čechách (bez Moravy) bylo zatčeno cca 1600 osob, drtivá většina právě českou policií. Do 24. května 1939 se počet zadržených zvýšil na 4639 osob,

1 Protektorátní policie se dělila na uniformovanou vládní policii, uniformovanou výkonnou policii a četnictvo.

2 Ke struktuře a výkonu služby protektorátní policie více MACEK, P. – UHLÍŘ, L.: *Dějiny policie a četnictva III. Protektorát Čechy a Morava a Slovenský štát (1939-1945)*. Praha 2001.

z nich 1228 zůstávalo nadále ve vazbě. Jak vyplývá z dobového hodnocení, předčili čeští policisté svojí horlivostí mnohonásobně očekávání *Gestapa*, které nebylo na takový příval vězňů vůbec připraveno a po přezkoušení dokonce většinu z nich propustilo. Německá uniformovaná policie dokonce nemusela, na rozdíl od pacifikace československého pohraničí, takřka vůbec zasahovat.³

K masovému využití protektorátní policie při pouličních uzavírkách a v pátračkách po původcích atentátu na R. Heydricha došlo také během II. výjimečného stavu. Ze zprávy velitele SiPo a SD v protektorátu SS-Standartenführera Horsta Böhma se dozvídáme, že v období od 10. do 14. června 1942 bylo denně na kontrolu různých objektů nasazováno vedle 6500 příslušníků německých ozbrojených složek také 7000 příslušníků protektorátního četnictva a policie.⁴ Tato aktivita měla i vysloveně tragické vyústění v smrti radisty svob. Jiřího Potůčka, kterého 2. 7. 1942 zastřelil v lese u Rosic ve spánku štábní strážmistr Karel Půlpán.⁵ Tento čin navíc není až zase tak výjimečný, podíl české policie na boji proti příslušníkům paravýsadků byl až překvapivě vysoký. Například 30. 4. 1942 přišel při vzájemném střetu o život v obci Požáry u Křivokláta o život František Ometák a těžce raněn byl Václav Komínek, kdežto jejich protivník rtm. Arnošt Mikš ze skupiny Zinc utrpěl těžké zranění a následně spáchal sebevraždu. Řada dalších příslušníků výsadku byla protektorátní policií zatčena.

Protektorátní policie však nebyla nasazována pouze proti parašutistům, ale i dalším odbojovým skupinám a jednotlivcům. Zejména v případech zásahů menšího významu se zatčení často obešlo bez přítomnosti úředníků *Gestapa* a provedl ho pouze český policista nebo četník. I když svoji povinnost často plnil neochotně a zatčené zpravidla povzbuzoval, přesto šetřil lidské zdroje německé policie.

Mnohem menší pozornost než zásahy protektorátní policie proti odboji na sebe strhávají zabezpečovací úkoly, které v letech 1939 – 1945 plnila protektorátní policie ve prospěch okupační moci. Pro německý represivní aparát však byly neméně důležité, neboť nasazení českých policistů a četníků šetřilo nemalé množství sil, které tak mohly být využity k jiným úkolům, resp. na jiném teritoriu. K rozsáhlému využití protektorátních četníků došlo například po vypuknutí války, kdy jim bylo od podzimu 1939 svěřena ostraha téměř 750 km trati.⁶ Řadu objektů po celém *Protektorátu* pak střežili zcela samo-

3 VAJSKEBR, J: *První zatýkácí akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*. Příspěvek na konferenci VHÚ Praha „Okupace, kolaborace, retribuční“, březen 2008.

4 AMORT, Č. (ed.): *Heydrichiáda*. Praha 1965, dok. č. 33, s. 216.

5 JELÍNEK, Z.: *Operace Silver A*. Praha 1992, s. 123.

6 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, f. Wehrmachtsbevollmächtigte, k. 1. *Wehrmachtsbevollmächtigte – Zusammenstellung. Einsatz im Bahnschutz*.

statně, bez přítomnosti německých protějšků. Na konci roku 1942 dosahoval celkový počet českých policistů a četníků, kteří denně nastupovali do služby ve prospěch okupační správy, počtu 1850 mužů.⁷

	četnictvo	policie
železnice	322	122
tábory KLV	482	6
AEL a internační tábory	95	-
vysílače	93	15
tábor pro židy (Terezín)	125	-
muniční sklady	54	-
elektrárny	50	4
výcvikové prostory (vč. SS)	109	3
plynárny	-	17
vodárny	15	10
pracovní tábory	-	69
domovy Hitlerjugend	-	6
jiné objekty *	106	149
Celkem	1451	401

* Úřady, sídliště, továrny, banky, garáže, nemocnice, zařízení protiletdecké obrany, soukromé objekty, sklady a školy SS.

Vedle této rutinní povinnosti však byly navíc nasazováni na mimořádné služby: doprovod židovských, vězeňských a trestaneckých transportů, zajišťování silnic a ulic, kontroly ve vlacích, kontroly zásobování a cen, varovná a ohlašovací služba, dopravní záležitosti atd.⁸

Ze strážní činnosti protektorátní policie přitahuje nejvíce pozornost historiografie a veřejnosti ostraha vězeňských zařízení, zejména na terezínského ghetta a táborů pro soustřeďování romského etnika. Jestliže službu českých policistů v Terezíně lze hodnotit s jistými výhradami kladně, chování v cikánských táborech je nutné posuzovat mnohem kritičtěji. Vinou nezájmu, špatných ubytovacích a hygienických podmínek a nemoci zemřelo v Letech u Písku 326 z přibližně 1300 a dalších 194 v Hodoníně u Kunštátu. Podstatný podíl na zmaření těchto životů nese i protektorátní policie.⁹

7 Národní archiv (NA) Praha, f. Německé státní ministerstvo, sign. 110-8/24. *Der Generalkommandant der Uniformierten Protektoratspolizei – Ia 7895/1942–: Bericht über die Tätigkeit des Generalkommandanten vom 15. Oktober bis 15. Dezember 1942.*

8 O rozsahu služby protektorátní policie pak vypovídá i její celkový početní stav z konce války, kdy dosahovala počtu 17 803 důstojníků a mužů. NA Praha, f. Úřad říšského protektora - Státní tajemník, sign. 109-8/32. *Uniformierte Protektorats-Polizei.*

9 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945.* Brno 1994, s. 50-69.

Odbojová činnost

V přímém protikladu k aktivní spolupráci některých protektorátních policistů stojí účast řady jejich kolegů v odbojovém hnutí. Policisté se staly členy mnoha odbojových skupin a jejich úloha v rezistenci byla nezastupitelná. Především mohli vzhledem k dobrému přístupu k utajovaným informacím působit jako kontrarozvědka domácího odboje. Včasným varováním upozorňovali na zvýšenou aktivitu německé tajné policie v dané oblasti a zachránili mnohým odbojářům život. Důležitou roli hrála také pasivní rezistence policejních úředníků, která se projevovala ledabylým výkonem služby. Ignorování zasílaných udání, či nedůsledné zásahy přispívaly k ochraně pronásledovaných osob. Za všechny lze jmenovat neohroženou ilegální činnost osazenstva četnických stanic na Hlinsku a Chrudimsku, kterou řada četníků zaplatila životem, zdravím nebo svobodou.¹⁰

Jako symbol odporu českých policistů proti německé okupaci může sloužit poprava čtyř příslušníků protektorátní policie, která se uskutečnila 8. 7. 1943 na střelnici v Kobylisích. Uskutečnila se před zraky nastoupených kolegů, pro které měla být výstrahou. Inscenace se ovšem zcela vymknula z rukou jejích režisérů. Josef Bojas, František Rajmon, Jan Jirásek a František Famfulík zachovali svoji důstojnost, sveřepě odmítali pásky na oči a před smrtí provolávali vlastenecká hesla. Událost tak skončila přesně opačný výsledkem, než její zosnovatelé očekávali, což musela přiznat ve své zprávě i německá bezpečnostní služba.¹¹

Vrcholem odbojových aktivit české policie se pak stala účast v květnovém povstání v závěru druhé světové války. V něm představoval protektorátní policejní sbor velmi důležitý faktor, neboť disponoval ručními palnými zbraněmi, dobrým výcvikem i stabilní organizací. Německé bezpečnostní složky měly oprávněné obavy o spolehlivost českých policistů v případě ozbrojených nepokojů a hodlali ji v případě potíží odzbrojit. Zhledem k velmi rychlému průběhu květnových událostí však k tomu nedošlo a policie se stala jednou z klíčových povstaleckých složek. Do povstání se zapojila na nejdůležitějších úsecích a nezřídka tvořila páteř povstalecké obrany. V bojích utrpěli její příslušníci těžké ztráty. Z 4026 uniformovaných policistů Policejního ředitelství Praha, kteří se zúčastnili pražského povstání, 42 padlo a dalších 242 bylo vážně zraněno.¹²

10 Například důležitá spojka k parašutistické vysílače skupiny Silver A - vrchní strážmistr Karel Kněz, si vzal vlastní rukou život, aby vyloučil možnost, že prozradí své spolupracovníky při zostřeném výslechu na Gestapu. KYNCL, V.: *Ležáky*. 2008, s. 167-172.

11 NA Praha, f. Německé státní ministerstvo, sign. 110-8/22. IV A1: *Bericht über die Exekution der vier VGH*. (9. 7. 1943).

12 MAREK, J.: *Četnické rekviem (Ohlédnutí za koncem historie československého četnictva)*. <http://web.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/policista/2007/04/prrekviem.pdf>

Incident v Hříšti u Příbyslavy

Celou složitost poměrů v Protektorátu a schizofrenního postavení českých policistů lze ukázat na známém incidentu mezi odbojovým hnutím a protektorátní policií z podzimu 1944. 2. října byli četníci v Příbyslavi upozorněni starostou nedaleké vesničky Hříště, že do místního hostince přišli dva podezřelí muži. Když četnická hlídka dorazila na inkriminované místo, rozpoutala se přestřelka, při níž přišli oba dva cizinci o život. Obětí četnické střelby se stal jeden z nejvýznamnějších představitelů domácího odboje – vojenský velitel *Rady tří* armádní generál Vojtěch Boris Luža, společně se svým pobočníkem poručíkem Josefem Korešem. Odvetná trestná výprava partyzánského oddílu, který byl složen ze sovětských a československých občanů pod vedením generálova syna Radomíra, skončila popravou všech místních četníků.¹³

Celá akce však se z dnešního pohledu může zdát velmi problematická. Mezi popravenými chyběli hlavní aktéři přestřelky, neboť ti byli mezitím přeloženi, a někteří z popravených se ani incidentu nezúčastnili. Z morálního hlediska se tedy příbyslavská exekuce jeví jako skutek více než sporný, ovšem s podstatnou výhradou. Poprava způsobila znatelný pokles aktivity českých policistů a četníků, kteří do té doby vcelku svědomitě, nebo aspoň v rámci možností plnili své povinnosti vůči německému okupačnímu aparátu. Celá událost tak přispěla ke snížení spolehlivosti protektorátního policejního sboru, což pro Němce znamenalo nutnost většího nasazení vlastních sil. Z tohoto hlediska se tak jedná o významný odbojový čin.

Problém forem ozbrojeného odporu proti totalitní moci a jeho morální rozměr tedy není vlastní jen poválečnému období a i v letech druhé světové války bychom našli řadu momentů, ve kterých můžeme hledat paralelu s mnohem medializovanějším případem bratří Mašínů.

Závěr

Protektorátní (česká) uniformovaná policie se stala během okupace českým zemí v letech druhé světové války součástí německého represivního aparátu. Ten využíval jejích služeb poměrně intenzivně a k velmi širokému spektru úkolů – od strážní služby, přes pouliční uzavírky, až po účast na pátračkách a zátazích německé policie. Svou službu vykonávala po většinu času poměrně spolehlivě ke spokojenosti okupačních úřadů. Německému represivnímu aparátu tím ušetřila jisté množství sil, které by jinak musel nahradit z vlastních zdrojů.

Na pomyslné druhé misce vah leží účast řady policistů a četníků v odbojovém hnutí, což se stalo pro velkou část z nich osudné. V německých vězeních,

13 Popis incidentu a odvety např.: ŠRÁMEK, P.: *Smrt generála Vojtěcha Luži*. In: *Válečný rok 1944*, Praha 2001, s. 288-291.

koncentračních táborech a na popravištích skončilo mnoho policistů a četníků, kteří neváhali nasadit zdraví a život pro svobodu své země. Svoji odbojovou aktivitu pak čeští policisté završili během květnového a zejména pražského povstání, kdy představovali jednu z nejdůležitějších částí povstaleckých sil.

Závěr tedy není ani nemůže být jednoznačný. Nasazení protektorátní policie až do květnového povstání bezpochyby napomáhalo okupační moci v českých zemích, osudy řady jejích příslušníků si však zaslouží nejvyššího uznání. Ačkoliv organizaci jako celek lze tedy označit za kolaborantskou, při hodnocení jednotlivých policistů je nezbytné velmi důkladně přihlížet k jejich činům. Nalezneme mezi nimi řadu hrdinů, ale také příliš svědomitých úředníků i vyslovených kolaborantů. Úzká hranice mezi kolaborací a odbojem navíc často prochází přímo jednotlivými lidskými životy.

Na závěr je též dobré připomenout, že místní policejní síly využíval německý represivní aparát snad ve všech okupovaných oblastech. Nejedná se tedy zdaleka o české specifikum, ale všeobecný jev, který je součástí dějin druhé světové války.

SUMMARY

Protectorate uniformed police between the resistance and the collaboration.

It is very hard to evaluate the activity of Protectorate police (it means Czech police in the Protectorate Bohemia and Moravia). On the one hand German occupational administration did not hesitate to send them to repressive actions at the beginning of the occupation (arresting in March 1939, Heydrichiad, the actions against home resistance and paratroopers) and also sent them to the securing actions (guarding of the communications and the objects including labour and Gypsy camps or Terezín ghetto). Its members were directly or indirectly responsible for death of several hundred persons including significant personalities of Czech resistance (General V. B. Luža). On the other hand many of its members participated at resistance movement and it became fatal for many of them. Many policemen, who did not hesitate to risk their health and life for freedom of own country ended in German prisons, concentration camps or were executed (for example in the public execution of policemen in Kobylisy on July 8, 1943). Activities of Czech policemen concluded to their participation in resistance during May and especially in Prague Uprising, where they belonged to the most important part of the insurgent forces.

PŘÍPAD PROTEKTORÁTNÍHO MINISTRA JOSEFA KALFUSE

DALIBOR KRČMÁŘ

Otázka kolaborace a odboje doby nacistického panství v Evropě zaměstnává už několikátou generaci historiků. Jsou zde práce o podzemních organizacích protinacistického odboje a jeho osobnostech, jakož i o uskutenčení a lidech s nacismem nepokrytě kolaborujících. Avšak mezi otevřenou kolaborací a odhodlaným odbojem nacházíme ještě jednu rovinu, rovinu rozporuplnou, a tím i obtížně hodnocenou jak poválečnými soudci, tak dnešními dějepisci. Na případy Čechů zaštiťujících odbojovou aktivitu oficiální spoluprací s nacistickým režimem či řekněme v poslední chvíli obrácených kolaborantů myslela už litera velkého retribučního dekretu, dle které mohl soud zmírnit trest a ve zvláštních případech dokonce upustit od potrestání obžalovaných.¹ Dne 31. července 1946 zazněl příslušný paragraf na půdě *Národního soudu* v Praze. Skončil proces s protektorátní vládou a jeden z bývalých ministrů – Josef Kalfus, sic uznán vinným, vyvázl bez trestu. S výrokem soudu i tak nesouhlasil, cítil se nevinný. Tvrdil, že ve vládě zůstal do konce okupace proto, aby mohl zejména na poli financí tajně působit v české věci. Dnes, více než padesát let od procesu s protektorátní vládou, jsem se pokusil shrnout Kalfusův případ a doplnit jej o původní prameny německé provenience, z nichž většina nebyla poválečnému tribunálu známa.

¹ Pragagraf 16 odst. 2 Dekretu prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (č. 16/45 Sb.).

Z ministerského křesla na lavici obžalovaných

Josef Kalfus se narodil roku 1880 v Železném Brodě v podhůří Krkonoš. Profesionální dráhu začal jako berní praktikant. V roce 1920 nastoupil kariéru na ministerstvu financí v Praze, přičemž externě studoval právnickou fakultu. V roce 1930 jej jmenoval ministr Karel Engliš přednostou nově zřízeného Studijního oddělení na *Ministerstvu financí*, poté se stal ministerským radou a přednostou prezidia, v srpnu 1935 zaujal funkci odborového přednosty. Ministrem financí se stal poprvé ve vládě agrárníka Milana Hodži dne 28. března 1936. Kromě období mezi 21. červencem a 2. říjnem 1937, kdy byl správcem *Ministerstva financí* národní socialista Emil Franke, zastával Josef Kalfus funkci nepolitického ministra financí ve všech vládách až do konce války, tedy i ve vládách protektorátních.

V noci v úterý 8. května 1945 jej zajistily české bezpečnostní orgány. Několik měsíců strávil v zajišťovací a soudní vazbě. V pondělí 29. dubna 1946 usedl na lavici obžalovaných v rámci procesu s takzvanou protektorátní vládou, tedy se členy kabinetu předsedy Jaroslava Krejčího. Po procesu, jenž Kalfusovi přinesl beztrestnost, se zbaven občanských práv těžce protloukal životem. Pracoval mimo jiné s krumpáčem v cihelnách. Zemřel roku 1955 ve věku sedmdesáti pěti let.

Mezi odbojem a kolaborací

Do zatčení předsedy protektorátní vlády generála Aloise Eliáše v září 1941 byla Kalfusova pozice z hlediska poměru mezi kolaborací a odbojem velmi vyhraněná. Udržoval styky s domácím ilegálním hnutím, hlavně s *Politickým ústředím*. Několikrát se setkal s čelným odbojářem Prokopem Drtinou, aby jej informoval o dění na poli protektorátní politiky. S Drtinou projednávané finanční sanace zahraničního odboje sice nebyly úspěšné, Kalfusovi se zato dařilo financovat *Politické ústředí* maskovanými vklady. Při poslední schůzce s Drtinou v prosinci 1939 (Drtina poté opustil *Protektorát*) jej bývalý tajemník prezidenta Beneše varoval, že po perzekuci studentů z podzimu téhož roku „*je situace protektorátní vlády těžko hájitelná*“, a prokokoval brzký příchod okamžiku, kdy bude setrvávání ve vládě neomluvitelné. Kalfus Drtinu naopak žádal, aby Beneše ujistil jeho „*věrností a snahou zmírňovat hospodářský a finanční tlak*“.² Do svého zatčení v červnu 1940 získával od Kalfuse „*informace hospodářského a finančního rázu*“ rovněž Jan Jína, dle jehož poválečného mínění byl Kalfus *Politickým ústředím* považován za „*stejně důvěryhodného vládního činitele jakým byl Eliáš*“.³

2 Národní archiv (dále NA) Praha, f. Národní soud, TNS 10/46, k. 39, inv. č. 606. *Svěddecký protokol s Prokopem Drtinou*.

3 Tamtéž. *Svěddecký protokol s Janem Jínou*.

V roce 1941 nakročil Kalfus do odbojových sítí ještě hlouběji. V souvislosti s iniciativou londýnské emigrační vlády o uznání *de iure* postupoval Beneš Háchovi směrnice, v nichž jeho vládu varoval před projevy a činy, které by mohly podkopat postavení londýnského centra na mezinárodním poli. V době, kdy zdaleka nebyl oduznán *Mnichov*, bylo podle Beneše nutné „*postupovat tak, aby dojem v cizině, že jste dobrovolně přijali protektorát a že národ se s tím smiřuje, se nadále nezvyšoval a nezesílil.*“⁴ Ve hře byla i případná demise Háchy a protektorátního kabinetu. Styk Prahy s Londýnem zabezpečoval *ÚVOD*. S Háchou a Eliášem byl v přímém kontaktu žurnalista Zdeněk Bořek-Dohalský, který se k Eliášovi dostal právě přes Josefa Kalfuse. Dvě setkání mezi Dohalským a Eliášem, v červenci a v září 1941, se udála za Kalfusova přispění v prostorách *Ministerstva financí*.

Po celou dobu poválečného procesu ve vzduchu visela nevyjasněná skutečnost, že po odhalení spojení Praha-Londýn Kalfuse nezatklo *Gestapo*. Novinář Dohalský totiž při zostřených výsledcích doznal Kalfusovu zprostředkovatelskou roli jeho rozhovorů s generálem Eliášem. Kalfusovo jméno se proto objevuje ve zprávě *Gestapa* z 24. října 1941, která informovala Heydricha, Franka a šéfa bezpečnostní policie a SD Böhmeho o Háchově napojení na Londýn.⁵ Ona zpráva *Gestapa* byla objevena již v průběhu procesu a předložena Kalfusovi k vysvětlení. Kalfus řekl jen tolik, že o obsahu schůzek, tj. Benešově vzkazu, aby „*ani dr. Hácha ani tzv. protektorátní vláda od té doby nedělala žádná závazná prohlášení pro Němce, a to vzhledem k tomu, že už se v zahraniční vládě podařilo docílit určitých mezinárodních právních a politických závazků*“ tehdy nevěděl.⁶ To je ovšem v rozporu s dochovanou korespondencí mezi Dohalským a Benešem, která prokazuje Kalfusovu zaangażovanost do celé věci. Už ve zprávě Dohalského Benešovi z 12. dubna 1941, která reagovala na Benešovy výzvy o neustupování Němcům, prostředník Vladimír Krajina uvádí: „*Dohalský po Vašem zmocnění projednal s Háchou, Eliášem a Kalfusem různé možnosti, které vyplývají z vašich vzkazů a z naší situace. Na všechny tři spolehnutí... Eliáš pevný prohlásil, že neustoupí, kdyby ho to mělo stát krk. Stejný Kalfus.*“⁷ Je pravděpodobné, že tváří v tvář pramenům Kalfus svou roli zastíral. Neboť argument obžaloby, že jej *Gestapo* nezatklo, by byl ještě silnější, když by přiznal více než jen funkci prostředníka.

4 ELIÁŠOVÁ, J. - PASÁK, T.: *Poznámky k Benešovým kontaktům s Eliášem ve druhé světové válce*. In: *Historie a vojenství*, r. 1967, s. 132.

5 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS) Praha, 301-47-4.

6 Archiv Národního muzea, f. Josef Kalfus, k. 4, inv. č. 233. *Stenografický protokol z přelíčení 2. 5. 1946*.

7 ELIÁŠOVÁ, J. - PASÁK, T.: *Poznámky k Benešovým kontaktům s Eliášem ve druhé světové válce*, s. 134.

Ke Kalfusově pročeské činnosti v období před příchodem Reinharda Heydricha do Prahy se váže jedno z jeho odvážných tvrzení podložené navíc svědectvím předního odborníka na nacistický hospodářský systém, Leopolda Chmely. Podle všeho mělo být zásluhou Kalfuse spolu s ministrem obchodu Šádkem a ministrem zemědělství Feierabendem odsunuto zavedení celní unie mezi *Protektorátem* a říší o celý rok. Český faktor podílející se na tomto posunutí se koneckonců objevuje i v dnešní historické literatuře.⁸ To, že okupanté jeden z nejhrubějších zásahů do hospodářství českých zemí, čili zrušení celní hranice a zavedení německého systému spotřebních daní a monopolů, několikrát odsunuli, je pravda. Dle mého soudu však na skutečnosti, že se tak stalo až k 1. říjnu 1940 a nikoli dříve, měli čeští úředníci zanedbatelný podíl. Z korespondence mezi říšským protektorem a říšským ministrem financí týkající se zrušení celní hranice je jasně patrné, že zavedení celní unie zdržoval Konstantin von Neurath nespokojený s kompetenčními nároky říšského *Ministerstva financí* ve věci související nové celní a daňové administrativy v *Protektorátu*. Není zde prostor podrobněji problematiku rozvést, odvažují se nicméně soudit, že z dokumentů z fondu *Úřad říšského protektora* vyplývá, že česká strana stála, stejně jako ve všech pro nacisty důležitých zásazích, v záležitosti zavedení a nezavedení celní unie zcela stranou.⁹

Podzim a zima roku 1941 byly zlomovým obdobím Kalfusova vyhraněného počínání, které šlo z kopce ruku v ruce s příchodem Reinharda Heydricha do Prahy. Na zasedání vlády dne 28. září 1941, den po zatčení generála Aloise Eliáše, Kalfus sice hlasoval pro demisi kabinetu, ale nakonec zůstal s celou vládou ve funkci. V polovině října téhož roku vyvolal v německých kruzích nevoli Kalfusův demonstrativně nedbalý postoj na pohřbu aktivistického novináře Karla Lažnovského. Ministr měl pokrčená kolena a ruku v kapse zrovna, když měli hrát německou hymnu. Kalfus se šel nakonec omluvit státnímu tajemníkovi K. H. Frankovi. Ten si v záznamu ze 14. listopadu poznamenal: „*Prosí o prominutí, nebyl v tom žádný úmysl, je 60letý starý muž s kloubním revmatismem a nebyl nikdy vojákem. Německá výtka je mu neobyčejně trapná a nepříjemná a chce své špatné vystupování omluvit. Napříště bude co nejprísněji dbát, aby nevyvolal pohoršení. Vzal jsem toto vysvětlení na vědomí.*“¹⁰ Při příští události, kterou bylo 17. prosince 1941 zasedání *Jihovýchodní společnosti* na Pražském hradě, už nezklamal. Státní prezident Hácha, předseda vlády Krejčí, ministr dopravy Kamenický i Kalfus, kteří se události účastnili, byli na Heydrichovo přání předem instruováni,

8 Např.: GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha 1996, s. 153.

9 NA Praha, f. *Úřad říšského protektora*, inv. č. 6412.

10 NA Praha, 109-4-175.

jak při německé hymně správně zdravit. V denní zprávě pražského vedoucího úseku *Sicherheitsdienstu* z 18. prosince 1941 čteme k události: „*Při včerejší manifestaci ve Španělském sále Pražského hradu vyvolalo mezi německými účastníky velkou pozornost, že při poctě Vůdci zdravila protektorátní vláda v čele se státním prezidentem poprvé zvihnutou paží.*“¹¹

Jak vidíme, Kalfusova pevnost, o které Dohalský referoval Londýnu, se začala pomalu hroutit. Ovšem z hlediska poválečného osudu nad sebou Kalfus vyklkl definitivní ortel přijetím Heydrichovy nabídky, aby usedl v reorganizovaném, okleštěném vládním sboru z ledna 1942. Tak vlastně zůstal šéfem resortu financí, leč takřka bez kompetencí, navíc po boku nacisty Waltera Bertsche a krále proněmeckého aktivismu Emanuela Moravce. Otázka proč on, dříve Eliášův člověk, tak učinil, dopadala na jeho hlavu před *Národním soudem* neustále. Kalfus se hájil tím, že mu tak doporučili Hácha a Krejčí v obavě, že by jeho místo mohl převzít nějaký Němec. Přední český finanční odborník Karel Engliš, blízký Kalfusův přítel, po válce potvrdil, že jej finanční a hospodářští znalci ujišťovali o pozitivní odezvě Kalfusova setrvání v úřadu.¹² Englišovo tvrzení se shoduje s postřehem *Sicherheitsdienstu*. V elaborátu *SD* o postoji Čechů k protektorátní vládě ze 7. prosince 1943 doslova stojí: „*V hospodářských a finančních kruzích je K. [Kalfus] ceněn pro jeho finančním rozhled a konzervativní názory a je považován za garanta toho, že finance zůstávají v českých rukou.*“¹³ Jen pro zajímavost: Z téže doby pochází zpráva domácího odboje Londýnu, kde se ke Kalfusovi praví: „*Kalfus se dosud nejméně angažoval, jest považován za nejspolehlivějšího, jeho působnost jest však velmi osekána. Vlastně je jen výběřčím daní.*“¹⁴

Sám Kalfus se hájil tím, že nebyl politikem, nýbrž správním úředníkem a uznávaným odborníkem na finance, kvůli čemuž jej měl Heydrich vyzvat do nové vlády. Přesně tak to ve výpovědi udal i šéf pražského vedoucího úseku *SD* Walter Jacobi.¹⁵ Karl Hermann Frank zase protokolárně vypověděl, že Kalfus, Kamenický a Krejčí zůstali na svých místech proto, aby byl ve sboru někdo z vlády *První* či *Druhé republiky* a vlády protektorátní, čili důvod byl ryze politický.¹⁶ Kalfus to označil za „*Frankovu fantazii*“, stál si na tom, že ho Němci potřebovali jakožto odborníka.

11 Tamtéž, 114-302-5. *SD-Tagesbericht* z 18. 12. 1941.

12 Tamtéž, f. Národní soud, TNS 10/46, k. 36, inv. č. 555. *Svěddecký protokol s Karlem Englišem*.

13 Tamtéž, 114-307-1. *Anlage zum SD-Tagesbericht* ze 7. 12. 1943.

14 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, 37-91-7. *Ministerstvo zahraničních věcí Londýn, Zpráva č. j. 570/dův/44 z 24. 1. 1944.*

15 ABS Praha, 300-5-1. *Výpověď Waltera Jacobiho ve věci protektorátní vlády.*

16 *Záznam přeličení s protektorátní vládou.* In: Svobodné noviny, 7. 6. 1946.

Po lednu 1942 Kalfus skutečně vystupoval jako čirý odborník, držel se co nejvíce stranou jakéhokoli veřejně aktivního života, německé zásahy nepřijímal s mlčením, dokonce udržoval jisté styky s odbojem, tj. stavěl se na rozdíl od ostatních ministrů do výrazně pasivní role. Tento jeho postoj konečně znamenával i nacistický aparát. Podívejme se na dva příklady.

Kalfus, jenž se vyhýbal veřejným projevům, byl před Národním soudem kritizován pouze za dvě konkrétní řeči. Jednu z nich přednesl v listopadu 1943 v Národním divadle v Praze na slavnostním shromáždění při příležitosti pětiletého výročí Háchova prezidentského zvolení. Na různých místech *Protektorátu* řečnili ostatní ministři. Frankovo rozhodnutí, že má zrovna on vystoupit v Praze, zatímco například Moravec byl poslán do Hradce Králové, lze možná chápat jako snahu nenechat pasivního ministra „v koutě“. Bezpečnostní služba odsoudila Kalfusovo vystoupení jako „*frašku, jež podkopla i to málo existující důvěry k protektorátní vládě*“.¹⁷ Nespokojen byl i Frank, jenž Kalfusovi pohrozil, ať si nemyslí, že když mu dělají z Londýna v rozhlase méně výtek než ostatním, že to s ním dopadne jinak. V srpnu roku 1944 zase *Sicherheitsdienst* neušlo, že se Kalfus jako jediný z ministrů ohradil vůči procentuální výši pracovního nasazení, které nařídil předseda vlády Krejčí ministrům pro jejich resorty.¹⁸

Ke Kalfusově cti, že nacistům zdaleka „nešel na ruku“, můžeme uvést také jeho snahu zabránit Háchovi v nabídce nasazení vládního vojska na frontu, k níž nakonec došlo v lednu 1943.

Závěr

Vidíme tedy protektorátního ministra, který je z hlediska proněmeckého dost pasivní, Čechům pomáhá, ale nikoli horlivě, nikoli za cenu osobní oběti. Když se ho u soudu ptali, proč nebral v potaz výstražné výzvy londýnského rozhlasu adresované protektorátní vládě, odpověděl stoicky, že zahraniční rozhlas neposlouchal, protože u nich v domě bydlel Němec. Když po něm žádali vysvětlení, proč zůstal v protektorátní vládě, stal se mu hlavním argumentem fakt jeho apolitické odbornosti.

Od počátku mně nešlo o soud nad Kalfusem jako člověkem, natož snad o polemiku nad výrokem o vinně z roku 1946. Mým záměrem bylo odpovědět na otázku, komu byla jeho pozice, tj. lavírování na pomezí kolaborace a odboje, skutečně prospěšná. Výhradně Čechům, jak byl sám přesvědčen, či naopak panujícímu režimu? Mohu shrnout, že jsem se utvrdil v přesvědčení, že český faktor hrál ve skutečné protektorátní politice nicotnou roli. Proto i Kalfusovy argumenty o zmírňování německého tlaku v oblasti financí nemo-

¹⁷ NA Praha, 114-307-5. *SD-Tagesbericht* z 30. 11. 1943.

¹⁸ Tamtéž, 114-301-6. *SD-Tagesbericht* z 18. 8. 1944.

hou ani dnes obstat. Není rovněž důležité, zda jej v lednu 1942 dosadili do vlády protektorátu jako odborníka či z čistě politických důvodů. Podstatné je, že nacisté měli ve funkcích takové lidi, které tam potřebovali mít. Rok 1942 nezmiňujeme náhodou, neboť Kalfusova činnost byla do té doby velmi blízko aktivnímu odboji. Dokonce i *Národní soud* by jej zprostil viny, kdyby na podzim 1941 odstoupil.¹⁹ A tak zkoumáme-li prospěch Kalfusova působení v letech 1942 až 1945, bude i dnes nejvýstižnější citovat výrok poválečného tribunálu, který praví: „*Dr. Kalfus po 19. 1. 1942 ve své ilegální činnosti nepokračoval, alespoň ne tak, aby jeho činnost mohla vyvážit prospěch, který z existence protektorátní vlády měli Němci.*“²⁰

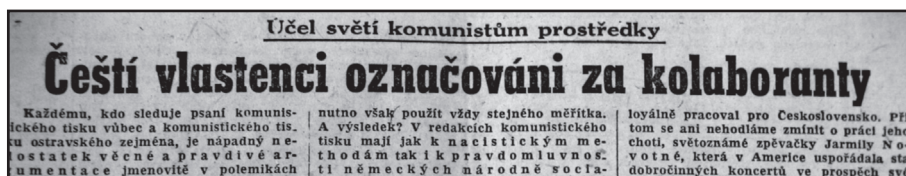
SUMMARY

The Case of the Protectorate Government Minister Josef Kalfus.

Josef Kalfus was a finance minister of the government of the Protectorate Bohemia and Moravia. After the war he was found guilty of collaboration with Nazis but due to his support of the Czech anti-Nazi resistance he was not sentenced. With help of contemporary sources I have tried to answer the question, to whom were Kalfus' activities really benefit: to „Czech business“, as he called it, or to enemy regime? Archive files offer evidence that the Protectorate government members were just leads in German hands. They verify the legitimacy of the Czech national resistance's attitude towards Kalfus who was considered to be a mere tax collector. Thus if we sum up the whole case we can conclude that Kalfus pro-resistance activities can't compensate benefit which Germans had by the Czech quisling government.

19 NA Praha, f. Národní soud v Praze, TNS 10/46, k. 44, inv. č. 580. *Rozsudek Národního soudu z 31. 7. 1946.*

20 Tamtéž.

KOLABORANTI, ČEŠTÍ FAŠISTÉ A POVÁLEČNÉ PROCESY NA OSTRAVSKU

LUBOMÍR NENIČKA

Tradiční a v obecném povědomí stále rozšířené představy o kolaboraci a odboji v okupovaných zemích v řadě případů přehlíží jejich specifické podoby, motivy i nezdůrazněné hranice, které je oddělovaly. Při utváření odbojových struktur i při navazování spolupráce s okupanty přitom v jednotlivých regionech působily často složité národnostní a sociální poměry, jejichž vliv nebyl později vždy patřičně docenován. Projevilo se to rovněž v poválečných procesech se skutečnými i údajnými českými pomahači nacistů. Zkoumání míry jejich viny ovlivňovalo prožité utrpení i zkušenost boje proti totalitnímu systému. Zároveň se přitom pozvolna prosazovala jednostranná interpretace událostí let 1938-1945, jež před pochopením konkrétních motivů a osudů preferovala vynášení kategorických soudů, dělicích českou společnost v době *Protektorátu* schématicky na viníky, oběti a hrdiny. Následující příspěvek se pokusí na několika konkrétních případech nejen ozřejmit často nejednoznačné počátky kolaborace a odboje v rámci specifického regionu, ale rovněž přiblíží poválečné představy o těchto fenoménech. Zvláštní pozornost bude přitom věnována tomu, do jaké míry na jejich utváření působil vliv politických změn uskutečněných po roce 1945.

Specifika odbojové činnosti na Ostravsku – počátky tzv. Slezského odboje

Jednou z prvních odbojových organizací na Ostravsku byl tzv. *Slezský odboj*, jenž zde začal působit na konci roku 1938. Jak už dokázal Mečislav Borák, v tomto období se nejednalo o homogenní, centrálně vedené hnutí.¹ Pod

¹ Viz BORÁK, M.: *Česká diverze na Těšínsku v letech 1938-1939*. In: Slezský sborník, 94, r. 1996, č. 1, s. 46 a 52.

značkou *Slezského odboje* se naopak skrývala řada často na sobě víceméně nezávislých skupin různého ražení, jež spojoval odpor proti pomnichovskému odstoupení Těšínska (neboli Záolží) Polsku. Počátky *Slezského odboje* jsou spojeny se jménem národopisného pracovníka a novináře Joži Vochaly, který na začátku října 1938 inicioval v Praze vytvoření výboru hájícího zájmy českého obyvatelstva na území Těšínského Slezska. Do Vochalovy iniciativy se zapojily také spolky a organizace působící přímo na Ostravsku, jež se snažily postavit do čela už tehdy živelně zahájených protipolských aktivit. Jejich přístup poznamenávala jistá naivita, vycházející z odlišné zkušenosti prvního odboje.²

Na Ostravsku se však ke konci roku 1938 stále výrazněji začaly projevat i radikálnější naladěné skupiny. V listopadu 1938 se v Ostravě objevily letáky podepsané *Velitelstvím Slezského odboje*, útočící proti polskému panování na Těšínsku i proti pasivitě a slabosti Syrového vlády. Radikalismus autorů těchto letáků naznačují slova o nutnosti boje proti „*prohrávající humanitě a lidskosti*“, jež byl interpretován jako projev „*vůle silného mládí*“.³ Posledně citovaná slova naznačují i generační rozměr protipolských aktivit na Ostravsku. Velmi aktivními příslušníky českých ozbrojených skupin operujících na Těšínsku byli mladí uprchlíci, kteří byli polským zábořem přímo postiženi. Právě oni se velkou měrou podíleli na organizování diverzních akcí v obsazeném území. Podle odhadů bylo těchto akcí do konce února provedeno asi 60 a řada z nich měla téměř teroristický ráz.⁴

Aktivitu *Slezského odboje* různým způsobem podporovali také ostravští policisté. V tomto směru se angažoval např. vedoucí Odbočky zpravodajské ústředny Arnold Zwieb, jež podle vlastních poválečných výpovědí i podle dalších svědectví financoval provoz jedné z protipolských vysílaček. Zatčeným příslušníkům *Slezského odboje* pomáhal také policejní inspektor František Březina. Ten se podle několika pozdějších výpovědí zasloužil o to, že mnozí pachatelé protipolských akcí vyvázli prakticky bez trestu. Březina také údajně vedl výsledky zatčených bojůvkářů tak, aby se podezření z podílu na

2 Sám Vochala se podílel na odbojové činnosti v době první světové války a Slezský odboj se svým názvem hlásil ke stejnojmenné organizaci, vystupující proti germanizaci na Opavsku ve stejném období. Tamtéž, s. 46.

3 Leták *Slezského odboje*, rozšiřovaný mj. 8. 11. 1938 v Radvanicích. BORÁK, M.: *Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů)*. In: Časopis slezského zemského muzea – B, 49, r. 2000, s. 76.

4 K akcím českých bojůvek viz blíže: BORÁK, M.: *České diverze na Těšínsku*, s. 49-51. Na polské straně se aktivitám Slezského odboje věnoval DEUGAJCZYK, E.: *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939*. Katowice 1993, s. 188-192. Převládaly útoky na polské aktivisty a na představitele bezpečnostních složek, časté byly útoky granátem. Výjimkou byly akce zaměřené proti civilnímu obyvatelstvu jako bylo např. 21. 1. 1939 vhození granátu do sálu Gebauerovy restaurace v Skřečoni během taneční zábavy.

aktivitách Slezského odboje vyhnulo vysokým armádním důstojníkům.⁵ Tyto informace, jež pocházejí převážně z poválečných svědectví, potvrzují i některé dobové úřední zprávy. Z nich je patrné, že někteří vysocí představitelé bezpečnostních složek (ostravské policie i zemského četnického velitelství) neměli příliš zájem skutečně odhalit pozadí protipolských akcí a rozkrýt možné spojení jejich původců s představiteli armády a státních úřadů. Četnický nadporučík Marek, jenž při výsleších zadržených bojůvkářů získal informace o jejich spojení s armádními důstojníky, byl za své metody kritizován ostravskou policií a poté prošetřován nadřízenými. Za svou „nedosti opatrně stylizovanou zprávu“, údajně zveličující význam *Slezského odboje*, byl nakonec přeložen na jiné místo.⁶

V rámci *Slezského odboje* skutečně působila i vojenská složka, reprezentovaná vysokými armádními důstojníky z Ostravska a okolí. V jejich činnosti se už skrývaly zárodky pozdější protinacistické rezistence. Význam této vojenské složky se snažili po válce zdůraznit především někteří pamětníci. Podle výpovědi jednoho z agilních členů *Slezského odboje* Miloše Sekery klíčovou úlohu při zformování této organizace hrálo právě několik armádních důstojníků, kteří z Těšínska buď pocházeli nebo zde sloužili. Tito důstojníci „*tichým způsobem*“ vybízeli odbojáře k odchodu do zahraničí a vstupu do „*tzv. československých legií*“. Údajně aby obelstili proněmecky orientované vládce druhé republiky, vystupovali pod jménem *Slezského odboje*. Tím měla vláda získat dojem, že jejich aktivity jsou namířeny pouze proti Polákům. Polská oficiální místa po několika úspěšných akcích tohoto *Slezského odboje* začala vybízet československou vládu k ráznému zákroku. Přitom poukazovala na to, že za zmíněnými akcemi stála organizovaná skupina vedená vyššími důstojníky, jejíž činnost byla namířena rovněž proti Německu.⁷ Existenci „jiného“ *Slezského odboje* potvrzoval po válce i velitel uniformované stráže v Ostravě Karel Němec. Podle něj tvořily *Slezský odboj* dvě naprosto rozdílné složky. Zatímco v první z nich se uplatňovali skuteční vlastenci, v druhé se angažovaly osoby placené Němci za vyvolávání incidentů. „*Vlastenecký odboj*“ byl vyzbrojen zbraněmi československého původu, které buď na obsazeném území zanechala odcházející armáda nebo

5 Zemský archiv (ZA) Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 178/47 (Březina František). *Výpověď Miloslava Sekery z 25. 2. 1947.*

6 Národní archiv (NA) Praha, f. Prezidium ministerstva vnitra, k. 1045, sign. X/H/21/7. *Zpráva zemského četnického velitelství v Brně pro prezidium ministerstva vnitra z 21. 2. 1939.*

M. Sekera ve své poválečné výpovědi uvedl, že se jej npor. Marek snažil získat pro německou zpravodajskou službu. ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 178/47 (František Březina). *Výpověď M. Sekery z 25. 2. 1947.*

7 ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 924/46 (Němec Karel). *Výpověď M. Sekery z 16. 7. 1945 při procesu s K. Němcem.*

je odbojářům údajně dodal plk. Satorie.⁸

Účast vysokých armádních důstojníků dokazují nejen pozdější svědectví, ale opět o nich vypovídají také některé dobové zprávy generála Hrabčíka, pověřeného jednáním z polskou stranou. Ten na začátku roku 1939 ve snaze utlumit činnost *Slezského odboje* navrhl také přeložení několika armádních důstojníků. Na prvním místě uváděl plk. Satorie, jenž v té době pobýval v Moravské Ostravě, kde stále likvidoval svůj bývalý pluk. Hrabčík soudil, že zde by ho mohl zastoupit někdo jiný, neboť Satorie byl „*zapleten do několika incidentů*“. Podezřelými z podpory *Slezského odboje* byli také pplk. pěchoty Eduard Klímek (velitel I/8 praporu ve Slezské Ostravě) a škpt. pěch. Foukal (zpravodajský důstojník pěšího pluku 8 v Místku). Také oni měli být přeloženi. V různých pověstech se údajně v souvislosti s činností českých bojůvek vyskytovalo také jméno brigádního generála Vicherka. Hrabčík proto doporučoval, aby se zmíněný generál v ostravském i frýdeckém tisku od *Slezského odboje* a jeho akcí distancoval.⁹ Je příznačné, že jmenování armádní důstojníci se po 15. březnu 1939 zapojili do protinacistického odboje. Konkrétně pplk. Klímek se dostal záhy po vzniku *Protektorátu* do čela krajského velitelství *Obrany národa*. V roce 1940 byl zatčen a o dva roky spolu s dalšími představiteli odboje popraven.¹⁰

Protipolské aktivity některých složek *Slezského odboje* v řadě případů mohly splývat s prvními pokusy o skutečnou odbojovou činnost, jejímž cílem byl zvrát dosavadních poměrů. Dosvědčovala by to i nezpochybnitelná účast armádních důstojníků, spojovaných se *Slezským odbojem*, na boji proti nacistickým okupantům za *Protektorátu*. Jejím projevem bylo také organizování přechodů přes polské hranice, jež se výrazněji rozvinulo v prvních měsících *Protektorátu*. Jejich počátky však sahají už do pomnichovského období. Tehdy ještě hranice mezi protipolskou činností, uvědomělou pomocí budoucím odbojářům a snahou udržovat kontakty se svým někdejší domovem nebyly vždy zcela zřetelné a uvedené motivy často splývaly. Po 15. březnu 1939 se Ostravsko stalo důležitým nástupištěm emigrace. Podle odhadů se odtud přesunulo na území Polska a poté dále do zahraničí asi 5 000 osob. Většinou šlo přitom o organizované přechody, na nichž se podílely zejména ilegální KSČ, příslušníci *Slezského odboje* i místní skupina *Obrany národa*.¹¹

8 Tamtéž, spis č. Ls 138/47 (Zwieb Arnold). *Výpověď K. Němce při procesu s A. Zwiebem z 10. 4. 1947.*

9 BORÁK, M.: *Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje*. In: Slezský sborník, r. 1998, s. 303-306.

10 BORÁK, M.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939-1945*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, 16, r. 1991, s. 34-35.

11 Tamtéž, s. 38-39. Také sám Vochala byl v den napadení Polska zatčen nacisty a dočasně uvězněn. Tamtéž, s. 34.

Existenci rozdílných skupin v rámci Slezského odboje uznávala už v 60. letech regionální historiografie. Její závěry však byly často zjednodušující a poplatné tehdejšímu náhledům na politický vývoj a národnostní vztahy v pomnichovském období. *Slezský odboj* byl označován za organizaci „buržoazních nacionalistů“, na jejichž perzekuci prý režim druhé republiky neměl zájem.¹² I tehdejší práce zároveň přiznávaly, že v aktivitách zmíněné organizace se byly přítomny „živelný projev sebeobrany“ vůči obsazení Těšínska, vojenská složka spojená později s protinacistickou rezistencí, ale i frakce zjevně sympatizující s fašismem.¹³ V rámci *Slezského odboje* skutečně působily i další proudy skrývající naopak zárodky pozdější kolaborace. Někteří z těch, jež se pomnichovským obdobím v různé míře hlásili ke *Slezskému odboji*, se po roce 1945 znovu sešli před *Mimořádným lidovým soudem* v Ostravě v rolích obviněných.

Aktivity českých fašistů

Na aktivitách *Slezského odboje* se do jisté míry podíleli také čeští fašisté. Ostrý postup polských úřadů proti Čechům a Němcům na Těšínsku vytvářel podmínky pro dočasné spojenectví příslušníků obou dotčených národností, které v případě českých fašistů mohlo být ještě stvrzováno jejich společnou ideologickou „výbavou“ a zejména vypjatým antisemitismem. Zapojení českých fašistů do protipolských akcí potvrzovalo v roce 1946 také *Ředitelství národní bezpečnosti* (ŘNB) v Ostravě, podle nějž se řada fašistických činovníků angažovala rovněž ve *Výboru pro pomoc uprchlíkům*.¹⁴

Na Ostravsku se české fašistické hnutí začalo výrazněji prosazovat právě v pomnichovském období. Brzy po Mnichovu i zde *Národní obec fašistická* (NOF) využila všeobecné averze proti politickému stranictví a začala vystupovat jako *Národní tábor československý* (NTČ), jenž se prezentoval jako nové celonárodní hnutí.¹⁵ Zpočátku se fašistická agitace setkávala s jistým úspěchem. Po vytvoření *Strany národní jednoty* (SNJ) však čeští fašisté přišli o možnost vystupovat nadále jako alternativní politická síla. Gajda nakonec přes počáteční odpor radikálních členů rozhodl o vstupu do nového uskupení, v jehož rámci fašisté působili jako do jisté míry samostatná frakce.

12 Viz např.: CRKOVSKÝ, F.: *Ostravsko a 15. březen 1939*. Slezský sborník, 59, r. 1961, č. 4, s. 479.

13 PRÁŠIL, R.: *Kraj, kde teče Olza. Příspěvek k dějinám boje proti fašismu na Těšínsku 1918-1945*. Karviná 1965, s. 50-51.

14 ZA Opava, f. Moravskoslezský zemský výbor – expozitura v Ostravě, inv. č. 281, kart. 145. *Zpráva ŘNB pro expozituru Zemského národního výboru (ZNV) v Ostravě z 25. 1. 1939*.

15 K činnosti českých fašistů na Ostravsku podrobněji viz: HABRMANOVÁ, M.: *Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1938-1939*. In: *Časopis slezského zemského muzea* – B, 42, 1993, s. 225-235.

Prostor uvolněný vstupem *NOF* do vládní strany hodlaly využít už *Gajdovy gardy (GG)*, jež byly ustaveny v Moravské Ostravě v listopadu 1938. V jejich čele stanul bývalý župní náčelník *Junáků NOF* Emanuel Jančar, jenž si vytvoření gard prosadil s Gajdovým posvěcením navzdory odporu župního vedení.¹⁶ *GG*, jež v následujících měsících získaly asi 800 členů, působily od ledna 1939 jako samostatná organizace orientující se na provádění protizhidských akcí. Přitom gardisté jednali vždy v souladu s pokyny fašistického ústředí v Praze.

Gardy tehdy vystupovaly velmi sebevědomě a jejich zástupci opakovaně jednali o založení podobných organizací s moravskými fašisty. Při těchto příležitostech zdůrazňovali své kontakty s Gajdou i s představiteli slovenské Hlinkových gard a fakticky se tím snažily dosáhnout vedoucího postavení v rámci fašistického hnutí na Moravě. Jejich snahy byly v tomto směru do značné míry úspěšné. Po návštěvách ostravských fašistů byly v řadě měst na Moravském Slovácku založeny nové oddíly *GG*.¹⁷ V Praze se na konci roku 1938 gardy teprve utvářely a vystupovaly také pod jménem *Gajdovy legie*. Po eventuálním převzetí moci fašisty měly plnit obdobnou roli jako *SS* a *SA* v Německu. V rámci českých zemí byl konstatován největší vliv *GG* na Moravě a zvláště pak právě na Ostravsku.¹⁸ Radikalismus gardistů však přesáhl trpělivost pomnichovských úřadů. Po útoku na židovské obchody na konci ledna 1939 byly *GG* v Moravské Ostravě jako „teroristická organizace“ zakázány a jejich vůdci byli nakrátko zatčeni.

Někteří gardisté se však předtím zároveň snažili zapojovat do protipolských akcí a hlásili se také ke Slezskému odboji. Na začátku února 1939 byla na schůzce brněnských fašistů vyzdvihována činnost ostravských *GG*, které se prý zde „dobře uvedly a zúčastnily se potírání vpádu polských bojůvek na území ČSR.“¹⁹ O podílu na protipolských akcích vypovídal po válce také vůdce ostravských gardistů Jančar, který tím vysvětloval i motivy svých tehdejších kontaktů s německými činiteli. Příslušníci *GG* tak v rámci protipolských skupin představovaly složku ochotnou k součinnosti s německými představiteli. Paradoxní je, že svými aktivitami fakticky podvracely politiku vlády, jež sama zdůrazňovala nutnost spolupráce s Německem.

16 ZA Opava, f. Policejní ředitelství v Moravské Ostravě – prez. spisy, k. 477, sign. 346. *Zpráva Policejního ředitelství v Moravské Ostravě pro Předsednictví ministerstva vnitra o činnosti GG*.

17 Tamtéž, k. 476, sign. 346. *Zpráva Policejního ředitelství v Moravské Ostravě pro Zemský úřad v Brně z 13. 1. 1939*.

18 Národní archiv (NA) Praze, f. Prezidium ministerstva vnitra, k. 1022, sign. X/F/3. *Zpráva policejního ředitelství v Praze pro Předsednictví ministerstva vnitra z 31. 1. 1939*.

19 Moravský zemský archiv (MZA) Brno, f. Zemský úřad v Brně – prezidium, k. 461, inv. č. 1399. *Zpráva policejního ředitelství v Brně pro Zemský úřad v Brně z 3. 2. 1939*.

Gajdovo fašistické vedení se k navazování kontaktů s nacisty, jež se odehrávalo na místní úrovni, stavělo nejednoznačně. Příčinou toho byl Gajdův nacionalismus, orientovaný v českém prostředí tradičně protiněmecky. Pomnichovská (a později protektorátní) realita toto protiněmecké zaměření pochopitelně poněkud zeslabila, ale oficiální politika vedení *NOF* si ve vztahu k Německu zachovávala stále jistou zdrženlivost.²⁰ Radikálové, kteří se prosadili především na Moravě, neměli často ve vztahu k Němcům podobné zábrany. Svou roli v tom mohly hrát jistě i osobní ambice místních čelných fašistů. České vyznavače fašismu a německé nacisty spojoval navíc nekompromisní antisemitismus. Právě bojem proti „Židovstvu“ a všem jeho pomahačům mohli čeští fašisté okázale demonstrovat své údajné vlastenectví a současně projevit svou ideovou spřízněnost s *Třetí říší*.

Další příležitostí k dosažení mocenských pozic se tak pro ostravské fašisty stal německý vpád do českých zemí. Část radikálních fašistů v čele s čestným velitelem *GG* Jakubem Niemczykem se v té době otevřeně postavila proti Gajdovi a nabídla své služby nacistům. Sám Niemczyk poslal osobní telegram Hitlerovi, v němž mu jménem gard vyjadřoval vděk za „hladké obsazení“ českých zemí.²¹ Také Jančar a jeho gardisté už 15. března pracovali pro nacisty – ačkoli se navenek ještě drželi Gajdových pokynů. Na česko-polských hranicích, na nádraží i v ulicích města zadržovali gardisté procházející židovské obyvatelstvo a zabavovali jeho majetek. Byly tak prý získány valuty v celkové hodnotě 800 000 Kč, které byly odevzdány německým úřadům.²² Příznačná už v tomto období byla otevřená rivalita mezi jednotlivými fašistickými předáky, jež se projevila i při prvním jednání s velitelem okupačních jednotek v Ostravě.

Jančar a další byli zvláštním Gajdovým rozkazem zmocněni k likvidaci všech fašistických složek na Ostravsku včetně *GG*. Ostravští fašisté si však dokázali prosadit pokračování své organizace, která byla přejmenována na *Fašistické gardy (FG)*. Župním velitelem *FG* na Ostravsku byl jmenován 18. dubna 1939 Jančar. „Vyšachovaný“ Niemczyk se spojil s předákem brněn-

20 Např. zpráva policejního ředitelství v Praze z 31. 1. pro Prezidium ministerstva vnitra konstatovala, že nebyly zjištěny žádné kontakty členů tamních *GG* s německými ordnery. NA Praha, f. Předsednictví ministerstva vnitra, k. 1022, sign. X/F/3.

Sám Gajda pak vydal na začátku února oběžník pro funkcionáře strany, v němž zakazoval jakékoli jednání na vyslanectvích jeho jménem. Byl totiž upozorněn na řadu intervencí členů *NOF* u různých politických činitelů, vyslanectvích i u mluvčího německé menšiny v Č-SR E. Kundta. V případě neuposlechnutí hrozil vyškrtnutím ze seznamu bývalých členů *NOF-NTČ* a také návrhem na vyloučení ze SNJ. Oběžník z 6. 2. 1939 cituje zpráva policejního ředitelství v Praze pro Předsednictví ministerstva vnitra z 24. 2. 1939. Tamtéž.

21 ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 5671/46 (Niemczyk Jakub). *Protokol s J. Niemczykem u ŘNB* 2. 11. 1945.

22 Tamtéž, spis č. Ls 1056/46 (Jančar Emanuel). *Protokol s E. Jančarem* z 5. 10. 1945.

ských fašistů, hoteliérem Vallou a nechal se jím ustanovit následujícího dne odpovědným vedoucím *FG* na Ostravsku. Jančarovo jmenování bylo vzápětí odvoláno a hlavním velitelem *FG* se stal Arnošt Pořízka. Jančar se poté přiklonil k *Vlajce* a vztahy mezi oběma někdejšími spojenci získaly za *Protektorátu* podobu otevřeného konfliktu. Niemczyk a jeho stoupenci se také tvrdě vymezovali proti Gajdovi a jeho politice a proti bývalým souputníkům z fašistického hnutí vystupovali velmi agresivně. Např. v létě 1939 gardisté napadli účastníky schůze fašistické strany v ostravském Národním domě, kde Gajda hodlal oznámit definitivní likvidaci ostravské *NOF*.²³ Niemczykovy osobní ambice vedly ve stejné době k rozchodu i s brněnskými fašisty vedenými Vallou. *FG* měly dále vystupovat jako samostatná složka, odmítající jakékoli kompromisy s *Národním souručenstvím* a usilující o předání veškeré moci v protektorátu fašistům.²⁴

Tvrdé spory Niemczyk sváděl také s vedením *Vlajky*, s nímž jednu dobu jednal o vytvoření jednotné fašistické reprezentace. Velitel gardistů dokonce zorganizoval a zaplatil zájezd svých stoupenců do Prahy, aby zde znemožnili projev vůdce *Vlajky* Ryse-Rozsévače v Lucerně. Niemczykovy organizace se po definitivním rozchodu s *Vlajkou* přejmenovala na *Fašistické Svatoplukovy gardy* (FSG), jejichž kanceláře byly poté zřizovány v ostatních moravských městech. V samotné Ostravě došlo v červnu 1940 k tvrdému střetu mezi Niemczykovými gardisty a vlajkaři, při němž bylo vážně zraněno několik zasahujících četníků. Útočníci z obou strany byli ozbrojeni dýkami, železnými tyčemi a boxery a jejich boj musel ukončit až zákrok německé policie.²⁵ Nevybíravé spory oslabovaly pozici a důvěryhodnost celého fašistického hnutí v regionu. Také část ostravských a frýdeckých gardistů přešla na konci roku 1941 k *Nacionálnímu hnutí* v Brně a jiní se později připojily k ostravské pobočce *Strany Zeleného hákového kříže*. Zhruba o rok později bylo velitelství FSG v Ostravě zrušeno a brzy poté gardy definitivně ukončily svou činnost.²⁶

Výraznějších úspěchů na Ostravsku ve stejné době nedosáhla ani *Vlajka*. Její činnost zde byla výrazněji ovlivněna místními poměry. Ředitelství národní bezpečnosti připomínalo, že počátky *Vlajky* na Ostravsku byly spojeny

23 ZA Opava, f. Moravskoslezský ZNV – expozitura v Ostravě, inv. č. 281, k. 145. *Zpráva Ředitelství Národní bezpečnosti v Ostravě z 25. 1. 1946 pro expozituru Zemský národní výbor (ZNV) v Ostravě*.

24 NAKONEČNÝ, M.: *Český fašismus*. Praha 2006, s. 196–197.

25 Viz: ZA Opava, f. Moravskoslezský ZNV – expozitura v Ostravě, inv. č. 281, k. 145. *Zpráva Ředitelství Národní bezpečnosti v Ostravě z 25. 1. 1946 pro expozituru Zemský národní výbor (ZNV) v Ostravě*.

26 BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Ostrava 1998, s. 262.

se *Slezským odbojem* – resp. se snahami některých z jeho vedoucích činitelů využít ji jako vhodnou organizační oporu. Další vliv *Vlajky* byl na Ostravsku nepatrný a její slabost zde v roce 1943 vedla k ukončení činnosti. Poválečná zpráva upozorňovala také na nízkou míru spolupráce vlajkařů s německými úřady.²⁷ Třebaže výše uvedené údaje vycházely v mnohém z výpovědí některých aktérů oněch událostí a byly nutně ovlivněny dobou svého vzniku, poskytují výmluvné svědectví o pozici českých fašistů na Ostravsku.

Kolaborace, odboj a „očista národa“ po roce 1945

Chování českých fašistů i činnost příslušníků místních bezpečnostních složek spojených se *Slezským odbojem* začaly být i na Ostravsku zkoumány bezprostředně po skončení války. Požadavek potrestání nacistů a jejich českých pomahačů byl z různých stran vznášen už v průběhu válečných let. Nositelem spravedlivého postihu jejich viny se měly stát retribuční soudy, ustavené na základě dekretu prezidenta republiky č.16/1945. V Ostravě zahájil *Mimořádný lidový soud* svou činnost na konci září roku 1945. Mezi souzenými se ocitli také čeští fašisté, jejichž první zástupce stanul před soudem několik týdnů po jeho ustavení.²⁸ Většina předních ostravských fašistů byla v té době zadržována ve vazbě místního ředitelství národní bezpečnosti, kde se v té době nacházeli např. Jakub Niemczyk, Emanuel Jančar či Arnošt Pořízka. Regionální tisk uveřejnil jména vězněných i dosud hledaných českých fašistů a vyzýval všechny, kteří byli jejich činností v době okupace poškozeni, k poskytnutí svých svědectví.²⁹

Jako první z výše jmenovaných dosedl na lavici obžalovaných „vůdce“ ostravských fašistů Niemczyk. Jeho zatčení a věznění provázely nejasné okolnosti. Nejprve byl krátce po osvobození zadržen příslušníky *NKVD* a předán do vazby ostravské bezpečnosti, záhy byl však přímo z cely odveden dvěma ozbrojenými Rusy a znovu zatčen byl několik týdnů poté v Rožnově p. Radhoštěm. Navíc byl přímo z kanceláře ředitelství *SNB* ukraden jeho vyšetřovací spis a obžalovaný musel být proto znovu podroben výslechu.³⁰ Niemczyk byl obviněn z vedení *Fašistických gard* i ze spolupráce s *Gestapem*, k níž se také sám přiznal. Žádné z jeho udání však nemělo za následek výraznější postih některého z udaných. Navíc několik svědků potvrdilo, že v některých případech pomohl také českým lidem. Zřejmě i s ohledem na

27 Viz: BORÁK, M.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939-1945*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, 16, r. 1991, s. 38-39.

28 Šlo o funkcionáře *Vlajky* z Radvanic Vlastmíla Havláška, jenž však z této organizace vystoupil v roce 1942 a poté byl poslán na nucené práce do říše. BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu*, s. 262.

29 Viz např.: *Po stopách ostravských fašistů*. Nová svoboda, 9. 10. 1945, s. 1.

30 BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu*, s. 264.

tyto skutečnosti byl Niemczyk odsouzen k doživotí, ačkoli se podle místního tisku nad jeho hrdlem „vznášela oprátka“.³¹ Nakonec byl však vzhledem ke svému zdravotnímu stavu propuštěn po devíti letech věznění na základě prezidentské milosti. Po propuštění byl okamžitě převezen do psychiatrické léčebny v Praze–Bohnicích.³²

Jeho někdejší spolupracovník a pozdější soupeř Jančar byl souzen na konci roku 1946. Obžaloba mu kladla za vinu organizování protizidovských akcí v době druhé republiky a pomoc nacistům při obsazování Ostravy. Jančar při procesu přiznával kontakty s německými představiteli v pomnichovském období. Spjoval je však s údajným podílem GG na protipolských akcích a konkrétně je vysvětloval potřebou zajistit si pro ně chybějící zbraně.³³ Jančar se své pomnichovské kontakty s Němci pokoušel logicky interpretovat tím pro sebe nejpriznivějším způsobem. Přesto mu soud vyměřil trest 15 let vězení. Podmínečně propuštěn byl už na jaře 1955 a o osm let později byl jeho trest zahrazen.³⁴ V Ostravě však pro české fašisty padaly i výrazně tvrdší rozsudky. K trestu smrti byl např. odsouzen tajemník kanceláře *Árijského boje* Karel Koždoň.³⁵ Jiní čeští fašisté naopak vyvázli s velmi nízkými tresty a někteří byli dokonce osvobozeni. Např. župní tajemník *Vlajky* Otakar Porubka byl sice uznán vinným, ale od jeho potrestání bylo upuštěno. Uvedený vlajkař se hájil tím, že ve skutečnosti podporoval odbojové aktivity a pomáhal rodinám zatčených i českým uprchlíkům z Těšínska. Podle policejního inspektora Aloise Vařejky byl Porubka do *Vlajky* přímo vyslán odbojem.³⁶

Proti některým pokusům bagatelizovat vliv českých fašistických organizací brojil místní komunistický tisk. Např. v *Nové Svobodě* se objevila kritika slov obhájce jednoho z vlajkařů o tom, že *Vlajku* nikdo z Čechů ani Němců nebral vážně. Podle deníku byla podobná vyjádření nemístná. Naopak bylo

31 *Doživotní žalář J. Niemczykovi*. In: Nové slovo, 3.7. 1946, s. 4.

32 ZA Opava, Mimořádný lidový soud v Ostravě, spisu č. Ls 5671/46 (Jakub Niemczyk). *Lékařský nálezh J. Niemczyka z 1. 7. 1948. Výrozmění o propuštění vězně J. Niemczyka z 11. 8. 1956*. Niemczyk zemřel v Opavě v roce 1973 ve věku pětasedmdesáti let. Viz: CHROBÁKOVÁ-LNĚNÍKOVÁ, A.: *Fašismus před soudem. Poválečné trestání organizovaných fašistů v Ostravě (1945–1947)*. In: Protimluv, r. 2004, č. 3, s. 13.

33 ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 1056/46 (Jančar Emanuel). *Protokol s E. Jančarem z výsledku u Okresní vyšetřovací komise pro MLS ve Frýdku*.

34 Tamtéž. *Usnesení okresního soudu v Teplicích z 18. 1. 1963*.

35 Koždoň se před vynesením rozsudku pokusil dramaticky zvrátit situaci předložením nového důkazu, jenž měl celou dobu schován v dvojité podrážce svých bot. Ve skutečnosti šlo o moták, dokazující jednomu z přítomných vinu za udávání. Odhalený udavač byl vzápětí okamžitě zatčen. Ani tato událost však nezměníla rozhodnutí soudu a Koždoň byl ještě téhož dne popraven. Viz *Poslední Koždoňovo gesto před soudem*. In: Nové slovo, 20. 4. 1947, s. 4; *Židobijce Koždoň byl včera popraven*. In: Nové slovo, 25. 4. 1947, s. 4.

36 Podporou odboje se úspěšně obhájili další činitelé Vlajky. BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu*, s. 270.

načase, aby český národ ještě ostřeji vystoupil proti všem pokusům o zlehčování viny všech zrádců a pomahačů Němců. Za vrchol těchto snah považovala *Nová Svoboda* mírný rozsudek nad členy protektorátní vlády.³⁷ Komunistický nesouhlas s ortelem nad protektorátními ministry, jenž se projevoval i kritickými komentáři místního tisku, byl projevem odlišného pohledu na míru viny osob obviněných z kolaborace i na rozsah jejich potrestání. Také na Ostravsku se retribuční procesy staly příležitostí k politickým sporům o interpretaci okupačních let, jež konkrétně komunisté využívali k legitimizaci svých mocenských nároků.

Komunisté záhy po skončení války začali usilovat o ovládnutí bezpečnostních složek. V Ostravě v tomto směru působil samozvaný kapitán Vladimír Sedlář, jenž byl jmenován zemským velitelem *Národní stráže bezpečnosti*. Podle různých svědectví v této funkci především hájil zájmy KSČ a do řad bezpečnosti přijímal pouze uchazeče s patřičnou stranickou legitimací. Za jeho působení došlo v červnu 1945 k fingovanému pokusu o vzpouru v internačním táboře Hanke, během něhož byly zastřeleny dvě desítky vězňů.³⁸ Podobné incidenty i ostatní Sedlářovy kroky vyvolaly otevřenou kritiku nekomunistického tisku. V listopadu ředitele *SNB* prošetřovala komise ministerstva vnitra a zřejmě na základě jejich závěrů byl Sedlář posléze odvolán a přeložen do Prahy.³⁹

Spor o kapitána Sedláře se předtím stal předmětem veřejné debaty, jež se odehrála na stránkách místního tisku. Na jejím počátku byl stručný článek sociálnědemokratického listu *Československá demokracie*, který nejmenovaného úředního činitele obvinil ze zneužití funkce k vlastnímu obohacení. Konkrétně šlo o obsazení osmi pokojové vily, která patřila ke konfiskovanému majetku.⁴⁰ V následné polemice, do níž se zapojila komunistická *Nová svoboda*, bylo už přímo uvedeno jméno Vladimíra Sedláře. Do sporu zasáhl i župní výkonný výbor sociální demokracie, jenž stanovisko svého listu a jeho kritické články podpořil.⁴¹ Krajské vedení KSČ výhrady proti Sedlářovi otevřeně odsoudilo a komunistický tisk šéfa ostravské bezpečnosti prezentoval jako oběť štvavé kampaně, rozničené prý bývalými úředníky policejního ředitelství. Ti se údajně jen obtížně smířovali s tím, že na jejich místo se

37 *Vlajka nebral nikdo vážně?* In: *Nová Svoboda*, 15. 8. 1947, s. 2.

38 Následné vyšetření prokázalo, že pokus o vzpouru byl zinscenován vedením tábora v čele s jeho správcem Emilem Marínkem, bývalým horníkem. Ten také při incidentu postřílel většinu vězňů. Údajná vzpoura měla jen zakrýt desítky poprav, které byly v táboře provedeny v předchozím období. Vedení tábora bylo záhy odvoláno a správce Martínek byl spolu s dalšími postaven před soud. Jeho stíhání bylo však zastaveno pro nedostatek důkazů. Podrobněji viz: BORÁK, M.: *Internační tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 18, 1997, s. 88-124.

39 *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 425.

40 *Takhle to nepůjde*. In: *Československá demokracie*, 13. 10. 1945, s. 2.

41 *Prohlášení*. In: *Československá demokracie*, 16. 10. 1945, s. 1.

prosadil „muž z lidu, partyzán, něco jako bolševik“, který ozbrojuje dělníky a zavírá kolaboranty – včetně někdejších úředníků *Policejního ředitelství v Moravské Ostravě*.⁴² *Nová Svoboda* tak celou kauzu politizovala a dávala ji do souvislosti s údajnou snahou o návrat někdejších spolupracovníků předválečného policejního ředitele Bači. Deník varoval před obnovou jeho „*policejního režimu*“, jenž byl označován za reakcionářský a protidělnický.⁴³ Nekomunistické listy podobné argumenty považovaly za demagogické a odmítaly jakkoli spojovat svou kritiku kpt. Sedláře s hodnocením jeho partyzánské činnosti.⁴⁴ I z této polemiky je zřejmé, že to byli právě komunisté, kteří se snažili vázat sporné personální otázky s problematikou odboje a kolaborace.

Někteří podřízení ostravského policejního ředitele sami později stanuli před Mimořádným lidovým soud, ačkoli v době *Protektorátu* se také stali obětmi nacistické perzekuce. Jedním z nich byl policejní rada Arnold Zwieb, jenž navíc podle různých svědectví podporoval akce *Slezského odboje*. Přitom však navázal kontakty s německou zpravodajskou službou, což mu bylo také v průběhu procesu dáváno za vinu. Hájil se tím, že jednal na základě pokynů svého nadřízeného a odvolával se na dohodu mezi ČSR a Německem o spolupráci české a německé policie z 26. ledna 1939.⁴⁵ Navíc uváděl, že hlavním předmětem těchto schůzek bylo jednání o společném postupu proti polské vládě na Těšínsku. Kontakty s *Abwehrem* dával do souvislosti se svým podílem na činnosti *Slezského odboje*. Podle vlastní výpovědi i dalších svědectví se angažoval především při zajišťování provozu protipolské vysílačky.⁴⁶ Zwiebovy zpravodajské kontakty s Německem namířené proti Polsku se však staly nakonec jedním z důvodů jeho odsouzení k pěti letům vězení. Podle rozsudku obviněný dodáváním hlášení o poměrech na Těšínsku „*podporoval nacismus v jeho expanzi vůči Polsku*“.⁴⁷ I jinak ke Zwiebovi kritický

42 *Pravda o kampani proti kapitánu Sedlářovi*. In: *Nová Svoboda*, 4. 11. 1945, s. 2.

43 Viz např.: *Dělnictvo nestrpí obnovu Bačova policejního režimu*. In: *Nová Svoboda*, 28. 10. 1945, s. 2; *Nestrpíme návrat proti dělnického policejního režimu*. In: *Nová Svoboda*, 30. 10. 1945, s. 1.

44 Viz např.: *Jde o kap. Sedláře a ne o Baču*. In: *Československá demokracie*, 1. 11. 1945, s. 2. Nebo také *K polemice o případu kap. Sedláře*. In: *Československá demokracie* 6. 11. 1945, s. 2.

45 Podle rozsudku Mimořádného lidového soudu se tato dohoda nevztahovala ovšem na spolupráci zpravodajských služeb. ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 138/47 (Zwieb Arnold). *Odůvodnění rozsudku z 10. 4. 1947*.

46 Tamtéž. *Výslech A. Vařejky z 30. 11. 1946 při procesu s A. Zwiebem*.

A. Zwieb údajně také financoval další protipolské vysílačky, které nahradily na konci roku 1938 *Finis Polonia*. Poslední z nich nazvaná *Quo vadis, Polonia?* byla přitom už výrazně proněmecká. ŠTĚPÁN, V.: *Alois Vařejka a jeho doba*. Přerov 2007, s. 54.

47 ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 138/47 (Zwieb Arnold). *Zdůvodnění rozsudku z 10. 4. 1947*. Zwieb byl nakonec odsouzen k 5 letům vězení, mj. právě za udržování kontaktů s německou zpravodajskou službou v době od podzimu 1938 do března 1939, dále také za pomoc Gestapu při zpracovávání spisů zpravodajského oddělení při Policejním ředitelství v Moravské Ostravě době *Protektorátu*.

policejní ředitel Bača přitom doznával, že byl o pomnichovských kontaktech svého podřízeného s příslušníky *Abwehru* informován. Jedním z jeho výsledků byl rovněž souhlas české strany s poskytováním informací o dění na Těšínsku. Zwieb tento fakt sice nepopíral, ale zprávy z obsazeného území označoval za bezcenné.⁴⁸ Jiným případem byla kauza dalšího stoupence *Slezského odboje* inspektora Březiny, jenž stanul před *Mimořádným lidovým soudem* především za svou protektorátní spolupráci se *Sicherheitsdienstem* a *Gestapem*. Březinovu podporu členům protipolských bojůvek odmítl soud vzít jako polehčující okolnost a vyměřil mu doživotní trest.⁴⁹ Průběh procesu svědčil také o velmi napjatých vztazích mezi jednotlivými ostravskými policisty. Březinovi synové v březnu 1953 v žádosti o prezidentskou milost argumentovali také tím, že jejich otec byl odsouzen v době, kdy se justice nacházela „v rukou reakčních živlů“. Hlavním osnovatelem otcova odsouzení byl podle nich jeho někdejší spolupracovník Alois Vařejka, jenž se tak údajně hodlal zbavit nepohodlného svědka svých činů.⁵⁰

Právě při vyšetřování Aloise Vařejky se vliv politických sporů o pohled na českou kolaboraci a odboj projevil nejvýrazněji. Někdejší Zwiebův podřízený byl od začátku 30. let tajným členem KSČ a také proto hájil před možným postihem komunistické činnovníky v pomnichovském období.⁵¹ Navíc se stejně jako jeho nadřízený podílel na aktivitách *Slezského odboje*. Po německém vpádu byl zatčen a do roku 1944 vězněn v různých koncentračních táborech a věznicích. Na konci války byl propuštěn a zapojil se do odboje proti nacistům. Navázal také kontakty s některými sovětskými rozvědčíky – např. také s „*Tamarou*“ Bobyrjevovou.⁵² Po válce byl přesto zatčen a postaven před *Mimořádný lidový soud*. V jeho kauze byly mnohé nejasnosti, na které upozorňovaly otevřeně i místní nekomunistické listy.⁵³

Na Vařejkově zatčení se podíleli také příslušníci ostravské bezpečnosti v čele s kpt. Sedlářem. Podle *Nového slova* jejich angažmá souviselo s Vařejkovým vyšetřováním nejasných okolností smrti sovětského parašutisty Botuzova. List spekuloval, že hlavním cílem Vařejkova obvinění byla snaha zbavit se nepohodlného svědka.⁵⁴ Deník opakovaně zpochybnil činnost beskydských partyzánů pod vedením komunisty Jakuba Bílka, kteří svůj „odboj“ údajně zahájili až po příchodu *Rudé armády*, kdy začali horlivě provádět „očistu“

48 Tamtéž. *Výpověď A. Zwieba z 14. 12. 1946.*

49 Tamtéž, spis č. Ls 178/47 (Březina František). *Zpráva o hlavním přelíčení z 10. 4. 1947.*

50 Tamtéž. *Žádost o milost pro F. Březinu z 21. 3. 1953.* Březina byl nakonec na základě prezidentské milosti propuštěn v srpnu 1956.

51 Blíže viz: ŠTĚPÁN, V. *Alois Vařejka a jeho doba*, s. 54–55.

52 Blíže viz např.: BORÁK, M: *Spravedlnost podle dekretu*, s. 244.

53 Tamtéž, s. 244.

54 *Komu v Ostravě hořela koudel?* In: *Nové slovo*, 3. 5. 1947, s. 4.

Pobeskydí od všech údajných kolaborantů.⁵⁵ Na obranu Bílkovy skupiny vzápětí vytáhl komunistický tisk, který se v řadě obsáhlých článků snažil dokázat nepravdivost všech obvinění. *Nová svoboda* přímo uváděla, že zastřelený sovětský partyzán byl ve skutečnosti agentem *Gestapa*.⁵⁶ Národně socialistický deník toto obvinění odmítal a dokazoval to i fotografií, podle níž Botuzov pohřben *Sověty* se všem vojenskými poctami. List přitom opakovaně požadoval vyšetření činnosti beskydských partyzánů, kteří by prý mohli „*znesvětit dobré jméno partyzánských bojovníků*“.⁵⁷ V dalším článku už v obecnějších souvislostech žádalo *Nové slovo* „očistu“ čs. odboje. Připomínalo, že i na Ostravsku byla zaznamenána „*hotová inflace odbojových pracovníků*“.⁵⁸

Tyto spory poznamenaly také okolnosti Vařejkova vyšetřování. O přesném průběhu jeho procesu z roku 1947 máme jen zprostředkované informace, neboť příslušný spis mezi materiály ostravského *Mimořádného lidového soudu* chybí. Důvodem mohl být zájem státní bezpečnosti, což by jen potvrzovalo výjimečnost Vařejkova případu.⁵⁹ Příznačné byly také jeho výsledky. Soud nejprve někdejšího policejního zpravodajce uznal vinným, ale od jeho potrestání upustil. Po obnovení procesů v roce 1948 vedoucí veřejný žalobce navrhl pokračování trestního řízení, neboť předchozí rozsudek byl „*nepřiměřeně mírný*“. Vařejka byl znovu obviněn z toho, že za druhé republiky „*v době zvýšeného ohrožení republiky*“ udržoval zpravodajské kontakty s německými činiteli, dodával jim zprávy a tím podporoval nacistické hnutí.⁶⁰

Obviněný, jenž v té době působil u bezpečnosti v Karlových Varech, byl tak znovu zatčen a umístěn ve vazbě ostravského krajského soudu. Vařejka všechna obvinění odmítal. V dopisech adresovaných řadě veřejných činitelů v čele s prezidentem Benešem připomínal své věznění v době *Protektorátu* i svou účast v partyzánské organizaci Vela na konci války. Poukazoval rovněž na to, že v září 1938 byl dočasně suspendován za tvrdé zacházení s německými vězni. Pomnichovské kontakty s německými zpravodajci navázal a udržoval podle vlastních slov jen na pokyn svých nadřízených. Ve shodě s předchozí Zwiebovou výpovědí navíc uváděl, že příslušníkům *Abwehru* byly předávány pouze bezcenné zprávy o situaci na Těšínsku. Také v dopise prezidentu Benešovi upozorňoval na to, že osoby vypovídající proti němu

55 *Záhadná kapitola odboje na Ostravsku*. In: *Nové slovo*, 6. 5. 1947, s. 4.

56 *Činnost a boje Bílkovy skupiny*. In: *Nová svoboda*, 14. 5. 1947, s. 1-2.

57 *Proč zastřelili sovětského občana?* In: *Nové slovo*, 14. 5. 1947, s. 4.

58 *O očistu odboje*. In: *Nové slovo*, 12. 6. 1947, s. 4.

59 BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu*, s. 130-131.

60 ZA Opava, f. Mimořádný lidový soud v Ostravě, spis č. Ls 81/48 (Vařejka Alois). *Návrh veřejného žalobce na pokračování řízení proti A. Vařejkovi z 12. 8. 1948*. Spis z druhého Vařejkova vyšetřování se tentokrát zachoval.

byly ke svým svědectvím donuceny bitím. Z ovlivňování svého procesu obvinil komunistického prokurátora Opělu, který se na rozdíl od něj do odbojové činnosti za války údajně nijak nezapojoval a naopak byl podle některých tvrzení v době *Protektorátu* členem *Vlajky*. Vařejka zmínil i podíl kapitána Sedláře a jeho spolupracovníků, kteří jej v červnu 1945 zatkli a odcizili mu údajně také potvrzení sovětské armády o jeho spolupráci se SSSR.⁶¹

Vařejku podpořila řada organizací i jednotlivců, jež připomínaly jeho zásluhy v odboji proti okupantům a vznesená obvinění označily za důsledek osobních sporů. Např. předseda *Ústředního akčního výboru Svazu brannosti* generál Josef Koutnák míní, že hlavním iniciátorem žaloby byl prokurátor Opěla, jenž prý patřil ke „*konkurenční ilegální organizaci*“.⁶² Politické pozadí Vařejkova případu bylo ovšem složitější. Jak už bylo zmíněno dříve, sám obviněný byl od začátku dvacátých let tajným členem KSČ a ke straně se z pochopitelných důvodů otevřeně hlásil i po válce. Za celou kauzou patrně stály spíše osobní spory o podíl na odbojové činnosti, jež se zásahem ostatních stran proměnily v politický střet. Aktivně se přitom angažovala státní bezpečnost. Její záznam o Vařejkově vyšetřování ukazuje, jakým směrem měl být jeho proces veden. Zápis místní expozitury *StB* otevřeně uvádí, že spolupracovníci obviněného z partyzánské skupiny *Vela* byli konfidenty *Gestapa*.⁶³ Žádná z těchto obvinění se však nestala předmětem veřejného projednávání, neboť ještě na konci roku 1948 žalobce rozhodl chystané trestní řízení odvolat.⁶⁴ Vařejka se však později stal obětí komunistické justice. V následujících letech a desetiletích se tak prosadil zcela jednostranný pohled na aktivity místních příslušníků bezpečnostních složek či veřejných činitelů i na míru jejich zapojení do odboje.

SUMMARY

Collaborators, Czech fascists and post-war trials in Ostrava region.

The story of Silesian resistance and its beginning proves ambiguous relations between the resistance and the collaboration. Various anti-Polish groups, with the members with different opinions to other questions, were part of it. Military element was also part of this organization with the members who actively participated in anti-Nazi resistance after the occupation of Czech lands. Also some groups of Czech fascists, who co-operated with the Nazis in planning of anti-Polish actions, were part of Silesia resistance. After the creation of the Protectorate, radical fascists dominated in Ostrava region. They

61 Tamtéž. *Vařejkův dopis prezidentu Benešovi* z 4. 7. 1947.

62 Tamtéž. *Dopis gen. J. Koutnáka* z 25. 8. 1948.

63 Tamtéž. *Záznam zemské úřadovny StB – expozitury v Ostravě* z 30. 9. 1948.

64 Tamtéž. *Rozhodnutí veřejného žalobce* z 23. 12. 1948.

wanted to strengthen their positions by the co-operation with German bodies. Some Ostrava policemen, who supported actions of Silesian resistance after the Munich Agreement, also established contacts with German security bodies. Similarly as Czech fascists they were also accused of collaboration after the War. Investigation of their guilt was influenced by personal conflicts and Communist efforts to take over security forces.

IV. ODBOJ A KOLABORÁCIA V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

*Fašizmus zmocňujúci sa Európy
v podaní C. Majerníka
(Objatie, 1936)*

NÁČRT PROBLEMATIKY UMELECKEJ KOLABORÁCIE PREDSTAVITEĽOV SLOVENSKEJ LITERÁRNEJ OBCE POČAS TOTALITNÉHO REŽIMU 1939-1945

PETER GETTING

„Pohrdam inteligenciou“ v skutočnosti znamená: „neznesiem svoje pochybnosti“. Mne je milšie nezavierať oči.

Albert Camus - z denníkov

Pokiaľ režim na Slovensku v rokoch 1939-1945 chápeme ako totalitný a zločinný, zámerom je poukázať, aký podiel na tomto zločine mali slovenskí literáti, básnici, spisovatelia a publicisti. Isteže, totalita by existovala aj bez ich podpory, avšak treba poukázať na málo známy - či už neúmyselne alebo zámerne - obchádzaný fakt, že s pomocou šokujúcej časti slovenskej literárnej obce bola táto cesta dláždená oveľa ľahšie, než podnes priznávame. Bola to totiž práve aj kolaborácia tých, ktorí sú pritom stereotypne titulovaní spoločnosťou aj samými sebou „svedomím národa“¹ a „studnicou našej kultúry“². Počas dlhých šiestich rokov to boli studne mútne.

Popri mocenskej elite spoločnosti a gardistoch asistujúcich pri dobytčiakoch tvorili slovenskí literáti neprehliadnuteľnú časť z viac než 2,6 milióna obyvateľov vtedajšieho štátu - a spolu s ich kolaboráciou - boli svedkami svojej doby, uprostred konkrétnej totality 1939-1945, so všetkými jej deformáciami, kde každý reagoval podľa svojich možností a schopností.

1 *Slovenská duchovná avantgarda ide s národom. Na okraj ohlasu slovenských spisovateľov.* In: Slovák, 6. 10. 1944, s. 3. „Kultúri pracovníci Slovenska, teda spisovatelia, básnici, vedátori, umelci a vôbec všetci slovenskí duchovní činitelia... sami sú svedomím národa a ako takí majú najväčšie právo prehovoriť v mene slovenskej pospolitosti“.

2 *V duchu nového socializmu.* In: Gardista, 15. 2. 1942. „V každom podniku má byť knižnica a v nej vhodné výchovné publikácie a knihy. Nezabúdajme, že existenčným záujmom nášho národa je, aby bol na kultúrnej výške. Slovenská kniha je studnicou našej kultúry. Pri zakladaní podnikových knižníc dáva ochotne podrobné informácie Úrad propagandy.“

Inou - a to súčasnou - deformáciou sú potom portréty predstaviteľov slovenskej literárnej obce, podnes žalostne neúplné a ako také figurujúce v odbornej, populárnej aj študijnej spisbe³.

Na portréty našich literátov a intelektuálov pritom nemožno nahliadať čiernobielo, a teda nekritickým pohľadom ich stavať do akéhosi obrazu modiel, vytesňujúc tu práve nepríjemné fakty o zlyhaniach a kolaborácii, avšak ani jednostranným odsúdením, v jednom mávnutí, bez pripustenia iných, a to aj oponentných faktov a rezistentných, hoci medzi slovenskými spisovateľmi, žiaľ, zriedkavých postojov. Zároveň treba na tomto mieste zdôrazniť absenciu odborného výskumu v predmetnej téme a s tým súvisiace biele miesta v našom poznaní a vedomí - pričom kolaborácia našich umelcov absentuje rádo viac než prípadná rezistencia, a bádateľ je tak často konfrontovaný len s náhodnými a fragmentárnymi údajmi⁴. Uvedená štúdia nemá byť ani akousi dodatočnou obžalobou pre tú časť básnikov a prozaikov, ktorí museli žiť v dobe najstrašnejšieho konfliktu, vraždenia a najvyššinatejších ideí minulého storočia; rovnako ani nechce hodnotiť umelecké diela slovenských autorov z literárneho hľadiska - na to jestvuje dostatok iných materiálov na iných miestach; tak ako ani nemá ambíciu predkladať ucelený obraz; práve naopak, výsledkom môže byť len a iba doplnok, pridanie tmavých a pochmúrnych, žiaľ však odôvodnených odtieňov v maľbe týchto portrétov; istým zdôvodnením a snahou môže byť už rozbitie obrazu nedotknuteľných modiel a ich zhodenie z piedestálov bezchybnosti; snahou vrhnúť trocha svetla do toho tmavého kúta, okolo ktorého sa roky chodí so zapchatým nosom; z tohto pohľadu preto nielen o kolaborácii, strachu, hanbe, mlčaní... ale aj o našom dnešnom mlčaní.

Hoci kolaborácia nebola celoplošná, čo dokazuje aj účasť našich literátov v antifašistickom odboji a neskôr v Povstaní⁵, napriek tomu je jej rozsah pri bližšom pohľade rovnako veľký, ako veľmi je nedocenená a obchádzaná. Prerastá jednotlivými súčasťami totality tak prepletene, že nastoľuje podozrenia, nakoľko silno sa podieľala na existencii, fungovaní aj udržiavaní

3 Kolaborácia predstaviteľov slovenskej literatúry počas slovenského štátu úplne absentuje napr. v učebných osnovách gymnázií v učebnom predmete *Slovenský jazyk a literatúra* (Ministerstvo školstva SR č.1252/96-15), ktoré si kladú za cieľ u žiakov „vytvoriť si individuálny hodnotový systém, ktorý rešpektuje predovšetkým relatívne trvalé a celospoločenské hodnoty, naučiť sa kriticky hodnotiť javy okolo seba“. V osnovách 3. ročníka sa pri predmetných umelcoch o kolaborácii mlčí - na náležitom mieste pritom osnovy evidujú kolaboráciu v komunistickej diktatúre: „Socialistický realizmus ako oficiálna umelecká metóda v socialistickom štáte. Povýšenie ideológie a politiky na hlavné umelecké kritérium“.

4 Rezistencii literárnej a umeleckej obce počas režimu 1939-1945 je venovaná podstatne širšia časť literatúry napriek jej častokrát konšpiratívnej podobe.

5 Povstania sa však zúčastnili - vrátane tých, ktorí tragicky zomreli - často mladí a v tej dobe ešte neetablovaní spisovatelia. Bližšie napr.: KASÁČ, Z.: *SNP v kontexte svetovej literatúry odporu*. In: Literatúra a Slovenské národné povstanie. Banská Bystrica 1994, s. 28-35.

režimu, so systémom hodnôt obráteným naruby oproti bežne chápanému poslaniu literatúry. Samotnú kolaboráciu literárnej obce možno rozčleniť do niekoľkých skupín, ktoré sa navzájom prelínajú: či už to bola priama účasť v štátnych orgánoch a inštitúciách, vrátane úradnej propagandy, parazitovaním na režime (kariérou, profitom, arizáciou), a napokon zvláštnu kapitolu predstavuje tvorivá činnosť v prospech totality.

Pokiaľ holokaust zamestnával rad filozofov⁶ s ťažkou otázkou: „Môže vôbec, a ako, existovať literatúra zoči-voči Osvienčimu?“ - mnohým našim literátom tej doby, žiaľ, náleží nielen otázka *ako sme to mohli dopustiť?* - ale aj: *ako sme sa na tom mohli podieľať?* Historici síce hovoria o „*deravej totalite*“, o „*chlebovej otázke*“, kvôli ktorej skrátka musel niekto nastúpiť na miesta vyprázdnené po zlikvidovaní českej a židovskej inteligencie, a navyše, literatúru na Slovensku vždy determinovali obmedzené publikačné možnosti - nič z toho však nezodôvodňuje obnažený fakt, že naši literáti sa svojich platených pozícií, funkcií a prorežimovej tvorby ujali dobrovoľne, nekriticky a zaslepene, to všetko zoči-voči bezprecedentnému zločinu v histórii ľudstva, toho ľudstva, ktoré predsa má umenie obohacovať, nie manipulovať, škrtiť a dehonestovať.

Kolaborácia slovenských spisovateľov je vytesňovaným faktom, ktorý sa akosi nehodí do obrazu nedotknuteľných modelí; pokiaľ sa aj výnimočne spomenie, býva to často so sprievodnými stereotypmi, ktoré sa ju snažia ex post ospravedlniť, či aspoň zmierniť; inak ju reflektujú len bezduché frázy a strohé zmienky v dĺžke niekoľkých slov. Zaznieva napríklad tvrdenie o politicky motivovaných, nespravodlivých povojnových trestoch, pričom sa zabúda, že naši literáti sa priamo zúčastnili na chode vojnového režimu a že rovnaký proces prebiehal v krajinách Európy s fašistickými kolaborantmi.⁷ Často sa tiež pri konkrétnych svedkoch doby zoči voči realite holokaustu objavuje

6 Napr. nemecký filozof Theodor W. Adorno: „Napísať báseň po Osvienčime je barbarské“, či Elie Wiesel: „Literatúra holokaustu? Ten výraz sám sebe protirečí.“ Najmä však básnik holokaustu Paul Celan: „Čitateľ mi môže rozumieť iba „vzdialene“, nemôže sa ma zmocniť, vždy sa dotýka mreže medzi nami.“ Bližšie: TANCER, J: *Smrť, spomienka a báseň. K poetológii Paula Celana*. In: RAK, r. 2001, č. 1.

7 Niektorých kolaborantov odsúdili (nacistického šéfredaktora z antisemitského Der Stürmera J. Streichera odsúdil norimberský súd v procese najvyšších nacistických pohlavárov na trest smrti; nórsky nositeľ Nobelovej ceny K. Hamsun bol za kolaboráciu odsúdený na pokutu 325 000 nórskeho korún, čo bola v skutočnosti hodnota celého jeho majetku) iní vyvodili osobnú zodpovednosť (šéf nacistickej propagandy Goebbels spáchal pred potrestaním samovraždu, rovnako francúzsky románopisec, novinár a kolaborant Drieu la Rochelle, aby sa vyhol poprave za kolaboráciu; na druhej strane filozof a člen NSDAP Martin Heidegger napísal po vojne *List o humanizme*). Na druhej strane, člen NSDAP a Göringov priateľ, rakúsky dirigent Herbert von Karajan pôsobil po vojne ako šéfdirigent Berlínskych filharmonikov a umelecký vedúci Viedenskej štátnej opery (vstup do Izraela však jemu a jeho orchestru zamietli) a režisérka bombastických filmov pre Hitlera Leni Riefenstahlová bola po vojne len formálne denacifikovaná a tvorila ďalej (čo bolo predmetom kritiky viacerých intelektuálov, napr. Susan Sontagovej).

akýsi fenomén „ja-muzikantstva“ („ja nič, ja muzikant“, či „vtedy sme o ničom nevedeli“), ktorý je zvlášť zaujímavý práve z úst intelektuálnej elity, sústredenej v centre Slovenska, s prístupom ku všetkým relevantným informáciám, ktorej unikalo to, čo vnímali ostrakizované menšiny,⁸ to, čo sa v podobe nápisov zjavovalo ako ľudové reakcie na animozity režimu,⁹ ba čo už pár rokov predtým vo folklóre registrovali a jasne pomenovali aj ľudové vrstvy zo zapadnutých končín Slovenska.¹⁰ K ďalším stereotypom, tentoraz z akejsi opačnej strany, patrí „nevídany nárast publikačnej činnosti“ so 4 000 knižnými titulmi vydanými *Spolkom svätého Vojtecha, Transciom, Maticou slovenskou*, ktorá „sa utešene rozvíjala vo všetkých smeroch“¹¹, inštitúciami a umelcami, ktorí „dokázali úspešne presadzovať vlastnú, nezávislú koncepciu rozvoja slovenskej kultúry“¹², keď „tvorivý duch národa pustil sa do kolsálnej činnosti a čoskoro utvoril obdivuhodné formy života... kultúrneho“¹³, kde však treba jedným dychom dodať, koľko z týchto produktov tvoril odpad totality: propagandistické, rasistické, nenávisť šíriace, straniecke či otvorene pronacistické diela, a tiež, akou vysokou daňou boli zaplatené: vyvážené čiernym zoznamom zakázaných kníh, zakázaného myslenia, titulov vyradovaných zo slovenských knižníc¹⁴ a autorov vylučovaných pre ich pôvod¹⁵ podľa

8 „Len čo vznikol Slovenský štát, neboli sme si istí, či nás na ulici nenapadnú.“ Svedectvo Selmy Steinerovej. In: TRANCÍK, M.: *Medzi starým a novým. História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave*. Bratislava 1997, s. 202-203.

„Pudete na kolomaz, pudete na mejdlo, farahúni černí!“ pokriky slovenských detí na Rómov z roku 1939.“ In: HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. I. diel. Praha 2005, s. 98 (Spomienky Mgr. Eleny Lackovej).

9 „Najprv pôjdu Židia páni / potom pôjdu luteráni / a keď budú všecia v rici / potom pôjdu katolíci“, - svedectvo o dobovom nápis na stene domu v Martine. ŠVANTNEROVÁ, J.: *Martin spod hviezdy Dávida*. In: Acta Judaica Slovaca 11, Bratislava 2005, s. 57.

10 „Idze Hitler / z Nemecka / bere Židou / do vrečka / idze Hitler / s motorom / bere Židou / za šorom ľ“. Etnológia zaznamenala tento úryvok folklórnej piesne z Trebišova podľa archívneho lístka z roku 1936, takže ohrozenie židovského obyvateľstva nebolo zrejme až takým tajomstvom - čo intelektuálna elita nevidela, videl ľud na Zemplíne. Porovnaj: KREKOVÍČOVÁ, E.: *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. Bratislava 2005, s. 47-48. Kapitola *Podmienky formovania obrazu Žida v slovenskom folklóre*.

11 LACKO, M.: *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava 2008.

12 MAGDOLENOVÁ, A.: *Slovenská kultúra v rokoch 1939-1945*. In: BOBÁK, J.: *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava 2000.

13 ŽATKO, E.: *Slovenská duchovná tvorba za SR*. In: *Slovenská republika 1939-1949*. Scranton 1949.

14 Okrem zahraničných autorov sa podľa údajov v dobovej antifašistickej literatúre vyradovávali z domácich spisovateľov diela napr. Gregorovej, Poničana, Vámoša, Šándora, Jilemnického, Kráľa. Podľa: *Minister čistí knižnice*. Pred ohnivým drakom. Zbierka básní z odbojného Slovenska. Londýn 1941. s. 61.

15 Vylúčení boli po 14. 3. 1939 aj hudobní skladatelia židovského pôvodu. Slovenský národný archív (SNA), f. Ústredný hospodársky úrad, k. 240, č. 730/41. *Žiadosť Slovenského autorského svazu Ústrednému hospodárskemu úradu z 2. 1. 1941, 1/941*.

importovaného nacistického scenára¹⁶, k čomu prišlo pred komunistickou už v predošlej totalite.¹⁷

A tomuto „odpadu“ totality 1939-1945 sa budeme venovať.

V dobe, keď Janko Jesenský, spisovateľ s výnimočným, nekolaborujúcim postojom odstúpil na protest z predsedníckej stoličky *Spolku slovenských spisovateľov* a spolu s Jozefom Gregorom Tajovským skoncipovali pred zasadnutím slovenského snemu 14. marca 1939 protest proti vzniku *Slovenského štátu*¹⁸, v dobe, keď sa Tajovský s manželkou Hanou Gregorovou a Jánom Poničanom lúčili na stanici s prozaikom židovského pôvodu, ktorý už predtým zažil rasistické útoky¹⁹, Gejzom Vámošom, symbolicky opúšťajúcim Slovensko v noci z 13. na 14. marca 1939,²⁰ v dobe, keď Vámošov blízky priateľ, spisovateľ Elo Šándor²¹ mal byť svedkom úradnej šikany a špicľovania²², aby zakrátko skončil v koncentračnom lágri v Ilave a do svojej bibliografie si tak mohol pripísať okrem *Sváka Ragana* aj knihu opisujúcu toto ľudácke väzenie²³ bez súdu, možnosti obhajoby, aj bez zatykača²⁴ - sa fakticky zvyšná slovenská literárna obec pretekala v písaní ód na 14. marec, režim aj jeho politických predstaviteľov²⁵.

16 Progresívni umelci ako napr. Werich a Voskovec už v roku 1933 evidovali rozpínajúci sa fašizmus, kde zaznela nielen kritika rasového a politického prenasledovania po nástupe Hitlera („Jest Německo zem nejistá / pro toho, kdo je marxista // ...A tím svět přišel do bídy / a proto volám: hurá na Židy! // A protože má vůdce lidu býti nestranný / dám střílet teprv na útěku všechny socany“), ale aj proti brutálnym zákrokom voči kultúre a literatúre zvlášť („A aby netrpěly zimou chudí básníci / Dám zapálit jim z jejich knížek velkou hranici / Že na bedrech mám velkou tíž / Tak přinesl jsem lidstvu nové kříž - s hákem...“). Pieseň *Usměrněná píseň. Osel a stín* 1933. Osvobozené divadlo V+W 1938-1939. Supraphon 2007, CD3.

17 Tieto skreslené údaje bez kritickej analýzy sa následne premietajú ďalej, vrátane monografií, lexikónov, učebníc, a ich využitie končí v nacionalistickom a neonacistickom prostredí (napr. neonacistický server www.beo.sk - príspevok *Slovenský štát (1939-1945)*, dostupné na <http://beo.sk/historia/36-t/128-slovensky-stat-1939-1945-prva-slovenska-republika>; či publikovanie článku M. Šprinca k „70. výročiu vzniku prvej Slovenskej republiky“ *Uskutočnenie snov a túžob* - na stránke Slovenského hnutia obrody www.sho.sk).

18 Na memorande pre slovenský snem sa podieľali legionári, vrátane budúceho veliteľa povstaleckého vojska gen. Viesta.

19 G. Vámoša v rasovo motivovanej narážke na pôvod napadol v roku 1937 v tlači matičiar K. Geraldini, za čo ho Vámoš zažaloval. BARBORÍK, V.: *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava 2006, s. 178.

20 Tamtiež, s. 177.

21 E. Šándor neskôr pôsobil aj v odbojovej skupine Flóra. *Kronika druhej svetovej vojny*. Bratislava 2000, s. 226.

22 ŠÁNDOR, E.: *Ilava*. Brno 1947. „I takého „honóru“ sa mi dostalo. Dňa 10. septembra večer vracal som sa domov ... Vidno, slobodu nám nastoľujú áreštami a policajnými lapákmi. ... V poslednom čase polícia venovala mi totiž nezvyklú pozornosť. Asi dvojmesačné pozorovanie môjho bytu, dôkladná policajná prehliadka bytu.“

23 Tamtiež.

24 ZAVACKÁ, M.: *Ich štát*. In: Pravda, 8. 3. 2009.

25 Opäť tu hodno spomenúť, že hoci pojem socialistického realizmu je známy aj študentom, s predošlým proročným literárnym prúdom na Slovensku, rovnako mohutným a rovnako trpkým, akými „fašistickým realizmom“, sa nepracuje dodnes ani v odbornej spisbe.

Na Slovensku totiž kolaborovali múzy. Diela poznamenané chválou režimu, v ktorých absentovala akákoľvek objektivita nezávislého tvorcu, vznikali počas celých šiestich rokov totality. Nezačalo sa to 14. marcom 1939, ale už počas autonómie s jej prvými aktmi totality a nehumánosti.²⁶ Napríklad básnik Andrej Žarnov²⁷, jeden z čelných autorov účelových básní pre režim, podporoval tvorbou už v medzivojnovom období extrémny nacionalizmus a ako sa neskôr priznávali radikálni gardisti, bola „*evanjeliom mladých autonomistických bojovníkov*.“²⁸ Žarnov patrí medzi autorov, ktorí veršami uvítali nástup totality už v prvý deň a na túto tému zložil hneď viacero básní. Jednou z nich je *Nástup živých* s podtitulom *14.III.39*:

*Huče zvony, krv sa dvíha,
zvučí pieseň z rodných brál,
slnce jarné z mrakov žiari,
hurá, napred v šír a diaľ!
(...) Hor' sa, junač, z barikády,
kde nás včera zákon vhnal,
(...) národ z hrobu vstal!*²⁹

pričom signifikantné je, že túto Žarnovovu účelovú báseň využili gardisti aj neskôr, v roku 1940, priradenú a citovanú v propagandistickom článku o jedinečnosti členstva v HG³⁰, a rovnako túto báseň využili aj o ďalšie dva roky, kedy trónila na titulke *Gardistu* spolu s Machovým článkom *Zákon 14. marca*³¹. V ďalšej básni na 14. marec, nazvanej *Slovenské ráno*, Žarnov prisahá:

26 Autonómia vznikla protiústavne (ZAVACKÁ, K.: *Kto Hitlerovi nebránil a kto pomáhal?* In: internetový portál Aktuálne.sk, 3. 3. 2009), boli tu znásilnené voľby (ZEMKO, M.: *Prvé neslobodné voľby*. In: Sme, 18. 12. 2008) a prvé rasové perzekúcie, keď Tiso ako predseda autonómnej vlády v novembri 1938 vydal príkaz na prenasledovanie chudobných Židov (ZAVACKÁ, M.: *O ľudskej neľudskosti*. In: Pravda, 11. 10. 2008).

27 Andrej Žarnov (1903-1982) - básnik, prekladateľ a patológ. Diela: *Stráž pri Morave* (1925), *Brázda cez úhory* (1929), *Hlas krvi* (1932), *Štít* (1940), *Mŕtvy* (1941). „Dejiny si ho pamätajú ako spolutvorcu modernizačných línií slovenskej poézie od 20. rokov, najmä jej národnoobraných akcentov a tendencií“. Internetový portál *Osobnosti.sk*.

28 *Nová básnická zbierka Andreja Žarnova*. In: Gardista, 1. 11. 1940, s. 9.

Prvá Žarnovova zbierka, šovinistická agitka *Stráž pri Morave* (1925), bola cenzurovaná ešte v masarykovskej demokracii, a v nastolenom ľudáckom režime ju zakrátko vydali v rozšírenom vydaní (*Stráž pri Morave*, 2. vydanie s predslovom autora. Turč. Sv. Martin 1940)

29 ŽARNOV, A.: *Štít*. Bratislava 1940, s. 79-80.

30 „V HG sa naskytuje krásna príležitosť prebúdať a pestovať národné povedomie ... len gardisti a občania so silným, pevným a stálym národným povedomím môžu byť poslušní, národne uvedomelí, verní a oddaní predstaviteľom slovenského štátu... Len tak môžeme potom o sebe tvrdiť, že sme národom slobodným, sebavedomým a odhodlaným, tak, ako to hovorí náš básnik Andrej Žarnov v básni *Nástup živých*“. *Zápisník Gardistu*. In: Gardista, 5. 9. 1940, s. 3.

31 MACH, A.: *Zákon 14. marca*. In: Gardista 14. 3. 1942, s. 1. „Terajší 14. marec nachádza najlepších synov národa v poli, kde hrdinskými skutkami dokazujú, že národ správne chápe zákon slobody... my môžeme sa pýšiť takými poriadkami a takými pomermi, ako

*Sme jeden duch a svorná sila, vôľa,
všetci za národ, žiť a umrieť slasť,
tak prisaháme na hory a polia,
tak prisaháme na Boha a vlasť!*³²

Nebol to však len Žarnov, a nebol to len Jozef Škultéty a spisovateľ Jozef Čiger Hronský, ktorí radostne vítali nástup hnedej totality³³, ktorá bola de facto presadením Hitlerovej vôle s pomocou Ľudákov³⁴ - na režim a 14. marec básnili aj ďalší autori. Z predstaviteľov katolíckej moderny to bol na čelnom mieste Rudolf Dilong³⁵, ktorý bol na poli kolaboračnej tvorby veľmi plodný autor. Typickou je napríklad jeho poéma *Na 14. marca*:

*My sme srdcom jasavým
písali nebu pohľadnice
s dátumom 14. marca.
(...) toho dňa ľud sa dožil novej doby
(...) Slnko, ty mravokarca,
ó, vojdí do nás láskave,
do nervov a do tepien, do žily
dnes 14. marca !*

Boli to však aj ďalší členovia katolíckej moderny, vrátane tých, ktorí sa inak neexponovali, ako napríklad Ján Silan³⁶, ktorý nekriticky písal v bás-

málokto iný národ dnes... Kto má oči, nech vidí, kto má uši, nech čuje a nech sa drží svojho svedomia, ktoré my Slováci máme čisté“. A o 11 dní nato začali vlaky slovenských železníc odvážať prvé transporty Židov (prvý odišiel z Popradu 25. 3. 1942, slovenské hranice prekročil 26. 3. 1942).

32 ŽARNOV, A.: *Štít*, s. 81.

33 „Z hĺbín duší našich, ale i z hĺbokosti dejín našich vyplýva i naša prisaha, že od terajšieho víťazstva nedopustíme nikdy oslabenie slovenčiny a že v kráľovskom jej majestáte budeme všetko imanie slovenského národa chrániť do posledných dôsledkov a obetí.“ Jozef Škultéty a spisovateľ Jozef Čiger Hronský vo vyhlásení za Maticu slovenskú.

34 ZAVACKÁ, K.: - *Kto Hitlerovi nebránil a kto pomáhal?*

35 Rudolf Dilong (1905-1986) - básnik, katolícky kňaz, autor zbierok *Budúci ľudia* (1931), *Slávne na holiach* (1932), *Roky pod slnkom* (1933), *Mladý svadobník* (1935), *Ja, svätý František* (1938), *Mesto s ružou a Gardisti, na stráž!* (1939), *Konvália a Somnambul* (1941), *Vojna* (1942), *Moja krv* (1945) a i.

„Patrí vydaním vyše stovky titulov kníh pôvodnej poézie, prozaických a dramatických textov, resp. náboženských, reflexívnych i lyrických meditácií medzi najpozoruhodnejších slovenských umelcov uplynulého dvadsiateho veku. Hlásal, že Boh je krása a najvyššia poézia“. *Rok Rudolfa Dilonga*. Vatikánsky rozhlas, 17. 1. 2005.

36 Ján Silan (1914-1984, vlastným menom Ján Ďurka) - básnik a katolícky kňaz. Diela: *Ku- vici* (1936), *Rebrik do neba* (1939), *Slávme to spoločne* (1941), *Kým nebudeme doma* a *Piesne z Javoriny* (1943).

Silan „sa prejavil ako kultivovaný, senzitívny, romantizujúci lyrik, ktorý nadväzoval na symbolizmus“. *Maturitná knižnica. Katolícka moderna*. Rádio Devín. Dostupné na: http://www.slovakradio.sk/devin/autor/index.php?page=katolicka_modernaM.

ni *Slovenská*³⁷ o novom štáte, vzniknutom po deštrukcii demokracie antide-mokratickým spôsobom:

*Prv Slovák bol len Slováčikom
(...) Ale čas malomocný neni,
ni chromý,
čas všetko mení (...)
A náš čas prišiel: tu je:
doma je Slovák, za stolom a tróni.
Už zdvihnutý je erb náš s tromi
modrými kopcami.*

pričom opäť chýba dodatok, za akú daň onen *Slovák trónil* s erbom *s tromi modrými kopcami*.

Matičné *Slovenské pohľady* publikovali pohotovo nielen vyznanie mati-čiara Stanislava Mečiara o novej literatúre „*s perspektívy štrnásteho marca*“ a o tom, že písať budú už len tí správni literáti, lebo veď moderné umelecké smery „*boly v protive s cieľmi národného vývinu*“³⁸, ale aktuálne aj báseň čle-na katolickej moderny Pavla Gašparoviča Hlbina.³⁹ V jeho poéme *Slovenské leto* 1939 slávi aj príroda vznik režimu:

*Slovensko spité krvou martýrov
pod jasným nebom prvej slobody.
I holubice nad ním ľahšie letia.
(...) v paseke žblnká smutná minulosť
studnice svetla rozlievajú novú radosť*⁴⁰

Podobne nový totalitný štát víta aj ďalší člen katolickej moderny Ján Haranta⁴¹:

*Ach, aký tu je jas iskrennej rodolásky,
že v jeho výslni chce národ večne dlieť
vernouťou ku svojim i k sebe, našsky, našsky!
Z tej leta nádhery zem naša v blankyt máva,*

37 SILAN, J.: *Kým nebudeme doma*. 1943, s. 31.

38 „S perspektívy štrnásteho marca... literárna tvorba takýto historický deň označovala od storočí ako príchod a prisľub lepšieho, vyššieho života slovenského“. MEČIAR, S.: *Organická sila vzrastu*. In: *Slovenské pohľady*, r. 1939, č. 3.

39 Pavol Gašparovič Hlbina (1908-1977, vlastným menom Pavol Gašparovič) - básnik, teo-retik a prekladateľ. Diela: *Začarovaný kruh* (1932), *Cesta do raja* (1933), *Harmonika* (1935), *Dúha* (1937), *Belasé vršky* (1939).

40 HLBINA, P. G.: *Slovenské leto 1939*. In: *Slovenské pohľady*, r. 1939, č. 8-9.

41 JÁN HARANTA (1909-1983) - básnik a prekladateľ. Diela: *Mysterium baladické* (1933), *Zem požehnaná* (1940), *Klienti* (1944).

„To bol cieľ jeho básnickej tvorby: duchovne naplňať, duchovne povznášať, duchovne posil-ňovať čitateľov“. PAŠTEKA, J.: *Prerušený spev Jána Harantu*. In: Ján Haranta - Spolu s zemi požehnanej. Prešov 2006.

*a hoc je maličká, jak ostrý je jej let,
že žiť s ňou, umierať je všetka naša sláva!*⁴²

a ešte na sklonku režimu, v roku 1944, veršuje Haranta podobne, s prosbou Boha o ochranu („*Ochraňuj slovenskú domovinu si svoju / jej Hlinka otcom je*“)⁴³ pred blížiacim sa, nevyhnutným koncom Hitlerovho experimentu: „*Preto nás chráň a žehnaj našu zem / keď nežičlivosť kladie drápy sem*“.⁴⁴

Na rovnakú tému, s prostým názvom *14. marec* zložil báseň aj Ján Okál:⁴⁵

*A keď príde deň víťazstva
po skončenom boji,
veniec slávy bude patriť
vojakovi v zbroji
(...) Ale národ opovrhne
od mladých po starca,
toho, čo sa dneska zrieka
štrnásteho marca.*⁴⁶

Rovnako ako Okál - *14. marec* - nazval svoju báseň na štát pod Hitlerovou réžiou⁴⁷ aj básnik Ján Kostra,⁴⁸ pričom už o deň nato, 15. marca, sa medzi Bratislavou a Hitlerom vymenila pošta o nacistickej „ochrane“.⁴⁹

*Povieva v plachtách zástav z potupy zdvihnutý zrak
a bijú na vežiach do zvonov páste srdc
Nehodný volať sláva tratím sa do hurhaju
strhnutý privalom cez brány zdrúzané*

42 HARANTA, J.: *Z leta 1939*. In: HARANTA, J.: *Zem požehnaná*, 1940.

43 HARANTA, J.: *Hymnus slobode* (knižne: *Klienti*, 1944). Citované podľa: HARANTA, J.: *Spolu v zemi požehnej*, s. 114-115.

44 Tamtiež, s. 99.

45 Ján Okál (1915-1990) - redaktor, vydavateľ a spisovateľ, „so sviežim literárnym štýlom“. In: OKÁL, J.: *Výpredaj ľudskosti*. Martin 2002.

46 Túto báseň publikovali pred 70 rokmi v čase diktatúry, aj v demokracii, v roku 1994 vyšla v nacionalistickom regionálnom časopise *Slovač*.

47 Minister zahraničia Ferdinand Ďurčanský okamžite poslal Hitlerovi list, v ktorom mu ďakoval za to, že stál pri zrode slovenského štátu. HRADSKÁ, K.: *Nemeckí poradcovia na Slovensku v rokoch 1940-1945: Prípady Dieter Wisliceny*. Dostupné na: www.Dejiny.sk – eKnihy.

48 Ján Kostra (1910-1975) - básnik, maliar, prekladateľ. Diela: *Hniezda* (1937), *Moja rodná* (1939), *Ozubený čas* (1940), *Puknutá váza a Všetko je dobre tak* (1942), *Ave Eva* (1943).

„Veľmi skoro si uvedomuje nevyhnutnosť syntézy, v ktorej mu ide o súlad medzi spoločenským a prírodným dňaním s významným miestom pre spoločenskú spravodlivosť, humanizmus v medziľudských a spoločenských vzťahoch, krásu ako harmonizujúci činiteľ, citový vzťah medzi mužom a ženou a mravný etos.“ TIMURA, V.: *Osobnosti slovenského literárneho života / Kostra, Ján*. Dostupné na: <http://www.litcentrum.sk/39838>.

49 Tisov telegram Hitlerovi z 15. marca 1939. Pozri: HRADSKÁ, K.: *Nemeckí poradcovia na Slovensku v rokoch 1940-1945: Prípady Dieter Wisliceny*.

*Šibeníc dlhé tône pred nami utekajú
Za nami Za nami Do zbrane Do zbrane*⁵⁰

V zbierke *Moja rodná*⁵¹ prispel Kostra aj militantnými agitkami:

*Nech stvrдне v našich prakoch
slovenská skala
Ej niekto bude dorúbaný
ej niekto kvacne dolu tvárou
ej niekto bude lízať rany
v slovenskej zemi,*⁵²

čo muselo znieť dobre aj v roku 1944, kedy zbierku vydala v druhom vydaní Matica slovenská. Nebolo to zďaleka jediné dielo, ktoré zažilo smutnú recykláciu a odpublikovali ho aj neskôr, aj v dobe rúcajúceho sa režimu, v niektorých prípadoch možno aj na nevelké potešenie autorov, ktorí vtedy už stáli - často z pragmatických dôvodov - na opačnej platforme.

Za intelektuálnu a tvorivú pomoc chválil našich umelcov A. Mach, a ďakoval im, že kolaborovali už od autonómie: „*Tie básne, tie pochody, ktoré zneli po 6. októbri po celom Slovensku, urobili azda viac, ako by urobilo tisíce pušiek. To, čo máme ďakovať našim spisovateľom: Urbanovi, Žarnovovi, Gašparovi, Beniakovi, Hrušovskému... si ani dostatočne uvedomiť nevieme.*“⁵³

Básnik Valentín Beniak⁵⁴ veršoval na režim a aj na samotný 14. marec; v básni publikovanej v matičných Slovenských pohľadoch a explicitne nazvanej *Nová slovenská hymna*, sa už premietajú aj vykonštruované motívy tisícročnej snahy o samostatný štát, ktoré na dodatočné ospravedlnenie 14. marca hojne produkovala vládna propaganda:

50 KOSTRA, J.: *14. marec 1939*. In: LUKÁČ, E. B.: *Pred ohnivým drakom*. Bratislava 1939, s. 113.

51 KOSTRA, J.: *Moja rodná. Básne*. Turč. Sv. Martin 1939 (2. vydanie - 1944). „Nové časy slovenskej slobody privítal Ján Kostra zbierkou *Moja rodná*“. MAGDOLENOVÁ, A.: *Slovenská kultúra v rokoch 1939-1945*. In: BOBÁK, J. (ed.): *Slovenská republika 1939-1945*.

52 KOSTRA, J.: *Moja rodná. Básne*. Turč. Sv. Martin 1944 (báseň *Pred bitkou*).

53 *Slovenski spisovatelia v službách národa a štátu. Z prejavu brata hlavného veliteľa HG Šaňa Macha v Jurgove*. In: Gardista, 5. 9. 1940, s. 3.

54 Valentín Beniak (1894-1973) básnik a prekladateľ. Diela: *Tiahnime ďalej oblaky* (1928), *Ozveny krokov* (1931), *Kráľovská reťaz* (1933), *Lunapark a Poštový holub* (1936), *Bukvica* (1938), *Vigília* (1939), *Žofia* (1941), *Druhá Vigília*, *Popolec a Strážcovia a strážkyne Slovenska* (1942), *Igric* (1944).

„Tento veľikán duchovna pretaveného do zhmotnenej podoby veršovaného prejavu bol nesmierne skromným človekom. ... Beniak svojou prostotou básnickej reči a jej monumentalitou priniesol do národnej pokladnice nevyčísľiteľný vklad.“ HRABKOVÁ, T.: *Bard umlčanej poézie Valentín Beniak*. In: Slovenské národné noviny, r. 2009, č. 6.

*Slovák k sláve kým prebil sa,
veky prešly ako sen,
tisíc rokov nestratil sa,
z rúk nepustil túto zem!*⁵⁵

a akoby vo vlastnej viere, či prehovárajúc samého seba, sa tu premieta nielen iluzórna predstava prirodzenosti vzniku tohto štátu, ale aj jeho samostatnosti a nezávislosti zoči voči totálne odlišnej realite v podobe závislosti na nacistickej *Tretej ríši*:

*Uprav, Bože, cesty života
Slovák pôjde po svojom,
pekiel zloby keď ho schytia,
prak Tvoj: jeho nástrojom!
V viere otcov vytrváme!
...Nebudem o milosť prosiť
otrocky a bez zeme,
svoje siať a svoje kosiť:
vládu do rúk vezmeme!*⁵⁶

Entuziazmus z režimu sa síce neskôr v tvorbe našich umelcov pozvoľna utlmuje s postupne prehrávanou vojnou a rozpadajúcim sa režimom, verše tepané týmto tónom však nikdy celkom nestíchli. Napríklad v roku 1942 pri príležitosti štátneho výročia V. Beniak v *Gardistovi* deklaruje, že „samostatný slovenský štát pred troma rokmi, 14. marca 1939, stal sa dejinnou skutočnosťou... My sme tu, aby sme svetu vydali svedectvo, že slovo ochrany zo strany Veľkonemeckej ríše a jej vodcu Adolfa Hitlera nebolo falošným chytákom... Celé Slovensko, gardistické a národnosocialistické, oslavuje dnes víťazstvo slovenského nacionálneho ducha.“⁵⁷

Trpkým záverom týchto oslavných ód je báseň mladšieho predstaviteľa katolíckej moderny Karola Strmeňa,⁵⁸ ktorú ponúkol na titulke *Gardista* k poslednému výročiu, vo finále režimu 14. marca 1945, teda v čase, keď už všetko, na čom stál oslavovaný režim, bolo prehraté, vedľa extrémistických príspevkov O. Kubalu („o vernosti a odvahe“⁵⁹) a Macha (o „boji proti Židov-

55 BENIAK, V.: *Nová slovenská hymna*. In: Slovenské pohľady, r. 1940, č. 1, s. 1.

56 Tamtiež.

57 BENIAK, V.: *Naša cesta*. 14. 3. 1942.

58 Karol Strmeň (1921-1994, vlastným menom Karol Bekéni) - básnik, prekladateľ, literárny kritik. Diela: *Výžinok života* (1943), *Testament* (1945).

„Bol hlboko veriaci katolík, hrdý na kresťanské korene európskej kultúry. Svoj bohatý talent dal do služieb Boha i spoločného dobra slovenského národa.“ RYDLO, J.: *Návštevy Karola Strmeňa konečne na Slovensku*. Dostupné na: <http://www.sns.sk/clanky/tema/slovenska-narodna-strana-13/>

59 KUBALA, O.: *Vernosť a odvaha*. In: *Gardista*, 14. 3. 1945, s. 1.

stvu“ a „veľkej myšlienke, ktorá nás priviedla k 14. marcu“).⁶⁰ V rovnakom duchu pokračuje Strmeňova básnička *K marcovému sviatku*⁶¹:

*V deň marcového sviatku,
nevidíte, vy, slepi,
že zaviazli ste v mrzkej chybe
...Nie! Nikdy! Srdcia nestoja,
bijú jak päste divo, dravo
oplŕvam ticho pokoja
...Nie! Aj keď padne celý svet
a všetko, čo je živé, skape,
pre našu pravdu smrti niet...*

Mementom literárnej, beztak však priam fanatickej oddanosti doslova do posledného dychu je nielen uvedená Strmeňova báseň, ale aj iná, rovnako na titulnej strane a rovnako od reprezentanta katolíckej moderny Svetoslava Veigla⁶² zverejnená v *Slovákovi*. Báseň stojí na stanoviskách padajúceho režimu, vedľa soptenia Tida J. Gašpara o osloboditeľoch ako o „štencoch vlkolaka“ a samozrejme tiež „židovských bohovrahoch“⁶³. Pod názvom *Kto Slovák si* vyšla dokonca v úplne poslednom čísle tohto ľudáckeho periodika, keď do konca 2. svetovej vojny zvyšovalo sotva pár dní⁶⁴:

*Kto Slovák si, čuj výzvu krvi vlastnej
čuj slová tejto zeme, vlastnej matere:
buď sláva, koho nepodlomia hrnce masné,
preklatie, kto krv vlastnú zrádza zbabele
...Kto Slovák si, nerúcaj chrám svoj svätý,*

60 „Všetky sily, ktoré sú proti Nemecku a národom na jeho strane, nemôžu mať väčšiu moc, ako veľká myšlienka, veľký cieľ ... ktorý nás priviedol k 14. marcu.“ MACH, A.: *Veríme vo svoje právo!*, tamtiež.

61 Tamtiež.

62 Svetoslav Veigl (1915, vlastným menom Ferdinand Veigl) - básnik, katolícky rehoľný kňaz (františkán). Diela: *Cestami vetrov* (1938), *Výstup na horu Tábor* (1939), *Menom tá neviem osloviť* (1941), *Kvety na troskách* (1945).

„Je šťastím súčasníkov, že ho majú medzi sebou – nielen ako legendu, ale ako výsostne angažujúceho sa autora, ktorý má prst stále na pulze času a mnohých, omnoho mladších učí svojou tvorbou odvahe byť kresťanom.“ BRUNCLÍK, J.: *Katarzné postoje Svetoslava Veigla*. In: *Kultúra*, 2004, č. 1.

63 „V Londýne [Beneš] našiel spojenie s najväčšími upírmí sveta ... hanil naše právo, za podlý zisk kupoval vrahov proti nám, až na koniec, ako neodbytné štence vlkolaka, dopratal na naše Slovensko divú háveď przniteľov našej slobody a znásilňovateľov našej zeme ... A nemôžu zvíťaziť zloduchovia klamstva, nie Beneš a jeho spojenci, diví, neodbytní vlci stepní, a nezvíťazí ani strašná zloba večných supov sveta, zloby židovských bohovrahov a ich červených spojencov“. GAŠPAR, T. J.: *Znova cez Golgotu!* In: *Slovák, Veľká noc 1945*, s. 1.

64 VEIGL, S.: *Kto Slovák si*. In: *Slovák, Veľká noc 1945*, s. 1.

*čo staval Pribina a slávny Svätopluk -
ortiel nad tebou vlastný tvoj syn vypovie ti,
keď judášsky sa oddáš do otrockých rúk
Kto Slovák si, čuj výzvu krvi vlastnej...⁶⁵*

K arzenálu príležitostných básní treba prirátat' aj básne na politických exponentov slovenského štátu. Pochopiteľne, najpočetnejšie boli ódy na „vodcu“, katolíckeho kňaza a prezidenta Jozefa Tisa (ktorý bol v antifašistických Jesenského samizdatových básniach „*Hrdina, sokol, vodca, apoštol! / Čo za tituly si pre seba zhrabol? / Len okráhľejší si, jak predtýmś bol / vrabec a lopúch, chabec, kmín a diabol!*“).⁶⁶ Pre drvivú väčšinu slovenskej literárnej obce však bol Tiso - z presvedčenia, oportunistu, strachu - predmetom ospevovania počas celej existencie režimu, teda aj v čase páchania zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov, za ktoré bol Tiso ako najvyšší predstaviteľ štátu po vojne popravený.

V prvom rade uveďme básnika Valentína Beniaka, ktorý počas režimu šéfoval sekretariátu *Ministerstva vnútra*.⁶⁷ Ešte pred A. Machom⁶⁸ mal však za šéfa J. Tisa, keďže predtým pracoval v prezidentskej kancelárii⁶⁹ a teda jeho báseň na Tisa nebola len oslavou prezidenta a najvyššieho veliteľa slovenskej armády, ale aj jeho priameho nadriadeného. V poéme *Tiso* dokázal Beniak pospájať so servilitou hneď niekoľko mytologických motívov:

*Aby tu nebolo zas na stá cudzích pánov,
nech ty si vodca náš, čo z našej krvi si
... dnes sme si zvolili pána Váhu a Tatier
... a daj, kým národ náš dorastie silou obra,
v objatí s dvojkrížom*

65 V rovnakom čase, na Veľkú noc, prináša Gardista popri lžiach o „nových nemeckých ponorkách“ (*Gardista*, 18. 2. 1945) a „obrných úspechoch Nemcov na všetkých frontoch“ (*Gardista*, 20. 2. 1945) Strmeňovu báseň *Aleluja* (*Gardista*, Veľká noc 1945, s. 6).

66 JESENSKÝ, J.: „I“. In: JESENSKÝ, J.: *Čierne dni*. Liptovský Mikuláš 1945, s. 146.

67 CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938-1945*. Bratislava 1965, s. 17.

Tento silový rezort v inštrukciách už v jeseni 1939 označilo Židov za nepriateľov Slovenského štátu, pod toto ministerstvo spadalo aj neslávne XIV. (protižidovské) oddelenie, ktoré realizovalo deportácie. Rovnako podeň spadalo aj slovenské Gestapo - Ústredňa štátnej bezpečnosti.

68 Mach v rozhlasovom prejave na začiatku deportácií dňa 1. 4. 1942 spomenul aj svojho sekretára Beniaka: „My Slováci máme však osobitné príčiny vyporiadať sa so židovstvom. ...Z týchto príčin povstali najtvrdšie slovenské slová hnevu... No vieme, kto by to chcel v službe židovskej prekaziť. A v tejto súvislosti správne hovorí básnik Beniak o drabantoch: „Len čo kabát premenili za mentieku novú, tísnu sa všade a piju na našu kožu! To sú vši, ich prístup nohou!“ Lebo tu neboli a nie sú len Židia, ale aj ich drabantí. No, Jánošík, „nasad' zbojnícku pieseň za našu krv“, ako hovorí Beniak, „pri novších poriadkoch sveta“.“ In: *Gardista*, 2. 4. 1942, s. 1.

69 MAŤOVČÍK, A. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Martin 2001, s. 34.

*by nám v ňom zasa vstal
slávny náš Svätopluk, náš starý dobrý kráľ.*⁷⁰

Na Tisa však básnili aj ďalší: pre A. Žarnova bola témou na viacero básní aj voľba prezidenta, kedy titulná strana *Slováka* priniesla iba detinskú, maľovanú podobizeň Jozefa Tisa obkolesenú ratoľstvom - a Žarnovovu báseň *Hospodár do domu*:

*Koruny nemá, ani zlatý dolomán,
je z našej krvi, junák z nášho úhora,
vezieme svojho hospodára do dvora.
Otvorte brány, buďte zdravá rodná mať,
po tisícročí náš tu bude gazdovať.*⁷¹

pričom táto báseň z roku 1939 vyšla o rok neskôr aj knižne,⁷² tam má aj podtitul *Prezidentovi*. Verše pokračujú podobným tónom:

*Už berie kľúče, tvár má slncom vysmiatu,
už odomkyna Popolušku zakliatu,
už vítajú ho - bez koňa a kantára,
už dávajú mu pánsťvo do rúk chotára*

Tisovi sa Žarnov venuje aj v ďalšej básni *Pozdrav*, ktorá má podtitul *V deň prezidentskej voľby* a autor v nej priamočiaro hovorí:

*Tu ty si z krvi náš a my sme všetci tvoji.
To zneje pozdrav z hôr a z dolín spev sa vznáša,
to krokom duní zem, to krv sa dvíha naša
... to pred oltárom rodným s prosbou svätou kľačí,
nech Tvoja ruka, Pane, chrániť nás vždy ráci!*⁷³

Prezidenta neospievala kolaborantská tvorba len vo veršoch. Básnik Ján Smrek⁷⁴ síce nepatrí medzi výrazne politicky exponované osobnosti, naivne však relativizoval fašizmus, už keď v Európe hlasno klopal na dvere.⁷⁵ V deň

70 BENIAK, V.: *Tiso*. In: Kalendár HSES 1940. Citované podľa: HOLEŠTIÁK, P. – KUBICA, P.: *Prvý prezident v slovenskej poézii*. Čadca 2004, s. 16.

71 ŽARNOV, A.: *Hospodár do domu*. In: *Slovák*, 27. 10. 1939, s. 1.

72 ŽARNOV, A.: *Štít*, s. 84

73 Tamtiež, s. 83.

74 Ján Smrek (1898-1982, vlastným menom Ján Čietek) - básnik, spisovateľ, redaktor, vydavateľ literárneho časopisu *Elán*. Diela: *Odsúdený k večitej žízni* (1922), *Cválajúce dni* (1925), *Božské uzly* (1929), *Iba oči* (1933), *Básnik a žena* (1934), *Zrno* (1935), *Hostina* (1944).

75 Tvrdeniu, že „Smrek je vidiacim, ba až prorockým básnikom“ (ČERTÍK, J.: *Slávik v žalúdku Golema*. In: *Dotyky*, r. 2007, č. 1) odporuje naivita, ktorú tento básnik prejavil ešte v roku 1936, kedy účastníci prvého kongresu slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach 30. 5. - 1. 6. 1936 reagovali na situáciu v Španielsku a Hitlerovu pomoc; Smrek na

voľby prezidenta Tisa uverejnil Smrek text, ktorý následne vyšiel aj knižne. V ňom poeticky hovorí o teple sálajúcom z Tisovho krbu: „*Áno, plným právom môže jestvovať, resp. môže byť vzkriesený i slovenský dynamizmus... V posledných dňoch so srdečným záujmom sme sledovali, ako sa mení do krásy bývalý fridrichovský palác v Bratislave, určený za sídlo slovenského prezidenta. ...Z tejto budovy má teraz sálať teplo, ako od rodinného krbu. Preto sa tešíme jej novej kráse. ...A že si toto hovoríme práve dnes, 26. októbra 1939, to nie je náhoda. Práve deň voľby slovenského prezidenta je dňom, ktorý si žiada takéto krédo*“.⁷⁶

A kým Tiso je v týchto textoch už počas vojny takmer zdrojom uctievania a pre Tida J. Gašpara „syn bohabojných bytčianskych rodičov“,⁷⁷ symptomatické je, že postupne sa obraz Tisa až infantilizuje, tak ako to vidieť v diele ďalšieho mladšieho člena katolíckej moderny Gorazda Zvonického,⁷⁸ ktorý uprostred vojny opisuje v tejto veršovanej prezidentskej kampani Tisa nasledovne:

*Keď sa clivý súmrak spúšťal nad krajinkou,
do srdca mu zletel svätý odkaz Hlinkov,
odznak práva, svetla vztýčil nad Slovačou,
vyburcoval zo sna k práci sedmospáčov
...Hľa, ten, čo vybil meno na valašku,
vie byť aj vznešený, zohrať rolu ťažkú!
...Jeho strážnu bytosť vidím jasnú, veľkú
zrkadliť sa v duši národného celku
Dnes sa zaňho modlím, vrúcne volám k Bohu:
Pane, odmeň ho za obeť mnohú!
Zavše naňho myslím, nebu povďačný som,
že náš národ zrástol s prezidentom Tisom*⁷⁹

margo všeobecného odmietavého stanoviska kongresu proti fašizmu reagoval až nepochopiteľným vyjadrením: „Rasizmus v Nemecku sa nás netýka, italský fašizmus sa nás netýka. Nemusíme priberať na seba cudzie výroby, my si ideme svojím životom“ a po kongrese vo svojom Eláne ešte doslova napísal: „Pre kiego diabla hľadať i u nás, notabene v našej kultúre fašizmus?“ Blížšie pozri: OKÁLI, D.: *Prvý kongres slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach a Davisti*. In: DAV, Spomienky a štúdie. Bratislava 1965.

76 SMREK, J.: *Slovenský dynamizmus*. 1939.

77 GAŠPAR, T. J.: *Veľký rok*. Turčiansky Sv. Martin, 1939, s. 178.

78 Gorazd Zvonický (1913-1995, vlastným menom Andrej Šándor) - básnik, katolícky kňaz, prekladateľ. Diela: *Sejba perál* (1943).

„Básnik, ktorý má za sebou pol storočia umeleckej práce a ktorý obohatil slovenskú literatúru dielami trvalej hodnoty... Básnické dielo svojou námetovou pestrosťou, svojráznosťou, obsahovou hĺbkou a umeleckej dokonalosťou predstavuje v slovenskej poézii mimoriadny jav.“ VNUK, F.: *Na cestu...* (úvodné slovo). In: ZVONICKÝ, G.: *Si krajšia, moja vlasť*. Ružomberok 1993.

79 ZVONICKÝ, G.: *Náš prvý prezident*. In: ZVONICKÝ, G.: *Sejba perál*. Trnava 1943.

Tiso je potom následne, po rokoch, už nielen „mučeník“, pre Dilonga je „drahý vierozvest“, „Pribinov dedič s kladkou na rukách“⁸⁰ a „veľký bohatier“⁸¹, pre Strmeňa „blahoslavený taký zločinec!“⁸², pre predstaviteľa katolíckej moderny Mikuláša Šprinca⁸³ je Tiso dovedna „prezident, mučeník a väzeň“⁸⁴ a „hrdina“ so „srdcom ako makom červeným“⁸⁵, Zvonický dopovie, že je „v jeho hlave rozum Rastislavov“ a „v jeho činoch láska Metodova“⁸⁶ a pre Veigla tento „Titan v nás“ a „hlava štátu, čo za nás niesla ťarchu dní“ je „apoštol, ktorý nemyslel na seba, iba na dobro všetkých“⁸⁷, až sa natíska bolestná otázka, ako táto propaganda dokázala pokročiť v totálnom vytesnení utrpenia a likvidácii občanov v Tisovom režime.

Toto továrenské veršovanie, z ktorého sa už na samom začiatku režimu smial Jesenský („Ak básnikom chcel by si byť / to musíš Hlinku velebiť / A po ňom hneď na papier hod' / na Tisu so pár vzletných ód“⁸⁸) sa netýkalo len „tisovských“ básní, verše vznikali aj na ďalších predstaviteľov režimu aj HSLŠ. Ako príklad možno uviesť knihy z pera literárneho kritika z radov katolíckej moderny Jána E. Bora,⁸⁹ sprofanovaného propagáciou dvoch reprezentantov pronacistického krídla HSLŠ - prvým je dielo, pri ktorom stačí menovať názov: *Lyrický novelista Tido J. Gašpar*; druhým je životopis Vojtecha Tuku s titulom *Dr. Adalbert Tuka* (Vojtecha nahradil „germánskejší“ Adalbert) a nemeckým podtitulom *Kämpfer und Staatsmann*⁹⁰ (Bor sa dokonca údajne hotoval po čelných propagátoroch nacizmu aj na rozhovory s našimi spisovateľmi, kniha však nakoniec nevyšla.)⁹¹

80 DILONG, R.: *Prezident*. In: HOLEŠŤIAK, P. – KUBICA, P.: *Prvý prezident v slovenskej poézii*, s. 28-30.

81 R. DILONG - *Mučeník*, tamtiež s. 25.

82 K. STRMEŇ - *Obeť*, tamtiež s. 52-55.

83 Mikuláš Šprinc (1914-1986) básnik, redaktor, prekladateľ, katolícky kňaz, od roku 1943 redaktor mesačníka Kultúra a tiež generálny tajomník Ústrednej charity, v rokoch 1942-1944 riaditeľ Slovenskej katolíckej akadémie v Bratislave, *Ozveny v samotách* (1939) „Základné tendencie jeho básnického naturelu: senzitivné vnímanie sveta, kňazské reflexie meditatívneho charakteru o duchovných a mravných hodnotách“ In: *Slovník slovenských spisovateľov*, kol. autorov pod ved. Valéra Mikulu, Nakladateľstvo Libri Praha 1999

84 ŠPRINC, M.: *Marcová pieseň*. In: ŠPRINC, M.: *Do večna tečie moja rieka*. Prešov 2003, s. 276-277.

85 ŠPRINC, M.: *Slovenský kríž*. Tamtiež, s. 268-269.

86 ZVONICKÝ, G.: *Čím by sme dnes boli?* Tamtiež, s. 62.

87 VEIGL, S.: *Titan v nás*. Tamtiež, s. 59.

88 JESENSKÝ, J.: *Recept pre básnikov*. In: JESENSKÝ, J.: *Na zlobu dňa*. Bratislava 1956, s. 204.

89 Civilným menom Ernest Žatko, pod ďalším pseudonymom Dr. Brezovský napísal v roku 1941 aj prorežimovú *Cestu k samostatnosti* (Ercé - Slovenská krv).

90 *Dr. Adalbert Tuka. Kämpfer und Staatsmann*. Bratislava 1942.

Rozhovor oboch aktérov - životopiscu a „osobnosti“ - zachytáva aj dobová fotografia. Pozri: KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*, s. 155.

91 PAŠTEKA, J.: *Andrej Žarnov, básnik slovenského národného aktivizmu*. In: Andrej Žarnov - personálna bibliografia. Bratislava 2000, s. 33.

Súčasne s témou režimu bola obásnená aj jeho výkonná mocenská páka, slovenská verzia nacistickej *SA - Hlinkova garda*. Ostatne, už samotný vstup do *HG* bol udalosťou, napr. pri Žarnovovi o tom informovala ľudácka tlač⁹² a nebol to jediný prípad propagandistického využitia pri čelných predstaviteľoch literárnej obce, pričom až o zneužití sa dá hovoriť pri J. Škultétym, ktorý v senilnom veku podpísal prihlášku do *HG*, na čo žičlivo dozeral nastupujúci šéf *Matice slovenskej* Jozef Cíger Hronský.⁹³ *Hlinkova garda* figuruje symbolicky vedľa nacionalizmu a vzniku štátu aj v Žarnovovej oslavnej óde:

*Zástava sa hrdo týči,
ohňom búši zem a rod,
umrel národ holubičí,
nový národ, na pochod!
...Napred garda, kamaráti,
hrmí v celej krajine:
jarné slnce cestu zláti
už náš národ nezhyne!*⁹⁴

Táto a aj nasledovná Žarnovova óda na Tisa, *Hlinkovu gardu* a neslobodný režim⁹⁵ dokazujú, že politické častušky sa neskladali len v červenej, ale už v hnedej totalite, len tu namiesto šťastného zajtrajška s červenou hviezdou hrá prím vypätý nacionalizmus a jeho princípy:

*Dopredu, garda, veje zástava,
hučí Hron, Váh i Hornád, Orava
Vpred, hurá, hurá, zajtrajšok je náš,
junáci zdatní, hor' na bdelú stráž!*⁹⁶
a večne tu ešte nie je živý Lenin, ale „večne žije národ náš!“⁹⁷...

92 Žarnov v *HG* zastával pod civilným menom vysoký post v Hlavnom vedení *HG*. Dr. Šubík na *Hlavné veliteľstvo HG*. In: Gardista, 27. 5. 1942, s. 3. „Hlavný veliteľ *HG* sveril Dr. Šubíkovi vedenie zdravotníckeho oddelenia *HV HG*.“

93 Fotografiu (vo výreze) priniesol napr. 30. 11. 1939 *Slovák* s popiskou „Baťko Škultéty popisuje v prítomnosti hlavného veliteľa *HG* Šaña Macha prihlášku do Hlinkovej gardy“. Celá, pôvodná fotografia aj s J. C. Hronským napr.: KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*, s.48.

Ďalší literáti sa osobne podieľali pri výchove detí na budúcich gardistov v Hlinkovej mládeži (obdoby nemeckej Hitlerjugend). Na kurze duchovných radcov *HM* prednášal napr. Ladislav Hanus. *Tretí kurz duchovných radcov HM v Remáte pri Prievidzi*. In: Nová mládež, r. 1941/42, č. 3, s. 15. „Tohoto roku sa sišiel slovenský katolícky klérus po tretíkrát od založenia *HM* na kurz duchovných radcov *HM*... Medzi prednášateľmi sme mali šťastie počuť prvotriednych vychovávateľov a pedagógov ako i psychologov“. A básnik J. Haranta bol miestnym veliteľom *HM* v Trenčianskej Teplej a Trenčianskych Tepliciach. *Menovania*. In: Nová mládež, r. 1941, s. 481.

94 ŽARNOV, A.: *Štít*, s.79-80.

95 Režim s jedinou štátostranou, v ktorom neboli voľby. ZAVACKÁ, K.: *Kto Hitlerovi nebránil a kto pomáhal?*

96 ŽARNOV, A.: *Slovenské ráno*. In: ŽARNOV, A.: *Štít*, s. 81.

97 ŽARNOV, A.: *Nástup živých*, s. 79-80.

V prípade Žarnova to napokon nebolo prvé dielo oslavujúce polovojské zbory, už v 30-tych rokoch publikoval básne v Tukovej *Rodobrane*⁹⁸, okrem tohto úsvitu slovenského fašizmu sa však tento „*náš básnik nacionálneho zápalu*“ (ako Žarnovovi zalichotil *Gardista*⁹⁹) angažoval aj v jeho vrcholnej ére, okrem citovanej proročejnej tvorby aj verejnou politickou podporou a schvaľovaním rasistickej politiky režimu.¹⁰⁰ Za provládnu tvorbu bol Žarnov aj ocenený Štátnou cenou a titulná báseň z novej zbierky sa opäť dostala aj na titulku *Gardistu*:¹⁰¹

*Sbijam ťa, popol môj z otcovského poľa
na kameň do praku, na pancier do štítu,
by si mi, krv moja, piesňou víchra bola,
až s mečom ohnivým vyrazím z úkrytu.*¹⁰²

Na *Hlinkovu gardu* dokonca nevznikali len samostatné oslavné texty, ale hotová celá zbierka z pera Rudolfa Dilonga. Kniha má obligátny názov *Gardisti, na stráž!*¹⁰³ a výrečné sú už samotné názvy básní: *Gardista nastúpil*, *Gardisti na fronte*, *Hlinkov gardista*, *Nové Slovensko*, patetická *Smrť gardistu* či *Pochod HG a Zástava HG*. „*Drahý majstre... Vás už netreba uvádzať ani medzi básnikov, ani medzi gardistov... Teraz musíme budovať, vychovávať ná-*

98 Rodobrana predznamenal Hlinkovu gardu a správy v jej rovnomennom časopise Rodobrana o „radikálnej náprave Slovenska“ a „odstraňovaní vredov, ktoré tam hnijú“ (*Rodobrana*, 15. 8. 1936, s.3) dopĺňali bez medzery Žarnovove verše či priamo jeho *Rodobranecký pochod* (tamtiež, s. 4), v ktorom autor v súlade so zámermi tejto organizácie hrmí o „dni pomsty“, kedy „padne hnus a padne kaľ“, lebo národ zachráni „drahej vlasti verná Stráž!“

99 *Zápisník Gardistu*. In: Gardista, 5. 9. 1940, s. 3.

100 Žarnov pôsobil pod svojím občianskym priezviskom Šubík ako člen Štátnej rady, jednom z najvyšších orgánov slovenského štátu - o čo menší mala táto rada reálny dosah na politiku, o to otvorenejší na jej pôde boli jej členovia - Šubík-Žarnov bol podľa dochovaných zápisníc prítomný takmer na všetkých zasadnutiach, vrátane tých, kde sa diskutovalo o vylúčení Židov z verejného života (rozoberalo sa tu znenie kódexu, ktorý „výslovne hovorí, že Žid ani miešaneť nemôže byť v službách štátu“ aj referát predsedu Ústredného hospodárskeho úradu Morávka o „dôležitých opatreniach smerujúcich na vyradenie Židov zo slovenského hospodárskeho a kultúrneho života“ a na konci sa skonštatovalo: „Máte voľné návrhy? Nie! Ďakujem, zasadnutie je skončené, 18.50 hod.“ In: NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku* 2. Bratislava 2003. Zápisnica zo zasadnutia Štátnej rady 29. 4. 1942.

Žarnov bol v priamom prenose svedkom realizácie slovenského holokaustu (Tukov oznam o deportáciách slovenských Židov, zápisnica zo zasadnutia Štátnej rady v zasadacej sieni Ministerskej rady 6. 3. 1942, tamtiež) a rovnako ako ostatní členovia nevystúpil proti nim (na rovnakom zasadnutí mohol A. Mach v diskusii konštatovať: „Je tu treba vítať, že každý člen Štátnej rady, ktorý o tejto otázke prehovoril, hovorí, že Židov sa máme zbaviť.“ Zápisnica zo zasadnutia Štátnej rady 26. 3. 1942, tamtiež), naopak, Žarnov na prípadné výnimky pre pokrstených Židov konštatoval: „Stali sa Židia pokrstením Slováckmi? Nie!“ (tamtiež).

101 Báseň vyšla vedľa článku A. Macha o týchto novinách, „orgáne politickej prevýchovy celého národa a najmä orgáne... našich kasární“. MACH, A.: *Do pohotovosti!* Gardista, 1. 11. 1940, s. 1.

102 ŽARNOV, A.: *Štít „z novej zbierky“*, tamtiež.

103 DILONG, R.: *Gardisti na stráž!* Trnava 1939.

rod k disciplíne, k vojenským, gardistickým cnostiam. Vaše gardistické básne nech plnia toto poslanie,“ sú slová v predhovore knihy, ktoré napísal realizátor slovenského holokaustu, minister vnútra a šéf Hlinkovej gardy A. Mach.

*Hej, ja som vojak Gardy Hlinkovej,
mám krásny domov pod Tatrami,
vej, zástava mi modrá, smelo vej,
do kroku pieseň ozvi sa mi,
znej pochod, v ňom srdce horí stá
hej, ja som Hlinkovej gardista¹⁰⁴*

- básni Dilong, a ešte v prvej slohe oznamuje, že v čiernom nemusia po novom chodiť len duchovní:

*Do kroku, chlapci, kamaráti,
vy čierne deti slovenské,
nech zrak od vlasti odvráti
ten, koho rod do práce zve
a zasa nasleduje:
Hej, ja som vojak Gardy Hlinkovej*

atď. Dilong veršuje o „smelosti“, keď dávajú „gardisti k pocte zbraň!“ všetci „pod jednou zástavou!“, o tom, že „gardista stráži Tatier sluj“, resp. „Garda stráži puškou Dunaj“, pričom „má v šedom zraku jasnú krajinu a hmatá svoju gardistickú dýku“, a keďže „slúžil si a patrila k Hlinkovej garde“, tak „svoj život šťastne za slobodu dá“, avšak „zo zrakov mu nevyhasnú ohne“, veď „drží v rukách ruže - abo zbrane“. Chýbať nemôže pasáž o „veľkom Slovákovi, Hlinkovi“, na záver Dilong poeticky básni:

*Ach, vtáci, vtáci pijú úsvit ružový,
na vojsko novej zeme hľadia,
to sú už iné pluky času,
stavajte novú slávoobránu¹⁰⁵*

- pričom otázkou zostáva, či tým myslí tých istých gardistov, ktorí z letákov hlásali, že „Židia sú zástancami diabla“¹⁰⁶ Dilongova kniha je ukážkovým príkladom propagandistickej tvorby, a hoci to zďaleka nie je jediné dielo svojho druhu ani od tohto autora, ani na slovenskej literárnej scéne,

¹⁰⁴ Tamtiež, s. 11.

¹⁰⁵ Tamtiež, s. 15.

¹⁰⁶ „Nás neobalamutia hlúpu frázou, že Žid je tiež človek. Židia sú zástancami a agentmi diabla. Diabol, keď sa chcel ľudom podobať, vytvoril Žida.“ (letáky HG) KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*, s. 143.

predstavuje Dilong nesporne jedného z najvýznamnejších prorežimových autorov.¹⁰⁷

A na *HG* veršoval aj sám šéf slovenskej propagandy a Goebbelsov rezortný kolega Tido J. Gašpar¹⁰⁸ vo svojej propagandistickej knihe *Veľký rok*, vydanéj aktuálne krátko po vzniku štátu *Maticou slovenskou*¹⁰⁹. Okrem toho, že tu Tido Gašpar opisuje svoje „dojatie“ zo vstupu nacizmu do slovenských končín¹¹⁰ a z Hitlera,¹¹¹ si aj zabásni na *Hlinkovu gardu*:

*Tu veľmi často nás klamali,
tu zúrievala čias zlá vôľa:
Dajte pozor, buďte na stráži,
hájníci slovenského poľa!
Jariny naše zahlienili,
šliapali starú na úrodu,
ďas rozbrojov márnili tu stále
víťazné sily nášho rodu.*¹¹²

Gašparova kniha (a ďalšie, ktoré mu počas vojny vychádzali¹¹³) poukazuje na to, že to nebola zďaleka len poézia, na propagandistickom ospevovaní režimu a jeho predstaviteľov sa podieľala aj próza a publicistika našich čelných literátov. Mnohé z už menovaných diel si našli miesto v *Gardistovi*, vrátane gardistických Žarnovových básní.¹¹⁴ Šéfredaktorom tohto tlačového

107 Dilongove básne boli dostatočne ideovo kvalitné a „vhodné na recitovanie“, aby ich zaradili vedľa Tukových príspevkov o „podstate národného socializmu“ do *Almanachu gardistickej výchovy* na rok 1942 (Porovnaj: Gardista, 25. 1. 1942), básnik venoval talent aj na stvorenie textu *Pochodu trenčianskej Hlinkovej gardy* (In: DILONG, R.: *Ja, Rudolf Dilong, trubadúr*. Martin 1992).

108 Jozef Tido Gašpar (1893-1972) - spisovateľ, novinár, politik HSĽS a šéf Úradu propagandy (1941-1945). Diela: *Hana a iné novely* (1920), *Deputácia mŕtvych* (1922), *Karambol a Buvi-buvi* (1925), *Pri kráľovej studni* (1929), *Červený koráb* (1931), *Námorníci* (1933), *V cudzine a iné rozprávky* (1935), *O čom je reč?* (1938), *Veľký rok* (1939).

„Jeho štýl bol vyšperkovaný, videnie a stváranie reality sentimentálne, aj keď sa usiloval nadviazať na literárny realizmus a brať látky z prostredia, ktoré poznal“. Dostupné na portáli Osobnosti.sk

109 GAŠPAR, T. J.: *Veľký rok*. Turč. Sv. Martin 1939.

110 „Veľmi milý obraz, ktorý ma dojal - námetom od mosta pochodovala Hlinkova garda a nemecké FS-oddaily.“ Tamtiež, s. 155.

111 „Nepoznáme kompromis... slovenské priateľstvo s Veľkonemeckou ríšou naozaj odôvodnene je takou pomocou, ktorá nám... dopomohla k najvyšším dosiaľ hodnotám.“ Tamtiež, s. 200.

112 GAŠPAR, T. J.: *Hlinkova garda*. Tamtiež, s. 179-180.

113 Zbrané spisy T. J. Gašpara vydávala Matica slovenská.

114 Gardista podporil tento poetický „gardistický kurz“ napríklad aj ďalšou Žarnovovou básňou *Bojovníci*, spolu s článkom, kde o jeho novej zbierke stojí, že „ešte je dosť škodcov, proti ktorým básnik pozdvihol svoj zvučný hlas. Štít uchráni proti útokom nežičlivcov vo veci národnej“. *Nová básnická zbierka Andreja Žarnova*. In: Gardista, 1. 11. 1940, s. 9.

média *Hlinkovej gardy* bol prozaik Milo Urban,¹¹⁵ ktorého publicistika sa vedľa Žarnova v tom istom čísle niesla v podobnom duchu: „*Prišli sme odstraňovať choré a dopĺňať zdravé... Rozdiel je len v tom, že odteraz to bude robiť Gardista ešte sústavnejšie, ešte vytrvalejšie, húževnatejšie.*“¹¹⁶ Urban bol zo svojej pozície zodpovedný za nenávistné, rasistické, vulgárne, extrémne príspevky¹¹⁷ aj za pravidelné sloganové primitivizmy¹¹⁸ a články s agresívnymi nadpismi,¹¹⁹ umiestnenými jeden centimeter pod menom šéfredaktora Urbana; okrem toho sám prispieval úvodníkmi na titulke, v ktorých s výkričníkmi propagoval Hitlera a „*nový priebojný svetonáhľad*“, národný socializmus.¹²⁰ Urban publikoval vlastné prorežimné príspevky aj inde, vrátane ultraradikálneho časopisu, ktorému dal úvodný Urbanov príspevok aj názov: *Náš boj*.¹²¹ Urban tu horlí o „*zápase s vnútorným nepriateľom*“ a „*novom poriadku*“, kde „*všelijaké neohraničené možnosti nezdravého individualizmu sa stratia... Preto u nás nemá miesta nič, čo by ho [slovenský národ] zdržovalo v napredovaní, čo by hatilo jeho kultúrny... pokrok, jeho vyrovnávací a scelovací proces s ostatnou kultúrnou Európou. ...Tu začína naša úloha, náš boj. My v tomto časopise predsavzali sme si paralyzovať vplyv takýchto ľudí... Nie krikom, nie hnevom, ale sústavným osvetľovaním vecí, tlmočením novoeurópskych hľadísk, ktoré musia preniknúť do každého*

115 Milo Urban (1904-1982) - prozaik, prekladateľ a novinár, od roku 1928 redaktor Slováka, následne šéfredaktor Gardistu (od 1.11.1940, kedy vyšlo prvé dennikové číslo). Diela: *Ej, ten tanec* (1920), *Jašek Kutliak spod Bučinky* (1922), *Za vyšným mlynom* (1926), *Živý bič* (1927), *Výkriky bez ozveny* (1928), *Hmly na úsvite* (1930), *Z tichého frontu* (1932), *V osidlach* (1940), *Novely* (1943).

„Patril svojmu talentu. A podstatou talentu je ľudskosť. Bol teda hlavne človekom.“ In: RÚFUS, M.: *To, čo prežil on, by malý duch sotva uniesol...* In: Literárny týždenník, r. 1994, č. 34-35.

116 URBAN, M.: *Po čo sme prišli?* In: Gardista, 1. 11. 1940.

117 „Najvyšší zákon HG: vyviezť všetkých Židov! O niekoľko desiatok rokov... nebude sa hovoriť o rozličných vadeniciach, ktoré sa tu i tam ešte nájdú, ale bude sa vždy spomínať 23. marec 1942, keď sa začalo vysťahovanie Židov zo Slovenska. Najvyšším našim zákonom je teraz: v y v i e z ť v š e t k ý c h Ž i d o v.“ *Najvyšší zákon HG: vyviezť všetkých Židov!* In: Gardista, 28. 4. 1942, s. 2.

„Gardistické Slovensko je na stráži a dôsledne uskutočňuje očistu nášho života od židovskej pliagy.“ In: Gardista 2. 4. 1942, s. 3 a pod.

118 „Na národe ťažká hnida, kto kupuje dnes u Žida“, „Gardista nezabúda, že Židia sú vinní na vojne“, „Ak chceš robiť prácu čistú, stráň sa Žida talmudistu!“ a pod.

119 „Žid ostane vždy škodcom národa“ (In: Gardista, 25. 3. 1942), „Nepriateľ č.1“ (In: Gardista, 29. 3. 1942), „Splňujeme rozkaz našich dejín, keď sa zbavujeme raz na veky Židov“ (In: Gardista, 28. 3. 1942).

120 „Führer nechce a neželá si len jedno: aby si niekto myslel, že národný socializmus sa natíska... že národný socializmus je iba vecou Nemecka a pod. Nuž nie! ... Stal sa i vecou našou, ba vecou celého kultúrneho ľudstva, najmä, keď tie isté choroby, ktoré ničily Nemecko, šarapatia ďalej a ohrožujú aj existenciu iných národov. ... To je naše poslanie, náš cieľ.“ URBAN, M.: *Naše poslanie*. In: Gardista, 15. 2. 1942, s. 1. (Článok vyšiel mesiac pred začatím deportácií).

121 URBAN, M.: *Náš boj*. In: *Náš boj*, r. 1942, č.1, s. 2-4.

kúta Slovenska“.¹²² Je až zarážajúce, že tento prozaik prispel do pronacistického periodika, kde sa nielen otvorene deklarovala náklonnosť k Hitlerovi a s bohatým obrazovým sprievodom hanobili Židia,¹²³ ale dokonca sa okrem propagácie nacistických sochárskych gýčov¹²⁴ aj v zmysle Entartete kunst hanobilo moderné slovenské umenie.¹²⁵

Pri etablovaní Hitlerovho národného socializmu asistovali v jednom z najotrasnejších dokumentov o umeleckej kolaborácii, tzv. *Lomnickom manifeste*,¹²⁶ hlásajúc om usmernenie slovenskej kultúry v duchu Hitlerovho národného socializmu¹²⁷ viacerí poprední slovenskí literáti a intelektuáli¹²⁸; avšak výskum zatiaľ nepreukázal, že okrem tejto manifestácie¹²⁹ vznikli na túto konkrétnu tému samostatné diela a verše našich spisovateľov, zrejme aj s ohľadom na širšiu spoločenskú a politickú situáciu.

Samotný režim však podporili publicistikou aj ďalší slovenskí literáti. Prerazimné príspevky pritom nenachádzame len v *Slovákovi* a *Gardistovi*. Napríklad v *Slovenskej politike* pôsobil na vedúcom poste ďalší prozaik Ján Hrušovský,¹³⁰

122 Záver zvýraznený redakciou.

123 „Posledná strana z talmudu: pre Židov je to prvá strana. Tak ako tu, aj inde sa začína židovský svet tam, kde prestáva náš“. *Náš boj*, r. 1942, č.1.

124 Tamtiež (obrazová príloha).

125 „Toť židovské umenie! - Toť, obraz z jednej výstavy na Slovensku!“ *Náš boj*, r. 1943, č. 3.

126 Ohlas slovenských kultúrnych pracovníkov z Tatranskej Lomnice z 31. 8. 1940. Bližšie pozri: KAMENEC, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách. Od manifestu k manifestu*. Bratislava 2000, s. 56-62. Z dokumentu vyplýva, že kultúrnymi pracovníkmi „sišli sa v Tatranskej Lomnici, aby zaujali stanovisko k súčasným problémom slovenského života“. Poradám predsedal Tido J. Gašpar.

127 „Národný socializmus je sústava, ktorá najlepšie vyhovuje potrebám slovenského života... Predstavitelia slovenského kultúrneho a duchovného života dôrazne žiadajú, aby tento systém, ktorý najlepšie zabezpečuje slovenskú štátnosť, bol zodpovednými činiteľmi vo všetkých oblastiach národného života dôsledne, nekompromisne a bezodkladne uskutočnený... Zdôrazňujú, že uplatnenie tohto systému má sa dôsledne vykonať aj na poli kultúrnom a školskom.“ Lomnický manifest bol vlastne kritikou za nedostatočnú razanciu v kopírovaní Tretej Ríše.

128 Lomnický manifest podpísali: Valentín Beniák, Andrej Žarnov, Tido Gašpar, Ján Smrek, Milo Urban (zúčastnil sa s referátom, v ktorom „objasnil stanovisko kultúrnych pracovníkov k dnešnej politickej skutočnosti“) a matičiari Jozef Cincík a Stanislav Mečiar (s referátom „o poslaní a význame literárnej tvorby“).

129 Mená spisovateľov Mach využil aj neskôr na propagáciu národného socializmu: „Spisovatelia, umelci a učenci slovenskí ... sa manifestačne zapojujú do prúdu dejín ... Cenné je práve to, že cesta národného socializmu Adolfa Hitlera presvedčila ich o tom, že Adolf Hitler a jeho národný socializmus chce dať každému, čo mu patrí.“ *Slovenskí spisovatelia v službách národa a štátu. Z prejavu brata hlavného veliteľa HG Šaña Macha v Jurgove*. In: Gardista, 5. 9. 1940, s. 3.

130 Ján Hrušovský (1892-1975) - prozaik, novinár (počas vojny redaktor Gardistu, následne šéfredaktor Slovenskej politiky). Diela: *Zo svetovej vojny* (1919), *Takí sme boli...* (1920), *Pompiliova Madona* (1923), *Zmok a iné poviedky*, *Dolorosa a Muž s protézou* (1925), *Peter Pavel na prahu nového sveta* (1930), *Jánošík* (1933), *Búrka nad Devínom* (1936), *Neuveriteľný prípad dr. Gallusa* (1937), *Dva železné dvory* (1938), *Prízrak* (1941), *Sprisahanie proti svetu* (1942).

„Literárne najvyššie hodnotené sú jeho prózy z 20. rokov. Vyvrcholila nimi analytická tendencia Hrušovského tvorby, expresionistický prieskum človeka. Hrdinovia jeho poviedok

ktorý v tomto provládnom médiu¹³¹ publikoval na pokračovanie svoje romány,¹³² ale napríklad aj nepodpísaný redakčný materiál o „úzkej spolupráci slovensko-nemeckej na kultúrnom poli“, kde stálo, že „samostatný fakt uzavretia dohody o spolupráci na kultúrnom poli medzi Slovenskom a Nemeckou ríšou ostane historickým dôkazom slovenskej kultúrnej vyspelosti... slovenskej reči a literatúre venuje sa osobitná pozornosť... smluvné stránky budú vzájomne usporadúvať výstavy kníh. Budú uľahčovať dovoz a vývoz tlačív a podporovať výmenu knižných publikácií.“¹³³ Hrušovský okrem toho, že počas SNP osobne viedol¹³⁴ šesťdňovú cestu kolaborujúcich slovenských novinárov po území dobytom nacistami so zámerom, aby účelovo luhali,¹³⁵ sa sám ešte v októbri 1944 vyslovil: „Teda o to ide. O tú očistu, po ktorej volá dnes každý verný Slovák... O očistu do posledných dôsledkov! ...ne-úprosne treba odstrániť všetko, čo by nás mohlo hatiť v sledovaní konečného cieľa: zábezpeky slovenskej štátnosti.“¹³⁶

Smutný dôvetok o tom, že v oficiálnych médiách neslobodného režimu je z princípu nemožná existencia akéhokoľvek skutočne slobodného a nezávislého hlasu, dokazujú nielen politické periodiká, ale aj tunajšie kultúrne časopisy; príkladom je propagácia prorožimných ideí v časopise *Kultúra* z dielne Spolku svätého Vojtecha, ktorý sa už v roku 1939 venoval riešeniu „židovskej otázky“¹³⁷ či publikoval blahoprajný príspevok k Hitlerovým narodeninám,¹³⁸ jeho nový šéfredaktor, katolícky teológ a filozof Ladislav

sa často ocitnú v krajných životných situáciách.“ *Maturitná knižnica* (Hrušovský Ján). Rádio Devín. Dostupné na: http://www.slovakradio.sk/devin/autor/index.php?page=hrušovsky_vamosM
131 Napr. Dr. Goebbels o propagande. V interview vyhlásil Dr. Goebbels medziiným, že v protiklade k vojnovým štvaniam Židov má naša propaganda mierumilovný charakter, 5.7.1942 s.2
Vystaňovali sme už 4/5 Židov. Chystajú sa ďalšie opatrenia 31.10.1942 s. 2; Nitrianski Židia nepracujú sa do svojej kože 3.11.1942 s.4

132 Napr. v roku 1942 v *Slovenskej Politike* vychádzalo na pokračovanie Hrušovského *Sprisanie proti svetu*.

133 Úzka spolupráca slovensko-nemecká na kultúrnom poli. *Význam slovensko-nemeckej kult. Dohody*. In: *Slovenská politika*, 11. 7. 1942, s. 3.

134 Z pozície, ktorú získal J. Hrušovský najneskôr v októbri 1944, keď sa stal prednostom tlačového oddelenia Úradu propagandy (Slovák, 22. 10. 1944, s. 3).

135 „Slovenskí novinári svoje poznatky z cesty uverejnia v najkratšom čase v tlači, aby celá verejnosť mala možnosť posúdiť strašný zločin“. *Slovenskí novinári v oslobodených krajinách*. In: *Slovák*, 13. 10. 1944, s. 2.

V čase tejto cesty už nacisti začali beštiálne vraždenie povstalcov aj civilov.

136 HRUŠOVSKÝ, J.: *Verní sebe, svorne napred!* In: *Slovák*, 22. 10. 1944, s. 3.

137 *K židovskej otázke*. In: *Kultúra*, r. 1939, s. 56-58. „S hospodárskymi pomermi veľmi úzko súvisia pomery kultúrne a sociálne. I tu je nadvláda Židov nepomerne vysoká. ...Uvedomelé národy snažia sa o rýdzosť a čistotu svojho národného tela.“

138 KANTOR, K.: *Ku 50. narodeninám Adolfa Hitlera*. In: *Tamtiež*, s. 107-109. „Každá doba a každé kolektívum má svoju reprezentatívnu osobnosť ... Dnes vieme, že Adolf Hitler a jeho dielo znamenajú najdôležitejší medzník ... a sú to aj nové možnosti pre malé národy a štáty Európy, ako to vďačne cíti samo Slovensko.“

Hanus¹³⁹ tu následne v roku 1941 publikoval viaceré príspevky, v ktorých sa nielen odvolával na Hitlera a národný socializmus,¹⁴⁰ ale v príznačne nazvanom článku *Slovenská štátnosť* schvaľoval politiku domáceho hneďého režimu aj s jeho „vodcom“ Tisom: „*Slovenský štát je klasickým uskutočnením ľudového štátu. ... Už zo samého pojmu tedy vyplýva jeho prvá a hlavná starosť: r a s o v á , č i ž e n á r o d n á p o l i t i k a . V slovenskom štáte je to zvlášť naliehavou, až ožehavou potrebou... I vnútorný poriadok slov. štátu sa ustáľuje: máme domácnosť pod vedením vodcu.*“¹⁴¹

Diela na režim a štát boli odpublikované nielen v tlači či v knižnej podobe, ale aj samostatným účelovým vydaním antológie týchto básní: v roku 1939 ju skoncipoval básnik Emil Boleslav Lukáč¹⁴² a vydala Matica slovenská.¹⁴³ Zbierka nazvaná *Pred ohnivým drakom* nielen predkladala oslavné básne na nový štát (o ktorom sám Lukáč uvádza, že je „*dielom Prozreteľnosti*“)¹⁴⁴, ale okrem iného chcela vytvárať zdieľanie o prirodzenosti kontinuity vývoja medzi demokraciou a totalitou, humánnosťou a antihumanitou na ceste od slobody cez autonómiu po „bábkový“ štát. Antológia zahŕňa aj básne zostavovateľa Lukáča:

*Čo tvrdo rástlo, tvrdý osud malo,
pod rakvou bilo, v snehu nezaspalo,
dralo sa k životu zubami - nehtami,
žarnovom, žalárom, krvou i slzami*¹⁴⁵

139 Ladislav Hanus (1907-1994) - rímskokatolícky kňaz, historik umenia, filozof, profesor morálnej teológie, redaktor (časopis Kultúra, v rokoch 1944-45 Obroda). Diela: *Švajčiarska cesta* (1936), *Humanistické vzdelanie* (1941), *Rozprava o kultúrnosti* (1943), *Rozhladenie* (1943), *Všeobecné kresťanstvo* (1944). „Už v tridsiatych rokoch 20. storočia sa ako jeden z prvých európskych mysliteľov zameril na fenomén skultúrňovania človeka. Kultúrnosť vnímal ako prvok duchovného života, ktorý mohol zabrániť v tom čase akútne hroziacej dehumanizácii spoločnosti.“ *Ladislav Hanus v kalendári výročí UNESCO*. In: Spravodajca Literárneho informačného centra, r. 2006, č. 1.

140 „Adolf Hitler vo svojom diele Mein Kampf pripomína, že pospolitosť, tzv. masu nemožno podceňovať. ... V programe národného socializmu uznáva sa osobnosť ako prvá hodnota.“ HANUS, L.: *Nové požiadavky katolíckeho života*. In: Kultúra, r. 1941, s. 58-65.

141 HANUS, L.: *Slovenská štátnosť*. In: Tamtiež, s. 11-17.

142 E. B. Lukáč (1900-1979) - básnik, prekladateľ, evanjelický kňaz, šéfredaktor časopisu *Tvorba* (1940-1944), tiež poslanec Slovenského snemu a člen branného a kultúrneho výboru (CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938-1945*, Bratislava 1965, s. 112). Diela: *Spoveď* (1922), *Dunaj a Seina* (1925), *O láske neláskavej* (1928), *Spev vlkov a iné básne a Križovatky* (1929), *Hymny* (1934), *Moloch* (1938) *Bábel* (1944).

„Tvorba Emila Boleslava Lukáča sa vyznačovala temnými, hlbokými tónmi, tragikou a pesimizmom s hlbavým uvažovaním a meditatívnosťou.“ *Emil Boleslav Lukáč verzu Jan Smrek*. Dostupné na <http://referaty-seminarky.sk/emil-boleslav-lukac-versus-jan-smrek/>

143 LUKÁČ, E. B.: *Pred ohnivým drakom*. Bratislava 1939.

144 Tamtiež, s. 120.

145 Tamtiež, s. 119 (*Dedičstvo*).

Zbierka vzbudila ohlas už v antifašistickej opozícii, kedy došlo k paradoxnej a výnimočnej situácii: londýnsky odboj vydal v roku 1941 antológiu antifašistických básní (medzi nimi veľa od Jesenského) a nesie pritom rovnaký názov, *Pred ohnivým drakom*.¹⁴⁶ To vydavateľ vysvetľuje už v úvodnej básni, spolu s kritikou sfašizovania Matice slovenskej ako vydavateľa Lukáčovej zbierky¹⁴⁷ a v predslove vysvetľuje, že v pôvodnej zbierke nedovolili „uverejniť 23 básní, ktoré vyjadrovali jasne, čo Slovák cítil v tých pohnutých časoch. Nemáme tých biľagovaných básní ani po ruke, hoci by boli najlepším úvodom“ a uvádza, že básne ukazujú „*profily zradcov a pomýlených služobníkov režimu*“ a varujú „*pútnikov, strácajúcich sa v krivolakom bludisku, ktorého cestičky sa končia nad priepasťou*“. ¹⁴⁸ Ostré, satirické „*básne z odbojného Slovenska*“ v tejto exilovej zbierke pranierujú Tisa („*impertinentný ten čert, z kostola prišiel, Boha slávil*“),¹⁴⁹ ľudácku totalitu, alibizmus aj kolaboráciu („*Tak teda Na stráž! Ruky dohora! / Pozdravte bleskom očí, hromom hlasu / perverznú lásku vašu, lásku našu: / nemeckoslovenský rod netvora!*“).¹⁵⁰ Je zaujímavé, že s umeleckou kolaboráciou sa antifašistická poézia vyrovnávala počas totality oveľa otvorenejšie, než tento fenomén pozorujeme v spoločnosti ešte aj dnes: tak ako Jesenský kritizoval spisovateľov – „*kuvikov*“, ¹⁵¹ kritizovalo sa fašizovanie literátov („*Predtým si sa zdravil: „servus“ / potom „nazdar“, teraz „Na stráž*“)¹⁵² a pranierovala sa tiež cenzúra a vyraďovanie „nevhodných“ kníh z knižníc („*to nie je drúbež z nášho dvora / nám stačí Hlinka od Sidora*“¹⁵³), spolu s nahrádzaním hodnôt za brak propagandy („*ku kultúre chodníky / sú katechizmy, spevníky / hľadanie do breviára / „Veľký rok“ Tida Gašpara*“).¹⁵⁴

Kritika kolaborácie nie je prehnaná zvlášť pri vedomí toho, že vo vnútri režimu sa podľa dnešného stavu bádania tu menovaní spisovatelia neozvali proti jeho najväčšej zvrátenosti, slovenskému holokaustu, vrátane tých literá-

146 *Pred ohnivým drakom*. Zbierka básní z odbojného Slovenska. Londýn 1941. Básne sa do cudziny dostávali ilegálnou cestou, a vydavateľ, zrejme pre bezpečnosť autorov, neuvádza žiadne meno; viaceré z básní však vyšli v povojnových zbierkach J. Jesenského.

147 „*O spoluúčasť žiadali sme / svätomartinskú Maticu / Oj, áno, vďačne, krásne bude / Matica dáva odpoveď / len v básniach nesmiú guľky hvízdať / kver trieskať, rapkať guľomet / ... a keď už oduševnenie, nuž / oduševnenie za Nemca*“. Tamtiež, s. 7.

148 *Slovo básnika - hlasom svedomia národa* (úvod J. Slávika). In: Tamtiež, s. 9-11.

149 *Čert sa zjavil*. In: Tamtiež, s. 77.

150 *Netvor*. In: Tamtiež, s. 71.

151 JESENSKÝ, J.: *Stanoviská*. In: JESENSKÝ, J.: *Čierne dni*. Liptovský Sv. Mikuláš 1945, s. 149. Báseň má vročenie 25. 5. 1942.

152 *Istému spisovateľovi*. In: *Pred ohnivým drakom*. Londýn 1941, s. 83. Satira sa týka Tida J. Gašpara.

153 *Minister čistí knižnice*. In: Tamtiež, s. 61.

154 Tamtiež.

tov, ktorí boli kňazi,¹⁵⁵ a mlčali pri ponižovaní, prenasledovaní a deportáciách „ľudských bytostí, ktoré nemajú inej viny, ako že sa narodili ako židia, zbavujú sa všetkého majetku, oberú ich o posledný zvyšok osobnej slobody a odvedú do cudzej krajiny ako otrokov“.¹⁵⁶ Naopak, dokonca ani téma holokaustu sa nevyhla oslavným veršovačkám: humoristický martinský časopis Kocúr pod vedením šéfredaktora Júliusa Silnického pravidelne prinášal okrem hrubozrného humoru aj vulgárny rasizmus:

*Židákom na tomto svete
žilo sa už ani v raji
lenže ten raj poškvrnili
židáčiská hriechu smradom
...národ proti židom volá
tiež sa ich chce čím skôr zbaviť -
taká je dnes ľudstva vôľa!*¹⁵⁷

Rovnako boli v tomto časopise terčom posmechu aj deportácie („Preboha, neberte mi môjho jediného dojiča kráv...!“),¹⁵⁸ všimol si aj tzv. „bielych Židov“ („Bielym židom Kocúr diagnózu zistí, v agónii zmiznú - a vzduch sa očistí“)¹⁵⁹ a neskôr sa terčom hanobenia stali antifašistickí povstalci¹⁶⁰ alebo spojenci pri oslobodzovaní starého kontinentu.¹⁶¹ Podpora perzekúcií sa koniec koncov diala perom ľudáckych novinárov vo všetkých oficiálnych tlačových médiách, v intenciách výrečného prejavu šéfa tlače Imricha Kružliaka¹⁶² o tom, že „nesmie sa písať o Židoch tak, žeby sa vzbudilo čo len zdanie, že sa im krivdí, lebo týmto spôsobom by sme... vzbudzovali v ľude pre nich sympatie“,¹⁶³ teda v tých istých dobových médiách, kam súčasne prispievali svojimi poetickými výtvormi naši básnici.

155 Katolíckymi kňazmi boli Dilong, Hanus, Haranta, Hlbina, Silan, Šprinc, Veigl, počas vojny študoval teológiu Zvonický a Strmeň, Lukáč bol evanjelický kňaz.

156 Výnimočný list katolíckeho kňaza blumentálskej farnosti v Bratislave Augustína Pozdecha z 20. apríla 1942, adresovaný predsedovi židovskej obce v Budapešti a poslaný nunciom v Budapešti Rottom kardinálovi Maglionemu 1. mája 1942. Bližšie: KAMENEC, I. - PREČAN, V. - ŠKOVÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945)*. Bratislava 1992, s. 108-109.

157 *Vyhánanie židov z raja*. In: Kocúr, r. 1941, č. 2, s. 20.

158 Kocúr, r. 1942, č. 9.

159 Tamtiež, s. 103.

160 Kocúr, r. 1944, č. 32, s. 373, 374.

161 Kocúr, r. 1944, č. 21. Na titulke priniesol primitívne vykresleného Afroameričana: „Ty si povolaný na to, aby si doniesol konečne do Európy civilizáciu?“

162 I. Kružliak bol vedúcim Úradu slovenskej tlače 1940-1943.

163 Kružliak pri porade so šéfredaktormi slovenských časopisov 29. apríla 1942: „Pokiaľ ide o židovskú otázku, treba, aby všetky časopisy venovali jej vážnu pozornosť, ale nesmie sa písať o Židoch tak, žeby sa vzbudilo čo len zdanie, že sa im krivdí, lebo týmto spôsobom by sme ... vzbudzovali v ľude pre nich sympatie.“ In: NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku* 7. Zvolen 2005, s. 13.

Ďalšiu súčasť režimu, jeho výbojnú militantnú politiku a vojnové ťaženie významne podchytovala nielen štátna propaganda,¹⁶⁴ okrem nej inšpirovala aj táto téma viacerých našich básnikov, spočiatku veľmi nadšene ospevujúcich armádu a druhú svetovú vojnu, na ktorej rozpútaní sa po boku nacistov podieľal Slovenský štát. Okrem spomenutej Dilongovej zbierky *Gardisti na stráž!* to bolo hneď od začiatku programové ospevovanie vojnového ťaženia, kedy sa k Tisovmu prejavu o „celom slovenskom národe“, ktorý „žije vo vojenskej odhodlanosti“¹⁶⁵ pridala na tematickej strane Slováka s bojovým titulom *Žiť - alebo mrieť!* aj Ján Smrek. Svoj príspevok nazval *Národ holubičí, či duch jánošíkovský?* a sám Smrek si v ňom aj odpovedá, že „skúsenosť nás učí, že národu sa filozofia o premáhaní zla dobrom žiaľ-bohu nevypláca“ a odhodlanie „tých, ktorí stoja v zbrani... v najväčšej odanosti vyhlasujú svoju vôľu, v každej chvíli zasiahnuť do tela nepriateľa“ dáva odpoveď „či je slovenský národ národom holubičím, alebo národom jánošíkovských skalných orlov.“¹⁶⁶

Na vojnové ťaženie slovenského štátu po boku Hitlera apelovali tiež viaceré verše V. Beniaka („*Kto Slováka si a kto si muž / prilož si k lícu zbraň!*“) a tento básnik aj o niekoľko rokov veršoval v *Gardistovi* bojovné výzvy na boj „v jednom šiku“:

*Nebude bez obetí
roztrhať starú sieť,
cez skrivené svety
ideme spolu vpred,*¹⁶⁷

pričom v tej istej dobe - písal sa apríl 1942 - už prebiehali deportácie vo svojej prvej, monštróznejšej vlne, ktorá pohltila tisíce slovenských občanov židovského pôvodu.

Do tejto kategórie síce priamo nepatrí báseň 27. *marec v Spišskej Novej Vsi* nadrealistu Štefana Žáryho, ktorá reagovala na tzv. *Malú vojnu* a jej obeť:

*Bože pre večnú svoju lásku smiluj sa nad nami
pod krídlo svoje útulné prichýľ nás*

164 „Ukrajinské ženy a deti sa stali veľmi častým námetom Cincíkových fotografií ... Propaganda Slovenského štátu zneužívala deti a ženy cudzieho štátu k obhajobe vojny na východe ako spravodlivého ťaženia slovenskej armády ... Slovenská tlačová kancelária, od počiatku Slovenského štátu upriamila svoju orientáciu na nemecké zahranično-politické spravodajstvo“ (Radoslav Ragač v úvodnom slove k výstave *Jozef Cincík: Slovenská armáda na východnom fronte*, 7.-30. 11. 2008 v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave).

165 *Slovák*, 1. 10. 1939, s.12.

166 SMREK, J.: *Národ holubičí, či duch jánošíkovský?* In: *Slovák*, 1. 10. 1939, s. 12.

167 BENIAK, V.: *V jednom šiku*. *Gardista*, 10. 4. 1942, s. 32. Nad touto básňou Čatloš vysvetľuje, že „nám rasoví pestúni nedali voľne dýchať ... nás oslobodili Nemci ... sme pre kultúru a mentalitu novej Európy kladným prvkom.“

*ostrie meča nepriateľského otup
nevymaž národ malý zo života národov
ó, Bože náš¹⁶⁸*

- avšak napriek tomu, že v nej absentovala propaganda vojny a režimu, Slovák tieto verše využil ešte aj päť rokov po ich vzniku, v roku 1944, keď ich zaradili do propagandistickej zbierky *Duch a zbraň*.¹⁶⁹ Kým Žáry nepôsobil dobrovoľne v orgánoch totalitného štátu, rukoval a neskôr bol odvelený na taliansky front, ďalší nadrealista Rudolf Fabry¹⁷⁰ oficiálne podporoval režim propagandisticky¹⁷¹ a vlastnými ilustráciami aj dopĺňal básnické zbierky exponovaných proľudáckych autorov, vrátane oceľovej holubice na obálke Dilongovej gardistickej zbierky,¹⁷² pričom to nebude zrejme len obsahom knihy, ale aj totálnym schematizmom Fabryho obalu, že toto dielo patrilo v slovenskom štáte medzi oficiálne uznané skvosty a ako také nemohlo chýbať ani na výstave *Päť rokov slovenskej duchovnej tvorby*, čo uchováávajú aj dobové fotografie,¹⁷³ zachytávajúce toto dielo tróniace uprostred výlohy kníh - aj s touto Fabryho „holubicou vojny“, v prakticky totálnom kontrapunkte oproti Picassovej holubici mieru...

Militaristickú propagandu pre režim tvorili aj básne Jána Okáľa, ktorého značnú otvorenosť v provládnej tlači dokazuje aj báseň *Defilé*:

*Raz tak poľom pôjdem hrdý
za rodu česť, farby pekné, nepriateľa zlomím srdy
a ostatný odpor zmäkne.
Boh vidí, že budem tvrdý,
keď moja zbraň strašne sekne,¹⁷⁴*

kde tieto autorove verše v *Gardistovi* stoja pri 3. výročí vzniku Slovenského štátu popri fotografiách s vojnovými výjavmi a uniformovanými strážcami režimu titulovanými Žarnovovým veršom: „*Umrel národ holubičí - nový národ, na pochod!*“¹⁷⁵ Neskôr Okáľ skoncipoval aj celú militantnú stránku

168 *Okienko brannej výchovy*. In: Slovák, 26. 3. 1944, s. 6.

169 Zbierku *Duch a zbraň* vydalo Veliteľstvo brannej výchovy k 5. výročiu štátnej samostatnosti. Tamtiež.

170 Rudolf Fabry (1915-1982) - avantgardný básnik, publicista a surrealistický grafik. Diela: *Uťaté ruky* (1935), *Vodné hodiny hodiny piesočné* (1938).

171 Napriek tomu, že v slovníkoch sa uvádza len to, že „1938-1946 pracoval v Bratislave ako úradník“ (*Slovník slovenských spisovateľov*. Praha 1999), Fabry pracoval na propagačnom oddelení Ministerstva národnej obrany (*Slovenská krv*, s. 106). Fabry tiež pracoval v armádnych časopisoch *Slovenský vojak* a *Obzor slovenského vojaka*.

172 DILONG, R.: *Gardisti na stráž!* Trnava 1939.

173 KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*, s. 200. Výstava *Päť rokov slovenskej duchovnej tvorby* sa konala v Slovenskom múzeu v Bratislave pri príležitosti 5. výročia vzniku štátu.

174 *Gardista*, 14. 3. 1942.

175 ŽARNOV, A.: *Nástup živých*. In: ŽARNOV, A.: *Štít*. Bratislava 1940.

do *Gardistu*, kde ju prekladá tematickými kresbičkami vojakov.¹⁷⁶ Postupom času - a tiež prehier na strane fašistickej aliancie, sa síce začína zjavovať v dielach slovenských literátov aj tienistá stránka vojny, avšak bez skutočnej analýzy toho, že to bol práve ospevovaný režim a jeho predstavitelia, kto na nej nesie reálnu zodpovednosť,¹⁷⁷ mlčaním sa navyše neobchádzali len skutočné súvislosti vojnového ťaženia, ale aj nacistické atrocitu na civilnom obyvateľstve, ktorých svedkami, a niekedy aj spolupáchateľmi, boli príslušníci slovenskej armády.

Kolaborantskej tvorbe sa nevyhli ani ďalšie zásadné udalosti v dejinách totality, či už to bolo jej ohrozenie antifašistickým *Slovenským národným povstaním* (SNP) alebo následne jej pád na konci vojny. Je známe, že pri SNP zlyhali slovenskí literáti aj kolektívne - v dobe otvoreného antifašistického povstania literáti v ľudáckej Bratislave spoločne podpísali *Ohlas proti povstaniu*,¹⁷⁸ pričom tak ako tento zahanbujúci dokument odsúdila povstalecká tlač,¹⁷⁹ propagandisticky poslužil ľudáckej tlači, ktorá sa hrdila tým, že „*Spolok slovenských spisovateľov v súvislosti s udalosťami, ktoré vyvolal zákerný nepriateľ na Slovensku, vydal tento ohlas*“¹⁸⁰ a apelujú „*na slovenské svedomie. ...Voláme národ, aby sa spamätal. Voláme rozvážnych a spravodlivých kormidelníkov národa, aby ho vyviedli z terajších osudových úskalí k jednote a pokoju*“. V *Slováku* ho publikovali na tej istej strane, kde stáli vyfabrikované správy o „*židobolševických banditoch*“, ktorí „*rozpárali brucho žene v požehnanom stave, vybrali z neho plod a vložili do jej rozrezaných úst - typický židovský sadizmus*“,¹⁸¹ a podpisy literátov propagandisticky využili aj neskôr¹⁸².

Okrem tejto kolaborácie s rúcajúcou sa totalitou nechýbalo opäť ani veršované hanobenie antifašistického odboja - počas SNP totiž nastala tragikomická situácia, keď vznikala nielen antifašistická tvorba, ale vo vlád-

176 OKÁE, J.: *Meč a paleta*. In: *Gardista*, 12. 7. 1942, s. 6.

177 „V histórii to už musíme zaznačiť. Volili sme, a to nie náhodne, najužšiu spoluprácu s Veľkonemeckou ríšou pod vedením Adolfa Hitlera. My s Adolfom Hitlerom vydržíme do konca!“ Tisov prejav z 31. augusta 1941.

178 *Ohlas proti povstaniu* bol odobrený Machom, ktorý z neho vyhodil dvojznačné pasáže a ešte predtým sa pokúsil o skoncipovanie podobného protipovstaleckého *Ohlasu* aj Tido Gašpar. Pod *Ohlasom* svoje podpisy zanechal nielen predseda Spolku slovenských spisovateľov Beniak a podpredseda Žarnov, ale aj tajomník Ľudo Zúbek, R. Dilong, K. Strmeň, E. B. Lukáč, M. Gacek, J. Kostra, okrem nich podpísali aj Dobroslav Chrobák, Ján Poničan a Ján Smrek. Bližšie pozri: KAMENEC, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách. Od manifestu k manifestu*, s. 56-62.

179 Povstalecká tlač už názvami označovala tento produkt: *Manifest hanby, Dokument čiernych dní* (Michal Chorvát) *Plníme odkaz mŕtvych* (A. Matuška). KASÁČ, Z.: *SNP v kontexte slovenskej literatúry odporu*. In: *Literatúra a Slovenské národné povstanie*. Banská Bystrica 1994.

180 *Ohlas slovenských spisovateľov k národu*. In: *Slovák*, 5. 10. 1944, s. 3.

181 *Z činnosti židobolševických banditov: Rozpárali brucho žene v požehnanom stave*. In: *Slovák*, 5. 10. 1944, s. 3.

182 Napr.: *Slovenská duchovná avantgarda ide s národom. Na okraj ohlasu slovenských spisovateľov*. In: *Slovák*, 6. 10. 1944, s. 3.

nom tábore aj kolaborantská, de facto anti-antifašistická poézia. Dokladom je napríklad predstaviteľ katolíckej moderny Ján Motulko¹⁸³ s básňou, ktorá už svojím názvom - *Vred* - napovedá, ako autor chápe odboj proti fašizmu:

*Nie je preňho čudným zjavom
prevrátiť kabát ako fúka -
Taký je v národe: vred v tele zdravom...
Nashŕňať zlata, to je sláva!
Národ nech trpí.
Nech sa len prevalí zloba dravá,
vytrčí hlavu zo dier krtích...
Nastaví zasa klzké dlane.
Nie je to preňho čudným zjavom:
Nasypať zasa pýta na ne.
Taký je v národe: vred v tele zdravom.*¹⁸⁴

Táto Motulkova báseň vyšla v *Domobrane*, vyhranene fašistických novínach¹⁸⁵ vychádzajúcich počas Povstania.

Postoje k režimu nezrevidoval v jeho finále ani Rudolf Dilong, ktorý dokonca napísal proti antifašistickej rezistencii a pádu fašizmu celú zbierku *Súdení*.¹⁸⁶ Datoval ju ako „*napísanú za puču*“, nachádzajú sa však v nej aj básne datované tesne po kapitulácii, v júli 1945; tento autor stál až do konca za režimom, ktorý sa podieľal na rozpútaní svetovej kataklizmy a bol terčom útoku protihitlerovskej koalície. Za motto knihy si Dilong zvolil verše:

*Moja vlasť práve zaniká
a pľuje na hrob vlastný*¹⁸⁷

a o oslobodení Slovenska a konci druhej svetovej vojny veršuje v júli 1945 ako o temne:

183 Ján Motulko (1920) - básnik, redaktor (pracoval na kultúrno-propagačnom oddelení Ministerstva obrany, neskôr v armádnom periodiku *Front a vlasť*). Dielo: *Blížence* (1944). Po vojne redaktor Spolku sv. Vojtecha a Katolíckych novín.

„Pod vrodenu jemnosťou cítiť skromnosť a hlbokú pokoru. Píše o človečenstve a aj za jeho fotografiami stojí ľudská bytosť.“ POLÁKOVÁ, K.: *Nezabudnite na básne*. In: Katolícke noviny, r. 2002, č. 20.

184 MOTULKO, J.: *Vred...* In: *Domobrana*, 18. 11. 1944, s. 5.

185 S článkami o „židobolševických pučistoch“ (*Pplk. J. Šmigovský. Spomínam na Nitru*. In: *Domobrana*, 11. 11. 1944, s. 1), „Cigánkach a tiež židoviek, tejto zberby“ (*Takto to skončilo v Banskej Bystrici*. In: *Domobrana*, 18. 11. 1944, s. 3) či „slovensko-nemeckom kamarátstve zbrani“ (*Domobrana*, 11. 11. 1944, s. 5). *Domobrana* mala redakciu priamo na Úrade propagandy, ktorý bol majiteľom aj vydavateľom, so zodpovedným redaktor stot. pech. Jánom Doranským.

186 DILONG, R.: *Súdení*. 1946.

187 Tamtiež.

*Nad mestom tiahne prach a mrak,
nad dedinami dym,
srdce mi kvíli, slzí zrak,
je temno – nevidím,*¹⁸⁸

Kým Jesenský ešte na samom počiatku režimu zložil samizdatovú kritiku nových pomerov („*Ja sa hanbím, že som Slováč: / naše panstvo zradné / osemdesiat miliónov / nemčúrov tu vládne*“),¹⁸⁹ Dilong aj po šiestich rokoch a po nastolení svetového mieru stojí na totálne opačnom póle:

*Ja sa hanbím, že som Slováč,
... voľnosť moju ozbíjajú,
slobodu mi kradnú,
...ja sa hanbím, že som Slováč,
moje plemä zradné!*

- v básni, ktorú nazval *Slovenská hanba*.¹⁹⁰ Viditeľnejší rozpor medzi jedným a druhým svetom ťažko možno nájsť.

Treba poznamenať, že celý okruh uvedených tém kolaborantskej tvorby nefiguroval v dielach slovenských literátov len v reálnom čase, ale aj ex post, v ľudáckej exilovej literatúre, a kým niektorí z domácich prorežimných umelcov po vojne svoje postoje prehodnotili, viacerí naopak na rovnakých pozíciách zostali, ba smutné reziduá môžeme nájsť v básnickej tvorbe po páde komunizmu, v demokratickom systéme, ktorý dokonca na tvorbu sympatizujúcu s týmto obdobím demontáže demokracie nezriedka prispieva zo štátnych prostriedkov a v ktorom je dnes už propagácia fašizmu a jeho ideí trestná.¹⁹¹

Práve toto konštatovanie môže byť nielen záverom príspevku, ale aj akýmsi dodatočným odôvodnením vzniku eseje: pretože totalitou 1939-1945 sa umelecká kolaborácia v našich zemepisných šírkach zďaleka neskončila, po hnedej totalite prišla červená, s podobnými témami, ódami, servilnosťou a kolaboráciou, ba zavše aj menami. Naši literáti totiž, žiaľ, opäť stáli zoči-voči brutalite moci, antihumánosti a zvrátených ideí a opäť často podľahli; ba reziduá predošlých postojov a zlyhaní pretrvali aj do demokratického dneška, s nekritickým pochlebovaním tej-ktorej vládnucej moci či útekom do pohodlných slonovinových veží, spolu so svojím talentom, intelektom a mravnou povinnosťou človeka nemlčať, keď luhanie aj mlčanie môže byť spoluvinou.

188 Tamtiež, s. 9-10 (*Rozlúčka*).

189 JESENSKÝ, J.: *Ja sa hanbím* (14. 11. 1940).

190 DILONG, R.: *Súdení*, s. 3-4.

191 §260, §261, §198, §198a, §422.2 Z.z., a trestná sadzba ešte stúpa (§260 ods.2 a), pokiaľ tieto trestné činy páchatel' „spácha tlačou, filmom, rozhlasom, televíziou a iným podobne účinným spôsobom“.

SUMMARY

Sketch of topic of artist collaboration of the representatives of Slovak literature during totalitarian regime 1939 – 1945.

Author (journalist and prosaist) shows the fact, that also artistic and creative collaboration of Slovak writers was part of collaboration in existing period. Uncritical and pro-regime works were created during the regime in 1939-1945 written by most significant representatives of the literature (Žarnov, Urban, Tido Gašpar, Beniak, Dilong and catholic modernism, J. Hrušovský, Smrek, Kostra, etc). Themes of pro-regime works included foundation of the state (March 14) and its jeopardizing (in antifascist Uprising and anti-Uprising works) and fall at the end of World War II. Also the works about leading authorities of the regime, about military campaign and militant policy and about paramilitary groups of Hlinka's Guard were created. Pro-regime and propagandistic literature was published in governmental press, but also in volumes of books. This collaboration in Slovakia was almost at full-area and opposition against those tendencies and antifascist publications missed. The article tried to prove, that participation of our writers at the existence and function of totalitarian military regime is underrated till today. It is also expertly unmapped and this chapter is ignored concerning our writers and poets. This absence is a symbol of the fact, that pro-regime works from that period is not even expertly defined (in contrast to artistic collaboration during following Communist dictatorship, socialistic realism).

Gizi Fleischmannová

KOLABORÁCIA ALEBO SPOLUPRÁCA? (ÚSTREDŇA ŽIDOV AKO PROBLÉM ŽIDOVSKEJ SPOLOČNOSTI)¹

KATARÍNA HRADSKÁ

V každom štáte, ktorý Nemci obsadili a kde sa prejavoval ich vplyv a moc, začali riešiť židovskú otázku okamžite a priamo na mieste. Scenár bol všade rovnaký: Nemci najskôr obsadili židovskú centrálu, kde viedli spravidla krátky rozhovor s najvyššími predstaviteľmi židovskej obce, počas ktorého ich oboznámili so svojimi predstavami a postupom pri riešení židovskej otázky. Židovské náboženské obce sa v obsadených štátoch premenili na židovské rady, ktoré boli nútené plniť všetky príkazy, ktorými Nemci výrazne zasiahli do chodu i štruktúry každej židovskej komunity.²

Prvé židovské rady vznikli v okupovanom Poľsku na príkaz Reinharda Heydricha z 21. septembra 1939, ktorý sa týkal koncentrácie Židov v getách na území okupovaného Poľska.³ V novembri toho istého roku ho doplnilo nariadenie šéfa *Generálneho guvernamentu* Hansa Franka, ktoré sa začalo uplatňovať vo všetkých Nemcami obsadených štátoch.⁴ V nariadení išlo o to, že v židovských náboženských obciach, ktoré majú do 10 000 členov, musí vzniknúť 12-členná (ak majú nad 10 000 členov tak 24-členná) rada, ktorá bude garantovať plnenie nemeckých protizidovských nariadení. Od predsta-

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0052/09 – *Slovenská spoločnosť v rokoch druhej svetovej vojny: problematika spolužitia, migrácia, holokaust*.

2 V praxi to vyzeralo tak, že Nemci v nimi obsadených krajinách buď vytvorili židovskú radu v každom veľkom meste, alebo vytvorili len jednu pre konkrétny štát. Príkladom tejto druhej alternatívy je Slovensko.

3 HILBERG, R.: *The Destruction of the European Jews*. New Hawen 2003; a iné.

4 Pozri: *Faschismus-Getto-Massenmord. Dokumentation über Ausrottung und Widerstand der Juden in Polen*. Berlin 1961, dok. č. 34, s. 71.

viteľov židovských rád sa vyžadovala predovšetkým kooperácia s Nemcami pri plnení základných úloh, ako bolo sčítanie židovského obyvateľstva, ich označenie, súpis hnuteľného majetku, prenechanie bytov Nemcom či vyrubovanie a vymáhanie príspevkov. Keďže okupácia každej krajiny zasiahla už aj tak labilnú ekonomickú štruktúru židovského obyvateľstva, členovia židovských rád museli riešiť aj problémy so zásobovaním, zdravotnou starostlivosťou, resp. museli prispôbiť systém pomoci novým podmienkam, ktoré panovali všade tam, kde židovské rady pôsobili. Keď prihliadneme na skutočnosť, čo všetko spadalo pod kompetenciu židovských rád v poľských getách a čomu všetkému sa museli podriaďovať, nevyhneme sa konštatácii, že *Ústredňa Židov* na Slovensku riešila v podstate tie isté úlohy, a teda že je namieste hľadať paralely medzi medzi oboma organizáciami. Celkom oprávnená je preto otázka, či *Ústredňa Židov*, ktorá bola taktiež nanútenou židovskou inštitúciou pôsobiace počas slovenského štátu, je ekvivalentom židovských rád, alebo či má v ich systéme osobitné postavenie, a to vzhľadom na podmienky, v ktorých vznikla a pôsobila.

Ústredňa Židov bola od začiatku svojho fungovania akýmsi špecifikom.⁵ Predovšetkým: vznikla v čase, keď Slovensko nebolo priamo okupované nemeckými vojskami, a aj napriek tomu, alebo možno práve preto – na Slovensku už pôsobil nemecký poradca pre riešenie židovskej otázky Dieter Wisliceny,⁶ ktorý sa – vzhľadom na svoje kompetencie – výrazne angažoval za vznik *Ústredne Židov*. Krátko po príchode do Bratislavy získal prehľad nielen o situácii v krajine, ale aj o stave židovskej komunity. Využil svoje kompetencie, aby dal podnet na založenie centrálnej židovskej organizácie. Wisliceny svoj zámer obhajoval slovami, že *Ústredňa Židov* bude pôsobiť a vystupovať ako organizačný a vyjednávací partner pre otázky vystahovania. Keď na základe *vládneho nariadenia č. 234/1940 Sl. z.* boli zrušené všetky židovské spolky a združenia, ich majetok bol zhabaný a 26. septembra 1940 bolo založené jediné združenie – *Ústredňa Židov*.⁷ Vláda svoje rozhod-

5 Jej predchodkyňou bola Židovská ústredná úradovňa pre Krajinu Slovenskú (ŽÚÚ), ktorá vznikla v októbri 1938. Jej vznik sprevádzali rozpory medzi zástupcami ortodoxného slovenského židovstva a sionistami, resp. neochota navzájom spolupracovať. Židovská ústredná úradovňa začala pracovať bez účasti ortodoxných. Zaoberať sa mala aktuálnymi problémami slovenských Židov, a to vytvorením jednotného centrálneho orgánu na obranu základných práv Židov. Jej zakladateľmi boli väčšinou členovia niekdajšej Židovskej strany, ktorí sa usilovali nájsť istú alternatívu voči spôsobu komunikácie ortodoxných Židov s predstaviteľmi vládnucej politickej strany. Mienili tak robiť prostredníctvom legitímneho politického boja, ktorý bol založený predovšetkým na zásade rešpektovania ľudských práv. Židovská ústredná úradovňa zanikla bez toho, aby zjednotila oba prúdy zástupcov slovenského židovstva.

6 Pozri HRADSKÁ, K.: *Nacistickí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Prípady Wisliceny*. Bratislava 1999, 133 s.

7 Pozri: *Slovenský zákonník*. Čiastka 49 (vydaná 30. septembra 1941), s. 371.

nutie založiť ju odôvodnila aj tým, že takáto organizácia je dôležitá nielen na zjednodušenie komplikovaného stavu vyplývajúceho z existencie mnohých židovských organizácií, ale vzhľadom na potreby efektívnej vládnej kontroly aj na uľahčenie pokroku v procese *arizácie*.⁸ Pre všetkých Židov žijúcich na Slovensku platilo, že členstvo v nej bolo povinné.

Od *Ústredne Židov*, ktorej poslanie, úlohy a ciele striktne determinoval jej zakladateľ – slovenský štát v zastúpení Ústredného hospodárskeho úradu, sa očakávalo naplnenie tých cieľov, ktoré sa vzhľadom na vtedajšiu spoločensko-politickú situáciu a postavenie Židov v spoločnosti javili ako naliehavé. Išlo predovšetkým o to, že *Ústredňa Židov* sprístupní nariadenia vlády všetkým Židom, že bude výlučne zastupovať ich záujmy pred verejnými úradmi, bude ich organizovať podľa sociálnych, hospodárskych a kultúrnych potrieb, že bude organizovať prevrstvenie Židov na poľnohospodárske a remeselnícke práce, ako aj židovskú starostlivosť, a že sa bude starať o židovské školstvo a kultúru.

Činnosť *Ústredne Židov* (ÚŽ) treba celkom logicky chápať v tesnej spojitosti so spoločenskými i politickými pomermi, treba ju podrobiť analýze a v niektorých bodoch aj následnej kritike. Pôsobenie ÚŽ (vzhľadom na pôvodné poslanie – zastupovať záujmy slovenského židovstva smerom navonok) nemožno v nijakom prípade chápať jednoznačne pozitívne, a to z viacerých dôvodov. Právomoc ústredne bola určená rozsahom nariadení a príkazov inštancie, ktorá ju zriadila a ktorej podliehala, teda *Ústrednému hospodárskemu úradu* (ÚHÚ). Tento fakt podstatne ovplyvnil chod *Ústredne Židov* a obmedzoval slobodu rozhodovania jej jednotlivých úradníkov, ktorí si viac či menej uvedomili zodpovednosť za svoju prácu v zložitých politických aj spoločenských podmienkach a podľa toho aj konali.

Personál *Ústredne Židov*, do výberu ktorého výrazne zasahoval ÚHÚ, sa skladal z ľudí rôznych politických a židovských prúdov, ale aj rozličných kategórií: múdrych, zaslúžilých a skúsených, ale aj zlých a nebezpečných elementov, ktorí svojou činnosťou Ústredni v podstate škodili. Bolo to teda veľmi rôznorodé zoskupenie a takéto sa javí aj s odstupom rokov. Išlo buď o byrokratov, ktorí svojím prístupom k plneniu povinností robili viac zla ako dobra, o tých, ktorí boli schopní robiť skutočne všetko – aj udávať a zrádzať vlastných, no aj o funkcionárov, ktorí už v začiatkoch pochopili, čo je podstatou ich pôsobenia v tejto inštitúcii. Pracovníkmi ÚŽ boli nepochybne aj takí, ktorí situáciu vedeli využiť vo svoj prospech, ktorí boli dostatočne bystrí na to, aby si domysleli, že vybudovať si akú-takú pozíciu v rámci Ústredne (aj vďaka konexiám) malo v tom čase väčšiu cenu ako miesto kdekoľvek dobre plateného úradníka. Do chodu Ústredne nijako zvlášť nezasahovali. V tichosti

8 Yad Vashem Jerusalem, fond M-5/1.

si plnili svoje (administratívne) úlohy, čo väčšine z nich umožnilo prežiť. Na zamestnancov *Ústredne Židov* navyše neplatili niektoré obmedzenia, ktoré vyplývali z protizidovských zákonov. Nemuseli napríklad nosiť žltú židovskú hviezdzu, mohli sa voľne pohybovať na verejných priestranstvách a v kultúrnych zariadeniach, pretože sa na nich nevzťahovala policajná hodina, obmedzujúca pohyb ostatným Židom, neboli vyradení z verejného života, bývali vo svojich bytoch aj po nariadeniach týkajúcich sa povinnosti vystať sa z Bratislavy. Mnohí z nich využívali svoje známosti, aby získavali rozličné „výnimky“ na vyňatie spod deportácie.

Osobitne sa zmienim o dvoch kategóriách funkcionárov *Ústredne*: o tých, ktorí dobrovoľne spolupracovali s nemeckými poradcom, avšak s iným cieľom, ako tí, ktorí majú na svedomí, že nad touto inštitúciou sa rozprestrel tieň kolaboranstva a zrady na vlastných. Nemožno obísť skutočnosť, že úradník, prototyp kolaboranta, paradoxne židovský konfident a zradca v jednej osobe – Karol Hochberg, ktorého živila a aj ochraňovala samotná *Ústredňa Židov*, z Oddelenia pre zvláštne úkony urobil to, čomu sa každý slušný úradník vyhýbal, aby nemal nič spoločné s tým, čo Hochberg napáchal. Na druhej strane Gizi Fleischmannová a jej Pracovná skupina nadviazali spojenie s Wislicenym, podplácali ho, pretože verili, že zabráni ďalším deportáciám. Až príliš neskoro si uvedomili, že Wisliceny si zo Židov urobil dobre platený kšeft. V súvislosti s Fleischmannovou a Hochbergom je celkom prirodzená diskusia o otázke ich kolaborácie a spolupráce s nemeckým poradcom. Bola to spolupráca nanútená a kolaborácia zase dobrovoľná? Alebo opačne – dobrovoľná spolupráca a nanútená kolaborácia? Fleischmannová zanechala po sebe svedectvo v podobe listov, v ktorých opisuje tragédiu slovenských Židov a ktoré dokumentujú snahu (spoluprácu, kolaboráciu) jej samotnej i celej Pracovnej skupiny zabrániť prehlbovaniu tejto tragédie.

Vari najdiskutovanejším odborom *ÚŽ* bolo *Oddelenie pre zvláštne úkony*. Sám Wisliceny vo svojich svedeckých výpovediach uvádza, že toto oddelenie vzniklo na jeho popud, avšak písomný dôkaz o tom, kedy dal príkaz na založenie tohto oddelenia, pochopiteľne, neexistuje. Jestvujú však dva od seba nezávislé zdroje, ktoré hovoria o vzniku a zameraní tohto oddelenia: je to Hochbergova správa s výhľadom na budúcnosť, ktorá je datovaná 7. októbra 1942, a zápisnica z 12. decembra 1942 z *Ústrednej štátnej bezpečnosti* v Bratislave, kde Hochberga v tom čase vypočúvali. V prvej správe v časti Včlenenie oddelenia do rámca *ÚŽ* Hochberg píše: „Z príkazu starostu *ÚŽ* bolo oddelenie pre zvláštne úkony podľa listu zo dňa 11. 6. 1941 včlenené do rámca *Ústredne Židov*. Úlohou oddelenia je vykonávať práce, ktoré riadny chod, poťažne tempo činnosti *Ústredne Židov* nepredvída a ktoré sú požadované starostom *ÚŽ* na rozkaz nadriadených orgánov pre zvláštne ciele.

Hlavnou úlohou sú štatistické a s týmito súvisiace práce technické. Vedúci oddelenia je podriadený priamo starostovi ÚŽ.“⁹ O desať dní skôr označil Hochberg dátum vzniku „svojho“ oddelenia vo výpovedi na ÚŠB: „Evidenčné oddelenie Židov na Ústredni Židov som viedol až do 1. júna 1941, kedy bolo zriadené oddelenie pre zvláštne úkony.“¹⁰ Či išlo o preklep v dátumoch, nevedno. Oveľa podstatnejšia je Hochbergova náplň práce, pričom zdôrazňujem obdobie, keď v zmysle príkazu Ministerstva vnútra, odd. 14. a po dohode s ÚHÚ má oddelenie pre zvláštne úkony uskutočňovať všetky administratívne, technické a iné práce (vyjmúc sociálnu činnosť sociálneho odboru ÚŽ) pri vysťahovaní Židov. Išlo o vypracovanie špeciálnej štatistiky, uskutočnenie dislokácie Židov z Bratislavy, spoluprácu pri vysťahovaní Židov, sprostredkovanie poštového styku s deportovanými, spolupráca s daňovým úradom ohľadom zaisteného židovského hnutelného majetku. To, že Hochberg bol ambicióznym, energickým a svojským úradníkom, odhodlaným stopercentne plniť príkazy nadriadených (rozumej Wislicenyho a ÚHÚ), dokazujú jeho hlásenia. Cítiť z nich zmysel pre detail a pre poslušnosť.¹¹

Hochberg si zároveň uvedomoval, že v osobe nemeckého poradcu Wislicenyho má veľkú oporu, čo možno chápať dvojstranne: niektorí zamestnanci Ústredne to včas postrehli a nechceli s ním spolupracovať, ale bolo dosť aj takých, ktorí sa po jeho chrbáte chceli vyšplhať čo najvyššie, pretože v jeho kontaktoch s Wislicenym videli určitú zábezpeku a istotu. Hochberg, ako aj niektorí jeho spolupracovníci od samého začiatku ignorovali dosť podstatnú skutočnosť: Wisliceny zneužil Oddelenie pre zvláštne úkony na organizovanie a praktickú realizáciu dislokácií bratislavských Židov a svoje postavenie nepochybne využil aj v nasledujúcom období. Hochbergova aktivita v tomto smere u podstatnej časti personálu Ústredne spôsobila, že na Ústredňu padol tieň kolaboranstva, ktorého sa už nezbavila. V záverečných fázach existencie Ústredne mali niektorí funkcionári čo robiť, aby meno Ústredne očistili, a treba otvorene povedať, že sa im to v podstate nepodarilo.

Ústredňa Židov a deportácie

Jednou z najčastejšie kladených otázok je, či Ústredňa Židov vedela o pripravovaných deportáciách a ako na túto skutočnosť reagovala. Z hľadiska

9 HRADSKÁ, K.: *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008, dok. 121, s. 253.

10 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 209-939-8/2-31-155. Táto zápisnica je veľmi dôležitá pre celkové pochopenie zložitého mechanizmu ústredne, Hochbergovho oddelenia, a najmä jeho samého.

11 Ešte ako pracovník evidenčného oddelenia mal na starosti vypracovanie špeciálneho štatistického dotazníka s prílohami S (sociálna) a D (daňová). Do vytvorenia čo najpresnejšej štatistiky zapojil aj dôverníkov. Jeho rukami prešlo 88 885 dotazníkov, ktoré využil aj neskôr v rámci Oddelenia pre zvláštne úkony. HRADSKÁ, K.: *Holokaust na Slovensku 8.*, dok. 26, s. 90.

dnešného poznania už nie je zložité na túto otázku odpovedať. Existuje dostatok memoárovej literatúry hovoriacej o tom, že o deportáciách do Poľska vedenie *Ústredne Židov* vopred vedelo a že dokonca hľadalo určitý spôsob, ako tragédii zabrániť.¹² Paradoxom však je, že práve o tejto etape dejín slovenských Židov máme k dispozícii relatívne málo archívnych dokumentov, ktoré by túto literatúru doplnili.¹³

Za jeden z prejavov aktívnej rezistencie, odporu voči vzniknutej situácii, v ktorej sa zmietať tak funkcionári *ÚŽ*, ako aj jej radoví členovia, možno označiť vznik *Pracovnej skupiny*. Jestvuje niekoľko verzií o tom, kedy táto skupina vlastne vznikla: buď v období, keď sa už začalo s deportáciami Židov do Poľska, alebo to bolo ešte skôr, keď sa vo vnútri *Ústredne* diskutovalo o hroziacom nebezpečenstve a keď – ako bezprostredná reakcia na toto – vznikla v kruhu niektorých zamestnancov ilegálna organizácia, ktorá si kládla za cieľ organizovať záchranné akcie. Bez ohľadu na dátum vzniku treba túto ilegálnu skupinu chápať ako jednotlivcov, ktorí zúfalstvo pri pomyslení na dobytčie vagóny a reči okolo deportácií a blížiacej sa tragédie vymenili za pragmatický postoj k udalostiam a za rozumné argumenty týkajúce sa organizovania záchranných akcií. Hlavnými postavami tejto skupiny boli ľudia zo všetkých prúdov vtedajšieho židovského spektra: ortodoxný rabín Michael Dow Weissmandel, liberálny rabín Armín Frieder, architekt Andrej Steiner, reformovaný Žid a asimilant, právnik Tibor Kováč, sekulárny sionista Oskar Neumann, Wily Fürst, ako pokladník, a jediná žena – sionistka Gizi Fleischmannová. Už to, že išlo o Židov rôznych svetonázorov a politických línií, ktorí sa dokázali zjednotiť, aby spoločne čelili nepriateľovi, bolo už vtedy celkom iste výnimočné.

Obdobie vzniku *Pracovnej skupiny* bolo pre existenciu slovenského židovstva prelomové. Na čele *Ústredne Židov* stál v tom čase A. Sebestyén. Už v predošlom texte je uvedené, že to bola v podstate dosadená figúrka. On sám nikdy neprekročil svoj vlastný tieň a nikdy nenabral dostatok osobnej odvahy na to, aby sa vzpriechil a dal najavo, že mu skutočne leží na srdci osud jeho súvercov, nehovoriac už o tom, či urobil všetko, čo mal, aby ostatných dostatočne jasne informoval o tom, čo vedel on i jeho najbližší spolupracovníci. Na jeho obhajobu nie je najšťastnejší argument typu, že žiadal, „*aby deportovaní boli pred transportmi očkovaní proti týfusu, aby sa po injekciách mali možnosť vyliečiť z vysokých teplôt a až potom nech sa dajú natlačiť do vagónov a aby každá osoba mala k dispozícii dostatok liekov či obväzového*

12 Napríklad FRIEDER, E.: *Z denníka mladého rabína*. Bratislava 1993 ; NEUMANN, O.: *In Schatten des Todes*. Tel Aviv 1956.

13 Pozri NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (ed.): *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke*. Bratislava 2003.

materiálu, lebo toho je v Poľsku nedostatok“.¹⁴ Týždeň po tejto starostovej žiadosti sa začali deportácie. Desiatitisíce Židov žilo v predstavách, že odchádzajú na prácu. Čo všetko sa však v skutočnosti vedelo o tom, čo sa dialo v Poľsku? Nevylučujem, že existuje viacero názorov na jednu jedinú otázku: mali funkcionári ÚŽ a už aj členovia Pracovnej skupiny o situácii dostatok relevantných informácií a ak áno, urobili všetko pre to, aby sa o nich dozvedeli tí, ktorí sa ich mali celkom prirodzene dozvedieť najskôr? V prvej správe Dionýza Lenarda o pomeroch v Majdanku, ktorú mala k dispozícii aj ústredňa, nie je pochopiteľne, zmienka o plynových komorách, a ani o masovom vraždení. Na základe akých informácií potom Fleischmannová v júni 1942 písala svoju správu *Medzinárodnému Červenému krížu* o tom, že tragédia slovenských Židov dosiahla vrchol?¹⁵ Postačili jej informácie poslov a židovskej verejnosti, ktorá bola podľa môjho úsudku lepšie informovaná ako úradníci Ústredne, alebo sa odvolávala aj na informácie Lenarda? Sú to hypotetické úvahy, ktoré však v sebe nesú určité percento pravdepodobnosti. Otázku informovania, teda nezatajovania, pokladám za kľúčovú. Zhodujem sa s názorom, že keby sa Židia (mám na mysli najmä tých, ktorí boli ďaleko od Bratislavy, kde sa predsa len ľahšie dalo dostať k rozličným správam) včas dozvedeli to, o čom medzi sebou hovorili najvyšší predstavitelia Ústredne, určite by reagovali inakšie. Svoju úlohu, nepochybne, zohral aj ďalší fenomén, a to strach. Za istý prejav zbabelosti pokladám to, že niektorí z funkcionárov Ústredne sa báli hovoriť nahlas o tom, čo vedeli. A prečo by to aj robili? Medzi „obyčajnými Židmi“ totiž platilo, čomu premnohí verili, že Židia odchádzajú do Poľska pracovať. Ak by sa židovská verejnosť postupne dozvedala pravdu, teda aké pomery panujú v ich „nových domovoch“, mohlo by to výrazne ovplyvniť „disciplínu“ nastupovania do transportov. Pravda, táto nevedomosť platila len do istého času, a aj to nie pre všetkých. V *Pracovnej skupine* mali od určitého času k dispozícii dostatok informácií o masovom vyvražďovaní, o tom niet sporu, a taktiež robili všetko, čo mohli, aby situáciu zvrátili, pričom riskovali to najcennejšie – vlastný život. Otázkou je, čo všetko túto ich snahu sprevádzalo, ako sa *Ústredňa Židov* vyrovnávala s vedomím, že židovská verejnosť jej v rokoch 1943 – 1944 už v podstate ne-

14 Pozri: HRADSKÁ, K.: *Ústredňa Židov 1940-1944*. Bratislava 2008, dok. č. 75.

15 HRADSKÁ, K.: *Holokaust na Slovensku 3. Listy G. Fleischmannovej. Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských aj európskych Židov*. Bratislava 2001, s. 20 – 30. Fleischmannová aj prostredníctvom tohto listu chcela doceliť získanie peňazí od rôznych zahraničných záchranných organizácií, ktoré mali slúžiť na zastavenie deportácií, tak ako to sľuboval Wisliceny. Navyše, nemecký poradca, keď sľuboval zastavenie deportácií v roku 1942 (v čase od augusta do prvej polovice septembra nešiel zo Slovenska žiadny transport – pozri Príloha č. 4), vypracoval súbor ďalších protizhidských opatrení, ktoré smerovali k pokračovaniu deportácií. K tomu pozri HRADSKÁ, K.: *Nacistickí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Prípád Wisliceny*, s. 47.

dôverovala, hlavne potom, keď ich najvyšší zástupcovia nástojili na tom, že do pracovných táborov má byť umiestnený zvyšok Židov. Pracovné tábory v tomto období Židia pokladali za prestupnú stanicu do Osvienčimu. To, že ich vedenie Ústredne nabádalo, aby do táborov dobrovoľne nastupovali, chápali ako zradu i ako kapituláciu – v tom čase sa už otvorene hovorilo o tom, že v koncentračných táboroch na nich čakajú plynové komory, ktoré znamenajú istú smrť.¹⁶

Rabín Weissmandel v snahe zabrániť prehlbovaniu tragédie navrhol podplácať všetkých, ktorí mohli deportácie nejakým spôsobom ovplyvniť. Nešlo len o slovenských vysokopostavených úradníkov. Chronicky známy je prípad nemeckého poradcu Wislicenyho, ktorý si nechal zaplatiť za sľuby o zastavení deportácií, ktoré nikdy nedodrжал. Weissmandel urobil kompromis predovšetkým sám voči sebe, keď navrhol, aby prostredníkom medzi *Pracovnou skupinou* a Wislicenym bol sám Hochberg, židovský kolaborant, o ktorom sa v *Ústredni Židov* len málokto vyjadril pozitívne.

Otázka zastavenia deportácií na jeseň 1942 je jednou z najdiskutovanejších tém slovenských aj izraelských historikov. Čo spôsobilo zastavenie deportácií a prečo transporty neodchádzali ani v nasledujúcom roku? Vzdala sa vláda zámeru deportovať zvyšných Židov (čo je vysoko nepravdepodobné), alebo to bola súhra mnohých okolností, teda vplyv Vatikánu, jeho žiadosti o zastavenie deportácií,¹⁷ situácia na fronte a blížiaci sa zvrät v postavení Nemecka, ktorý signalizoval jeho porážku? To všetko by mohlo teoreticky slovenskú vládu donútiť, aby uvažovala v medzinárodných súvislostiach a upustila od pôvodného zámeru. Logickú verziu zastavenia deportácií predložil historik E. Nižňanský a osvojili si ju viacerí historici. Na základe analýzy sociálneho rozmeru deportácií sa dopracoval k záveru, že vláda sa v prvej vlne deportácií zbavila predovšetkým tých Židov, ktorí jej boli na prítlač, teda spauperizovaných a nezamestnaných Židov. Fleischmannová vo svojich listoch určených záchranným organizáciám vo Švajčiarsku, nielenže opisovala situáciu slovenských Židov, ale usilovala sa zabrániť ďalším deportáciám do koncentračných táborov. Stretala sa s nemeckým poradcem Wislicenym a spoliehala sa na jeho prisľuby. Aby dosiahla svoje spolupracovala s ním. Kolaborovala? Jedno aj druhé možno akceptovať, avšak s jednou pripomienkou: Hochberg kolaboroval, aby si zabezpečil a udržal svoju pozíciu vo vzťahu k Wislicenymu a navyše to zodpovedalo jeho charakteru, Fleischmannová, chcela zabrániť ďalšej tragédii. Poučila ju až jej vlastná naivita: stala sa obeťou toho, proti čomu bojovala. Zahynula v Osvienčime 18. októbra 1944.

16 NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 5. Pracovné tábory a strediská*. Bratislava 2004, dok. 94, s. 189.

17 KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Dokumenty. Bratislava 1992.

SUMMARY

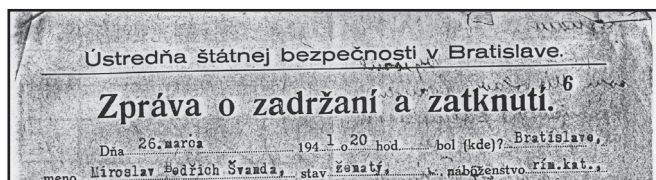
Collaboration or cooperation? (Jewish Centre as a problem of Jewish society)

Jewish Centre was founded as a direct reaction for the deportation of the Jews from the territory of Slovak state to the concentration camps. Jewish Centre was specific since its foundation: it was created in time, when Slovakia was not directly occupied by German soldiers and German advisor for the solution of Jewish question D. Wisliceny, who contributed to the foundation of this organization, was already active in Slovakia.

Activity of Jewish Centre must be understood in close connection with social and political conditions. Its activity was not expressly positive. The Centre was under direct pressure of Central Economic Office, which influenced its activity.

The article is focused to the base problem: in connection with the deportation some functionaries of the Centre cooperated with German advisor. Example of G. Fleischmann, K. Hochberg and some other representatives of the Centre served as an attempt for explanation, if there was a cooperation or collaboration, or forced cooperation.

V. ODPOR VERZUS KOLABORÁCIA V SLOVENSKOM ODBOJI

ČESKOSLOVENSKÝ DEMOKRATICKÝ ODBOJ NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939–1943 – STÁLÝ CIEĽ SLOVENSKÝCH A NEMECKÝCH BEZPEČNOSTNÝCH SLUŽIEB

ZLATICA ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ

Ani odhlasovanie vzniku samostatného slovenského štátu, okupácia českých krajín nemeckým *Wehrmachtom*, následné vyhlásenie *Protektorátu Böhmen und Mähren* a maďarské násilné obsadenie autonómneho zbytku Podkarpatskej Rusi – a teda koniec Česko-Slovenska v dňoch 14. až 18. marca 1939 – neznamenal koniec československej hrozby. Dokazuje to aj správanie nemeckých bezpečnostných služieb a rovnako bezpečnostných zložiek slovenského štátu, ktoré po celé obdobie vojny monitorovali v oficiálnom prepojení každý prejav v prospech čo len spomienky na Československú republiku.

Do počiatočného obdobia (od marca 1939 do konca decembra 1939), ktoré charakterizujem ako obdobie prehlbujúceho sa poznania, pomoci a aj tolerance, vstupovali nemecké bezpečnostné zložky reprezentované *Gestapom*¹ a *Sicherheitsdienstom* (*SD*)², posmelené neodškriepiteľnými úspechmi, a ani neskrývali, že slovenskú politicko-spoločenskú scénu už poznajú. Za nacistickú trofej považujem nadviazanie prvých kontaktov a následne aj aktívnu spoluprácu s čelnými predstaviteľmi *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany* (*HLSL*) a *Hlinkovej gardy* (*HG*) započatú už koncom septembra 1938.

1 Gestapo (Geheime Staatspolizei- tajná štátna polícia) po prvýkrát dala o sebe vedieť na jar 1933, kedy ruka v ruku s pomocou polície, zloženej z príslušníkov SA a SS, zatýkala v súlade s výnosom o opatreniach po požiari riíškeho snemu, odporcov národného socializmu s cieľom zachrániť výsledok prevratu.

2 Bezpečnostná služba riíškeho vodcu SS, založená v r. 1931; budovaná na systéme špiclov operujúcich po celom území ríše. SS (*Schutzstaffel*) a vedenie NSDAP od nej dostávali pravidelné správy o náladách medzi obyvateľstvom, o skutočných alebo údajných odporcoch režimu a o opozičných skupinách najrozličnejšieho druhu.

Pozornosť Franza Waltera Stahleckera, od mája 1938 náčelníka *SD v Oberabschnitt SS Donau*, a jeho podriadených³ sa upriamila najmä na Karola Sidora, zosobňujúceho v strane generačne, ale i fakticky stredný prúd, ktorý na rozdiel od opatrnej staršej a hlučnej mladšej reprezentácie kráča k autonómii (a ako sa dnes ukazuje aj k štátnosti) premyslene, rozhodne a neústupne. Dokumenty nemeckého *Aussenamtu* dokladajú, že nacisti vsadili na politicky istú kartu a aktivity mladých radikálnych stúpcov slovenskej štátnosti pod nemeckou záštitou⁴ im slúžili len ako kamufláž.

Otázkou však ostáva, prečo Karolovi Sidorovi oficiálne československé kruhy v Bratislave aj v Prahe preukazovali aj po 6. októbri 1938 plnú dôveru, a to napriek tomu, že on sám vernosť československému štátu podmieňoval novými a novými žiadosťami, ktoré demagogicky využíval pre rast straníckej i osobnej popularity.⁵

Karol Sidor, Ferdinand Ďurčanský, Alexander Mach, Karol Murgaš, a ďalší udržiavali od skorej jesene úzke styky s predstaviteľmi bezpečnostnej služby rišskeho vodcu *SS – Sicherheitsdienstom*. Je k neuvereniu, že svojimi žiadosťami v otázkach slobodomurárskych lóži, prípadne k židovskej otázke (*Judenfrage*), či v oblasti propagandy,⁶ výsledkom ktorej bol o. i. zvýšený záujem slovenskej verejnosti o führerovo „veľdielo“ *Mein Kampf*, požadovali od nacistov údajne „len“ odbornú pomoc, a neuvedomovali si, že takto podkopávajú demokratické základy Československej republiky. Niet pochýb, že činili tak tajne a v plnom súlade so záujmami nemeckej ríše, o čom svedčí i ten fakt, že sa im dostalo okamžitej pomoci, resp., že sami vyšli ústretovo požiadavkám nemeckých nacistov.⁷ Vo svetle týchto dokumentov i problém česko-slovenský – ako ústredný vnútorný problém druhej republiky, s ktorým ľudáci umne manipulovali – dostáva iný a až druhoradý rozmer.⁸

3 SCHVARC, M. - HOLÁK, M. - SCHRIFFL, D.: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.*, Bratislava 2008, dok. č. 58., s. 145-147.

4 Porovnaj napríklad: MUTŇANSKÝ, E. *Kalendár Slovenskej pracujúcej pospolitosti na obyčajný rok 1942*, Bratislava 1941, s. 95-96.

5 Porovnaj Sidorov rádiový prejav 26. februára 1939, ktorý o dva dni neskôr zverejnil tlačový orgán HSLS Slovákov pod názvom *Zo slz Slovákov stavali paláce v Prahe*. Slovákov, r. 1939, č. 49 (28. 2. 1939), s. 1.

6 Dňa 20. 10. 1938 bol Alexander Mach poverený zriadením Úradu propagandy a netajil sa tým, že úrad povedie podľa nacistického vzoru.

7 SCHVARC, M. - HOLÁK, M. - SCHRIFFL, D.: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.*, dok. č. 67, s. 172-176. Už začiatkom októbra prišli na Slovensko rezidenti SD Kuna Goldbach a Laurenz Karbus, i keď v oficiálnom postavení žurnalistov.

8 O. i. dosvedčujú to aj aktivity K. Sidora, ktorý požiadal už 1. novembra 1938 F. W. Stahleckera o rozhovor: „S odvolaním na Žilinskú dohodu zo 6. októbra 1938 Sidor povedal, že Slováci sa ihneď chceli odtrhnúť od Čechov a vyhlásiť nezávislé Slovensko. Pred týmto rozhodnutím chce spolu s Ďurčanským a Tukom poznať stanovisko ríše. S odvolaním na Mníchovskú dohodu veľmocí požiadajú vodcu, aby garantoval samostatnosť Slovenska. Ak by úplné osamostatnenie nebolo možné, uprednostnia pred akýmkoľvek spojením s Čechami pri-

Vďaka *Anschlusu* v marci 1938 si *SD* vytvorila pevné zázemie vo Viedni, odkiaľ monitorovala Slovensko, kde si do konca roka 1938 vybudovala pevnú sieť spolupracovníkov a špicľov. S ich pomocou sledovala a rozkladala československé záujmy aj priamo,⁹ keď sa sústredila na odkrytie agentúrnej siete československých vojenských spravodajcov,¹⁰ budovanej z vlastného územia prostredníctvom predsunutej agentúrnej ústredne (*PAU*) a udržiavanej prostredníctvom aktivít *Úradu vojenského pridelenca Republiky Československej* v čele s vojenským atašé plk. gšt. Rudolfom Eduardom Kučerom v Rakúsku a mjr. gšt. Bohumilom Kleinom v Maďarsku. Plk. gšt. Kučera bol už začiatkom apríla 1938 v svojej činnosti pochopiteľne značne obmedzovaný, vyzývaný k odchodu, až napokon k 30. aprílu 1938 bol jeho úrad (rovnako ako celý zastupiteľský úrad) jednoducho zrušený. Za týchto okolností vojenský diplomat Kučera odišiel do Prahy¹¹ a všetok písomný materiál vzal so sebou, pričom jeho časť odovzdal výzvednému stredisku v Bratislave, odkiaľ boli naďalej riadené aj ním založené agentúrne siete.¹² To bol i dôvod, prečo ho *Gestapo* 2. februára 1940 zatklo a dva mesiace držalo vo väzení, prešetrujúc predovšetkým jeho spravodajskú činnosť práve z obdobia jeho diplomatického pôsobenia vo Viedni.¹³

Rovnakú činnosť zastrešoval aj československý vojenský atašé v Budapešti mjr. gšt. Klein,¹⁴ ktorý sa ako prvý čs. vojenský atašé vôbec dôrazne

pojenie, začlenenie alebo podriadenie sa ríši. Sidor, ktorý je ochotný kedykoľvek odcestovať do ríše, žiadal doverníka, aby jeho vyhlásenie sprostredkoval nemeckým miestam.“ Porovnaj tamtiež, dok. č.99, s. 283-284.

9 A to zrejme na rozdiel od Abwehru ktorý v tomto období aj v tomto priestore používal taktiku maskovania odporcov Hitlerovej diktatúry než demaskovania nepriateľských agentov.

10 Porovnaj správy: Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, sbírka Velitelství vojenské zpravodajské služby (Sb. 37), 37 – 153- 1/11; 37 – 153-11/1-4; 37 – 153 -12; 37 – 113 – 12/7-8.

11 Plk. gšt. Rudolf Eduard Kučera bol po návrate do vlasti ustanovený veliteľom Dragúnскеho pluku 6 v Brne. Po demobilizácii a likvidácii československej brannej moci začal od začiatku októbra 1939 pracovať na ministerstve školstva a národnej osvety, ale súčasne sa dal k dispozícii Obrane národa. Bol mu však známy osud vojenských diplomatov mjr. gšt. Kleina a rovnako plk. gšt. Antonina Jana Hrona, bývalého pridelenca v Nemecku, ktorého *Gestapo* zatklo v polovici decembra 1939 spolu plk. gšt. Václavom Kropáčkom a plk. gšt. Josefom Ptákom, čelnými pracovníkmi Ústředního vedení Obrany národa, a snád' aj preto postupne svoju činnosť v Obrane oslaboval. Podrobne: Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Československá vojenská zahraničná služba v kritických dňoch československej štátnosti – 14.-16.marca 1939*. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. – HOFMAN, P. (ed.): *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939-1945*), Praha 2008, s. 114 an.

12 VÚA – VHA Praha, Sb. 37 –153-19; 37 –153-22; 37 –153- 60/3.

13 Plk. gšt. Kučera bol síce 28. 4. 1940 prepustený, ale ďalej zostal pod drobnohľadom *Gestapa*, čoho si bol on vedomý a do odboja sa aktívne zapojil až v roku 1945. VÚA-VHA Praha, f. Kvalifikační listiny vojenských osob.

14 Mjr. gšt. Bohumil Klein bol ustanovený vojenským atašé k l. 10. 1937 a vo funkcii zotrval až do konca apríla 1939, kedy bol odvolaný do protektorátu. Tamtiež.

ohradil proti nemeckej výzve odovzdať úrad nacistom, a to i potom čo tak učinil jeho nadradený vyslanec Miloš Kobr. Mjr. gšt. Klein trval na tom, že v tomto zmysle žiadne inštrukcie či rozkaz z *MNO* neobdržal. Tie prišli 20. marca 1939 o 19.20 hod.¹⁵ Na základe rozsiahlej spravodajskej činnosti proti ríši doloženej práve agentmi *SD*, vystupujúcimi pod falošnou identitou odbojárov, či sympatizujúcich s odbojom, bol tento československý vojenský diplomat umučený už 14. októbra 1939 v Petschkovom paláci v Prahe.

Slovenské bezpečnostné zložky – za aké považujem 16. júla 1938 obnovenú *Rodobranu*¹⁶ a v tom istom mesiaci založenú *HG*, ktorá vznikla (obdobne ako nacistické *Sturmabteilung* – *SA*) na ochranu svojich členov a straníckych záujmov – sa správali ako súrodenci obdivujúci staršieho brata, ktorí svoje neisté kroky pred neveriacimi pohľadmi okolia umocňovali rachotom ťahajúce káčera. Zakrátko – „čírou náhodou“ 28. októbra 1938 – sa však *HG* stala jedinou brannou organizáciou, majúcou právo zabezpečovať bezpečnosť na Slovensku voľne a slobodne, čo bol zásadný vklad v dláždení cesty, ktorá významne ovplyvnila aj konečný produkt obdobia nemecko-slovenskej pomoci a vzájomnej tolerancie. Pochopiteľne však ani jedna z týchto zložiek nemohla nadobudnúť, a ani nenadobudla, čo len zmenšený rozmer *SD*, a nemohla ani ochromiť či anulovať činnosť Policajných riaditeľstiev (v Bratislave a Prešove) a úradov, ktoré v rámci zastrešujúceho *Ministerstva vnútra* (*MV*) pracovali v intenciách československej štátnosti¹⁷ aj vďaka prítomnosti českých úradníkov. Situácia sa však radikálne zmenila po 15. marci 1939, kedy práve z týchto úradov boli prednostne prepúšťaní Česi, a tieto zostali vo výhradných rukách Slovákov.

Obdobie od marca do konca decembra 1939 charakterizujem aj ako obdobie usilovnej organizácie a výstavby novej, silnej bezpečnostnej siete v rámci *MV* slovenského štátu. Toto tvrdenie dokazuje veľký počet zis-

15 Telegram mjr. gšt. Bohumilovi Kleinovi, ale rovnako aj všetkým ostatným čs. vojenským atašé v zotrúvajúcom v úrade, bol doručený v znení: „*PERSONAL URADU VOJENSKYCH ATTACHE SE ODVOLAVA NAVRAT PO UPLNE LIKVIDACI KANCELARSKE ZARIZENI REPREZENTACNI BYTOVE ZARIZENI A VSECHNY PISEMNOSTI ODEVZDEJTE NEMECKEMU VYSLANECTVI MATELI DOSTATEK ERARNICH PENEZ PREDDEM ZAPLATTE JIMI STEHOVANI SVRSKU PRAHA JINAK VYZADAJTE U VYSLANECTVI STOP ZBYTEK PENEZ VYUCTUJTE ZAHRANICNI POZITKY PRO DUBEN POUKAZANY = MINOBRANA 10827 ZAHR.+++*“ VÚA – VHA Praha, f. MNO-Hlavní štáb – 2.odd., k. 377, č.j. 36.889. O tri dni neskôr na základe rozhodnutia nemeckého vojenského atašé v Budapešti plk. gšt. Theodora slobodného pána von Wrede mjr. gšt. Klein odovzdal zariadenie úradu aktuárskemu tajomníkovi Josefovi Medfickému, v tom čase už len správcovi budovy (bývalého) čs. vyslanectva, ktorý bol podľa pokynov k dispozícii nemeckej strane v čele s vyslancom Otto von Erdmannsdorffom.

16 A rozpustenú 24. 6. 1940 rozkazom Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy č. 22.

17 *Výhláška MV Slovenskej krajiny č. 34/1938*. In: Úradné noviny z 10. novembra 1938 o zriadení Policajného riaditeľstva v Prešove; *Výhláška MV č. 48/1938*. In: Úradné noviny z 22. novembra 1938 o zriadení policajných úradov na Slovensku.

tení, mnohokrát udaní, evidovaných policajnými úradmi v Nitre, Banskej Bystrici, Kežmarku, Michalovciach a vo Zvolene, ktoré slúžili za podklady pre vypracovanie hlásení pre nadriadené *Policajné riaditeľstvá* v Prešove a v Žiline.¹⁸ Všetky potvrdzovali rozpačité až nesúhlasné prejavy so vznikom slovenského štátu, monitorovali Čechov - občanov protektorátu (a Čechov všeobecne) a sledovali ich správanie práve z aspektu propagácie a obnovy československej štátnosti. Pochopiteľne pozoroval sa i pohyb na hraniciach, a to zvlášť u severných a následne južných susedov, a to práve v súvislosti s presakujúcimi správami o organizovaní československých légii na poľskom území, ale aj aktivitách československých vojakov zvlášť v Juhoslávii. Situáciou na severných hraniciach Slovenska sa už koncom mája 1939 zaoberalo *Prezídium krajinského úradu* Slovenského štátu v Bratislave, ktoré malo k dispozícii celkom pravdivé správy o organizovaní „*čs. légii v Poľsku*“, o strediskách sústreďujúcich československých vlastencov, ako aj o tom, kto do vojenských jednotiek odchádzal. Poslednou kvapkou, ktorá preliala kalich úradnej zhovievavosti, bola telefonická správa od Štátneho policajného úradu v Kežmarku, že „*25. mája bol v Kežmarku bývalý generál Prchala na návšteve u niektorých svojich známych. Prišiel autom poľskej značky a so značkou CD. Pred odjazdom sa údajne generál Prchala vyslovil, že v Poľsku má poverenie zriadiť česko-slovenské légie. Včera zišlo sa údajne asi 20 bývalých dôstojníkov českej národnosti niekde za Podolíncom na našom území a potajomky sa tam radili o organizácii pre vstup do légie v Poľsku ...*“¹⁹ Ako najzávažnejšie boli však vyhodnotené zistenia, že „*po Slovensku chodia agitátori a nahovávajú pre vstup do týchto légii*“.²⁰ *Prezídium Krajinského úradu Slovenského štátu* v Bratislave jednoznačne už koncom mája 1939 označilo čs. légie za nepriateľské, namierené proti slovenskému štátu a súčasne zaujalo aj stanovisko voči tým, ktorí sa rozhodli do légii vstúpiť. Ich čin hodnotilo ako

18 MV slovenského štátu nadviazalo na činnosť autonómneho MV, ktoré činnosť vykonávalo od 9. októbra 1938, ale až do 31. decembra 1939 pracovalo v kompetenčnom dualizme s Krajským úradom (KÚ), zriadeným zákonom č. 125/1927 Zb. z. a n., ako najvyšším správnym orgánom Slovenskej krajiny so sídlom v Bratislave. Prezídium KÚ (konkrétne jeho 4. referát) mal na starosti aj otázky štátno-bezpečnostné (ďalej styk so zastupiteľskými úradmi a úradmi cudzích štátov, veci mobilizačné a iné otázky), ktoré boli kompetenčne spojené aj s bratislavskou a košickou odbočkou Spravodajskej ústredne pri Policajnom riaditeľstve v Prahe zriadenej v roku 1924. CHREŇOVÁ, J.: *Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939-1945 (Prehľad)*, Bratislava 1977, s. 15 - 21.

19 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), k. 78. *Fonogram č. 144/1939* (č.j.0295/39).

Neskôr sa potvrdilo, že gen. Prchala sa v uvedený deň v Kežmarku spolu so synom, ktorý tu absolvoval gymnázium, a manželkou naozaj zastavil. Bol na návšteve u miestneho známeho, údenára Metoda Krejzu. Kde a či sa vôbec stretol s českými dôstojníkmi sa však kežmarskému policajnému úradu nepodarilo doložiť. Tamtiež, č. j. 6451/ 39 prez.

20 SNA Bratislava, f. MZV, k. 112, č. j. 32. 862/1939 prez.

vlastizradu a trestal sa ako zločin. Súčasne uložilo všetkým podriadeným orgánom urobiť rozsiahle opatrenia na zabránenie vstupu slovenských občanov do organizujúcich sa vojenských jednotiek v Poľsku. Na ministerstvo vnútra a zahraničných vecí sa zbíjali dôverné správy zo všetkých strán Slovenska aj Poľska. Ich pôvodcami boli platení agenti,²¹ ale i celkom náhodní informátori, ako v prípade poľských robotníkov, ktorí 14. júna 1939 cestovali cez územie Slovenska za prácou do Francúzska.²²

Nad množiacimi sa ilegálnymi prechodmi a zvýšenou aktivitou stúpcov československej štátnosti sa pohoršovalo aj nemecké veľvyslanectvo v Bratislave. Protestnou nótou zo 16. júna 1939 č. 86/39 (a tiež 5. júla 1939 č. 121/39) vyslovilo nad týmito udalosťami znepokojenie a žiadalo slovenskú vládu, aby zabránila českým vojenským osobám prechádzať hranice do Poľska, a tak zamedzila aj tvorbe českej a slovenskej légie.²³ Vláda slovenského štátu sprísnila kontroly, úrady miestnej správy a bezpečnosti boli povinné podávať hlásenia vo veci „*Organizovania č.-sl. légii v Poľsku*“, a tiež podávať mesačné hlásenia o pohybe cudzincov, o počtoch zadržaných a príčinách ich zadržania.²⁴ Správa o činnosti *Policajného riaditeľstva* v Žiline za rok 1939 tak udáva, že do kartotéky štátnej bezpečnosti slovenského štátu bolo zaradených z jej obvodu 950 osôb za protištátnu činnosť. Z 360 uväznených bolo 287 väznených za neoprávnené prekročenie hraníc.²⁵

Faktom zároveň zostane, že na *Prezídium MV* celú jeseň, a to aj v hektickom období aktívneho vstupu do vojny s Poľskom,²⁶ prebiehali čulé rokovania o zriadení výkonného policajného úradu, obdobného nemeckému *Gestapu*. Nie je náhodné, že ho pomáhali vytvoriť dve policajné misie z Nemecka²⁷ a že aj ich zásluhou najvyšší úrad štátnej policajnej správy a služby slovenského štátu mohol začať vyvíjať činnosť už od 1. januára 1940.²⁸ *Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB)* - ako najvyšší elitný policajný úrad v rokoch voj-

21 Varšavský dôverník podpísaný (zrejme) ako Klein oznamoval 1. 6. 1939 (a tiež 15. 6. 1939 a nasledujúce dni), že získať údaje o čs. légiách nie je až taký problém, veď „*Varšavská tlač dosť nápadne píše aj o organizovaní českých légii vo Francii a Anglii*“ a potvrdzuje aj pohyb gen. Prchalu v Poľsku a iné dnes známe skutočnosti o výstavbe Légie Českej a Slovenskej na poľskom území. Tamtiež.

22 Tamtiež, č. j. 3.818/1939 prez.

23 SNA Bratislava, f. MZV, k. 133.

24 Tamtiež, f. MZV, k. 112, č. j. 32. 862/1939 prez.

25 Tamtiež, f. MV, k. 68, č. 1117/40.

26 Podrobne: BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*, Bratislava 2006.

27 Do čela prvej bol v júni 1939 postavený vládny radca Tanzmann. Avšak už 13. septembra 1939 bola táto nahradená misiou v čele s kriminálnym riaditeľom Josefom Vogtom. Jej členom bol aj Franz Goltz a misia bola oficiálne pripojená k nemeckému vyslanectvu, pričom práve Goltz bol jediný, ktorý na Slovensku ďalej zostal, a to v postavení policajného atašé.

28 Z posledných prác: MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, Bratislava 2007, s. 21 a n.

novej Slovenskej republiky (1940-1945) – prevzala na seba nielen boj proti agentom – záškodníkom, vysielaným na Slovensko spravodajskými, politickými a inými štátu nepriateľsky naklonenými organizáciami, a ich domácim podporovateľom, ale do jej kompetencie spadalo aj pozorovanie politickej opozície. Zároveň bola monitorovaná činnosť príslušníkov národnostných menšín, ale aj nekatolíckych cirkví, a tiež aktivita bánk a priemyselných konzorií. ÚŠB plnila nielen funkciu klasického policajného orgánu, ale bola aj politickou políciou, ktorá v prípade potreby vykonávala všetky štátno-bezpečnostné úlohy (niektoré spolu s armádou). ÚŠB sledovala aj protištátne trestné činy, prevzala agendu spravodajských aj politických oddelení polície, resp. vykonávala obranné spravodajstvo. Nevykonávala a nebola zodpovedná za ofenzívne spravodajstvo, za ktoré prednostne nieslo zodpovednosť spravodajské odd. Ministerstva národnej obrany.

Pri tomto základnom výpočte treba však zdôrazniť, že po celé obdobie rokovaní, výstavby a upevňovania ÚŠB slovenská strana, a to počnúc ministrom vnútra a následných ministerských a aj policajných pracovníkov, dosť ťažko niesla mnohé rady a spôsoby práce nemeckých policajných (ale aj spravodajských) odborníkov, ktoré často chápala ako zasahovanie do vnútorných slovenských záležitostí. Samotní nacisti tento fakt skoro postrehli, ba si naň i otvorene sťažovali.²⁹ Súčasne ale aj kalkulovali s naivnou vierou slovenských policajných úradníkov v seberovné postavenie. Pochopili, že pro forma akceptovanie sťažností,³⁰ a teda rešpektovanie suverenity naoko, ponechanie zdanlivého pocitu slobody zo samostatného rozhodovania slovenským štátnopolitickým orgánom, je tou schodnejšou cestou pre ich zásahy, ale aj double - hry a plány proti československému demokratickému odboju na Slovensku, ktorý sa stal prostredníctvom československej vojenskej spravodajskej a zahraničnej služby životne nutným partnerom československej exilovej vlády a domácim vykonávateľom jej ústredného cieľa – poraziť nacizmus a obnoviť československú štátnosť.

Nemecké nacistické bezpečnostné služby – predovšetkým SD a *Abwehr*³¹ - od začiatku podnikali všemožné kroky na monitorovanie a vkliessenie sa medzi priamych aktérov a spolupracovníkov československých PAU v Poľsku,³² Maďarsku, Juhoslávii, Francúzsku, ale rovnako Rumunsku. Od apríla

29 Porovnaj: MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, s. 29, pozn. č. 61.

30 Porovnaj: SCHVARC, M. - HOLÁK, M. - SCHRIFFL, D.: „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.*, dok. č. 145, s. 478-479.

31 *Abwehr* sa v roku 1944 stal súčasťou SD, ktorý ho premenil v svoju vojenskú sekciu.

32 Mjr. Alexandrovi Josefovi Fritscherovi sa s podporou mjr. Josefa Bartíka podarilo vybudovať agentúrnu sieť troch Predsunutých agentúrnych ústrední (PAÚ), a to v Krakove, Těšine a v Katoviciach.

1941 sa ich záujem o Slovensko takmer štyri roky premietal predovšetkým cez aktivity príslušníkov *Československej vojenskej misie pre Balkán, Blízky a Stredný východ v Jeruzaleme, istanbulskej spravodajskej rezidentúry* (resp. od Veľkej noci 1943 *Československej vojenskej skupiny*) a *Československej vojenskej misie v ZSSR*. Nacistickí agenti odmietali otvorené zásahy do chodu ÚŠB. Naopak, ponechávali jej voľnosť v monitorovaní nepriateľov slovenského štátu, a teda príslušníkov československého demokratického odboja zvlášť. Otvorene zasahovali iba v dvoch prípadoch: a) keď im horlivci zo slovenskej ÚŠB demaskovali ich ľudí, ktorých spravidla včas ukryli na inú destináciu (čo je prípad agentky SD JUDr. Jarmily Papežovej-Zevlovej; či agenta *Abwehru* Fridricha Laufera, ktorý mal pre *Abwehrstelle Wien* a *Abwehrstelle Prag* zvlášť veľkú cenu³³); alebo b).v prípadoch, keď sa na Slovensku previnil občan *Protektorátu*. V týchto prípadoch agenti SD aj *Gestapo* postupovali vždy obzvlášť tvrdo a nekompromisne, o čom sa konečne presvedčil aj desiatnik Miroslav Bedřich Švanda, mjr. Jozef Dřimal, prof. MUDr. Karel Koch, ale aj stovky ďalších Čechov, s ktorými bolo nakladané podľa príslušných zákonov. V drvivej väčšine protektorátni občania boli odsúdení k trestu smrti; v lepšom prípade k deportácii do koncentračného tábora, odkiaľ nemalo byť návratu. A teda takto boli podrobovaní tvrdším trestom, než by za svoj prečin pykali na Slovensku pod záštitou ÚŠB.

Evidentné pritom je, že ani slovenskí politici, ale ani štátni policajní úradníci nerozlišovali medzi nemeckými bezpečnostnými službami (a teda prácou SD,³⁴ *Gestapa* a *Abwehru*), tobôž nemali prehľad o jej pracovníkoch pôsobiacich na Slovensku, čo je však do určitej miery pochopiteľné. Toto konštatovanie bolo potvrdené práve na prípadoch, ktoré sa dajú charakterizovať ako čierne dni československého demokratického odboja na Slovensku.³⁵

Prvé z nich vyradili z odboja už na prelome rokov 1939-1940 Jozefa Kujana³⁶ a následne aj Jána Križana-Šindlera, mjr. Jozefa Martina Kristína a pred-

33 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. 302-156-1. Seznam ASTu – Prag, III.-F. Pozri podrobne: KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A 54*, s. 224; KURAL, V.: *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*, s. 167–180.

34 Dňa 27. septembra 1939 došlo k zlúčeniu SD a SiPo (bezpečnostnej polície) do Hlavného ríšskeho bezpečnostného úradu – Reichssicherheitshauptamt (RSHA), pričom odd. III. tvorila SD; odd. IV. tajná štátna polícia (*Gestapo*); odd. V. ríšska kriminálna polícia.

35 Československý demokratický odboj na Slovensku ako široko rezistentný subjekt, po celé obdobie vojny sledoval tri základné ciele: porážku nacizmu, fašizmu a ľudáctva, faktické obnovenie československej štátnosti a návrat k pluralite strán a parlamentnej demokracie do spoločného štátu Čechov a Slovákov.

36 Jozef Kujan bol na udanie zatknutý Sicherheitsdienstom za ilegálne prekročenie hraníc už 5. 12. 1939 v Petržalke. Previezli ho do väznice Landesgericht vo Viedni, kde bol vyšetrovaný za „velezradu a zemezradu“, za ktorou stála jeho „výzvedná a úkladná činnosť“ proti slovenskému štátu a ríši. Podrobne: SNA Bratislava, f. Prezídium MV (55), 55-18-5, inv. č. 39/3/77/39-41.

všetkým Jána Lichnera.³⁷ Celkom určite smrteľne ublížili aj mjr. gšt. Bohumilovi Kleinovi, bývalému československému vojenskému atašé v Budapešti,³⁸ a rovnako JUDr. Jánovi Bulíkovi.³⁹ To sú priame obete agentky *Sicherheitsdienstu* na Slovensku JUDr. Jarmily Papežovej-Zevlovej a Eleonóry Žákovej, ktoré prejavili veľkú ochotu „podporovať“ činnosť slovenských odbojárov. František Jurčo z ÚŠB však obe zatkol v máji 1940 v Trenčianskych Tepliciach, čím sa dopustil prvého vážneho skríženia záujmov nemeckej SD a slovenskej ÚŠB.⁴⁰

Policajný komisár a zástupca vedúceho spravodajského oddelenia ÚŠB František Jurčo bol o necelý rok neskôr svedkom i ďalšieho vážneho zásahu proti československému demokratickému odboju na Slovensku s hlbokými dôsledkami pre československú vojenskú spravodajskú službu: dňa 26. marca 1941 bol zatknutý bývalý desiatnik československej armády Miroslav Bedřich Švanda, v oficiálnom postavení riaditeľa bratislavskej filiálky kníhkupectva František Borový. V tomto prípade však nemecká a slovenská bezpečnostná služba zasahovali priam v príkladnej (a subordinačnej) spolupráci, keď *Abwehr* požiadal ÚŠB o pomoc, či popravde napísané o stafáž⁴¹ pri triumfe rezidenta Paula Thümmela (a československého spravodajského agenta A 54), ktorému sa prostredníctvom nasadeného kuriéra – provokatéra Augusta Seidla (krycie meno *Sedláček*)⁴² podarilo zničiť významnú schránku československého vojenského odboja, ktorá „žila“ v Bratislave zásluhou Švandu už vyše roka. Konanie nemeckého aj slovenského spravodajského a bezpečnostného aparátu vzbudzovalo ešte dlho po vojne dojem, že išlo o viac-menej náhodný, nevýznamný a samostatný zásah vedený proti Švan-

37 Tamtiež, f. 55-18-5, inv. č. 39/3/77/39-56.

38 Tamtiež, f. 55-18-5, inv. č. 39/3/77/44.

39 JUDr. J. Bulík bol prvýkrát zatknutý v Budapešti už v septembri 1939. Po prepadaní Juhoslávie sa 27. 7. 1941 situácia zopakovala a bol vypočúvaný vo Viedni a v Prahe a už v januári 1942 popravený v rakúskom Mauthausene. JABLONICKÝ, J.: *Ján Bulík a československý protifašistický odboj počas druhej svetovej vojny*. In: 60. výročie založenia Matice slovenskej v Juhoslávii (1932–1992), Bratislava 1992, s. 19–25. SIRÁCKY, J. a kolektív, *Slováci vo svete*, Bratislava 1980, s. 150 a n.

40 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *Cesty k sebe. Česi v odboji na Slovensku v rokoch 1939-1943*, Praha 2009, s. 140.

41 V tento deň bola požiadaná „Ústredňa štátnej bezpečnosti zástupcom Deutsche Heeresmission mjr. Wrāblom, aby svojimi orgánmi previedla v kníhkupectve Fr. Borového na Dunajskej ulici č. 21 prehliadku, ktorej by sa zúčastnil i zástupca Deutsche Heeresmission. Išlo tu totiž o podozrenie, že riaditeľ spomenutého kníhkupectva Miroslav Bedřich Švanda je jedným zo sprostredkovateľov doručovania spravodajského materiálu z Prahy cez Bratislavu, Budapešť do Belehradu ... Súčasne major Wrābel žiadal, aby Miroslav Bedřich Švanda bol zatknutý a v prípade, že je ríšsko-nemeckým alebo protektorátnym príslušníkom, bol im ihneď odovzdaný.“ SNA Bratislava, f. Odbočka spravodajskej ústredne Policajného riaditeľstva v Bratislave, 1939-1945 (ďalej 203), 203-322-28/3, k. 32.

42 ABS Praha, f. Výpovedi zamestnanců gestapa, Sicherheitsdienstu (52), 52-38-12/73, 93-102; *Spor o agenta A 54*, s. 225.

dovi, či nanajvýš uzavretej skupinke, ktorá mala za cieľ hlavne návrat starého Československa. Bezpochyby však Mirko Švanda bol až do svojho zatknutia významným spolupracovníkom československej vojenskej spravodajskej služby, prvej aj druhej garnitúry protektorátnej *Obrany národa*, a práve tak *Obrany národa na Slovensku* (a zvlášť spravodajskej odbojovej skupiny *Demec*), a jeho obchod – schránkou – miestom výmeny spravodajského materiálu – odbojárov z Prahy cez Bratislavu, Budapešť, Belehrad, Istanbul (odkiaľ sa patričné správy dostávali do ďalších československých spravodajských miest) a naopak.⁴³ Záťah v kníhkupectve bol úspešný; proti Švandovi svedčili dva balíčky materiálov z Prahy.⁴⁴ Švanda o deň neskôr pri výsluchu na *ÚŠB* priznal aj spoluprácu s Borivojom Pešičom z juhoslovanského vyslanectva, čo mu bezpochyby priťažilo, a ako protektorátny občan bol „odovzdaný kriminálnemu tajomníkovi Moczeickovi z nemeckého vyslanectva v Bratislave proti potvrdeniu“.⁴⁵ Ďalší osud Mirka Švandu bol len tragický. Po vyšetrovaniach *Gestapa* v protektoráte bol 30. júna 1942 za činnosť proti ríši popravený.

Dodnes zostáva otvorenou otázkou do akej miery *Abwehr* prizvaním *ÚŠB* k tomuto „úlovku veľkej ryby“ zároveň vykonal i oficiálny prieskum do radov samotnej *ÚŠB* a Ministerstva vnútra. Faktom však ostáva, že záťah proti Švandovi za stafáže *ÚŠB* mal čisto slovenské varianty pokračovania. V nich však už hlavným aktérom bola *ÚŠB*; tá 10. júla 1941 prekvapivo zatkla na udanie Arpáda Freia exekútora advokátskej kancelárie Michala Zibrína, jeho blízkeho spolupracovníka a poštára československej demokratickej skupiny *Demec* a následne bolo pozatýkaných takmer 70 priamych členov skupiny (vrátane jej vedúceho Vladimíra Veleckého, Konráda Ehrmanna a druhých). Skupina *Demec* v čele so svojím belehradským, neskôr istanbulským šéfom Zibrínom mala na Slovensku pre československý vojenský zahraničný odboj jedinečné postavenie. Vďaka nej pracovala na Slovensku rozsiahla československá spravodajská sieť za spoločnú československú vec, ktorá síce pozostávala z členov *Obrany národa* a ďalších skupín, avšak v spravodajskom styku sa javila ako celok. *Abwehr* jej činnosť, ako aj činnosť československých vojenských spravodajcov monitoroval prostredníctvom svojho agenta Friedricha Laufera, ktorého však po 10. júli okamžite „upratal“ do Bulharska.

Prvý, kto sa zaoberal príčinami prezradenia skupiny *Demec*, bol slovenský historik Jozef Jablonický, ktorý v zásade spochybnil obvinenie, že pôvodcom udania skupiny bol jej člen Miloš Juráš, popredný sociálny demokrat zo

43 K problematike: Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *K osudu Miroslava Bedřicha Švandu (a kapitolám československej vojenskej spravodajskej služby na Slovensku v rokoch 1939–1944)*, in: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu ...“ Pocta Jozefovi Jablonickému, Bratislava 2005, s. 104–112.

44 KOKOŠKA, J. – KOKOŠKA, S.: *Spor o agenta A 54*, s. 225.

45 SNA Bratislava, f. 203-322-28/4, 9-11, 13, k. 32.

Zvolena,⁴⁶ ktorého v januári 1945 zavraždili fašisti v Kováčovej, a teda sa obvineniam už brániť nemohol.⁴⁷ Dokumenty potvrdzujú, že táto frapantná udalosť nebola len výsledkom zostrených perzekúcií protikomunistického oddelenia ÚŠB v spolupráci s brnianskym *Gestapom*, konkrétne s jeho protikomunistickým referátom IV. A na čele s kriminálnym radcom Ottom Kolskowskim, v súvislosti s prepadnutím Sovietskeho zväzu Nemeckom. Zjavne sa ukazuje, že bola veľkým záťažom *Abwehru* proti československému demokratickému odboju na Slovensku so zásadným dopadom aj za jeho hranicami. *Abwehr* sa za danej situácie však postaral predovšetkým o svojho agenta Fridricha Laufra a zatknutých protektorátnych občanov, ale vyrovnávanie sa s nepriateľmi štátu prevzala na seba *Ústredňa štátnej bezpečnosti* na Slovensku, ktorá z Lauferových úspechov (otázkou je či vedomky alebo nevedomky) čerpala až do roku 1943, pričom obeť záťažov rozdelila do niekoľkých samostatných prípadov.⁴⁸

Daniel Kloбуšický, bývalý detektív ÚŠB spolupracujúci s odbojom však neskôr dosvedčil, že prednostovi 2. oddelenia ÚŠB Františkovi Jurčovi, neskoršiemu členovi odbojovej skupiny *Flóra*, rovnako ako jeho zástupcovi Mikulášovi Országhovi – ako hlavným vyšetrovateľom stúpcov skupiny *Demec* – bolo podozrivé, ako často ich počas vyšetrovania Nemci prekvapovali rôznymi detailmi z prípadu, o ktorých sami ešte nevedeli, ale neskôr sa potvrdili. Po čase nadobudli dojem, že Nemci sú v spojení s niekým zo skupiny. Po vyzradení mena F. Laufera, používajúceho krycie meno podľa funkcie, ktorú pred skupinou zastával, a na základe toho, že sa o neho od tohto okamžiku začali Nemci otvorene zaujímať, boli presvedčení, že je to práve Laufer - Financman, kto pracuje pre nich. Je síce pravda, že v čase, keď dozrelo Jurčovo podozrenie o Lauferovej prinajmenšom dvojakej hre, prišiel nečakane z Pešti do bratislavského hotela Palace telegram, že Financman si objednáva izbu, ale slovenskí detektívi ho tu očakávali niekoľko dní márne. Toto podozrenie počas Jurčovho pobytu na pražskom *Gestape*, kam sprevádzal na vypočúvanie Veleckého, Ehrmanna a Šťastného, sa ani nevyvrátilo, ani nepotvrdilo. Stále viac ale chápal, že Nemci hrajú hru, ktorá má zaslepiť

46 K osobnosti čiastočne: FREMAL, K.: *Protifašistický odboj Československej sociálnodemokratickej strany robotníkov na Slovensku v rokoch 1939–1944*. In: Historický časopis, r. 1992, č. 6, s. 668 a n.

47 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*, Bratislava 1969, s. 68–70.

Začiatkom roku 1943 pplk. gšt. Jaroslav Hájiček, veliteľ československých vojenských spravodajcov v Turecku, otvorene uvažoval o povolaní Miloša Juráša do Istanbulu, kde mu chcel zveriť agendu Slovensko. Aj keď sa nakoniec jeho odchod zo Slovenska neuskutočnil, aj toto uvažovanie vylučuje čo len podozrenie o Jurášovej vine z prezradenia skupiny Demec. VÚA–VHA Praha, sb. 37-92-4/30.

48 Podrobne: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *Cesty k sebe*, s. 143 a n.

oči slovenským vyšetrovacím orgánom. Bola to pre nich nanajvýš trápna hra, ktorá sa v krátkom čase diala už po tretíkrát.

Ústredňa štátnej bezpečnosti už krátko po svojom zriadení mala však z aspektu skúmaného problému aj výhradne vlastné „úspechy“. Medzi zásadne považujem aj vyzradenie odbojovej činnosti a zatknutie mjr. Josefa Dřímala, vedúceho *Obrany národa* v Bratislave. Bezprostrednou príčinou jeho zatknutia detektívmi *ÚŠB* bolo impulzívne správanie a len pramalá opatrnosť Libuše Kmicikievičovej-Křížovej, manželky mjr. Jaroslava Kmicikieviča, v danom čase veliteľa remontného strediska v Seredi, ktorej brat si (spolu s ďalšími tromi československými vojakmi) už takmer rok odpykával trest za ilegálne prekročenie hraníc v bratislavskom väzení. Príslušníci bratislavskej *Obrany národa* sa všemožne usilovali o to, aby bývalí československí vojaci boli slovenským súdom odsúdení na tresty presahujúce jeden rok väzenia, čo umožňoval trest za previnenie sa proti bezpečnosti slovenského štátu, ktorý by si odpykali na Slovensku. Bola to jediná možnosť ich záchrany; v opačnom prípade im totiž ako protektorátnym príslušníkom hrozili ďalšie, omnoho tvrdšie sankcie. Už začiatkom septembra 1940 Augustín Pozdech, ďalší kľúčový člen *Obrany národa*, Josefovi Dřímalovi oznámil, že tento ťah sa zrejme nevydarí, a preto je nutné vyhotoviť dokumenty na ich tajný odchod na juh. Vojaci boli skutočne 21. septembra 1940 *Krajským súdom* v Bratislave odsúdení, ale len na dobu desiatich mesiacov za ilegálny prechod hraníc. Vzhľadom na to, že sa im do trestu započítala aj vyšetrovacia väzba, mali byť do dvoch dní prepustení a súčasne eskortou vyvezení na hranice do *Protektorátu*, kde už na nich čakalo *Gestapo*. Preto bolo nutné zorganizovať ich okamžitý odchod za južné hranice Slovenska.

Celú kauzu na *ÚŠB* mal na starosti spravodajský dôstojník Eugen Janeček, ktorý s pomocou svojich podriadených už v deň súdu vedel, že „*Pre všetkých štyroch [československých vojakov – pozn. Z.Z.L.] sú opatrené cestovné pasy, ktoré sú nateraz v úschove duchovného, ktorý navštevuje väzňov. Sám mjr. Kmicikievič vie o tejto akcii, sám ju financuje a prostredníctvom svojej manželky a iných konfidentov vedie akciu pre oslobodenie väzňov. Potrebné víza do zahraničia má opatrit' niektorý p. mjr., ktorého p. Kmicikievičová bude telefonicky volať dnes (21. IX. 1940) medzi 17.00 a 19. hod. na heslo 'Úradnícky domov' na č. tel. 3606.*“⁴⁹ Mjr. Josefovi Dřímalovi sa síce podarilo zbaviť pasov na juhoslovanskom veľvyslanectve, avšak jeho ochranu odmietol prijať a ponáhlal sa domov uvoľniť čakajúce spojky, aby tak zabránil ich zatknutiu. Tu bol však sám zadržaný, podrobený precíznej domovej prehliadke a o pár hodín na to zatkli aj jeho spojky a najbližších spolupracovníkov Jo-

49 SNA Bratislava, f. 55-63-3/38.

sefa Jakubala, Františka Nového, Augustína Pozdecha, Konštantína Kmeť'a, Ing. Josefa Vokroja a obchodníka Jozefa Šimka. Zatiaľ čo mjr. Dřímal a Ing. Vokroj po tom, čo sa prihlásili k všetkým obvineniam, boli väznení v Bratislave a odovzdaní *Gestapu*, ostatní boli po krátkom vyšetrovaní prepustení.⁵⁰ Mjr. Dřímal bol ako protektorátny občan ďalej vypočúvaný v Uherskom Hradišti, Brne, Viedni. V Nürvebergu bol odsúdený za zločin velezrady a úkladov proti riši a opätovne prevezený do Brna, odkiaľ bol po vynesení konečného rozsudku dňa 15. januára 1943 odtransportovaný do koncentračného tábora Osvienčim. Sprievodný list brnenského *Sondergerichtu* (mimoriadneho zvláštného súdu) niesol značku *RU (Rückkehr unerwünscht)* – návrat nežiaduci. Po likvidácii osvienčimského tábora bol Dřímal prevezený do Mauthausenu, odtiaľ do Melku a Ebensee, kde sa 5. mája 1945 dožil oslobodenia.⁵¹ Podobný osud postihol aj Ing. J. Vokroja, ten sa však z nemeckého lágru nevrátil. Odsúdení československí vojaci boli odovzdaní do protektorátu a dvaja z nich útrapy koncentračných táborov neprežili.

Odbojová skupina *Flóra* vyvíjajúca aktívnu odbojovú činnosť na Slovensku zvlášť od roku 1941 a Přípravný revoluční národní výbor (*PRNV*) v *Protektoráte* si boli v politických aj spravodajských ambíciách dosť blízke a spájala ich nielen orientácia na československú vládu v exile a osobnosť Edvarda Beneša, ale neprotirečili si ani v snažení vytvoriť svojou činnosťou predpoklady na obnovu demokratického Československa na domácom území. Ich prepojenie sa javí ako zákonité. V priebehu roku 1943 boli vojenskou skupinou *PRNV* gen. Zdeňka Nováka vypracované mobilizačné a operačné plány pripravovaného ozbrojeného vystúpenia proti nacistom v závere vojny. Aj tieto dôležité mikrofily prešli rukami vedúcej *Flóry* Květy Viesťovej, prostredníctvom ktorej sa dostali k vojenským organizátorom povstania na Slovensku. Samotné plány však z obavy zo zásahu *ÚŠB* zničila. Ústredňa štátnej bezpečnosti totiž v tom čase vyšetrovala aféru okolo falošného syna generála Ludvíka Krejčího – Miloša Krejčího, v skutočnosti konfidenta *Ges-*

50 VÚA-VHA Praha f. MNO – Klek., č. 1661/1948, f. VV 2/16/7/ č. j. 22334/dův. 2. odd. 1940; Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica, f. XII, pozostalosť mjr. J. Dřímala, pr. č. 11/90; tiež: J. JABLONICKÝ *Z ilegality do povstania*, s. 55.

51 Československá vojenská spravodajská služba etablovaná v Juhoslávii už o mesiac neskôr pojala podozrenie zo zrady Dřímala, čo neskôr svojim svedectvom potvrdzovali, ako Stanoje Šimić, tak i Borivoj Pešić. Podozrenie padlo na Borisa Jefremova, rodáka z Podkarpatskej Rusi, ktorý sa do Belehradu dostavil z Bratislavy krátko po Dřímalovom zatknutí. Nové a dôsledné prešetrovanie podozrenia nastalo pod záštitou Československej vojenskej misie pre Balkán, Blízky a Stredný východ v Jeruzaleme na palestínskej pôde v máji 1941, kedy Jefremova za mnohé rozpory vo výpovediach Angličania internovali. Iniciatíva mjr. gšt. Jaroslava Hájička však zradu Jefremova nepotvrdila. Podrobne: VÚA –VHA Praha, f. St.D., Styčný dôstojník Haifa, č. j. 82/zprav., 628/41, 629/41, 555/41, 556/41, 557/41, 448/41, k. 1; tamtiež, inv. č. 9/330, 323-326, k. 2.

tapa vedeného v jej análoch pod krycím menom Miloš Cihlář, ktorý služby svojmu chlebobdarcovi preukazoval aj pod ďalšími krycímimi menami. Zásluhou Miloša Krejčího sa brnenské *Gestapo* v apríli 1943 dostávalo na stopu *Flóre*, konkrétne Ing. Pavlovi Blahovi, rodine Viestovej a rodine českého staviteľa Otmara Klimeša a vďaka úzkemu prepojeniu stúpecov československého demokratického odboja na Slovensku aj skupine *Hela* v čele s Josefom Špátom. Ohrozený bol zvlášť Blaho, ktorý konfidenta Krejčího ubytoval na svojom statku, čím súčasne vystavil obrovskému riziku aj svojich bezprostredných spolupracovníkov, prevádzачov z ilegálnej cesty Uherské Hradiště – Skalica nevynímajúc. Aj táto provokácia skončila pre celý československý demokratický odboj nakoniec bez vážnejších následkov zásluhou Františka Jurču, vedúceho spravodajského oddelenia *ÚŠB*, ktorý opäť zasiahol proti nadmieru iniciatívneho, ale našťastie aj nerozvážnemu konfidentovi *Tretej ríše*.⁵² Miloš Krejčí bol *ÚŠB* zatknutý 13. augusta 1943 v Bratislave a napriek tomu, že bol protektorátny občan a prejavovalo oňho obrovský záujem brnenské *gestapo*, Jurčovi sa podarilo udržať ho v slovenských väzniciach až do konca vojny. Flóra, ale aj ďalšie odbojové skupiny Krejčího aféru prežili teda bez akýchkoľvek strát. Spojenie medzi *Flórou* a *PRNV* pretrvalo do júna 1944, kedy následkom konfidentskej činnosti zradných bývalých príslušníkov československej armády Stanislava Jizeru a Viktora Ryšánka vrcholilo zatýkanie vedúcich činiteľov *PRNV*. Po uväznení Emila Lányho a Ing. Bronislava Jokla bola kuriérna cesta vybudovaná prostredníctvom zamestnancov Českomoravskej Kolben-Daněk navždy prerušená. Avšak to je už iná, neskoršia epizóda československého demokratického odboja na Slovensku, ktorá však svojimi následkami prispela k dovŕšeniu jeho druhej (zásadnej) etapy. Jej zásluhou československý demokratický odboj stratil zásadného politického spojenca,⁵³ čo po vytvorení ilegálnej *Slovenskej národnej rady* v decembri 1943, do ktorej jeho reprezentanti neboli prizvaní, priviedlo *Flóru*, *Justíciu*, *Helu* a rovnako jeho ďalšie authority vzniknuté na jar 1944 k samostatným postojom, avšak naďalej prakticky aj politicky presadzujúcim zásady obnovy československej demokratickej štátnosti.

Pochopiteľne tento fakt v krátkej dobe signalizovali zložky nemeckej bezpečnostnej služby a rovnako bezpečnostné zložky Slovenskej republiky

52 ABS Praha, f. Ústředna StB Ministerstva vnitra po r. 1945 (305), 305-1/3/8-44, 305-1/289/3; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 160–170.

53) Prof. Václav Černý, PhDr. František Bauer a ďalší členovia *PRNV*, ktorí boli ešte na slobode, nevediac, že oboch zradcov odhalili slovenskí odbojár, varovali slovenský odboj pred správami od gen. Lužu, na ktorého sa Ryšánek a Jizera napojili. Oprávnené žili v obavách, že práve táto cesta môže na Slovensku spôsobiť tragédiu. Varovanie Ing. J. Országhovi na ich rozkaz doručil Jan Scheinost, známy protektorátny novinár. ČERNÝ, V.: *Křik koruny české, Paměti 1938–1945*, s. 347.

v čele s ÚŠB.⁵⁴ Ich mobilizujúca aktivita v skoré leto 1944 však už nemohla zabrániť vyhláseniu boja domácemu mocensko-represívnemu režimu a rovnako bola bezmocná (i keď len dočasu) v otvorenom boji proti nemeckým okupantom. Až rýchle bojové akcie, nasadenie mimoriadnych bezpečnostných a vojenských síl a ich špeciálnych zložiek doviedlo československý demokratický odboj k porážke. Avšak - a to aj na rozdiel od samotného *Slovenského národného povstania* – len k zdanlivej porážke.

SUMMARY

Československý demokratický odboj na Slovensku v rokoch 1939-1943 – stály cieľ slovenských a nemeckých bezpečnostných služieb.

In the first part of the paper, the authoress points to the close contacts of the representatives of Hlinka's Slovenská ľudová strana (Slovak People's Party) headed by Karol Sidor with the members of the German security forces – Sicherheitsdienst (the security service of the imperial SS leader) and Geheime Staatspolizei (the state secret police) dating back to October 1938. They played a key role in the breakup of the Czechoslovak republic in March 1939. They also served as the foundation upon which the Nazis as well as the security service of the Slovak state built their further open action against the supporters of the Czechoslovak statehood, who presented themselves in various resistance movement elements as early as the summer of 1939. The authoress deals with particular cases of persecution of the supporters of the Czechoslovak democratic resistance movement in Slovakia in 1939 to 1943 (Ján Lichner, Miroslav Bedřich Švanda, the Demec group, Josef Dřimal and others) and thus presents not only the various forms of German-Slovak cooperation but also the solo interventions of the Slovak national security forces.

54 Podrobne: KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, Bratislava 1999, s. 27 a n.

Vincent Škrabala

OD ODBOJA KU KOLABORÁCII. NÁČRT PROBLEMATIKY SPOLUPRÁCE PRÍSLUŠNÍKOV ODBOJA SO SLOVENSKÝMI A NEMECKÝMI ORGÁNMI V ROKOCH 1939 – 1945 NA SLOVENSKU

MAREK SYRNÝ

Dejiny slovenského odboja nie sú iba históriou pozitívnych či legendarizovaných udalostí. To sú aj okamihy zakolísania až zrady odbojových cieľov a ideálov. Aj keď takýchto „čiernych škvŕn“ sa v slovenskej rezistencii nevykytlo veľa, predsa aj tie, ktoré boli, niekedy výrazným spôsobom ovplyvnili, resp. mohli nebezpečne ovplyvniť chod dejín. A to nie len odboja, ale celej spoločnosti. Stačí si uvedomiť, aké nesmierne dôsledky mali na komunistickú rezistenciu úspechy *Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB)*, ktorá bola schopná eliminovať prvé štyri ilegálne vedenia, či ako blízko boli nemecké bezpečnostné orgány k dekonšpirácii príprav povstania v lete 1944.

K ospravedlneniu tých, ktorí prešli na druhú stranu (pracovali v prospech slovenských či nemeckých bezpečnostných orgánov na odhaľovaní svojich bývalých kolegov z odboja), vypovedá ale fakt, že väčšina „pokľznutí“ odbojárrov, resp. takmer všetky, nevychádzali z vlastnej iniciatívy. „Zradní“ príslušníci rezistencie boli k spolupráci donútení pod psychickým tlakom či s použitím fyzického násillia, keď sa obávali o svoju existenciu, resp. keď by nekolaborácia ohrozovala ich najbližších. Nespomínam to kvôli tomu, aby sme zľahčovali ich prečiny voči odbojovej myšlienke boja za slobodu, ale preto, aby sme lepšie pochopili ich pohnútky, psychické vypätie, myšlienkové pochody i celospoločenskú atmosféru, ktoré viedli k ich kolaborácii.

Vzhľadom na sondážny charakter tohto príspevku – keďže komplexný prístup by si vyžadoval roky výskumu – som sa obmedzil na vymenovanie

a stručný opis činnosti najvýraznejších „zradcov“. Takých, ktorí zásadným spôsobom ovplyvnili vývoj odboja, resp. sú exemplárnymi príkladmi kolaborácie bývalých odbojových aktivistov. Podľa toho, z ktorého odbojového tábora tieto osobnosti pochádzali, či k akému dejinnému fenoménu sa ich kolaborácia vzťahuje, som ich rozdelil do štyroch základných skupín, v ktorých pôsobili:

- nekomunistický odboj do povstania
- komunistický odboj do povstania
- paravýsadky zo ZSSR
- popovstalecké „premeny“

Nekomunistický odboj do Povstania

Jarmila Papežová

Pohnútky konfidentskej činnosti Jarmily Papežovej zostávajú dodnes plne nevysvetlené. Do štruktúr odboja na Slovensku sa dostala už v lete 1939 cez agilného Jozefa Kujana, bratislavského mestského úradníka a funkcionára *Československej strany národnosocialistickej*. Kujan poznal Papežovú ako spolupartajníčku a členku mestského zastupiteľstva, manželku redaktora *Lidových novín*. Papežová mala teda v odboji dobré referencie a tak ju Kujan postupne priviedol až k vtedajšej poprednej osobnosti slovenského odboja Jánovi Lichnerovi. Keď Lichner dočasne stratil kontakt so svojim kuriérom, vojvodinským Slovákom Jánom Bulíkom, ktorý mu sprostredkovával styk najmä s Milanom Hodžom a jeho okolím v Paríži, resp. s agrárnikmi v Prahe, rozhodol sa na Kujanovo odporúčanie využiť ponúkané kuriérske služby Papežovej. Prirodzene netušil, že ide o konfidentku viedenského *Sicherheitsdienstu* (SD), ktorú riadil J. Köffler. U nemeckých spravodajcov budila dojem vlastnej dôležitosti v súvislosti s jej možnosťou kontaktovania sa ako kuriérky J. Lichnera s M. Hodžom v Paríži. Okrem iného sa počas svojho pobytu v Belehrade snažila kontaktovať či získať informácie aj o poľských a britských aktivitách v Juhoslávii.¹

Papežovej konfidentskou činnosťou sa nemecké orgány dostali na stopu viacerým významným príslušníkom odboja na Slovensku. V prvom rade sa Nemci dostali nebezpečne blízko k samotnému Lichnerovi. Paradoxne ho však pred nemeckým zásahom ochránili príslušníci *ÚŠB* – teda prirodzene tí, ktorí mali dobré vzťahy s občiansko-demokratickým odbojom a neželali si nemecké provokácie na Slovensku.² Odboju naklonení členovia *ÚŠB* sa najskôr postarali o dekonšpirovanie Papežovej a jej spoločnícky

¹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 209, k. 923.

² Medzi nich patrili napríklad Mikuláš Šimo, František Jurčo, prednosta spravodajského oddelenia Dominik Vacho a ďalší. Pritom zasahovaniu nemeckých bezpečnostných zložiek do slovenského teritória a provokovaniu odboja sa bránil aj predsazlburský šéf *ÚŠB* Jozef Miššik. Blíže pozri: JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*, Banská Bystrica 2009, s. 35-36.

Eleonóry Žákovéj ako konfidentiek *SD*. Následne, keď Lichnerovi hrozil bezprostredný zásah nemeckých agentov, prostredníctvom odbojových kanálov ho upozornili na možné riziko a nijako mu nebránili v jeho úteku v máji 1940 do exilu. V súvislosti s Papežovou sa však nemecké orgány dostali na stopu aj juhoslovanskému konzulovi Stanoje Šimičovi, ktorý vybavoval pre slovenský odboj (aj pre Papežovú) víza a iné potrebné formality k cestovaniu na Balkán.³ Priamo s konfidentskou činnosťou Papežovej boli zadržané a odsúdené predovšetkým odbojové osobnosti – už spomínaný jej osobný priateľ Jozef Kujan a dôstojník *Ministerstva národnej obrany* Jozef Martin Kristín. Keď sa totiž Kujan, ktorý pomáhal pri prechodoch českých vlastencov do exilu, rozhodol koncom roka 1939 tiež emigrovať, chcel priniesť do exilu aj nejaký spravodajsky cenný materiál. Práve od Kristína získal organizačno-personálny i dislokačný schematizmus slovenskej armády. Papežová však Kujana naviedla, aby do Juhoslávie necestoval cez Maďarsko, ale legálne na pas cez Rakúsko. V Petržalke na colnici ho potom zaistili nemecké orgány a zhabali mu písomný materiál o slovenskej armáde, ktorý dostal od mjr. Kristína. Aj keď k preventívnemu zatknutiu Papežovej a Žákovéj v máji 1940 došlo v súvislosti s ich snahou o nadviazanie kontaktu s mjr. Kristínom, už sa proodbojovým príslušníkom *ÚŠB* príp. sudcom nepodarilo Kristína uchrániť pred obvinením z vojenskej zrady a odsúdením na doživotie.⁴

Miloš Krejčí

V októbri 1942 prekročil pri Melčiciach slovensko-moravské pomedzie ešte iba 19-ročný Miloš Krejčí. Ako utečenec z Protektorátu sa postupne dostal až k Pavlovi Blahovi, ktorého statok v Kapinciach pri Nitre bol útočiskom mnohých politických emigrantov spoza rieky Moravy, ktorí odchádzali do služieb československého exilu. Krejčí sa vlastnou odbojovou činnosťou a s legendou, že je synom známeho prvorepublikového generála Ludvíka Krejčího, dostával stále hlbšie do odbojových štruktúr. Aj jeho údajné styky s protektorátnym odbojom ho priviedli až k rodine Viestovej (teda k jadru vtedy najvýznamnejšej nekomunistickej odbojovej skupiny *Flóra*) a k spravodajcovi Aloisovi Štvánovi. Krejčí hýril nebývalou aktivitou. Spolu s bratislavským františkánom Antonom Zouzalom a Dr. Dubayom vydal v lete 1943 tri české, jedno slovenské a dve ruské čísla ilegálneho časopisu *V boj*. Okrem zháňania vysielačky pre Štvána nahováral tiež k vykonaniu väčšieho odbojového činu, ktorým sa mal stať atentát na vodcu nemeckej skupiny na Slovensku Franza Karmasina. Pri svojom zakonšpirovanom pobyte na

3 Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, trestný spis č. 1066/1942.

4 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 39-41; KRISTÍN, M. Jozef: *Slovenské národné povstanie očami väzňa*. In: Nad Tatrou sa blýska. Praha 1946, s. 186-187.

chate v Tatrách však urobil pre neho fatálnu chybu. Pri dočasnom opustení svojej izby si nechal pod vankúšom zápisník, ktorý sa cestou náhodného prespávajúceho dostal do rúk žandárov a neskôr až na ÚŠB. Na prekvapenie ÚŠB sa v ňom však nenachádzali iba zmienky o jeho odbojových aktivitách a plánoch, ale aj o jeho spolupráci s brnenským *Gestapom*, pre ktoré vykonával konfidentské služby, ale ktoré zároveň mystifikoval viacerými mylnými reáliami z moravského odboja. Zatiaľ však slovenské bezpečnostné orgány nepoznali Krejčího skutočnú identitu. Tú odhalili až potom, čo sa o neho začali zaujímať gestapáci z Brna. Krejčí totiž neodchádzal na Slovensko dobrovoľne, nebol sem vyslaný jeho riadiacim gestapákom Wochianom. Obával sa odplaty brnenského *Gestapa* za to, že im občas podsunul nepravdivé informácie o niektorých moravských odbojároch. Na druhej strane si však bol vedomý aj toho, ako by dopadol, keby sa ho podarilo *Gestapu* na Slovensku ako „zbenuťého“ konfidenta vypátrať. Istil sa preto na všetky strany a v pohľadnici zaslanej brnenskému *Gestapu* naznačil odbojovú činnosť bratislavskej rodiny Klimešovcov i Viestovcov. Chvalabohu pre odboj však skomolil priezvisko Viestovcov (je otázne či úmyselne alebo nechtiac), takže sa nakoniec nemecké orgány touto líniou nedostali k aktivitám *Flóry*.

Slovenský odboj upozornila na možné komplikácie v Krejčího ilegálnej činnosti najmä jeho konfliktná povaha. Keď sa totiž začal pri sporoch s Pavlom Blahom vyhrážať udaním na *Gestapo*, rozhodlo sa ešte raz si poriadne overiť Krejčího totožnosť. A s nemalým prekvapením zistili, že nejde ani o syna generála Krejčího, a že viac ako pre moravský odboj vykonal pre *Gestapo*. Keďže nebolo na Slovensku zvykom fyzicky likvidovať zradu v radoch odboja, opäť sa v spolupráci s proodbojovými príslušníkmi ÚŠB či v justícii podarilo Krejčího „upratať“ do väzenia. Samotní odbojáři okolo Aloisa Štvána a Pavla Blahu na neho podali trestné oznámenie za provokovanie k odbojovej činnosti a už oboznámené vyšetrovacie orgány ÚŠB spracovali zápisnice z jeho výsluchov tak, aby nebol nikto z odboja výraznejšie ohrozený. Sudcovia (Július Viktory, Karol Vagač) potom zámerne oddaľovali Krejčího definitívne odsúdenie až do konca vojny, čím sa znemožnilo jeho vyžiadanie nemeckými orgánmi, ktoré ho mohli výdatne informačne využiť.⁵

Viktor Ryšánek

Krejčí však nebol jediným „kuriérom“ moravského odboja, ktorý mal kontakty viac na brnenské *Gestapo*, ako na skutočný odboj. Snahu londýnskeho exilu o bližšie napojenie vedúcej osobnosti protektorátneho odboja gen. Lužu na slovenský odboj sa v máji 1944 rozhodol využiť aj Viktor Ryšánek, ktorý požíval generálovu dôveru. Luža nemal najmenšie poňatie, že Ryšánek

5 Podrobnejšie pozri: JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 135-146

je nebezpečným konfidentom *N-13*, a preto ho pokojne vyslal na Slovensko.

Ryšánekova aktivita smerom k Slovensku vyplývala zo snáh berlínskej bezpečnostnej centrály orientovať časť brnenského *Gestapa* na spravodajské preniknutie do slovenského odboja. Ryšánek sa dostal až k vojenskému duchovnému pplk. Deziderovi Kiššovi-Kalinovi, ktorý bol priamo napojený na vtedy už vedúcu postavu vojenského odboja pplk. Jána Goliana. Našťastie pre slovenský odboj bol Kalina (aj v súvislosti s nedávnou neblahou činnosťou Krejčího) príliš podozrievavý. Aj napriek tomu, že prvotné overovanie Ryšánekovej odbojárskej totožnosti na Morave dopadlo dobre, rozhodol sa vyskúšať potencionálneho agenta-provokatéra. K tomu mal poslúžiť Ryšánekov zinscenovaný výsluch odboju naklonených prednostov spravodajských oddelení *Ministerstva národnej obrany (MNO)* a *ÚŠB* – Jána Juraja Staneka a Františka Jurču. Keď prišiel Ryšánek za Kalinom do jeho kancelárie zástupcu prednostu personálneho odboru *MNO*, čakal ho tu už Stanek aj s Jurčom. Stačil krátky ostrejší výsluch a osobná prehliadka a bolo jasné, že ide o konfidenta *Gestapa*. Tým bola jeho ďalšia „odbojová“ činnosť na Slovensku znemožnená.⁶

Emil Tomeš

Vzhľadom k nepriaznivo sa vyvíjajúcej situácii na východnom fronte a hrozbe protinemeckých vystúpení v satelitných štátoch Tretej ríše, dostal v lete 1944 kriminálny radca brnenského *Gestapa* Taudt rozkaz z Berlína, aby stoj čo stoj nadviazal spojenie s vedúcimi funkcionármi slovenského odboja. Kvôli predošlej Ryšánekovej dekonšpirácii si v Brne spomenuli na Emila Tomeša, syna bývalého agrárnického aktivistu, s ktorým Ryšánek predtým prišiel do styku. Tomeš totiž na jar 1944 z neznalosti pomáhal zakonšpirovaným gestapákom pri krycom prevoze ruského majora Ilikjačina na Slovensko.⁷ Za Tomešom vycestovali na Slovensko dvaja pracovníci brnenského *Gestapa* Wolfgang Dyck a Rudolf Schettke. Vydávali sa za kuriérov štábu českej odbojovej organizácie, ktorá chcela nájsť nejaké spojenia so slovenským odbojom. Tomeš ich v dobrej viere oboznámil so štruktúrou odboja na Slovensku (vrátane mien niektorých regionálnych osobností odboja) na čele s Golianom. Tomeš potom Dycka a jeho kolegu Schettkeho predstavil aj Mirkovi Veselovi. Ako osobám vydávajúcim sa za českých odbojárov napojených priamo na gen. Lužu im Vesel rozprával dokonca o pripravovanom povstaní, ktorého sa podľa neho mali zúčastniť posádky východne od čiar Žilina – Bratislava.⁸ Iba vďaka podceňovaniu takto získaných informácií nemeckým poli-

6 Tamtiež, s. 195-199.

7 Bližšie pozri: tamtiež, s. 310-311.

8 AMSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2. *Zápisnica z vypočúvania bývalého pracovníka brnenského Gestapa Wolfganga Dycka*, 2. 10. 1946.

cajným atašé Golzom v Bratislave, a neskôr kvôli Dyckovmu a Schettkeho „uprednostneniu pozemských radovánok“, sa Nemci nedostali k najvyšším vojenským vodcom povstania. Keď ich totiž kriminálny radca Taudt vyslal v auguste 1944 opäť na Slovensko, aby sa pokúsili v Banskej Bystrici napojiť priamo na Goliana či pplk. Jozefa Marka, nešli priamo za zverenou úlohou. Ostali najskôr v kúpeľoch Sliač a Kováčová a kvôli vypuknutiu povstania sa už s nimi nespojili. Neskôr sa ich Taudt snažil opäť vyslať do povstaleckej Bystrice, aby prezvedeli tamjšiu situáciu, ale to sa vzhľadom na privysoké riziko už nezrealizovalo. Krátko po potlačení povstania sa preto snažili aspoň nakontaktovať na Tomeša, aby získali od neho nejaké informácie o vedení povstania. A Tomeš im, ako už známym údajným moravským odbojárom, rozprával o tom, čo zažil na povstaleckom území – o nezhodách medzi armádou a partizánmi, o váhavam postoji ZSSR k povstaniu, o svojom pridelení k americkej misii, s ktorou bol v Bari a pod. Tvrdil im tiež, že ho po Povstaní vyšetrovali na *Gestape* vo Zvolene. Údajne ho prepustili potom, čo ich presvedčil, že sa v povstaleckej Bystrici ocitol iba náhodou, keď si tu prišiel vybaviť nejaké obchodné záležitosti. S Dyckom a Schettkem si tiež ešte dohadoval konkrétne postupy prostredníctvom koho a ako možno zabezpečiť premiestnenie jedného ruského partizánskeho štábu zo Slovenska na Moravu, kde mal organizovať partizánske hnutie.⁹ V skutočnosti však v tomto čase už Tomeš pracoval pre nemecké bezpečnostné zložky, ktoré ho získali pre konfidentstvo práve pri vyšetrovaní po povstaní na *Einsatzkommande* vo Zvolene.¹⁰ Tomeš však nebol konfidentom „z presvedčenia“. Ku koncu vojny sa

J. Jablonický v súvislosti s E. Tomešom spomína, na rozdiel od bývalého gestapáka Dycka, brata Mirka Vesela – Miloša (JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 311). Po vojne však vojenská spravodajská služba obviňovala predsa len Mirka Vesela (VÚA-VHA Praha, Kvalifikačná listina a kmeňový list). Za poskytnutú informáciu ďakujem I. Bakovi.

9 A MSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2. *Zápisnica z vypočúvania bývalého pracovníka brnenského Gestapa Wolfganga Dycka*, 2. 10. 1946.

10 Túto verziu a dátum jeho získania pre nemecké bezpečnostné zložky spochybňuje na základe svojho výskumu v amerických a českých archívoch Igor Uhrík. Podľa neho Tomeš pracoval pre nemeckú SD ešte pred Povstaním a počas neho sa podarilo SD infiltrovať OSS. Jeho argumentácia vychádza najmä z toho, že počas príliš krátkeho pobytu v Bari (ako „neznámeho“ odbojára a pri obmedzenom množstve prepravovaných osôb ho zobrali so sebou americkí letci pri svojom prvom prílete na povstalecké Tri Duby a priviezli naspäť pri druhom prílete) sa stal členom špeciálne zakonšpirovanej kontrašpiónážnej zložky OSS. To nebolo možné bez toho, aby OSS „niekto“ (ako nemecká spravodajská služba) dopredu nepripravil na to, že ich bude na Troch Duboch čakať veľmi dôležitá osoba Tomeš, ktorý má pre nich príliš cenný spravodajský materiál (napr. zoznam príslušníkov Gestapa alebo podobne; prirodzene prispôbený cieľom SD). Zdroj: internetová komunikácia medzi autorom a I. Uhríkom, november 2009.

Túto verziu, prirodzene, nemožno ani úplne exaktne dokázať či vyvrátiť. Ale je možné, že k upozorneniu na Tomeša, ako na svojho potenciálneho agenta na Slovensku, sa prepracovala OSS cez informácie od zajatých amerických letcov v Grinave, s ktorými prichádzal Tomeš pred Povstaním do styku. Tomešove styky so zajatými letcami porovnávaj: JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*, s. 311.

existenčne neviazal iba na Nemcov, ktorých hviezda nepochybne pohasínala, ale jeho obavy z príchodu Sovietov ho primáli tiež k spolupráci so západnými spravodajcami, ktorým sa snažil podávať informácie o vývoji na Slovensku.¹¹

Komunistický odboj do Povstania

Téza o komunistoch, ako o jedinej skutočne organizovanej a najaktívnejšej odbojovej skupine, ktorá dominovala v slovenskej historiografii odboja do roku 1989, má aj v súčasnosti čiastočne svoje opodstatnenie. Ale podobne ako iné polopравdy, napriek istému objektívnemu základu, viac kriví obraz minulosti, ako by ho zjasňovala. V zmysle stránickej či systémovej organizovanosti nemali komunisti skutočne v odboji konkurenciu. To ale viac vyplývalo z nezáujmu nekomunistických skupín o takúto formu a rozsah organizovanosti (akou disponovali komunisti), ako z neschopnosti nekomunistov. Komunistická organizovanosť (celoslovenské, oblastné a okresné vedenia, bunkový systém, platenie členského a pod.) totiž vo svojej podstate tomu odbojovému hnutiu viac škodila, ako pomáhala. Stačilo totiž odhalenie čo i len jedného okresného či nebodaj oblastného vedenia a už putovali do väzníc desiatky komunistických odbojárů.¹² Ešte kontroverzejšou je problematika prvenstva komunistických aktivít v slovenskom odboji. Komunisti síce boli nepochybne najproskribovanejšou zložkou hnutia odporu, ale to bolo nezávisle na kvantite či kvalite ich odbojovej činnosti. Komunisti, ako antisystémová strana, boli pod dozorom štátnych orgánů už za *prvej Československej republiky*. Ich postih sa prirodzene znásobil s príchodom ideologicky jednoznačne konkurenčného ľudáckeho hnutia k moci, nevraviac už o preventívnych zásahoch voči nim po vyhlásení vojny Sovietskemu zväzu. Veľké množstvo komunistov sa tak ocitlo za mrežami bez toho, aby sa výraznejšie odbojovo aktivizovali (niekedy k postihu stačilo obyčajné platenie členských príspevků či drobná finančná výpomoc ilegálnej KSS). Inak povedané, komunisti sa dostávali do väzenia aj za minimálne opozičné aktivity i vtedy, kedy boli u ostatných „protištatných živlov“ takéto drobné prehrešky prehliadané. Pritom až do napadnutia ZSSR výraznejšími odbojovými aktivitami hýrili práve nekomunistickí odbojárů.¹³ V rokoch 1939 až do jari 1941 sa slovenskí komunisti iba „hľadali“. Nemali jasné koncepcie ani v slovenskej otázke a neskôr sa ťažko orientovali aj v premetoch sovietsko-nemeckého účelového spojenectva či neútočenia. K rozhybaniu sa viac-menej stojatých

11 A MSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2. *Zápisnica z vypočúvania bývalého pracovníka brnenského Gestapa Wolfganga Dycka*, 2. 10. 1946.

12 Porovnaj napr.: MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, 95 – 101.

13 Porovnaj napríklad výskyt trestných konaní za komunistickú a nekomunistickú odbojovú činnosť od marca 1939 do júna 1941. ŠA Bratislava, inventár Štátneho zastupiteľstva Bratislava.

vôd komunistickej rezistencie dochádza jednoznačne až v období otvoreného nemecko-sovietskeho stretu, resp. krátko pred ním. Skôr však, ako by sa dokázala komunistická ilegálna výraznejšie presadiť, prišiel úder ľudáckych bezpečnostných orgánov, ktorý bol vo veľkej miere iniciovaný a čiastočne i organizovaný nemeckými bezpečnostnými zložkami v *Protektoráte*.

František Vavro

10. júna 1941 sa cez Maďarsko vrátili na Slovensko – popredný predvojnový funkcionár komunistickej strany na Slovensku Viliam Široký a jej menej známejší banskobystrický funkcionár Vincent Škrabala. Široký odchádzal do sovietskeho exilu koncom roka 1938, keď mu, ako jednému z najvýznamnejších slovenských komunistov, hrozila istá perzekúcia tvoriacim sa ľudáckym režimom. Škrabala utiekol do exilu až o takmer dva roky neskôr, pretože mu hrozilo väzenie za to, že pomohol Karolovi Černockému utiecť z krajskej väznice v Banskej Bystrici.

Koncom jari 1941, v situácii viacerých indícií naznačujúcich zmenu v sovietsko-nemeckých vzťahoch, sa rozhodla Moskva vyslať na Slovensko Širokého, sprevádzaného Škrabalom, ktorý bol ešte pred pár mesiacmi v domovine. Široký mal na Slovensku okrem úlohy prebrať vedenie, resp. „správne“ nasmerovať KSS (odklon od prílišného separatizmu idey „za sovietske Slovensko“ k vágnejšej orientácii na Československo, neprovokovať otvoreným protinemeckým štváním...) aj spravodajské poslanie. V neprehľadnej medzinárodnej situácii mal prostredníctvom špeciálnych mikrofilmov podávať moskovskej centrále informácie o situácii na Slovensku, najmä o tunajších aktivitách Nemcov.¹⁴ Najskôr sa Široký so Škrabalom dostali do Zvolena, odkiaľ ich tunajší komunisti spojili s novým vedúcim banskobystrickej oblasti ilegálnej KSS Františkom Vavrom. Aj s jeho pomocou sa obaja dostali do Banskej Bystrice. Zatiaľ čo Škrabala, ktorý tu predtým býval a žila tu jeho rodina, sa v meste rýchlo aklimatizoval, Široký sa prispôboval ťažšie.¹⁵ Po niekoľkodňovom hľadaní mu banskobystrickí komunisti našli ilegálny byt u Jozefa Habána, predvojnového komunistu a príbuzného Karola Bacilka.¹⁶ V tomto ilegálnom byte však nepobudol dlho. Skôr, ako sa

14 Bližšie pozri: SYRNÝ, M.: *K problematike represii voči slovenským komunistom v rokoch 1939-1943*. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945*. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VII, Bratislava 2008, s. 66-67.

15 JABLONICKÝ, J.: *Za sovietske Slovensko*, s. 463 – 464.

16 Nemohúcnosť, neschopnosť či možno aj neochotu súdneho aparátu Slovenskej republiky odsudzovať kohokoľvek za akúkoľvek prokomunistickú činnosť dokazuje exemplárne prípad Jozefa Habána. Bol v plnom rozsahu oslobodený, lebo súd nedokázal za preukázané obvinenie, že Habán vedome pomáhal, stýkal sa a prechovával u seba aktivistov a činiteľov ilegálneho komunistického hnutia. Na vyvrátenie obžaloby proti Habánovi pritom stačilo iba jeho tvrdenie, že Širokého identitu nepoznal a nabádal ho, aby svoj pobyt u neho nahlásil na polícii.

dokázal skontaktovať s niektorým členom I. ilegálneho vedenia strany v Bratislave, došlo začiatkom júla 1941 – na základe udania o podozrivom podnájomníkovi Habánovcov – k jeho náhodnému zatknutiu. Odhaliť jeho identitu nebolo vzhľadom na jeho pozíciu a verejné vystúpenia v predmnichovskej ČSR príliš zložitú. Zakrátko po vydaní bývalého komunistického poslanca vyšetrovateľom na ÚŠB bolo jasné, že sa im podarilo zaistiť významnú osobnosť komunistickej konšpirácie. O Širokom sa podľa predošlej dohody s ÚŠB dozvedelo aj protikomunistické oddelenie *Gestapa* v Brne. Vzhľadom na nedávne vypuknutie východného ťaženia bolo jeho vedúcemu Ottovi Koslowskému jasné, že Moskva vyslala na Slovensko dôležitého činiteľa komunistického hnutia s významnými spravodajskými úlohami proti Nemecku a jeho záujmom. Krátko po zatknutí Širokého sa aj vďaka jeho výpovediam v Brne roztočila špirála zatýkania všetkých komunistov, ktorí mu pomáhali skrývať sa, alebo mu pomáhali sprostredkovať kontakt s vedúcimi ilegálnej KSS. Zatýkanie sa prirodzene orientovalo najmä na banskobystrických komunistov, medzi ktorými bol zatknutý aj oblastný vedúci František Vavro. Pozornosť bezpečnostných orgánov sa zamerala najmä na zaistenie Ľudovíta Benadu ako organizačného vedúceho ilegálnej KSS. V tomto období – po napadnutí ZSSR – s asistenciami brnianskych gestapákov sa pri vyšetrovaní už častejšie používalo pri výsluchoch aj fyzické násilie, na čo doplatil aj F. Vavro. Nevydržal fyzický a psychický nátlak¹⁷ a súhlasil, že privedie ÚŠB k Benadovi. Hoci sa najskôr ÚŠB (aj za prítomnosti gestapáka Koslowského) nepodarilo obozretného Benadu 17. augusta 1941 v Martine na schôdzke s F. Vavrom chytiť a iba ho postrelili,¹⁸ neunikal dlho. Policajné stopovanie skončilo nelen nájdením jeho skrýšy na evanjelickej fare u Vojtecha Hrušku v Sučanoch, ale spolu s ním bol 23. augusta zaistený aj vedúci žilinskej oblasti ilegálnej KSS Ladislav Lečko. Okrem nich bol prirodzene zaistený aj Vojtech Hruška a rad ďalších komunistických odbojárů, ktorí pomáhali Benadovi.

A MSNP, f. III., šk. 4. *Rozsudok Krajského súdu v Banskej Bystrici nad Ladislavom Exnárom a spol., 10. 12. 1941.*

17 Naproti tomu šéf vyšetrovateľov protikomunistického oddelenia ÚŠB Imrich Sucký vo svojej povojnovej výpovedi tvrdil, že: „Ako som poznal Františka Vavru, je povahy nestálej, bezcharakterný a preto, aby si uľahčil svoje postavenie a eventuálne sa vyhol očakávanému trestu ponúkol sa sám ako konfident...“ ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, spis č. 206/46. *Zápisnica z vypočúvania Imricha Suckého spísaná 20. 3. 1946 na VI. odbore Povereníctva vnútra.* Treba mať však na zreteli, že Suckého výpoveď bola ovplyvnená i tým, že bol obviňovaný z bitia vypočúvaných, čo sa malo vzťahovať aj na Vavru. Z neskoršej Vavrovej konfidentskej činnosti však vyplýva, že ani jeho hodnotenie Suckým nebolo iba vymyslené. Tak či onak neskôr aj Sucký potvrdil, že Vavro bol bitý minimálne v Bystrici gestapákmi, ktorí sa zúčastnili jeho zatknutia. Tamtiež. *Zápisnica z vypočúvania Imricha Suckého spísaná 22. novembra 1946 pred obžalobcom Okresného ľudového súdu v Bratislave.*

18 Tamtiež. *Zápisnica z vypočúvania F. Vavra spísaná 23. 1. 1946 na VI. odbore Povereníctva vnútra.*

Paralelne so zatýkaním ústredného vedenia strany či jej bratislavského zázemia prebiehala ešte ďalšia eliminácia banskobystrickej oblasti KSS. ÚŠB aj tu využila konfidenta F. Vavru, ktorý navonok naďalej vystupoval ako vedúci oblasti. Jedným zo spôsobov, ako vydať komunistov do rúk ÚŠB, bolo ich vylákatie na konšpiratívne porady a stretnutia. Takto Vavro vylákal na schôdzu člena oblastného vedenia Júliusa Krúteľa z Brezna a cestou na poradu 29. augusta 1941 ho zatkli. Podobnú pascu Vavro pomohol pripraviť aj na vedúceho banskoštiavnickej oblasti Ladislava Exnára, ktorého zatkli taktiež 29. augusta 1941 v Banskej Bystrici.¹⁹

Po Benadovom zaistení sa pozornosť ÚŠB sústredila na dolapenie ostatných dvoch členov *I. ilegálneho vedenia KSS* – J. Osohu a J. Ďuriša. Aj pri hľadaní Osohu použila ÚŠB ako svojho konfidenta F. Vavru. Ten ich síce priamo na Osohovu stopu neprivedol, ale pomohol im pri náhodnom stretnutí identifikovať 20. augusta 1941 Vojtecha Kohna, ktorého na ÚŠB „presvedčili“, aby si dohodovil podľa nimi navrhnutého inzerátu stretnutie s J. Ďurišom.²⁰

Vincent Škrabala

Napriek tomu, že Širokého „spolucestujúci“ zo sovietskeho exilu Vincent Škrabala najskôr unikol sieťam ÚŠB pri zatýkaní *I. ilegálneho vedenia KSS* a jeho podriadených štruktúr, zo slobody sa dlho netešil. 23. apríla 1942 ho náhodou na ulici zahliadol inšpektor ÚŠB Vojtech Zavilla. Poznal Škrabalu ešte ako prvorepublikového komunistického funkcionára a vedel, že je momentálne stíhaný. Automaticky ho šiel preto zadržať. Škrabala sa však nemienil nechať chytiť a pri pokuse o útek vytiahol na Zavillu pištoľ, ktorú pre tieto prípady nosil so sebou. Zavilla sa vrhol na Škrabalu s úmyslom znemožniť mu vystreliť. Po krátkom zápase (Škrabala na policajta s pokrikom „Skap!“ štyri razy vystrelil, pričom mu však prestrelil iba kabát) ho Zavilla odzbrojil a eskortoval na políciu.²¹ Neskôr ho na ÚŠB podrobili obzvlášť ostrému výsluchu, pod ktorý sa podpísala snaha vyšetrojúcich oplatíť mu strieľanie

19 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2*, Bratislava 2006, s. 472-473.

20 F. Vavro bol 13. decembra 1947 za svoju konfidentskú činnosť odsúdený na 20 rokov, z čoho si mal polovicu odpykať vo väzení a 10 v pracovnom tábore. Súd sa priklonil k názoru, že jeho konfidentsstvo bolo dobrovoľné a iniciatívne. ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, spis č. 206/46. *Rozsudok Okresného ľudového súdu v Bratislave z 13. 12. 1947 vo veci obvineného Františka Vavru.*

Napriek mnohým Vavrovým žiadostiam o prepustenie mu nebol trest odpustený ani v roku 1962, po 15 rokoch jeho odpykávania. Komunistický justično-represívny aparát nezvykol odpúšťať zradu svojich „zblúdilých“ partajníkov.

21 Prokurátor v návrhu vyšetrovania líči Škrabalovo zatknutie nasledovne: „... chcúc mu (Zavillovi) utiecť, so slovami „Skap“ mieril mu na hlavu a strelil štyri razy z automatickej pištole zn. „Čs.Zbrojovka“ ráže 9 mm, ktorú bez úradného povolenia nosil pri sebe vopred pripravenú, aby ju použil, ak bude zatýkaný. Zavillu však nezasiahol do tela, nakoľko sa bránil ...“. ŠA Bratislava, f. ŠtZ Bratislava, spis č. 1163/1942.

po kolegovi. Počas výsluchu Škrabala hlbšie objasnil nielen svoju činnosť, ale postupne opísal aj ďalšie súvislosti komunistickej rezistencie. Ako člen *II. ilegálneho vedenia* strany poznal mnohé persóny komunistickeho hnutia, ktoré chtiac-nechtiac spomenul tiež pri svojom vypočúvaní. Aby sa medzi komunistami nerozšírila správa o Škrabalovom zatknutí, do cely ho umiestnili pod falošným menom.

Na základe Škrabalových výpovedí bol zatknutý aj druhý člen *II. ilegálneho vedenia KSS* Otto Klein-Krajňák a ďalší regionálni vedúci strany. Časť Škrabalovej výpovede nebola protokolovaná. ÚŠB tiež posunula dátum jeho zatknutia z 23. apríla (zatknutie Krajňáka) na 24. apríla 1942, čím chcela dosiahnuť znemožnenie odhalenia zdroja svojich informácií.²² Okrem fyzického a psychického nátlaku pri vyšetrovaní, Škrabalovu ústretovosť voči orgánom ÚŠB zrejme ovplyvnila aj jeho zatrpknutosť voči Osohovi, ktorý ho obviňoval pre zatknutie Širokého. Faktom však ostáva, že neskôr Škrabala vyvinul aj samostatnú iniciatívu.

Nie všetci väznení komunisti či strážnici, ktorí s nimi sympatizovali, vedeli, resp. mali podozrenie, že je konfidentom. Preto mu tiež jeden zo strážnikov priniesol od iných uväznených komunistov moták. Škrabala si však jeho obsah nenechal pre seba a prihlásil sa na výsluch. Následne pomohol ÚŠB identifikovať aj dozorca, ktorý mu moták priniesol. ÚŠB ďalším sledovaním prišla na stopu aj ďalším dozorcom, ktorí pomáhali zatknutým politickým previnilcom.²³ Keď ich zatkli, tak sa medzi inými dozvedeli o vtedy ešte menej výraznej postave komunistickeho hnutia – bratislavskom komunisticom funkcionárovi Štefanovi Handerovi. Ten sa neskôr stal azda najvýznamnejším spolupracovníkom slovenských bezpečnostných orgánov, ktorého aktivity fatálne ovplyvnili komunistickú rezistenciu nielen na Slovensku, ale čiastočne aj v Maďarsku. O jeho konfidentských aktivitách sa však nebudem rozpisovať, keďže mu je na inom mieste tejto publikácie venovaný samostatný priestor.

Kurt Ehrenstein a Teodor Willmon

Okrem výraznejších osobností komunistickej rezistencie, ktoré „zradili“ rodnú stranu a kolaborovali s ľudáckym režimom, t.j. s jeho bezpečnostnými zločkami, boli konfidentmi aj menej významní komunistickí aktivisti, resp. osoby napojené na komunistický odboj. Medzi nimi možno spomenúť najmä Kurta Ehrensteina a Theodora Willmona.

22 Blížšie pozri: JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2*, s. 496-497; ŠA Bratislava, f. ŠtZ Bratislava, spis č. 3182/1942.

23 Národní archiv (NA) Praha, f. ÚV KSČ, nezaraďené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 6. 5. 1958*. Podľa: MEDVECKÝ, M. – SYRNÝ, M.: *Reprezie slovenských komunistov v rokoch 1939-1943*. Rukopis.

Ehrensteinovo meno sa spája najmä s dekonšpirovaním sovietskej spravodajsko-diverznej skupiny nemeckých občanov Hansa Schwarza a Heinricha Karla Fomferru, na ktorých boli na Slovensku naviazané desiatky osobností komunistického i nekomunistického odboja.²⁴ Schwarz najskôr na pochybnosť svojej oficiálnej identity švajčiarskeho obchodníka nechtiac upozornil už v júni 1941, keď pri manipulovaní s výbušnami spôsobil výbuch. A hoci z bytu stihol pred policajnými orgánmi ešte ujsť, o jeho skutočnú identitu a aktivity sa už začali bezpečnostné zložky systematicky zaujímať. Pri jeho zatknutí im pomohlo zadržanie a následná spolupráca radového aktivistu ilegálnej KSS, čašníka Kurta Ehrensteina. Keďže na Schwarza a Fomferru bolo naviazaných príliš veľa spolupracovníkov, nebolo pre Ehrensteina problémom získať v kruhoch komunistického odboja pre ÚŠB informácie o pobyte týchto sovietskych agentov v Piešťanoch. 14. februára 1942 sa tak v rukách slovenských bezpečnostných orgánov ocitli obaja vedúci početnej spravodajskej skupiny.²⁵ Podobne bol Ehrenstein nasadený tiež na provokovanie aktivizujúceho sa Š. Handeru. Ehrenstein nabádal Handeru, vtedy ešte menej známeho komunistického odbojára, aby zvýšil svoje odbojové úsilie. Na základe následných Handerových odbojových aktivít ho potom ÚŠB mohla zatknúť a vytvoriť z neho svojho najvýznamnejšieho „trójskeho koňa“ v radoch komunistickej rezistencie.

Osobnosť Teodora Willmona bola prototypom konfidenta „na voľnej nohe“. Ako Slovák narodený v Maďarsku veľmi dobre ovládal maďarský jazyk. Svoje jazykové i charakterové vlastnosti, ako aj záľubu v hazardе a nechť zarábať si peniaze iba klasickou prácou, využíval v medzivojnovom období pre platené donášanie československej spravodajskej službe.²⁶ Za svoju špiónážnu činnosť na československom vyslanectve v Budapešti bol pôvodne v Maďarsku odsúdený na 15 rokov, ale po 5 rokoch bol vymenený do Československa. Po svojom návrate na Slovensko však nemal problém brať peniaze a donášať aj naopak, t.j. maďarskej strane. Počas slovenského štátu žil najskôr v Prešove. Tu sa okrem hazardu a „podnikania“ venoval tiež sprostredkovávaniu prevádzania východoslovenských Židov utekajúcich zo Slovenska do Maďarska, za čo si nechal prirodzene dobre zaplatiť. Nie vždy však bol s plácou za svoje prevádzачské služby spokojný. Preto ho jeden takýto spor so židovským komunistickým aktivistom Armínom Kohnom pri-

²⁴ V súvislosti so spravodajsko-diverznou skupinou Schwarz-Fommfera evidovala ÚŠB až 29 zatknutých. Okrem komunistických odbojárov v nich figuruje napr. aj bývalý agrárnický poslanec Ján Ševčík. SNA, f. ÚŠB, k. 842.

²⁵ Bližšie k skupine Schwarz-Fomferra pozri: JABLONICKÝ, J.: *Za sovietske Slovensko*, s. 489; MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, s. 104 – 116.

²⁶ Vojenskej spravodajskej činnosti sa upisal už počas vojenskej služby, zrejme s existenčných dôvodov.

viedol opäť bližšie k spravodajským orgánom (tentoraz slovenského štátu), s ktorými prakticky nikdy úplne nestratil kontakt. Jeho zásluhou tak v rukách ÚŠB skončil nielen Kohn, ale aj jeho osem ďalších spolupracovníkov, prevažne Židov, ktorí po odsúdení a väznení skončili napokon v pracovných táboroch. Po presťahovaní sa do Banskej Bystrice si v roku 1943 taktiež našiel čas, aby lákal do svojho bytu opozične či odbojovo naladených ľudí, ktorých ako údajný odbojár provokoval k protištátnym rečiam a činom. Iniciatívne upozornil ÚŠB napr. na prokomunistickú skupinu okolo profesora obchodnej akadémie Jozefa Hagaru, resp. profesora Ottu. Nepriamo udal ÚŠB tiež napr. Róberta Donátha či Antona Rašlu. S ÚŠB sa dohodol na ich spravodajskom „dozorovaní“, prirodzene, za finančnú odmenu a za prižmúrenie očí bezpečnostných úradov nad jeho „podnikaním“ v oblasti čierneho obchodu, šmeliny a pod.²⁷ Willmon sa, vďaka svojej hospodárskej kriminalite a príliš arogantnému resp. okatému vystupovaniu na verejnosti, stal pre ÚŠB v roku 1944 už skôr príťažou, ako užitočným informátorom.²⁸

Paravýsadky zo ZSSR

Bleskové ťaženie nemeckej armády primälo sovietsku rozvedku, aby sa pokúsila získať, narychlo vycvičiť a vyslať do tyla *Wehrmachtu* skupiny sabotážnikov, ktorí by narušovali dopravné spojenia (najmä železnice), čím by skomplikovali zásobovanie a spomalili tak jej postup. Táto snaha ovplyvnila aj vzťah Sovietov k československým vojakom Svobodovej skupiny, ktorí boli internovaní v tábore v Suzdale. Keď krátko po napadnutí ZSSR časť z nich (skupina komunistov – tzv. *hvezdári*) požiadala o zaradenie do *Červenej armády*, sovietska rozvedka zareagovala pozitívne. Štvorčlenná komisia na čele s kpt. Salzmanom vybrala spolu 21 „*hvezdárov*“ (12 Slovákov a 9 Čechov), ktorí v neďalekej obci Schodňa absolvovali základnú diverznú a spravodajskú prípravu.

Kurz v Schodni bol zakončený cvičným zoskokom pri Moskve, po ktorom nasledovali dva týždne školení v Pavlovskej Slobode. Na záver boli rozdelení do menších skupiniek, ktorým boli pridelené na Slovensku príp. v Protektoráte Čechy a Morava určité operačné teritóriá. Skupiny mali aj svojich radistov vybavených kufříkovými vysielачkami a krátko pred odletom aj šifrovacími kľúčmi. So sovietskymi inštruktormi sa dohodli na

27 Oficiálne bol totiž Krajským súdom v Prešove v roku 1942 odsúdený na jeden rok väzenia za podvodné lákanie peňazí od Židov pri sľúbenom prevádzaní do Maďarska. ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 221/1945.

28 Willmon bol už v roku 1947 odsúdený Okresným ľudovým súdom v Bratislave na dva roky trestnice a 8 rokov pracovného tábora. Signifikantné a zároveň alarmujúce na jeho osobnostnom charaktere bolo, že ešte aj v odvolaní sa proti rozsudku ponúkol opäť svoje konfidentské služby vojenskej kontrarozvedke. Tamtiež.

mŕtvych schránkach pre zanechávanie odkazov a správ, resp. sa dozvedeli podrobnosti o stretávaní sa so spojками.

12 Slovákov určených pre pôsobenie na Slovensku bolo s inštruktorom Bichejevom odvezených na letisko v Brovaroch, kde boli vyzbrojení a dovybavení sabotážnym materiálom, peniazmi, ako aj falošnými dokladmi, záchytnými adresami a heslami pre stretnutie so spojkami.²⁹

Rudolf Mišutka

Prvý výsadok organizovaný *NKVD* tvoril Rudolf Mišutka a Peter Jágrik (krycie označenie skupiny – *AROS*). Mali spravodajské (najmä napojenie sa na Vasilu Kapišovského) a sabotážne poslanie (deštrukcie dôležitých komunikácií a tovární v Žiline či v zbrojovke v Považskej Bystrici). Ich výber regiónov severozápadného Slovenska na operovanie nebol náhodný. Mišutka pochádzal zo Štiavnika v okrese Bytča, Jágrik z Brvnišťa v okrese Považská Bystrica. Boli vysadení 18. augusta 1941, avšak (namiesto severozápadného Slovenska) až 40 km severne od Krakova.³⁰

Mišutka sa po zistení, že bol vysadený až v Poľsku, rozhodol prihlásiť na poľskej polícii s legendou, že ilegálne prešiel zo Slovenska. Poliáci ho však vydali nemeckým orgánom, ktorým sa Mišutka bez väčšieho nátlaku priznal k svojej úlohe. Doviedol ich aj na miesto zoskoku, kde im vydal svoje ukryté veci. Vzhľadom k tomu, že mal pôsobiť na severozápadnom Slovensku, veliteľstvo *SiPo* a *SD* v Krakove ho odovzdalo úradovní *Gestapa* v Brne. Tu ho vypočúval Rudolf König, ktorý ako dobrý psychológ hneď odkryl Mišutkovu nenávisť k Čechom a z tejto okolnosti vyťažil materiál o Čechoch, ktorí boli cvičení pre paravýsadky v suzdalskom tábore. Mišutkove výpovede, ktoré sa týkali osôb z Čiech, boli tiež zaslané na pražské *Gestapo*.³¹ Tu urobil veľmi obsiahle priznanie a širšie objasnil prípravy a vysielanie podobných skupín zo ZSSR. Prezradil aj informácie o svojom spolubojovníkovi z výsadku Petrovi Jágrikovi. Následne sa nemecké orgány rozhodli skoordinať svoj postup so slovenskými orgánmi a s pomocou ochotného Mišutku chytiť ako Jágrika, tak aj ostatných, ktorí im mali pomáhať v ich diverznej činnosti.

29 SLÁDEK, Oldřich: *Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941*. In: *Soudobé dějiny*, r. 1995, č. 4, s. 514-516.

K pozadiu a pripravám prvých paravýsadkov pozri tiež: VANĚK, Oldřich: *Prvé speciální operácie zo ZSSR do Československa (marec 1939-december 1941)*. In: *Vojenská historie*, r. 2002, č. 3-4, s. 64-73; resp. ŠOLC, Jaroslav: *Z československo-sovětských vztahů na správdajskom fronte v rokoch 1939-1941*. In: *Zborník Múzea SNP*, r. 1980, s. 19-21.

30 Ich výstroj pozostávala z civilného obleku, falošných dokladov, 2 súprav bielizne, dýky, kompasu, mapy, pištole Mauser 7,65, stravy na tri dni a hotovosti 16 000 korún. ŠOLC, Jiří: *Hvězdáři a Jakobíni*, s. 293. A MSNP, f. VII, k. 19.

31 A MSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2. *Závěrečná správa z vyšetřování činnosti R. Königa u Gestapa, Brno 1946*.

Už 10. septembra 1941 rozposlalo *Ministerstvo vnútra* všetkým okresným úradom a okresným žandárskym veliteľstvám obežník týkajúci sa paravýsadvok zo ZSSR, konkrétne k prípadu Mišutka – Jágrik. Okrem dosť podrobného opisu ich zoskoku v Poľsku a im zverených diverzných úloh obežník obsahoval aj zoznam mien 10 Slovákov, ktorí boli pre podobné akcie vycvičení pri Kyjeve a po ktorých sa hneď vyhlásilo pátranie, lebo hrozilo nebezpečenstvo, že už boli na Slovensku vysadení.³² V obežníku sa síce uvádzalo, že spomenutý zoznam sa našiel po zoskoku u Mišutku, je však málo pravdepodobné (až vylúčené), aby ktorýkoľvek vyslaný „padákový agent“ mal pri sebe takéto informácie v písomnej forme, lebo by tým zbytočne ľahkomyselne ohrozoval celý veľký projekt. Skôr je pravdepodobné, že zoznam bol spísaný na základe Mišutkových výpovedí na polícii a štátne orgány nechceli zbytočne upozorňovať na „dobrovoľný“ zdroj svojich informácií.

Neskôr pricestoval na Slovensko vedúci *III. oddelenia brnenského Gestapa* Wilhelm Herzberger, ktorý sa 17. októbra 1941 na bratislavskej *ÚŠB* stretol so zástupcami *Abwehru*, slovenského *MNO* a slovenskej polície. Výsledkom bola dohoda o spoločnej akcii proti paravýsadvokom, na základe ktorej mohlo brnenské *Gestapo* v súčinnosti so slovenskými orgánmi pátrať aj na Slovensku. Herzberger sa tiež dohodol s komisárom *ÚŠB* Jurčom, že pošle Mišutku (používaného brnenským *Gestapom* ako agenta provokatéra pod číslom *B-41*)³³ hľadať Jágrika k jeho rodine v Brvništi. Mišutka tu nielenže našiel Jágrika, ale s použitím legendy o potrebe trhavín na demoláciu železničného mostu v Púchove sa dozvedel aj o ďalších odbojároch z Jágrikovho okolia. Pod zámienkou skontaktovania sa s bratislavskými komunistami vylákal Jágrika na cestu autom, ktoré ho eskortovalo na *ÚŠB*. Následne 6. novembra 1941 zatkla *ÚŠB* aj Jágrikovho brata a švagra, ako aj komunistu Umriána.³⁴

Mišutka v Brne vypovedal aj o miestach a čase plánovaných schôdzok s ostatnými členmi prosovietskej siete na Slovensku. Kľúčovou osobou v tomto smere bol Vasil Kapišovský, ktorý bol na Slovensko vyslaný centrálnou *NKVD* už 26. októbra 1940. Mal vytvoriť na Slovensku rezidentúru sov. spravodajskej služby s dôrazom na vojensko-politické spravodajstvo. Bol vybavený civilným oblekom, peniazmi a rádiostanicou. Vzhľadom k tomu, že ešte Slovensko nebolo so ZSSR vo vojne, pôsobil na Slovensku legálne a do-

32 Obežník uvádzal priezviská: Hadari, August Horváth, Béla Horváth, Holley, Macalka, Matejka, Slamko, Zábrodský, Segeč, Lazár. *Dejiny SNP 3. Dokumenty*. Bratislava 1984, dok. č. 84. Až na malé chyby v pravopise niektorých mien (správne mal byť Hagyári, Holéczy, Slámka, Macalka...) šlo o takmer dokonalé udanie ich identity. Porovnaj: SLÁDEK, Oldřich: *Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941*, 517-529.

33 ŠOLC, J.: *Hvězdáři a Jakobíni*, s. 293.

34 SLÁDEK, O.: *Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941*, s. 517.

konca bol povolaný aj do armády (slúžil u tankového práporu v Martine).³⁵ Mišutka informoval ÚŠB a brnenských gestapákov o tom, že sa má s ním skontaktovať, pričom udal aj ďalšie mená kontaktných osôb i s heslami. Mišutka najskôr Kapišovského nenašiel doma, lebo ten bol vtedy už odvedený k martinským tankistom. Bol preto na východné Slovensko vyslaný ešte raz, aby sa pokúsil od ďalších kontaktných osôb zistiť, kde je Kapišovský, resp. kde je vysielačka. Tentoraz s ním však cestoval aj gestapák R. König, ktorého Mišutka predstavil kontaktnej osobe, záhradníkovi Jozefovi Juričkovi, ako svojho spolupracovníka a moravského odbojára. Pod takouto legendou sa Mišutka s Königom dostali až k rádiostanici *Kluženko*, ktorá bola skrytá u zriadenca okresného súdu v Michalovciach Michala Lacka. Ten im ju v dobrej viere odovzdal. Vysielačka bola následne odovzdaná na ÚŠB a obaja odbojáři boli zakrátko zatknutí. Neskôr bol zatknutý aj samotný Kapišovský.³⁶

Mišutka tiež označil pracovníkom brnenského *Gestapa* ďalšie osoby, o ktorých mal vedomosť zo ZSSR ako o kontaktných odbojároch, ktorí mali parašutistom pomôcť. Zároveň prezradil mená ďalších výsadkárov, ako Matejku, Segeča či Lazára, ktorých sa neúspešne snažil vyhľadať prostredníctvom ich rodinných príbuzných.

Jedným z posledných významnejších aktivít Mišutku pre brnenské *Gestapo* bola identifikácia členov ďalšej paraskupiny pripravovanej pre Slovensko – Karola Zábrodského a Gustáva Horvátha. Tí sa pre rýchly nemecký postup a následné obklúčenie už nemohli letecky prepraviť na Slovensko. Ich snaha dostať sa na určené pôsobisko ilegálne po vlastnej ose skončila v septembri 1941 ich zadržaním a následným eskortovaním na brnenské *Gestapo*.³⁷

Ján Junas

Ján Junas bol v dvojčlennej paraskupine vyslanej v marci 1943 *Spravidajskou správou Generálneho štábu Červenej armády* podriadený Jánovi Lazarovi. Mali byť pôvodne vysadení už 15. augusta 1941 z letiska Brovary pri Kyjeve (skupina tzv. hviezdárov). Pre rýchly postup nemeckej armády však bolo už od akcie upustené. Skupina zakopala peniaze a vysielačku a prebýjala sa so skupinou sovietskych vojakov na východ. Lazar sa zúčastnil prepadu letiska, ale skupina letcov im uletela a nevzala ich so sebou. Pridali sa k partizánom, ktorí sa im však stratili a nakoniec padol (v hodnosti poručíka Čer-

35 ŠOLC, J.: *Hviezdári a Jakobíni*, s. 318.

36 ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 4320/1941. *Trestné oznámenie na V. Kapišovského a spol.*; A MSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2. *Záverečná správa z vyšetrovania činnosti R. Königa u Gestapa, Brno 1946*; ŠOLC Jiří: *Hviezdári a Jakobíni*, s. 290. A MSNP, f. VII, k. 19

37 SLÁDEK, O.: *Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941*, s. 518-519, 525.

venej armády) do nemeckého zajatia. Odtiaľ sa mu so skupinou pracovníkov NKVD podarilo utiecť. V roku 1942 absolvoval školu veliteľov pri *Generálnom štábe Červenej armády* a následne mu bola udelená hodnosť kapitána. 14. marca 1943 bol povýšený na majora s poverením veliť všetkým skupinám vyslaným na Slovensko. Ako radista mu bol pridelený Junas.

Na Slovensku mali organizovať spravodajskú, propagačnú a sabotážnu činnosť. Na základe predpokladanej práce svojich predchodcov mali vybudovať rezidentúru, ktorá by riadila činnosť celej siete. Plánovaným miestom zoskoku bol priestor medzi Bratislavou a Považskou Bystricou. V skutočnosti však boli 15. marca 1943 vysadení pri Prešove. Po zoskoku zakopali dopravený materiál (okrem obligátneho civilného oblečenia, falošných dokladov, väčšieho množstva dolárov a korún, boli tiež vybavení fotoaparátom, typografickým materiálom, 4 rádiostanicami, trhavinami a chemikáliami na ich výrobu) a hľadali ubytovanie.³⁸

Už o týždeň, 23. marca, však boli pri rutínnej kontrole zadržaní na prešovskej stanici. Následne ich predviedli na *II. oddelenie Policajného riaditeľstva* v Prešove. Tu boli ihneď podrobení výsluchu tajomníkom Libom a jeho skupinou a zápisnične vypočutí. Pod ťarchou usvedčujúceho materiálu zo ZSSR, z ktorého mali časť so sebou, bolo ihneď jasné ich poslanie. Keďže išlo o väčší prípad, Ministerstvo vnútra ich nariadilo eskortovať na *ÚŠB* do Bratislavy, kde bol prípad ďalej vyšetrovaný. Prípad vyšetrovalo *II. oddelenie spravodajské*, ktorého šéfom bol hlavný policajný komisár František Jurčo. O tento prípad javil veľký záujem samotný minister Mach, ktorý hovoril s parašutistami ešte predtým, než boli vypočúvaní na *ÚŠB*. V tomto rozhovore ich vyzval, aby pracovali pre Slovensko, za čo im prisľúbil, keď tak spravia, nič sa im nestane. Minister vnútra Mach umožnil v jeho prítomnosti obom parašutistom rozhovor s rodičmi. Mach poveril vyšetrovaním celého prípadu hlavného komisára Jurču, ktorý mal paradoxne kontakty s odbojom. Aj nemecké bezpečnostné orgány mali veľký záujem o odhalených parašutistov, ale Jurčovi sa podarilo odrážať ich žiadosti.

Na *ÚŠB* od nich požadovali podrobné doplnenie svojich výpovedí spísaných ešte v Prešove. Junas vypovedal dobrovoľne aj o detailnejších skutočnostiach svojho pobytu v ZSSR a svojom poslaní na Slovensku. Naopak Lazar sa snažil zapierať, ale pod ťarchou Junasových výpovedí, zabaveného materiálu a po použití fyzického násillia vypovedal aj on.

Po podrobnom výsluchu boli obaja komisárom Jurčom vyzvaní, aby pracovali pre Slovensko v rolách konfidentov – provokatérov. Lazar túto ponuku kategoricky odmietol, pričom mal údajne prehlásiť, že si je vedomý

38 ŠOLC, J.: *Hvězdáři a Jakobíni*, s. 318.

svojho prečinu a vie, že bude zaň potrestaný. Keďže však už sľúbil vernosť Sovietom, nebude tento sľub rušiť. Naopak Junas prisľúbil spoluprácu s ÚŠB na dekonšpirovaní svojich spojok na Slovensku. Na základe tejto Junasovej ústretovosti nariadilo Ministerstvo vnútra, aby sa s Junasom zaobchádzalo „v rukavičkách“. Stal sa akýmsi prominentným politickým väzňom.³⁹

Keďže Junas vypovedal pred ÚŠB aj o svojich kontaktných osobách – o Ing. Randákovi v Považskej Bystrici a istom Scheerovi, zamestnanom v Dubnici nad Váhom – rozhodlo sa o vyslaní Junasa za nimi, aby získal od nich maximum informácií o ich činnosti i o menách a aktivitách ďalších odbojárrov. Od svojich kontaktných osôb sa snažil najmä vylákať informácie o zbrojárskej výrobe v Dubnici a Považskej Bystrici. Takto získané informácie boli potom údajne odovzdávané prostredníctvom F. Jurču a šéfa vojenských spravodajcov Jána Juraja Staneka (taktiež napojeného na odboj, najmä na *Flóru*) čs. exilovej reprezentácii v Londýne.

Po niekoľkých mesiacoch už boli Nemci nervózni z toho, že sa prípad príliš dlho vlečie a nič výraznejšie sa nepodarilo odhaliť, rozhodli sa preto, že Randáka zatknú a použijú ho na dekonšpirovanie ilegálnej siete v zbrojovke v Považskej Bystrici. Zatiaľ čo Randáka sa podarilo prostredníctvom kontaktov Jurča, Staneka a Kloboušického s odbojom ešte včas varovať, aby ušiel, Scheer bol zatknutý a odovzdaný Nemcom do *Protektorátu*.⁴⁰

Popovstalecké „premeny“

Ladislav Nižňanský

Na potlácaní povstania sa, okrem frontového *Wehrmachtu* a *Zbraní SS*, v zázemí podieľali aj útvary *Pohotovostnej skupiny H nemeckej bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby* (*Einsatzgruppe H SiPo und SD*). Pripadla im úloha „čistenia tyla“, t.j. udržiavanie bezpečnosti, vykonávanie perzekúcií proti niekdajším povstalcom a likvidovanie zostávajúcich partizánskych skupín odporu. Jadro Pohotovostnej skupiny tvorili *Einsatzkommando 13 a 14*,⁴¹ ktoré sa sformovali 30. a 31. augusta 1944 v Brne na čele s SS-Obersturmbannführerom Josephom Witiskom. Ďalšími súčasťami skupiny boli *Sonderkommando 7a* (sídlo v Senici, neskôr v Ružomberku), *Sonderkommando ZbV 15* (Nitra), *Kommando ZbV 29* (Bratislava) a *Kommando ZbV 27* (Prešov,

39 Pracovník ÚŠB, ktorý sa spolupodieľal na konfidentskom využívaní Junasa, Daniel Kloboušický, vo svojej poveljovnej výpovedi pred ľudovým súdom vravel o tom, že Junas: „... okrem väzenskej stravy dostával aj celodennú stravu s policajnej menzy, koľko len chcel fajčiva, čítať mal vždy čo a pod. Mohol ležať kedy chcel a mal na cele veci, ktoré väzeň nesmie nikdy mať ako nôž, zrkadlo, zapalovač...“ A MSNP, osobný fond J. Šolca, k. 2.

40 Tamtiež.

41 Einsatzkommando 13 malo svoje sídlo v Trenčíne a najexponovanejšie Einsatzkommando 14 v bývalom centre Povstania v Banskej Bystrici.

neskôr Žilina). Okrem spomínaných kománd *Pohotovostnej skupiny H* sa na potlačaní partizánskeho hnutia po povstaní výrazne podieľali aj špeciálne protipartizánske jednotky – najmä *Abwehrgruppe 218* (krycím označením *Edelweiss*) či *Stíhací zväz Slovenska* („Josef“).

Abwehrgruppe 218 Edelweiss patril k najnebezpečnejším a „najúspešnejším“ nemeckým potlačovacím jednotkám na Slovensku. Okrem priameho boja proti partizánskym skupinám sa *Edelweiss* podieľal aj na retorziách civilného obyvateľstva (najznámejšie je vypálenie obce Kľak a Ostrý Grúň a zavraždenie ich 148 obyvateľov za to, že podporovali partizánske hnutie). V jednotke *Edelweiss* mal pritom svoje významné zastúpenie jej slovenský oddiel, ktorého veliteľom sa paradoxne stal kpt. Ladislav Nižňanský, značne sa angažujúci pri prvých protinemeckých vystúpeniach povstaleckej žilinskej vojenskej posádky.

Vytvorením *Abwehrgruppe 218* bol v septembri 1944 poverený major gróf Erwin von Thun-Hohenstein, pochádzajúci z československej časti Sliezska. Operačne podliehala nemeckému veliteľovi na Slovensku. Thun postupne formoval jednotku v Krasňanoch pri Varíne. K dispozícii dostal jednotku donských kozákov a moslimskú jednotku, z ktorých každá mala približne 50 mužov s už bohatými skúsenosťami z protipartizánskej vojny na území ZSSR. Jadro jednotky tvorilo 25 nemeckých poddôstojníkov a vojakov. Okrem toho do štábu jednotky patrili aj velitelia všetkých oddielov.⁴²

Osobitné postavenie v jednotke mala skupina 20 – 25 mužov vytvorená zo zajatých partizánov a povstaleckých vojakov. Vzhľadom na predpokladaný priestor pôsobenia *Abwehrgruppe 218* si ich major Thun bezprostredne podriadil ako čatu rozviedčikov, agentov a provokatérov. Začiatkom novembra 1944 k *Abwehrgruppe 218* pričlenili aj slovenský oddiel sformovaný z 200 vyčlenených príslušníkov *Slovenskej pracovnej služby* (SPS). Po absolvovaní výcviku v Žiline a protipartizánskych akciách v okolí Banskej Štiavnice – Počúvadlo a v lokalite Jabloňov – Nová Baňa v novembri 1944 bol veliteľ oddielu Martin Kaniok a ďalších 60 mužov („nie súcich“ na určenú službu) prevzatých späť k SPS. Po 15. decembri 1944 u *Abwehrgruppe 218* zostalo 130 pôvodných príslušníkov SPS.⁴³ Velenie nad slovenským oddielom prevzal po Kaniokovi škpt. L. Nižňanský, ktorý sa údajne veľmi podobal náčelníkovi štábu *Abwehrgruppe 218* SS-Hauptsturmführerovi Königovi.

Edelweiss má na svedomí asi 50 protipartizánskych akcií na strednom a západnom Slovensku, počas ktorých jeho príslušníci zlikvidovali viac než

42 STANISLAV, J.: *Širšie súvislosti represívnej činnosti jednotiek Abwehrgruppe 218 na Slovensku v rokoch 1944 – 1945*. Rukopis.

43 MIČEV, S.: *Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku*. In: Kalendár odbojárov, r. 1991, s. 86-87.

300 ľudí. Ďalších viac ako 600 zajatých osôb odovzdali do rúk *Pohotovostnej skupiny H SiPo a SD*, z ktorých väčšina neprežila. Vysoká efektivita jednotky bola dosiahnutá aj vďaka premysleným úskokom – predstieraním vlastnej partizánskej činnosti, infiltrovaním sa do partizánskych skupín, provokáciami a pod. Časť jednotky nosila uniformy slovenskej armády, prestrojovala sa do civilu, resp. sa prispôbovala partizánskemu oblečeniu. Používali zbrane rôznych armád, nosili červené šatky, červené alebo biele pásy na rukávoch a na čiapkach trikolóry či sovietske päťcipe hviezdy. Aj správaním napodobňovali partizánov, k čomu im okrem „nacionálnej“ vybavenosti (väčšinu jednotky tvorili Slováci, Ukrajinci a príslušníci národov ZSSR) slúžili tiež znalosti bývalých povstalcov a partizánov vo svojich radoch o miestnom teréne a reáliách.⁴⁴

Vzhľadom k chaotickým pomerom pri ústupe nemeckej armády sa po presune do Všetina koncom apríla 1945 *Abwehrstelle 218* ako celok rozpadla. Thun aj s Nižňanským boli 9. mája 1945 sovietskymi vojskami zajatí a vypočúvaní orgánmi *NKVD*. Zatiaľ čo Thun bol odsúdený na trest smrti, Nižňanského v júli 1945 odovzdala *NKVD* bratislavskej *Národnej bezpečnosti*. Napriek tomu, že sa zbežne vedelo o jeho činnosti v protipartizánskej jednotke, bol po preverení v októbri 1945 opäť prijatý do československej armády a zastával dokonca funkciu náčelníka štábu delostreleckého pluku v Košiciach. Až začiatkom januára 1946 vydal na neho vojenský prokurátor v Košiciach zatykač pre pôsobenia v Edelweisse. Slovenské vyšetrovacie orgány *OBZ (Obranné bezpečnostné spravodajstvo)* už v trestnom spise prijali tézu podloženú výpoveďami niektorých svedkov, že sa protipartizánskych razii v *Abwehrstelle 218* zúčastňoval iba z donútenia a že sa Slováci v jednotke priamo vraždenia nezúčastňovali, ale robili vždy iba prieskumné, zabezpečovacie či strážne služby. K podobnému záveru neskôr dospel aj súd, ktorý akcentoval tiež Nižňanského nemalé povstalecké aktivity pred nemeckým zajatím, čo bolo vtedy všeobecne zaužívané pre zmierňovanie trestnej zodpovednosti, ktorú pripúšťal posledný paragraf dosť vágne formulovanej retribučnej normy *SNR*.⁴⁵ Okresný ľudový súd v Bratislave tak napokon Nižňanského v júni 1946 pre nedostatok dôkazov úplne oslobodil spod obžaloby.

Okrem „dobrovoľného vstupu do Domobrany“ (inak ospravedlneného aj stavom krajnej núdze – čiže existenčného ohrozenia) a spoluúčasti na očisťovacích akciách nemeckých bezpečnostných orgánov bol konkrétnejšie obviňovaný aj z udania kpt. Jána Vršanského nemeckej *SD* v Žiline za-

44 STANISLAV, J.: *Širšie súvislosti represívnej činnosti jednotiek Abwehrgruppe 218 na Slovensku v rokoch 1944 – 1945*.

45 Bližšie pozri: Nariadenia *SNR* č. 33/1945 z 15. 5. 1945 „o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva“. *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, r. 1945, s. 42-46; BEŇA, J.: *Slovensko a Benešove dekréty*. Bratislava 2002, s. 80.

čiatkom roka 1945. Vzhľadom k tomu, že Vršanského udanie sa nepodarilo jednoznačne preukázať a preto, že vtedajší súd nemal dostatočné vedomosti o organizácii a aktivitách *Abwehrgruppe 218*, za dokázanú protipovstaleckú činnosť viac-menej prijala iba tú, ku ktorej sa priznal pred súdom Nižňanský. Spomenul prieskum pri Polome, pri Kuneráde (2-krát), pri Trenčianskych Tepliciach a pri Hradišti pod Vratnom. Nižňanský sa pred súdom odvolával na svoju úplnú subordináciu Thunovi a nemožnosť úteku k partizánom pre neustálu nedôveru a neponechávanie Slovákov bez dozoru. Nižňanskému nahrávalo pri posudzovaní súdom aj to, že svedkovia vypovedajúci v jeho neprospech uvádzali pred súdom rozdielne výpovede, ako urobili pred vyšetrovacími orgánmi, takže ich súd viac-menej neakceptoval. Naopak veľmi dobrý posudok o Nižňanskom, ako o svojom bývalom podriadenom, podal pred súdom pplk. Jozef Dobrovodský. Potvrdil tiež Nižňanského obrannú tézu, že vstúpil do nemeckých služieb iba preto, aby si zachránil život a aby mohol potom neskôr prebehnúť k partizánom, čo spočiatku ešte nepovažoval za nemožné.⁴⁶

Nižňanského neskoršie pôsobenie proti ľudáckemu exilu v službách československej komunistickej rozviedky či naopak v službách americkej *CIC*, resp. v rádiu Slobodná Európa, odsúdenie súdom v Banskej Bystrici v roku 1962 a nedávny súd v Nemecku už tvoria inú kapitolu dejín spojenej s kontroverzným L. Nižňanským, než akou je téma tohto referátu. Preto sa im nebudem bližšie venovať. Napriek viacerým súdom, analýzam a polemikám sa ešte (alebo možno práve naopak, vzhľadom na premrhaný čas uplynutý od spomínaných udalostí – už) dnes nemožno meritórne vyjadriť k jeho vine. Možno iba konštatovať to, čo už na nemeckom súde vyslovil Ján Stanislav, t.j. že nemožno potvrdiť či vyvrátiť osobnú zodpovednosť Nižňanského za vraždy na civilnom obyvateľstve v obciach Ostrý Grúň, Kľak a ďalších. Jeho morálna a vojenská zodpovednosť za činnosť slovenského oddielu *Abwehrgruppe 218* je však nepopierateľná.⁴⁷

Ján Stejskal

V máji 1944 bol stot. Ján Stejskal prevelený na Veliteľstvo opevňovacích prác, neskôr Armádne veliteľstvo 1 v Prešove. Od júla už pôsobil ako prednosta III. oddelenia u 1. pešej divízie plk. Mikuláša Markusa v Giraltovciach. Ešte pred odchodom na východné Slovensko bol od pplk. Elemíra Polka rámcovo informovaný o prípravách povstania. Na základe konšpiračných dohovorov do odboja zapojených východoslovenských veliteľov a v súčinnosti

46 ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 463/48. *Rozsudok Okresného ľudového súdu v Bratislave zo 7. júna 1947 vo veci obžalovaného Ladislava Nižňanského.*

47 Porovnaj: STANISLAV, J.: *Širšie súvislosti represívnej činnosti jednotiek Abwehrgruppe 218 na Slovensku v rokoch 1944 – 1945.*

s pplk. Manicom zabezpečoval v lete 1944 materiálnu výpomoc pre *partizánsku brigádu Čapajev*, operujúcu v rájone divízie. So skupinou plk. Markusa, ktorá sa nedala odzbrojiť nemeckým jednotkám, sa prebil do povstaleckej Banskej Bystrice. Tu ho povstalecké velenie určilo za náčelníka štábu *II. taktickej skupiny*.⁴⁸ 2. novembra bol pod Prašivou zajatý príslušníkmi haličskej *14. Waffen-SS divízie*.⁴⁹ Následne bol spolu s ďalšími zajatými povstaleckými dôstojníkmi dopravený do Bratislavy, kde bol do 16. decembra 1944 vo vojenskej väznici na Krížnej ulici.

Podľa Stejskalových výpovedí pred súdom bol na príhovor styčného dôstojníka medzi *HVHG* a *MNO* Jozefa Ďuriša, s ktorým sa veľmi dobre poznal už pred vojnou, uchránený pred deportáciou do Nemecka. Poradca Hlinkovej gardy SS-Obersturmbannführer Nageler, resp. veliteľ *HG* Otomar Kubala dal Stejskalovi (ako schopnému veliteľovi) za to, že bol uchránený, na výber tri možnosti jeho ďalšej existencie: buď vstup do *Domobrany*, podieľanie sa na prípravách opevňovania Bratislavy alebo výcvik záložníkov mobilizovaných *HG*. Ním zamýšľaný vstup do *Domobrany* bol neskôr odmietnutý pre jeho údajnú nespoľahlivosť. Preto vstúpil do *POHG*.⁵⁰ Najskôr pôsobil na veliteľstve *HVHG* Lipa a *POHG* Gaštan v Bratislave. Bol veliteľom jednej z piatich rôt *HG*, ktoré budovali obranné postavenia v priestore Sereď – Senec a vykonávali aj bojový výcvik. V druhej polovici marca bol poverený velením III. poľného práporu *POHG*. Pri ústupových bojoch boli niektoré jednotky jeho práporu nasadené aj do boja proti Červenej armáde. V marci a apríli bol tiež veliteľom výcvikového tábora *HG* v Holíči.⁵¹ S nemeckou armádou Stejskal dobrovoľne nasilu ustupoval na Moravu, kde v okolí Zlína okolo 19. apríla 1945 zbehol a ušiel do rodných Lednických Rovní. Tu prečkal prechod frontu. Po vojne sa prihlásil do československej armády. Najskôr bol niekoľko týždňov väznený, ale už v polovici júna 1945 bol znovu prijatý do jej služieb. Začiatkom roku 1947 bol oficiálne obvinený z velenia výcvikového a neskôr aj poľného práporu *POHG*. Na základe množstva svedeckých výpovedí v Stejskalov prospech – okrem iného aj od gen. Širicu,⁵² plk. Nosku či od viacerých moravských partizánov – ho bratislavský *Okresný ľudový súd* v marci 1947 uznal nevinným.⁵³

48 KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999, s. 202; ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 25/1947.

49 K činnosti tejto divízie v spomínanom období bližšie pozri: ŠMIGEL, M.: *14. divízia SS „Galizien“ na Slovensku (1944-1945): bojová protipartizánska činnosť a represálie*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945*. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VII. Bratislava 2008, s. 222-228.

50 ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 25/1947.

51 KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, s. 203.

52 S ktorým vo väzení udržiaval kontakty aj počas svojej služby v *POHG* v zimných mesiacoch 1944 – 1945, a ktorému sa podľa možnosti snažil pomáhať.

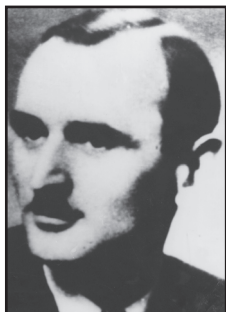
53 ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 25/1947.

SUMMARY

From the resistance to collaboration. Draft of the topic of cooperation of resistance members with Slovak and German bodies in the years 1939 – 1945 in Slovakia.

History of Slovak resistance is not only history of positive or legendarised events. These are also moments of stager and treason of resistance aims and ideals. Even though there were not many “black spots” in Slovak resistance, but they sometimes significantly influenced or were able dangerously influence the history. The fact, that majority of “slides” of resistance men, or all of them, were not result of their initiative apologized those persons, who changed the side (they worked on the behalf of Slovak or German security bodies with aim to reveal their former colleagues from the resistance). “Treacherous” members of the resistance were forced to co-operate under the psychic pressure or by physical violence. They were afraid, that their existence will be jeopardized or that their non-collaboration will result to the threat for their families. The study describes activity of 12 persons, who are examples of former resistance men from the field of non-Communist and Communist resistance, paratroopers from the USSR or persons, who changed the side after the Uprising.

Štefan Bašt'ovanský

Miloš Hrušovský

NEPOHODLNÝ VEDÚCI STRANY – DOBRODRUŽNÝ OSUD ŠTEFANA HANDERU

MATEJ MEDVECKÝ

Dejiny komunistickej strany sú nepochybne zaujímavým predmetom štúdia pre historikov aj po páde komunistického režimu. Táto téma, ktorá patrila počas 40 rokov existencie režimu k najskúmanejším, podliehala totiž značným úpravám a „vylepšeniam“. Jednou z „vylepšení“ dejín strany bolo takmer totálne vymazanie člena 4. ilegálneho vedenia KSS Štefana Handeru. Prítom pohnuté osudy tohto človeka sú zaujímavé a záhadné, mnohé veci môžeme skôr predpokladať. Handera sa do slovenských dejín zapísal najmä ako policajný konfident. O jeho spolupráci najviac vypovedali ľudia za pomerne neštandardných okolností - inšpektor Imrich Sucký vo väzení po únose z Rakúska, komisár Pavel Príkopa pod hrozbou postavenia pred retribučný súd, iní pracovníci ÚŠB taktiež zväčša pri súdnom procese. Na druhej strane práve pre spoluprácu s políciou bola jeho rola v ilegalite v spomienkach komunistov (podľa mňa zámerne) marginalizovaná. Súvisí to zrejme s (neopodstatnenou) predstavou komunistov, že práve oni boli najdôležitejšou časťou protiľudáckej opozície a neustálym budovaním tohto mýtu. O svojej činnosti v KSS nám zanechal stručné svedectvo aj on sám – opäť však s otáznou hodnotou, nakoľko ho písal ako ospravedlnenie, keď sa chcel vrátiť na Slovensko, a celkom určite tam ani zďaleka nepovedal všetko (pozri Handerove spomienky na konci tejto štúdie). Kto teda v skutočnosti Štefan Handera bol? Zradený nešťastník, zákerný konfident, či človek s nekonečnou dávkou drzosti? Zrejme všetko uvedené.

Štefan Handera pochádzal zo Zakarpatskej Ukrajiny, konkrétne z mestečka Sevluš, kde sa narodil začiatkom januára 1914. V rodnom meste absolvoval základnú školu a tiež sa tu vyučil za holiča. Koncom roku 1930 sa zamestnal ako holičský pomocník v Poprade. V rokoch 1930 – 1936 pracoval vo viacerých mestách na východe a severe Slovenska a taktiež absolvoval jedno-ročné väzenie vo väznici *Krajského súdu* v Levoči, podľa vlastnej výpovede pre komunistickú činnosť.¹ Od konca roku 1936 pracoval v Bratislave, v roku 1938 sa vrátil do svojho rodiska, odkiaľ však v dôsledku dramatických udalostí a pre povolanie do Karpatskej Siče utiekol späť do Bratislavy.

Do ilegálnej komunistickej strany v Bratislave sa Handera dostal prostredníctvom svojho známeho zo Sevlúše Martina Eisenberga už v roku 1939. Jeho prostredníctvom sa zoznámil aj s ďalšími ľuďmi, sympatizujúcimi s komunistickou ideológiou – Zoltánom Tothom a Michalom Poliakom. Kľúčovým bodom Handerovho života sa však ukázalo byť až stretnutie s Jurajom Humeňanským,² s ktorým sa nádejný komunista stretol začiatkom apríla 1940. Obaja muži sa poznali a navzájom vedeli o svojej minulosti a sympatiách ku komunizmu. Podľa Handerovej výpovede na *ÚŠB* ho Humeňanský asi o mesiac po tomto stretnutí zoznámil s Júliusom Schönfeldom. Ten taktiež o Handerovi vedel, vyčítal mu však zbabelé správanie počas zadržania v roku 1938. Handera prejavil záujem o vstup do strany, avšak Schönfeld bol zdržanlivý – predbežne ho nezobrali. Namiesto toho mal Handera najprv preukázať svoj prínos komunistickej strane organizovaním nových členov. Prípadný úspech by ho rehabilitoval. Handera teda zorganizoval Poliaka, ako aj Michala Vargu, ktorý chodil k nemu do holičského salónu a pri politických debatách vždy chválil ZSSR. Taktiež zorganizoval svojho domáceho Štefana Lúčana a ešte dve ďalšie osoby. Spolu teda 5 ľudí, od ktorých vybral pre stranu 85 korún. V októbri 1940 sa opäť stretol so Schönfeldom, ktorému odovzdal peniaze a súčasne ho informoval o svojich organizačných úspechoch. Následne na základe inštrukcie usporiadal vo Vargovom byte stretnutie nových adeptov komunistickej strany (okrem Lúčana a Viktora Viktorína), kde ich Schönfeld poučil o konšpirácii. Handeru ustanovil vedúcim tejto neoficiálnej sympatizujúcej skupiny – „štatút“ komunistickej bunky a punc oficiality mali dostať až po preverení a rehabilitovaní Handeru. Ten Schönfelda zoznámil aj s rytcom Vojtechom Farkašom, ktorý mal vlastnú skupinu a ktorého služby si Schönfeld pochvaloval. Handerova bunka sa teda postupne etablovala, prostredníctvom Vargu odvádzali peniaze a u neho si preberali *Hlas ľudu*. V lete 1941

1 Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 2272/1943. *Zápisnica so Štefanom Handerom napísaná dňa 13. mája 1943 v kancelárii Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave.*

2 Ako zaujímavosť uvediem, že z KSČ bol vylúčený v roku 1953.

Schönfeld z Bratislavy odišiel a na jeho miesto v straníckej hierarchii dočasne nastúpil Samuel Stern, ktorý sa k Handerovi nasťahoval. Trvalejšie začala Schönfeldovu funkciu zastávať až „Dr. Wienerová“, ktorej sa Handera predstavil svojim konšpiračným menom *Kaňkov*. Handera ju zoznámil s Humeňanským. Vedúcim Handerovej a Farkašovej skupiny sa stal typograf Karol Ferenc. V decembri 1941 na základe Ferencovho popudu Handera kúpil u fy Čelko rozmnožovací stroj a papier. Koncom roku 1941 Wienerová Handeru zoznámila s Arnoštom Rosentálom. V marci 1942 Humeňanský Handeru zoznámil s Matejom Martinkom a Viliamom Šarišským. Skrátka, bunka č. 48 sa menila, niektorí ľudia sa prestávali angažovať, iní pribúdali. Handera však ostával a akosi prirodzene sa stával jej stredobodom. Ďalším dôležitým momentom bolo zatknutie Rosenthála v apríli a najmä Humeňanského v máji 1942. Uvedená skupina, ktorá bola tiež v kontakte s Elenou Markušovou, sa tak ocitla bez spojenia.

Vedúci Humeňanského bunky (Imrich Kiss a Diesel) sa následne skontaktovali s Handerom a žiadali ho o zabezpečenie spojenia s centrom. Handera im to prisľúbil, o spojenie sa mal postarať Johan Lagler. Neúspešne. Navyše, v lete 1942 sa pracovníkom *Ústredne štátnej bezpečnosti* podarilo zlikvidovať celé, v poradi už tretie vedenie a zasadiť komunistickej ilegalite mimoriadne zdrvivý úder. V rámci tohto zásahu sa za mrežami policajnej cely v auguste 1942 nakrátko ocitol aj Handera.³ Po prepustení z vyšetrovania sa však začal angažovať ešte viac - v septembri 1942 sa spolu s Kissom spojili s Viliamom Hubeným z Prievozu a následne aj jeho zástupcom Ferdinandom Mikšíkom. Handera im dočasne nechal rozmnožovací prístroj. Ich prostredníctvom sa zoznámil s predstaviteľmi komunistickej bunky v káblovej továrni, ktorí boli od posledného zatýkania taktiež bez spojenia s centrom. Komunisti z Prievozu aj z Káblvky začali odovzdávať svoje príspevky Handerovi, ktorý ich ďalej dával Laglerovi. Tiež začali s výrobou vlastných letákov. Neustála aktivita a najmä napájanie sa na ďalšie bunky v septembri 1942 ako aj podľa môjho názoru silné presvedčenie, že z pôvodnej komunistickej strany už neostalo žiadne vedenie, vyvrcholili vytvorením vlastnej

3 Mikuláš Švrček, ktorý Handeru vypočúval v roku 1942 tvrdil, že Handera ho uprosil a prepustili ho bez podania trestného oznámenia. Keď bol zadržaný opäť, Švrček sa dočkal výčitky za to, že sa k Handerovi správal tak mierne. ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 2272/1943. *Zápisnica o výpovedi Mikuláša Švrčka z 1. 12. 1947.*

Zaujímavo však vyznieva výpoveď Jána Laglera: „Asi začiatkom mesiaca septembra 1942 navštívil ma „Kankov“ a tento mi rozprával, že bol zatknutý na tunajšom úrade, ale že musel byť prepustený pre nedostatok dôkazov. Ďalej „Kankov“ hovoril, že toto však nech nie je odstrašujúce pre mňa, ale naopak je potrebné znovu dať do poriadku celé vedenie a začať intenzívnejšie pracovať.“ Tamtiež. *Zápisnica s Jánom Langerom napísaná dňa 17. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave.*

ilegálnej komunistickej strany. Lagler⁴ sa stal politickým vedúcim, Handera organizačným a Vojtech Szarka vedúcim technického aparátu. V novembri 1942 sa Handera zblížil s Jozefom Večerom, taktiež aktívnym komunistom.⁵ Od neho Handera získal kontakt do Pezinka a Stupavy, kde sa následne spojili s tamojšími aktivistami. Vybudovali tiež kontakt s Čeklísom (Bernolákovo) a Malackami, Gajarmi. Szarka sa neskôr prestal angažovať a nahradila ho Edita Wolmanová. S tou však postupne prerušili kontakt – pre jej zdravotné problémy, ako aj preto, že nemala prácu a spočiatku ju podporovali zo straníckych peňazí, čo si však dlhodobo nemohli dovoliť.⁶ Začiatkom roku 1943 sa „handerovci“ dozvedeli o existencii inej komunistickej organizácie, o ktorej sa jeden z členov tejto „paralelnej strany“⁷ dozvedel od svojho známeho Jozefa Hojča. Handera sa s ním zoznámil a tak sa im podarilo nadviazať kontakt s vedením, ktoré reprezentovali Štefan Bašťovanský a Miloš Hrušovský. Na tomto mieste však treba zdôrazniť, že komunistická strana bola v podstate totálne v troskách a z existujúcich 6 oblastí bola v podstate v styku len s ružomerskou a banskobystrickou, v Bratislave bolo s nimi v spojení skutočne len zopár ľudí.⁸ Pritom však ani obe spomínané aktívne oblasti nepracovali podľa inštrukcií centra, dokonca vydávali tlačoviny podpísané centrom, ktoré však nikto z vedenia neschválil, ba ani nevidel.

Ale späť do Bratislavy – logicky prišlo na pretras spojenie oboch komunistických strán. Bašťovanský Handerovi povedal, že ich organizácia je oficiálna a teda by sa mali s nimi zlúčiť – a mali doplniť vedenie jedným človekom zo svojej organizácie. O výsledku porady sa následne Handera radil s Laglerom, Šarišským, Večerom a Kissom. Nasledovala ďalšia porada s Baš-

4 Podľa Laglera naopak politickým a organizačným vedúcim bol Handera a on sám mal na starosti technický aparát. O niekoľko strán ďalej priznal, že bol najprv politickým vedúcim, neskôr technickým. Tamtiež.

5 Poznali sa však už skôr: „Štefana Handeru jsem poznal asi v r. 1938, kdy jsme spolu pracovali v jednom domě v Bratislavě na Suchém Mýtě. HANDERA jako holič, já jako obuvník. Při setkání jsme často hovořili o politických poměrech a při tom mi HANDERA navrhl, abych vstoupil do ilegální KS, že on mi umožní styk. Tuto nabídku jsem odmítl, že nechci mít nic společného s ilegality. Byl jsem však v té době již zapojený na s. SCHÖNFELDA z Bratislavy, kterému jsem tento návrh HANDERY oznámil. S. SCHÖNFELD s mým stanoviskem souhlasil a řekl mi, že HANDERA s ním spolupracuje, ale na jiném úseku.“ Národní archiv (NA) Praha, f. ÚV KSČ, nezaražené spisy Ministerstva vnitra. *Protokol o výpovědi svědka Jozefa Večery*, 13. 8. 1958.

6 Handera tvrdil, že ju platil so súhlasom Laglera, ten zas, že Handera ju vypojil pre osobné nezhody.

7 O Štefanovi Handerovi, resp. ním vedenom „paralelnom vedení“ KSS pozri aj: JABLO-NICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004, s. 241 – 245.

8 Ako zaujímavosť uvádzam, že väčšia – Bašťovanského – mala v Bratislave 45 členov. ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 2272/1943. *Zápisnica so Štefanom handerom napísaná dňa 13. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave*. Podľa Bašťovanského to bolo asi 20 osôb.

ťovanským a Hrušovským, kde sa dohodli, že vedenie „oficiálnej“ KSS sa rozšíri o Handeru a Večeru.⁹ Podľa Handeru, ale aj iných zainteresovaných, sa to odohralo vo februári 1943.¹⁰ Dôležitosť Handerovej skupiny dokladá aj fakt, že pokladníkom strany sa stal Martinka, ktorému Bašťovanský prostredníctvom Handeru odovzdal do správy 8.800¹¹ korún.

Bašťovanského zápisnica z ÚŠB nám poskytuje aj prehľad, ako prebiehali zasadania štvrtého ilegálneho vedenia KSS. Na prvej Hrušovský informoval o schôdzke v Novákoch, ktorú zorganizoval Róbert Donáth. Handera „veľmi obsérne a zdĺhavo“ rozprával o svojom vyšetrovaní na ÚŠB. Na záver Bašťovanský navrhol Handerovo kooptovanie do *Ústredného vedenia* a sústredenie finančných vecí u neho a dohodli sa na termíne ďalšej schôdzky.¹² Na nej sa dohodlo odovzdanie bratislavskej oblasti niekomu z Handerovej skupiny, keďže Jozef Hojč sa pre zdravotné dôvody funkcie zriekol a podľa Bašťovanského slov tu mali veľmi slabé pozície. Tretia schôdzka bola mimoriadne krátka, keď Hrušovský oznámil, že má chorú manželku. S Bašťovanským si však dohodli individuálne stretnutie: „Na tejto schôdzke hovorili sme o „Kankovovi“ a mali sme obidvaja dojem, že s „Kankovom“ nie je všetko v poriadku. Utvrďovalo nás v tom hlavne to, že „Kankov“ sa neustále vracal k tomu, ako bol vo vyšetrovaní na ÚŠB a ako ho odtiaľ ako neusvedčeného prepustili. Hrušovský tvrdil, že pokiaľ vie, jedno z konšpiračných pravidiel je, že s ľuďmi, ktorí boli prepustení z policajného vyšetrovania, nie je dovolené nadväzovať spojenie. Bolo nám preto podozrelé, že „Kankov“, ktorý pred niekoľkými mesiacmi vyšiel z väzenia, ujíma sa znova práce. Mali sme preto obavu, že ide o človeka vyslaného medzi nás políciou. Našu nedôveru voči nemu posilovalo aj jeho nezvyklé, trochu panovačné vystupovanie.“¹³ Na jednej zo schôdzok Handera svojim „kolegom“ tiež oznámil, že začína

9 Večera o tom vo svojom protokole vypovedal: „Ďalej mi hovoril [Hrušovský], že je za potreby zostaviť Ústredné vedenie ileg. kom. strany a že toto vedenie by sa mohlo skladať z „Karola“ – človeka, ktorý žil v ilegálite, ďalej jeho a z našej organizácie ako ďalší vedúci člen ústredného vedenia by bol „Slavian“ – myslel Handeru a ja.“ Tamtiež. *Zápisnica s Jozefom Večerom napísaná dňa 20. mája 1943 v kancelárii Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave*. Večera podľa vlastnej výpovede ale nakoniec od spolupráce ustúpil, keďže Hrušovský s ním chcel prejednávať sabotážne akcie a on sa toho zľakol.

10 Nie je jasné, kedy sa pribratie Handeru do IV. ilegálneho Ústredného vedenia uskutočnilo. Prokurátor, ktorý v tejto veci konal (Dr. Karol Vagač) dospel k názoru, že v decembri 1942. Tamtiež. *Obžaloba*. Naopak ÚŠB vo svojom obsiahlom, vyše 200 stranovom trestnom oznámení označila za mesiac zlúčenia január (resp. január alebo február) 1943.

11 Podľa Martinku (pre zaujímavosť uvádzam, že bol až do roku 1938 členom HSĽS a aj v čase zatknutia zastával funkciu referenta pre liečivé byliny pri Hlavnom veliteľstve Hlinkovej mládeže) to bolo asi 12.000 KS.

12 ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 2272/1943. *Zápisnica so Štefanom Bašťovanským napísaná dňa 18. mája 1943 na Ústredni štátnej bezpečnosti v Bratislave*.

13 Tamtiež.

nadväzovať spojenie s východným Slovenskom – keďže tam dlhšie pôsobil, mal k tomu dobré predpoklady. Prostredníctvom Šarišského nadviazal kontakt s východným Slovenskom – konkrétne s vedúcim v Kežmarku Michalom Krajniakom. Šarišský, ako študent práv, žijúci na *Svoradove*, Handeru zoznámil aj s ďalším dôležitým človekom z pohľadu neskorších udalostí – taktiež študentom zo Svoradova Františkom Mikom, ktorý mal okrem iného pôsobiť ako spojka s východom republiky. Spojenie teda úspešne nadviazali a pre začiatok spomeniem len toľko, že zrejme koncom marca 1943 Krajniak skutočne prišiel do Bratislavy zoznámiť sa s Bašťovanským, čo sa však neuskutočnilo. Bašťovanský sa totiž 24. marca 1943 odsťahoval do Novák, kde mal lepšie dozerat' na činnosť tamojších komunistov.

Toľko jasné a neprotirečivé fakty.

Na tomto mieste sa však musíme vrátiť o približne rok späť – do leta 1942. Po likvidácii prvých troch vedení komunistickej strany bolo vo väzení niekoľko desiatok komunistických aktivistov, ktorí čakali na proces, či na výsledky svojich odvolaní. Aby zlepšili svoje šance na nižšie tresty či prepustenie, rozmohlo sa za pomoci niekoľkých dozorcov vo väznici *Policajného riaditeľstva* a bratislavského *Krajského súdu* intenzívne motákovanie. Do toho samozrejme zahrnuli aj Vincenta Škrabalu, bývalého člena vedenia. To sa však ukázalo byť taktickou chybou – Škrabala sa prihlásil k výsluchu a oznámil, že ho kontaktoval strážnik, ktorý vykonával úlohu spojky medzi zatknutými funkcionármi. Po získaní tejto informácie detektívi z *ÚŠB* vyzdvihli fotoportréty policajných strážnikov a Škrabala na jednej z nich identifikoval strážnika, ktorý ho kontaktoval – Augustína Michalíka.¹⁴ *ÚŠB* túto stopu sledovala a neskôr boli zatknutí aj ďalší dozorcovia z väznice Krajského súdu Štefan Gažík a Michalík, ako aj strážnik z policajnej väznice Oto Parížek.¹⁵ Parížka polícia zatkla zrejme v súvislosti s jeho pokusom o odstránenie stranického archívu, o čo ho žiadal Osoha.¹⁶

Z výpovedi jedného z uvedených dozorcov – Michalíka - sa *ÚŠB* podľa Suckého výpovede dostala na stopu Štefanovi Handerovi. Michalík ho mal totiž na základe žiadosti Juraja Humeňanského varovať, aby nepodnikal žiad-

14 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnitra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 20. 2. 1959.*

15 Tamtiež. Podotýkam, že úradný záznam, ktorý Sucký so Škrabalom spísal dňa 7. 8. 1942, mal v čase výsluchu Suckého k dispozícii vyšetrovateľ npor. Josef Šmíd: „Otázka: Vyšetřování vám předkládá úřední záznam, který jste sepišoval s Vincentem ŠKRABALOU dne 7. 8. 1942. Poznáváte tento záznam? Odpověď: Ano. Tento záznam, který má tři listy jsem sepišoval s Vincentem ŠKRABALOU dne 7. 8. 1942, oba jsme ho podepsali a souhlasí obsahově s mojí výpovědí, jak jsem o záznamu protokolárně vypovídal.“ Tamtiež. Medzi spismi v NA Praha sa však nenachádza.

16 ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo, spis č. 3788/42, č. j. 20.911/4-1942. *Ján Osoha a spol. protištátna činnosť – trestné oznámenie*, 22. 8. 1942.

ne akcie.¹⁷ Polícia sa teda vydala aj po tejto stope – Handera im nebol úplne neznámy, vo väzení si istý čas odsedel už počas medzivojnovnej ČSR. Sucký podľa svojej výpovede poslal na základe pokynu šéfa ÚŠB Dr. Jozefa Beňušku za Handerom osvedčeného konfidenta Kurta Ehrensteina, ktorý mu odovzdal modifikovaný odkaz od Humeňanského. Namiesto rady, aby nevykonával žiadne aktivity, mal Ehrenstein od Handeru žiadať, aby sa do ilegálnych aktivít intenzívne zapojil. Ehrenstein mal tiež zistiť, kde má Handera schovaný písací a rozmnožovací stroj. Keďže sa na oba stroje počas stretnutia pýtal, vzbudil v Handerovi nedôveru. Neskôr mu to Beňuška vyčítal, ale ÚŠB si už bola istá, že ide o komunistu, ktorého doposiaľ poznali len pod krycím menom.¹⁸ Mohlo sa pristiť k zatknutiu.

Handeru podľa vlastných slov vypočúval Sucký a výsluchy zo začiatku zameral na ukryté veci a spoluprácu s Jurajom Humeňanským. Handera svoju činnosť popieral, keď mu však Sucký oznámil, že ho bude konfrontovať s Humeňanským, priznal, že písací a rozmnožovací stroj, letáky a papiere schoval v pivnici na Lazaretskej č. 7/a, kde býval.

Počas výsluchov sa Handera priznal, že je vedúcim viacerých komunistických skupín v Bratislave a okolí. Objasnil svoju činnosť a vypovedal aj o svojich spolupracovníkoch – Jozefovi Večerovi, Jánovi Laglerovi, Imrichovi Šarišskom a ďalších. Pri ďalších výsluchoch začal podľa Suckého Handera prejavovať obavy z väznenia. Tieto obavy podľa Suckého vyvrcholili ponukou stať sa informátorom polície. Sucký sa pre toto riešenie prihovoral u Beňušku, pričom obom sa Handerov návrh pozdával, lebo „... již při vyšetřování se HANDERA projevoval jako bystrý a schopný, čímž měl i předpoklady pro ÚŠB dobře pracovat. Dále jsme hodnotili kladně u HANDERY to, že byl jedním z vedoucích ilegálních pracovníků KS a že by se pomocí svých spolupracovníků mohl napojit na ilegální vedení KS, které se v Bratislavě formovalo a jeho pomocí bychom pak odhalili činnost a členy tohoto vedení.“¹⁹ Ďalším dôležitým faktorom bolo, že Handera pracoval v komunistickej ilegalite už od roku 1939 a to na východnom Slovensku, kde sa poznal s mnohými funkcionármi.

Podľa Suckého verzie teda Handeru zverbovali už v roku 1942 a hlavným cieľom jeho aktivít malo byť napojenie na Štefana Bašťovanského, ktorý práve v auguste 1942 zmizol v ilegalite. Handera bol prepustený s legendou, že ho na ÚŠB zbili, ale pre nedostatok dôkazov prepustili. Komunisti, o ktorých

17 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaranené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 2. 5. 1958.*

18 Tamtiež. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 22. 5. 1958.* Je zaujímavé, že v tomto momente sa Suckého výpoveď a Handerove spomienky zhodujú – obaja uvádzajú, že polícia už skôr poznala jeho krycie meno.

19 Tamtiež. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 29. 8. 1958.*

Handera vypovedal, zatiaľ zatýkaní neboli.²⁰ Tieto skupiny boli pod dozorom a prostredníctvom Handeru mohlo ÚŠB dokonca ovplyvňovať ich činnosť.

Nový konfident Beňušku a Suckého nesklamal. Podarilo sa mu, ako som to už opísal vyššie, napojiť sa na ilegálne vedenie. Podľa Suckého svoje ko-optovanie do vedenia Handera okamžite ohlásil na ÚŠB, odkiaľ dostal pokyny. Keďže sa s členmi vedenia stretával, ale poznal len ich krycie mená, dostal za úlohu zistiť ich pravé mená. Ďalej mal pre ÚŠB zachycovať, o čom sa na schôdkach jedná, aké akcie sa pripravujú, ako je na tom KSS finančne a podobne. V tom čase sa Handera stretával najmä s prednostom ÚŠB Jozefom Beňuškom, ktorý mu tiež vyplácal finančné odmeny.²¹

Ako som už spomínal, v marci 1943 prerušili Bašťovanský a Hrušovský s Handerom styky, pretože sa o ňom začalo v komunistických kruhoch šíriť, že spolupracuje s políciou. Zrejme aj táto skutočnosť prispela k rozhodnutiu Štefana Bašťovanského opustiť Bratislavu. Handerovo nasadenie tým však strácalo zmysel a pracovníci ÚŠB teda pristúpili k zatýkaniu.

Ako prvý z vedenia strany sa za mrežami ocitol Miloš Hrušovský, ktorého polícia zatkla 10. apríla 1943. Pracovníci ÚŠB použili všetky svoje osvedčené „finty“ – informácie, ktoré už poznali spísali do protokolov tak, aby sa zdalo, že o ďalších zaistených vypovedali tí predchádzajúci. Nasledovala tak opäť vlna zatýkaní komunistov, ako aj iných osôb, a v priebehu dvoch mesiacov skončilo za mrežami policajných cieľ niekoľko desiatok ľudí. Obsiahle priznania zaistených komunistov poskytli ÚŠB dobrý obraz o pomeroch v ilegalite a stopa ich nakoniec doviedla až k zatknutiu Štefana Bašťovanského 11. mája 1943.²² Aj Bašťovanského priznanie bolo značne obsiahle. Posledným zatknutým členom vedenia bol 13. mája 1943 formálne aj Štefan Handera.²³ V celom prípade však ostáva jedna záhadná okolnosť – ešte v máji, teda minimálne 3 týždne po svojom zatknutí, prišiel do Carltonu v sprievode dvoch detektívov Miloš Hrušovský (viď Handerove spomienky na konci štúdie) – údajne sa oholiť. O dôvode tejto udalosti sa môžeme len domýšľať – podľa Suckého už Handeru poznali. Ak by však bola pravdivá Handerova verzia, že jeho spolupráca začala až v roku 1943, zrejme by sme mu museli dať za pravdu a uznať, že Miloš Hrušovský zohral v celom prípade rolu človeka, ktorý toho mimoriadne veľa prezradil. V prípade, že má pravdu Sucký, situácia by vyzerala opačne – polícia síce o Handerovi vedela (veď pre nich pracoval), ale nie oficiálne. Aby ho ako svojho konfidenta

20 Resp. niektorých ÚŠB zatkla, napríklad Wilhelma Hubeného. JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 244.

21 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaraďené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 2. 9. 1958*.

22 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 264.

23 ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 408/48.

kryli mohli zahrať takého „predstavenie“ a navyše by tým ešte v očiach „spolusúdruhov“ Hrušovského diskreditovali ako človeka, ktorý zradil.

Isté však je, že *ÚŠB* do svojho obsiahleho trestného oznámenia na skupinu Bašťovanský a spol. Handeru nezahrnula. Šéf oddelenia Dr. Pavel Príkopa a úradník Július Leštách po vojne tvrdili, že informovali pracovníkov prokuratúry či súdu (napojených na odboj) o Handerovi – najprv ho do trestného oznámenia zahrnuli,²⁴ neskôr to stiahli.²⁵ V súdnom spise sa však takého trestné oznámenie nenachádza, nachádza sa tam však Handerov protokol.

Ako som už spomínal vyššie podarilo sa Štefanovi Handerovi začiatkom roku 1943 vybudovať spojenie aj s komunistami z východného Slovenska. Ako kuriéri slúžili František Miko a Imrich Šarišský. Z východu sa tiež dozvedel (a od neho aj *ÚŠB*) o spojení východoslovenských komunistov s Maďarskom. Krajniak počas svojej návštevy v Bratislave v marci 1943 Handerovi oznámil, že stratili s Maďarskom spojenie. Taktiež Handerovi oznámil, že celý východ je dobre organizovaný (oblasť spišská, šarišská a zemplínska) a dokonca majú 6-člennú partizánsku skupinu.

Tieto informácie boli z pohľadu *ÚŠB* nové, dovtedy bolo východné Slovensko skoro až mimo záber. *ÚŠB* Handeru požiadala, aby svoje kontakty s komunistami z východu čo najviac rozšíril. V máji sa podarilo kontakty s Maďarskom obnoviť a Handera odcestoval na východ na prieskum. Komunistom z východného Slovenska tvrdil, že má možnosť vyslobodiť Širokého z väzenia a že pre neho potrebuje získať niekde úkryt. Ten by sa mal nachádzať buď na východnom Slovensku alebo v Maďarsku. Legenda zabrala. Handera teda podal *ÚŠB* vyčerpávajúcu správu. Dozvedel sa tiež o spojení s Pavlom Tonhauzerom a neskôr sa stretol s kuriérkou, ktorá zabezpečovala kontakt medzi Maďarskom a Slovenskom. Na základe toho padlo na *ÚŠB* rozhodnutie, aby sa nasledujúcej schôdzky spolu s Handerom zúčastnil aj Sucký. Obaja muži teda odcestovali na východné Slovensko a Sucký vystupoval pod krycím menom *Karol* (čo bolo pôvodne krycie meno Bašťovanského, ktoré prijal po Osohovom zatknutí) ako vedúci *KSS*. Išlo najmä o vylákание Tonhauzera na slovenské územie, aby ho mohli zatknúť.²⁶ Súčasne však (podľa Suckého na Handerov návrh) chcela *ÚŠB* zorganizovať stranícku konferenciu okresných vedúcich z východného Slovenska, pretože dovtedy boli informácie Ústredne o tomto regióne slabé.²⁷

24 Tamtiež. *Zápisnica o výsluchu Júliusa Leštácha* z 27. 11. 1947.

25 Tamtiež. *Zápisnica o výpovedi Imricha Suckého* z 27. 1. 1948.

26 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého* zo dňa 24. 10. 1958.

27 Zorganizovanie konferencie navrhol Michalovi Krajňákovi Sucký pri stretnutí v Poprade. JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 268.

Vďaka konferencii okresných vedúcich, ktorá sa uskutočnila v auguste 1943, získala ÚŠB prehľad o činnosti komunistov na východnom Slovensku. Skupina pod vedením vedúceho oddelenia Dr. Pavla Príkopu následne odcestovala na východné Slovensko, kde zatkli Krajniaka a následne objasnili celú štruktúru v regióne. Detektívi sa tu rozdelili na dvojčlenné skupinky a každá dostala na starosť jeden okres, tzn. mali za úlohu zatknúť vedúceho a s jeho pomocou objasniť celú štruktúru strany v okrese.²⁸ Táto taktika sa osvedčila a ÚŠB v priebehu krátkeho času organizáciu KSS na východnom Slovensku skutočne rozložila.²⁹

V krátkom čase výrazne pokročili aj v Tonhauzerovej veci. Handera získal kontakt na ľudí, ktorí udržiavali kontakt s Maďarskom. Ako predstaviteľ KSS pôvodne žiadal, aby na Slovensko priviedla Tonhauzera osobne (podľa inštrukcií od Suckého), vedenie komunistickej strany Maďarska ho však nepustilo. Handera teda dohodol schôdzku v Maďarsku, mala sa uskutočniť 5. - 6. septembra 1943 v Košiciach. ÚŠB o celom prípade samozrejme informovala aj nemeckého policajného atašé v Bratislave Franza Goltza, ktorý upovedomil Berlín. Na základe toho „... a z príkazu Berlína a na základe rozhodnutia maďarskej vlády bol poslaný na odhalenie celého prípadu do Maďarska kriminálny radca brnenského Gestapa [Otto Koslowski] a tunajší úrad tiež vyslal jedného orgána [Suckého], ktorý vystupoval u maďarského vedenia ileg. kom. strany pod menom „Karol“.“³⁰

Dňa 5. septembra 1943 sa Handera stretol v Poprade so spojkou a strážnicou „linkou“ bol potom odovzdávaný ďalej: „... 5. 9. 1943 dostal som z Kežmarku na meno fy. Baťa, ktorej krycie meno sme mali ileg. pracovníci KSS. V telegrame sme vedeli o čo ide. Do Mníšku n./ Hnilcom, kde sme mali previesť kuriéra a dvoch ileg. Pracovníkov, a to: Viliama Širokého a ešte jedného neznámym menom mali sme od kuriéra prevziať a my ďalej predat' zase do Maďarska, t.j. maďarskej ileg. komunistickej strane. V Mníšku sme aj prebrali od kuriéra, menom Helena Pitnerová jedného chlapa, Štefana Handeru. Nie však ako som hore spomenul Širokého a ešte jedného. Ja pri prevzatí som ani nevedel meno chlapa, ktorého sme prebrali, len sme ho doviedli do Vyšného Medzeva a ja som ho odovzdal ďalej Žofii Lelákovej za účelom, aby ho previezla do Maďarska ... a na to o 2 týždne nechal aj mňa a Müllera zavrieť ÚŠB.“³¹

28 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnútra. Protokol o výpovedi Imricha Suckého z 5. 9. 1958.

29 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 270.

30 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnútra. *Ilegálna komunistická strana v Maďarsku – odhalenie. Hlásenie ÚŠB č.j. 31.194/4-1943 zo dňa 15. 9. 1943* (fotokópia). Dokument bol publikovaný aj CHREŇOVÁ, J.: *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938 – 1944)* 2, Bratislava 1988, dok. č. 200, s. 921 – 928.

31 NA Praha, f. Ministerstvo vnútra ČSR/ČR – Archív Ministerstva vnútra (316), 316-137-2/9.

Handera teda úspešne prešiel do Maďarska ilegálnou linkou a napojil sa na tamojších komunistov.

Medzitým Koslowski so Suckým informovali maďarskú políciu. Tu im ako styčného dôstojníka poskytli kapitána Schweinitzera – Sombora. Dňa 5. septembra 1943 odišiel Sucký s Koslowskim a štyrmi maďarskými policajtmi na schôdzku do Košíc, kde sa mal stretnúť s Handerom a kuriérkou Máriou Baloghovou. Keďže ani jeden z nich neprišiel, maďarskí detektívi sa vybrali na hranice, aby zistili, či náhodou neboli zatknutí, nič však nezistili. Handera prišiel do Košíc až na druhý deň a hlásil, že kuriérka bola zatknutá cestou. Zásahom maďarskej polície potom kuriérku nenápadne prepustili, pretože bez nej by sa schôdzka s Tonhauzerom nemohla uskutočniť. Toho istého dňa krátko pred tri štvrte na osem večer pricestovala do Košíc aj ona a spojila sa s Handerom, ktorý ju zaviedol za Suckým (s ktorým sa už poznala zo schôdzok na Slovensku). Obaja muži potom s kuriérkou odcestovali do Budapešti, kde im mala sprostredkovať stretnutie s Tonhauzerom. Ten však práve nebol doma. V tejto situácii Sucký na stretnutí nástojil a Baloghová sľúbila schôdzku sprostredkovať. Dohodli sa, že sa každé tri hodiny stretnú na určenom mieste, kde ich kuriérka bude informovať. Trvalo to tri dni. Maďarskí policajti medzitým začali Tonhauzerov byt sledovať a keď sa dňa 9. septembra 1943 okolo desiatej hodiny vracal domov, zatkli ho. Následný zásah bol tvrdou ranou pre komunistickú ilegality v Maďarsku.³² Zatknutia sa realizovali na základe Tonhauzerovho čiastočného priznania, keď podľa fotografií identifikoval ďalších troch členov ústredného vedenia maďarskej komunistickej strany. Odhalenie a pád Bašťovanského vedenia, ako aj elimináciu komunistických štruktúr na východnom Slovensku a nakoniec aj v Maďarsku môžeme považovať za vrchol Handerových aktivít ako policajného konfidenta. Jeho ďalšie služby pre políciu boli už len menšieho rangu.

Prvá z nich mala opäť vzťah k východnému Slovensku. V zime 1943/1944 sa za Handerom dostavila spojka so žiadosťou o sprostredkovanie spojenia na vedenie komunistickej strany. Handera (a ÚŠB) sa týmto spôsobom dozvedel, že na východnom Slovensku sa vytvorili partizánske jednotky. Pri nasledujúcej schôdzke konfidenta so spojkou ich už Sucký nenápadne pozoroval. Handera sa tu dozvedel, že partizánske jednotky na východnom Slovensku organizuje vranovský advokát Dr. Cyril Daxner. Na východ však v tom čase prúdilo pomerne dosť ľudí (najmä utečencov) a Daxner mal problémy s ich

Protokol o výpovedi Michala Schmotzera zo dňa 7. 2. 1946.

Zásah proti ľuďom zabezpečujúcim spojenia cez hranice sa uskutočnil samozrejme aj v Maďarsku. Žofiu Lelákovú tiež v krátkom čase zatkli. Tamtiež. *Protokol o výpovedi Žofie Lelákovovej zo dňa 5. 2. 1946.*

³² Tamtiež, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnútra. *Ilegálna komunistická strana v Maďarsku – odhalenie. Hlásnie ÚŠB č.j. 31.194/4-1943 zo dňa 15. 9. 1943* (fotokópia).

zabezpečením. Nutne potreboval šatstvo, potraviny či peniaze. Vyslal preto spojku, aby si získal spoluprácu aj s komunistami. Handera sa tu dozvedel heslo, ktorým sa mohli u Daxnera hlásiť ilegálni pracovníci, ale aj potenciálni partizáni, prípadne osoby, ktoré sa obávali zatknutia. Šéf *ÚŠB* Dr. Jozef Beňuška následne rozhodol, že Handera do Vranova odcestuje a vyzvie podrobnosti o Daxnerových aktivitách. Po návrate podal konfident obširné hlásenie. Potvrdil, že Daxner má kontakt s partizánmi z okolitých lesov a že v týchto skupinách je aj niekoľko sovietskych vojakov. Existuje viacero partizánskych skupín – v okolí Humenného, Hanušoviec a Michaloviec. Daxner od Handeru žiadal, aby vedenie *KSS* pomohlo partizánom s financiami, zásobami a ďalšími potrebnými vecami. Keďže sa na Daxnera obracalo so žiadosťami o pomoc viacero skupín, pýtal sa Handeru, či má aj ilegálne *Ústredné vedenie* spojenie so skupinami na východnom Slovensku. Handera žiadne podobné spojenie nemal a vyhovoril sa, že vedenie *KSS* má spojenie na partizánske skupiny na strednom Slovensku. Daxner následne informoval Handeru o tom, že jednotka, ktorá sa zdržuje v okolí Vranova, má približne 30 mužov a je pomerne dobre vyzbrojená. Daxner totiž získal spojenie na jednu z tamojších vojenských posádok. O tomto spojení sa však Handera viac nedozvedel. V marci 1944 dostal konfident od Beňušku pokyn, aby išiel do Vranova ešte raz a zistil mená Daxnerových spolupracovníkov a dislokáciu partizánskych jednotiek. Ohľadom žiadanej pomoci dostal konfident inštrukcie v tom zmysle, aby Daxnerovi vysvetlil, že *KSS* sa spamätáva zo zatýkaní, ale zorganizuje zbierku, ktorú mu odovzdajú. Pri tejto schôdzke Daxner pomenoval viacerých veliteľov partizánskych jednotiek, ale keďže Handerove sľuby považoval za málo presvedčivé, žiadal od konfidenta čo najrýchlejšiu pomoc a dodanie potrebného materiálu. Daxner tiež Handeru požiadal, aby v Bratislave vyhľadal Michala Barbariča, ktorý mal byť schopný zaobstarať pre partizánov potrebné veci. Handera však najdôležitejšie inštrukcie od Beňušku nesplnil – nepodarilo sa mu zistiť nič o partizánoch a ani o Daxnerových spojkách k nim. Daxner mu zrejme prestával dôverovať. Ilegálne vedenie *KSS* k nemu totiž za ten čas neposlalo ani jedného komunistu, ktorý by bol na úteku pred políciou. Tiež zavážil fakt, že Handera nemohol prisľúbiť nič konkrétne. Bolo jasné, že Handera druhý raz do Vranova s prázdnyimi rukami nebude môcť ísť. *ÚŠB* o Barbaričových aktivitách v ilegalite nevedela, a preto bolo rozhodnuté, že Handera pôjde za ním. Schôdzka sa uskutočnila a *ÚŠB* si týmto spôsobom overila, že Barbarič je zapojený do illegality. Handera sa však už druhýkrát s Barbaričom nestretol. Medzitým totiž na východnom Slovensku začali partizáni podnikať otvorené akcie a minister vnútra Alexander Mach dal Beňuškovmu príkaz,

aby začala ÚŠB v tejto veci okamžite konať.³³ Mach poslal na východ tiež zvláštny žandársky pohotovostný oddiel, ktorý mal spolu s vojskom proti partizánom rázne zakročiť.

Handera už nemohol ďalej v danej veci ÚŠB pomáhať. Náhoda však pomohla k tomu, aby získali konfidenta, ktorý v tomto prípade zohral kľúčovú úlohu. Začiatkom apríla 1944 zadržala hotelová kontrola Pavla Srnca.

Záhadnou je tiež predposledná záležitosť, o ktorej sa v tomto príspevku zmienim stručnejšie. Začiatkom roku 1944 Štefan Handera oznámil, že je v kontakte s istým človekom, ktorý má zaujímavé informácie. Po otázke, či je dotýčny komunista, Handera odpovedal, že nie, ale že má kontakt so skupinou, ktorá je napojená na československú vládu v Londýne. Z prameňov, ktoré som našiel, tohto muža pomenoval len Sucký – mal sa volať Jozef Klčo.³⁴ Po súhlase prednostu ÚŠB nový spolupracovník sľúbil podávať svoje správy prostredníctvom Handeru. Klčo vyhlásil, že vie o tom, že na Slovensku bola založená ilegálna vláda a pracujú tu ilegálne *Revolučné národné výbory*, a teda že by mohol podávať správy o tom, kde ilegálna „slovenská vláda“ zasadá, o čom rokuje, kto sa zúčastňuje jej zasadnutí a aké pokyny dostáva z Londýna. S niekoľkoročným odstupom Sucký tvrdil, že Klčo bol blízkym spolupracovníkom Rudolfa Fraštackého. Informácie o pripravovanej akcii sa však postupne zamotali. Spôsobil to najmä zatknutie Ferdinanda Hofmana – Dvorína³⁵ a jeho dvojčat a Samuela Hofmana 17. mája 1944. Hofman bol v styku s tzv. memorandovou skupinou a dostal sa do styku aj so Štefanom Handerom a to aj napriek tomu, že pred ním varovalo československé vysielanie BBC.³⁶ Ferdinand Hofman – Dvorín vypovedal o svojej činnosti a v podstate prezradil aktivity, v ktorých sa angažoval Vavro Šrobár (zakladanie *národných výborov*) v roku 1943 a ÚŠB, podľa Samuela Hofmana – Dvorína, polícia oboch bratov vypočúvala kvôli memorandu, ktoré bolo zaslané

33 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaranené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 18. 3. 1959.*

34 Zistiť totožnosť agenta sa autorovi tejto práce nepodarilo. Sucký o ňom vypovedal: „... HANDERA mi řekl, že je to Jozef a myslím, že příjmením KLČO, HRČO a nebo podobne, přesně si to již nepamatuji. O KLČOVI mi HANDERA dále řekl, že pracuje jako obchodní cestující buď v Ústředním nebo Dobytčářském družstvu v Bratislavě a byl to rohový dům na Náměstí Republiky a býv. Špitálské ulice.“ Tamtiež. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 5. 3. 1959.* Na základe toho budem v práci tohto človeka označovať ako Jozef Klčo.

35 Ferdinand Hofman – Dvorín bol prvý krát zatknutý na základe udania, ktoré zaslal Franz Goltz pod č.j. Go.B.Nr. 1562/40 počúvanie zahraničného rozhlasu a šírenie propagandy. Zo zaisťovacieho tábora v Ilave ho prepustili dňa 5. 9. 1941. Druhý raz bol zatknutý 17. 5. 1944 (viď nižšie) a dodaný do Ilavy dňa 23. 5. 1944. 2. augusta toho roku ho na príkaz ÚŠB zaradili do pracovného tábora pre Židov v Krupine. SNA Bratislava, f. Národný súd, 45/1946.

36 Československému exilovému vedeniu v Londýne prišla správa o ňom ako konfidentovi polície 4. marca 1944. JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 267 – 168.

do Londýna.³⁷ Počas výsluchov sa teda Ferdinand Hofman – Dvorín obšírne priznal.³⁸ Po skončení výsluchu a dopísaní protokolu odovzdal šéf 4. oddelenia Príkopa protokol Jozefovi Beňuškovi a dohodli sa, že so súhlasom ministra Macha utaja celú vec pred Nemcami, Hofmana – Dvorína neodovzdajú pred súd, ale izolujú v Ilave, aby o celej záležitosti nemohol s nikým hovoriť. Mach s navrhnutým riešením súhlasil a proti Hofmanovým spoločníkom ÚŠB nezakročila. Protokol si uschoval u seba v kancelárii vedúci komunistického oddelenia ÚŠB Pavel Príkopa.³⁹

Vráťme sa však späť k Handerovi. Istým epilógom jeho činnosti ako policajného konfidenta bol pokus o nájdenie utečených Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša vo februári 1945, resp. ľudí, ktorí boli za ich útek zodpovední. Aj tu však už zohral len marginálnu rolu, aj to len v spolupráci s iným konfidentom – Štefanom Pagáčom. Úradníka z Trenčína Štefana Pagáča zadržala polícia v roku 1944 pre podozrenie zo špionáže v prospech z Maďarska.⁴⁰ Pagáča

37 O Ferdinandovi Dvorínovi a Šrobárovom memorande pozri: JABLONICKÝ, Jozef: *Z illegality do povstania*, s. 176 – 194 a s. 254 – 259.

38 Zápisnicu spísanú s Ferdinandom Hofmanom – Dvorínom na ÚŠB sa autorovi doposiaľ nepodarilo nájsť.

39 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnútra. *Protokol o výpovedi Imricha Suckého zo dňa 5. 5. 1959*.

40 Štefan Pagáč bol počas súdneho pojednávania vo väznici Krajského súdu v Bratislave. Bol však oslobodený. Druhýkrát bol súdený Okresným ľudovým súdom v Bratislave v roku 1947. Tretíkrát bol odsúdený v roku 1958 v rámci veľkého procesu s bývalými gardistami. Počas väzenia spolupracoval so Štátnou bezpečnosťou ako agent na cele: „Od náčelníka vyšetrovacieho odboru KS MV Bratislava jsem zjistil, že Pagáče používají jako agenta na cele a že dobře pracuje. Dále, že s Pagáčem jednali orgány 2. správy MV, kteří ještě před jeho propuštěním chtěli provést ve věznici na Pankráci kombinaci a napojit Pagáče na jednoho potrestaného s tím, aby se po propuštění na svobodu napojil na jeho ženu. ... Při začátku výslechu jsem s pplk. Sedláčkem Pagáčovi řekl co bude obsahem výslechu a Pagáč projevil uspokojení, že prý se s konečnou platností vyřeší otázka okupace a tím i jeho konfidentská činnost. O své činnosti vypovídal Pagáč souvisle až do r. 1944, kdy byl propuštěn z vazby Krajského soudu. Když však měl vysvětlit jeho činnost u POHG a spolupráci s ÚŠB, vysvětloval věci už jen úryvkovitě a jen některé, nepodstatné věci. Na zásadní otázky jeho činnosti odmítl vypovídat vůbec a tak s ním ani nebylo možno sepsat protokol. Konkrétně odmítl vypovídat k činnosti Júlia Viktoryho za tzv. Slovenského státu, o názorech a závěrech k činnosti některých ilegálních funkcionářů KSS jako Širokému a Ďurišovi i dalším a vysvětloval to tím, že prý by se dopustil trestného činu urážky veřejných činitelů. Dále uváděl, že zná práci bezpečnosti /spolupracuje již od r. 1953/ a že je zřejmé, že celá věc je namířena proti jeho osobě, aby se nedostal z vězení, že o jeho osobu mají zájem někteří funkcionáři, proti kterým prý byl jako Viktory. I když mu bylo zděleno, že jeho výpověď má pomoci při objasnění celé činnosti Imricha Suckého nechtěl tomu věřit a z celého jednání bylo zřejmé, že ho výslech značně rozrušil. ... Pagáč též uvedl, že byl již za udavačství a za spolupráci s ÚŠB v r. 1947 odsouzen na jeden a půl roku a odvolával se, že tam je protokol, kde podrobně o své činnosti vypovídal. Prostřednictvím náčelníka vyšetrovacieho odboru jsem získal soudní spis Pagáče z r. 1947, zde se však nenacházela jeho protokolární výpověď i když byla evidována a taktéž jako dokument zde byla přiložena výpověď Pagáče ze 7.2.1945, kterou s ním sepsoval na ÚŠB Sucký a Leštách a tato se v spisech též nenacházela. V spisech též není uvedeno kdy a kdo tyto dokumenty vyzvedl.“ Tamtiež. *Úradný záznam z 18. 2. 1958*.

po krátkom čase z väzby prepustili a on sa aktivizoval v *Hlinkovej garde*.⁴¹ Začiatkom roka 1945 napísal správu o pomeroch vo väznici *Krajského súdu* v Bratislave, kde bol v spoločnej cele s Róbertom Donáthom. V tejto správe opísal styky pracovníkov Štátneho zastupiteľstva Jozefa Ilčíka, Júliusa Viktoryho a Karola Vagača s Ďurišom, Širokým a ďalšími komunistami, osvetlil odbojovú činnosť dozorcov Štefana Malého, Jozefa Cynegeho a ďalšieho dozorca Dezidera Lengyela a Štefana Poláka z Trenčína. Pagáč sa tieto informácie mal dozvedieť od Roberta Donátha.⁴² Šéf štátnej bezpečnosti Otomar Kubala správu odovzdal vtedajšiemu prednostovi *ÚŠB* Pavlovi Denkovi, ktorý prikázal vec vyšetriť. *ÚŠB* sa rozhodla Pagáča napojiť na niektorého z väzenských dozorcov, prípadne priamo na Ilčíka.

Pagáč teda vyhládal vo väznici *Krajského súdu* v Bratislave dozorca Jozefa Cynegeho, ktorého nabádal k pomoci pri úteku politických väzňov. Tvrdil, že koná na pokyn dozorca Jozefa Poláka. Obaja muži si dohodli schôdzku, ktorej sa mal zúčastniť aj dozorca Štefan Malý. Malý sa s Pagáčom spoznal ešte v čase, keď Pagáč, ako väzeň, pracoval v písarni väznice *Krajského súdu* v Bratislave. Malý sa však schôdzky nezúčastnil, prišiel až na druhú, ktorú si Pagáč s Cynegym dohodli. Na túto schôdzku, ktorá sa uskutočnila pred Justičným palácom prišiel Pagáč v ženských šatách⁴³ a Malého sa pýtal, či nevie o nejakom sudcovi alebo zamestnancovi Ministerstva spravodlivosti, ktorý by bol zapojený do ilegality, pomocou ktorého by mohli vyslobodiť Širokého, Ďuriša a ďalších politických väzňov. Malý, podľa vlastných slov, Pagáčovi nedôveroval a nič mu nepovedal. Nedôvera mu však nebránila v tom, aby sa zúčastnil aj tretej schôdzky s Pagáčom, ktorá sa konala u Pagáča doma, kde im Pagáč ukazoval rôzne zbrane (tie mali byť podľa Pagáčovho tvrdenia z roku 1958 zapožičané Suckým) a zoznámil ich s človekom, ktorý sa predstavil ako letec Mazanec. Po tom, čo sa Širokému a Ďurišovi podaril útek, si Pagáč s Cynegym a Malým dohodli ďalšiu schôdzku na 18. februára 1945. Mali prerokovať oslobodenie ďalších väzňov. Táto sa uskutočnila opäť v Pagáčovom byte, kde Pagáč oboch dozorcov zoznámil so Štefanom Handerom, akože kuriérom KSS z východného Slovenska. Zámer bol zistiť, kde sa ukrývajú Široký a Ďuriš. Podľa úradného záznamu, ktorý Sucký spísal po

Pagáč však je zaujímavou postavou, neskôr zdieľal jednu celu s uneseným šéfom česko-slovenských sociálnych demokratov Bohumilom Laušmanom, o ktorom po svojej emigrácii napísal knihu. PAGÁČ, Š.: *Svedek z cely číslo 13*. New York 1979. Vlastnú minulosť, ktorá rozhodne nie je nezaujímavá, v nej bohužiaľ nespomína.

41 Neskôr dokonca Pagáč tvrdil, že ho Hlavný veliteľ Hlinkovej gardy Otomar Kubala prehováral, aby so skupinou „záškodníkov“ odišiel do Košíc a tam spáchali atentát na prezidenta Edvarda Beneša; Pagáč to odmietol. NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaraďené spisy Ministerstva vnútra. *Štefan Pagáč* (nedatovaný dokument).

42 Tamtiež.

43 Tamtiež. *Záznam o pohovore so Štefanom Malým zo dňa 8. 4. 1959*.

Handerovom hlásení, sa dôverník „H“ (Handera) dlhšie rozprával s Malým; v druhej miestnosti sedel dôverník „P“ (Pagáč) s Cynegym. Handera sa snažil vyzvedieť, ako by sa dali vyslobodiť politickí väzni: *„Malý na toto dožiadanie dôverníka „H“ mu vysvetľoval, že politickí väzni boli síce už odovzdaní nemeckým bezpečnostným orgánom, ktorí u týchto konajú aj dozor, ale je možné týchto nemeckých orgánov odzbrojiť, zmocniť sa kľúčov a takto politických väzňov vyviešť zadných vchodom na ulicu. Poznamenal, že je treba, len aby na ulici zariadil dôverník „H“ nejakú posilu, prípadne nejaké autá, ktorými by potom týchto väzňov odviezli do bezpečia. Dôverník „H“ prisľúbil ... Keď sa ho [Malého] dôverník spýtal na podrobnejší plán útoku, hovoril mu Malý, že on bude o tomto prípade ešte hovoriť s Ilčíkom a spol. a že dňa 22. februára 1945 sa opätovne stretnú s dôverníkom „H“ a to od 18.30 hod. do 19.hod. pred budovou „Avion“, kde dohovoria definitívne vyslobodenie politických väzňov a všetky podrobnosti. Dôverník „H“ požiadal Malého, aby na túto schôdzku priviedol aj Ilčíka alebo niektorého vyššieho pána, ktorý je tiež v tejto veci zasvätený, ktorý z pánov vedia o tejto veci, ale Malý mu prisľúbil, že privedie Ilčíka, prípadne aj niekoho druhého, meno však nepovedal.“*⁴⁴ Stretnutie dohovorené na 22. februára sa však neuskutočnilo, Handera a detektívi z ÚŠB na mieste čakali zbytočne. O deň neskôr sa Pagáč stretol s Handerom, ktorému sľúbil, že dohodne schôdzku s Malým na ten deň, na pol dvanástu dopoludnia. Malý neprišiel, ale náhodou išiel okolo Cynege a Handera po ňom Malému odkázal, aby prišiel večer. Handera na mieste čakal asi 40 minút a Malý tentokrát skutočne prišiel, avšak bez Ilčíka: *„Keď sa tento [Handera] spýtal Malého, prečo neprišiel Ilčík alebo niekto druhý, sa tento vyhovára, a keďže bol poplach, bol Malý aj s dôverníkom „H“ zadržaný a predvedený k tunajšiemu úradu [ÚŠB], kde bol ponechaný vo väzbe“*⁴⁵

Iné záznamy o konfidentských aktivitách Štefana Handeru som nenašiel. To však neznamená, že jeho ďalšie osudy nie sú dramatické. Koncom druhej svetovej vojny opustil Slovensko a istý čas žil v Aurolmünsteri, okres Ried Im Innkreis (kde sa nachádzalo jedno z pripravovaných evakuačných centier ľudáckeho exilu). Tu ho, údajne na základe udania bývalých gardistov a ako potenciálneho sovietskeho špióna, vyšetrovali americké okupačné úrady od októbra 1946 do mája 1947. Chcel sa však vrátiť a o pomoc požiadal Karola Bacílka: *„Veľavážený Karol! Ja tu doteraz z práce žijem a môžem hovoriť že dosť dobre žijem. Ale duševného pokoja nemám. Umožnite nájsť mi ho. Nenechajte ma na ceste straty. Sú možnosti napraviť všetko! A ja chcem!*

44 Tamtiež. Úradný záznam z 18. 2. 1945 podpísaný Imrichom Suckým (fotokópia).

45 Tamtiež. Úradný záznam z 23. 2. 1945 podpísaný Imrichom Suckým (fotokópia). Tiež: ŠA Bratislava, Okresný ľudový súd Bratislava, spis č. 408/48. Protokol o výpovedi Štefana Malého zo dňa 17. 12. 1947.

“⁴⁶ V súvislosti s túžbou o návrat domov sa zrodilo niekoľko zaujímavých dokumentov – listov, ktoré Handera posielal svojim známym na Slovensko a v ktorých sa snažil vysvetliť svoju minulosť. Okrem toho spísal aj stručné spomienky. List, ktorý poslal Karolovi Bacílkovi prostredníctvom Komunistickej strany Rakúska, je mnohovravný: „*Veľavážený Karol Bacílek! Prekvapí Ťa, že ja práve ku Tebe sa obraciam s mojím listom? Ja Ti to verím! Ale ja v Tebe vidím nestranníka a pokiaľ ja Ťa poznám, nebol si nikdy proti nikomu zaujatý a moja vec, moja prosba práve preto ku Tebe je adresovaná. V priložených vzpomienkach v skratke môžeš vidieť môj život, môj životný cieľ, moje utrpenie za komunistickú ideu, moju horlivosť v práci drobnej. Až na nešťastné stretnutie v r. 1943 so súdruhmi z takzvaného druhého vedenia [je myslené IV., vedené Štefanom Bašťovanským], ktorí ma dokonale „položili“! Z ktorého položenia už vymotať sa nebol som v stave. Vedel som a cítil som v tom momente veľavážený Karol, že som hotový akonáhle po druhý krát ma dostali na ÚŠB. Z polic. spisov by si mohol zistiť, že mne bolo len jedno na výber žiť alebo dať sa celkom umučiť ÚŠB-ovským beštiám Drgoň – Gajarský – ovcom!*“⁴⁷ Podľa príslušníka ŠtB Šimona Čermáka bol o jeho návrat záujem, resp. niektorí pracovníci Povereníctva vnútra mali záujem tento prípad rozpracovať – to sa však neuskutočnilo.

List priniesol do Bratislavy agent príslušníka ŠtB Šimona Čermáka.⁴⁸ Ten o ďalšom osude svojej iniciatívy porozprával už počas svojej vyšetrovacej väzby agentovi, ktorý s ním bol na ciele: „... *já po jeho přečtení jsem jej zanesl Valáškovu a to s tím, co mám v té věci dělat. Valášek, když jsem mu dopis dával se zřejmě zarazil a přímě mě řekl, že s tím nesmím dělati nic a že se na toto nejprve zeptá na nejvyšších místech a přímo mně řekl, že to ukáže Bašťovanskému a Krajňákovu. Jelikož Handera čekal podle stylizace dopisu na odpověď a jelikož mně tento případ jako zpravodajce zajímal, asi po 14ti dnech jsem se ptal V a l á š k a co s tím dopisem je a co budeme v této věci dělati. A Valášek mi tenkrát odpověděl že si soudruh Bašťovanský a Krajňák nepřejou, aby tímto způsobem byla znovu rozorávána zacelená brázda a aby tento případ byl dán jako bezpredmetný.*“⁴⁹

Handera sa teda do Československa už nevrátil. Po výmene garnitúr na čele strany sa o neho začala zaujímať aj ŠtB, ktorá po Handerovom pobyte pomocou svojich agentov v zahraničí pátrala (aj v súvislosti s prípravami na

46 NA Praha, f. ÚV KSČ, nezaranené spisy Ministerstva vnitra. Fotokópia rukopisného listu Štefana Handeru Karolovi Bacílkovi z roku 1947.

47 Tamtiež.

48 V citovaných dokumentoch sa uvádza, že list prišiel až v roku 1949 alebo 1950, zdá sa však, že Čermák mal na mysli list Bacílkovi z roku 1947.

49 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, ZV-113, podzväzok Čermák. Zpráva, 20. 12. 1951.

Suckého únos).⁵⁰ Najúspešnejší policajný konfident v ilegálnej KSS sa však odsťahoval do Argentíny.⁵¹ Komunistická rozviedka ho evidovala v zväzku, podľa ktorého býval v Buenos Aires.⁵²

Na záver uvádzam prepis Handerových spomienok, ktoré zaslal v máji 1947 prostredníctvom československej sekcie *Komunistickej strany Rakúska* Karolovi Bacilkovi. Je uložený spolu s ďalšími materiálmi v *Národnom archíve* Českej republiky v Prahe, vo fonde *Ústredný výbor Komunistickej strany Československa*.

Odpis.

Povereníctvo vnútra, III. odbor.

Priznal som sa pod ťarchou usvedčujúcich dôkazov a mučenia! Nepriznal som sa! Omdlel som, spadol som zo stoličky, i na zemi ma bili a kopali, keď som sa posbieral, detektív Gajarský rozkázal mne smiať sa a robil gestikulácie, že ma fotografuje, držiak v rukách fotoaparát. Odniesli ma do cely, oficiál Július Lešťák [správne Leštách] hovorí mne, že keď sa nepriznám, že ráno bude pokračovanie mučenia. Šatstvo bolo na mne roztrhané, vlasy mi vytrhol Emil Drgoň krútiac ma za vlasy ako kolotoč. Nemohol som sa vyrovnáť v cele, kričal som od bolesti, premýšľal som v cele a prišiel som na celú vec. Hojč, Hrušovský sú zradcovia. Včera [zrejme Večera] mal pravdu. Súdr. Imro Kišš indirekt ma zaplietol do agent-provokatérskej spoločnosti. Druhé ráno ma predviedli znovu, znovu mučenie, znovu tie isté formy, nepriznávam sa. Vtedy som

„Zrada“

Som sa dozvedel o pravom mene súdruhov Bašťovanského a spol. Inšp. Sucký predviedol na konfrontáciu Miloša Hrušovského, ktorý hneď potvrdil že áno, ja som Kankov-Slavian, alias Handera. V druhej miestnosti som zazrel súdr. Bašťovanského s bradou. Bolo mi zrejmé, že on už dlhšie sedí a že nepriznáva sa ničomu, lebo jeho mi nepredviedli na konfrontáciu. Ja sa priznávam, že áno, to je Fedor na predložennom snímku, tiež som potvrdil, že je to Karol, t. j. Štefan Bašťovanský. Hrušovský – Hojč všetko zradili. Mne zostalo iba všetko potvrdiť. Všetky ilegálne mená súdruhov, čo ja pri podávaní zpráv som Hrušovskému – Hojčovi hlásil, oni to prezradili, mňa mučia strašnými spôsobmi, aby som vysvetlil totožnosť súdruhov.

50 ABS Praha, 52-79-5.

51 Za túto informáciu ďakujem Jozefovi Jablonickému.

52 Bohužiaľ, uvedený zväzok sa nenachádza v archíve Ústavu pamäti národa a nemohol som ho preštudovať.

„Nemôžem odolat“

Ja už nevydržím mučenie a zviazané ruky a nohy a vidím, že zbytočne obetovať život, Drgoň ma chce vysotiť cez okno z druhého poschodia. Celé vedenie je prezradené, ja už nič nepomôžem, keď tajím. Dotazujú sa ma na list od Tonhauzera. Ved' o tom málo ľudí vedelo a predsa listy v rukách OŠB. Priznávam sa, ale len čo musím. Študenti Miko-Šarišský a Ján Lagler to priznanie trhajú na celom Slovensku. Rútim sa do priepasti. Vedú ma k mnou tak uctenenému Matejo-Martinkovi na konfrontáciu. Detektív Zajac nás konfrontuje, ja strhávam zo seba šatstvo a ukazujem súdr. Martinkovi svoje telo, na mojej tvári a hlave videl, čo so mnou porobili, prosím ho o odpustenie pred inšp. Zajacom. On vidí, že sme zradení. Aj to už vie, že s druhým vedením sme padli. Behom dní ma niekoľkokrát konfrontujú s rôznymi súdruhmi a vždy mi niečo pripomínajú, že Večera – Lágler – Šarišský atď. tvrdia na vás to i to, zrejme je pravda, keď mi to do očí tvrdia. Dr. Beňuška – Priekopa (správne Prikopa, pozn. M. M.) – Sucký – Lešťák – Golc (správne Golz, pozn. M. M.) ma vypočúvajú. Vidím, že chcú senzáciu z Tonhauzerovho listu, sľubujú, že ma prepustia, ak im poviem pravdu, či sme mali spojenie s Kominternou. Ja som sa chytil manévru za každú cenu sa dostať na slobodu a zamedziť pád celého hnutia. Mali sme, hovorím. Musím Vám vysvetliť, vážení súdruhovia, ktorí moje riadky budete čítať, aký názor mal som ja o Tonhauzerovi a o jeho liste, aby ste pochopili, že to čo som hovoril, že mali sme spojenie s Kominternou. Ja súdruha Tonhauzera na moje oči som nevidel, ale počas mojej činnosti v robotníckom hnutí som počul o ňom podľa správ, že rád zveličoval veci a ja aj tentoraz som tak pozeral na jeho list, súvisiaci s balkánskou konferenciou a s Titom, ďalej o spojení s Kominternou. Teda sám som mu neveril a zdá sa mi, že neveril mu ani súdruh Bašťovanský. Mňa po 15 dňovom väznení prepustili na slobodu a pokiaľ mám zistené aj ostatných súdruhov prepustili skôr-neskôr z väzenia. Ako mne inšp. Madluška hovoril, že Hrušovský bez prinútenia sám diktoval zápisnicu o odhalení celého hnutia a Jožo Hojč, ináč pardu s Dr. Beňuškom tiež to isté učinil a tiež bol prepustený na slobodu a denným hosťom bol na ÚŠB. Načo tam chodil. Tvrdím, že bol vždy agentom ÚŠB. Dohodli sme sa s mojou manželkou, že našich troje detí umiestnime u známych v Spiš. Novej Vsi a my dvaja ujdeme do Maďarska. Tak sa aj stalo, že deti sme poslali do Spiš. Novej Vsi ku známej rodine Márii Gramodovej, Stojanova ul. č. 28. Náš byt sme prenajali a s vypožičanými peniazmi od židovského priateľa Feldmanna, zamestnaného u fy Edison v Bratislave chceli sme ujsť a tak ešte zachrániť to, čo sa dá a hlavne svoju česť. Ale už bolo nám pozde. Bol som deň a noc sledovaný tak od ÚŠB, ako od domovníka Gajarského, ktorý ma po mojom vypustení hneď udal, nakoľko ja som im ukázal moje modré telo s poznámkou, že na tom najväč-

šie zásluhy má Emil Drgoň – Gajarský. Skrz to som bol predvolaný a musel som to odvolať. Vidiac nemožnosť prevedenia môjho plánu, vzdávam sa ho. Peniaze som vrátil priateľovi Feldmanovi a oddal som sa osudu, ktorý osud býva horký, nečestný, ale v mojej duši mám to presvedčenie, že neni som zradca. Zradili ma Hrušovský, Hojč! A ÚŠB-áci hanebným spôsobom, mučením prinútili ma k potvrdeniu už zradenej veci. A že čo sa potom stalo ja už som to zabrániť nemohol. Ľutujem, že sa tak stalo, ľutujem, že po toľkých utrpeniach, väznení, mučení tak som musel končiť. A prosím komunistickú stranu Slovenska a zvlášť mojich bývalých dobrých súdruhov, aby mi odpustili, lebo ja som na zradu nikdy nepomyslel, ja som na všetko prinútený bol nátlakom ÚŠB a zradou tzv. „Druhého vedenia“ Hrušovský – Hojč.

„Pripomeniem prípad foribský“

Zatkli niekoľkých súdruhov z káblovej továrne, zrejme zrada, najmä menšia vždy sa vyskytla pri takejto príležitosti. Jeden prievozský súdruh ilegálnym menom „Gärtner“ - /normálne asi Mikšík/ prezradil moju osobu vo veci kábelčanov. Udal, že kde sa so mnou naposledy stretol, ale moje meno nevedel. Polícia, menovite vždy horlivý Emil Drgoň vodil z cely zatknutého Gärtnera na miesto, kde mňa mali uvidieť, bolo to na rohu Prayova-Dunajská ulica. Pri mojom terajšom zatknutí predviedli menovaného, už na slobode behajúceho, ktorý mne do očí tvrdil, že áno, ja som ten malý, čierny. Drgoň Emil tešiac sa z toho uteká za Sudským a predom mnou hovorí mu: „Vidíte, že dobre som Vám hovoril, že je to Handera!“ Skrátka, ja som môjmu osudu ujst' už nemohol! Len na to prosím vážených súdruhov ZUV, aby neuverili podlostiam niektorých ľudí. Prosím, aby vyšetrili celý môj prípad a zvlášť príčiny môjho pádu! Lebo ja som nezradil, ale mňa zradili!

Moja činnosť a pád v KSS

V roku 1930 vstúpil som v Sevl'ušu do Komsomolu, v roku 1932 zastával som funkciu tajomníka KSM v Košiciach. V r. 1933 – 1934 odpykal som 13.mes. väzenie za svoju činnosť v KSM vo väznici v Levoči. V roku 1935 bol som v Poprade oblasťným funkcionárom KS. V tomto samom roku bol som znovu zaistený a po 6 mes. väznení prepustený. V roku 1935 – 1937 som miestnym funkcionárom vo Spišskej Novej Vsi a znovu levočský krajský súd vymeral mi 14.mes. a 1.mes. trest väzenia. V r. 1937 – 1942 som činným v KSS v Bratislave. V roku 1943 1.1. sišli sme sa na porade v byte s. Vojtecha Szarku na Rybnom nám. v Bratislave súdruhovia: Jozef Večera, Imro Kišš, stolár, Matej Martinko a ja a Johan Lagler. Súdruh Imro Kišš hlásil zpravu svojho Lawrenceho /Danko/, ktorý mal nájsť spojenie s tzv. druhým vedením /Štefan Bašťovanský/. Prítomní jednohlasne navrhli mňa na nadviazanie spojenia s takzv. druhým vedením. Na udané heslo dostal som

sa do styku s Michalom Barbaričom, alias Jozef Hojč. Menovaný neskôr ma predstavil Karol – Šimonovi, alias Štefan Bašťovanský a tento potom Fedorovi, alias Milošovi Hrušovskému. Naša spolupráca skvele napredovala až k splynutiu obidvoch vedení. Podľa súhlasu oboch strán bolo utvorené MV KSS. Z týchto súdruhov: Š. Bašťovanský, Miloš Hrušovský a Štefan Handera. Bolo usnesené, že financie sa sústredia do rúk ústredného pokladníka /Matej Martinko/ a s. Bašťovanský dostane mesačný plat /na môj návrh neskôr na polícii bol som nazvaný práve Š. Bašťovanským Feldžanderom/. Pod vedením horeuvedených súdruhov sjednotili sme takmer celé Slovensko, totiž kom. stranu na Slovensku. Súdruh Michal Krajňák z Kežmarku poslal mi list, ktorý bol písaný súdruhom Tonhauzerom, ktorý píše v liste, že konečne našiel spojenie s Kominternou cestou Maďarska a že pripravuje sa balkánska konferencia komunistických strán, kde má byť aj s. Tito. Tento list som odovzdal s. Bašťovanskému /a za tento list najviac ma mučili na ÚŠB, čo znamenalo, že s. Bašťovanský o tomto liste hovoril na ÚŠB. S. Bašťovanský odišiel z Bratislavy na mne neznáme miesto s tým, že medzi nami bude úlohu spojky hrať Miloš Hrušovský, ktorý vie, kde on, s. Bašťovanský, bude. Za krátko nato stratil som spojenie s M. Hrušovským. Musím podotknúť, že ani meno, ani zamestnanie sme si navzájom nezdelili jeden druhému a pravé mená dozvedel som sa iba na ÚŠB./ Jedného dňa som zistil, že Hrušovský sleduje mňa z prípadu na prípad, keď odchádzam z pracovného pôsobiska, od toho času nešiel som za ním, lebo som mu už viac nedôveroval. V roku 1943 asi v máji staval sa Miloš Hrušovský v sprievode dvoch detektívov na moje prac. pôsobisko v hotelu „Carlton“ /detektíva Malocha – Cipricha som už poznal z predošlého môjho zatknutia/. Keďže bolo mi jasné, že Hrušovský detektívov priniesol na mňa, zadným vchodom som ušiel z miestnosti v pracovných šatách. Prv som sa schovával u s. Gužmi a neskôr u Vojtecha Mačuru na Českej ul. č. 33. Jedného dňa s. M. Martinko radil mňa vrátiť sa do zamestnania, keďže osobne zistil, že detektívi o mňa nemali záujmu, len toho pána medzi nich viedli k holičovi sa oholiť?!!! Zamestnávateľ prijal mňa ochotne do práce /Ján Valach v hoteli Carlton/, ale čoskoro objavili sa agenti a hľadali mňa v práci, ja som bol práve na týždňovej polhodinovej prechádzke, nato obkolesili dom, kde som býval na Lazaretskej ulici 7/a. Ja som sa pokúsil o útek a zabarikádoval som sa do bytu pani Chlupovej v tejže budove, ÚŠB-áci vyzývali mňa vzdať sa, lebo vraj použijú zbraň. Nato som vyskočil cez okno, kde ma chytil domovník Ján Gajarský s ÚŠB šofér Laco Čižmadia. Na mieste mňa poviazali a v aute som bol odvedený na ÚŠB. Na moje veľké prekvapenie hneď mňa po ileg. mene volali /Kankov – Slavjan/. Prečítali mi menoslov súdruhov, o ktorých som podával hlásenie Bašťovanskému cestou Hrušovského. Nechcel som o ničom vedieť, nato bol ukázaný jednému

ich konfidentovi Gärtner alias Mikšík z Prievozu, ktorý svojho času zradil, len nevedel moje meno udať. Mikšík mňa spoznal. Potom kázali mi kláknúť na stoličku a obe ruky mne priviazali k stoličke a bili hlava – nehlava až k omdleniu. Najviac ma mučili agenti Rudolf Gajarský, Emil Drgoň, Sečkář, Ciprina, ďalší šiesti, ktorých podľa mena nepoznám. Tri dni bol som mučený deň a noc a pri najväčšom trápení Gajarský rozkázal mi smiať sa, lebo vraj ma ide fotografovať a gestikuloval okolo mňa fotografickým aparátom. Ďalej som vydržať nemohol, videl som dokonalú zradu z takzv. druhého vedenia. Potvrdil som mne dané otázky. Stal som sa zradcom. Aj vtedy, ako aj teraz cítil som česť v sebe, čo sa týče pôvod zrady, teší mňa, že môžem tvrdiť, že som nebol pôvodcom tohto hnusného činu, potvrdil som iba to, čo Hojč – Hrušovský bez jednej facky zradili. Nešiel som do B. Bystrice za povstania, lebo moja škola ma učila ináč, za žiadnu cenu nezradiť. A keď som tak pod veľkým tlakom urobil, utekám svetom a hľadám možnosť to, čo som s tým strane zapríčinil niekoľkonásobne napraviť. To, čo sa okolo mňa stalo potom na Slovensku, zato ja nemôžem, lebo som už nebol v stave tomu zabrániť. A tvrdím, že pôvodcovia tejto hnusnej zrady sú Jozef Hojč z Prievidze a Miloš Hrušovský z Bratislavy.

SUMMARY

Uncomfortable leader of the Party - adventurous fate of Štefan Handera.

The study describes life and cooperation with police of a communist frontman Štefan Handera. Handera started to be active in communist movement in 1930s and did not stop when the Communist party was dissolved in 1939. In 1940 his activities were becoming more intense. A turning point of his life came in 1942 when according to testimonies of inspectour Imrich Sucký Handera was arrested and agreed to become a co-optee of the police. His task was to infiltrate the illegal Central Leadership. He actually managed to become a member of Štefan Bašťovanský's leadership and was much help to the police. In years 1943 – 1945 he played an interesting role in several operations of the Slovak State Security Headquarters, in some of them even a key role. At the beginning of the year 1945 he left Slovakia and lived for some years in Austria. In 1947 he send a letter to the Czechoslovak Communist Party where he tried to explain his point of view on the past events and asked for permission to return back home. As the communist party functionaries in Bratislava (especially Bašťovanský) were not interested in his return this never happened. After some time in Austria he moved to Argentina.

VI. ODBOJ A KOLABORÁCIA V SLOVENSKEJ ARMÁDE

gen. Turanec a gen. Čatloš (v strede) na východnom fronte

PROBLÉM ZAPOJENIA VYŠŠÍCH DŮSTOJNÍKOV SLOVENSKEJ ARMÁDY DO PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA Z HL'ADISKA ČS. VOJENSKEJ SPRÁVY V LONDÝNE

JOZEF BYSTRICKÝ

V rozhlasovom prejave k slovenskému povstaniu, vysielanom z Londýna dňa 8. septembra 1944, vrchný veliteľ československej brannej moci prezident Dr. E. Beneš okrem iného uviedol: „...*Slovensko v rozhodné, dôstojné a statečné národnej revolte povstalo a před celým světem se postavilo za Československou republiku, již velická většina jeho lidu ve svých duších nikdy neopustila. Jeho vojáci a partyzáni se dnes bijí s Němci a hanebnými slovenskými quislingy, odčínující svou krví a svým udatným bojem všechno to, co se stalo v roce 1938 a 1939. Bude to jedna ze slavných kapitol slovenské historie; žádné jeho dřívější povstání a žádný jeho dosavadní boj se nevyrovná vlastním významem a velikostí světových událostí této kapitole slovenského a československého boje za osvobození... Budiž vydáno svědectví statečným slovenským důstojníkům, že to byli oni, kteří vypracovali a poslali nám své plány, jak se postaví na odpor německé armádě ..., že po celé měsíce příprav a diskusí podle toho bezvadně postupovali a že jsme všechna rozhodnutí z poslední doby učinili společně a v plné dohodě s nimi...*“¹ Aj keď pripustíme, že toto hodnotenie bolo určené predovšetkým pre verejnosť a tým bol podmienený jeho obsah, nemôžeme ignorovať skutočnosť, že bolo ocenením prínosu bývalých dôstojníkov slovenskej armády – účastníkov *SNP*, ktorí sa pripravou a uskutočnením ozbrojeného vystúpenia proti nacistickému Nemecku a domácejmu vládnucemu režimu podieľali na realizácii cieľov českosloven-

1 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války. (Řeči, projevy, dokumenty)*. Praha 1946, s. 236, 238.

ského protifašistického odboja. Títo dôstojníci, najmä vyšší, však nie vždy boli predstaviteľmi československej vojenskej správy v Londýne považovaní za statočných, schopných a ochotných postaviť sa na odpor voči vládnucemu režimu a nemeckej ozbrojenej moci. V prvých vojnových rokoch bola väčšina z nich považovaná, a treba povedať, že nie bezdôvodne, skôr za spoľahlivých služobníkov slovenskej vlády a praktických realizátorov jej vojnového spojenectva s nacistickým Nemeckom.

Názory predstaviteľov československej vojenskej správy, resp. jej hodnotenia dôstojníckeho zboru slovenskej armády, či už ako celku, alebo jeho jednotlivých príslušníkov, sa v podstate stotožňovali s názormi vrchného veliteľa československej brannej moci prezidenta Beneša. Jeho hodnotenia slovenskej vlády a tých, čo v praxi realizovali jej politiku – vojenskú politiku nevynímajúc, nie sú neznáme. No bez ich pripomenutia by bolo neúplné pokúšanie na východiská hodnotenia dôstojníckeho zboru vtedajšej slovenskej armády z hľadiska možností jeho využitia, presnejšie povedané využitia jeho väčšej časti na realizáciu zámerov čs. vojenskej správy v Londýne, orientovanej na prevrat, resp. povstanie na Slovensku.

V čase, kedy sa začali prvé práce na prípravách prevratovej akcie na domácej pôde, t. j. na jar 1941, vrchný veliteľ československej brannej moci prezident Dr. E. Beneš vyjadril svoje ostro odsudzujúce stanovisko k Slovákom v rozhovore s J. Stránskym takto: *„My měli na sebe pořád obráceny dva revolvry: jeden ze Sudet a druhý ze Slovenska. Jakmile jsme někomu nechtěli povolit, tak se hrozilo u jedněch, že se připojí k Němcům a u druhých, že se odtrhnou. Tyhle dva revolvry musíme odstranit ... Slováci. Těm taky říkám: nezapomeňte, že Slovensko je dnes na straně Osy, že s Osou prohraje válku a že taky s ní musí nést všechny důsledky toho. České země budou mezi vítězi, ale Slovensko ne! Proto jak se můžete domnívat, že se budou stavět velmoci za slovenské požadavky a že budou Slovensku jen tak nabízet staré hranice? Bečko mi na to namítl, vždyť jsme tady my! Na to jsem mu ovšem řekl, že je to trochu málo, když je tady on a několik Slováků s ním, když celý národ doma dělá politiku s Hitlerem a není s to se zmoci na jakýkoliv projev odporu.“*² V rozhovore, ktorý mal 18. júla 1941 s členom čs. dočasnej vlády J. Lichnerom nebol o nič miernejší, keď okrem iného povedal: *„Vy Slováci se nedohodnete nikdy. Ani tady ani doma. ... Nemáte smyslu pro realismus, celá nynější generace musí být nahrazena novou. To si vyžádá času. Dopracovali jste to tak daleko, že Slováci – a na Slovensku jste měli průkopníky takové slovanské myšlenky – ti nejdřív vrazili nám Čechům nůž do zad, pak šli do války proti Polákům, pak se spojili s kralovrahy Chorváty proti Srbům a dnes jdou*

2 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, I. díl*. Praha 1966, s. 199 – 200. Podčiarkol autor.

do války proti Rusům. To je hrůza.“³ Odlišným spôsobom, t. j. konkrétnejšie pokiaľ išlo charakteristiku Slovákov vo vzťahu k režimu a vojne, sa vyjadril v rozhlasovom prejave k Vianociam r. 1941. Stalo sa tak nepochybne predovšetkým preto, že sa ním prihovárал aj poslucháčom na Slovensku: „Nyní také vidíme všichni dobře, až kam se dostali ti směšní bratislavští mocipáni, kteří si říkají slovenská vláda a jsou dnes na straně Německa a Maďarska. Jaká je to hrůza jen pro každého roduvěrného Slováka! Tento nešťastný režim a tito proradní lidé zradili nejdříve Československo, pak společně s Němci vedli válku proti Polsku, ... pak proti Sovětskému svazu a Juhoslávii, které všechen slovenský lid má tak opravdu po slovensku rád, a nyní konečně společně s Maďary jdou do války proti Britské říši a Spojeným státům severoamerickým, kde žije celá jedna třetina slovenského lidu!“⁴ Približne v rovnakom čase na rokovaní vlády, počas diskusie k textu vyhlásenia, ktorým ČSR deklarovala vojnový stav štátom bojujúcim proti Spojencom vyhlásil: „... Ti co na Slovensku prohlásili válku a vedou ji, jsou podřízeny našim zákonům, a bude s nimi dle nich po válce naloženo.“⁵ Že medzi tých, ktorí mali byť po vojne postihnutí patrili i vyšší dôstojníci slovenskej armády svedčí stanovisko prezidenta E. Beneša, ktoré zaujal na porade s funkcionármi Ministerstva národnej obrany (gen. Sergej Ingr, gen. Rudolf Viest, gen. Bedřich Neumann /Miroslav/ a gen. Antonín Hasal /Nižborský/) dňa 2. augusta 1943, na ktorej posudzovali návrh organizácie a uskutočnenia druhého obdobia tzv. domácej revolúcie.⁶ Na jeho otázku v akom morálnom a materiálnom stave sa prítomným javí slovenská armáda reagoval minister národnej obrany gen. S. Ingr konštatovaním, že veľmi vážnym problémom sú vyšší dôstojníci, ktorých podľa jeho názoru nebude možné ponechať v službe a z armády by mali odísť. Prezident Beneš s týmto názorom gen. Ingra súhlasil s dodatkom, že iná je otázka nižších dôstojníkov, ktorí nemali právo rozhodovať a museli konať podľa rozkazov. Tí podľa neho mali zostať na svojich miestach, zatiaľ čo o osude vyšších dôstojníkov sa malo rozhodnúť po ich preverení.

3 Tamtiež, s. 250.

4 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*, s. 149.

5 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, I. díl*, s. 259.

6 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. MNO Londýn, Štáb pro vybudování branné moci (ŠVBM), 9/1, čj. 103/Taj. 1. odd., 1943.

Druhé obdobie tzv. domácej revolúcie sa charakterizovalo ako obdobie riadených vojenských akcií, nadväzujúcich na obdobie domácej revolúcie. Jeho obsahom bolo uskutočnenie čiastočnej mobilizácie a organizovanie vojenských jednotiek, ktoré mali obsadiť celé územie republiky, zaistenie hraníc a zabezpečenie ich ochrany, plnenie úloh podľa spojeneckého plánu (preventívna alebo represívna okupácia určitých oblastí Nemecka, Maďarska a eventuálne aj Rakúska) a zásahy proti možným „výstrelkom“ z ktorejkoľvek strany vo vnútri štátu.

V ďalšom vstupe do diskusie sa k tomuto problému vrátil ešte konštatovaním, že vyšších dôstojníkov bude treba izolovať, „aby sme sa ich mohli zbaviť. Všetci sa prevínili.“⁷

Aj takéto hodnotenia prispievali k tomu, že do jari 1943 sa v prevratových plánoch spracovávaných príslušnými zložkami MNO v Londýne v podstate vychádzalo z toho, že na Slovensko sa budú musieť poslať spoľahlivé veliteľské kádre, ktorých úlohou by malo byť uskutočnenie likvidácie slovenskej armády a budovanie nových útvarov a zväzkov ako súčastí československej armády alebo zabezpečiť prechod slovenskej armády pod československé velenie.

Prvé systematické práce smerujúce k príprave ozbrojeného protifašistického vystúpenia domácich odbojových síl boli spojené s činnosťou Študijnej skupiny čs. MNO v Londýne, ktorá už 5. augusta 1941 predložila návrh pod názvom *Príprava prevratovej akcie v čs. republike*.⁸ Návrh vychádzal z predpokladu, že územie ČSR bude oslobodzované zo západu, t. j. najskôr Čechy a Morava, potom Slovensko a Zakarpatská Ukrajina. Vo vzťahu k Slovensku sa v ňom počítalo s tým, že vojensko-politický aparát, ktorý by mal prevratovú akciu riadiť, bude vymenovaný z Londýna, rovnako ako aj noví velitelia slovenskej armády.

Ešte do konca roka 1941 Študijná skupina vypracovala nový návrh pod názvom *Prípravy pre domácu revolúciu a organizáciu vojenských síl*.⁹ Vo vzťahu k slovenskej armáde návrh za prvoradú úlohu označoval jej podchytenie a podriadenie československému veleniu vydaním rozkazu, ktorým by velenie nad slovenským vojskom, ako nad súčasťou československej armády, prevzal čs. minister národnej obrany. Ďalším krokom malo byť vydanie rozkazu na vytvorenie veliteľstva československej armády na slovenskom území a rozšírenie platnosti dekrétu prezidenta republiky o vyhlásení čiastočnej mobilizácie. Na podchytení a podriadení slovenskej armády čs. veleniu sa mali podieľať velitelia a styční dôstojníci, ktorí mali byť vybraní z dôstojníckeho zboru čs. vojska vo Veľkej Británii a odoslaní do Banskej Bystrice, Bardejova, Bratislavy, Humenného, Krupiny, Liptovského Mikuláša, Myjavy, Nitry, Nového Mesta nad Váhom, Piešťan, Kežmarku, Popradu, Prešova, Ružom-

7 Tamtiež, 30/55/45. Podčiarkol autor.

8 Tamtiež, ŠVBM, Študijná skupina, 1/1, č.j. 20014 Taj, stud. sk.

9 Tamtiež, 4/1. Spomínaným návrhom Študijnej skupiny sa zaoberala porada u prezidenta Edvarda Beneša, ktorá sa uskutočnila 22. januára 1942. Za MNO sa jej zúčastnili gen. S. Ingr, gen. R. Viest, gen. B. Sklenovský - Bosý (NŠ MNO Londýne), gen. B. Boček - Chodský, plk. Fr. Moravec, plk. J. Vrzáček, gen. A. Hasal - Nižborský, gen. K. Janoušek, gen. B. Neuman - Miroslav. Podľa prezidenta Beneša bolo potrebné vo Veľkej Británii vytvoriť skupiny dôstojníkov, ktoré budú určené pre Slovensko (mali vytvoriť veliteľstvo - veliteľ, náčelník štábu a pridelení dôstojníci - a to buď v Žiline alebo v Trenčíne), kde im prípadne mali podliehať aj vyšší slovenskí dôstojníci.

berka, Spišskej Novej Vsi, Trenčína, Trnavy, Vrútok, Zvolena a Žiliny, ako aj výsadbári určení pre veliteľstvo armády, ktoré malo vzniknúť v Žiline. Pre každé z týchto miest sa mali určiť dvaja až traja dôstojníci so znalosťou miestnych pomerov.

Do konca roka 1942 sa hodnotenie možností získať slovenskú armádu v podstate nezmenilo. Preniknúť do armády znamenalo najmä získať kontakty a vplyv v jej dôstojníckom zbore. A v tomto smere prevládala pesimizmus ešte aj na začiatku roka 1943. Ukázalo sa to na porade *Štábu pre vybudovanie brannej moci (ŠVBM)*, ktorá začala 18. februára 1943. Podľa niektorých názorov „*boli starší dôstojníci uspokojení vysokými hodnotami a mladí ... perspektívami rýchleho postupu.*“¹⁰ Aj preto jedným zo záverov porady bolo: „*Do armády neprenikneme, ale v poslednej chvíli, pri zmene situácie, dala by sa využiť.*“ Určité možnosti v tomto smere sa začali rysovať vďaka správam, ktoré zo Slovenska začali prichádzať od marca 1943.¹¹ Svedčí o tom záver, ktorý odznel na porade u ministra národnej obrany konanej 26. marca 1943, a to, že o slovenskej armáde, polícii a žandárstve je možné vážne uvažovať ako o jednom z činiteľov prevratovej akcie. Až v prehnaně optimistickom duchu situáciu v slovenskej armáde popisovala depeša čs. ministra zahraničných vecí J. Masaryka odoslaná 23. marca 1943 čs. vyslanectvu vo Washingtone so správou prezidenta Beneša zostavenou podľa informácií zo Slovenska: „*Vojsko je dnes celé jasne československé ... dôstojníci jen v nejnižších šaržích slouží režimu a nutí k akci na frontě. Jinak i důstojnictvo je připraveno přejít a je plně ducha československého...*“¹² Reálnej situácii nezodpovedala ani správa, ktorá prišla cez Švajčiarsko do Londýna 23. novembra 1943. Podľa jej autorov mali uniformované zväzy, vojsko, žandárstvo a polícia na Slovensku uznávať za legálnu len čs. vládu v Londýne pod vedením prezidenta Dr. Beneša, mali byť ochotné od nej prijímať rozkazy a smernice a odhodlané „*vo vhodnom čase nasadiť všetku svoju brannú moc podľa pokynov od čs. vlády v Londýne.*“¹³ V skutočnosti sa však čs. vojenskej správe v Londýne do

10 *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky.* Bratislava 1964, s. 197.

11 Napr. depeša J. Kopeckého zo Ženevy odoslaná 4. 3. 1943 ministerstvu zahraničných vecí v Londýne o rozhovore s poslom odbojovej skupiny R. Fraštackým, ktorý ho informoval, že skupina okolo Ing. Petra Zaťka (poslanec slovenského snemu) má dôverníkov v hospodárskych inštitúciách, armáde, polícii a finančnej strážii. Podľa Fraštackého informácií „organizácia“ bola „najlepšie uskutočnená v armáde, kde prenikla vo velení až k samotnému Čatlošovi, ktorý je ovšem mimo. O armádu, podľa vzkazů, není třeba mít obav, neboť je bezpečně proniknuta touto organizací... Jsou připraveny mobilizační plány a určeny osoby na rozhodující místa pro případ převratu...“. Podľa: PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty.* Bratislava 1965, s. 57 – 58.

12 Tamtiež, s. 68.

13 VÚA – VHA Praha, f. 308-177-4.

konca roka 1943 nepodarilo získať pre priamu spoluprácu pri príprave ozbrojeného vystúpenia na Slovensku žiadnu významnejšiu osobnosť slovenskej armády. Preto bola pochopiteľná výzva, ktorú na začiatku septembra 1943 na Slovensko poslali generáli S. Ingr a R. Viest: „*Zistiť a oznámiť do zahraničia mená vedúcich osôb v slovenskej armáde, žandárstve, polícii a finančnej strážii, ako aj význačných civilných pracovníkov, ochotných pripravovať vojenské vystúpenie...*“¹⁴ Príliš veľkú nádej, že požadované mená budú do Londýna oznámené v čo najkratšom čase, nevzbudzovala ani už spomenutá správa z 23. novembra 1943, v závere ktorej sa uvádzalo: „*Adresy spoľahlivých vojakov, na ktorých by ste sa mali obrátiť, Vám z bezpečnostných dôvodov nezasielame. Až bude fungovať tunajšia vzdušná cesta, v patričný čas Vám oznámime aj adresy.*“ Na spis, ktorým plk. F. Moravec túto správu postupoval generálovi B. Neumanovi – šéfovi ŠVBM, Moravec rukou k citovanému textu 24. novembra 1943 dopísal: „*Musíme vědět alespoň jednu osobnost.*“¹⁵ Povzbudivou rozhodne nebola ani správa odoslaná do Londýna skupinou okolo V. Šrobára 26. februára 1944. O dôstojníkoch slovenskej armády sa v nej uvádzalo, že je mnoho takých, ktorí by chceli viesť, „*ale medzi sebou nevedia sa zhodnúť, kto má byť veliteľom. Sú aj intrigy medzi nimi. Nikto nie je schopný a nikto nie je dosť spoľahlivý. Bude treba oznámiť veliteľov z Londýna. Ale na to je čas.*“¹⁶

K realistickejšiemu pohľadu na slovenskú armádu a jej vyšší dôstojnícky zbor sa vrchný veliteľ československej brannej moci a *Ministerstvo národnej obrany* dopracovali až na základe správ, ktoré neskoršie dostávali od ilegálneho *Vojenského ústredia*. Skutočnosťou zostáva, že až do vytvorenia tohto orgánu pretrvávali pochybnosti o tom, či sa nájdu vyšší dôstojníci, ktorí by boli vhodní a ochotní spolupracovať s orgánmi čs. *MNO* v Londýne na prípravách a realizácii prevratovej akcie. Ukázalo sa to pri spracovávaní dokumentu Organizácia 2. obdobia tzv. domácej revolúcie, ktorý vznikol na *Štábe pre vybudovanie brannej moci* a bol prerokovaný s prezidentom E. Benešom na začiatku augusta 1943.¹⁷ Podľa tohto dokumentu, v čase kedy by bola časť územia spoľahlivo v rukách čs. vládnych orgánov, malo na Slovensku vzniknúť teritoriálne veliteľstvo (zemské, armádne) s pôsobnosťou pre územie Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny, ktoré sa považovalo za nevyhnutný predpoklad pre „*rýchle a hladké provedení likvidace bývalé tzv. slovenské armády.*“ Okrem tohto veliteľstva sa mali zorganizovať veliteľstvá dvoch zborov

14 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania. Kapitoly z občianskeho odboja*. Banská Bystrica 2009, s. 181.

15 VÚA – VHA Praha, f. 308-177-4.

16 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 160. Podčiarkol autor.

17 VÚA – VHA Praha, f. MNO Londýn, ŠVBM, 9/1, čj. 103/Taj. 1. odd., 1943.

(VI. – Trenčín, VII. – Spišská Nová Ves – neskôr Prešov) a piatich vyšších vojenských jednotiek (divízií – 11. v Trenčíne, 12. v Banskej Bystrici, 13. v Ružomberku, 14. v Prešove a 24. v Žiline). Vyšší dôstojníci potrební na obsadenie rozhodujúcich veliteľských a štábných funkcií sa mali vybrať z radov čs. zahraničného vojska, presnejšie čs. vojska vo Veľkej Británii. Túto skutočnosť potvrdzoval *Plán prepravy do Československej republiky* z konca decembra 1943, ktorý počítal s vyslaním spravodajských, organizačných, výzbrojných, úderných a technických skupín, ale aj veliteľských kádrov o. i. pre veliteľstvo armády na Slovensku.

Zámer vyslať na Slovensko veliteľstvo armády vypracoval *ŠVBM* do veľmi konkrétnej podoby. Už koncom februára 1944 disponoval návrhom *Všeobecných smerníc pre veliteľa 3. armády* a jemu podriadených veliteľov zborov, divízií a oblastí.¹⁸ Veliteľ 3. armády si mal vytvoriť užší káder svojho štábu ešte pred vyhlásením mobilizácie „z dôstojníkov čs. armády v zahraničí, jež doplní několika důstojníky, slouživšími ve štábu vyšších slovenských jednotek neb obeznaných s mobilisací a organisací slovenské armády“. Pre postavenie štábov vyšších veliteľstiev mal použiť spoľahlivé osoby zo zrušeného slovenského *MNO*. Veliteľmi divízií sa mali stať dôstojníci určení československým *Hlavným veliteľstvom* alebo veliteľom 3. armády. Rovnakým spôsobom mali byť určení aj zástupcovia veliteľov divízií.

Medzi všeobecné úlohy veliteľstva 3. armády patrilo:

- zlikvidovanie slovenskej armády podľa rozkazov vrchného veliteľa čs. brannej moci a nariadení čs. *MNO*,
- zlikvidovanie iných ozbrojených útvarov (nemeckých, *Hlinkovej gardy* atď.) a zaistenie nespoľahlivých alebo previnilých osôb,
- uskutočnenie (podľa zvláštnych smerníc) očisty veliteľského zboru od osôb nespoľahlivých, ktoré sa previnili proti vernosti Československej republiky, boli v službách nepriateľa alebo s ním spolupracovali atď.

V prípade, že by boli ustanovení velitelia okresov (t. j., keď by nebolo možné uskutočniť mobilizačné prípravy slovenskej armády v dôsledku internovania resp. vyvezenia jej príslušníkov za hranice Slovenska a slovenské územie by bolo postupne oslobodzované spojeneckými vojskami) medzi ich základné povinnosti malo taktiež patriť vedenie zoznamov vojenských osôb, ktoré sa previnili voči vernosti k ČSR, boli v službách nepriateľa alebo s ním spolupracovali, nariaďovanie ich zatknutia a rozhodovanie o ich nespôsobilosti vykonávať vojenskú službu.

18 VÚA - VHA Praha, f. MNO Londýn, k. 9, čj. 374/taj., 1. odd. 1943. Na Slovensku mali byť okrem veliteľstva 3. armády postavené dve veliteľstvá zborov (VI. – Trenčín, VII. – Prešov), päť veliteľstiev divízií (11. – Trenčín, 12. – Banská Bystrica, 13. – Ružomberok, 14. – Prešov) a veliteľstvo 3. leteckej brigády.

Neprípustnosť aktivovania vojenských osôb, o ktorých sa zistilo alebo bolo všeobecne známe, že sa previnili, zdôrazňoval aj návrh *Všeobecných smerníc pre činnosť veliteľa oslobodeného územia na Slovensku*, ktorý bol ŠVBM odovzdaný na schválenie ministrovi národnej obrany 24. augusta 1944.¹⁹

V súvislosti so spomenutým prístupom k riešeniu problematiky veliteľského zboru slovenskej armády je potrebné pripomenúť aj postoj, ktorý zaujal prezident a vrchný veliteľ československej brannej moci E. Beneš počas rokovania v Moskve v decembri 1943. Do ich programu totiž zaradil aj problém „*potrestání vinníků*“ za účasť Slovenska na vojne proti Sovietskemu zväzu. V rozhovore s O. J. Kornejčukom 28. novembra 1943 v Habanyiah pri Bagdade to zdôvodnil tak, že mu išlo „*hlavně o to, aby Rusové žádali potrestání všech těch, kdož na Slovensku byly účastni na prohlášení války Rusku. My přirozeně budeme trvat sami na jejich potrestání, ale požadavkem ruským dostane se zcela jiné váhy. A to nám pomůže zbavit se těch příživníků, kteří z této války se obohatili na Slovensku a chtěli by zase zpátky.*“²⁰ A neskôršie 16. decembra 1943 v Moskve počas rozhovoru s V. M. Molotovom uviedol: „*Přál bych si, aby vaše vláda naléhala na naši vládu, aby všichni ti na Slovensku, kdož jsou vinni válkou proti SSSR, byly potrestáni. Chci, abyste přátelským způsobem na nás žádali, abychom velmi přísně potrestali ty, kdož zaviniли deklaraci války a provinili se spoluprací s Němci na frontě a děláním koncesí ... chci, aby toto byla jen otázka mezi námi a vámi, je nechci, aby slovenská otázka byla otázkou mezinárodní, to bude jen naše vnitřní věc. Záleží mi na tom, aby se nemohlo zneužívat vnitropoliticky, že Češi chtějí trestat Slováky. Proto žádám Vaši pomoc...*“²¹ Na priamu otázku V. M. Molotova, ktorých Slovákov chce potrestať odpovedal: „*Tuka, Šaňo Mach, Tiso, též Gašpar, Medrický, Čatloš, ten také musí viset aj. U Slováků je to velmi těžká věc chytat viníky. Slovensko je všechno jedna rodina, zařídili si to dobře, jeden bratr je v Londýně, druhý na Slovensku. Kdyby to dopadlo špatně se Spojenci, bratr na Slovensku by zachraňoval toho, co je venku, v opačném případě bude to zas bratr venku, co bude chránit bratra doma. Přeháním ovšem, ale chci jen ukázat, jak by nám Čechům samotným nebo i Slovákům bylo těžko potrestat všechny viníky. A v zájmu morálky je to absolutně nutno...*“²²

19 VÚA – VHA Praha, MNO – ŠVBM Londýn, č.j. 601 taj. 1. odd. 1944.

20 NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠTOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 2. (červenec 1943 – březen 1945)*. Praha 1999, s. 112.

21 Tamtiež, s. 151.

22 Tamtiež, s. 151 – 152.

Stanovisko prezidenta E. Beneša k otázke potrestania zradcov politický referent kancelárie prezidenta P. Drtina v správe pre domáce odbojové skupiny odoslanej v polovici júla 1944 charakterizoval takto: „*Prezident sám osobně je ve věci zrádců a kolaborantů velmi radikální, nikomu to netají a tajit nebude. Kdyby měl být nucen spolupracovat s nehodnými zrádci a ko-*

Potom počas rokovania s J. V. Stalinom dňa 18. decembra 1943 v súvislosti s prípravou odbojovej akcie na Slovensku tvrdil, že táto prenikla do všetkých vrstiev obyvateľstva a tiež slovenská armáda, *“t. j. vojáci a veškerý mladší veliteľský sbor, jakož i největší část uniformovaných sborů kromě gardistů je připravena přejít na naši stranu.”*²³

V druhej polovici marca 1944 dostalo čs. MNO v Londýne zo Slovenska správu, že zjednocovací proces medzi slovenskými vojakmi sa skončil prakticky koncom januára 1944, ale že vojenská skupina, ktorú tvorili pplk. Ján Golian, pplk. Dr. Mikuláš Ferjenčík, pplk. Dezider Kišš a pplk. Mirko Vesel, je zatiaľ bez veliteľa. Autori správy v tejto súvislosti oznamovali, že rešpektujú, že veliteľa má ustanoviť čs. vláda, resp. vrchný veliteľ čs. brannej moci prezident E. Beneš a zároveň za veliteľa tejto vojenskej skupiny navrhovali gen. Š. Jurecha. Toto odporúčanie zdôvodňovali tým, že je *„energický, veci oddaný, netají slovianske cítěnie a nesúhlasí s dnešným režimom. Prejavuje (sa) až skoro neopatrne a pre čas pobytu na fronte bol v spojení s Rusmi“*. Zároveň ale uvádzali aj dôvody proti ustanoveniu gen. Jurecha: *“Údajne bol rodobranec, je pod dozorom, styk s ním bude nesnadný, ale možný.”* Po doplnení informácií o Jurechovi dodatkom, že pre nedostatok dôkazov o jeho zámere prejsť so svojou divíziou na Kaukaze k Rusom bol prepustený z väzby a *„je veľmi populárny u dôstojníkov a u mužstva obľúbený“*, autori správy oznamovali, že rokovať s ním budú až po súhlase z Londýna.²⁴

Vytvorením ilegálneho *Vojenské ústredia* čs. Ministerstvo národnej obrany v Londýne získalo na Slovensku partnera, s ktorým mohlo koordinovať svoju činnosť a s prispením ktorého mohlo pristúpiť k realizácii zámerov na zintenzívnenie domáceho odboja. Jednou z prvých úloh, ktoré v tomto smere riešilo, bolo vymenovanie veliteľa vojenského ilegálneho vedenia. Pri

laboranty, na milost vzatými, raději odejde. Přitom není ani slepý, ani zaujatý, ani fanatický, a dokonce ne osobní. Říká jen, že budeme-li dělat nepřístupné kompromisy at' v Čechách, at' na Slovensku, rozvrátíme si republiku a dojde na konec k občanské válce. Je třeba býti rozhodným k hlavním viníkům; je třeba býti nesmlouvavý, k těm, kteří nebudou sice na hrdle a osobní svobodě potrestáni, kteří však musí bez podmínky z veřejného života zmizet. ... V tomto smyslu by pokládal za naprosto nutné, aby ti, kdož se kdykoliv stavěli jako vůdcové a veřejní hodnostáři a zpronevěřili se svým povinnostem, at' činy at' projevy, at' články a úvahami nebo jakýmkoliv veřejným postupem – aby byli voláni k zodpovědnosti.

Při tom soudí, že soudů, zejména hrdelních, se máme pokud možno vyvarovat. Kdo zaslouží smrt, má být vylikvidován – at' bouří lidovou, at' mocí vojenskou hned po převratu a v prvních dnech nového režimu. Pokud možno ne senzační a manifestační soudy a popravy. ... Nepochybní zrádci mají zmizet v prvním rozmachu revoluce a nejlépe vojenskou a lidovou bouří a revolucí. Soudy proti viníkům druhého řádu mohou býti prováděny postupně v republice dle přijatého zákona.“ PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 242.

23 NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠTOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 2. (červenec 1943 – březen 1945)*, s. 112.

24 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 175-177

posudzovaní návrhu na vymenovanie gen. Jurecha sa okrem stručnej charakteristiky jeho osoby podanej v správe zo Slovenska mohlo oprieť aj o predchádzajúce informácie spojené s jeho pôsobením na východnom fronte a pokusom zorganizovať prechod *Rýchlej divízie* na stranu *Červenej armády*. Aj na základe týchto správ gen. Ingr v depeši odoslanej na Slovensko oznámil, že *MNO* nemá zásadné námietky voči Jurechovi, ale zatiaľ ho nie je možné ustanoviť, „*pretože podľa Vašej správy nevyslovil doteraz súhlas a museli by ste s ním ešte len jednať, ďalej preto, že nedokážeme tu posúdiť do akej miery je možné s ním jednať bez nebezpečenstva, keď je podľa Vašej správy pod dozorom a neopatrný v rečiach, a konečne preto, že nevieme do akej miery by za takejto situácie mohol účinne riadiť všetky prípravy.*“²⁵ Možnosť vymenovať Jurecha však apriórne neodmietol. V ďalšej časti depeše totiž uviedol, že hneď ako sa táto situácia zmení, bude menovanie uskutočnené. Nakoľko to však myslel vážne, je ťažko povedať. *MNO* v tom čase malo o gen. Jurechovi aj iné informácie, ktoré ho charakterizovali spôsobom neprijateľným z pohľadu jeho určenia do najvýznamnejšej funkcie v akcii pripravovanej za účasti čs. vlády v Londýne. Napr. pplk. gšt. J. Vastl v hlásení zo 14. marca 1943 charakterizoval Jurecha ako jedného „*z najväčších nepriateľov všetkého českého*“. Podľa jeho názoru bol Jurech viacej než „*autonomista*“ a patril „*k tým slovenským zradcom, ktorí 14. a 15. marec pripravovali, respektíve o prípravách vedeli.*“²⁶ Rozpornosť informácii o gen. Jurechovi a stále pretrvávajúca nedôvera k vyšším dôstojníkom slovenskej armády urobili svoje. Gen. Jurech nebol pre čs. *MNO* osobou vhodnou na spoluprácu a už vôbec nie na vymenovanie za veliteľa ilegálneho *Vojenského ústredia*. Svedčí o tom správa odoslaná gen. Ingrom náčelníkovi *Československej vojenskej misie* v Moskve gen. H. Píkovi v súvislosti s informáciou o pripravovanom odlete slovenskej delegácie, v ktorej mal byť aj gen. Jurech, do Sovietskeho zväzu. Ingr v nej uvádzal: „*Ide o dôstojníka nesmierne ctížiadostivého, ktorý už v r. 1938 udržiaval styky s ľudovou stranou, zmýšľania autonomistického, manželka Nemka. Jeho ctížiadostivosť nebola ukojená ani v slovenskom vojsku. Velil divízii na východnom bojisku. Pre pripravovaný tam prechod upadol do podozrenia a vyšetrovaný. Keď bol navrhovaný ako veliteľ podzemných príprav v slovenskom vojsku, neustanovil som ho pre nebezpečenstvo plynúce z toho že bol sledovaný... Tlmočte moje želanie, aby ste sa všetkých jednaní ruských činiteľov o týchto veciach mohol osobne zúčastniť... Budte pozorní na jeho činnosť a domáhajte sa, aby všetko, o čom bude jednať, mi bolo predložené na schválenie.*“²⁷ Výsledok rozhodovania o veliteľovi *Vojenského*

25 Tamtiež, s. 176.

26 VÚA – VHA Praha, f. 22-4/3

27 VÚA – VHA Praha, f. 22-12/12

ústredia je známy – stal sa ním pplk. Ján Golian.²⁸ Rozpornými informáciami disponovalo MNO aj o iných vyšších dôstojníkoch slovenskej armády. Tak napr. v správe odoslanej do Londýna 18. mája 1944 J. Špátom vysielačkou Oto boli pôvodní členovia ilegálneho Vojenského ústredia plukovníci J. Imro a V. Talský charakterizovaní ako alibisti.²⁹ V ich prospech nevyznali ani Golianove správy z 19. a 26. júla 1944: „Po svém ustanovení, na prvé zchůzce s politickým ústředím, byl jsem požádán akceptovati 2 zástupce, levými podporovaného Imra a jeho ideově blízkého Talského.

V zájmu shody s politickým ústředím jsem souhlasil. Imro a Talský politikům slíbili, že se mi podřídí. Imro jsem pověřil velením polní armády a Talského funkcí jeho náčelníka. Po prvním styku s nimi jsem však pozoroval u nich uraženou ješitnost, že se mi podřídili jen na oko, že moje ustanovení neberou vážně, a že si kuji i nadále vlastní železka. Napomáhají jim v tom politické strany, které se k politickému ústředí ještě nepřipojily (Dr. Koch – Češi). Tuto nepříjemnou situaci rozřešily události. Imro odešel do Itálie jako velitel I. technické divize a Talský odejde jako velitel Technického sboru na východ (obě jednotky pracovní). Jejich odchod nebude pro nás ztrátou. Je pravděpodobné, že oba respektují Čatloše a chtějí mu pomoci k alibi.“³⁰

Rozporné boli aj informácie, ktoré čs. vojenská správa získavala vypočúvaním príslušníkov slovenskej armády, ktorí prešli alebo padli do zajatia Červenej armády. Napríklad v opisoch protokolov z vypočúvania pplk. Viliama Lichnera³¹ sa v zozname nespoľahlivých dôstojníkov, ktorí pri prevrate mali byť ihneď zatknutí, nachádzalo aj meno plk. gšt. V. Talského, ktorý bol pô-

28 Vo výpise zo správy odoslanej cez Švajčiarsko na Slovensko dňa 23. 3. 1944 sa k tomuto uvádzalo: „President republiky pověřuje zatímním vedením vojenských akcí na Slovensku pplka Goliana. K tomu uvádím, že není zásadních námitek proti gen. Jurechovi, nelze ho však zatím ustanoviti, protože podle Vaší zprávy nevyslovil dosud souhlas a museli byste s ním teprve jednat, dále protože nedovedeme zde posoudit, do jaké míry lze s ním jednat bez nebezpečí, když je podle Vaší zprávy pod dozorem a neopatrný v řečech a konečně protože nevíme, do jaké míry by za takové situace mohl účinně řídit všechny přípravy. Jakmile se tato situace změní nebo upraví a budete-li na svém názoru trvat, bude jeho jmenování provedeno.“ PREČAN, V.: *Slovenské národní povstanie. Dokumenty*, s. 176, poznámka č. 2.

Dňa 14. mája 1944 na Slovensko bola odoslaná depeša, ktorou min. obrany gen. S. Ingr oznamoval: „Se souhlasem presidenta republiky ustanovuji pplk. Goliana velitelem vojenského ústředí. Sdělte to oficiálně na příslušných místech organizace politické i vojenské.“ Tamtiež, s. 196.

29 Tamtiež, s. 199.

V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti hodnotenie Talského pplk. Mirkom Veselom, ktoré bolo uvedené v úradnom zázname jeho hlásenia v Londýne 17.10.1944: „Golian ani pplk. Vesel neměli k němu plně důvěry. Byl to oportunist, neschopný sebe obětování. Styk mezi Golianem a Talským nebyl tak těsný, jak by si to dokonale přípravy vyžadovaly...“. VÚA – VHA Praha, f. 37-92/13.

30 PREČAN, V.: *Slovenské národní povstanie. Dokumenty*, s. 237. Podčiarkol autor.

31 Pplk. Viliam Lichner prešiel k Červenej armáde spolu so stotníkom Viliamom Pavlovičom na konci októbra 1943. Bližšie pozri: BYSTRICKÝ, J.: *Zápisky kpt. Viliama Pavloviča z Ruska (30. X. 1943 – 5. IV. 1944)*. In: *Vojenská história*, r. 2007, č. 3, s. 95 – 126.

vodným členom ilegálneho *Vojenského ústredia* spolu s pplk. gšt. J. Golianom a plk. J. Imrom.³² Spolu s ním tam boli uvedení aj gen. J. Turanec, gen. A. Pulanich, gen. A. Čunderlík, plk. B. Dúbravec, plk. gšt R. Pilfousek, plk. E. Prát, plk. Fr. Krakovský, plk. K. Skála, plk. A. Androvič, plk. F. Stojan, plk. E. Lifka, plk. O. Zverin, plk. M. Lokšík, plk. J. Pulkrábek, plk. V. Heidler, plk. J. Albrecht, plk. K. Wildner, pplk. V. Milodanovič, pplk. R. Noskovič, pplk. A. Králik, mjr. J. Šmigovský, pplk. W. Domes, pplk. L. Šišovský a ďalší. V zozname dôstojníkov, s ktorými sa mohlo v každom prípade počítať sa nachádzali: gen. A. Malár, gen. Š. Jurech, plk. J. Imro, plk. J. D. Krenčej, plk. M. Širica, plk. R. Husár, pplk. Š. Čáni, pplk. J. Tlach, pplk. V. Haviar, pplk. S. Korbel, pplk. let. J. Ďurana, pplk. Ing. M. Marko, pplk. gšt. Fr. Urban, pplk. J. Černek, pplk. gšt. E. Novotný, pplk. let. K. Sojček a ďalší.

Váhavosť čs. *MNO*, vyplývajúca z dovtedajších informácií o pôsobení vyšších dôstojníkov slovenskej armády po marci 1939, sa prejavila aj pri rozhodovaní o vymenovaní povstaleckého veliteľa východoslovenskej armády. Dosvedčuje to depeša, ktorú čs. *MNO* v Londýne poslalo pplk. Golianovi 23. augusta 1944: „*Ustanovenie veliteľa, ktorý bude riadiť operácie oboch slovenských divízií na východnom Slovensku pri vystúpení, nemožno odkladať, lebo situácia vrcholí. Ak má rozhodnutie medzi Malárom a Talským urobiť Londýn, musíte predložiť dostatočný podklad. Hlásate obratom:*

1. *Výstižnú charakteristiku Malárovho chovania počas vojny. Správy, ktoré tu máme, boli spočiatku pre neho priaznivé, neskôršie ich bolo málo a skôr priaznivé i nepriaznivé.*

2. *Jeho ustanovenie za veliteľa slovenského zboru muselo by vychádzať zo skutočnosti, že jeho postoj k odboju je pozitívny a že jeho činnosť bola vždy v súlade s týmto postojom.*

32 VÚA – VHA Praha, f. MNO, ŠVBM Londýn, č. j. 300 taj. II. odb. 1944.

Ako príklad charakteristík uvádzaných pplk. Lichnerom je možné uviesť nasledujúce:

„Generál Malár, t. č. voj. ataché v Berlíne. Je možno říci, že za ním stojí všichni důstojníci čs. smýšlení, ba možno říci i to, že i mnozí z lhostejných by šli s ním. Je považován za nejlepší a nejrozmnější voj. kapacitu na Slovensku, neboť ho kladou před Čatloše. Podle mého názoru musí se s ním v budoucnosti počítat jako s takovým, třeba že dostal rytířský kříž, sám nevěda, jak k tomu přišel.

Generál Jurech: t. č. na místě mne neznámem. Pravděpodobně je ještě na frontové dovolené, již nastoupil po svém odchodu z Krymu v druhé polovině t. r. Jinak před odchodem do pole byl velitelem vzdušných zbraní v Trenčíně. Má též velkou popularitu, hlavně mezi důstojníky gen. štábu. Je považován za dobrého vojáka, který dobře „radí“ na patřičném místě.

Plk. Imro: velitel CPO v Bratislavě. Je všeobecně známy nejen mezi důstojníky, nýbrž i u vlády a v kruzích civilních pro své československé smýšlení, které projevil svou veřejnou řečí ještě v roce 1939 nebo 1940 na schůzi evangelické mládeže v Banské Bystrici. Pro své smýšlení byl zařazen do CPO. Na frontu se nehlásil, ani tam nebyl, poněvadž ví, že by ho tam neposlali ...

Plk. aut Krenčej: přednosta aut. Služby ve vojenské správě v Bratislavě. Ve vojenských kruzích je známy svým smýšlením. Generál Turanec o něm rozhněvaně rozhlásil na frontě na Kubáni, že Krenčej a celé oddělení aut. služby je československá banda a bylo by je třeba oběsit ...“

3. Pre rozhodnutie bude ďalej smerodajné, ako je v armáde populárny a aká by bola na jeho ustanovenie reakcia v radoch vojska.

4. Ak plk. Talský má v ktoromkoľvek naznačenom smere prednosť pred Malárom, nebudeme váhať rozhodnúť sa pre neho.

Veľmi závažné je však to, že v čase vypovedania vojny Slovenskom bol Malár všeobecne známy ako jeden zo slovenských veliteľov a že potom odišiel do Berlína, kde zasa verejne a hlavne medzinárodnou verejnosťou musel byť pokladaný za činiteľa germanofilského. Mimo toho nám bolo oznámené, že jeho žena je Nemka. Ohľad na tieto okolnosti, i keby sa preukázalo, že sa Malár choval najmä v poslednom čase slušne, núti nás k veľkej opatrnosti. ³³ V tomto prípade však už do začiatku Slovenského národného povstania žiadne rozhodnutie z Londýna nedošlo. Stali sa však iné podstatné veci, ktoré svedčili o pretrvávajúcej nedôvere k vyššiemu dôstojníckemu zboru slovenskej armády, resp. k časti jeho príslušníkov, ktorí sa už podieľali na prípravách alebo sa neskoršie zapojili do Slovenského národného povstania. Ako príklad možno spomenúť charakteristiku veliteľského zboru slovenskej armády, ktorú podal v správe o situácii na Slovensku zo dňa 9. augusta 1944 sovietskemu veleniu náčelník Čs. vojenskej misie v ZSSR gen. H. Píka. Okrem iného v tejto správe o. i. uviedol: „... je jisto, že ve Slovenské armádě je dosti velitelů, kteří se provinili proti naší vlasti, proti slovanskému duchu a kteří ještě dnes spolupracují s Němci a podporují fašistickou kliku. Proto třeba prověřit zprávy a plány slovenského vojenského vedení, organisovati odstranění germanofilských a fašistických velitelů a přidělit k slovenskému vojenskému velení naše spojky – důstojníky I. čs. sboru v SSSR, event. i důstojníky R. A.“ ³⁴ Nemenej zaujímavými v tomto ohľade boli aj upozornenia odosielané z Londýna do Moskvy v súvislosti s tzv. Čatlošovou misiou. V správe gen. Ingra odoslanej náčelníkovi Čs. vojenskej misie v Moskve 2. augusta 1944 sa oznamovalo, že zo Slovenska dostali túto správu: „Čatloš vysíela vojenskú delegáciu k navázaniu styku z tretieho na štvrtý august. Vedúci a pilot je mjr. Lisický. Čatloš by mohol križiť naše plány.“ Gen. Ingr k tejto informácii pripojil aj svoje pokyny: „Je třeba pro případ, že by se uskutečnil tento avisovaný zájezd Čatlošových emisarů do SSSR, abyste věc náležitě sledoval a upozornil odpovědná sovětská místa, že Čatloš je v seznamu quislingů a válečných provinilců a že se chce zřejmě v poslední chvíli zachránit.“ ³⁵ O niekoľko dní neskoršie, 9. augusta, odoslal Píkovi aj inštrukcie prezidenta Beneša: „I. Jakýkoliv delegát ze Slovenska musí zaručovat naprosté a bezpodmínečné zařazení, po-

33 JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania, s. 388 - 389.

34 VÚA – VHA Praha, f. ČSVM ZSSR, 187/1/26, kor. 1942 – 1945, č. j. 3304 Taj. 1944.

35 PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 285; VÚA – VHA Praha, f. ČSVM v ZSSR, 244/1/32.

litické a vojenské, do akce zahraniční vlády a armády. 2. Je třeba odmítnout jakékoliv jednání, vychází-li od Čatloše nebo od kohokoliv z quislingovských kruhů nynější slovenské vlády. 3. Je třeba bezpodmínečně trvat na zásadě potrestání kohokoliv, kdo až dosud zrazoval nebo sloužil režimu. Jakýkoliv kompromis v této věci odmítnout. Quislingy, prchající nyní v poslední chvíli, aby se zachránili před zaslouženým trestem zajistit, aby mohli být předáni národnímu soudu. 4. Kdyby na úředních místech v SSSR byly tendence s takovými lidmi jednat, a kdyby nebylo možno tomu zabránit, v takovém případě a priori odmítnout spoluzodpovědnost, sledovat bedlivě průběh a snažit se být informován, avšak v žádném případě se nekompromitovat. 5. Upozornit sovětská vládní místa, že by nám jakékoliv jednání se slovenskými Quislingy krajně komplikovalo situaci na Slovensku, zejména v samotném odbojovém hnutí. Jsme přesvědčeni, že vývoj událostí dospěl už nyní tak daleko, že takové kompromisy by za to nestály. 6. Postupujte v této věci v těsné dohodě s velvyslancem Fierlingerem, kterého o těchto směrnicích informujte“.³⁶

V nadváznosti na tieto správy bola ešte tesne pred vypuknutím SNP, dňa 26. augusta 1944, pre vyslanca Zd. Fierlingera z Londýna odoslaná telegrafická inštrukcia E. Beneša a J. Masaryka so stanoviskom k pokusu gen. F. Čatloša o nadviazanie kontaktov so sovietskymi orgánmi, ktorá bola daná na vedomie tiež náčelníkovi Čs. vojenskej misie gen. H. Píkovi. Uvádzalo sa v nej: „Po pádu Rumunska a eventuálne Bulharska očakávame paniku na Slovensku a z toho pak pokusy všech slovenských quislingů se zachránit. Celá slovenská reakce se pokusí spojit, aby podvedla jednak československy věrné Slováky, jednak Čechy a sovětské Rusko samo.

Jejich plány, které nyní připravuje Čatloš a někteří s ním spojení důstojníci spočívají v tom, že se obrátí na Moskvu, prohlásí, že až dosud nemohli jinak než jít s Němci, ale nyní dávají průchod svým slovanským citům a chtějí změnit tábor. Přejdou k Sovětům a budou s nimi vyjednávat o mír a budou ochotni spolupracovat vojensky i proti Němcům. Budou eventuálně nabízet provedení převratu a utvoření nové vlády v Bratislavě, v níž by dnešní viníci nebyli. Podmínka bude, aby byli uznáni jako samostatný činitel, se kterým se bude vyjednávat neodvisle od nás.

Čatloš v tom smyslu poslal do Moskvy své vojenské plány a sověští vojensští činitelé je podle našich informací ze Slovenska mají.

Upozorněte opatrně a taktně vládu sovětskou na tuto novou situaci. V případě, že k těmto pokusům opravdu dojde, jedná se o jeden z nejhorších činů slovenské quislingovské sebranky, neboť nelze vyloučit v takovém plánu účast těch největších viníků... Pokládali by sme za osudné, kdyby sovětská

36 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 282 – 283.

vláda s vládou bratislavskou priamo alebo nepriamo alebo s jejimi vojenskými činiteli vyjednávala. Také by to bolo nebezpečné, kdyby prijímala jakékoliv dohodování s důstojníky režimu, kteří se chtějí v poslední chvíli zachraňovat osobně a jsou ochotni udělat vše, přestože před měsícem byli ještě nejhoršími režimisty. Jakékoliv jednání o přechod, dohodu nebo spolupráci s vojenskými jednotkami slovenskými dlužno podnikat jen po dohodě s námi. Podobné jednání se Sověty se musí dít přes nás a každý pokus ze strany kteréhokoliv činitele slovenského by musil být odkázán od Sovětů na autority naší vlády v Londýně nebo v Moskvě. Jinak by to mohlo vytvořit ty nejkomplikovanější situace poválečné na Slovensku... Je třeba dát na všechno toto pozor, poněvác dnes je už na Slovensku takový chaos, že je tam všechno možno. Jistě, že všechno toto vědí Němci, neboť jednak mají mezi Slováky svoje agenty, jednak se o těchto věcech i mezi politickými činiteli i mezi vojáky mluví všude. Na Slovensku tolik, že to znát mohou a jistě znají. Také na to je třeba sovětské činitele upozornit. “³⁷ O dva dni neskoršie, t. j. 28. augusta 1944, Z. Fierlinger telegraficky oznamoval na čs. ministerstvo zahraničia v Londýne, že počas predchádzajúceho dňa mal „príležitosť v prítomnosti našich delegátů Vyšinskému znova pripomenout Benešův náhled ohledně slovenských quislingů. Vyšinskij znova potvrdil, že sovětská vláda nemá úmysl zrádce chránit. Vyšinskij nejvýš připouští, že mohou býti quislingové na okamžik k určitým cílům využiti ... “³⁸

37 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, I. díl*, s. 275 – 276 ; VÚA – VHA Praha, f. ČSVM v ZSSR, 13/1/2, depeša č. 6466.

V tejto súvislosti si zasluhuje pozornosť záznam, ktorý si o rozhovore s P. B. Nicholsonom dňa 5. 9. 1944 urobil H. Ripka: „... podal jsem Nicholsovi podrobný výklad o vývoji vojenských operací na Slovensku... na počátku byla jistá rezerva na sovětské straně, způsobená tím, že bylo zřejmě překvapením rozvinutí poměrně rozsáhlé vojenské akce a že si Sověty nebyly zcela jisty, do jaké míry se tato akce děje v dorozumění s československou vládou. Patrně na ně zapůsobilo také to, že asi byli dost jednostranně informováni ze strany některých skupin partyzánských, které přirozeně nevěděly a vědět nemohly, jak se připravovala vlastní akce slovenských vojáků. Mimo to patrně byli rezervováni také kvůli machinacím Čatloše atd...“ OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M.: *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, I. díl*, s. 294.

38 Tamtiež, s. 277.

Stalinov postoj k možnosti využit' kolaborantov v prípade, že to mohlo napomôcť dosiahnutiu významného vojenského úspechu, je známy v súvislosti s využitím admirála Darlana velením amerických vojsk pri vedení bojovej činnosti v severnej Afrike. V liste F. D. Rooseveltovi zo 14. 12. 1942 J.V. Stalin napísal: „Nakoľko sa rozšírili všelijaké povesti o postoji ZSSR k otázke využitia Darlana a podobných činiteľov, pokladám za osožné oznámiť Vám, že podľa môjho názoru, ako aj podľa názoru mojich kolegov Eisenhowerova politika voči Darlanovi, Boissonovi, Giraudovi a ostatným je úplne správna. Pokladám za veľký úspech, že sa Vám podarilo získať Darlana a ostatných na stranu spojencov proti Hitlerovi.“ A v liste napísanom ministerskému predsedovi Veľkej Británie W. Churchillovi k tej istej veci uviedol: „Vojenská diplomacia musí vedieť pre svoje vojenské ciele využiť nielen Darlanov, ale aj čerta s jeho materou.“ *Dejinná križovatka*, s. 245.

Odmietavé stanovisko prezidenta E. Beneša a generála S. Ingra k využitiu generála Čatloša a iných kolaborantov bolo 3. septembra 1944 odoslané na vedomie aj Golianovi, v tom čase už veliteľovi povstaleckej armády: „1/ Naše odbojové hnutie musí zostať čisté od každého kolaboracionizmu. Jinak sa rozloží armáda i celé hnutie. 2/ To platí také pro budoucnost. Na žádné vedoucí místo žádný kolaborant nesmí přijít. Je – li ve Vaší moci, Čatloše a jiné kolaboranty zajistit pro budoucí národní soud. Všechno, co kdy dělal kterýkoliv kolaborant pro odboj, proti Němcům, bude jistě bráno v úvahu, jako polehčující okolnost. Ale všechny jeho zločiny a chyby budou v každém případě souzeny. Proto jakékoliv přijímání kolaborantů a kompromitovaných činitelů, zejména tak hrozně kompromitovaných jako Čatloš, do přímé akce bojové a politické v jakékoliv formě, absolutně odmítáme. Musíte počítat, že Čatloš zradil nejdřív nás, pak Tisa, takže po třetí zradí zase...“.³⁹

O zapojení konkrétnych príslušníkov vyššieho dôstojníckeho zboru slovenskej armády do príprav povstania a potom aj do velenia na rôznych stupňoch organizačných štruktúr povstaleckej čs. armády na Slovensku v konečnom dôsledku, odhladiac od postu jej veliteľa, nakoniec nerozhodovala čs. vojenská správa v Londýne, ale ilegálne *Vojenské ústredie* a velenie povstaleckej armády. Neskoršie, ale ešte počas SNP, sa výsledok tejto ich činnosti stretol s tvrdou kritikou niektorých príslušníkov orgánov čs. vojenskej správy. Známa je najmä ostrá kritika, ktorá bola uvedená v hláseniach pplk. J. Pernikára a gen. A. Hasala o stave povstaleckej armády z polovice októbra 1944. Pplk. Pernikář v predmetnom hlásení o. i. napísal: „Jisté procento důstoj. i dnes jsoucích na velit. místech jsou kolaboranti a lidé kompromitováni. Obraz je stejný jako u skupiny politické. Je patrna snaha uchovati si dále vliv a získati osobně. A právě tak, jako u skupiny politické i v důst. sboru osoby kompromitované jsou stoupenci autonom. slov. směru, protože v tom vidí svojí záchranu a skrývají se za slovenskou firmu, aby za jejich dřívější činnost jako Slovákům bylo mírněji měřeno v ČSR, případně v samost. Slovensku. V důstojnickém sboru není kamarádství, není jednotnosti ducha, sbor je rozleptán prospěchářstvím, vzájemnou nedůvěrou, zásahy a protekcí polit. stran a zhýčkaný pohodlným životem ... Golian se mi zdá jako voják osobou neenergickou, povolnou tlaku politiků, pod jejichž vlivem stojí plně a snad i proto byl vybrán. Na některá velit. místa dosadil kolaboranty a lidi kompromitované... Gen. Viest, od kterého se mnoho očekávalo, převzal celé zde stojící zřízení jak bylo a neprovedl zatím žádných změn, ... Hlášení o slov. armádě, jak jsem je v celku podal, zasílá v podobném smyslu

39 VÚA – VHA Praha, f. 37-107-2. *Rádiodepeše odoslané „Vítovi“ v r. 1944*; PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 395.

p. gen. Hasal min. nár. obrany písomne pri príležitosti cesty do Londýna posl. Uhlíře a Dr. Drtiny. “⁴⁰

Je známe, že čs. vojenská správa v Londýne nepredpokladala dlhodobější odpor povstaleckej armády a partizánov pri obrane povstaleckého územia, že jeho trvanie odhadovala len na niekoľko dní. V oficiálnom hodnotení vojenského vystúpenia na Slovensku, ktoré bolo na hlavnom veliteľstve čs. brannej moci spracované bezprostredne po skončení organizovaného odporu *1. čs. armády na Slovensku*, muselo aj preto objektívnejšie oceniť činnosť väčšiny jej dôstojníckeho zboru: „*Je skutočne s podivom, že čs. vojska pod velením generála Goliana a později generála Viesta dovedla s tak chabým materiálním vybavením tak dlouho držet a udržte terén proti německým vojskům. ... Operace po stránce vojenské připravil a až do poslední fáze řídil generál Golian. Dojem z jeho velitelského výkonu, přes to, že jde o poměrně mladého důstojníka gen. štábu, který byl náhle postaven do mimořádně složité situace, je velmi dobrý. Ve smyslu svého plánu a podle postupných instrukcí hlavního velitele držel se důsledně obranné koncepce. V kritických situacích, a bylo jich za dobu jeho velení několik a velmi vážných, zachoval klid a rozvahu a, posuzováno podle výsledků, disponoval velmi účelně. Doufáme, že i dnešní krizi přežije a že nám bude moci vysvětlit jediný temný bod svého velitelského působení, t. j. otázku selhání obou polních divisí (jaké rozkazy dostaly, jaká předběžná opatření byla nařízena a jak se stalo, že hned prvního dne vystoupení bylo s oběma divisemi i s velitelstvím sboru přerušeno jakékoliv technické) spojení). Po gen. Golianovi převzal velení gen. Viest. Přišel na Slovensko v předvečer poslední, závěrečné fáze. Převzal danou situaci, na níž mohl stěží něco podstatného měnit. Jaké bylo jeho rozhodování a zásahy během koncentrického konečného německého útoku, nemůžeme vůbec posoudit, poněvadž o tomto údobí bojů, zejména z hlediska jejich řízení, nemáme zpráv.*

O podvelitelích, jejich taktických a velitelských schopnostech a výsledcích, máme velmi kusé zprávy. Z průběhu bojů a i od delegace SNR víme například, že kpt. Staněk, velitel telgártské skupiny, byl velmi hodnotný důstojník. Naproti tomu plk. Pekník, jako velitel úseku okolo Lipt. Sv. Mikuláše selhal a zavinil rychlé proniknutí německé kolony z východu k Ružomberku.

40 VÚA – VHA Praha, f. ČSVM – ZSSR, sign. 187/1/26.

V písomnom hlásení gen. Hasala, ktoré bolo postúpené ministrovi národnej obrany a hlavnému veliteľovi čs. brannej moci sa v tejto veci uvádzalo: „Mezi důstojníky, kteří dnes vedou slovenské jednotky je mnoho těch, kteří do povstání do určité míry kolaborovali a do jisté míry se skompromitovali. Je zde obdobný obraz jako u skupiny politické, t. j. patrná snaha uchovati si i nadále vliv a získati osobně. Mezi kompromitovanými, právě tak jako u skupiny politické, jsou stoupenci autonomistických slov. směrů, protože v tom vidí svojí záchranu a skrývají se za slovenskou firmu, aby jejich dřívější činnost jako Slováků byla mírněji posuzovaná. O nějakém kamarádství a jednotnosti ducha ve slovenském důstoj. sboru nelze mluvit.“ VÚA – VHA Praha, f. VKPR, sign. 31/6/1/15, č. j. 881/taj. 1944.

*Jinak z ústního podání členů delegace SNR se dovídáme, že byli na jedné straně dobří a schopní důstojníci, to byli ti, kteří se dovedli rychle přizpůsobit situaci a dovedli energicky a vhodným způsobem uplatnit své odborné vědomosti; na druhé straně byli důstojníci buď neschopni nebo takoví, kteří nedosti rychle pochopili zvláštní situaci v níž měli svoji velitelskou funkci vykonávat...*⁴¹

SUMMARY

Problem of joining the antifascist resistance by higher officers of Slovak army from the view of Czechoslovak military administration in London.

Czechoslovak military headquarters in London until 1943 regarded the senior officers of the Slovak army as reliable servants of the Slovak government and useful executors of its military alliance with the Nazi Germany. It was generally believed that it is impossible to infiltrate into the Slovak army in order to sell it on the realization of plans associated with the coup, however it could be used after the situation at the end of the war is changed. The precondition was the sending reliable Czechoslovak officers from Great Britain, who had to takeover the key command and staff positions. Their mission was also to purge the army staff of the persons guilty of breaking the allegiance to Czechoslovakia and collaborating with the enemy. Engagement of the senior officers compromised by their service to the regime and collaboration with the German army was, in the opinion of the officials of Czechoslovak military headquarters in London, inadmissible. This stand was held even during the military preparations of uprising. Their suspicion was repeatedly expressed not only in the correspondence with the Underground headquarters, but also in the instructions for the Czechoslovak political and military representatives, in connection with the delegations from Slovakia, that came to Moscow in early august 1944.

41 VÚA VHA Praha, f. MNO-HV Londýn, sign. 27/1/30, příl. č. j. HV 6500/Zprav. Taj 1944.

V prípade uvedenia plk. Pekníka ako veliteľa úseku v priestore Lipt. Mikuláša a jeho zodpovednosti za rýchle preniknutie nemeckých jednotiek z východu k Ružomberku, došlo buď k nesprávnej informácii spracovateľa dokumentu o obsadení veliteľských postov (Veliteľom obrannej oblasti 2 bol plk. L. Bodický), alebo k náhodnej chybe pri formulácii textu.

*Ján Golian**Július Nosko*

VETERÁNI VÝCHODNÉHO FRONTU V POVSTANÍ. PÔSOBENIE NIEKTORÝCH VYŠŠÍCH POVSTALECKÝCH DÔSTOJNÍKOV NA VÝCHODNOM FRONTE

PAVEL MIČIANIK

Prípravy ozbrojeného vystúpenia proti Veľkonemeckej ríši v slovenskej armáde, ktoré 29. augusta 1944 vyústili do vypuknutia Slovenského národného povstania, priamo súviseli so zhoršujúcou sa situáciou *Wehrmachtu* na východnom fronte. Slovenská armáda sa zúčastnila vojny proti Sovietskemu zväzu po boku *Wehrmachtu* prakticky od prvých dní. Slovenskí vojaci a dôstojníci zažili nemecké víťazstvá v rokoch 1941 – 1942 aj porážky v rokoch 1943 – 1944. Nadobudli cenné bojové skúsenosti z útočných i obranných akcií v rozličných terénnych a klimatických podmienkach. Bojovali proti regulárnym útvarom Červenej armády, i proti diverzným a partizánskym skupinám, ktorých sila sa pohybovala od niekoľko desiatok do niekoľko tisíc ľudí. Do roku 1943 bola absolútna väčšina slovenských vojakov a dôstojníkov lojálnym nemeckým spojencom. Po nemeckých porážkach na fronte a pod vplyvom brutálnej nemeckej okupačnej politiky sa však situácia zmenila. Slovenskí vojaci sa na jednej strane naučili od Nemcov najmodernejšie spôsoby vedenia vojnových operácií, no zároveň sa stali rozhodnými odporcami nemeckého „nového poriadku“ zavádzaného na okupovaných územiach Sovietskeho zväzu. Vojenské i ľudské skúsenosti z východného frontu boli mimoriadne cenné predovšetkým pre dôstojníkov, ktorí sa zapojili do povstania. Pre politické vedenie odboja však bola prvoradá politická spoľahlivosť slovenských dôstojníkov a nie ich vojenská profesionalita. Z tohto dôvodu sa na vysoké funkcie v povstaleckej armáde nedostali tí najlepší vojenský odborníci. To bolo aj jedným z dôvodov vojenskej porážky Slovenského ná-

rodného povstania. Do povstania sa pritom zapojili viacerí vyšší dôstojníci, ktorí v ťažkých bojových podmienkach východného frontu preukázali svoje schopnosti.

Vojenský veliteľ povstaleckej armády **pplk. gšt. Ján Golian** bol v lete 1944 náčelníkom štábu Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici. Jeho priamym nadriadeným bol gen. II. triedy Jozef Turanec, ktorý si pplk. Goliana vybral ako schopného štábného dôstojníka. Dobre ho totiž poznal z ťaženia na východnom fronte. Ján Golian odišiel na východný front po prvýkrát 27. júna 1941 ako divízny ubytovateľ 1. divízie, ktorej velil pplk. del. J. Turanec. V dňoch 1. až 5. augusta bol mjr. Golian na dovolenke v Trenčíne. Po návrate na front prevzal funkciu prednostu 4. oddelenia (materiálneho) novo formovanej *Rýchlej divízie (RD)*. Opäť pracoval pod velením plk. Turanca.¹ Divízia sa zúčastnila bitky o Kyjev a v rámci nemeckej *I. pancierovej skupiny* postupovala k Azovskému moru. Počasie bolo väčšinou chladné a daždivé. Nečudo, že na začiatku októbra mjr. Golian 1941 ochorel. Trápili ho časté horúčky. Plk. Turanec sa ho preto rozhodol poslať na Slovensko, hoci bol s jeho prácou spokojný a považoval Goliana za „nadaného dôstojníka.“ Pplk. Golian odcestoval 26. októbra 1941. Pred odchodom mu plk. Turanec udelil pochvalu. Golian sa listom za pochvalu poďakoval a uviedol, že s plk. Turancom znova rád pôjde na front.² To sa mu aj 23. júla 1942 splnilo, pretože v ten deň ho minister národnej obrany opäť pridelenil k *RD* ako prednostu 4. oddelenia. Na front odletel kuriérnym lietadlom presne o týždeň. Dňa 20. septembra 1942 dostal *Slovenský záslužný kríž I. tr.* Z východného frontu sa vrátil 2. októbra 1942.³ S divíziou absolvoval aj druhú útočnú etapu od rieky Mius po Rostov a ďalej na Kaukaz, i neúspešné pokusy o dobytie čiernomorského prístavu Tuapse.⁴ K *RD* sa vrátil aj tretíkrát. Od 22. februára 1943 bol náčelníkom štábu divízie. Funkciu prevzal až 4. marca a vykonával ju do 23. júla 1943.⁵ Divízia bola v tom čase stiahnutá z prvej línie. Nachádzala sa na Kryme, kde sa zotavovala, dopĺňala si výzbroj a vykonávala strážnu službu na pobreží Azovského a Čierneho mora i na Perkopskej šiji.⁶ Hoci pplk. Golian bol na východnom fronte celkom trikrát, „*nikdy nepôsobil ako operačný*

1 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Rýchla divízia, k. 7, 30/1/7. *Vojnový denník J. Turanca* (20. 6. – 27. 11. 1941), s. 4, 32–35, 53.

2 Tamtiež, *Vojnový denník J. Turanca, časť Ib* (17. 9. – 27. 11. 1941), s. 15, 18, 22, 56–57.

3 CSÉFALVAY, F.: *Ján Golián v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1943*. In: Generál Golian a jeho doba (Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana). Banská Bystrica 2008, s. 33.

4 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III., Rýchla divízia*. Banská Bystrica 2009, s. 106–257.

5 CSÉFALVAY, F.: *Ján Golián v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1943*, s. 34.

6 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III.*, s. 353–392.

*dôstojník v línii frontu, ale iba ako štábny dôstojník v kancelárii, čo ho istým spôsobom skúsenostne neskôr znevýhodňovalo, až handicapovalo pri velení povstaleckej armády.*⁷

Pplk. Golian bol vyslovene politickým nominantom na post veliteľa povstaleckej armády. Čs. vláda v Londýne ho uprednostnila pred viacerými hodnotne vyššie postavenými a skúsenejšími kandidátmi. Pplk. Golian nemal potrebné vzdelanie ani skúsenosti na takúto ťažkú a zodpovednú funkciu, ktorá vyžadovala akcieszopného a skúseného vojvodu. Veľkou nevýhodou pplk. Goliana bolo predovšetkým neukončené vyššie vojenské vzdelanie. Nedokončil totiž *Vysokú školu válečnú (VŠV)* v Prahe: „*Golian z troch ročníkov VŠV v Prahe absolvoval iba 1. a 2. Do 3. ročníka už kvôli rozpadu predmnichovskej ČSR nenastúpil. Bez absolvovania 3. ročníka VŠV, ktorého učebný program bol neobyčajne bohatý a náročný, nemohol splniť predpoklady na získanie kvalifikácie kategórie dôstojníka generálneho štábu (gšt)... Program 3. ročníka VŠV obsahoval výučbu taktiky na stupni zbor – armáda (vrátane služby generálneho štábu), politické témy súvisiace s obranou štátu, armády susedných štátov, zákon na ochranu republiky, medzinárodné a ústavné právo, bakteriologická vojna, politický a hospodársky zemepis, geológia, otázky mobilizácie atď.* Dňa 15. decembra 1939 však kpt. del. J. Goliana, bez absolvovania 3. ročníka VŠV, teda bez diplomu z VŠV v Prahe, čo bolo pre neho handicapom, preradili do kategórie dôstojníkov generálneho štábu (gšt.) v hodnosti stotníka (kapitána). V súvislosti s povestnou, medzinárodne uznávanou pražskou VŠV to bol krok bezprecedentný. Neukončenie pražskej VŠV sa na schopnostiach Goliana na poste veliteľa VÚ, objektívne vzaté, muselo odraziť negatívne.“⁸ To sa neskôr odrazilo na jeho vojenskom pláne povstania, ktorý mal vážne nedostatky. Predovšetkým išlo o podcenenie významu územia celého Slovenska v jeho pláne, čo obmedzovalo manévrovací priestor povstaleckej armády. Golian o význame manévru ako „hry“ v priestore, ktorej zvládnutie je vrcholom vojenského umenia, „*bud’ nemal poňatie alebo ho jednoducho podcenil či ignoroval.*“ Považoval napríklad za zbytočné brániť Turiec, lebo bol podľa neho príliš vzdialený od Banskej Bystrice. „*Príčinou nerešpektovania princípu nevyhnutnosti ’myslieť’ pri prvom kroku na ten posledný’ pri tvorbe strategického plánu SNP bola subjektívna príčina, t. j. Golianove nedostatky, jeho absolútna neznalosť danej problematiky. Zhodnotenie Golianovho strategického plánu povstania ukázalo, že Golian bol vzhľadom na jeho pomerne nízke ’vojvodcovské’ schopnosti vo funkcii veliteľa VÚ veľmi problematickou osob-*

7 STANISLAV, J.: *Ján Golian a Vojenské ústredie*. In: Generál Golian a jeho doba, s. 44.

8 PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (2) – Golianov plán*. In: Apológia, r. 1995, č. 1, s. 27.

nosťou.“⁹ Ján Golian bol veľmi schopným štábnym dôstojníkom, no nebol vojvodcom. Na to nemal potrebné charakterové vlastnosti, vzdelanie ani skúsenosti. Určite by bol oveľa lepší ako náčelník štábu povstaleckej armády. Funkcia veliteľa armády bola nad jeho sily, čo sa prejavilo aj na priebehu a osude povstania.

Náčelníkom štábu povstaleckej armády bol **mjr. gšt. Július Nosko**. V rokoch 1940 – 1942 absolvoval štúdium na *Vysokej vojennej škole* v Bratislave. Od 9. marca do 1. mája 1942 sa v rámci štúdia zúčastnil dvojmesačnej stáže u nemeckej 6. armády. Škola mala pôvodne trvať 3 roky, ale kvôli vojne sa štúdium skrátilo na 2 roky. Činnosť poľnej armády sa z tohto dôvodu nevyučovala. Vojenské umenie sa vyučovalo iba v rámci pluku, divízie a zboru.¹⁰ V rámci štúdia sa mjr. Nosko dostal po prvýkrát na východný front v lete 1941. Dňa 5. júla 1941 bol ustanovený do funkcie náčelníka štábu *Rýchlej brigády (RB)* formujúcej sa z improvizovane nasadenej *Rýchlej skupiny*. Veliteľom *RB* bol menovaný dovtedajší veliteľ *Rýchlej skupiny* plk. gšt. Rudolf Pilfousek. Mjr. jazd. Július Nosko bol náčelníkom štábu *RB* do 30. júla 1941.¹¹

S brigádou sa 22. júla 1941 zúčastnil najkrvavejšieho boja slovenskej armády na východnom fronte pri ukrajinskom mestečku Lipovec. Počas tohto boja mjr. Nosko prejavoval pozoruhodnú iniciatívu. Nešťastne sa prejavila na veliteľskom stanovisku veliteľa *XXXXIX. horského zboru* gen. Ludwiga von Küblera, ktorému *RB* podliehala. Veliteľ brigády plk. Pilfousek ho navštívil vo Vinnici spolu s náčelníkom štábu mjr. jazd. Júliu Noskom a prednostom 3. oddelenia stot. jazd. Jánom Strakom 21. júla o 17.00 h. Gen. Kübler ich oboznámil s celkovou situáciou na fronte a brigádu podriadil veliteľovi nemeckej 97. ľahkej pešej divízie gen. Maximilianovi Fretter-Picovi. Nariadil *RB* postupovať po osi Gumennoje – Michajlovka – Ščaslivá – Lipovec – Ilnce, zaistiť priestor Lipovec – Ilnce a znemožniť ústup sovietskych jednotiek na juhovýchod. Prenasledovanie sovietskych vojsk malo pokračovať až po Granov. Úloha bola pre neskúsenú brigádu náročná. Veliteľ *XXXXIX. horského zboru* ubezpečoval plk. Pilfouska, že táto úloha nie je nebezpečná. *RB* sa mala prebiť „priestorom kde mali byť z troch strán obkolesené a demoralizované jednotky sovietskej armády a uzavrieť na juhovýchode u Uman štvrtú stranu obkolesenia.“ Brigáda mala mať zaistené obidve krídla susednými nemeckými divíziami. Podľa gen. Küblera mala *RB* s minimálnymi stratami dosiahnuť veľké víťazstvo, získať vyše 10 000 zajatcov a veľkú

9 PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (4)*. In: Apológia, r. 1995, č. 3, s. 28.

10 PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (2)*, s. 26-27.; *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005, s. 208.

11 VHA Bratislava, 55-57-4, k. 57, Vel. armády, Č. 107.086/Taj.oper.1941. *Operačný rozkaz č. 5, SV. 7. Júl 1941; Ťaženie slovenskej rýchlej skupiny (brigády) v SSSR od 23. júna do 30. júla 1941*. Bratislava 1941, s. 54, 56-57.

materiálnu korisť. Kalkulácie gen. Küblera však neboli správne. Sovietska 6. a 12. armáda, ktoré boli pod tlakom nemeckej 1. pancierovej skupiny, nemali v úmysle ustupovať. Práve naopak, 22. júla 1941 sa chystali zasadiť nemeckým jednotkám tvrdý protiúder. To však na štábe gen. Küblera nevedeli. Plk. Pilfousek gen. Küblerovi neprotirečil.¹²

Mjr. Nosko si uvedomoval vážnosť situácie: „*Pri plnění úlohy mala brigáda získať na desať tisíc zajatcov a mnoho válečného materiálu. Pri pohľade na situačnú mapu, ktorú veliteľovi brigády na nemeckom veliteľstve zboru vo Vinici dali som videl, že úloha je neprimeraná silám a možnostiam brigády a že nás posielajú do horúceho pekla, kde sa brigáda utopí a nebude mať možnosť riešiť komplikovanú situáciu svojsky. Sám veliteľ sa vyjadril, že ideme do osieho hniezda.*“¹³ Napriek tomu však navrhol ambicióznejší plán ako sám gen. Kübler! Jeho plán bol jednoduchý, no samovražedný: „*Navrhoval som, aby sa brigáda presunula voľným priestorom najkratším smerom a od juhovýchodu uzavrela voľný koridor obkolesenia a nemusela sa k nemu prebijať celou hĺbkou dvadsiatich kilometrov obkolesenia. V podvedomí som cítil a možno aj prijal, že by sovietske jednotky pri ústupe z obkolesenia mohli slabú brigádu vziať so sebou a zajať. Veliteľ brigády návrh britko odmietnul a riadil sám brigádu podľa svojho rozhodnutia a záujmu.*“¹⁴ Pilfousek tento šialený nápad okamžite odmietol. Pokiaľ by sa totiž Rýchla brigáda postavila do cesty ustupujúcim sovietskym divíziám, bola by ich početnou prevahou doslova prevalcovaná. Mjr. Nosko týmto ľahkovážnym návrhom len odhalil svoje úbohé operačné schopnosti a bezohľadnosť voči vlastným vojakom. Tento ľahkovážny návrh je o to zarážajúcejší, že sám gen. Čatloš dal Noskovi pred odchodom k RB jasné inštrukcie ohľadom jej bojového nasadenia: „*Musíte brigádu používať tak, aby jej tanky a zbrane vydržali až do konca vojny, my iné tanky v zásobe nemáme. Musíte Pilfouska brzdiť, brigáda má byť len symbolická účasť v tejto vojne a nie aby Nemci vymietli s ňou kde sa čo dá.*“ Nosko ale navrhol úplný opak toho, čo od neho žiadal Čatloš!¹⁵

Ráno 22. júla 1941 vyrazila RB na Lipovec. Vozidlá postupovali po ceste, keď ich nečakane začalo ostreľovať sovietske delostrelectvo. Pešiaci povyskakovali z áut a snažili sa kryť v priekope pozdĺž cesty. Tí, čo sa však pokúsili skryť ďalej v pšenici, narazili na mínové polia. Nákladné autá, ktoré odbočili z cesty do poľa vyleteli do vzduchu. Okraje cesty pred obranným postavením totiž sovietski vojaci zamínovali, aby sa nepriateľ dostal po ceste čo

12 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I., V operácii Barbarossa*. Banská Bystrica 2007, s. 89, 94-95.

13 Archív Múzea SNP (A MSNP), f. XII, príř. č. S 76/94. Nosko, J.: *Povstalecká armáda na Slovensku*, s. 26.

14 Tamtiež, s. 26.

15 Tamtiež, s. 25.

najbližšie k ich palebným postaveniam a nemohol z nej zísť. Ostatné autá sa potom rýchlo otočili a skryli sa za najbližším svahom. V tejto situácii vznikla panika a niektorí vojaci začali bezhlavo ustupovať. Niektorí dokonca zahodili zbrane a snažili sa ujsť. Cesta späť však bola prehradená sovietskou delostreleckou paľbou a polia naokolo začali na mnohých miestach horieť. Dôstojníci museli vojakov zastavovať streľbou do vzduchu. Veliteľ brigády kričal a s pištoľou v ruke vracal vojakov späť do boja. Náčelník štábu mjr. Nosko zasa pred ustupujúcich vojakov pľul na zem a hrešil, či sa nehanbia cúvať pred boľševikmi!¹⁶ Brigáda napokon vnikla do Lipovca, no sovietsky protiútok ju zatlačil späť. Zákerný a zúrivý spôsob, akým bojovali červenoarmejci, spôsobil mnohým slovenským vojakom psychický šok a psychické problémy. Mjr. Nosko dostal v Šťastlivej v noci z 22. na 23. júla od rozčúlenia silný malarický záchvat zimnice.¹⁷ O pár dní sa na šťastie pre neho vrátil na Slovensko.

Po skončení *Vysokej vojennej školy* sa už mjr. gšt. J. Nosko dostal v roku 1943 opäť na východný front. Od 27. apríla do 28. októbra 1943 bol náčelníkom štábu *Zaisťovacej divízie* (od 1. augusta 1943 2. pešej divízie). Zhodou okolností sa opäť dostal pod velenie plk. gšt. R. Pilfouska, pod ktorého velením slúžil v roku 1941 pri *RB*. Plk. Pilfousek preto pred ním otvorene vykreslil biednu situáciu v *Zaisťovacej divízii* (*ZD*). Na konci mája 1943 totiž v jednotkách *ZD* dochádzalo k vážnemu poklesu disciplíny. Partizáni vedeli podľa Pilfouska o okupačných vojskách všetko a boli stále smelší. Slovenskí vojaci a dôstojníci sa chodili v lete s partizánmi kúpať a vôbec najväčším problémom boli ženy. Mnohé pracovali ako partizánske spojky a niektoré dokonca vojaci tajne odvážali na Slovensko.¹⁸ Mjr. Nosko si zaznamenal aj Pilfouskovu kritiku jeho predchodcu plk. pech. Pavla Kunu: „*Morálne politickú situáciu divízie hodnotil ako kritickú a zlú. Zaisťovaciu divíziu na jeseň 1942 prevzal od plk. pechoty Kunu Pavla, ktorého označoval ako slavianofila a veliteľa, ktorý neublížil ani partizánom, ani tým, ktorí s nimi spolupracovali, či už v slovenských jednotkách, alebo z civilného obyvateľstva. Je ťažké dávať divíziu do akej – takej bojovej úrovne...*“¹⁹ Mjr. Nosko slúžil pri divízii aj po jej reorganizácii na 2. pešiu divíziu pod novým veliteľom plk. gšt. Karolom Peknikom (velil jej od 1. augusta 1942). Bol svedkom dočasného upokojenia situácie v divízii a upevnenia morálky vojakov po presune do okolia Minska, no aj nárastu dezercii v septembri

16 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 104.

17 A MSNP, XII, príř. č. 32/68. Straka, J.: *Spoved' (Můj život)*. s. 21.

18 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II., Zaisťovacia divízia a železniční pionieri*. Banská Bystrica 2008, s. 242.

19 A MSNP, f. XII, príř. č. S 76/94. Nosko, J.: *Povstalecká armáda na Slovensku*, s. 31.

a októbri 1943. Pri divízii zostal až do jej reorganizácie na *Technickú brigádu*. Okrem častých hlásení o úpadku morálky v divízii odosielaných na *MNO* neprejavoval žiadnu výraznejšiu aktivitu.²⁰ Smutnou skutočnosťou je, že mjr. Nosko bol nepriamo zodpovedný aj za smrť niekoľkých partizánskych agentiek. Tieto dievčatá chytené slovenskými vojakmi boli totiž s jeho vedomím odovzdané nemeckým orgánom.²¹

Od 24. apríla 1944 do vypuknutia povstania slúžil mjr. gšt. Július Nosko ako prednosta 1. oddelenia (osobného) na veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici. Tým pádom bol v blízkosti pplk. Goliana a mohol ho ovplyvňovať pri výbere osôb na veliteľské posty v povstaleckej armáde. Po vypuknutí povstania sa stal náčelníkom štábu povstaleckej armády, hoci na túto funkciu nemal predpoklady. Na východnom fronte sa v roku 1941 prejavil nekompetentným návrhom a v roku 1943 pasivitou. Vôbec neprejavoval odbojového ducha, no neskôr svoju neschopnosť a pasivitu vyhlasoval za odbojovú činnosť! Bol však veľmi ambiciózny, a preto sa dostal na druhý najvyšší post v povstaleckej armáde. Jeho ambície však vysoko prevyšovali jeho schopnosti.

Popredným slovenským odborníkom na útočnú vozbu (tankové vojsko) v povstaní bol **plk. útv. Štefan Čáni**, ktorý bol pred vojnou aj jediným slovenským tankovým odborníkom a veliteľom jediného slovenského *Pluku útočnej vozby (PÚV)*. Na východnom fronte bol od 27. júna do 14. augusta 1941 ako pridelený styčný dôstojník veliteľstva *Armádnej skupiny*. Pozorne však sledoval nasadenie práporu útočnej vozby v rámci *RS* i *RB*. Po návrate na Slovensko opäť prevzal velenie *PÚV*. Druhýkrát šiel na front k *Zaistovacej divízii* 10. decembra 1942. Prevzal tam funkciu veliteľa peš. pluku 101, ktorý bol rozmiestnený v priestore Jeľ'sk – Bujnoviči – Kozinky. V druhej polovici júna 1943 sa vrátil na Slovensko.²² Pluku velil v čase, keď do operačného priestoru *ZD* prišli zo západného Ruska silné partizánske zväzky plukovníkov S. A. Kovpaka a A. N. Saburova. V zime 1942/43 sa prápory *peš. pluku 101* zúčastnili rozsiahlych akcií proti zväzku plk. Saburova, proti Gomeľskému partizánskemu zväzku a proti brigáde S. M. Kirova. V prvom polroku 1943 pluk čelil stále silnejšej aktivite sovietskych partizánov a podnikal protipartizánske akcie. Morálka vojakov pritom následkom nemeckej brutálnej okupačnej politiky upadala a začali narastať dezercie k partizánom.²³ Pre

20 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II.*, s. 249-277.

21 LACKO, M.: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaistovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943*. Bratislava 2007, s. 172.

22 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005, s. 44.

23 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II.*, s. 176-248.

pplk. Čániho bola veľkou ranou dezercia náčelníka štábu pluku stot. pech. Jána Nálepku, ktorému dôveroval a v mnohých veciach sa na neho spoliehal. Ján Nálepka dezertoval z Jeľska spolu s npor. pech. Imrichom Lysákom, por. pech. Michalom Petrom a stk. Petrom Benkovičom 15. mája 1943 k partizánskemu zväzku gen. A. N. Saburova.²⁴ Ďalšou veľkou nepríjemnosťou bola pre pplk. Čániho pozoruhodná dezercia slob. Martina Korbeľa, ktorý popoludní 8. júna 1943 dezertoval z Jeľska na ľahkom tanku LT-38 tiež ku zväzku plk. Saburova. Korbeľ a i tank patrili k poločate ľahkých tankov, ktorá podliehala práve *peš. pl. 101*.²⁵ Krátko po tejto dezercii pplk. útv. Štefan Čáni odišiel na Slovensko. Velenie *peš. pluku 101* odovzdal 19. júna 1943 pplk. pech. Alojzovi Králikovi.²⁶ Pôsobenie vo funkcii veliteľa pešieho pluku nijako nepomohlo odbornému rastu pplk. Čániho. Nemal tam totiž možnosť prejaviť svoje odborné kvality.

V čase vypuknutia povstania bol plk. Čáni na zdravotnej dovolenke (povýšený bol 1. januára 1944). Prišiel do Turčianskeho Sv. Martina a odtiaľ šiel do Banskej Bystrice, kde bol ako referent útočnej vozby pridelený na veliteľstvo povstaleckej armády. Organizoval tankové a protitankové jednotky, viedol stavbu troch improvizovaných pancierových vlakov vo Zvolene a zabezpečoval dopĺňanie bojujúcich tankových jednotiek ľuďmi, materiálom i muníciou.²⁷ Plk Čáni stál za vznikom *Práporu útočnej vozby „Vojtech“*, ktorý sa začal budovať vo Zvolene 22. septembra 1944. Veľmi dobre si uvedomoval, že rozptyľovanie tankov a protitankových kanónov na viacerých úsekoch frontu je neefektívne a prináša veľké straty. Upozorňoval gen. Goliaňa, že tanky treba sústrediť na najdôležitejších úsekoch povstaleckého frontu. Plk. Čáni však svoj názor vo velení povstaleckej armády nepresadil. Povstalecká armáda mala na začiatku povstania v martinských kasárňach celkom 102 ľahkých tankov (27 LT-34, 47 LT-35, 14 LT-38 a 14 LT-40), 4 stredné tanky (PzKpfw. III Ausf. N) a 2 stíhače tankov (Marder III Ausf. H).²⁸ Všetky tanky LT-34, LT-35 a LT-40 boli nepojazdné, no počas povstania sa časť tankov LT-35 a LT-40 podarilo spojazdniť. Tanky boli nasadzované na rozličných úsekoch frontu po niekoľkých kusoch. Nemci sa na tých pár tankov vždy zamerali a vyradili ich z boja. Povstalci ani raz nedokázali nasadiť naraz

24 VHA Bratislava, f. Zaisťovacia divízia, k. 11, I/114. *Záznam zbehnutých a nezvestných* (30. 12. 1942 – 28. 10. 1943), s. 9.

25 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II.*, s. 218-219.

26 VHA Bratislava, f. Zaisťovacia divízia, k. 21, II/7, *peš. pl. 101. Dôverný rozkaz č. 14, SV. 25. júna 1943.*

27 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005, s. 44.

28 KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom 2007, s. 85, 155, 165.

na jednom mieste 10 a viac tankov. Odborné znalosti plk. Čániho povstalecké velenie nedokázalo v tomto smere využiť.

Bojové skúsenosti z východného frontu mal aj **pplk. pech. Ján Černek**. Do vojny proti Sovietskemu zväzu odišiel na začiatku júla 1941 ako veliteľ peš. pluku 5. Jeho pluk bol *súčasťou 2. pešej divízie*, ktorej velil plk. gšt. Augustín Malár. *Peší pluk 5* zasiahol do boja ako jediný útvar *Armádnej skupiny*. Pluk bol nasadený na dobytie želebetónových bunkrov na rieke San, ktoré nedobyla *Rýchla skupina*. Posádky sovietskych bunkrov *Molotovovej línie* na východnom brehu rieky San (v okolí mestečka Lesko a južne od neho) na začiatku júla 1941 stále odolávali jednotkám nemeckej *454. zaisťovacej divízie*. *2. divízia* preto dostala rozkaz dobyť bunkre v okolí Leska, aby nemecké i slovenské jednotky mohli postupovať ďalej na východ. Dňa 2. júla 1941 boli jednotky *2. divízie* presunuté pred palebné postavenia nemeckých delostreleckých batérií na západnom brehu Sanu, ktoré neustále ostreľovali sovietske bunkre na druhom brehu rieky. Celodenná paľba nemeckého delostrelectva však nemala veľký účinok. Bunkre mali 1 – 1,5 m hrubé železobetónové steny zosilnené zvnútra 50 cm hrubou vrstvou gumy, ktorá tlmila nárazy delostreleckých granátov na steny bunkrov.²⁹ Pplk. Černek sa so svojim plukom na likvidáciu bunkrov dobrovoľne prihlásil. Navyše osobne riadil všetky prípravy i samotný útok.³⁰

Pplk. Černek sa zameral na jeden bunker, ktorý bezvýsledne ostreľovala jedna nemecká delostrelecká batéria a obliehala jedna nemecká pionierska rota. Do rána 3. júla 1941 nemecká batéria vystrielala na bunker až 120 delostreleckých granátov! Po ukončení paľby zašiel pplk. Černek k veliteľovi batérie, ktorá bola len asi 300 m od jeho veliteľského stanoviska. Veliteľ sa pýtal na ďalší postup. Ten mu povedal, že na bunker vystrielá ešte 120 granátov a pionieri ho potom trhavinami vyhodia do vzduchu. Pplk. Černek urobil obhliadku bunkra a zistil, že od Sanu je nepozorovane prístupný. Stačilo iba odstrániť drôtené prekážky. Bunker sa rozhodol obsadiť a jeho posádku zajať, aby ju uchránil pred zbytočnou smrťou. Na odstránenie prekážok určil družstvo zákopníkov, priamy útok mala uskutočniť rota pechoty s podporou guľometnej roty. Nemeckú delostreleckú podporu odmietol, vďaka čomu si vyslúžil výsmech nemeckých delostrelcov. Tí vôbec neverili, že Slováci bunker dobyjú ešte v ten deň aj bez delostreleckej podpory. Bunker bol však obsadený takmer bez boja. Celá jeho posádka v počte 20 mužov (z toho 2 ľahko ranení) sa vzdala i s veliteľom. Ranených zajatcov nechal pplk. Čer-

29 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 145.

30 VHA Bratislava, 55-57-4, k. 57, Veliteľstvo armády, Čís.: 1092/1941. *Armádny rozkaz, SV. 10. júla 1941*. Pplk. Černek bol za svoju iniciatívu a vedenie boja vyznamenaný medailou „Za hrdinstvo“ 3. stupňa.

nek ošetriť a odoslať do nemocnice v Sanoku, zdravých odovzdal veliteľstvu 2. divízie v Zagorzi a veliteľa poslal priamo plk. Malárovi, ktorý ho chcel poslať na Slovensko.³¹

Podobné prípravy uskutočňovali aj ostatné jednotky pluku. Útočné oddiely pechoty a pionierov vybavené trhavinami boli pripravené k útoku 3. júla 1941 o 11.30 h. predpoludním. Vojaci si nabrali zásobu ručných granátov i železnú dávku proviantu a o 12.00 h. vyrazili do útoku. Do večera 3. júla boli postupne dobyté všetky bunkre. Posledný bunker bol zničený explóziou o 00.30 h. 4. júla 1941. Celkovo bolo po dobytí bunkrov v okolí Leska zajatých 136 príslušníkov pevnostných útvarov 10. opevneného rajónu sovietskej 12. armády. Peší pluk 5 stratil v týchto bojoch 5 mŕtvych (z toho 1 dôstojník) a 2 ťažko ranených. Tak skončila prvá a zároveň aj posledná bojová akcia 2. divízie. Bol to pre pplk. Černeka úspech o to cennejší, že straty boli prekvapujúco nízke.³²

Po reorganizácii slovenskej poľnej armády sa Ján Černek stal veliteľom motorizovaného pešieho pluku 21, ktorý podliehal *Rýchlej divízii*. S plukom absolvoval záverečnú etapu operácie *Barbarossa*. Zúčastnil sa bitky o Kyjev v septembri a poslednej obkľúčovacej bitky severne od Azovského mora na začiatku októbra 1941. Počasie bolo v tom čase chladné a daždivé. Cesty sa premenili na more bahna.³³ Práve počas jedného z presunov v zlom počasí sovietske lietadlá 6. októbra 1941 prekvapivo zaútočili na *peš. pl. 21*. Pplk. Černek nechal svoj pluk odpočívať mimo skrytu na lúke! Nálet prišiel práve v čase vydávania obeda a trval iba 8 minút. Jeden vojak pri ňom zahynul, 2 boli ranení a 2 nákladné autá Tatra 27 zhoreli (muníciu sa z nich podarilo zachrániť). Plk. Turanec bol rozhorčený, že pplk. Černek nedodržal jeho rozkaz o stálom zaistení proti vzdušným útokom. Počínanie veliteľa pluku a nízke straty pri nálete skomentoval lakonicky: „*hlúpy má šťastie*“.³⁴ Po presune RD na pobrežie Azovského mora došlo v polovici novembra 1941 k výmene veliteľov plukov. Ján Černek sa vrátil na Slovensko.³⁵ Na východný front sa už nevrátil. Ako veliteľ *peš. pl. 5* sa osvedčil, no vo funkcii veliteľa *peš. pl. 21* s ním veliteľ RD plk. Turanec nebol spokojný. Nevedel sa prispôbiť rých-

31 Súkromný archív Martina Lacka. *Plk.pech. Ján Černek veliteľ 9. divízie, Vec: Nepravdivé obvinenie-hlásenie. Brno, 1. septembra 1946*, s. 3.

Černek vo svojom elaboreáte po vojne tvrdil, že bunkre sa rozhodol obsadiť preto, aby červenoarmejcov uchránil pred smrťou alebo nemeckým zajatím. Predpokladal, že sovietski zajatci slovenskej armády budú odvezení na Slovensko, kde budú pracovať u roľníkov ako počas prvej svetovej vojny. Tamtiež.

32 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 145-150.

33 Tamtiež, s. 191-227.

34 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, 30/1/7. *Denník gen. Turanca*, s. 19.

35 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 235.

lemu tempu útočných operácií, kde bolo treba konať rýchlo, rozhodne a často improvizovať.

V lete 1944 pplk. Černek velil okresnej doplňovacej správe v Nitre. Pplk. Golián ho poveril prípravami povstania v Nitre, kde tamojšej posádke velil mjr. Ján Šmigovský. „Černek sa však mylne domnieval, že velenie prevezme ľahko, bez odporu. Súboj Černek a ďalších povstaleckých dôstojníkov na jednej strane a Šmigovského na druhej strane sa skončil v dňoch 30. augusta až 1. septembra víťazstvom Šmigovského. Nitrianska posádka ako jediná na Slovensku zostala verná Tisovi a bratislavskej vláde a Nemci ju neodzbrojili.“³⁶ Do Nitry prišiel 30. augusta 1944 z Banskej Bystrice, kde dostal rozkaz podchytiť nitriansku posádku. Mjr. Šmigovský ho však nechal internovať. Černek ušiel a vrátil sa do Banskej Bystrice. Na druhý deň sa so skupinou letcov vybral na nákladnom aute opäť do Nitry, neďaleko Zlatých Moraviec však narazili na oddiel ordnérov s vodcom nemeckej menšiny na Slovensku Franzom Karmasinom. Povstalci sa po prestrelke stiahli do Zvolena, lebo sa obávali presily. Nemeckí vojaci však v tom čase ešte v Nitre neboli. Černek sa dostal do Nitry 1. septembra, no v tom čase tam už boli nemecké jednotky skupiny Schill. „Nitrianska posádka bola pre povstanie definitívne stratená a neskôr sa stala základom Haššíkovej Domobrany... Ale problém Nitry – to bola aj slabá príprava zo strany podplukovníka Jána Črneka a akcieneschopnosť miestnych činiteľov odboja. Sily odboja neboli stmelené a pripravené. Zo slovenských dôstojníkov nikto nemal odvahu vziať na seba zodpovednosť i riziko za priebeh udalostí, prípadne pokus o odstránenie Šmigovského.“³⁷ V prípade Nitry Černek zlyhal, no neskôr si reputáciu napravil. Velil VI. taktickej skupine v Liptovskej Osade. Stabilizoval front na línii Ostô – Biely potok – Vlkoľnec. Obrannú líniu držal so svojimi jednotkami až do konca októbra 1944. V obrane sa držal dobre a bol povýšený na plukovníka.³⁸ V povstaní sa potvrdili jeho slabé i silné stránky, ktoré sa prejavili na východnom fronte.

Jedným z dvoch dôstojníkov v povstaní, ktorí na východnom fronte velili divízii, bol **plk. pech. Pavel Kuna**. Na východný front šiel v lete 1941 ako veliteľ *peš. pluku 1*, ktorý podliehal *1. divízii* plk. Turanca. Po reorganizácii poľnej armády sa 18. augusta 1941 vrátil na Slovensko do mierovej posádky *peš. pluku 1* v Bratislave, kde opäť prevzal velenie. Druhýkrát bol odvelený na východný front v novembri 1941. Od plk. gšt. Augustína Malára prevzal 25. novembra 1941 funkciu veliteľa *Zaisťovacej divízie*.³⁹ Divízia v tom čase

36 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Banská Bystrica 2009, s. 376.

37 Tamtiež, s. 377-379.

38 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005, s. 47.

39 Tamtiež, s. 165.

vykonávala strážnu a bezpečnostnú službu na severe Ukrajiny a juhu Bieloruska. Až do marca 1942 bola situácia v jej rajóne viac-menej pokojná. Na začiatku roku 1942 začalo v priestore ZD dochádzať k prepadam nemeckých skladov s muníciou, zbraňami a výstrojom. Partizánska činnosť neprestala ani po zosilnení slovenských stráží. Nemecké velenie preto žiadalo od ZD podniknúť prvé protipartizánske akcie. Na veliteľstvo divízie prišlo oznámenie, že má v najbližšom čase očakávať inšpekciu v osobe nemeckého generálmajora. Mal ho očakávať veliteľ divízie, náčelník štábu a všetci dôstojníci štábu. Veliteľ divízie plk. pech. Pavel Kuna sa však stretnutia s nemeckým generálom bál. Aby nemusel rozhodovať v neprijemnej situácii a nespôsobil si neprijemnosti, poprosil náčelníka štábu divízie pplk. gšt. Františka Urbana o zastupovanie a sám šiel v čase návštevy nemeckého generála na „obhliadku“ podriadených jednotiek. Plk. Kuna sa vyhovárал aj tým, že aj tak nevie po nemecky. Po príchode inšpektora sa mu tak v Žitomíri hlásil len pplk. Urban. Veliteľa ZD ospravedlnil, že je na služobnej ceste a kontroluje podriadené pluky a divízne jednotky. Nemecký generál požiadal pplk. Urbana, aby zhromaždil do jednej miestnosti štáb divízie. Na zhromaždení nariadil, aby divízia okrem strážnej služby začala aj ofenzívnu činnosť.⁴⁰

Pplk. Urban v snahe ušetriť životy slovenských vojakov i civilného obyvateľstva sa bez ohľadu na osobné riziko rozhodol rozkaz odmietnuť. Divízia by na túto úlohu podľa neho potrebovala ďalší peší pluk. Uviedol tiež, že nie je v kompetencii veliteľstva ZD meniť dohodu medzi MNO a nemeckým velením. Generál s argumentmi pplk. Urbana nesúhlasil a nahnevane odišiel. Pplk. Urbanovi bolo jasné, že „*celá táto záležitosť len tak ľahko neprejde*“. Keď sa plk. Kuna vrátil zo „služobnej cesty“, vyjadril súhlas so stanoviskom svojho náčelníka štábu, ale len pred ním. Pred slovenským MNO i pred nemeckým velením „ostal neangažovaný“ a tváril sa, že celá vec sa ho vôbec netýka. Plk. Kuna sa prejavil ako alibista a zbabelec, len aby si uchoval svoju pozíciu. Pplk. Urban bol naproti tomu o tri týždne z funkcie odvolaný na Slovensko, kde mal ísť na raport priamo k ministrovi obrany.⁴¹

Po odvolaní pplk. Urbana už nemal kto vzdorovať nemeckému veleniu. Plk. Kuna poslušne splnil rozkaz začať s aktívnymi protipartizánskymi akciami. Dôstojníci na veliteľstve ZD si však žili ako v raji. Títo dôstojníci si žili lepšie ako v mierových časoch: „*Každý príslušník tohto veliteľstva mal ruskú frajerku, tam sa len dobre jedlo a pilo do nemoty... Tam dôstojníci až na malé výnimky sa zabávali a kupčili*.“⁴² Úpadok morálky na veliteľstve ZD svedčí

40 A MSNP, f. XII, príř. č. S 160//92. Urban, F.: *Pamäti*, s. 124 – 127.

41 Tamtiež, s. 126 – 127.

42 A MSNP, Pozostalost' J. Šolca, k. 11, S 203/86. *List čat. v zál. Jána Hanáčka a slob. v zál. Pavla Farkaša prezidentovi republiky*.

o slabých veliteľských schopnostiach a malej autorite plk. Kunu ako veliteľa divízie. Plk. Kuna nevedel ani ako prišiel o *delostrelecký pluk 31* podliehajúci jeho divízii. Veliteľ pluku pplk. del. Karol Pichl dohodol s nemeckým velením bez vedomia *MNO*, ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša i samotného veliteľa *ZD* plk. pech Pavla Kunu nasadenie pluku na fronte! *Del. pluk 31* ešte vo februári 1942 odišiel na front ku Charkovu.⁴³

Ďalším dôkazom nedostatku veliteľskej autority u plk. Kunu bola činnosť *peš. pluku 102* pod velením pplk. pech. Michala Lokšíka. Príslušníci tohto pluku vypálili niekoľko dedín a povraždili aj civilných obyvateľov. Pplk. Lokšík a niektorí jeho podriadení dôstojníci uprednostnili plnenie brutálnych nemeckých rozkazov pred plnením humánnejších, ale náročnejších slovenských rozkazov. Bolo totiž jednoduchšie postrieľať niekoľko civilistov a následne ich vykázať ako zabitých partizánov, než hľadať v lesoch skutočných partizánov. Najvypuklejším a najznámejším prípadom bol masaker v obci Maloduš, ktorý ako odvetu za brutálne zabitie 8 slovenských vojakov 2. augusta 1942 urobila *11/102* rota pod velením npor. pech Ladislava Kleinerta.⁴⁴ Pplk. Lokšík svojich mužov kryl a podporoval, a preto mal s plk. Kunom neustále rozpory. Veliteľa *ZD* nazýval „Čechoslovákom“ a „bolševikom.“ V služobnom styku ho cieľavedome obchádzal a často sa priamo obracal na hlavného veliteľa Ukrajiny (Lokšík hovoril perfektne po nemecky). Svojmu nadriadenému podával len vyžiadané správy. Plk. Kuna kritizoval za to, že sa „bratříckuje s nepriateľským obyvateľstvom“, podporuje divadelných hercov (ktorí boli podľa pplk. Lokšíka „všetci špióni a komunisti“), toleruje styky vojakov a dôstojníkov s civilistami a na veliteľstve *ZD* necháva usporadúvať bankety a hostiny pre milenky dôstojníkov.⁴⁵ Plk. Kuna nedokázal pplk. Lokšíka skrotiť. Keď začal vyšetrovať masaker v Maloduši, pplk. Lokšík prostredníctvom svojich politických kontaktov dosiahol jeho odvolanie na Slovensko. Pavel Kuna skončil na poste veliteľa *ZD* 10. augusta 1942. Je smutné, že najviac zločinných akcií proti civilistom bolo spáchaných práve v čase, keď *ZD* velil plk. pech. Pavel Kuna. Ten nesúhlasil s takýmito metódami, ale očividne nebol schopný presadiť svoju autoritu u svojho podriadeného pplk. Lokšík, Michala. Plk. Kuna prejavil slabosť a neschopnosť nehodnú veliteľa divízie.⁴⁶

43 A MSNP, Fond: Pozostalosť J. Šolca, príř. č. A 24/88. Čatloš, F.: *Slovenská armáda od 24. júna 1941 do konca vojny*, s. 10.

44 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II., Zaisťovacia divízia a železniční pionieri*. Banská Bystrica 2008, s. 74-76.

45 A MSNP, f. XII, príř. č. 27/68. Baláž, J.: *Zo zákulisia Zaisťovacej divízie /ZD/ býv. slov. armády na Ukrajine a Bielej Rusi*. VÚ 4636, Rim. Sobota 1. júl 1947.

46 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II.*, s. 77-79, 297.

Napriek tomu sa plk. Kuna dostal na post veliteľa divízie aj po tretíkrát. V čase dovolenky gen. II. tr. Štefana Jurecha vykonával od 10. apríla do 10. júna 1943 funkciu veliteľa *Rýchlej divízie* na Kryme. Počas dvoch mesiacov jeho velenia upadla morálka a zosilneli v *RD* rovnaké rozkladné javy, ako keď velil *Zaisťovacej divízii*. Tým len potvrdil svoju pasivitu a nedostatočné veliteľské schopnosti.⁴⁷ V lete 1944 plk. Kuna velil *Vojenskej správe MNO*, ktorá bola evakuovaná v Trenčianskych Tepliciach. Dňa 30. augusta 1944 tam pripravili kolónu nákladných áut s muníciou pre *I. divíziu* do Giraltovec. Kuna sa obával dať jej rozkaz na presun, lebo k nej nemal ozbrojený sprievod. Kvôli tomu sa jej zmocnili Nemci. Sám odišiel na osobnom aute spolu so stot. Vojtechom Ábelom do Zemianskych Kostolian. Odtiaľ telefonoval svojmu zástupcovi pplk. Ladislavovi Šišovskému, aby celú vojenskú správu presťahoval do Banskej Bystrice.⁴⁸ Opäť teda prejavil podobný alibizmus ako vo februári 1942, keď nechal namiesto seba rokovať s nemeckým nadriadeným náčelníka štábu *ZD*. Nijako sa nezaskvel ani počas povstania. Od 31. augusta 1944 velil *Obrannej oblasti I*, ktorá pokrývala zhruba 2/3 povstaleckého územia. Dňa 10. septembra prevzal velenie *III. taktickej skupiny*. Skupina neustále ustupovala pod nemeckým náporom, takže morálka vojakov upadala.⁴⁹

Úplne iným typom človeka bol **pplk. pech. Mikuláš Markus**, ktorý mal tiež bohaté skúsenosti z východného frontu. Na východný front odišiel po prvýkrát na začiatku júla 1941 ako veliteľ *peš. pl. 3*, ktorý podliehal *I. divízii*. Presun pozemných síl na Ukrajinu sa začal 1. júla 1941 v náročnom horskom teréne Východných Karpát na cestách rozbahnených vytrvalým dažďom z predchádzajúceho dňa. Najväčšie nároky kládol presun na vojakov *I. divízie*, ktorej pochodová trasa bola najdlhšia. V daždi a náročnom teréne klesla rýchlosť peších jednotiek len na 2 km/h. Mužstvo i kone však boli náročným presunom vyčerpané. Jej útvary prešli za 3 dni peším pochodom vyše 120 km a *peší pluk 3* dokonca až 145 km! Vojaci *peš. pluku 3* pplk. Markusa, denne pochodovali 40 až 55 km a boli úplne vyčerpaní. Mnohí mali po pochodoch trvajúcich 12 – 16 hodín boky odraté do krvi, hoci mali na sebe iba ľahkú poľnú výstroj.⁵⁰ Po reorganizácii poľnej armády prevzal velenie *peš. pl. 101 Zaisťovacej divízie*. Pluku

47 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III.*, s. 372-384.

48 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 370.

49 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*, s. 165.

50 VHA Bratislava, *Rýchla divízia*, k. 7, 28/1/7. *Vojnový denník I. divízie*, 2. 7. 1941; A MSNP, Pozostalosť J. Šolca, k. 11, príř. č. S 124/86. *Vojnový denník plk. Jozefa Turanca od 20. 6. – 16. 9. 1941*, s. 11-15.; Archív autora. Šarkan, P.: *Zápisník (krátke poznámky písané v januári 1986)*, s. 1.

velil do 19. novembra 1941, teda v čase, keď sa partizánske akcie prakticky nevyskytovali.⁵¹

Druhýkrát šiel pplk. Markus na východný front na jeseň 1942 k *Rýchlej divízii*. Dňa 26. septembra 1942 prevzal od mjr. pech. Vítazoslava Šupáka velenie *peš. pluku 20*.⁵² K *RD* prišiel v čase, keď spolu s nemeckými divíziami uviazla v divokých horách Kaukazu. Nemecké velenie sa však nevzdávalo zámeru preniknúť k čiernomorskému prístavu Tuapse. V polovici októbra 1942 Nemci spustili ofenzívu, do ktorej sa zapojila aj *RD*. Vlastný útok v pásme *RD* mala viesť *útočná skupina Markus*, pomenovaná podľa jej veliteľa a zároveň veliteľa *peš. pl. 20* pplk. pech. Mikuláša Markusa. *Útočnú skupinu Markus* tvorili prvé prápory obidvoch divíznych peších plukov (*I/20 a I/21 prápor*), ťažká eskadróna *prievezdného oddielu 5*, *pionierska rota 2*, *horská kanónová batéria 20*, 2 čaty kanónov proti útočnej vozbe, čata protiletadlových kanónov a čata nemeckých protiletadlových kanónov kalibru 37 mm. Útok sa začal 14. októbra 1942 o 6.00 h. Boje boli veľmi ťažké. *Útočná skupina Markus* napriek tomu dosiahla do 17. októbra všetky stanovené ciele, hoci cesty boli príliš úzke pre nákladné autá. Ďalej na juh boli iba širšie horské chodníky, po ktorých sa nemohli pohybovať ani ťažké koňmi ťahané vozy! Pešiaci zostali odkázaní len na svoje nohy. Celá *RD* bola južne od bývalých sovietskych pozícií. Bojová úloha *RD* tým bola splnená na sto percent, i keď nemecké divízie Tuapse nedosiahli. *Útočná činnosť* tak pre *RD* skončila.⁵³ Slovenskí vojaci opäť ukázali, že vedia bojovať, hoci na konci septembra ich morálka upadala. Pplk. Markus bol za tento úspešný útok spolu s viacerými vojakmi a dôstojníkmi 10. decembra 1942 vyznamenaný nemeckým *Železným krížom II. triedy* a 1. januára 1943 bol povýšený na plukovníka.⁵⁴

Divízia sa po tomto útoku presunula do obranných pozícií na rieke Psekus južne od mesta Gorjačij Kľuč, kde sa držala až do všeobecného ústupu na konci januára 1943. Pred večerom 26. januára 1943 sa začali postupne sťahovať z obranných pozícií pešie pluky. Ústup prebehol bez strát na ľuďoch. Divízia v poriadku ustúpila do nových pozícií na rieke Kubáň. *Obrana peš. pl. 20* sa tiahla po čiare Kubáň – juhovýchodný a južný okraj obce Edepsukaj 2 – juhovýchodný a južný okraj Edepsukaj 1 – východný okraj lesa severne od Kasanukaj. Ťažiskom obrany pluku bola obec Edepsukaj 1. Plk. Markus

51 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 244-253.

52 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, k. 9, 37/5/9, Spisy dôverné a tajné. *Odpis vojnového denníka Vel. RD – I. odd. (1. 9. – 30. 11. 1942)*, s. 3 – 4.

53 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III.*, s. 250-254.

54 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, k. 2, Dôv. rozk. Vel. RD, roč. II. *Dôverný rozkaz č. 121, 15. 12. 1942*.

osobne súril prevoz svojich vojakov na severný breh rieky Kubáň. V tejto situácii sa gen. Jurech rozhodol spolu s užším štábom vyjednávať s velením *Červenej armády* o kapitulácii *RD*. Gen. Jurech informoval o tomto zámere aj plk. Markusa. Plk. Markus to však rázne odmietol. Vedel, že aj ostatní dôstojníci dávali prednosť ústupu bojom pred prechodom na stranu *Červenej armády*. Na južnom brehu Kubáne bola navyše iba zhruba štvrtina divízie. Plk. Markus sa obával, že Nemci by v prípade kapitulácie slovenskej pechoty zvyšok divízie vyvraždili, obsadili by Slovensko a likvidovali aj rodiny prisťahancov. Zakrátko začala gen. Jurecha na veliteľstve plk. Markusa telefonicky zháňať nemecká misia pri *RD*, pretože vyššie nemecké veliteľstvo sa rozhorčovalo, ako si mohol dovoliť opustiť svoje veliteľské stanovisko. Gen. Jurech sa mal hneď hlásiť na veliteľstve zboru v Krasnodare. Obidvaja sa obávali, že Nemci niečo tušia. Plk. Markus začal na gen. Jurecha naliehať, „*aby na každý prípad vymohol u sboru to, aby RD bola vytiahnutá z predmostia*“. S tým súhlasili i ďalší dôstojníci, pred ktorými gen. Jurech nahlas uvažoval, že v prípade vážnej situácie bude lepšie nenechať sa pobiť a vzdať sa. Divíziu Nemci stiahli na začiatku februára 1943 z obrany a presunuli na Krym. Za úspešné ústupové boje z Kaukazu dostal plk. pech. Mikuláš Markus *Železný kríž I. triedy*. Na začiatku apríla 1943 sa vrátil z frontu na Slovensko.⁵⁵ Nebolo to zbytočné ocenenie. Pluk úspešne viedol v tých najnáročnejších klimatických a terénnych podmienkach v útoku, obrane i počas náročného ústupu. V každej situácii preukázal rozhodnosť a odborné kvality.

V lete 1944 plk. Markus velil 1. divízii na severovýchode Slovenska. Pplk. Golian ho informoval o pripravách povstania a vyslovene mu povedal, že s ním počíta. Markus udržiaval kontakty aj s partizánskou skupinou *Čapajev* i s jednotkou *Stepanov*. Keď nemecké vojská začali odzbrojovať útvary *1. divízie*, plk. Markus im vydal rozkaz nenechať sa odzbrojiť a brániť sa na mieste, prípadne ustúpiť do lesného masívu Minčol a spojiť sa s partizánmi. Nemci však postupovali rýchlo a rozhodne podľa vopred vypracovaného plánu. Slovenských vojakov a dôstojníkov miatli aj protichodné výzvy a rozkazy. Nemcom sa podarilo väčšinu divízie odzbrojiť. Len väčšia časť *peš. pluku 2 a II/1 a III/1 del. oddiely* bez diel nasledovali plk. Markusa do hôr. Spolu s partizánmi bojovali v obklúčení 6 dní. Po týždni mu z divízie ostalo asi 1 500 mužov. Vojakom dochádzalo strelivo a proviant. Velitelia sa preto rozhodli prebiť sa na stredné Slovensko. S plk. Markusom odišlo 12 dôstojníkov a asi 1 000 mužov. Zhruba 500 mužov zostalo na svahoch Čergova ako partizáni. Po štvordňovom pochode dorazilo do Banskej Bystrice 10 dôstojníkov a 200 vojakov. Ostatní odišli domov, alebo sa rozhodli

55 A MSNP, f. VII, príř. č. 19/67. *Zápisnica s veliteľom VII. armádneho zboru v Trenčíne brig. generálom Mikulášom Markusom*, 6. 3. 1946, s. 5-6, 26 – 28.

pod vplyvom nemeckej propagandy vzdať. Napriek tomu bol povstaleckým velením krivo obviňovaný, že v civile zbabelo ušiel do hôr a nepriviedol so sebou celú divíziu!⁵⁶ Povstalecké velenie sa ho však napokon rozhodlo využiť. Dňa 14. septembra 1944 prevzal velenie *IV. taktickej skupiny* a 23. októbra 1944 prevzal od plk. Kunu velenie *III. taktickej skupiny*.⁵⁷ V povstaní potvrdil svoje vojenské kvality.

Druhým dôstojníkom, ktorý bol na východnom fronte veliteľom divízie a zapojil sa do povstania bol **plk. gšt. Karol Pekník**. Na východný front išiel prvý raz 27. júna 1941 ako podnáčelník štábu *Armádnej skupiny* a neskôr poľného zboru. Vrátil sa 19. decembra 1941 po zrušení veliteľstva poľného zboru pod velením gen. II. tr. Antona Pulanicha.⁵⁸ Druhý raz bol na východný front odvelený až v lete 1943. Dňa 10. augusta 1943 prevzal od plk. gšt. Rudolfa Pilfouska velenie nad 2. *pešou divíziou* (bývalá ZD), ktorá bola v tom čase rozmiestnená v priestore Minska v Bielorusku.⁵⁹ Plk. Pekník prevzal divíziu v nezávideniahodnom stave. Morálka a disciplína medzi vojakmi v dôsledku nemeckého teroru na civilnom obyvateľstve neustále upadala. Znepokojujúci vývoj v 2. *pešej divízii* (PD) pozorne sledovalo už od začiatku septembra aj nemecké velenie. Nemecký generál pri slovenskom MNO genpor. F. Schlieper už 4. septembra v hlásení pre *Abwehr* na margo divízie uviedol, že je pri dostatočnom materiálnom vybavení personálne veľmi oslabená, jej pohyblivosť „je nedostatočná“ a „stav výcviku slabý“. Nespokojnosť vyjadril aj s morálkou v divízii: „*Nálada sa aj v novom priestore nasadenia v okolí Minska len málo zlepšila a musí sa označiť ako pochybná vzhľadom na možnosť dorozumievania sa s obyvateľstvom.*“ Odporučil 2. PD vyňať „*z bojov proti bandám, pretože sa na to vzhľadom na svoju mentalitu aj tak nehodí*“, ale neodporúčal ju nasadiť na fronte, kde by neznamenal posilu. Reagoval tak na žiadosť slovenskej vlády, prerokovanú 25. augusta 1943, nasadzovať slovenské poľné divízie len na zaist'ovacie, nie na bojové úlohy. Každú zmenu ich nasadenia mal pritom schváliť gen. Čatloš, ktorého ale vláda zaviazala neschváliť ich prípadné bojové nasadenie.⁶⁰ Napriek tomu šéf OKW generál poľný maršal Wilhelm Keitel rozhodol 19. septembra 1943 vyňať 2. PD z podriadenosti vojenského veliteľstva *Ostland* a podriaďiť ju generálnemu štábu nemeckého pozemného vojska a použiť na Východnom vale pri Vitebsku. Plk. Pekník však opäť rýchlo kontaktoval MNO, ktoré mu nariadilo rozkaz neposlúchnuť a zostať v doterajšom priestore. MNO sa pritom opiera-

56 Tamtiež, s. 7-8, 12-21.

57 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*, s. 190.

58 Tamtiež, s. 220.

59 VHA Bratislava, f. Zaist'ovacia divízia, I/50 (a), Vel. ZD. Rozkaz č. 106, SV. 10. august 1943.

60 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie (Nemci a Slovensko 1944)*. Dokumenty. Bratislava 1970, dok. č. 1, s. 26 – 28.

lo o uznesenie slovenskej vlády z 25. augusta 1943. Popudený Keitel potom hneď podpísal zamietavé stanovisko *OKW* k spomenutému uzneseniu, ktoré už bolo pripravené od 16. septembra.⁶¹

Veliteľ 2. PD proti tomuto rozhodnutiu nemeckého velenia namietal, že „divízia nemá ťažké zbrane, nemá protitankové zbrane a nemá dosť delostrelectva, a preto bojové úlohy na fronte nemôže plniť“. Splnenie rozkazu na presun k Vitebsku viazal súhlasom slovenského ministerstva národnej obrany.⁶² Keď maršal Keitel narazil na rozhodný odpor slovenskej strany, odvolal 26. septembra premiestnenie divízie na Východný val k *skupine armád Stred* a ponechal ju v pôvodnom priestore. O jej frontovom využití vôbec neuvažoval, ale „v záujme vyjasnenia pomerov“ v 2. PD vyslal k nej gen. Schliepera, ktorý sa mal „po vykonanej prehliadke hlásiť pri skupine armád Stred a potom na generálnom štábe pozemného vojska a na veliteľskom štábe brannej moci“. ⁶³ Pomery v 2. PD sa zatiaľ pomaly, ale isto zhoršovali. Keď 21. septembra 1943 vojenský veliteľ ríšskeho komisariátu *Ostland* nariadil plk. Pekníkovi okamžite vyslať ubytovací sled do Vitebska, kde sa mal hlásiť na veliteľstve 3. *pancierovej armády*, Pekník oponoval, že nasadenie divízie bližšie k frontu zvýši počet prebehlikov, takže „zasadenie divízie na východe je povážlivé“. Na druhý deň poslal ministrovi národnej obrany hlásenie, v ktorom požadoval zakročiť na kompetentných miestach proti novej úlohe, neadekvátnej charakteru 2. PD. Argumentoval nízkym počtom peších rôt (40 – 50 mužov), nevycvičenosťou vojakov na boj, absolútnym nedostatkom ťažkých zbraní pechoty, nedostatkom motorových i hipomobilných vozidiel, zlým morálnym stavom vojakov, ktorý by sa v okolí Vitebska (kde bolo viac partizánov ako v okolí Minska) len zhoršil, a nebezpečenstvom zbehnutia celých jednotiek. Plk. Pekník preto žiadal gen. Čatloša neposúvať divíziu k frontu, ale stiahnuť ju preč, „lebo plnenie tejto novej úlohy za zmienených okolností nemôže si nikto zobrať na zodpovednosť“. Čatloš s jeho argumentmi súhlasil a odobril jeho rozhodnutie nezačať sťahovanie do nového priestoru. Toto rozhodnutie rešpektoval s nevôľou aj Keitel, ktorý ale ešte čakal na správu gen. Schliepera. Slovenské a nemecké velenie sa napokon dohodlo na reorganizácii 2. PD na *Technickú brigádu*. Tá sa mala odoslať do Talianska.⁶⁴

Nemci sa snažili, aby všetky ťažké zbrane (ťažké guľomety, mínomety a delá), spojovací a pioniersky materiál, zimný výstroj i prebytočný proviant divízia odovzdala do ich skladov. Plk. Pekník ako dlhoročný prednosta ma-

61 Tamtiež, dok. č. 3, s. 31.

62 A MSNP, f. XII, príř. č. S 76/94. Nosko, J.: *Povstalecká armáda na Slovensku*, s. 36.

63 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie (Nemci a Slovensko 1944)*, dok. č. 4, s. 32.

64 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II.*, s. 271-272.

teriálneho zabezpečenia v slovenskej armáde však po „svojich materiálnych linkách a dopravných vojenských veliteľstvách vedel zaistiť prísuny vlakových súprav zo Slovenska a práve tak aj ich odsuny“. Na Slovensko tak odišli 3 vlakové súpravy zbraní (vrátane 12 ľahkých húfníc del. oddielu), proviantu, výstroja a materiálu.⁶⁵ Plk. Pekník tak vojakov divízie zachránil pred frontovým nasadením a vojnový materiál pred zhabaním Nemcami. Dňa 21. októbra 1943 odovzdal velenie zástupcovi veliteľa *Technickej brigády* pplk. gšt. Jánovi Krnáčovi.⁶⁶ Dlho si však nevydýchol, pretože 15. novembra 1943 prevzal velenie *1. pešej divízie*.⁶⁷ Divízia bola bez riadneho veliteľa, keď sa 29. – 30. októbra 1943 dostala počas zaujímajúcich obranných pozícií v Nogajskej stepi južne od Kachovky pod útok sovietskych tankových a jazdeckých útvarov. Vznikol chaos a v jeho dôsledku padla do sovietskeho zajatia zhruba pätina divízie. Množstvo vojakov sa pomiešalo a zatúlalo k nemeckým a rumunským jednotkám.⁶⁸ Plk. Pekník zasa musel riešiť divíziu v krízovej situácii. Podarilo sa mu jednotky *1. PD* zhromaždiť a stmeliť. Divízia pod jeho velením ustúpila do Rumunska, kde bola v júni 1944 reorganizovaná na *1. technickú divíziu*. Plk. Pekník jej velil až do reorganizácie.

Na východnom fronte pôsobil ako divízny veliteľ od leta 1943 do leta 1944. Bolo to náročné obdobie, pretože *Wehrmacht* v tom čase utrpel na východnom fronte rad veľkých porážok. Dôstojníci už nechceli slúžiť na východnom fronte a morálka medzi vojakmi prirodzene upadala. Plk. Pekník šiel všade tam, kde nastala kritická situácia. Tieto situácie zvládol veľmi dobre v prípade obidvoch divízií. Vždy pritom bral ohľad na záujmy slovenskej armády a vojakov. Na Slovensko sa vrátil z frontu 6. júna 1944. Po vypuknutí povstania prišiel do Banskej Bystrice a 4. septembra prevzal od mjr. Nosku funkciu prednostu *3. operačného oddelenia* povstaleckej armády. Podieľal sa na reorganizácii povstaleckej armády, v rámci ktorej vzniklo 6 taktických skupín a letecká skupina. Spolupodieľal sa aj na riadení bojových operácií všetkých taktických skupín.⁶⁹ Jeho organizačné schopnosti sa opäť potvrdili, neboli ale naplno využité jeho veliteľské schopnosti. Určite mal na viac ako na funkciu prednostu oddelenia. Bol by dobrým veliteľom povstaleckej armády.

Delostreleckým odborníkom, ktorý sa zapojil do povstania, bol **pplk. del. Jozef Vogl**. Po prvýkrát šiel na východný front v lete 1941 ako veliteľ *I/II del. oddielu del. pluku 11*, ktorý bol súčasťou *Rýchlej brigády*. Zúčastnil sa

65 A MSNP, f. XII, príř. č. S 76/94. Nosko, J.: *Povstalecká armáda na Slovensku*, s. 36.

66 VHA Bratislava, f. Zaisťovacia divízia, I/50 (a), Vel. 2. peš. div. Rozkaz č. 145, SV. 21. október 1943.

67 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*, s. 220.

68 LACKO, M.: *Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti*. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava 2003, s. 249-278.

69 *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005, s. 220.

s ním krvavej bitky o Lipovec 22. júla 1941. So svojim oddielom podporoval útok slovenskej pechoty i tankov a pomáhal zastaviť silný protiútok sovietskej pechoty. Chladnokrvnosť a rozvaha delostrelcov zachránila *RB* pred porážkou. Útočiacim jednotkám sa nepodarilo v Lipovci obkľúčiť a zničiť hlavné sily *Rýchlej brigády*.⁷⁰ Za Lipovec dostal pplk. Vogl nemecký *Železný kríž II. triedy*. Po reorganizácii poľnej armády sa pplk. Vogl 21. augusta 1941 stal veliteľom celého *del. pluku II*, ktorý bol súčasťou *RD*. S plukom sa zúčastnil bitky o Kyjev i obkľúčovacej bitky severne od Azovského mora. Veliteľ *RD* plk. Turanec s ním však mal nepríjemné ťažkosti. Ráno 17. septembra o 9.00 h. ho našiel úplne opitého. Vogl bol taký opitý, že musel pri Turancovej návšteve ležať! Turanec preto Voglovi navrhol, aby od divízie odišiel, pretože je alkoholik. Plk. Turanec si na margo mjr. Vogla do denníka zapísal: „*Je veľmi povrchným dôstojníkom a nevie ani poriadne, kde má svoj oddiel umiestnený. Teda ako veliteľ delostrelectva sa vôbec nehodí... Keď som mu vytykal jeho chovanie sa, že sa opíja pred mužstvom a podobné neprístojnosti, začal sa chovať nedôstojne a vyzývavo voči mne pred náčelníkom štábu a mjr. Domesom, prerušil som ihneď s ožratým človekom debatu a v divíznom rozkaze som ho potrestal.*“ Podobná situácia sa opakovala aj 22. septembra, keď už odchádzal na Slovensko (velenie *del. pl. II* prevzal mjr. del. Ernest Badík).⁷¹ Prvé frontové nasadenie pplk. Vogla teda dopadlo neslávne.

Druhý raz šiel Jozef Vogl na východný front ako veliteľ *II/II del. oddielu* na konci októbra 1942. Jeho oddiel bol najprv nasadený na podporu rumunských jednotiek. Po prekonaní krízy v rumunskom úseku prišiel *II/II del. oddiel* k *Rýchlej divízii*. Na rozkaz veliteľa *LVII. zboru* gen. Kirchnera sa však už 3. novembra *II/II del. oddiel* pplk. Vogla presunul do obce Georgije-Afipskaja (asi 20 km juhozápadne od Krasnodaru) na podporu nemeckých jednotiek. Oddiel podporoval nemeckú pechotu do konca novembra 1942 a za svoje výkony dostal pochvalné uznanie od veliteľa *V. armádneho zboru* gen. Wetzela.⁷² Dňa 4. januára 1943 pplk. Vogl prevzal velenie *del. pl. II*. Veliteľ delostrelectva *RD* a zároveň veliteľ *del. pluku 31* plk. del. Quido Dotzauer požiadal pre vek o zbavenie velenia nad *del. plukom 31* a ponechanie len funkcie veliteľa divízneho delostrelectva. Gen. Jurech preto slovenskému *MNO* navrhol na začiatku decembra 1942 ustanoviť dovtedajšieho veliteľa *del. pluku 11* pplk. del. Jána Kallu veliteľom *del. pluku 31* a pplk. del. Jozefa Vogla za veliteľa *del. pluku 11*. V skutočnosti boli za týmto povýšením pplk.

70 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I.*, s. 121-125.

71 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, 30/1/7. *Denník gen. Turanca*, s. 1, 4-5.

72 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III.*, *Rýchla divízia*. Banská Bystrica 2009, s. 271-272, 281-285.

Vogla osobné nezhody medzi pplk. Kallom a gen. Jurechom.⁷³ Pplk. Vogl velil pluku v čase ústupu z Kaukazu. Jeho delostrelci boli opäť nasadení na podporu nemeckých jednotiek. *6/II batéria* sa dostala s nemeckou pechotou do obkľúčenia v obci Pencenskaja a v krutých bojoch 19. januára 1943 stratila až 22 mŕtvych, 16 ťažko, 10 ľahko ranených a 15 nezvestných. Slovenská *6/II batéria* bola prakticky zničená. Okrem všetkých húfnic, vozidiel a materiálu stratila v priebehu týždňa bojov v obkľúčení až 30 mŕtvych, 23 ranených a 5 nezvestných. Slovenskí delostrelci tam prežili až tri sovietske útoky, ktoré prenikli do palebného postavenia batérie! Statočnosť delostrelcov slovenskej *6/II batérie* právom ocenil aj veliteľ nemeckej 17. armády, ktorý „jedinečný čin“ slovenských delostrelcov kládol na prvom mieste ostatným delostrelcom nasadeným na Kaukaze za vzor.⁷⁴ Jednoduché to ale nemali ani zvyšné batérie *del. pluku 11*, ktorý bol od 21. januára podriadený veliteľovi *Artilleriekommanda 134 (Arko 134)* plk. Braunovi. Pluk sa mal presunúť do priestoru juhozápadne od Krasnodaru. Delostrelci zostali v bojovom nasadení aj po stiahnutí slovenskej pechoty z prvej línie. Veliteľom bojovej skupiny slovenského delostrelectva, ktorá bola podriadená veliteľstvu nemeckej *skupiny de Angelis*, bol veliteľ *del. pluku 11* pplk. del. Jozef Vogl. Dňa 3. februára 1943 mu bol podriadený aj reorganizovaný *II/31 del. oddiel* s tromi delostreleckými batériami (*1/31, 2/31 a 5/31 del. batéria*). Pplk. Vogl tak mal k dispozícii 3 delostrelecké oddiely (7 batérií) s 29 hlavňami (8 húfnic vz. 18 nem., 8 vz. 30 a 13 vz. 14/19). *Del. pluk 11* mal aj 8 záložných húfnic vz. 18 nem, ktoré však na rozkaz veliteľa *RD* práve 3. februára musel za potvrdenku odovzdať *Wehrmachtu*.⁷⁵

II/11 del. oddiel (2/11 a 4/11 batéria) stot. del. Ondreja Stankoviča sa však ocitol mimo dosahu pplk. Vogla. Dňa 22. januára sa *II/11 oddiel* na rozkaz *Arko 134* stiahol do obce Tugojrog a na druhý deň bol vyslaný do Tochtamukaj. Pre nedostatok benzínu a rozbahnené poľné cesty sa však väčšina vozidiel pomiešala a zapadla. Oddiel podporoval nemeckú pechotu v ťažkých obranných bojoch a spolu s ňou bol zakrátko v obci Tochtamukaj obkľúčený. Delostrelcov zachránil až rozkaz pplk. Vogla odovzdať delá a vozidlá nemeckej armáde a ustúpiť.⁷⁶ Za pozoruhodný výkon počas ústupových bojov bol 14. marca 1943 vyznamenaný *Železným krížom I. tr.* Po evakuácii *RD* na Krym a jej reorganizácii na *1. PD* zostal naďalej veliteľom pluku. Zúčastnil sa aj frontového nasadenia pri Kachovke, kde jeho pluk prišiel o kompletný

73 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, k. 15, 42/1/15. Telegram č. 737, 5. decembra 1942, MNO.

74 MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944)* III., s. 308-313.

75 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia, k. 161, Del. pl. 11, Vel. RD, Číslo: 11.550/taj. 4. odd. 1943. *Operačný rozkaz č. 5 (II. časť), SV. 3. februára 1943.*

76 Tamtiež, Del. pl. 11, II. oddiel. *Vojnový denník 19. 1. – 20. 5. 1943 (zošit 2).*

III/II del. oddiel a o polovicu *I/II* oddielu. Z frontu sa vrátil 2. novembra 1943 ešte skôr ako sa jeho pluk i celá divízia spamätala zo šoku z nečakaného sovietskeho útoku.⁷⁷

V lete 1944 velil pplk. Vogel *delostreleckému pluku 2*, ktorý podliehal *2. divízii* tzv. *Východoslovenskej armády*. Keď Nemci začali divíziu odzbrojovať, nevzdal sa. Dňa 1. septembra 1944 odišiel so 6 dôstojníkmi, 4 rotmajstrami a asi 200 mužmi do lesa severne od obce Vyšná Jablonka. Táto skupina sa spojila s *III/2 oddielom* stot. del. Jozefa Tabiša, ktorý odišiel do hôr aj s delami. K týmto jednotkám sa ešte pridali časti *JPO 1*, *peš. pluku 4* a *peš. pluku 6*. Tieto útvary sa spojili do vojensko-partizánskej *brigády Kriváň* pod velením pplk. del. Jozefa Vogla. Jednotka mala 4 roty a del. oddiel s tromi batériami. Ku dňu 6. septembra 1944 mala 16 dôstojníkov, 8 rotmajstrov, 500 mužov, 145 koní a 7 diel. Brigáda sa bránila v tyle nemeckých a maďarských vojsk až do 24. septembra. S dvoma ďalšími partizánskymi brigádami mali pod kontrolou 12 obcí. Po nemeckej ofenzíve *brigáda Kriváň* ustúpila do pohoria Vihorlat. Tam sa bránila útokom nemeckých jednotiek do 11. novembra 1944, keď sa chystala prekročiť front a spojiť sa s *Červenou armádou*. V ten deň Nemci brigádu rozbili, takže front prekračovala po častiach. Pplk. Vogl sa spojil so sovietskymi jednotkami až 26. novembra 1944.⁷⁸ Pplk. Vogl v týchto bojoch dobre zúročil svoje skúsenosti z bojov na Kaukaze v zime 1942/43. Jeho vojensko-partizánska skupina ako jediná jednotka bývalej tzv. *Východoslovenskej armády* splnila úlohu povstaleckého velenia. Bojovala na východe Slovenska proti nemeckým a maďarským vojskám až do spojenia s *Červenou armádou*. Bola to predovšetkým zásluha pplk. Vogla.

Politické kritériá diktované slovenskému odboju z Londýna vyniesli do najvyšších vojenských postov v povstaní ľudí, ktorí na ne nestačili. Týkalo sa to pplk. Goliana i mjr. Noska. Golian si „vytvoril svoj pracovný vojenský tím z už osvedčených a preverených – mladších dôstojníkov (*Ferjenčíka, Nosku, Marka, Cipricha a Poláka*).“⁷⁹ Títo dôstojníci mali na Goliana neprimerane veľký vplyv. Dobré to vystihol bývalý prednosta justičného oddelenia *MNO* plk. just. Samuel Korbel, ktorý sa tiež pridol k povstaniu a v povstaleckej armáde slúžil ako vojenský prokurátor pod velením svojho bývalého podriadeného Antona Rašlu. Golian a neskôr aj Viest sa podľa plk. Korbela dostali „*pod vládu menej skúsených, ale ctižiadostivých vojenských veliteľov, ktorí boli zase do značnej miery ovplyvnení 'kl'ukou', ktorá sa vy-*

77 LACKO, M.: *Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti*, s. 261-262; *Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*, s. 323-324.

78 PAŽUR, Š.: *Prislušníci Východoslovenskej armády v protifašistickom odboji*. In: *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica 1992, s. 135-136, 139.

79 STANISLAV, J.: *Ján Golian a Vojenské ústredie*, s. 42.

norila skoro po započatí povstania a skladala sa väčšinou z mladých a ešte menej skúsených dôstojníkov voj. spravodajskej služby. “ Táto „kľuka“ opierajúca sa o bajonety partizánov“ odstránila každého, kto s ňou nesúhlasil.⁸⁰ Ján Golian bol ako vojenský veliteľ slabý. „Po vypuknutí SNP, pre riadenie jeho vojenského priebehu sa však zákonite žiadalo vystriedať ho niekým iným – schopným dôstojníkom, takým, akým bol napríklad plk. gšt. Karol Pekník.“⁸¹ Plk. Pekník preukázal na východnom fronte, že by na poste veliteľa armády dokázal oveľa viac. Povstalecké velenie nevyužilo ani odborný potenciál plk. Čániho. Dôstojníci, ktorí sa osvedčili na východnom fronte sa v zásade osvedčili aj v povstaní. Platí to predovšetkým o plk. Markusovi, plk. Pekníkovi a pplk. Voglovi. Je smutné, že práve plk. Markus a pplk. Vogl boli po vojne nezmyselne obviňovaní a súdení za „zradu“ Slovenského národného povstania. V skutočnosti boli proti nim zneužitie ich úspechy na východnom fronte a nemecké vyznamenania. Tí čo prejavili nerozhodnosť, pasivitu a akcieneschopnosť, tak konali aj v povstaní. Platí to predovšetkým o plk. Kunovi a čiastočne aj o plk. Černekovi. Politika exilovej čs. vlády, ktorá kádrovala slovenských vyšších dôstojníkov pre povstanie, tak stála za vojenským neúspechom tohto povstania. Tejto vláde však oveľa viac vyhovovalo vojensky porazené ako víťazné Slovenské národné povstanie.

SUMMARY

Eastern Front Veterans in The Uprising (Activities of Some Higher Uprising Officers on The Eastern Front).

This article discusses a role of some Slovak higher officers, who fought during 1941 – 1944 within the Slovak army against the Soviet Union, in Slovak National Uprising. Military leader of the uprising lieutenant-colonel Golian served on the Eastern Front only as a staff officer. He had never commanded combat troops. Therefore he was not a military leader. However, Golian was politically acceptable. Colonel Pekník was a military expert who had an experience with crisis situation in Slovak combat troops on the Eastern Front. Unfortunately he was not considered as a fully reliable by exile Czechoslovak government in London. Several other colonels and lieutenant-colones with combat experience from the Eastern Front also joined the uprising. Those, who had proved their competence in war against Soviet Union, proved it also in the uprising. However, commanders of the uprising were not able to use all available experts appropriately. Their incompetence was one of the most important reasons for the military defeat of the Slovak National Uprising.

80 A MSNP, f. XII, príř. č. S 15/98. Korbel, S.: *Spomienky*. s. 18-20.

81 PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (4)*, s. 28.

K PROBLEMATIKE PERSONÁLNEJ A ORGANIZAČNEJ VÝSTAVBY DELOSTRELECTVA DOMOBRANY

MARIAN UHRIN

V priebehu septembra 1944 začala na troskách slovenskej armády vznikať nová branná moc Slovenskej republiky – *Domobrana*.¹ Medzi pomerne málo spracovaných častí slovenských vojenských dejín patrí práve záverečné obdobie druhej svetovej vojny a pôsobenie jednotiek, ktoré nejakým spôsobom ostali verné vláde v Bratislave, respektíve jednotiek *Domobrany*.² Tieto útvary sa postupne likvidovali, pričom tento proces trval niekoľko mesiacov a len postupne sa začleňovali do novovznikajúcej armády – *Domobrany*. Koncom roka 1944 tak v rámci *Domobrany* vznikla aj jednotka poľného delostrelectva. Veľmi málo sa vie o bojovom nasadení jednotiek *Domobrany* proti povstaniu či proti sovietskym jednotkám na konci vojny. Jedným z mála bojovo aktívnych útvarov *Domobrany* bol práve jej delostrelecký oddiel. Vec je zaujímavá aj z ďalšieho pohľadu. Koncom októbra 1944 a v nasledujúcich

1 Termín *Domobrana* používam aj v širšom slova zmysle na jednotky verné bratislavskej vláde, tak ako je to vo všeobecnosti zaužívané, nie len na jednotky s oficiálnym štatútom *Domobrany*.

2 Problematike sa venovali napríklad: ŠKULTÉTY, J.: *Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945)*. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938-1945. Bratislava 1965; KLIMENT, CH., K.: *Slovenská armáda 1939-1945*. Praha 1996; KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*. Bratislava 1999; KOLLÁR, P.: *Koniec slovenskej armády*. In: Slovensko a koniec 2. svetovej vojny. Bratislava 2000; JAKL, T.: *Kvêten 1945 v českých zemích: Pozemní operace vojsk osy a spojenců*. Praha 2004; BYSTRICKÝ, J.: *Vojskový príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*. In: Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. Bratislava 2006; HUPKO, D.: *Denník príslušníka Domobrany Vendelína Krajčoviča (22. marca – 5. mája 1945)*. In: Historické rozhľady IV. Bratislava 2008;

mesiacoch sa v týchto jednotkách objavujú aj dôstojníci, ktorí počas povstania pôsobili v delostreleckých jednotkách 1. čs. armády na Slovensku.

Proces zániku pôvodných delostreleckých útvarov a vzniku nových bol vzhľadom na prebiehajúce povstanie a okupáciu Slovenska nemeckou armádou značne zložitý a mal svoje špecifiká v každom z útvarov. Napriek tomu, že na konci augusta 1944 disponovala slovenská armáda štyrmi delostreleckými plukmi, nebolo ministerstvo národnej obrany v Bratislave schopné postaviť pre potreby novovznikajúcej armády väčšiu delostreleckú jednotku ako oddiel. Čo k tomu viedlo a aké technické a personálne podmienky z pohľadu slovenských jednotiek tento proces vytvárali a limitovali, sa pokúsim načrtnúť v tejto štúdii.

V zápolí po mobilizácii poľnej armády a jej odoslaní na východné Slovensko ostali okrem väčšej časti *Delostreleckého pluku 11* len náhradné oddiely delostreleckých plukov, tvorené iba veliteľstvom a výcvikovými batériami. Náhradný oddiel *Delostreleckého pluku 2* (npor.del. Štefan Feja³) v Ružomberku, mal jednu cvičnú batériu 10.5 cm húfnic vz.18 a jednu cvičnú batériu 8 cm kanóna vz.17. Augumentačné sklady pluku obsahovali k 1. júnu 1944 ďalšie delá, pričom do augusta prišli ďalšie doplnky materiálu.

Náhradný oddiel *Delostreleckého pluku 1* (stot.del. Augustín Oravec) mal veliteľstvo v Topoľčanoch. Mal jednu cvičnú batériu 10.5 cm húfnic vz.18 a jednu cvičnú batériu 8 cm kanóna vz.17. Pochodová štvordelová batéria pluku, húfnice vz.14/19, bola odoslaná do Výcvikového tábora Lešť na ostré streľby a následne umiestnená v Hronskej Dúbrave. Augumentačné sklady mali ďalšie 10 cm húfnice, z ktorých bola postavená jedna asistenčná čata dvoch 10 cm húfnic vz.14/19, posilnená na konci augusta na batériu.

Náhradný oddiel Del. pl. 1 (mjr.del. Samuel Sekuris) mal aj svoju odlúčenú časť v Brezne nad Hronom.⁴ V rámci tejto odlúčenej časti Del. pl. 1, bol od 1. júna 1944 zriadený *Delostrelecký cvičný oddiel*, ako dočasná náhrada zamýšľanej *Vojenskej delostreleckej školy (VDŠ)*. Jej základom mal byť práve Cvičný delostrelecký oddiel. Cvičný oddiel podliehal po stránke výcvikovej priamo *VPP*, vo všetkých ostatných naďalej *Del. pl. 1*. Oddiel mal veliteľstvo s pomocnou čatou a tri batérie na plných materiálnych počtoch. Dve mali po štyri 10 cm húfnice vz.14/19 a tretia rovnaký počet 10 cm horských húfnic vz.16/19, aby bol zabezpečený aj výcvik horských delostrelcov. V zálohe mal oddiel ešte materiálne vybavenie pre ďalšiu batériu

3 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2*. Bratislava 2006, s. 246.

4 Vo februári 1944 bol mjr.del. S. Sekuris určený za veliteľa III. oddielu DP-1 dislokovaného v Brezne nad Hronom. Od 21. apríla 1944 súčasne zastával aj funkciu posádkového veliteľa. Od 1. júna 1944 zastával aj funkciu veliteľa výcvikového oddielu, ako základného kameňa plánovanej Vojenskej delostreleckej školy.

húfnic vz.14/19.⁵ V auguste dostala budovaná *VDŠ* materiál pre štvordelovú batériu 10.5 cm húfnic vz.18. Pred povstaním v kasárňach ostal aj výcvikový oddiel, no na zredukovanom personálnom stave.

Náhradný oddiel *Delostreleckého pluku 12* (stot.del. Bedrich Černický), bol umiestnený v Kežmarku. Sem boli presunuté v máji 1944 aj materiálne zásoby I/12. oddielu zo Žiliny, ktorá prestala byť mobilizačnou stanicou pluku.⁶ Náhradný oddiel mal osemnásť 15 cm húfnic vz.25, z toho šesť v činnnej službe, zvyšné boli augmentované. Mal jednu cvičnú batériu a postavil aj jednu pochodovú dvojdelovú batériu, ktorá bola v auguste odsunutá na stredné Slovensko.

Delostrelecký pluk 11 (pplk.del. Ján Kallo) v Žiline postavil na jar 1944 pre poľnú armádu len jeden oddiel. V posádke tak ostal materiál pre ďalší oddiel, náhradný oddiel a veliteľstvo pluku. Tento zvyšok jednotky disponoval v materskej posádke dvoma batériami v rámci náhradného oddielu, ktorému velil stot.del. Ondrej Šeban.⁷ Boli to dvojdelová batéria 10.5 cm kanónov vz.35 a trojdelová batéria 10 cm húfnic vz.30. Ďalšie delá, dvanásť húfnic vz.30, 16 kanónov vz.35 a dvanásť 10.5 cm húfnic vz.18 bolo uložených v augmentačných skladoch pluku. Veľkým problémom bojaskopnosti pluku bol nedostatok automobilov schopných ťahať ťažké kanóny. Z tohto dôvodu nebol pluk schopný poslať do poľa *II/II. oddiel* a ani žiadne doplnky pre už jestvujúce jednotky. Z materiálnych dôvodov sa plánovalo v časovo krátkej dobe postaviť len húfnicové batérie ako doplnok pre poľnú armádu. Do konca augusta 1944 sa tak už nestalo.

Keď nemecké jednotky začali obsadzovať Slovensko, zároveň odzbrojovali jednotky slovenskej armády. Zvyškom armády vernej vláde v Bratislave ostali formálne k dispozícii dva náhradné delostrelecké oddiely, a to v Žiline *Del. pl. 11* a v Topoľčanoch *Del. pl. 1*. Tieto boli postupne z nariadenia *MNO* likvidované. Posádku v Kežmarku zrušila nemecká armáda priamo bez spojenia s *MNO* v Bratislave.

Posádka v Topoľčanoch po vyhlásení *Povstania* váhala na ktorú stranu sa pridať. Niektorí dôstojníci sa snažili vyjednávať s postupujúcimi nemeckými jednotkami, podobne ako v Nitre.⁸ Náhradný oddiel *Del. pl. 1* mal 948 vojakov a dôstojníkov a okrem inej výzbroje hlavne 31 ks 10 cm húfnic vz.14/19 a vz.16/19, štyri 10,5 cm húfnice vz.18 a štyri 8 cm kanóny vz.17. V neprehľadnej situácii sa posádka v dňoch 31. augusta - 1. septembra 1944 fakticky

5 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 428, inv. č. 223. Č. 7213. *Dôv./3.oddel.1944*, 26. 5. 1944; č. 8744. *Dôv./3.oddel.1944*, 16. 6. 1944.

6 VHA Bratislava, f. MNO taj. 1944, k. 24, inv. č. 90. Čís. 26/*Taj.1944*, 19.4.1944.

7 Údaj o veliteľovi náhradného oddielu *Del. pl. 11* poskytol autorovi Teodor Šlajchart.

8 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*. Dokumenty. Bratislava 1971, s. 262.

rozpadla. Približne dvesto vojakov a dvaja dôstojníci sa pridali k trnavskej posádke, ktorá cez Topoľčany prechádzala na povstalecké územie. Záložní dôstojníci a asi tristo vojakov opustilo kasárne a odišli domov. Ostalo vyše dvadsať vojakov a štyria dôstojníci. V piatok 1. septembra 1944 odišiel do Bratislavy aj veliteľ posádky stot.del. Augustín Oravec, dal sa k dispozícii novému veleniu armády. Odbojový veliteľ stot.del. Ján Malár žiadal paradoxne direktívy aj od MNO v Bratislave. V noci na 31. augusta 1944 kasárne obsadili partizáni. Povstalci odviezli z kasární len deväť 10 cm húfnic vz.14/19, sedem traktorov Praga T IV a 18 vagónov munície. Naopak *SS-Kampfgruppe Schill* mohla postaviť po obsadení kasární z ukoristeného delostreleckého materiálu batériu 10 cm húfnic vz.14/19 a batériu 10,5 cm húfnic vz.18. Ešte 14. septembra 1944 viac-menej fungovala v Topoľčanoch slovenská posádka pod velením stot. A. Oravca, jeho zástupcom bol stot. v. z. Ján Kardoš.⁹ Neskôr prevzal velenie nad posádkou npor.pech. v.z. Reinhold Šturm. V Topoľčanoch bol v októbri 1944 stále oficiálne dislokovaný *Náhradný oddiel delostreleckého pluku 1* v likvidácii, už pod velením npor.del. Jozefa Oravca. Prvým dôstojníkom oddielu bol od novembra npor.del. Július Kundrát.¹⁰ Oddiel mal jednu cvičnú batériu, veliteľ npor.del. Róbert Altus, s najväčšou pravdepodobnosťou bez výzbroje.¹¹ Okrem uvedených dôstojníkov v posádke pôsobili aj stot. dopl. František Havlíček a stot.pech. v. z. Ladislav Ludvigh.¹²

Jednotky *Náhradného oddielu Del. pl. 2* v Ružomberku sa zapojili do Povstania. V rámci Domobrany existovalo v Ružomberku posádkové veliteľstvo, plk.kanc. Štefan Horský, ktorému formálne podliehala *Hospodárska správa Del. pl. 2* v likvidácii. Do konca roka 1944, podobne ako Del, pl. 1 zanikla.¹³

Ďalším delostreleckým útvarom bol *Náhradný delostrelecký oddiel delostreleckého pluku 12*, veliteľ stot.del. Bedrich Černický. Sem boli presunuté

9 Tamtiež, s. 263.

10 Npor.del. J. Kundrát bol počas povstania veliteľom 21. batérie „Pínia“, ktorá vznikla vo výcvikovom stredisku v Brezne. Začiatkom októbra patrila k II. TS a umiestnená bola v Lome nad Rimavicou. Od 5. októbra patrila do I. TS bola nasadená na Bysrickom vrchu. Vo svojej výzbroji mala tri 10 cm húfnice vz.14/19. Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica, f. VII/B, pr. č. 66/62 (1-57). *Prílohy k válečnému denníku vel. I. ČSA. 23. 9. 1944. Prehľad rozdelenia a rozmiestnenia batérií (resp. samostatných diel) v priestore II. TS.*

11 VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, k. 454, inv. č. 282, č. 18.202-I/1944. *Výkaz zmien-predloženie, 16. 11. 1944;*

Npor. R. Altus sa prihlásil po svojom pôsobení v SNP do Domobrany v Topoľčanoch, kde sa vrátil za rodinou. Po zvážení existenčných možností sa rozhodol prihlásiť na posádkovom veliteľstve. A MSNP B. Bystrica, f. XII. pr. č. S 27/75. *Spomienky R. Altusa.*

12 Stot.dopl. F. Havlíček ako veliteľ DOV a zástupca PV a stot.pech. v. z. L. Ludvigh bol pridelený k POHG Topoľčany.

13 A MSNP Banská Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, k. 9, pr. č. S 216/86 (Domobrana - slovenská armáda po SNP). Č. 620.006/Taj.int.osob.1945. *Prehľad hosp. správ na území Slovenska po 29. 8. 1944.*

v máji 1944 aj materiálne zásoby *I/12. oddielu* zo Žiliny, ktorá prestala byť mobilizačnou stanicou pluku.¹⁴ Náhradný oddiel mal šesťnásť 15 cm húfnic vz.25, z toho šesť v činnnej službe. Mal jednu cvičnú batériu a postavil aj jednu pochodovú dvojdelovú batériu, ktorá bola v auguste odsunutá na stredné Slovensko.

Stot.del. B. Černický sa v kritických dňoch zdržiaval na armádnom veliteľstve v Prešove. Ráno 31. augusta telefonoval do posádky, aby so všetkým čakali na jeho príchod, no už sa nevrátil. Miestna *Freiwillige Schutzstaffel* (ďalej *FS*) 30. augusta 1944 obkľúčila kasárne.

Útok povstalcov na Kežmarok sa začal popoludní 30. augusta 1944, jednotky z Popradu postupovali bez problémov až do Huncoviec. Tu došlo k prvým bojom s jednotkou *FS*, ktoré trvali do večera. Povstalecké jednotky, ktoré postupovali od Levoče (vel. stot. Nad'), tiež museli prejsť po dosiahnutí juhovýchodného okraja Kežmarku do obrany. Na druhý deň došlo k najprudším bojom.¹⁵

V noci z 30. na 31. augusta 1944 nemecká jednotka obsadila mesto a ešte v ten deň odzbrojili väčšinu posádky. Šesť húfnic hneď zabrali nemecké jednotky a nasadili proti povstalcom.¹⁶ Dokonca nútili slovenské obsluhy húfnic do streľby proti povstalcom.¹⁷ Nemci použili delá, pretože sa im podarilo nasadiť spomenutých šesť húfnic vz.25. 31. augusta 1944 veliteľ oddielu zastupoval npor.del Jozef Terifaj, ktorý bol „namol“ opitý. Nemci potom za nového veliteľa dosadili npor.del. Gabriela Kardoša.¹⁸ Aj v nasledujúcich dňoch nemeckú armádu neopustila snaha o postavenie bojaschopných slovenských jednotiek a ich nasadení proti povstalcom. V Kežmarku sa k 1. septembru 1944 nachádzalo približne 430 vojakov a dôstojníkov medzi nimi mjr.del. Ľudovít Stalmášek, npor.hosp. František Ondra a por.hosp. František Frank. Od 9., respektíve od 11. septembra 1944 ich posilnili aj stot.del. Tibor Mačura a npor.del. Ján Husovský demobilizovaný od Armádneho veliteľstva.¹⁹ Okrem nich do kasární Nemci zhromaždili aj 186 internovaných príslušníkov *Pešieho pluku 1*. Napokon sa do posádky dostal aj

14 VHA Bratislava, f. MNO Taj. 1944, k. 24. inv. č. 90. Čís. 26/Taj.1944, 19. 4. 1944.

15 Na povstaleckej strane sa bojov zúčastnila dvojdelová batéria 15 cm húfnic vz. 25 pod velením por.del. v. z. Šimona. Svoju činnosť ukončila 2. septembra 1944 pri Kvetnici, kde obsluhy vybrali z diel uzávery a opustili ich v snahe vyhnúť sa zajatiu. Húfnice pochádzali zo skladov Zbrojnice 2, keďže v Kvetnici sa tieto húfnice nachádzali v počte 12 kusov.

16 A MSNP, Banská Bystrica, f. VII/B, 204/61-14. *Prílohy k válečnému denníku vel. 1. čs. armády na Slovensku. Zprávy zo dňa 1. 9. 1944.*

17 Tamtiež; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990, s. 293.

18 Štátny archív (ŠA) Levoča, f. Okresný ľudový súd (OLS) Kežmarok, spis č. 22/1946; KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom 2007, s. 107; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 293.

19 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 428. Del. pl. 12. *Zrušenie-hlásenie*, 21. 9. 1944.

mjr.PSb. Jozef Schenk.²⁰ Jeho poverili postavením jednej dobrovoľníckej pešej roty a kombinovanej batérie na nasadenie do protipovstaleckých bojov. Napriek jeho snahe a snahe niekoľkých dôstojníkov a poddôstojníkov sa to nepodarilo. Záložníci odmietali ďalej bojovať a snažili sa dostať v prvom rade domov. Rovnako nemecké veliteľstvo marilo túto činnosť nasadzovaním slovenských vojakov na zákopové práce. Napokon na návrh mjr. J. Schenka nemecké veliteľstvo upustilo od postavenia bojových jednotiek. 16. septembra 1944 odsunuli neznámo kam pešiakov a 20. septembra aj delostrelcov. Materiál pluku nemecká armáda čiastočne odsunula, čiastočne ponechala v kasárňach pre potrebu protipovstaleckých bojov. V posádke ostalo len pár dôstojníkov, ktorí 21. septembra 1944 už len formálne ukončili existenciu *Del. pl. 12* a odoslali hlásenie o predmetnej skutočnosti na *MNO* do Bratislavy. Mjr. J. Schenk odcestoval k rodine do Sečoviec, mjr. E. Stalmášek nastúpil službu v *Technickom zbore*, ako veliteľ *Pionierskej stavebnej skupiny VI* a stot. T. Mačura sa stal posádkovým veliteľom Popradu.²¹

V Žiline bol dislokovaný zvyšok *Delostreleckého pluku 11*, veliteľ pplk.del. Ján Kallo. Náhradnému oddielu velil v októbri 1944 npor.del. Ján Česla,²² veliteľom štábnej stotiny bol npor.del. Ján Kolibar, pridelený por.del. v.z. Vojtech Štedras a veliteľom cvičnej batérie npor.del. Štefan Ilovský, neskôr npor.del. Alojz Vojčiak. Okrem toho bolo v posádke ďalších deväť nezaradených dôstojníkov.²³ Po porážke povstania doplnili jednotku v Žiline aj dôstojníci, ktorí sa ho aktívne zúčastnili, spomenúť možno npor.del. Jána Cieľa.²⁴

Z dôstojníkov a vojakov, ktorí boli v októbri a novembri v žilinskej posádke prebytoční, respektíve nespoľahliví, boli zostavené *Pionierske stavebné roty č. 1 až 5*. Velili im aj dôstojníci delostrelectva, prevažne od *Delostreleckého pluku 12*, ktorí sa do Žiliny vrátili od odzbrojenej poľnej armády gen.

20 Mjr.PSb. J. Schenk bol nemeckej národnosti. Pôvodne dôstojník pechoty, neskôr preradený do Pracovného sboru NO, kde zastával funkciu veliteľa 2. pracovného práporu v Podolínci. 1. septembra 1944 nemecké jednotky 2. prac. prápor v počte päť dôstojníkov, šesť rotmajstrov, troch dôst. zást. a 260 vojakov odzbrojili a väčšinu odsunuli do Košíc. Výnimku tvorila 2. pracovná rota v Starej Ľubovni, ktorú ponechali na mieste dokončiť vykonávané práce. Barakový tábor v Podolínci prevzali príslušníci *Freiwillige Schutzstaffel*. VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, k. 454, inv. č. 282. *Hlásenie mjr. J. Schenka*.

21 Tamtiež; VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, k. 428. *Del. pl. 12. Zrušenie-hlásenie. 21. 9. 1944.*

22 Na konci augusta 1944 sa zúčastnil prvých bojov s nemeckou armádou, keď bol ako veliteľ batérie 10 cm húfnic vz.30 pridelený pešiemu práporu Schleichart, v bojoch bol ranený. Po ústupe zo Žiliny sa dal k dispozícii posádke, ktorá ostala v Žiline verná vláde.

23 Stot.del. P. Palaščák (Del.pl.12), Gabriel Koščuš (Del.pl.11), npor.del. Ján Cieľ (Del.pl.12), Ľudovít Drozda (Del.pl.11), Alojz Vojček (Del.pl.11), por.del. M. Ruža, Štefan Juhás (Del.pl.11), Martin Kodaj (Del.pl.11), Jozef Ondráš (Del.pl.11), Zoltán Šovčík (Del.pl.11),

24 Počas povstania velil 41. batérii 10.5 cm húfnic vz.18 v bojoch II. TS pri Telgarte. V novembri 1944 sa dobrovoľne prihlásil v Žiline do Domobrany. A MSNP Banská Bystrica, f. VII, pr. č. A236/65. *Pozostalosť V. Hunčíka*.

A. Malára. Rotám velili stot.del. Pavol Palaščák (*PSR 1*), npor.del. v.z. Jozef Sucháň (*PSR 2*), npor.pech. v.z. Imrich Brančan (*PSR 3*), npor.pech. v.z. Elemír Čunderlík (*PSR 4*) a npor.del. v.z. Ľudovít Griger (*PSR 5*).²⁵ Ďalší dvaja dôstojníci delostrelectva, npor. del. v. z. Ľ. Ondrejkovič a npor. del. v. z. Matúš Fundárek velili 7.rote *VPO* v Žiline.

V Žiline povstalci pri svojom ústupe v posádke zanechali značné množstvo vojenského materiálu. Išlo o 14 kusov 10.5 cm kanónov vz.35, dvanásť kusov 10.5 cm húfníc vz.18 a deväť kusov 10 cm húfníc vz.30.²⁶ Ďalšie tri húfnice vz.30 boli opustené od konca augusta v postaveniach smerom na Čadcu. Stiahli ich do kasární no potrebovali opravy. Dve mali značne poškodenú hlaveň, tretia poškodený uzáver.²⁷ V kasárňach ostalo, okrem veliteľa pplk.del. Jozefa Kallu, len niekoľko desiatok vojakov.²⁸ Nemecké jednotky zhabali takmer všetok materiál pluku, najmä motorové vozidlá, ktorých mala *Panzer Division „Tatra“* málo.²⁹ Pluku tak ostalo len jedno pojazdné a štyri nepojazdné osobné autá, ostatný materiál Nemci zabavili.³⁰ Odsun delostreleckého materiálu však neprebíhal tak rýchlo. K 6. septembru 1944 si divízia

25 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 454, inv. č. 282. *Soznam dôstojníkov v zál. ku dňu 1. 11. 1944.*

26 K 22. júlu 1944 Del. pl. 11 disponoval 28 delami kalibru 10.5 cm a 12 delami kalibru 10 cm. V prípade 10 cm delostreleckého materiálu išlo o 10 cm húfnice vz.30 v druhom prípade zrejme o dvanásť 10.5 cm húfníc vz.18 (LeFH-18) a 16 kanónov vz.35. Do vypuknutia povstania ostali všetky tieto zbrane v posádke a nebola nimi už posilnená poľná jednotka pluku na východnom Slovensku. Po vypuknutí povstania bola postavená jedna batéria 10 cm húfníc pridelená práporu Schlaichart, táto stratila jednu húfnicu ešte 29. 8. 1944, ostatné húfnice boli zanechané v okolí Žiliny. Druhá batéria 10.5 cm kanónov vz.35, podporujúca prápor Repašský, zo Žiliny ustúpila a zúčastnila sa bojov v Strečne, neskôr v rámci III. taktickej skupiny, tvoriac súčasť delostreleckej zálohy Vel. 1. čs. armády na Slovensku. Bližšie pozri: BOSÁK, P.: *Z bojových operácií na fronte SNP*. Bratislava 1979.

27 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 454, inv. č. 282. Č. 1504/Dôv.1944. 12.12.1944. *Soznam delostreleckého materiálu nachádzajúceho sa v posádke Žilina.*

28 Pplk.del. Jozef Kallu bol dlhodobo veliteľom Del. pl. 11 v Žiline a tiež na fronte u Rýchlej divízie, od 1. 7. 1944 bol veliteľom posádky Žilina a ostal ním až do konca vojny. Napriek rozkazu v apríli 1945 posádku a v nej sústredené zvyšky domobraneckých útvarov neevakuoval do Protektorátu Čechy a Morava, naopak jednotky sa v podstate s príchodom frontu rozpadli. Dokonca niektorí dôstojníci Domobrany a Slovenskej pracovnej služby v Žiline plánovali násilné prevzatie posádky od nemeckej armády a pomoc postupujúcemu frontu. Z rôznych dôvodov plán ostal v teoretickej rovine a je dokonca možné, že plán je produktom až povojnového obdobia a snahy očistiť sa pred ľudovým súdom. ŠA Bratislava, f. OLS Trenčín, spis č. 69/49 (Jozef Brodányi).

29 Okrem vojenských áut zabavili nemecké jednotky v Žilinskom okrese aj pomerne veľké množstvo civilných motocyklov, osobných a nákladných áut. Niekoľko kusov si ponechalo Einsatzkommando 13, respektíve jeho Schutzpunkt a niekoľko Sonderpioniere Stab v Žiline. Zvyšok používala divízia Tatra, ako to dokazujú aj známe dobové fotografie. Asi polovicu vozidiel pluku, avšak žiadny delostrelecký traktor, odviezli koncom augusta 1944 povstalci.

30 VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, k. 425. Č. 1/Dôv.tech.1944. *Výkaz motorových vozidiel 5. 10. 1944.*

postavila jednu batériu s 10,5 cm húfnicami LeFH-18, pričom dve ďalšie sa pripravovali. Čakalo sa len na príchod delostreleckých obslúh. K 10. októbru 1944 bolo už aj päť kanónov vz.35 a 12 húfníc vz.18 zabavených Del. pl. 11 nasadených v rámci jej delostreleckých jednotiek.³¹ Domobrane boli ponechané z výzbroje pluku len 10 cm kanóny vz.35, v počte 9 kusov a 10 cm poľné húfnice vz.30 v počte 12 kusov, aj to umožnilo v priebehu septembra 1944 postaviť trojdielovú *1. cvičnú batériu Delostreleckého pluku 11*, počítanú už medzi jednotky *Domobrany*.

Batéria bola pod velením npor.del. Štefana Ilovského. Ďalšie delá boli v sklade, tri húfnice vz.30 však za daných podmienok neopraviteľné, spolu s deviatimi kanónmi vz.35, ktorým zase chýbali časti podvozkov a výstroje.

Keď sa rozhodlo o znovuvybudovaní ozbrojenej moci slovenského štátu, *Domobrany*, v jej zostave sa plánovali aj dve delostrelecké jednotky. Prvou bol *Delostrelecký protiletadlový pluk* (ďalej *DPLP*), ktorý vznikol z jednotiek pôvodného *DPLP* a novo formovaný delostrelecký oddiel *Domobrany*. Ten, respektíve jeho jednotky, vznikali postupne od septembra 1944 až do januára 1945 a jeho úplné sformovanie zrejme nebolo nikdy ukončené.

Podľa plánu na znovuvybudovanie brannej moci sa v zostave plánoval jeden delostrelecký oddiel. Jeho zostavu mala tvoriť štábná batéria s pomocnou a spojovacou čatou a štyri štvordielové batérie. Prvá hipomobilná s 10 cm kanónmi, druhá hipomobilná s 10 cm húfnicami vz.14/19, tretia hipomobilná s 15 cm húfnicami vz.25 a štvrtá motorizovaná s 10.5 cm kanónmi vz.35.³² V prípade 1. batérie išlo pravdepodobne o 10 cm húfnice vz.30, keďže slovenská armáda 10 cm kanóny vo svojej výzbroji nemala. Tento plán bol nakoniec realizovaný, avšak s inou výzbrojou jednotlivých batérií.

Prvá domobranecská batéria bola postavená z materiálu *Delostreleckého pluku 11* v Žiline. Z cvičnej batérie bolo vyčlenené mužstvo a materiál na postavenie *1. motorizovanej batérie* a zvyšok cvičnej batérie premenili na náhradnú batériu *Domobrany*, ktorej velil npor.del. Alojz Vojček. Táto ostala dislokovaná v Žiline. Z techniky mala náhradná batéria k dispozícii len jednu motorku a jedno osobné auto.³³ Bola teda nepohyblivá a nebojaschopná, bez ťažných vozidiel mohli vojaci s delami cvičiť len v kasárňach.

Po vzniku 1. bat. (mot.), ktorej velil npor.del. Štefan Ilovský, bola táto podriadená nemeckým jednotkám, konkrétne *Panzer-Division „Tatra“* a náhradnej batérii podliehala len po hospodárskej stránke. Batéria disponovala

31 A MSNP Banská Bystrica, f. IX, k. 6, pr. č. 80/86; VHA Bratislava, Zb. 9, a. j. 6/41. *Celkový prehľad nemeckých jednotiek k 10. októbru 1944.*

32 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 454, inv. č. 280. Č. 475.839/1/2-2 1944. *Výstavba slovenskej armády.*

33 Tamtiež, k. 428, inv. č. 223. Č. 1-Dôv./1944. 9. 10. 1944. *Novopostavená batéria-hlásenie.*

spočiatku tromi, neskôr štyrmi kusmi 10 cm ľahkej húfnice vz.30, ťahanými automobilmi Praga RV. Početný stav batérie bol jeden dôstojník, traja dôstojnícki zástupcovia, osem aspirantov, 23 poddôstojníkov a 75 vojakov. Neskôr boli pri batérii zaradený por.del. v.z. Dominik Časnocha, ako 1. dôstojník, por.del. v.z. Ján Hlubina, ako predsunutý pozorovateľ, a por.del. v.z. František Marsina, ako veliteľ čaty.

Začiatkom októbra 1944 jej na doplnenie tabuľkových stavov chýbal ešte početný materiál, ktorý požadovala 9. októbra 1944 od *Vojenskej správy*, išlo konkrétne o: dva osobné automobily (jeden veliteľský Praga AV), motocykel solo a motocykel s prívesným vozíkom, štyri nákladné autá Praga RV, tri Tatra 27a, jedno Škoda 6ST-6L, jedno Praga RN a motorizovanú poľnú kuchyňu vz.37.³⁴ K úplnému vybaveniu ďalej chýbalo 50 pušiek vz.24 s bodákmi, 16 pištolí vz.24, tri guľomety vz.26 a 60 prilieb vz.32.³⁵ Tento materiálny výkaz nám dáva pomerne presný obraz o vybavení tejto batérie, aj keď je veľmi pravdepodobné, že ním v plnom počte nedisponovala nikdy. Doplnenie batérie štvrtou húfnicou a vybavenie ťažnými vozidlami, výstrojom a rádiostanicou FuG však predsa len svedčí o prísune chýbajúceho materiálu k batérii. Počas nasadenia dostala batéria aj techniku od nemeckej armády, okrem iného to bolo jedno osobné auto Mercedes.

Už 6. októbra 1944 bola 1. bat. „Ilovský“ umiestnená v Rajeckej doline. Nasadená bola zrejme na podporu protipartizánskej akcie.³⁶ Išlo o jej prvé bojové nasadenie po ukončení jej organizovania. Išlo však zrejme len o akúsi improvizáciu, keďže batéria nemala k dispozícii dostatok motorových vozidiel, ktoré by odtiahli húfnice do palebného postavenia a zásobovali ich muníciou.

Následne bola od 20. októbra 1944 pridelená k *Panzer Division „Tatra“*.³⁷ Do Turca k divízii sa presunula 25. októbra 1944 a podporovala postup nemeckých jednotiek smerom na Banskú Bystricu. V dňoch 26. a 27. októbra 1944 zasiahla do bojov pri Čremošnom a 28. a 29. októbra 1944 pri Hornom Harmanci. Napriek technickým problémom, batéria mala len dve pojazdné

34 Malo ísť o veliteľský automobil pre veliteľa batérie, osobný automobil pre 1. dôstojníka, motocykle pre spojky, Pragy RV na ťahanie húfníc, Tatry 27a na prevoz munície, Škodu 6ST6-L na prevoz PHM, jednu Pragu RV pre ťahanie poľnej kuchyne vz.37 a Pragu RN pre kancelárske potreby.

35 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 428, inv. č. 223. Č. 1-Dôv./1944. 9. 10. 1944. *Novopostavená batéria-hlásenie*.

36 Tu prebiehali očisťovacie akcie proti zvyškom II. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika (vel. V. Žingor), ktorá Rajeckú dolinu bránila až do konca septembra 1944. SUŠKO, L.: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938-1945 Dokumente I. 2. kniha, Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava 2008, s. 235.

37 Styčným dôstojníkom Domobrany pri divízii bol stot. Jozef Kabzan. Tiež sa zúčastnil Povstania a po jeho porážke sa dostal do zajateckého tábora. Neskôr bol prijatý do Domobrany a určený styčným dôstojníkom. Od 30. decembra 1944 bol styčným dôstojníkom MNO pri divízii Tatra pplk.del. Ernest Badík. Neskôr bol pridelený k Pionierskej stavebnej skupine VIII.

nákladné autá, pomerne úspešne zasiahla do bojov a to aj za situácie, keď bola pod nepriateľskou paľbou. Okrem dôstojníkov sa vyznamenali vodiči, automechanik a príslušníci spojovacieho družstva batérie. Jeden z nich dokonca zajaľ dvoch povstaleckých vojakov. Príslušníci batérie v bojoch preukázali svoje schopnosti, za čo boli neskôr dvanásť dôstojníci a vojaci aj vyznamenaní, ako napríklad čtk. v. zál. Ján Urda, veliteľ spojovacieho družstva, či strel. Rudolf Hanuliak.³⁸

Po porážke povstania bola batéria s krycím menom *Tatra - Dubeň* nasadená v Hájnikoch (dnes Sliač) pri Zvolene ako zaistovacia jednotka, avšak v rámci delostreleckého oddielu *divízie Tatra* pod velením Hauptmanna Engelmanna. Veliteľ batérie v snahe dostať svoju jednotku z aktívneho nasadenia žiadal stiahnutie batérie do domovskej posádky v Žiline a jej nahradenie, respektíve vystriedanie inou batériou.³⁹

Koncom novembra 1944 bolo preto navrhnuté npor.del. Štefanom Ilovským, a podporené veliteľstvom *divízie Tatra*, postavenie 2. bat. (mot.) pod velením npor.del. Alojza Vojčeka, pre ktorú bolo už v Žiline k dispozícii vycvičené mužstvo, rovnako ako štyri 10 cm húfnice vz.30. Autospráva MNO mala pre ňu od nemeckých okupačných jednotiek uvoľnené štyri nákladné autá Tatra 27a a štyri delostrelecké pásové traktory Praga T IV, opravované práve v augmentačných skladoch *DPLP* v Hlohovci.⁴⁰ Reálne podľa všetkého postavená nebola a fungovala ďalej ako náhradná batéria *Domobrany*.

V priebehu decembra 1944 došlo k postaveniu ďalších troch delostreleckých batérií. Napriek plánu postaviť druhú batériu tiež ako motorizovanú, všetky novopostavené batérie boli hipomobilné. Nemci požadovali postaviť dve *Stellungs-Baterie* (velitelia: npor.del. Miroslav Mikulka⁴¹ a npor.del. Ernest Hamar⁴²), pre ktoré 22. decembra 1944 uvoľnili z koristi osem kusov 10 cm ľahkých húfníc vz.14/19 a potrebný počet koní a postrojov. Mužstvo,

38 Príslušníci batérie dostali v decembri 1944 spolu dvanásť Vojenných víťazných krížov 5. triedy s mečmi, 7. triedy s mečmi a 7. triedy bez mečov. Neskôr 9. 1. 1945 dostal jeden príslušník malú bronzovú medailu. VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 497. Č. 481456/Dôv.1a 1944; ŠA Bytča, pobočka Žilina, f. Okresný úrad Veľká Bytča. D1 7/1945, HV-CPO. Rozkazy, dôverný rozkaz HV-CPO č. 4, 22. 1. 1945.

39 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 428, inv. č. 223. Č. 480145/Dôv.1b.1944. Návrh na postavenie 2. batérie *Domobrany*. 29. 11. 1944.

40 Tamtiež.

41 Npor.del. M. Mikulka bol príslušník Del. pl. 1, k 1. novembu 1944 pôsobil v posádke Žilina ako 1. dôstojník Pionierskej pracovnej roty 1.

42 Npor.del. E. Hamar bol dôstojníkom Del. pl. 2. Pred Povstaním pridelený na PV Bratislava. 14. septembra 1944 sa stal pobočníkom veliteľa Civilnej protiletadlovej obrany mjr.kanc. J. Záborského. Na konci decembra pridelený k delostreleckému oddielu ako veliteľ batérie. Je zaujímavé, že ešte 11. januára 1945 podpísal posledné rozkazy HV-CPO. ŠA Bytča, pobočka Žilina, f. Okresný úrad Veľká Bytča. D1 7-1945, HV-CPO-rozkazy.

v počte 80 vojakov na batériu, malo byť presunuté do Trnavy, kde malo dôjsť k faktickému postaveniu. Mužstvo mal dodať *Pracovný zbor MNO*, malo teda ísť o vojakov vrátených zo zajatia v Nemecku. Do Trnavy sa vlakom presunul zo skladu v Nemšovej aj delostrelecký materiál. Ďalší vybavenie, ako výstroj, zámernú buzolu vz.15 a súpravy poľných telefónov mala batériám dodať z prebytočného materiálu 1. batéria. Ďalší optický materiál mali dostať priamo od výrobcu firmy K. P. Goerz Bratislava.

Jedna z batérií sa mala presunúť do postavenia a nahlásiť bojovú pripravenosť k 24. decembru 1944, druhá k 1. januáru 1945.⁴³ Obe mali podliehať *Panzer Division „Tatra“*, spolu s 1. bat. (mot.) tvorili oddiel podriadený divízii *Tatra* ako *Artillerie Abteilung (Slow.)*.⁴⁴ Po hospodárskej stránke boli hipomobilné batérie pričlenené k *Hospodárskej správe Vojenského ústavu pre choroby pľúcne* v Trnave.⁴⁵ Termín bojovej pripravenosti sa o niekoľko dní omeškal, minimálne v prípade 3. batérie.

Ďalšia delostrelecká jednotka *Domobrany*, ktorá bola v januári 1945 postavená, bola batéria horských kanónov podriadená veliteľovi *Festung Pressburg* Oberstovi Conradovi von Ohlenovi.⁴⁶ Jej postavenie nebolo jednoduché, pôvodne ju Nemci plánovali ako trojdelovú, následne ale pre ňu uvoľnili štyri 7.5 cm horské kanóny vz.15. Dva boli k dispozícii hneď v priestoroch bývalého vojenského múzea v Bratislave, po dva ďalšie museli ísť ich

43 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 512, inv. č. 358. *Rozkaz nemeckého veliteľa na Slovensku odd. 1c. č. 6289/44 z. 23. 12. 1944.*

44 V januári 1945 bola Panzer-Division „Tatra“ premenovaná na Panzer-Feld-Ausbildungs-Division „Tatra“, o niečo neskôr, 21. februára 1945 na 232. Panzer-Division „Tatra“. Jej zloženie bolo nasledovné: Štáb s štábnou-spríevodnou rotou, v nej začlenená prieskumná čata Späh-/SPW-Zug, Granátnický pluk, Pz.-Gren.Rgt (mot.) 101 (I., II. prapor po štyri strelecké a jednej ťažkej rote), ťažká pechotná rota schw. Inf. Gesch. Kp. (s.IG 15 cm/mot. Zug), Pz. Gren. Rgt. (mot.) 102 (I., II. ako Rgt. 101), zmiešaný tankový oddiel gem. Pz. Abt. Tatra (zwei gem. Pz. Kpn. (Pz.Kpfw. III/IV), protitanková rota s. Pz. Jg. Kp. Tatra (s.PAK (mot.Z), 10 ks StuG-40), delostrelecký oddiel Art. Abt. (mot.) Tatra (drei le. FH. Bttrn. (slow.) Art. Abt.), protiletadlová batéria Flak-Batterie Tatra (4 ks 8,8 cm Flak), ženijné rotý 1. u. 2. Pi. Kp. (mot.), spojovacia rota Pz. Nachr. Kp. (mot.) a divízne zásobovacie jednotky, Div. Vers. Kp. (mot.). K 15. marcu 1945 už mala len jeden tank Pz. IV a jedno útočné delo StuG-40. STOVES, R.: *Die gepanzerten und motorisierten deutschen Großverbände 1939-1945*. Wölfersheim-Berstadt 1994, s. 336; JENTZ, L. T.: *Panzer Truppen 2*. Atglen 1996, s. 233 a 247.

45 VHA Bratislava, f. MNO taj. 1944, k. 24, inv. č. 89. Č. 71.859/Taj.4/a. 1944. *Postavenie delostreleckého oddielu-nariadenie. 22. 12. 1944.*

46 Okrem tejto batérie bolo pre Wehrmacht k 9. januáru 1945 v Bratislave z delostreleckých zbraní k dispozícii 36 ks 15.2cm K.H. (r), ďalších 18 bolo na ceste, rovnako ako 6 ks 7.5cm F.K. (f), 6 ks 10.5cm K. (f) a 6 ks 10.5cm Le.F.H. (j). Zatiaľ nebolo dodaných 6 ks 8cm F.K. (t). Na protitankovú obranu bolo určených 49 ks 4.5cm PaK (r), 40 ks 5cm PaK 38. Tiež bolo prisľúbené dodanie 100 ks 3.7cm PaK 36/37. Z pechotných zbraní bolo v štádiu dodávky 200 guľometov českej výroby a zatiaľ nedodaných ostávalo 25 ks ťažkých a 100 ks ľahkých 5cm mínometov. A MSNP, f. Pozostalost' J. Šolca, k. 9/3, pr. č. S11/89. *Situčné hlásenia o partizánskych skupinách na Slovensku z januára 1945, Večerné hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku z 8. 1. 1945.*

obsluhy autom do Trenčína.⁴⁷ Na tento účel dostala od *Zborového autoparku* tri nákladné a jedno osobné auto. Veliteľom batérie bol určený npor.del. Július Hölbling a mužstvo bolo pridelené od *Pešieho pluku 1 Domobrany* z Bratislavy a k jeho hospodárskej správe bola batéria „Hölbling“ aj pričlenená.⁴⁸

V zhruba rovnakom čase, v priebehu konca decembra 1944 a januára 1945, vznikol podľa nariadenia *MNO* čís. 71.851/Taj. 1/b. 1944 aj delostrelecký oddiel *Domobrany*, ktorému velil pplk.del. Vsevolod Milodanovič a jeho zástupcom bol stot.del. Jozef Sedláček.⁴⁹ Oddiel sa skladal z veliteľstva, štábnej batérie a *1. batérie (mot.)*, umiestnených domovsky v Trnave. Dve ďalšie hipomobilné batérie boli umiestnené v Seredi a v Senci.⁵⁰ V tomto prípade ide o delostrelecké batérie podriadené nemeckým jednotkám. Batéria horských kanónov, teda *4. batéria* oddielu bola umiestnená v Bratislave. V januári 1945 mala vzniknúť ešte polbatéria 10 cm húfnic vz.14/19.⁵¹ V zostave oddielu pravdepodobne naďalej pôsobila aj náhradná batéria. Celý oddiel mal približne 400 dôstojníkov a vojakov.

Otázku nedostatočnej motorizácie delostreleckého oddielu riešila autospráva *MNO* v januári 1945. Nakúpila od *Zväzu hospodárskych družstiev* pre delostrelecký oddiel päť kusov poľnohospodárskych kolesových traktorov Hürliman-Saurer-Diesel 27/65 a dva Hürliman-Saurer-Diesel 15/40. Dodacia lehota už k prevzatiu pripravených traktorov bola 15. január 1945,

47 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 512, inv. č. 358. *Rozkaz nemeckého veliteľa na Slovensku odd. 1c. č. 6289/44 z. 23. 12. 1944.*

48 VHA Bratislava, f. MNO taj. 1944, k. 24, inv. č. 89. Č. 71.859/Taj.4/a. 1944. *Postavenie delostreleckého oddielu-nariadenie. 22. 12. 1944.*

Npor.del. Július Hölbling bol, ako spojovací dôstojník, príslušníkom Delostreleckého oddielu II/12 (vel. stot.del. J. Paloščák), nasadeného u poľnej armády na východnom Slovensku. Po jej odzbrojení sa prihlásil na posádkovom veliteľstve v Prešove a bol zaradený do Pešieho pluku 2 Domobrany, následne preradený k delostreleckému oddielu.

49 Pplk.del. V. Milodanovič bol ruský emigrant slúžiaci v československej a následne slovenskej armáde vo viacerých funkciách, naposledy pred povstaním bol veliteľom tábora pre ukrajinských utečencov vo VT Lešť.

Stot.del. J. Sedláček bol pred Povstaním príslušníkom Del. pl. 11, s ktorým ako veliteľ I/11. oddielu odišiel k Malárovej poľnej armáde. Následne bol zaradený do Pešieho pluku 2 Domobrany a v decembri 1944 do delostreleckého oddielu. KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, s. 161; pozri tiež: ŠMIGEL, M. - MIČKO, P.: *Evakuácia v znamení úteku*. Banská Bystrica 2006, s. 25.

50 A MSNP, f. Pozostalosť J. Šolca, k. 11, pr. č. S216/86 (Domobrany); KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, s. 199-201; ŠKULTĚTY, J.: *Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944–apríl 1945)*. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. Sborník príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938-1945. Bratislava 1965, s. 551; BYSTRICKÝ, J.: *Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*. In: Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. Bratislava 2006, s. 20.

51 KLIMENT, CH. K.: *Slovenská armáda 1939-1945*, s. 40.

ich evidenčné čísla však nie sú známe. Traktory mali byť použité priamo na ťahanie diel a tiež na ich zásobovanie muníciou v palebnom postavení.⁵²

Počas bojov pri Tekove, 10. januára 1945, bola na likvidáciu sovietskeho predmostia na Hrone nasadená aj rota *Domobrany* zosilnená ťažkými zbraňami. Už od 20. decembra 1944 tu bola nasadená 7/1. *pešia rota*, ktorá sa však pod náporom do konca roka rozpadla. Rovnako nasadená *motorizovaná batéria „Ilovský“* sa bojov zúčastnila v rámci jednotiek 232. *Panzer Division „Tatra“*.⁵³ V priebehu januára 1945 však bola batéria prevelená späť k oddielu do Trnavy.⁵⁴

2. marca 1945 prebiehalo veľké cvičenie *Domobrany* a *HG* v priestore Trnavy a Senca. Okrem *Poľného práporu HG*, veliteľ kpt. Tichomír Javor, sa ho preukázateľne zúčastnila 1. batéria a aj 2. a 3. batéria delostreleckého oddielu. Cvičeniu bol pomerne veľký priestor venovaný aj v tlači, ako *Nový svet* či *Domobrana*.⁵⁵

Nemeckým rozkazom bol 17. marca 1945 delostrelecký oddiel *Domobrany*, okrem 4. batérie, podriadený po pracovnej stránke *Kampfgruppe „Dehm“*, čo bola pravdepodobne časť *divízie Tatra*. 4. batéria Hölbling v Bratislave ostala naďalej podriadená veliteľovi pevnosti *Festung Pressburg* Oberstovi Conradovi von Ohlen.⁵⁶

Po mobilizácii dostal delostrelecký oddiel 300 nováčikov odvodového ročníka 1944, ktorí mali prezenčnú službu nastúpiť 5. marca 1945.⁵⁷ Na ich výcvik však nemal dostatočné prostriedky. Preto bolo rozhodnuté odoslať ich na výcvik do Nemecka. 23. marca 1945 bola časť vojakov a dôstojníkov oddielu, pod velením por.del. Hlubinu a por.del. Jozefa Dobiáša vlakovým transportom presunutá do mesta Wels v severnom Rakúsku.⁵⁸ Tam mali absolvovať zdokonaľovací výcvik, pravdepodobne u *Artillerie Ersatz und Ausbildung Abteilung II./262*.⁵⁹ Okrem pešieho výcviku a strážnej služby

52 VHA Bratislava, f. MNO dôv. 1944, k. 426. Obj. č. 584.444/II/10-1944.

53 BYSTRICKÝ, J.: *Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*, s. 19.

54 KLIMENT, CH., K.: *Slovenská armáda 1939-1945*, s. 40.

55 KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, s. 182.

56 ŠKULTÉTY, J.: *Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945)*, s. 569-570; BYSTRICKÝ, J.: *Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*, s. 20-21.

57 ŠKULTÉTY, J.: *Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*, s. 557.

58 HUPKO, D.: *Denník príslušníka Domobrany Vendelína Krajčoviča (22. marca – 5. mája 1945)*, s. 177-216; KLIMENT, CH., K.: *Slovenská armáda 1939-1945*, s. 40.

Por.del. Jozef Dobiáš bol príslušníkom Delostreleckého pluku 1. V priebehu októbra 1944 pôsobil v rámci Pešieho pluku 21 u 1. technickej divízie v Maďarsku.

59 V meste bolo v roku 1945 dislokovaných viacero delostreleckých plukov a oddielov, len tento však bol výcvikový. Dostupné na: www.lexikon-der-wehrmacht.de.

absolvovali praktický výcvik aj na delostreleckom materiáli. O aký materiál išlo, nie je celkom jasné, pravdepodobne to ale boli koristné kanóny 12 cm F. K. 370 (b).⁶⁰ Výcvik trval v rôznej intenzite, až do príchodu americkej armády 5. mája 1945.

Koncom marca 1945 sa 232. *Panzer Division* „Tatra“ nachádzala v priestore Trnava – Senica. Delostrelecký oddiel *Domobrany*, respektíve jeho veliteľstvo a jednotky, ktoré sa nachádzali v Trnave, museli z posádky pred postupujúcim frontom evakuovať sa smerom na západ. Do Trnavy totiž 1. apríla 1945 prenikli sovietske jednotky. Počas ústupu z Trnavy smerom na Záhorie bol oddiel zaskočený pri Smoleniciach jednotkami sovietskej armády a časť jeho príslušníkov zajatá.⁶¹ Posledných bojov sa delostrelci *Domobrany*, respektíve *I. bat. (mot.)*, mali údajne zúčastniť počas ústupu v dňoch 1. – 13. apríla 1945 na západnom Slovensku, pravdepodobne v priestore Malaciek. V bojoch pri Smoleniciach sa na riadení delostreleckej paľby nemeckých jednotiek do priestoru cesty Smolenice - Plavecký Peter podieľal aj por. del. Anton Mikula.⁶² V priestore Malaciek sa jednotky *Domobrany* nasadené do bojov v podstate rozpadli.⁶³

Počas ústupu na Záhorí sa väčšina jednotiek slovenskej armády rozpadla, vojaci odišli domov. Na Moravu a do Rakúska evakuoval len zlomok útvarov *Domobrany*. Podrobnejšie údaje o zvyškoch delostreleckého oddielu nám chýbajú no pravdepodobne nebol v tomto výnimkou a ani on v organizovanej podobe Slovensko neopustil. Počas ústupu zanechal na trase aj svoju výzbroj a automobilovú techniku.

Slovenská vláda a nemecké okupačné jednotky pri budovaní novej armády – *Domobrany* narážali na značné ťažkosti. Na jednej strane chýbal materiál na budovanie jednotiek a Nemci ho napriek možnostiam odmietali dodať. Na druhej strane nebol ani dostatok dôvery voči slovenskému personálu, ani jeho ochota významnejšie zasiahnuť do bojov na strane nemeckých jednotiek. Materiálne si tak jednotky *Domobrany* museli vystačiť s tým málom, čo mali k dispozícii, ojedinele doplneným z nemeckých dodávok. Personálna výstavba narážala rovnako na ťažkosti. Na vybudovanie poslúžili vojaci a dôstojníci z troch zdrojov. Tí, ktorí ostali z rôznych dôvodov na území pod

60 Vo vyššie uvedených spomienkach sa píše „...o dele kaliber f, vzor 120 Ko“, keďže takýto typ dela neexistoval pôjde zrejme o pôvodne belgický cannon de 120 L m-31 (Bofors), ukoristený v roku 1940 Wehrmachtom označovaný ako 12 cm Feld Kanone 370 (b) a následne používaný na výcvikové účely.

61 KOLLÁR, P.: *Koniec slovenskej armády*. In: Slovensko a koniec 2. svetovej vojny, s. 315.

62 A MSNP Banská Bystrica, Súdne spisy Edellweis-nezariadené. Kaniok, M.: *Aj v pekle potrebuješ priateľa*. rkp., s. 578.

Por.del. A. Mikula bol bratom známeho ľudáckeho exilového aktivistu Jozefa Mikulu.

63 KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*, s. 162-163; JAKL, T.: *Květen 1945 v českých zemích: Pozemní operace vojsk osy a spojenců*, s. 107.

„správou“ vlády v Bratislave, tí, ktorí sa k útvarom dostali od poľnej armády po jej odzbrojení priamo alebo cez internáciu v Nemecku a nakoniec tí, ktorí sa k týmto vládnym jednotkám (z rôznych dôvodov) prihlásili po skončení svojej činnosti v rámci povstaleckej *1. čs. armády na Slovensku*. Všetkých poväčšine k službe v *Domobrane* motivovalo zabezpečenie vlastnej existencie a života svojich rodín počas posledných mesiacov vojny. Len pár jedincov bolo plne oddaných vláde v Bratislave. Aj tu by sme našli viacero jedincov, ktorých lojalita nebola výsledkom presvedčenia, skôr strachu. Typickým príkladom je veliteľ *Delostreleckého oddielu* pplk.del. Vsevolod Milodanovič. Už z jeho predchádzajúceho pôsobenia ako bielogvardejca na východnom fronte v rámci Rýchlej divízie je zrejmé, že okrem ideologických dôvodov hral uňho úlohu aj strach zo zaobchádzania v sovietskom zajatí.⁶⁴

Nasadenie delostreleckého oddielu *Domobrany*, na rozdiel od protitladových delostrelcov, nebolo veľmi aktívne. Limity v podobe nemeckých zámerov, materiálneho a personálneho vybavenia sa v danej dobe nedali prekročiť. Napriek tomu sa časť týchto jednotiek aktívne zúčastnila boja proti povstalcom a sovietskej armáde. Ide tak o jednu z mála jednotiek *Domobrany*, ktoré boli vyzbrojené a aj skutočne do bojov, aj keď v pomerne malom rozsahu, na strane Wehrmachtu a Waffen-SS v rokoch 1944 - 1945 zasiahli.

SUMMARY

To the personal and organisational structure of Home Defence artillery

New military forces of Slovak Republic – Home Defence started to be created from remains of Slovak army in September 1944. Former units were gradually liquidated (this process lasted several months) and they were included to new army – Home Defence. At the end of 1944 also the unit of field artillery was created as part of Home Defence. The unit was one of few formations of Home Defence active in combat. Embattlement of artillery unit of Home Defence was not very active. In that time it was not possible to go over limits of German intentions and material and personal limits. At the end of October 1944 and in following months also some officers, who served during the Uprising in artillery units of the 1st Czechoslovak Army in Slovakia, appeared in Home Defence units. The collaboration (one of the dimensions of the resistance in Slovakia) was manifested here. In many cases it was only simple effort to survive. In spite of the limits, part of those artillery units actively participated in fights against the insurgents and Soviet army.

⁶⁴ LACKO, M.: *Denníky a spomienky vojakov z východného frontu 1941-1944. (Ján Ščibran – Spojárom v 1. pešej divízii)*. Trnava 2006, s. 82-84.

VII. OSOBNOSTI

FERDINAND ČATLOŠ V PERIMETRI KOLABORÁCIE A ODBOJA

JÁN STANISLAV

O naliehavosti vedecky objektívne skúmať podiel osobností na vývoji slovenskej spoločnosti v rokoch 2. svetovej vojny a zhodnotiť ich činnosť v podstatných príčinných vojenskopolitických a spoločenských súvislostiach dnes už nemožno vôbec pochybovať. Dvojnásobne to platí o významných činiteľoch, ktorí zastávali dôležité vládne posty. V našom prípade ide o gen. F. Čatloša, ministra národnej obrany a hlavného veliteľa slovenskej armády v r. 1939-1944.

Prvým slovenským historikom, ktorý sa pokúsil o syntetické zvládnutie témy a objektívne „vygravírovať“ obraz o tejto vojenskej štátnickej osobnosti a prostredníctvom nej vypovedať aj o slovenskom vojenskom a politickom myslení a praktickom konaní najmä v zlomových rokoch 1939-44 bol Václav Štefanský. Jeho pokus o biografiu gen. F. Čatloša z r. 1998 možno považovať za prvolezectvo v slovenskej historiografii, pretože ostatní autori sa o gen. Čatloša zaujímali iba okrajovo, resp. sekundárne či pridružené pri spracovaní iných relevantných tém.

Štefanský charakterizoval tohto vojenského experta a jeho najdôležitejšie obdobie života (obdobie 2. svetovej vojny) takto: *„Čatloš bol spočiatku vďačný A. Hitlerovi a Veľkonemeckej ríši za vytvorenie Slovenského štátu. Nikdy sa však nestotožnil s filozofiou národného socializmu. Čatloš nevstúpil ako jediný člen vlády do HSLS a armádu sa usiloval uchrániť od bezprostredných politických tlakov. Vojenským osobám v činnnej službe dokonca zakázal členstvo v HSLS. V armáde sa mu tak podarilo udržať relatívne autonómny vývoj*

*a zamedziť, aby armádu ovládla HG podobne ako Wehrmacht predstavitelia SS. Od roku 1942 sa začal postupne odkláňať (pochopiteľne neoficiálne) od spojenectva s nacistickým Nemeckom a zamýšľal sa nad úlohou slovenskej armády v závere vojny tak, aby Slovensko z nej vyšlo s minimálnymi ľudskými a materiálnymi stratami a aby sa pritom zachovala slovenská štátnosť. To bolo jadro jeho filozofie. Jeho plán protinemeckého vystúpenia sa však nerealizoval nielen pre predčasné vypuknutie SNP, ale aj pre zásadný odpor exilovej vlády v Londýne. Na škodu veci sa Čatlošova odbornosť a autorita v armáde nevyužila.*¹

Táto charakteristika je v mnohom pozoruhodne výstižná, i keď nie je komplexná z aspektu Čatlošovho konania na poli kolaborácie a jeho rezistenčných aktivít, ktoré sú predmetom môjho vystúpenia.

Dňa 18. októbra 1938, t.j. 12 dní po vyhlásení slovenskej autonómie dostal náčelník štábu 8. divízie pplk. gšt. F. Čatloš od arm. gen. L. Krejčího, náčelníka hlavného štábu čs. MNO d'alekopis, ktorým ho poveril plniť funkciu prednostu vojenskej kabinetnej kancelárie pri slovenskej autonómnej vláde.² Ináč povedané, určil ho „za svojho zástupcu u hlavného veliteľa operujúcich armád pri novozriadenej slovenskej autonómnej vláde“. Prečo nevyslal gen. Krejčí na Slovensko jediného slovenského generála v čs. armáde R. Viesta je dodnes neobjasnenou skutočnosťou. Predseda autonómnej vlády J. Tiso prijal Čatloša 21. októbra a vzápätí ho vyslal do Kremnice k hlavnému veliteľovi slovenskej operujúcej armády gen. L. Prchalovi, aby mu osobne tlmočil želanie autonómnej vlády nepripustiť stav, aby pri demobilizácii mužstva utrpela pevnosť obrany územia Slovenska proti Maďarom, pretože „slovenská vláda nepripustí v nijakých okolnostiach oklieštenie Slovenska.“³

Od 19. októbra 1938 do 14. marca 1939 sa Čatloš zasadil za riešenie slovenskej otázky v čs. armáde. Domáhal sa pražského MNO, aby umožnilo vytvoriť samostatné slovenské jednotky, aby súhlasilo s presunom slovenských dôstojníkov a mužstva z Čiech a Moravy na Slovensko a aby došlo k povýšeniu viacerých slovenských dôstojníkov.⁴ Vojenské i osobnostné kvality Čatloša, ktorý za 20 rokov vojenskej služby v čs. armáde dosiahol len tri hodnostné postupy, hoci absolvoval *Vysokú školu váleční* v Prahe s výborným prospechom, reálne signalizovali nenaplnenosť Čatlošových vojenských ambícií. Tento kvalitný vojenský expert a uvedomelý slovenský inteligent

1 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*. Bratislava 1998, s. 79.

2 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Spomienky F. Čatloša, príj. č. 98992/60. *Autentický úvod slovenskej brannosti*. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944, s. 9.

3 Tamtiež, príj. č. 98992/60.

4 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*. In: Armáda v obrane a práci, s. 48.

mal už svoje trpké skúsenosti z čias rakúsko-uhorskej monarchie, keď ho úrady prenasledovali a vylučovali zo škôl za jeho národné prejavy. Čatloš ako legionár bojoval za vytvorenie štátneho útvaru Čechov a Slovákov. Ani prvá ČSR nesplnila jeho národné nádeje, ani osobné ambície. Odmietal prejav čechoslovakizmu v armáde ako nástroja štátnosti. Ťažko sa zmieroval so spravodajským pozadím zmrazenia svojho vojenského postupu, s podstatnými príčinami malého zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore v čs. armáde i s riešením slovenskej otázky v 20. a 30. rokoch 20. storočia v čs. armáde.⁵

Voľby do slovenského snemu (18. decembra 1938) potvrdili, že autonómia Slovenska nie je prechodného rázu, ale trvalým javom v pomníchovskej Česko-Slovenskej republike. Gen. A. Eliáš a jeho najbližší spolupracovníci koncom decembra 1938 vyhodnotili túto skutočnosť a dospeli k záveru, že radikálny prúd v *HSEŠ* v konečnom ťažení napokon Slovensko odtrhne od Čech a Moravy a jeho čelní predstavitelia vyhlásia samostatnosť Slovenska. Vyhlásenie volieb odštartovalo teda tichú prípravu mimoriadneho čs. vojenského zákroku na Slovensku.⁶

Po osobnom stretnutí gen. A. Eliáša s gen. B. Homolom v B. Bystrici, veliteľom *VII. zboru*, tento vyhlásil 9. marca 1939 stanné právo na Slovensku. Bol to posledný pokus ústrednej pražskej vlády vojensky udržať Slovensko v *druhej Česko-Slovenskej republike*. Po tomto vojenskom zásahu prezident E. Hácha zosadil Tisu z kresla predsedu autonómnej vlády a pozbavil aj členov jeho vládneho kabinetu (Pružinského, Ďurčanského a Vanču) funkcií. Novým predsedom slovenskej vlády sa na pár dní stal K. Sidor, ktorý 13. marca 1939 požiadal predsedu ústrednej pražskej vlády R. Berana, aby „*v záujme zabezpečenia osobnej istoty ľudských životov i vojenskej bezpečnosti Slovenska*“ okamžite pridelených poverencov slovenskej vlády k vyšším vojenským veliteľstvám. Konkrétne išlo o to, aby ku *Krajinskému vojenskému veliteľstvu* v Bratislave bol pridelený pplk. gšt. F. Čatloš, k veliteľstvu *V. zboru* v Trenčíne mjr. gšt. Š. Jurech, k *VI. zboru* v Spiš. Novej Vsi pplk. gšt. A. Malár, k veliteľstvu *VII. zboru* v B. Bystrici mjr. J. Imro, k veliteľstvu *IX. divízie* v Bratislave mjr. L. Bodický (k veliteľstvu troch rýchlych divízií v Bratislave škpt. B. Dúbravec), k veliteľstvu *X. divízie* v B. Bystrici škpt. M. Markus, k veliteľstvu *XI. divízie* v Spiš. Novej Vsi mjr. P. Kuna, k veliteľstvu *XV. divízie* v Trenčíne škpt. J. M. Kristín, k veliteľstvu *XVI. divízie* v Ružomberku mjr. J. Turanec a k veliteľstvu *XVII. divízie* v Prešove mjr. M. Širica.⁷

5 ŠOLC, J.: *Niekoľko slov z histórie slovenského štátu*. In: Protifašistický bojovník, r. 1966, č. 3.

6 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. F. Čatloša, k. 6.

7 Tamtiež; pozri tiež: Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica, f. XV, príř. č. A 80/2005. *Výhláška stanného práva z 9. 3. 1939*; SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*. Bratislava 1991, s. 145.

Tento Sidorov taktický ťah s predurčením jednotlivých slovenských dôstojníkov k vyšším jednotkám sa ukázal ako vojenská predvídavosť, keďže 14. marca 1939 bol vyhlásený *Slovenský štát* a od tohto dňa sa začala budovať aj slovenská armáda a boli k dispozícii aj vhodní kvalifikovaní vojenský odborníci.

Keď J. Tiso po vyhlásení *Slovenského štátu* začal zostavovať vládu, ktorú možno označiť ako vládu ľudáckeho streda, ponúkol na základe návrhu škpt. J. M. Kristína, odkonzultovaného K. Murgašom, náčelníkom štábu *Hlavného veliteľstva HG*, a nemeckým agentom Karbusom, funkciu ministra národnej obrany nie ľudáckemu vojenskému odborníkovi – radikálovi Štefanovi Haššíkovi, ale bývalému ruskému legionárovi – národniarovi a evanjelikovi pplk. gšt. F. Čatlošovi, keďže nemecká strana potrebovala mať na vedenie a velenie slovenskej armády kvalifikovaného experta, aktívneho dôstojníka – odborníka, a to zavážilo najviac.⁸

V súvislosti s vyhlásením slovenskej samostatnosti je rozhodne pozoruhodné, ako sám Čatloš chápal svoju úlohu verejného činiteľa na časovej priamke pružne plánovaného pôsobenia i prispôsobovania sa: „*Hoci mi nemecká arogancia nijako nebola po chuti, prehltol som horkú pilulku môjho legionárskeho protinemeckého postoja a stal som sa disciplinovaným článkom slovenskej samostatnosti. Mravne som si odôvodňoval svoj postup faktom: vrchol národného snaženia každého národa, t.j. samostatnosť Slovákom, dali nie Rusi, nie Česi, ale Nemci. Keď nacizmus oslabne lebo pominie, zbavíme sa aj jeho oktroja. To bola alfa i omega môjho predsavzatia pre nadiktovanú verejnú činnosť. Aby som ju mohol úspešne vykonávať, držal som sa vojenskej doktríny. Politika mi bola taktikou, ktorá sa menila a prispôbovala daným a neúprosným okolnostiam. Moje národné presvedčenie bolo stratégiou, ktorého zásady boli mi nemeniteľné.*“⁹

Ferdinand Čatloš, minister národnej obrany a hlavný veliteľ slovenskej armády, vydal 15. marca 1939 veliteľovi *VII. zboru* v B. Bystrici mjr. Imrovi rozkaz vypracovať plán zabezpečenia hraníc proti Maďarsku a veliteľovi *V. zboru* v Trenčíne mjr. gšt. Jurechovi vypracovať plán zabezpečenia hraníc proti Poľsku.¹⁰ Prostredníctvom telegrafu a rozhlasu v ten istý deň nariadil mobilizáciu 1. zálohy odvodových ročníkov 1932-1936 s príkazom nastúpiť do zbrane do najbližšej vojenskej posádky. Súčasne pplk. gšt. A. Malára, veliteľa *VI. zboru*, vymenoval za veliteľa východnej skupiny (v podstate išlo

8 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 38/67, s. 17-18; ŠOLC, J.: *Niekoľko slov z histórie slovenského štátu*.

9 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. Ferdinand Čatloš, k. 10. *Dačo zo slovenskej politickej filozofie*, s. 4.

10 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 39.

o zlúčenie stakčinskej, michalovskej a prešovskej skupiny pozemných jednotiek) a poveril ho obranou východného Slovenska s tým, že velitelia *V.* a *VI.* zboru boli povinní z vlastných prostriedkov zlučovaním neúplných útvarov sformovať poľné jednotky v prospech veliteľa východnej skupiny.¹¹

Slovenská armáda bola prakticky týždeň po svojom zrode povolaná, aby na východnom Slovensku bránila a uhájila celistvosť a slobodu Slovenského štátu proti maďarským jednotkám, ktoré sem vpadli 23. marca 1939. Velenie horthyovskej armády naplánovalo vpád práve na dobu, keď značná časť mužstva, poddôstojníkov i dôstojníkov českej národnosti bola na odchode z vojenských posádok dislokovaných na Slovensku. Maďarské velenie využilo tú skutočnosť, že v jednotlivých vojenských posádkach poklesol početný stav až na jednu tretinu, resp. že zostala k dispozícii len polovica mužstva a z nej cca 50% tvorili ešte nevycvičení nováčkovia, ktorí nastúpili základnú vojenskú službu 1. marca 1939.¹²

Vpád honvédskech jednotiek na Slovensko 23. marca, dvojdnové boje slovenských jednotiek s okupantom, ktorý svoju agresivitu zavŕšil bombardovaním Spišskej Novej Vsi, obeť bombardovania, straty slovenského letectva – to všetko v slovenskom národe a najmä v rodiacej sa slovenskej armáde vyvolalo spravodlivý hnev a rozhorčenie, prirodzený príliv a vzrast vlastenectva, pretože maďarská okupácia sa vo všeobecnosti spracovala ako pokus o obnovu svätoštefánskej koruny, ako úmysel o ujarmenie maďarským štátom.¹³

Obava z maďarskej expanzie stála nielen pri kolíske zrodu slovenskej armády, ale poslúžila aj slovenskej vojenskej a politickej reprezentácii, aby čo najskôr dobudovala vlastnú armádu. Ozbrojené vystúpenie slovenskej armády pri obrane východného Slovenska treba hodnotiť pozitívne ako spravodlivý vojenský počin. Armáda bránila svoju vlasť, existenciu národa i svoje vlastné bytie.

Hoci slovenská vláda pod nemeckým nátlakom prijala 24. marca návrh maďarskej vlády o prímerie – ono vstúpilo pre rôzne pokračujúce incidenty miestneho významu do platnosti až 26. marca 1939. Čatlošovo *MNO* nariaďovalo 1. apríla demobilizáciu a 8. apríla zrušilo všetky mimoriadne opatrenia, ktorým predchádzal podpis nemeckou stranou vynútenej dohody v Budapešti zo 4. apríla, na základe ktorej Slovensko stratilo 74 obcí a viac ako 40 000 obyvateľov.¹⁴

11 ŠOLC, J.: *Niekoľko slov z histórie slovenského štátu*.

12 A MSNP Banská Bystrica, F XII, príř. č. S 118/86, s. 35. Škultéty, J.: *Štatistický pohľad do vojenskej minulosti Slovenska*.

13 NOVOTNÝ, E.: *Naša armáda*. In: Slovenské vojsko, r. 1941, č. 6; *Bomby nad Spišskou Novou Vsou*. In: Slovenské krídla, r. 1941, č. 7; KORČEK, F.: *Z krvi vyrástla sloboda a život*. In: tamtiež.

14 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 40.

V súvislosti s maďarskou expanziou na východné Slovensko, presnejšie niekoľko hodín po vpáde horthyovských jednotiek, vstupuje 23. marca do platnosti *Zmluva o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom* (podpísaná 18. marca vo Viedni a 23. marca v Berlíne). Jeden z článkov zmluvy jednoznačne dimenzoval ochranný pomer: „*Nemecká ríša preberá ochranu nad politickou nezávislosťou Slovenského štátu a nad integritou jeho územia.*“¹⁵

Na uskutočnenie ochrany si Nemecká ríša vyhradila právo pre svoju brannú moc, že v ochrannom pásme, „*ktoré je na západe ohraničené hranicou Slovenského štátu a na východe všeobecnou čiarou východného okraja Malých Karpát, východného okraja Bielych Karpát a východného okraja pohoria Javorníkov, môže kedykoľvek zriaďovať objekty a držať ich obsadené silou, ktorú pokladá za potrebnú.*“¹⁶ Zmluvu, ktorá mala platnosť na dobu 25 rokov, za nemeckú stranu podpísal Joachim von Ribbentrop, za slovenskú vládu J. Tiso, V. Tuka a F. Ďurčanský. V zmluve sa slovenská vláda zaviazala, že bude primerane dohodnutému ochrannému pomeru „*viest svoju zahraničnú politiku v úzkej zhode s nemeckou vládou, ako aj organizovať ozbrojené vojenské sily v tesnej spolupráci a v zhode s nemeckou brannou mocou.*“¹⁷

Tento článok ochranej zmluvy jednoznačne predpokladal, že aj slovenská armáda by sa mala budovať podľa vzoru nemeckého *Wehrmachtu* a jednotiek *SS zbraní*, t.j. ako totalitná fašistická armáda, čo bolo v diametrálnom rozpore s kresťanskou morálkou naprostej väčšiny príslušníkov slovenskej armády. Tento zmluvne programovaný plán glajchšaltácie sa konzekventne nikdy nezrealizoval, hoci upevnenie a budovanie *Slovenského štátu* a jeho orgánov sa dialo aj pod dohľadom nacistov a bolo výrazne spojené s prípravou na vojnu po boku spojeneckého Nemecka. Článok tejto zmluvy bol z morálno-náboženského hľadiska v rozpore aj s neskôr prijatým branným zákonom z 26. marca 1943. Zákon totiž priamo nariaďoval, aby boli príslušníci slovenskej brannej moci vychovávaní v kresťanskom a vlasteneckom duchu, pričom mala „*spolupôsobiť vojenská duchovná služba.*“ Čatlošovo *MNO* týmto zákonom zverilo nábožensko-mravnú výchovu príslušníkov slovenskej brannej moci dôstojníkom duchovnej správy.¹⁸

Čatloš, ktorý bol 14. apríla 1939 povýšený na divízneho generála, obratne využíval v zložitých vojenskopolitických podmienkach, pri bleskovom budovaní základov slovenskej armády, stále živú štefánikovskú tradíciu,

15 *Slovenský zákonník*, r. 1940, zákon č. 226, s. 363.

16 Tamtiež.

17 Tamtiež, s. 364.

18 *Slovenský zákonník*, r. 1943, zákon č. 30, s. 248.

umocnenú výhonkami novovytvorenej tradície národnej obrany proti maďarskej vojenskej expanzii. V kriticky exponovanom čase dokázal s pomerne úzkym veliteľským zborom postaviť potrebné vojenské jednotky a veliace štáby – ponechajúc v nich aj značný počet českých dôstojníkov. Kardinálny nedostatok aktívne slúžiacich slovenských dôstojníkov preklenul povolaním záložných dôstojníkov – prevažne učiteľov.¹⁹

Čatloš zachránil viacero civilných osôb, ktoré sa dostali do zorného poľa pozornosti ÚŠB, resp. *Gestapa* tým, že ich povolal do mimoriadne činnnej vojenskej služby. Slovenské vojsko sa takto stalo bezpečnostným azylom aj pre dôstojníka v zálohe – učiteľa M. Poláka, katolíckeho farára Pástora z Holíča a evanjelického farára Kolesára z Kochanoviec. Nijaká civilná ustanovizeň už nemala na nich dosah, nehrozilo šikanovanie či žalárovanie. Aj napriek Tisovmu a Tukovmu odporu zriadil v r. 1939 pre gen. R. Viesta osobitný úrad generálneho inšpektora slovenskej armády, hoci pôvodne vôbec nebol plánovaný. Čatloš umožnil Viestovi bezproblémovo cestovať na delimitačné rokovania do Budapešti, odkiaľ napokon bez ťažkostí emigroval do zahraničného odboja. Aj Golianovi povoľoval cesty do Dombováru, zabratého horthyovským Maďarskom, aby mohol navštíviť svoju matku.²⁰

Hoci sa slovenská armáda formovala čiastočne ako nástupnícka branná sila po čs. armáde a prevzala jej predpisy, základnú výzbroj a výstroj, musela pod nemeckým tlakom i na základe ochrannej zmluvy sčasti prebrať aj isté prvky z výcviku *Wehrmachtu* a budovať svoje základy i na pronemeckej orientácii a postupne aj konať v intenciách vojenských potrieb Nemecka.

Čatloš si dobre uvedomoval tieto skutočnosti i nevyhnutnosť aspoň vonkajších zmien, preto zaviedol do slovenskej armády isté kozmetické úpravy. Nariadil odstrániť znak bývalého čs. štátu z vojenských uniforiem, ktorý nahradila slovenská trikolóra. Do slovenskej armády zaviedol nový vojenský pozdrav: *Na stráž!*²¹ Niet sporu, že Čatlošovi sa podarilo v marcových dňoch roku 1939 zorganizovať slovenskú armádu na princípe všeobecnej brannej povinnosti podľa branného zákona ČSR z r. 1920. Jeho platnosť neskôr zrušil branný zákon *Slovenskej republiky* z 18. januára 1940. Ten uzákonil dvojročnú prezenčnú službu, ktorú prispôbil duchu a potrebám *Slovenskej republiky*: „*Branná moc Slovenskej republiky je povolaná obrániť celistvosť štátu a slobodu národa, zaistiť vnútorný poriadok a bezpečnosť, zvýšiť pracovnú pohotovosť i výkonnosť národa a pestovať ducha národnej pospolitosti.*“²²

19 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 240/86, s. 7. ŠOLC, J.: *Niekoľko slov z histórie slovenského štátu*.

20 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 42-43.

21 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*, s. 49.

22 *Slovenský zákonník*, r. 1940, zákon č. 20, s. 21-22.

O premyslenej koncepcii Čatloša programovo budovať najvyššie poschodia slovenskej armády svedčí aj skutočnosť, že operatívne preformoval *Krajinské vojenské velenie* v Bratislave na slovenské *MNO* a zriadil jeho najpotrebnejšie zložky, t. j. ustanovil fungujúci personálny útvar, doplnovaciu a materiálnu skupinu, intendanciu, justíciu, zdravotníctvo, veterinárnu správu, zahraničnopolitické oddelenie, duchovenstvo, *Hlavné vojenské veliteľstvo* s jeho organizačným, operačným, obranným a materiálnym oddelením so sídlom v Bratislave.²³

Pre príslušníkov slovenskej armády, ktorá svojou sociálnou podstatou tvorila štátnu organizáciu – súčasť štátneho aparátu, resp. súčasť národného spoločenstva, mala jednoznačne platiť táto Čatlošova apolitická determinanta: „*Vyhlásenie samostatnosti Slovenského štátu zasiahlo hlboko do terajšieho vojenského poriadku. Vojakom nebolo dovolené politizovať. To isté žiadam aj pre budúcnosť. Vojsko nesmie kritizovať nastalé pomery. Ako nástroj vládnej moci musí poslúchať túto moc.*“²⁴

Zo štylizácie tejto determinanty je zrejmé, že minister národnej obrany gen. Čatloš zakázal vojenským osobám (aj záložníkom) členstvo v jedinej povolenej politickej strane (*HSLŠ*). Ministrovi národnej obrany F. Čatlošovi sa podarilo vytvoriť slovenskú armádu, ktorá svojou spontánnou formou zorganizovania vytvárala dojem, že bude riešiť celonárodne obranné úlohy. Už vyhlásenie Čatloša z marca 1939: „*Slováci, vojaci, odo dneška sami preberáte zodpovednosť za svoj štát a život slovenského národa, preto slúžte verne, oddane a s najväčším oduševnením,*“²⁵ akoby prejudikovalo tento dojem.

O tom, že v rokoch 1938-1939 aj samotný Čatloš opodstatnene prechovával ilúzie o možnostiach slobodného rozvoja slovenských záležitostí i o svojom rozhodnutí poslúžiť národnej veci – svedčí jeho iba zdanlivo vecné hodnotenie, ktoré má však skôr charakter osobného vyznania: „*V rokoch 1938-1939 sa slovenskej veci otvorili dvere dokorán. Slováci mohli rozhodovať podľa svojej vôle, za okolností, žiaľbohu, opäť obmedzených. Hitler... dal Slovákom formálnu slobodu, avšak slovenskú vôľu vyjadrovali ľudia, ktorí boli zaťažení maďarónstvom... Pokladal som to za priechodný zjav a pod týmto zorným uhlom som sa dal do služieb národnej slobody.*“²⁶ A treba aj dodať, že táto služba v prospech slovenského vojska a národa bola aj službou spojenou so svojsky determinovanou a Čatlošom do vnútra spracovanou kolaboráciou: „*...kolaboroval som s Nemcami preto, aby slovenské vojsko ob-*

23 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku*, s. 50.

24 *Autentický úvod slovenskej brannosti*. In: *Armáda v obrane a práci*, s. 14.

25 Tamtiež, s. 14.

26 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK) Martin, f. F. Čatloš, sig. 129J4a.

*stálo a bolo pripravené i hotové podniknúť samostatnú akciu na konci vojny tak, ako to bude vôľa slovenského ľudu vyžadovať. Moja kolaborácia nebola cieľom, lež prostriedkom.*²⁷

Keď 24. augusta 1939 nemecký vyslanec na Slovensku H. Bernard oznámil slovenskej vláde, že nemecká branná moc plánuje vykonať bleskovú operáciu proti beckovskému Poľsku, súčasne požiadal Tisovu vládu, aby podriadila slovenskú armádu nemeckému veleniu. Ďalej tlmočil stanovisko *Ríšskeho ministerstva zahraničia*, ktoré v zmysle ochrannej zmluvy naito počítalo s lojálnou spojeneckou spoluprácou slovenskej vlády. Nemecká strana recipročne garantovala hranice Slovenska, prinavrátanie Javoriny, Suchej Hory a ďalších častí Spiša a Oravy odtrhnutých od Slovenska v r. 1938. Nemecké ministerstvo zahraničných vecí ústami svojho vyslanca jedným dychom ubezpečovalo slovenskú vládu, že jej armáda nebude použitá mimo hraníc Slovenska. O pár dní neskôr v Bratislave (29. augusta) J. Tiso ako hlava štátu a najvyšší veliteľ slovenskej armády vyhovel všetkým požiadavkám a podriadil slovenskú brannú moc aj s jej hlavným veliteľom gen. Čatlošom nemeckému veleniu *14. armády* gen. plk. W. Lista. V ten istý deň sa v Spišskej Novej Vsi vytvorilo Veliteľstvo slovenskej poľnej armády na čele s gen. Čatlošom. 1. septembra 1939 vyčlenené jednotky slovenskej poľnej armády z *1., 2. a 3. divízie* a z *Rýchlej skupiny* v súčinnosti s vlastným letectvom, protiletadlovým delostrelectvom a ozbrojenou *Hlinkovou gardou* vstúpili do protipolského poľného ťaženia.²⁸

Hoci pôvodne slovenské jednotky mali zaujať „*dispozitívu slovenských hraníc*“, boli 1. septembra na rozkaz gen. plk. W. Lista tlmočený prostredníctvom gen. Engelbrechta, ktorý s pištoľou v ruke nadával prednostovi operačného oddelenia mjr. Pekníkovi za to, že sa zdráhal poslušnúť jeho rozkaz a bez Čatlošovho vedomia a schválenia vydať rozkaz pre *1. divíziu* gen. Pulanicha na postup v smere Javorina – Nowy Targ. Engelbrecht úmyselne obišiel Čatloša v snahe okamžite nakomandovať slovenské jednotky do útoku. Keďže išlo o prekročenie slovenských hraníc, hádkou zobudený Čatloš si v tejto zložitej situácii ihneď vyžiadal súhlas najvyššieho veliteľa J. Tisu. Ten však prišiel neskoro – dodatočne, iba ako telefonická gratulácia, keď už slovenské jednotky zabrali Javorinu.²⁹

Tiso sa takto zbavil zodpovednosti a preniesol ju na Čatloša. Tiso úmyselne nereagoval včas na Čatlošove výzvy skoro ráno 1. septembra, pretože sa

27 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 23. *Pred Povstaním*, s. 1.

28 Archív Slovenského národného múzea (SNM) Bratislava, f. F. Čatloš, sign. H 1090/67.

29 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67. Čatloš, F.; *Zápisky z obdobia október 1939 – jún 1941*, s. 115; A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Vstup do vojny proti Poľsku a ZSSR a postoje Dr. J. Tisu*, s. 12-13.

chcel vyhnúť ústavnému a diplomatickému postupu vypovedania vojny. Čo ostávalo Čatlošovi? Ak sa nechcel vydať poľnému súdu, keďže bol podriadený nemeckému veleniu, ani vážne narušiť slovensko-nemecký vzťah, či riskovať prípadný nemecký nátlakový zásah proti slovenským divíziám (pre istotu sa zaistil vlastnou jednotkou *SPO* proti možnému nemeckému násiliu), nariadil podriadeným veliteľom rozpracovať nemecký rozkaz na čiastkové rozkazy, čím časovo podstatnejšie nezdržal prípravu útoku. Všeobecný súhlas na vstup do vojny plánoval vydať, len keď dostane súhlas od svojho najvyššieho veliteľa. Ten však neprišiel. Navyše – Čatloš vtedy už mal k dispozícii vlastné spravodajské informácie o prítomnosti a pripravenosti nemeckých jednotiek na Orave, v priestore Prešov – Medzilaborce a nemeckého letectva v Spišskej Novej Vsi, takže slovenské divízie boli „*dokonale zaramované a držané v pevne zomknutej obruči*“. Všeobecný rozkaz na vstup do vojny gen. Čatloš predsa len vydal 1. septembra 1939. Doň zakomponoval aj zdôvodnenie účasti slovenskej armády na poľnom ťažení proti Poľsku: „*Odhodlané Nemecko potrebuje odhodlaného spojenca. Spoločné túžby: oslobodiť ujarmených bratov v Poľsku – uskutočníme spoločným úsilím. Vyplníme svoje dejinné poslanie a vernosťou, svedomitosťou a bezpodmienečným poslúchaním privetíme k nášmu Slovensku odtrhnuté kraje.*“³⁰

Zostáva objektívnym faktom, že prinavrátanie Javoriny, Suchej Hory a ďalších odtrhnutých častí Spiša a Oravy významne stabilizovalo vnútropolitické pomery Slovenska, dotváranie slovenskej armády a v konečnom dôsledku posilnilo najmä autoritu predsedu slovenskej vlády J. Tisu (od 26. októbra 1939 prezidenta *Slovenskej republiky*) a ministra národnej obrany gen. Čatloša, ktorý si potreboval upevniť pozíciu v armáde najmä voči vnútornej vojenskej opozícii (Jurechovi, Turancovi, Talskému, Haššíkovi a ďalším) ticho protežovanou Tisom, držanou aj nemeckou stranou v zálohe v tieni „na výslni“ pre prípad potreby. Čatloš sa na isté krátke časové obdobie pre extravagantné klerikálne zásahy Tisu do vojenských záležitostí dostal paradoxne aj do právnej spolupráce s Tukom pri odrážaní a eliminácii týchto zásahov.³¹ „*Vo vojsku mi neodborníci, najmä z vyššieho kléru obidvoch vierovyznaní, začali diktovať. Nemci ma voči Tisovej politike tu vecne podporovali. A keďže Tuka bol nemeckým nástrojom v mojej budovateľskej činnosti slovenskej brannej moci, počiatočná éra sa vyznačovala tesnejšou spoluprácou s ním. To trvalo až dotiaľ, kým Nemci neprekročili hranice neohrozenosti slovenských základných práv. Presne rečeno, do chystaného*

30 Tamtiež; Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, f. Spravodajstvo slovenskej armády, 55-57-4.

31 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 42.

puču, t.j. do januára 1941.³² Rozhodujúci však bol Čatlošov vnútorný prerod v r. 1940. Čatloš totiž vytriezvel z Tuku, ako o tom sám podal svedectvo: „No rok 1940 vyjasnil, že Tuka pomáha z vypočítavosti, aby získal vo mne spojenca a keď som mal už dôkazy, že Tuka kladie veci národa na vedľajšiu koľaj i cestou nacizmu snaží sa vyšvihnúť mocensky na najvyššie miesto v štáte, kde by rozhodovala iba jeho vlastná vôľa a národ by musel prikyvovať ako v Nemecku Hitlerovi, prešiel som lojalitou k Tisovi, ktorý mi zaručoval jednako len väčšie národné klady. Šlo o slovenskú pomernú samostatnosť proti nemeckej invázii s nacistickým morom.“³³

Čatloš počas celého trvania slovenského vojska presadzoval apolitickosť v armáde, čím bol v tejto dôležitej záležitosti v trvalej opozícii voči prezidentovi ako najvyššiemu veliteľovi slovenskej brannej moci. Tiso na porade vyšších veliteľov slovenskej armády 29. apríla 1940 totiž zarámcoval svoje videnie tohto fenoménu takto: „V Česko-Slovensku bola armáda vylúčená z politiky odňatím volebného práva. Dnes naša armáda musí byť politicky orientovaná a má politizovať, lebo armáda a národ je jednoliaty celok.“³⁴

Je svojím spôsobom prekvapujúce, že Čatloš sa postavil proti a zakázal vojenským osobám v činnnej službe a najmä dôstojníkom členstvo v jedinej povolenej politickej strane HSLŠ, že udržal vo vojsku viacerých čs. legionárov (aj Čechov), ktorých vyhlásil za nenahraditeľných pre potreby slovenskej armády. Udržal v nej aj opozične ladených dôstojníkov – odborníkov. No premyslene a po etapách v ďalších rokoch prepúšťal z nej exponovaných príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku a ľudáckych extrémistov na základe snomom prijatého zákona splnomocňujúceho ministra národnej obrany prepustiť nespoľahlivé živly z armády bez udania dôvodu, čo Čatloš obratne využíval pri očiste armády.³⁵

Tiso i napriek týmto politickým dizonanciam s ministrom národnej obrany, ktoré vznikli už pri formovaní slovenskej armády a pretrvávali aj po skončení poľskej kampane a po demobilizácii slovenskej armády (od 5. októbra 1939), podporil Čatloša v úsilí, aby ju vzápätí zreorganizoval na základe získaných vojenských skúseností z poľského ťaženia. Čatlošovo MNO súčasne pokročilo v realizovaní naliehavej potreby vybudovať vlastné vojenské školstvo a urýchlene preškoliť veliteľský zbor. MNO využilo programovo zacielenú vojenskú ponuku nemeckého *Hlavného veliteľstva brannej moci* (OKW) a vyslalo do Nemecka patričné várky slovenských dôstojníkov, aby

32 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Nemecké jarmo a vymanenie sa z neho*, s. 22.

33 A MSNP, f. XII, prír. č. 126/67, F. Čatloš. *Zápisky z obdobia október 1939 – jún 1941*, s. 161.

34 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. 120/67, s. 37.

35 Tamtiež, s. 38.

v rámci výcviku, špeciálnych kurzov a školení získali skúsenosti potrebné pre slovenskú armádu.³⁶

Čatloš sa paralelne pustil aj do vybudovania silnejších leteckých jednotiek. Početne a technicky posilnil letecký pluk gen. M. R. Štefánika, sformoval sa protiletadlový delostrelecký pluk, armádne delostrelectvo a pluk útočnej vozby. Vznikol ústredný intendantný sklad a sklad zbrojného materiálu. Začiatkom roku 1940 Tiso súhlasil s tým, aby sa slovenské národné letectvo organizovalo podľa nemeckého vzoru.³⁷ Tomuto organizačnému prítlaku k nemeckému vzoru mal poslúžiť aj zákon o Slovenskom leteckom zbore z 10. decembra 1940, ktorý podpísal okrem gen. Čatloša aj celý rad vládných činiteľov a prezident Tiso. Prijatím tohto zákona sa v podstate kodifikovala najvyššia korporácia na vykonávanie predvojenskej a povojenskej leteckej výchovy, leteckého výcviku a športového lietania duševne a fyzicky spôsobilých príslušníkov Hlinkových gárd (HG), *Freiwillige Schutzstaffel* (FS), *Hlinkovej mládeže* (HM) a *Deutsche Jugend* (DJ) z celej Slovenskej republiky.³⁸

O tom s akou premyslenou koncepciou vehemenciou sa pustil gen. Čatloš do vybudovania vojenského školstva, vrátane vzniku *Vysokej školy vojenskej*, svedčí skutočnosť, že už 16. februára 1940 ju, za účasti členov slovenskej vlády, prezidenta a za prítomnosti cudzích vojenských atašé, akreditovaných v Bratislave, otvoril, čím položil základy výchovy a výcviku slovenských dôstojníkov generálneho štábu a intendancie.³⁹

V budovaní armády Čatloš venoval patričnú pozornosť aj vyšším a stredným vojenským školám a školám pre záložných dôstojníkov. Keď už koncom septembra 1939 padlo rozhodnutie premiestniť *Vojenskú akadémiu* z B. Bystrice do Bratislavy, Čatloš rozhodol, aby sa táto vyššia vojenská škola programovo zamerala na výchovu dôstojníckeho dorastu, pechoty, letectva, jazdeckta, protiletadlového delostrelectva, pionierskeho a spojovacieho vojska. V tom istom roku sa rozhodol zriadiť školu dôstojníkov justičnej správy v zálohe pri *Hlavnom vojenskom súde* v Bratislave, vojenskú pechotnú a hudobnú školu a školu pre dôstojníkov hospodárskej, veterinárnej a duchovnej správy.⁴⁰

Mnohostranná činnosť Čatloša vo funkcii ministra národnej obrany vyúsťila aj do zriadenia školy pre dôstojníkov automobilového vojska v Nitre v r. 1940 a do zriadenia *Vojenského vysokoškolského internátu* pre potreby výchovy dôstojníkov z povolania v Bratislave v októbri 1941. Frekventanti tejto

36 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*, s. 52.

37 BALLAY, A.: *Vojsko v budovaní slovenského letectva*. In: Armáda v obrane a práci, s. 59 a 61.

38 *Slovenský zákonník*, r. 1940, zákon č. 312, s. 494-495.

39 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*, s. 52.

40 TALSKÝ, V.: *Vojenské školstvo*. In: Armáda v obrane a práci, s. 85.

školy mali získať vysokoškolské vzdelanie z odboru medicíny, veterinárstva, farmácie, práva, filozofie a inžinierskeho odboru. B. Bystrici vykompenzoval odsun *Vojenskej akadémie* do Bratislavy tak, že v októbri 1941 zriadil *Vojenskú reálku*, úlohou ktorej bolo vychovávať dorast pre *Vojenskú akadémiu* a *Vojenský vysokoškolský internát* v Bratislave, čím uzavrel širokospektrálne utkanú sieť vojenských škôl.⁴¹

Ruka v ruke so zriaďovaním vojenských škôl dochádzalo k novým zmenám aj v reorganizácii slovenskej armády. V októbri 1940 ponechal prezident Tiso voľnú ruku gen. Čatlošovi pri zriadení *Vojenskej správy* na *MNO*. Zelenú dostal aj s vytvorením *Pracovného zboru MNO* a jeho zložiek ako samostatnej vojensky spravovanej služby slovenskej brannej moci, ktorej hlavnou úlohou bolo vykonávať všeužitočné práce v prospech slovenskej armády. Oddelil *Hlavné vojenské veliteľstvo* od *MNO* a vytvoril na jeho báze *Veliteľstvo pozemného vojska (VPV)* a *Veliteľstvo vzdušných zbraní (VVZ)* so sídlom v B. Bystrici s tým, že v rámci tejto reorganizácie dôjde k zrušeniu počtu divízií z troch na dve so sídlom v Trenčíne a Prešove. Pri *VPV* ustanovil inšpektorát zbraní, do právomoci i povinnosti ktorého patrilo vypracovávať na základe expertízneho štúdia nové cvičebné poriadky a predpisy.⁴²

Z hľadiska skvalitnenia a sprehl'adnenia vojenskej evidencie osôb zriadil gen. Čatloš pri veliteľstve obidvoch divízií doplňovacie správy osôb, ktoré rozšíril o 5 ďalších nových doplňovacích správ. Tento krok sa čoskoro osvedčil po 22. júni 1941, len čo sa slovenská armáda postavila po boku nemeckej armády do poľného ťaženia proti ZSSR, keď bolo potrebné slovenské jednotky postupne doplňať zo zázemia, organizovať nástup a výcvik brancov prezenčnej služby podľa branného zákona.⁴³

Na rokovaníach slovenskej delegácie v zložení J. Tiso, A. Mach a V. Tuka s J. von Ribbentropom a A. Hitlerom v Salzburgu 27. - 28. júla 1940 bol F. Ďurčanský diktátorským spôsobom zbavený funkcie ministra zahraničných vecí a vnútra. Vo funkcii ministra zahraničných vecí ho nahradil dosadený V. Tuka (súčasne vykonával aj funkciu predsedu vlády). Rezort ministra vnútra prevzal naoktrojovaný A. Mach. Krátko po rokovaníach v Salzburgu sa začal Čatloš postupne vnútorne odkláňať od Tuku, ktorého mal už vtedy dosť dobre prečítaného ako politika i človeka, dôsledného prívrženca nemeckého vyslanca M. von Killingerera, ktorý mal na Slovensku implantovať národný socializmus za pomoci radikálneho ľudáckeho krídla. Tento príklon k Tisovi Čatloš speča-

41 Tamtiež, s. 84-85.

42 A MSNP Banská Bystrica, F XII, príř. č. S 118/86, s. 35. Škultéty, J.: *Štatistický pohľad do vojenskej minulosti Slovenska*, s. 31; BODICKÝ, L.: *Pracovný sbor národnej obrany*. In: *Armáda v obrane a práci*, s. 71.

43 SUROVÝ, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*, s. 54.

til začiatkom r. 1941, keď ľudácki radikáli za pomoci HG a vyslanca Killingera chceli presadiť na čelo štátu V. Tuku. „Vtedy som váhou vojska prekazil prevrat v štáte a Tiso mi z povďačnosti za tento môj postoj dôveroval a nechcel sa ma zriecť ani na Tukove a Hitlerovo naliehanie až do povstania.“⁴⁴

Tukovi sa teda ani za pomoci Killingera nepodarilo vyviezť národný socializmus z Nemecka a presadiť ho na Slovensku, prostredníctvom ktorého by sa boli nekompromisne vysporiadali so všetkými komunistami i s celou opozíciou na Slovensku až do takej miery, že by boli zlikvidovali akúkoľvek oponentúru v štáte, čo by sa bolo dotklo odboja ako celku. Po zlikvidovaní puču Čatloš očistil slovenskú armádu od gardistov a odzbrojil HG. Dokázal si ubrániť svoju autonómnosť a nadstraníckosť nielen pred vedením HSLŠ, ale aj pred Tisom (nebol členom HSLŠ, hoci ako člen vlády mal byť samočinne aj členom širšieho predsedníctva HSLŠ). Tento stav, resp. svoje zamietavé stanovisko ubránil až do leta 1944, v dôsledku čoho aj slovenská armáda zostala nezávislá na HSLŠ, čo nemohlo nemať vplyv aj na politickú orientáciu slovenskej armády. Čatloš dokázal v zásadných veciach oddeliť HG od armády, nedovolil, aby bola pohltená a ovládaná HG na spôsob *Wehrmachtu* kontrolovaného SS-ákmi, napriek tukovsko-machovským intrigám i forsírovanému nemeckému tlaku. Nedovolil už HG znova sa vyzbrojiť a stať sa druhou ozbrojenou silou v štáte. Urobil tak priamo a vyargumentovane proti nemeckej vôli i vôli ľudáckych radikálov.⁴⁵

Čatloš sa neskôr vyznal, že aj on mal svoje dôvody, prečo podporil Tisa a prečo sa vzdal opozície voči nemu: „*Nacisti chceli u nás vládnuť pomocou Tukovou. Tuka sa mal stať šéfom štátu a Tisu chceli donútiť k abdikácii. Tým by sa slovenskosť u nás bola úplne potlačila a do konca vojny nevymanila z nemeckého područia. Armáda (na spôsob Wehrmachtu voči SS-mannom) by sa bola podčínala Hlinkovej garde. Puč som armádou prekazil. Killinger bol preložený do Rumunska, kde sa mu podobný puč podaril a Antonescu stal sa šéfom štátu. Ako taký posielal na jatky desiatky tisíce rumunských vojakov, kdežto u nás v celej vojne až do povstania zahynulo iba 2 047 mužov.*“⁴⁶ A tak Čatloš znemožnil HG zatrubiť v novom roku do útoku na prezidentský palác. Hitler čoskoro po zbabranom puči vyslal na Slovensko nového, diplomaticky kultivovaného vyslanca H. E. Ludina, ktorý ubezpečil prezidenta Tisa o fúhrerovej dôvere. Pre Čatloša však toto opozičné vystúpenie proti nemeckému národnému socializmu a jeho domácim protagonistom zname-

44 VHA Bratislava, f. F. Čatloš, k. 2; A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 23. *HG, Tuka a Mach*, s. 13.

45 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 38-39.

46 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Vstup do vojny proti Poľsku a ZSSR a postoj Dr. Tisu*, s. 17-18.

nalo, že povážlivo vpadol do nemeckých vôd. „*Podobne ako k Tisovi, začali sa Nemci pretvarovať priateľsky*“ aj k Čatlošovi, aby ho „*dvoma extrémnymi spôsobmi – zvýšením špehúnstva a láskavosťou dostali do svojho vleku*“, čo bolo dosť povážlivé pred plánovaným nemeckým vojnovým ťažením proti ZSSR. Čatloša začal na jednej strane zaväzovať Tiso, ktorý neprijal jeho januárovú demisiu a nútil ho zotrvať vo funkcii ministra národnej obrany a hlavného veliteľa slovenskej armády a na druhej strane Nemci začali nad Čatlošom držať prízrak Damoklovho meča zo Salzburgu.⁴⁷

Sovietsky veľvyslanec v Bratislave G. M. Puškin v rámci diplomatických aktivít splnil aj delikátnu spravodajskú objednávku *Ludového komisariátu pre zahraničné veci* ZSSR a vystavil vo februári 1941 o gen. Čatlošovi výstižnú charakteristiku, ktorej jadro výpovede tvorí toto hodnotenie: „*Čatloša ja nepovažujem za nemeckého vojaka... Vystupuje v úlohe zmierovateľa zoskupení Tiso a Tuka – Mach, lebo sa bojí, že sváry na Slovensku môžu viesť k tomu, že Nemci úplne okupujú krajinu. Čatloša som ochotný pokladať za človeka s dobrým vzťahom k Sovietskemu zväzu. Ale on je dostatočne chytrý a opatrný, aby otvorene vyjadroval sympatie k nám. To neurobí do tých čias, kým sa nezmení politická situácia v strednej Európe, ináč povedané dovtedy, kým Nemecko neprestane hrať určujúceho faktora.*“⁴⁸

O účasti slovenskej armády na poľnom ťažení proti ZSSR po boku nacistického Nemecka sa rozhodlo o štyri mesiace po vypracovaní Puškinovej charakteristiky Čatloša 21. júna 1941. Pretože Tiso na *Národnom súde* v Bratislave tvrdil, že obidva vstupy slovenskej armády do poľného ťaženia proti Poľsku a ZSSR vzal len na vedomie „*ako už Tukovou a Čatlošovou príčinlivosťou uskutočnivší sa hotový fakt*“, treba sa pristaviť pri samotnom akte vypovedania vojny, keďže konanie zainteresovaných osôb je bezprostredne spojené s charakterom i osobnou zodpovednosťou exponentov ľudáckeho režimu. V ten deň nemecký veľvyslanec H. E. Ludin oficiálne tlmočil začiatok vojny Nemecka proti Sovietskemu zväzu najskôr Tukovi a vzápätí aj Tukom privolanému Čatlošovi. Obidvom oznámil, že nemecké velenie má záujem na tom, aby sa na tomto ťažení v zmysle ochrannej zmluvy podieľala aj slovenská armáda.⁴⁹

Čatloš ihneď protiargumentoval, že technicky to slovenská armáda nemôže uskutočniť, pretože by bolo potrebné, aby najskôr vykonala nástup do severovýchodného pohraničia, kde reálne hrozilo, že by silné a moderné sovietske letectvo okamžite zbombardovalo všetky komunikácie a nástup-

47 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67, s. 208-209.

48 MARJINA, V. V.: *Väzeň Butyrskej cely Ferdinand Čatloš*. In: Historický časopis, r. 1996, č. 4, s. 679-680.

49 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Vstup do vojny proti Poľsku a ZSSR a postoj Dr. Tisu*, s. 15-16.

ný priestor. Ludin prerušil argumentáciu Čatloša a zdôraznil, že ak „*chceme u Hitlera mať nárok na Maďarmi obsadené slovenské južné územie, musíme si ho nakriačiť predídením Maďarska*.“ Vzápätí Ludin ešte vyzývavo poznamenal, že on nie je síce generálom, ale toľko vie, „*že technická stránka vojenská sa musí podriaďiť dôležitejšej politickej naliehavosti*“. Tuka vyzval Ludina i Čatloša, aby išli s ním priamo k prezidentovi, kde sa „*tieto otázky vyriešia a beztak sa rozhodne o veci*“. Tiso ich prijal a Tuka mu zopakoval obsah rozhovoru s Ludinom a Čatlošom. Čatloš sa opäť pokúsil o technickú protiargumentáciu. Tuka negoval Čatlošove námietky poznámkou, že nepadajú na váhu, „*keď ide o fűhrerovo želanie i naše záujmy. Je na nás, aby sme túto historickú príležitosť nezahodili. Od fűhrerovho vzťahu k nám všetko závisí i budúci náš osud, najmä v pomere k Maďarom*“. A Tiso sa zmohol iba na repliku: „*No keď to musí byť, čo robiť!*“ A bolo rozhodnuté.

Tuka vzápätí vytiahol z vrecka hotový text vyhlásenia vojny (veci už boli vopred pripravené a zinscenované pred Čatlošovým príchodom). Tiso prečítal text a skonštatoval, že ho musí preštylizovať, lebo nechcel použiť výraz vypovedanie vojny, uprednostnil spojenie: „*...konajúc svoju zmluvnú povinnosť, pripojujeme sa svojím vojskom k nástupu nemeckej brannej moci proti ZSSR*“. Potom Tiso zrekapituloval po nemecky obsah rokovania, aby bolo Ludinovi všetko jasné. Čatlošovi prikázal, aby zariadil všetko, čo je v jeho moci, aby Slovensko neprepáslo príležitosť urobiť na „*rozhodujúcich miestach taký dojem, ktorý sa nám po každej stránke musí rentovať*“.⁵⁰

Z povedaného je evidentné, že Tiso i Tuka potrebovali vojenské víťazstvá slovenskej armády na upevnenie základov Slovenskej republiky a na perspektívne zabezpečenie národnej budúcnosti po boku spojeneckého Nemecka.⁵¹

O hodne neskoršie sa prezident Tiso priznal svojmu ministrovi, že nebolo mu ťažké rozhodnúť sa pre boj proti ZSSR, lebo „*pápežská encyklika pomer katolicizmu ku komunizmu presne vyhraničila a oba tábory označila ako nezmeriteľné*“.⁵² Na adresu Sovietov Tiso doslova pri inej príležitosti povedal, že „*...encyklika pápežská nepripúšťa nijaký kompromis medzi komunizmom a katolicizmom*“.⁵³

Už v ten istý deň (21. júna) musel Čatloš na Tisov rozkaz pvolať prvé zálohy do výnimočnej činnnej služby na čas nevyhnutnej potreby. Vzápätí vydal osobitný rozkaz na sformovanie *Rýchlej skupiny* z osôb aktívnej služby (1 910 mužov), ktorá ako jednotka zaistiťujúca presun nemeckých jednotiek z Balkánu

50 Tamtiež.

51 TURANEC, J.: *Slovenská rýchla divízia v ofenzíve od Miusu cez Rostov na Kaukaz*. In: Armáda v obrane a práci, s. 37.

52 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Vstup do vojny proti Poľsku a ZSSR a postoj Dr. Tisu*, s. 17.

53 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 1123.

cez slovenské územie už bola dislokovaná na východnom Slovensku, takže mohla okamžite pod velením plk. gšt. R. Pilfouska prekročiť 24. júna 1941 hranice Slovenska. Skupina doplnená *SPO*, útočnou vozbou a motorizovaným delostrelectvom sa čoskoro premenovala na *Rýchlu brigádu*, ktorej počet k 21. júlu 1941 pred bojom pri Lipovci vzrástol na 4 902 mužov.⁵⁴

Čatloš sa nerozpakoval stiahnuť z veliteľskej funkcie pronemecky orientovaného Pilfouska, ktorý pre veliteľskú a operačnú neschopnosť a pozoruhodnú nerozvážnosť zaviniť ťažké straty *Rýchlej brigády* v boji o Lipovec (22. - 23. júla 1941). Čatloš neodpúšťal veliteľom, ktorí nešetrili slovenské duše. Vzápätí vykonal reorganizáciu poľných jednotiek a 25. júla 1941 sformoval *Rýchlu divíziu (RD)* pod velením plk. del. J. Turanca a *Zaist'ovaciú divíziu (ZD)* pod velením plk. gšt. A. Malára. Obe divízie spolu s letectvom (50 698 mužov) sa zúčastnili poľného ťaženia proti ZSSR. Pretože slovenské vojsko nemalo dostatok mobilných prostriedkov ani kvalitných a skúsených dôstojníkov veliteľského zboru, nedokázalo držať tempo rýchlych presunov v pohyblivom boji, minister Čatloš odňal všetky autá a iné bojové i dopravné prostriedky, náležite nevyužitú jednotkami, a vyčlenil ich iba v prospech operačnej *RD* a zredukoval po nemecko-slovenskej dohode Tukom vyforsírovaných 50 689 bojovníkov do poľa o 35 623 vojakov a dôstojníkov, takže od augusta 1941 do októbra 1943 neprevýšil stav slovenských jednotiek v poľnom ťažení 18 502 mužov.⁵⁵

Poľné ťaženie slovenskej armády proti ZSSR v rokoch 1941-43 poznalo celý slovenský dôstojnícky zbor a jej armádu najmä skúsenostne. Vojna spôsobila obrovskú zmenu vo vedomí príslušníkov slovenskej armády. Tá na vlastné oči videla a zvnútra pochopila priamo – nesprostredkovane podstatu nacistickej ideológie v nemeckej okupačnej praxi i boľševické zverstvá spáchané najmä na ukrajinskom obyvateľstve. Slovenská armáda sa presvedčila, čo je to byť spojencom Nemecka. Až na pár vražedných excesov z radov slovenského dôstojníckeho zboru (Kleinert, Lokšík) voči civilnému obyvateľstvu na sovietskom území – zbor ako celok s armádou sa nestotožnil s nacistickou ani s fašistickou ideológiou. Svoju úlohu tu zohralo aj tradičné slovianske cítenie a najmä ľudský hodnotový systém prevažnej časti veliaričiek dôstojníkov, ich odborné vojenské uspošobenie, ktoré významným spôsobom prizmoval aj gen. Čatloš zo zázemia. V súvislosti s týmto poľným ťažením chápal Čatloš svoju kolaboráciu takto: „...kolaboroval som s Nemcami ako slovenský vlastenec... len dotiaľ, kým ma nevyhnutné a existenčné záujmy

54 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 54; A MSNP Banská Bystrica, f. VII, príř. č. A 24/88, s. 1-2.

55 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 16. príř. č. S 235/2001. *Moje poznámky k Dejinyj križovatke*; VÚA-VHA Praha, f. MNO-KM, sig. 3/16, k. 5.

*slovenského národa k tomu donucovali. Mal som stále na pamäti hranice našej potreby, morálky a keď som nazrel do Hitlerových zločinov, už som kolaboráciu s ním podľa toho redukoval. Práca kolaborantov (s výhradou) s Hitlerom však slovenský národ ako taký previedla cez vojnové úskalie, ktoré by bolo len pri práci prvých kolaborantov na konci vojny našla Slovákov bez národných atribútov a možno že početne tak oslabených, že víťazstvo by už nemal kto zo slovenského národa prijímať, ani ho užívať.*⁵⁶

Už s rokom 1942 je spätý zásadný vnútorný obrat Čatloša v hodnotení svetových vojnových udalostí. Čatloš ako kvalifikovaný vojenský expert reálne vyhodnotil neúspešný boj nemeckých jednotiek o Stalingrad a na kaukazskom smere, ktorý spôsobil krízu v štábe nemeckého velenia a veľké personálne zmeny. Čatloš si uvedomoval rastúci význam britského ťaženia proti Rommelovmu *Afrikakorpsu* a talianskym jednotkám, ktoré museli ustúpiť, čo bol začiatok konca nemeckého ťaženia v severnej Afrike. Pochopil aj to, že čoskoro príde deň, keď najmä *Červená armáda* (ČA) prevezme strategickú iniciatívu do svojich rúk. Pre seba vyvodil záver, že zotrvá i naďalej vo funkcii ministra národnej obrany, aby mohol mierniť rozsah nasadenia slovenského vojska na východnom fronte, vo vhodnej chvíli ho stiahnuť a zároveň pripraviť na záverečné vystúpenie len „za slovenské hodnoty“.⁵⁷

V r. 1943 Čatloš v dôvernom rozhovore s gen. A. Malárom za prítomnosti stot. gšt. L. Steinera, prednostu oddelenia *MNO*, po prvýkrát rozvinul myšlienku o budúcom nasadení dvoch novopostavených divízií zo Slovenska i o presune dvoch divízií zo ZSSR a ich nasadení na ochranu hraníc na východnom Slovensku, ktorých úlohou bude v príhodnom čase zaútočiť do tyla nemeckej armády tak, aby mohli jednotky ČA bleskovo prejsť cez karpatské priesmyky a čo najrýchlejšie obsadiť územie Slovenska.⁵⁸

Čatloš presadil, aby sa slovenská vláda zapodievala na svojom zasadnutí 25. augusta 1943 disponovaním jednotkami 1. a 2. slovenskej pešej divízie na východnom fronte (*RD* bola premenovaná na 1. *pešiu divíziu* a *ZD* na 2. *pešiu divíziu*). Išlo o to, že v prijatom uznesení slovenská vláda požadovala nemecké kompetentné orgány, aby sa akékoľvek disponovanie 1. a 2. *pešou divíziou* dialo len s predbežným súhlasom gen. F. Čatloša, ministra národnej a hlavného veliteľa slovenskej brannej moci.⁵⁹

Reakcia nemeckej strany na vládne uznesenie bola obviňujúco konkrétna: „Slovenský krok súvisí s pochybnosťami o nemeckom konečnom víťazstve...

56 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 23. *Kolaborácia*, s. 1-3.

57 ALU SNK Martin, sig. 129E1.

58 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 46; VÚA-VHA Praha, f. MNO-KM 1943, sign. 6/9, k. 6.

59 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*. Bratislava 1970, s. 26.

*d'alej aj s pochybnosťami prinášať obeť za cieľ, ktorý – podľa slovenskej mienky – nemožno už dosiahnuť, a s vážnou obavou pred vnútropolitickými ťažkosťami, ktoré by mohli otriasť postavením slovenskej vlády. Slovinci chcú... aby presadili isté uvoľnenie závislosti od Nemeckej ríše.*⁶⁰

Do tohto nerovnocenného zápasu o slovenskú armádu nemecké *OKW* rozhodlo 4. októbra 1943 o reorganizácii 2. slovenskej pešej divízie (bývalej *ZD*) na stavebnú technickú brigádu a o jej presunutí do Talianska a nasadení na stavebné práce za frontom. *OKW* súčasne aj požiadalo slovenskú vládu o súhlas. Oficiálny súhlas slovenskej vlády s reorganizáciou i s presunom do Talianska oznámil nemecký generál pri slovenskom *MNO* gen. Schlieper svojim nadriadeným orgánom 8. októbra 1943. Súčasne predostrel viaceré požiadavky slovenskej vlády (presunúť divíziu do rakúskeho priestoru, nepoužívať ju na partizánskom území so slovanským obyvateľstvom, s brigádou presunúť aj 12. stavebnú rotu železničných ženistov, nepotrebné zbrane a zariadenie brigády vrátiť na Slovensko). Schlieper odporúčal vyhovieť všetkým slovenským požiadavkám okrem prvej argumentujúc, že hlavnou výhodou reorganizácie brigády až v Taliansku sa vylúči akékoľvek nebezpečenstvo prebehnutia jej príslušníkov na sovietsku stranu.⁶¹

Gen. Čatloš nebol pre nemeckú stranu ako vojak-politik transparentne čitateľný, bol dlhodobo až dlhoročne pretrvávajúcou záhadou, napriek slovne i písomne bohatým prejavom štylizovanej lojality. Aj pre H. E. Ludina, nemeckého vyslanca na Slovensku v rokoch 1941–45. Aj on ako rozhodujúca transmisná páka nacistického Nemecka na Slovensku v jeho úsilí umiernenými spôsobmi dosiahnuť vojenskopolitické a hospodárske ovládnutie Slovenska, „absolvoval“ viaceré ostré výstupy s priamym, no svojsky reálne konajúcim Čatlošom. Rozhľadenému diplomatovi Ludinovi sa ťažko rozšifroval iba zdanlivo nekomplikovaný slovenský minister národnej obrany. Ako kultivovanému vyslancovi bolo dosť ťažko pochopiť a akceptovať všetky dôvody, pre ktoré nemeckí generáli Engelbrecht, Krüger, Otto a napokon v lete 1944 aj gen. Schlieper, pridelení k slovenskému *MNO*, museli postupne predčasne opustiť Slovensko, keďže sa dostali za nevyberané a nekompromisné presadzovanie nemeckých vojenských záležitostí do vážnych konfliktov s gen. Čatlošom. Keďže vojensky i odborne zdatného Čatloša sa za nijakých okolností nechcel zrieknuť ani prezident Tiso, odchádzali domov nemeckí generáli.⁶²

Zvlášť dramatický a z diplomatického hľadiska aj pre Ludina poučný bol nedôstojný odchod gen. Ottu (15. apríla 1942), ktorý si zaväzoval a podma-

60 Tamtiež.

61 Tamtiež, s. 37.

62 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Nemecké jarmo a vymanenie sa z neho*, s. 22.

ňoval rôznymi výhodami slovenských vyšších dôstojníkov (Jurecha, Haššíka, Danieloviča a ďalších) a tí ho v rámci bezprecedentnej vojenskej kampane používali ako vojensko-diplomatické baranidlo na povalenie Čatloša. Minister národnej obrany však odolal týmto atakom a vynútil si odchod gen. Ottu. Navyše v tom roku vytvoril osobitné nemecké oddiely v slovenskom vojsku, čím odstránil zo slovenských vojenských útvarov celé spektrum pronacistických kontrolórov, špicľov a utajených agentov. Očistil tak slovenskú armádu, oddelil kúkoľ od pšenice, oddelil to, čo ju ako hrdza zvnútra oslabovalo. Pred najvyššími nemeckými vojenskými kruhmi to Čatloš prezentoval ako ústretový krok v prospech autonómneho postavenia nemeckej menšiny v slovenskej armáde, ktorej sa karmasinovci dožadovali.⁶³

Aj takéto triedenie duchov upevňovalo vojenskú autoritu Čatloša na domácej vojenskej scéne. Vynútené predčasné odchody nemeckých generálov však postupne oslabovali dôveru najvyšších nemeckých politických a vojenských kruhov k Čatlošovi, ktorý sa postupne dostával na listinu nedôveryhodných osôb. Čatloš ako minister národnej obrany a hlavný veliteľ slovenskej armády bol v podstate štátny človek. Svoju funkciu prednostne chápal ako profesionálny výkon vojenského odborníka v prospech slovenskej samostatnosti a národnej prosperity. Robil tak z presvedčenia, nie z vypočítavosti či iných zištných dôvodov. Služba slovenskej armáde prizmovala jeho konanie. V centre jeho pozornosti stála teda slovenská armáda. Chcel ju dochovať do konca vojny a ňou dosiahnuť svoj cieľ, ktorý syntetizujúco precizoval vo svojom memorande poslanom v auguste 1944 do ZSSR. Tento cieľ mohol dosiahnuť len vypočítavou, no pre nezainteresovaných nečitateľnou kolaboráciou. Čatloš sa nemohol pri výkone svojej funkcie vyhnúť aj politickým riešeniam vojenských záležitostí. A v nich dokázal byť veľmi tvrdý, neústupný a súčasne aj argumentačne presvedčivý a vecný. Svedčí o tom aj svedectvo nemeckého vyslanca Ludína, ktorý pred *Národným súdom* v Bratislave v r. 1947 charakterizoval Čatloša v tom zmysle, že s ním ako ministrom národnej obrany spolupracoval vždy len na reálnom podklade a že jeho lojalita k Nemecku sa vždy vyznačovala výhradami.⁶⁴

Aj ďalší príklad z dielne Čatlošovej nepriestrelnej argumentácie z 2. júla 1943 vo veci *HG* svedčí, že Ludín narazil na maximálne pripraveného súpera. V ten deň Ludín úradným tónom vyčítal Čatlošovi, že *HG* nezakomponoval do jej programu brannú výchovu, čím ju odsúdil na zánik, na istú smrť. V ďalšej časti svojej argumentácie Ludín vytiahol najsilnejšie trom-

63 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 25. *Nemecké obruče na tele slovenského vojska*, príř. č. S 67/2003, s. 43-44.

64 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 44-45; tamtiež, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Nemecké jarmo a vymanianie sa z neho*, s. 22.

fy o *HG*, o jej naakumulovanej politickej moci, polovojenskom charaktere, o jej perspektívnej dynamike a pripravenosti vykonávať polovojenskú brannú výchovu. V závere Ludin zlyhal, keď priamo a bez diplomatických škrupúl obvinil Čatloša, že on ako minister národnej obrany vedie celý boj proti *HG* a že zánik *HG* je v jeho záujme. Čatloš odrazil tento priamy útok na svoju osobu a zdôraznil, že jeho „*osobný záujem sa stotožňuje so záujmom slovenského národa a problém HG nie je osobný, ale vecný a zásadný*“. Čatloš svoje tvrdenie oprel o argumenty o výstrednosti *HG*, o skorumpovaní, o nedodržiavaní zákonov a predpisov, čo bolo v diametrálnom rozpore so štátom a s národnými záujmami.⁶⁵

Čatloš ako minister národnej obrany a hlavný veliteľ slovenskej brannej moci pečatil v rokoch 2. svetovej vojny charakter slovenskej armády. Počas tohto behu na dlhé trate veľmi zastretým spôsobom živil a udržiaval v nej syndróm protinemeckého ducha. Postupne a včas ju očistil od germanofilov a príslušníkov *HG*. Zmrazil oficiálne nemecké požiadavky na povýšenie dôstojníkov z radov nemeckej menšiny plk. gšt. Pilfouska, plk. del. Dotzauera, plk. just. Wirtha a plk. intend. Crammera na generálov. Upozadil týchto ambiciózných dôstojníkov, ktorí reflektovali nielen na generálske hodnosti, ale aj na vysoké posty v slovenskej armáde na generálnom štábe, v justícii, v intendancii či na odvetví zbraní. Čatloš teda nesúhlasil s povýšením a všetkých neskôr elegantne odstránil zo slovenskej armády tak, že ich ponúkol do služby nemeckej strane. Stalo sa tak v máji 1944 v Klessheime pri Salzburgu počas posledného stretnutia A. Hitlera s J. Tisom, V. Tukom a gen. Čatlošom (jeho prítomnosť si osobne vynútil prezident Tiso). Čatloš počas tejto štátnej návštevy ponúkol maršalovi Keitlovi v rámci náboru do *Zbraní SS* mužstvo i dôstojníkov nemeckej národnosti – príslušníkov slovenskej armády. Všetkých tých zvyšných, ktorých si nemecká strana nevzala do *Zbraní SS*, Čatloš prepustil z armády. Táto letná očista slovenskej armády a odsun exponovaných nemeckých činiteľov s veliteľskými právomocami umožnila Čatlošovi (ale aj Golianovmu *Vojenskému ústrediu - VÚ*) zbaviť sa viacerých špiónážnych kontrolných nemeckých obručí a ľahšie konať v prospech pripravovaného ozbrojeného vystúpenia. Čatloš ako „bonus“ navyše – zrušil vojenské výhody pri liečení Nemcov v slovenských kúpeľoch.⁶⁶

Čatloš dosadzoval na vedúce miesta v slovenskej armáde predovšetkým Slovákov. Českým dôstojníkom ponechal posty podľa odbornej kvalifikácie v zmysle vojenského práva tak, aby to neponižovalo Slovákov. Zložitými cestami emancipoval slovenskú armádu, usporadovoval jej proces zrenia ako

65 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 25, príř. č. S 71/2003. *Hlinkova garda. Tuka a Mach*, s. 4-5.

66 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 40-41.

celku. Vtláčať jej svoje veliteľské vedomie a hlavný smer vedenia: zabezpečiť vojenskou silou nezávislosť Slovensku po skončení vojny. Robil všetko, aby sa slovenská armáda nevyvíjala ako zločinecká, vyslovene žoldnierska soldateska, hoci bola zapriahnutá do poľného ťaženia proti ZSSR. Nikdy nevydal rozkaz slovenským jednotkám, aby vykonávali represívne opatrenia proti partizánom a proti civilnému obyvateľstvu na Ukrajine či v Bielorusku. Výnimočne spáchané takéto excesy jedincami z radov slovenskej armády tvrdo trestal. Čatloš dobre rozoznával a rešpektoval hranice národného sebavedomia od šovinizmu, hranice znášateľnosti od poddajnosti. Hoci z titulu svojej funkcie spolupracoval s vysokými funkcionármi nacistického Nemcka, netrpel žiadnymi úletmi denuncianstva, nehodného a nedôstojného podlizovania sa cudzím vladárom. Nezapredával vlastných ľudí. Dôsledne obmedzoval hroziace straty vlastnej armády, šetril slovenské duše, keď hrozilo nemecké zneužitie slovenskej brannej moci. Často lietal do poľa, aby mohol osobne zasiahnuť a zatiahnuť ručnú brzdu ambicióznym nemeckým veliacim frontovým dôstojníkom, ktorých rozhodnutie nenasadiť slovenské jednotky do boja nad rámec ich pôsobnosti si neraz vykúpil udeľovaním vysokých slovenských vyznamenaní. Inokedy mu stačilo zasiahnuť na poslednú chvíľu v poli a uplatniť si svoje veliteľské právo nad vlastnými jednotkami, resp. urobiť fúziu jedného i druhého riešenia.⁶⁷

Do rozpočtu na r. 1944 minister národnej obrany gen. Čatloš zakomponoval finančné požiadavky na krytie 150 000 garnitúr šatstva a obuvi. Do rozpočtu k normálnym výdavkom na vojsko pojal navyše úhradu za výstroj a výzbroj pre 3 nové divízie. Keďže poľné nasadenie slovenských jednotiek na východnom fronte gen. Čatloš prakticky ukončil v r. 1943, výdaje na rok 1944 boli už určené na jeho ozbrojený vojenský plán. Napriek Hitlerovmu zákazu nechal v r. 1943 previezť z Krymu na Slovensko 26 vlakových súprav (50 vagónov v každej súprave) zbraní, vojenského leteckého a delostreleckého materiálu. Prevažná časť tohto materiálu skončila vo vojenskom zbrojnom sklade v Kvetnici pri Poprade, čiastočne aj v zbrojnom sklade v Kramarisku pri Ružomberku a v augumentačnom sklade na Vrútkach. Čatloš častým striedaním slovenských jednotiek nasadených na východnom fronte vyvolával nemecké pohoršenie, pretože do zázemia posielal už ostrieľaných, v boji zocelených a skúsených vojakov, ktorí mali byť frontovo dlhšie vyťažení. Namiesto nich prichádzali nové kontingenty nováčikov, ktorých bolo potrebné najskôr vycvičiť a vycibriť v bojoch, aby pokročili v získavaní frontových skúseností. Čatloš tak prefikane znižoval rentabilitu využívania vlastnej živej vojenskej sily, umenšoval podielnictvo

67 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 10. *Žoldnierska zločinecká armáda*, s. 58-67.

slovenských jednotiek na bojových výsledkoch nemeckých jednotiek, čo nemohlo nevyvolať neľúbosť nemeckého velenia. Množili sa sťažnosti nemeckých veliacich dôstojníkov na adresu gen. Čatloša, hoci na druhej strane s neskrývaným potešením prijímali vysoké slovenské vojenské vyznamenania účelovo udeľované gen. Čatlošom, keď hrozilo, že slovenské jednotky budú nasadené do bojov nad rámec svojej pôsobnosti. Gen. Čatloš veľmi obratne využíval túto zameranosť nemeckých dôstojníkov pachtiacich sa aj za vojenskými vyznamenaniami svojho malého spojenca.⁶⁸

Čatloš rozmnožil počet letiskových plôch a zariadení (Letecký park Mokrad', letisko Mokrad', výpomocné letisko vo Veľkých Bieliciach). Vyčlenil pracovné oddiely na prispôbenie krytov (tunelov) v Zemianskych Kostol'anoch pre ciele *OPL* a pre potreby velenia a umiestnenie štábov. V lete 1944 nechal upraviť jednotkami *Pracovného zboru* v Zamutove tajné veliteľské stanovisko pre gen. Malára v Karpatoch a neďaleko neho aj výpomocné letisko v Strážskom. Rozšíril letisko Tri Duby, v Piešťanoch, Trenčianskych Biskupiciach, Išli, na Muráni a vo Vajnoroch. Čatloš vyvinul v r. 1944 veľkú snahu odpútať sa od nemeckej závislosti pri výrobe bombardovacích lietadiel *Ju 87*. Presadzoval preto budovanie samostatnej slovenskej leteckej továrne v Trenčianskych Biskupiciach, aby bol autonómny pri disponovaní vlastnými leteckými prostriedkami a silami pre plánované protinemecké ozbrojené vystúpenie. Tuka však rozhodujúco negatívne zasiahol do výstavby továrne, keď českého podnikateľa Mráza odstavil od dohôd s Čatlošovým *MNO*. Do nemeckého spolufinancovania zapriahol tím svojich finančných poradcov, takže 51 % účastín bolo v slovenských a 49 % v nemeckých rukách. Iba 25 % leteckých výrobkov si mohlo ponechať slovenské *MNO* a zvyšok 75% patrilo Nemecku. V auguste 1944 už opustilo výrobnú linku 7 strmhlavých bombardérov *Junkers Ju-87D-5*, ktoré neboli prioritne vyexpedované do Nemecka, ale Čatlošovým pričinením na letisko Piešťany na zalietavajúce skúšobné lety pre potreby *letky 11* slovenského leteckého pluku.⁶⁹

Začiatkom januára 1944 gen. Čatloš predniesol pred *Najvyššou radou obrany štátu* (*NROŠ*) rozpracovaný návrh na sformovanie a zasadenie východoslovenskej armády na opevnenie častí Karpát na severovýchodných hraniciach Slovenska s dôrazom na opevnenie Lupkovského a Duklianskeho priesmyku. *NROŠ* svojím uznesením podporila návrh Čatloša sformovať východoslovenskú armádu a zasadiť ju do obranných postavení v Karpatoch pod heslom „*proti sovietskej invázii*“ a tak predísť tomu, aby obranu Karpát na slovenskej strane nedržali nemecké či maďarské jednotky. Čatloš v návrhu

68 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 48-51.

69 Tamtiež, s. 29-35.

siahol aj po účelovej argumentácii, že treba pacifikovať rozmáhajúcu sa partizánsku činnosť v Šarišsko-zemplínskej župe.⁷⁰

Prosbe Čatloša, podporenej *NROŠ*, vyhovel sám náčelník *OKW* maršal Keitel 12. februára 1944 d'alekopisom tohto znenia: „*Proti zriadeniu opevnení na severovýchodných slovenských hraniciach v nadväznosti na maďarské opevnenie niet zo strany OKW námietok.*“⁷¹

V skutočnosti chcel Čatloš pod zámienkou postavenia poľných útvarov na východnom Slovensku stiahnuť slovenské zahraničné jednotky domov a súčasne silami východoslovenskej armády uvoľniť cestu jednotkám *ČA* na Slovensko cez karpatské priesmyky. Svoje protinemecké ozbrojené vystúpenie plánoval spustiť, keď *ČA* ovládne priestor Krakova. Novopostavené jednotky dvoch východoslovenských divízií sa začali presúvať do obranných línii Karpát 3. mája 1944.⁷²

Gen. Čatloš si do 17. mája vyhradil právo osobnej dispozície s obidvoma divíziami. Dovtedy chcel dosiahnuť uvoľnenie gen. Malára z funkcie vojenského ataché v Berlíne pre potreby obrany v Karpatoch. Uvoľnenie vymohol priamo od maršala Keitla počas rokovania v Hitlerovom hlavnom stane v Klessheime počas štátnej návštevy a porady J. Tisa u fűhrera 12. mája 1944. Malár prevzal velenie nad východoslovenskou armádou od plk. gšt. R. Pilfouska s najväčšou pravdepodobnosťou 10. júna.⁷³ Čatlošove prípravy na plánované protinemecké vystúpenie sa rafinovane premietali aj do ďalšej výmeny na veliteľskom poste v slovenskej armáde. Od 1. januára 1944 Čatloš ustanovil gen. J. Turanca za veliteľa *VPV* v B. Bystrici, čím uvoľnil tohto germanofila od západného Slovenska, keďže hrozilo, že by ho nebránil proti nemeckým útokom zo schutzzony a od moravských hraníc. Súčasne mu tak už dopredu odobral kompetencie nad budúcimi východoslovenskými divíziami a armádnymi jednotkami na východnom Slovensku v priestore Karpát (v skutočnosti išlo o zbor, a nie o armádu vo vojenskom slova zmysle). Čatloš presadil u prezidenta Tisu, aby Malár ako veliteľ východoslovenskej armády prevzal velenie obrany Karpát. Čatloš vyčlenil Malárovi také kompetencie, že sa stal autonómny vo vzťahu ku gen. Turancovi, v ničom nepodliehal tomuto veliteľovi pozemných vojsk. Malár priamo podliehal ministrovi národnej obrany, hlavnému veliteľovi slovenskej armády. Nebol teda odkázaný na *VPV*, ani na zápoľné inštitúcie. Čatloš zreorganizoval celý armádny apa-

70 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 131/86. Čatloš, F.: *Moje koncepcie pre SNP*, s. 1-2.

71 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*, s. 56, poznámka č. 5.

72 VÚA-VHA Praha, f. Slovenský štát, MNO 1944/Taj.č.j. 70301-71000; VPV, č.j. 28385/Taj.odd.1944 z 3. 5. 1944.

73 VÚA-VHA Praha, f. Slovenský štát, MNO 1944, č.j. 7076/Taj. I/2-1944 zo 17. 5. 1944; A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 131/86, s. 46.

rát, aby zamedzil podriadenie gen. Malára gen. Turancovi, ako to mal v pláne prezident Tiso.⁷⁴

Úlohou východoslovenskej armády z nemeckého pohľadu bolo vybudovať spoľahlivú obranu severovýchodného Slovenska v priestore Karpát v pásme širokom 100-110 km s ťažiskom obrany Duklianskeho a Lupkovského priesmyku, a tým pomôcť *skupine armád Severná Ukrajina* zastaviť predpokladaný postup ČA a strategickou obranou vyčerpávať jej jednotky. K oficiálnemu podriadeniu východoslovenskej armády *skupine armád Severná Ukrajina* došlo 3. augusta, o čom Malára informoval Čatloš osobitným hughesogramom a 4. augusta 1944 osobne aj sám veliteľ *skupiny armád Severná Ukrajina* gen. plk. J. Harpe, ktorý gen. Malára prizval do Krakova na situačný rozhovor.⁷⁵

K prehĺbeniu pretrvávajúcej animozity medzi gen. Čatlošom a nemeckým generálom pri slovenskom *MNO* gen. Schlieperom prispela skutočnosť, že ten už 31. marca 1944 predložil náčelníkovi *OKW* rozsiahlu analýzu problémov slovenskej armády (zavážilo zlyhanie *1. pešej divízie* na Kryme v jeseni 1943, keď značná časť jej príslušníkov dobrovoľne padla do zajatia). Schlieper označil slovenskú armádu ako celok za nespoľahlivú, nesúcu brániť Karpaty, a preto navrhol, že najprimeranejší spôsob, ako ju využiť, bude nasadiť ju na opevňovacie práce a na zabezpečenie tyla nemeckých vojsk. Varoval štáb *OKW*, že pri priamom styku s ČA slovenské jednotky opäť zlyhajú a že hrozí nebezpečenie ich prechodu k Sovietom.⁷⁶

K veľmi vážnemu konfliktu medzi Čatlošom a Schlieperom došlo po rokovaní slovenskej vládnej delegácie v Klessheime, deň po 12. máji 1944, keď na priamy popud Schliepera, ktorý možno kvalifikovať ako zákerný podvod, požadoval maršal Keitel od gen. Čatloša, aby sformoval a nasadil 12 slovenských pracovných práporov na opevňovacie práce na Sane, čo však nebolo oficiálne prerokované na medzištátnej úrovni, ani predmetom vojenského rokovania medzi Čatlošom a Keitlom, ani čítané v protokole 12. mája v Klessheime. Táto skutočnosť dostala do varu aj slovenskú vládu. Čatloš podal demisiu tvrdiac, že niekto z trojice (Keitel, Schlieper a Čatloš) luže. Na margo tohto konfliktu napísal: „*Ak som to ja, nepatrím na miesto ústavného činiteľa... Ak sú to dvaja nemeckí potentáti vo vojenských veciach, tak nech Slovensko vezme na vedomie tento fakt a zreviduje svoj pomer k Nemecku, ak ho Hitler satisfakciou neurovná*“. Tiso i celá vláda sa postavila za Čatloša a žiadali od Nemecka pod hrozbou demisie celej vlády

74 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67, s. 32 a 35.

75 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*, s. 121, 125-126, 129; SNA Bratislava, f. Národný súd, 6/46, k. 58.

76 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*, s. 75-81.

žadost'učinenie, morálnu satisfakciu. Konflikt skončil tak, že Schlieper musel odísť zo Slovenska.⁷⁷

Tiso v tomto spore prekvapujúco neočakávane preukázal v prospech Čatloša i Slovenska najvyšší stupeň politickej odvahy voči nemeckej strane počas svojej prezidentskej kariéry. Hoci Čatloš v tomto spore dostal satisfakciu, nepodarilo sa mu presvedčiť nemeckú stranu, aby súhlasila so stiahnutím 2. *technickej divízie* z Talianska a 1. *technickej divízie* z Rumunska na Slovensko a s ich zaradením ako výstuže pri obrane Karpát na slovenskej strane, hoci argumentoval, zdôvodňoval i sľuboval, že slovenské sily sú schopné i ochotné brániť Karpaty proti Rusom na vlastnej pôde.⁷⁸ Uspokojil sa, že Ketitel napokon nepochopiteľne súhlasil s tým, aby jednotky východoslovenskej armády bránili severovýchodné Karpaty na slovenskej strane, čo bol značný ústupok, pretože z vojenského hľadiska bolo výhodnejšie viesť obranu na privrátenej poľskej strane Karpát, a nie na odvrátených svahoch slovenského územia⁷⁹ (toto rozhodnutie už len kodifikovalo Čatlošom vytipované obranné postavenie východoslovenskej armády).

Z topografického a geografického aspektu zasadenie východoslovenskej armády do obranných postavení v šírke 110 km v severovýchodných Karpatoch predstavovalo evidentne fiktívnu – pavučinovú obranu, ktorá u vojenských odborníkov musela vzbudiť podozrenie, že jej úlohou bude skôr prepustiť jednotky ČA na územie Slovenska, než ich zadržať.⁸⁰

Prevratový vojenský plán Čatloša v podstate počítal s tým, že východoslovenská armáda nadviaže kontakt s jednotkami ČA, že jednotky Malárovej armády otvoria hranice v Karpatoch, umožnia ČA rýchlo ich prekročiť a prepustiť na územie Slovenska. Čatloš na posilnenie svojho plánu nariadil koncom júla 1944 prostredníctvom MNO posilniť a doplniť výzbroj východoslovenskej armády o letectvo. Na základe tohto rozkazu došlo k redislokácii a následnému odveleniu najmä jednotiek leteckého pluku v Piešťanoch a niektorých ďalších jednotiek VVZ k východoslovenskej armáde.⁸¹

Zatiaľ čo sa vojenský plán povstania Golianovho VÚ stal od júla 1944 predmetom pretrvávajúcej pozornosti a odbornej oponentúry čs. MNO v Londýne, o prevratovom pláne gen. Čatloša, ktorý dozrieval v tichom súkromí jeho hornomotešovického bytu do konečnej podoby memoranda,

77 ALU SNK Martin, sig. 129J4a.

78 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*, s. 95.

79 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. 126/67. Čatloš, F.: *Pomery v slovenskej armáde a povstalecké koncepcie*, s. 46-47.

80 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 131/86. Čatloš, F.: *Moja koncepcia pre SNP*, s. 3.

81 Oleát rozmiestnenia východoslovenských divízií. A MSNP Banská Bystrica, f. VII, prír. č. A 25/88. Spomienky J. Trnku; VHA Bratislava, prír. č. 120/72, s. 9.

určeného najvyššiemu veleniu ČA, vedel do konca júla 1944 iba úzky okruh zasvätených.⁸²

Čatlošovi bolo v r. 1944 úplne jasné, že nemecké OKW už definitívne stratilo strategickú iniciatívu vo vedení vojny. Čatloš už dlhší čas hľadal cesty, ako vyvliecť slovenskú armádu z nemeckého chomúta, ako sa nakontaktovať na Spojencov antifašistickej koalície, keďže bol vnútorne presvedčený, že Slovensko bude musieť v príhodnom čase vypovedať poslušnosť Nemecku, ak nechce upadnúť do národnej katastrofy. V lete 1944 Čatloš viackrát sondoval u Tisa, „že by bolo treba niečo podniknúť, lebo zotrvanie pri Nemcoch je naďalej beznádejné a že treba národ zachrániť, čo má byť cieľom našich snažení“. Tiso na tieto Čatlošove rekognoskačné sondy reagoval odmietavo. Nechcel mať nič spoločné „ani s Československou republikou, ani so samostatným Slovenskom pod sovietskym vedením...“⁸³

Tieto Tisove kategorické odpovede z augusta 1944 primäli Čatloša správať sa veľmi zdržanlivo, aby nevzbudil nedôveru a mohol naoko potvrdzovať svoju spoľahlivosť prezidentovi. V lete 1944 však v podstate už definitívne skončila Čatlošova dôvera k Tisovi. Rozhovory totiž jednoznačne potvrdili, že Tiso nepristúpi na kompromisné kontakty so ZSSR, že sa neodpúta od Hitlera, že sa ho bude politickovo vojensky meravo držať zotrjavúc v bezalternatívnej a nezmyselnej kolaborácii s nacistickým Nemeckom až do konca vojny.

V lete 1944 sa Čatloš usiloval nadviazať prostredníctvom svojho prednostu spravodajského oddelenia na MNO stot. gšt. Staneka konkrétne spojenie na domáci odboj. Rokovanie o Čatlošovi medzi G. Husákom, stot. F. Lipkom a stot. gšt. Stanekom z polovice júla 1944 po ostrých výhradách k jeho kompromitácii s nacizmom a ľudáckym režimom napokon vyústili k požiadavke, či bude Čatloš ochotný a schopný zabezpečiť lietadlo pre osobného kuriéra ilegálneho vedenia do ZSSR s tým, že dátum odletu mu včas oznámia. Čatloš prisľúbil túto požiadavku ilegálnej SNR splniť.⁸⁴

V súvislosti s týmto prisľubom treba konštatovať, že Čatloš nevedel o existencii a činnosti ilegálnej SNR a VÚ, ani o jeho odbojových väzbách a rádiospojení s čs. exilovou vládou v Londýne, hoci v auguste 1944 sa predsa len dozvedel o konšpiratívnej protifašistickej činnosti Goliana v súvislosti so Stanekovým organizačným zabezpečením odletu svojho leteckého kuriéra mjr. Lisického (4. augusta 1944) do ZSSR.⁸⁵ Čatloš nevedel, že nezávisle od príprav jeho prevratového plánu prebiehajú iné konšpiratívne aktivity, v centre ktorých boli aj jeho ľudia (Malár a Talský). Nevedel teda, že ilegálna SNR

82 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 299/59. Spomienky F. Čatloša, s. 26.

83 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 1122-1123.

84 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 70.

85 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67. Čatloš, F.: Spomienky, s. 56.

a VÚ sa nepodarilo vybudovať vo východoslovenskej armáde spoľahlivú odbojovú sieť pre nejednotný postoj v určení povstaleckého veliteľa, pre dlho pretrvávajúce váhanie čs. MNO v Londýne vo výbere vhodnejšieho kandidáta i pre subordinačné čakanie Golianovho VÚ na definitívne londýnske rozhodnutie.⁸⁶

Malár nikdy neprevzal žiadne konšpiratívne poverenie od VÚ. Nikdy nedošlo medzi Golianom a Malárom k priamemu rokovaniu a následnému povereniu Malára do funkcie povstaleckého veliteľa vo východoslovenskej armáde. V kladnom prípade by o tom bol musel vedieť aj Čatloš, keďže Malár bol zasvätený do jeho plánu protinemeckej prevratovej akcie. Pevne predpokladal, že východoslovenská armáda sa bude riadiť len jeho rozkazmi.⁸⁷

Všetky personálne zmeny vo veliteľských funkciách východoslovenskej armády (Talský prestal vykonávať funkciu náčelníka štábu *Hlavného vojenského veliteľstva MNO* a od 10. augusta 1944 prevzal funkciu zástupcu veliteľa východoslovenskej armády; Urban skončil pôsobenie ako profesor všeobecnej taktiky a taktiky pechoty na *Vysokej vojenskej škole* v Bratislave a prevzal funkciu druhého náčelníka štábu) sa uskutočnili v rézii gen. Čatloša, ktorý týmito rošádami sledoval zámary svojej prevratovej ozbrojenej akcie. Čatloš zaangažoval do nej 28. júla 1944 okrem Malára aj Talského a Staneka.⁸⁸

Zviazanosť Malára s Čatlošovou prevratovou akciou, absencia jeho priamych kontaktov s VÚ a napokon i kategoricky odmietavý kurz čs. exilovej vlády vojensky využiť služby slovenského Darlana – gen. Čatloša – na prevedenie východoslovenskej armády na stranu ČA sa svojím dopadom negatívne premietli do nedotiahnutých vojenských príprav východoslovenskej armády. Vojenský plán povstania VÚ rozpracovalo do operačno-taktických dokumentov len pre zápoľnú armádu. Pretože do priamej vojenskej podriadenosti VPP patrilo iba pozemné vojsko zápoľnej armády, VÚ tým, že vyradilo Čatloša z hry, nenašlo žiaden optimálny spôsob, ako preklenúť obmedzenú výseč svojej právomoci a vojensky včas „presvedčiť“ Malára, aby rozpracoval do operačno-taktických plánov časť Golianovho vojenského plánu povstania týkajúci sa úloh východoslovenskej armády pri otvorení karpatských priesmykov.⁸⁹

O *Čatlošovom memorande*, ktoré mal do ZSSR prepraviť mjr. Lisický 4. augusta 1944, sa Golian dozvedel od prednostu spravodajského oddelenia

86 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990, s. 146; A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67. Čatloš, F.: *Odpovede na zápisky F. Urbana: Pomery v slovenskej armáde a povstalecké koncepcie*, s. 48 a 63.

87 Tamtiež.

88 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67, s. 35, 41, 91-92; PIVOVARČI, J.: *Vojenské prípravy*, s. 200 a 210.

89 SNA Bratislava, f. NSB, č. 6/1946; HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1974, s. 146; PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 264.

svojho *VPV* npor. Koreckého. Ten sa túto dôležitú informáciu dozvedel 31. júla 1944 od stot. Staneka. Na druhý deň (1. augusta) informoval Goliana a ten vzápätí upovedomil rádiodepešou gen. Ingra, ministra obrany čs. exilovej vlády v Londýne, že Čatloš vysiela vojenskú delegáciu, ktorej vedúcim a súčasne i pilotom v jednej osobe je mjr. Lisický, čo by mohlo skrížiť plány *VÚ*. Golian sa rozhodol zmeniť termín odletu delegácie v noci z 2. na 3. augusta a presunúť ho na poludnie 2. augusta 1944.⁹⁰

Na palube lietadla *He III*, ktoré skutočne odletelo 2. augusta 1944 o 13.⁰⁰ h z letiska Tri Duby však nebola delegácia *SNR* a *VÚ*. Stalo sa tak zhodou náhod, nedorozumením a časovou nekoordinovanosťou osôb zainteresovaných na odlete. Svojím spôsobom sa na tom podpísala aj nervozita členov posádky (pilot čat. J. Mikuš, veliteľ lietadla stot. L. Koza, pozorovateľ por. B. Rohál', palubný mechanik des. R. Vesperin) a jej čiernych pasažierov (Ing. V. Fejka, por. V. Baláž a vedúci spravodajskej skupiny *Nina – Mária* rtm. K. Grün), ktorí tiež prispeli k nedodržaniu časového harmonogramu odletu. Lietadlom odletel styčný dôstojník *VÚ* npor. J. Korecký, ktorého Golian poveril plnením úlohy styčného dôstojníka pri *Čs. vojenskej misii* v Moskve. Mal plné práva odovzdať misii a sovietskemu veleniu súhrnné kľúčové informácie charakterizujúce výlučne vojenskú situáciu na Slovensku.⁹¹

Pretože Šmidke a Husák nepovažovali odlet Kozu a jeho skupiny za nežiadúce nedorozumenie, prehľbili prostredníctvom Staneka predchádzajúce tiché dial'kové spolčovanie sa s Čatlošom vo veci použitia jeho lietadla na prevoz delegácie *SNR* a *VÚ* do ZSSR do pevného rozhodnutia.⁹² Konzultáciami s Golianom sa rozpory o novom odlete delegácie napokon obrúsili a došlo k zblíženiu stanovísk, ktoré vyústili do dohody, že v Čatlošovom lietadle 4. augusta 1944 pilotovanom mjr. Lisickým poletí ako člen delegácie *SNR* a *VÚ* s K. Šmidkem aj pplk. MVDr. M. Ferjenčík. Týmto rozhodnutím Golian prakticky v rozpätí troch dní (od 1. do 4. augusta) modifikoval svoj pôvodne odmietavý a varovný postoj k Čatlošovi a súhlasil s využitím jeho lietadla.⁹³

V súvislosti s týmto odletom treba zdôrazniť podstatnú skutočnosť, že členovia ilegálnej *SNR* Šmidke a Husák nevyvinuli žiadúce úsilie uskutočniť poradu s Golianom, na ktorej sa mali záväzne vyjadriť, či možno vojensky využiť Čatloša tak, aby široko poslužil veci povstania bez toho, aby sa ak-

90 Tamtiež, s. 263, poz. 2 a 3 a s. 272-273, 281; FÚV SPB Praha, príř. č. 1726. Stanek, J.: Pamäti, III. diel, 12. kapitola, s. 390; tiež: JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 38.

91 VÚA-VHA Praha, ČSVM v ZSSR 188/1/26, por. č. 6423; RAŠLA, R.: *Civilista v armáde*. Bratislava 1967, s. 130.

92 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 307-308; FÚV SPB Praha, príř. č. 1726. Stanek, J.: Pamäti, III. diel, 12. kapitola, s. 397-390.

93 HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 195; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 40.

ceptoval jeho plán prevratovej akcie.⁹⁴ Týmto netaktickým postojom vypo-
jili Čatloša, ktorý mal evidentne vysokú vojenskú autoritu, z hry bez toho,
aby ho vojensky perspektívne mohli využiť najmä pri ovplyvnení nástupu
vojenských jednotiek a posádok na východnom a západnom Slovensku do
povstania. Politická izolácia Čatloša neskôr nebola žiadnym problémom ani
pre VÚ, ani pre SNR.⁹⁵

Len čo Ingr dostal rádiodepešu z 1. augusta 1944 o plánovanom odlete
Čatlošovho lietadla do ZSSR, poslal 3. augusta Píkovi inštrukcie, ako postu-
povať vo veci Čatlošových emisárov: „...*pre prípad, že by sa uskutočnil tento*
avizovaný zájazd Čatlošových emisárov do ZSSR treba, ...aby ste... upozornili
zodpovedné sovietske miesta, že Čatloš je v zozname quislingov a vojnových
previnilcov a že sa chce zrejme v poslednej chvíli zachrániť“.⁹⁶

Ďalším rádiogramom z 3. augusta 1944 adresovaným čs. MNO chcel Go-
lian vysvetliť oneskorenie odletu delegácie SNR a VÚ, časovo potvrdiť jej
skutočný prílet a dementovať vlastnú depešu z 1. augusta.⁹⁷ Ani táto rádi-
odepeša však už nič nezmenila na skutočnosti, že sa podnikli na zásah čs.
MNO v Londýne diplomatické kroky na pacifikáciu Čatlošových emisárov.
Pre počiatočnú nezasvätenosť Krátkeho do celého pozadia tajne pripravo-
vaného odletu, ktorý z organizačnej stránky na príkaz Čatloša zabezpečoval
Stanek (využil Čatlošovo lietadlo na prelet delegácie SNR a VÚ a tesne pred
štartom sprostil bez vedomia Čatloša mjr. Lisického funkcie ministerského
kuriéra odovzdajúc memorandum Šmidkemu),⁹⁸ došlo k tomu, že Krátky sti-
hol zalarmovať čs. MNO v Londýne až 10. augusta 1944: „*Upozorňujem na*
separatistické hnutie na čele s Čatlošom – Tisom. Dosahuje nebezpečných
medzí. Ak sa nám ho nepodari zlikvidovať a budú zobrať Moskvou na mi-
losť, ...urobí Čatloš prevrat za pomoci Moskvy“.⁹⁹ Krátkeho správa prehĺbila
horúčkovitú aktivitu čs. vojenskej i politickej diplomacie zameranú na paci-
fikáciu Čatlošovej akcie. Odlet delegácie z letiska Mokrad' dispečersko-spra-
vodajsky po personálne izolovanej linke Čatloš – Husák – Šmidke – Golian
zabezpečoval Stanek, ktorý dokázal patrične filtrovať i dávkovať informácie
o organizácii odletu zainteresovaným stranám taktikou viacerých železok
v ohni. Stanek zatajil Čatlošovi, že jeho memorandum neodovzdal na letisku
Mokrad' Lisickému, ale Šmidkemu. Nezmlenal sa ani o tom, prečo a za akým

94 Tamtiež, s. 39-40.

95 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67. Čatloš, F.: *Odpoveď na zápisky F. Urbana: Pomery v slovenskej armáde a povstalecké koncepcie*, s. 58; tamtiež, príř. č. 299/59. Spomienky F. Čatloša, s. 82.

96 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 285.

97 Tamtiež, s. 434.

98 Tamtiež, s. 290.

99 Tamtiež.

účelom nastúpil na palubu lietadla namiesto Jurecha Ferjenčík.¹⁰⁰ Po štyriapohodinovom lete lietadlo pristálo v Čortkove, asi 60 km od Vinice, odchýliať sa od letového kurzu asi o 17 km. Sovietske vojenské orgány prepravili delegáciu do Moskvy.¹⁰¹

Čatlošovo memorandum bolo návrhom na protinemecký vojenský prevrat a na zriadenie prosovietskej vojenskej diktatúry na Slovensku. Všeobecne ho tiež možno kvalifikovať ako vojenskopolitický pokus a dohovor slovenského Darlana s najvyššími sovietskymi predstaviteľmi, zmyslom ktorého bolo zabezpečiť existenciu slovenskej štátnosti oprostenej od hitlerovského Nemecka v povojnovej Európe. Vojenská časť tohto memoranda, podobne ako vojenský plán Golianovho *VÚ*, ponúkala Sovietom otvoriť silami východoslovenskej armády karpatské priesmyky a prepustiť jednotky ČA cez svoj úsek, keď ČA ovládne Krakov. Túto operáciu mala z tylu zabezpečovať slovenská zápoľná armáda. Dobytie Krakova malo byť signálom aj pre nástup slovenských jednotiek do operácií proti nemeckým i maďarským jednotkám z južných a západných hraníc Slovenska.¹⁰²

Čatloš požadoval od sovietskej strany zachovať úplnú tajnosť dohody, aby prípadná sovietska propaganda ani len v názkoch nenaštrbila fiktívnu slovenskú spoluprácu s Nemeckom či Maďarskom.¹⁰³

Skutočným zmyslom Čatlošovho memoranda bolo v rozhodujúcej chvíli urobiť štátny prevrat, odstrániť nežiaduce osoby z vedenia slovenského štátu, zrušiť organizácie ľudáckeho režimu, nastoliť slovenskú vojenskú diktatúru, zrušiť vypovedanie vojny so ZSSR a jeho spojencami, zneškodniť za noc nemecké vojenské a civilné zariadenia na Slovensku a dať slovenské branné sily k dispozícii ČA, aby mohli koordinovať svoju činnosť na základe vzájomnej nezávislosti aj s čs. jednotkami sformovanými na území ZSSR.¹⁰⁴

Čatlošov návrh nastoliť slovenskú vojenskú diktatúru, ktorá by povalila a odstránila ľudácky režim s tým, že... „*štátoprávne dedukcie by beztak vyplývali po ukončení vojny, aby riešenie vnútropolitické bolo v súlade so záujmami ZSSR...*“ svojím obsahom už narušal fixované česko-slovensko-sovietske vzťahy v zmysle spojeneckej zmluvy z decembra 1943 a ďalších následných vojenských dohôd.¹⁰⁵

100 FÚV SPB Praha, príř. č. 1726. Stanek, J.: Pamäti, III. diel, 12. kapitola, s. 400-402; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 52.

101 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 522/78. Spomienky M. Lisického, s. 21.

102 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 262-263. A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 126/67. Čatloš, F.: *Pomery v slovenskej armáde a povstalecké koncepcie*, s. 57.

103 Tamtiež.

104 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 263. Čatloš, F.: *Pomery, c.d.*, s. 57.

105 Tamtiež; A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67. Čatloš, F.: *Môj príspevok k článku F. Nesvadbú*, s. 1.

Sovietske vojenské i politické vedenie sa v záujme vojenského urýchlenia nemeckej porážky zapodievalo možnosťou, ako pragmaticky využiť Čatlošove služby a nenarušiť spojeneckú zmluvu a z nej vyplývajúce záväzky. Ilegálna SNR sa predsa len rozhodla prostredníctvom Šmidkeho obrátiť sa priamo na sovietskych politických a vojenských predstaviteľov a pýtať si od nich radu, ktorá by zároveň bola i rozhodnutím, „či má SNR v prvej chvíli akcie použiť aj Čatloša na prevedenie slovenskej armády na stranu sovietskej armády, pretože určitý vplyv ešte má“.¹⁰⁶

Ilegálna SNR sa teda rozhodla využiť Čatloša na uskutočnenie mobilizácie, na rôzne presuny jednotiek, na vydanie patričných písomných rozkazov a opatrení pri nástupe do povstania legálnou cestou s tým, že v príhodnom čase nahradí Čatloša iná vhodná osoba (napr. gen. R. Viest).¹⁰⁷ „SNR v snahe zabezpečiť spoločný postup všetkých síl proti Nemcom – najmä v prípade okupácie Slovenska, neodmietla úsluhy gen. Čatloša.“ Súčasne mu však odkazom Šmidkeho pripomenula, že „...to neznamená pardonovanie, ale že všetci tí, ktorí spolupracovali s Nemcami, prídu pred súd ľudu“.¹⁰⁸

Čs. exilová vláda v Londýne z principiálnych politických i morálnych dôvodov kategoricky nesúhlasila s využitím Čatloša. To patrične manifestovala vyhroteným protičatlošovským kurzom v rámci širokej odmietavej kampane už po obdržaní depeše Krátkeho z 10. augusta a najmä po prijatí depeše plk. Toman-Mareša z Čs. vojenskej misie (ČSVM) z 18. augusta 1944, ktorou potvrdil prítomnosť Šmidkeho a Ferjenčíka v Moskve.¹⁰⁹

Benešova vláda vo svojej odpovedi na túto depešu vyjadrila gen. Píkovi hlboké znepokojenie z utajovania delegácie sovietskymi úradmi i skryté podozrenie voči ilegálnej SNR zo spolupráce s prominentným exponentom ľudáckeho režimu.¹¹⁰ Podozrenia čs. exilovej vlády, že Ferjenčík hrá dvojakú hru značne opadli už po neplánovanom stretnutí Lisického a Gábriša s Tomanom-Marešom vo Veľkom divadle v Moskve 17. augusta, pretože ho obidvaja informovali o svojom skutočnom poslaní.¹¹¹ Celkom sa podozrenie rozplynulo až počas tajnej návštevy sídla ČSVM v Moskve, ktorú uskutočnil Ferjenčík, Lisický a Gábriš bez vedomia nasadeného sovietskeho sprievodu 18. augusta, aby podrobne a pravdivo informoval gen. Píku. Ferjenčík potvrdil, že Koreckého skupinu i skupinu Šmidke – Ferjenčík vyslal Go-

106 HUSÁK, G: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 194.

107 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 264.

108 Tamtiež, s. 322.

109 Tamtiež, s. 264.

110 Tamtiež.

111 FERJENČÍK, M.: *Moje dojmy a skúsenosti z ciest do Moskvy a zo Slovenského národného povstania*. In: Zborník úvah a osobných spomienok o SNP. Toronto 1976, s. 190-191.

lian a SNR. Súčasne odovzdal Píkovi kópiu *Čatlošovho memoranda*.¹¹² Text tohto memoranda postúpila ČSVM čs. exilovej vláde (tá ho mala k dispozícii 23. augusta).¹¹³

Sovietske kompetentné miesta mali k dispozícii oficiálne dvakrát privený vojenský plán povstania VÚ, dokument 5. ilegálneho ústredného vedenia KSS *O vývoji a situácii na Slovensku* (Šmidke ho odovzdal sovietskym orgánom – tie ho prezieravo utajili pred čs. vojenskými a diplomatickými zastupiteľskými orgánmi, keďže chcel dať Slovensko politicky k dispozícii k ZSSR)¹¹⁴ a *Čatlošovo memorandum* – neoficiálnu ponuku ministra národnej obrany slovenskej vlády na spoločnú vojenskú akciu so ZSSR. Zachovanie slovenského štátu odtrhnutého od Československa pod mocenskou záštitou ZSSR však sovietska strana oficiálne odmietla tvrdením, že nemá „*tendencie rokovať s našimi quislingami*“.¹¹⁵

Sovietske velenie obdržalo z politického hľadiska dva protikladné vojenské plány: plán VÚ a *Čatlošovo memorandum*. Táto skutočnosť zrejme evokovala sovietskej strane isté paralely s varšavským povstaním. „*Polská otázka a varšavské povstanie nútili ZSSR k veľkej diplomatickej opatrnosti voči ČSR, Benešovi a jeho vláde. ZSSR nechcel v tejto situácii riskovať roztržku aj s čs. vládou, lebo všetky takéto spory sa premietli aj do vzájomného vzťahu veľkých spojencov*“.¹¹⁶

Počas porady členov čs. vládnej delegácie (ministra F. Němca, P. Drtinu, gen. R. Viesta, gen. A. Hasala-Nižborského, F. Hálu, F. Uhlířa, J. Valu, B. Laušmana), predstaviteľov moskovského vedenia KSČ (K. Gottwalda, J. Švermu, V. Kopeckého, B. Vrbenského) so zástupcom ilegálnej SNR K. Šmidkem za prítomnosti veľvyslanca Z. Fierlingera, konanej 27. augusta 1944 na čs. veľvyslanectve v Moskve, dostal veľvyslanec depešu čs. ministra zahraničia J. Masaryka z 26. augusta 1944 so stanoviskom prezidenta Beneša a ministra Masaryka k Čatlošovmu memorandu a jeho pokusom o nadviazanie stykov so sovietskymi orgánmi. Depeša, nabitá výhradami a obavami z Čatlošovho pokusu uskutočniť protinemecký prevrat za vojenskej spolupráce ZSSR, priamo uložila čs. veľvyslancovi, aby taktne a opatrne upozornil sovietsku vládu, že v prípade rokovania sovietskych kompetentných miest so slovenskými quislingovcami bude tento akt čs. strana pokladať za porušenie spojeneckej zmluvy z decembra 1943 a dohody z mája 1944.¹¹⁷

112 Tamtiež.

113 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 263.

114 *Svědectví*, r. 1979, č. 58, s. 381–382.

115 FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR. II*. Praha 1948, s. 315.

116 HUSÁK, G.: *Svědectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 171.

117 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 324.

Touto depešou čs. exilová vláda v Londýne zavŕšila svoje augustové úsilie znemožniť všetkými dostupnými prostriedkami Čatlošov pokus o protinemecký prevrat na Slovensku. Súčasne sa ňou usilovala definitívne vyľúčiť akúkoľvek Čatlošovu osobnú účasť na povstaleckej akcii vôbec. Na potieranie Čatlošovho memoranda vynaložila Benešova vláda neprimerane veľké úsilie. Nedocenila skutočnosť, že si sovietska vláda ako zmluvný partner nemohla dovoliť nerešpektovať česko-slovensko-sovietsku spojeneckú zmluvu a uzavrieť separátnu vojenskú dohodu so slovenským ľudáckym exponentom. Na veci nič nemení ani fakt, že sa sovietske vojenské orgány vyjadrili kladne k vojenskému využitiu Čatloša v prospech povstania. V kritickom období vojenských príprav povstania a jeho materiálneho zabezpečenia zmárnila čs. vláda „čatlošiádou“ priveľa drahocenného času. Rozhodne mala včas vyriešiť otázku funkcie povstaleckého veliteľa vo východoslovenskej armáde, iniciovať prepojenie VÚ s týmto veliteľstvom, dopomôcť riešiť aj ďalšie personálne otázky v tomto armádnom telese, nedržať Goliana v prisnej subordinačnej podriadenosti, neuplatňovať voči nemu vyčkávaciu taktiku, ktorá mu nepridala na rozhodnosti najmä v poslednom augustovom týždni roku 1944, keď sa dožadoval jednoznačných a konkrétnych rozhodnutí a rád od čs. MNO v Londýne.

V súvislosti so záverečným úsilím čs. exilovej vlády úplne vypojiť Čatloša z hry sa táto 28. augusta 1944, deň pred vypuknutím SNP, dozvedela priamo z Golianovej depeše, že veliteľ VÚ má s Čatlošom „nepriamy styk“ a že sa snaží, aby mu v hodine H (t.j. pri signále k povstaniu) „...odovzdal ihneď moc“.¹¹⁸ Na túto prekvapivo nepríjemnú správu obratom zareagoval v ten istý deň Beneš striktným politickým odkazom: „*Táto príležitosť je posledný okamžik, aby ste zmyli všetko to, čo quislingovská vláda a tzv. samostatné Slovensko proti Spojencom napáchala. Bude to mať ďalekosiahle dôsledky pre Slovensko a budúcu Československú republiku, ak vypnete sily a budete sa nebojaťne a do všetkých dôsledkov brániť vojenskou mocou v stálom sporení s nami.*“¹¹⁹

Tento kategorický imperatív prikazoval Golianovi okamžite spretŕhať akékoľvek (aj nepriame) väzby s Čatlošom. S najväčšou pravdepodobnosťou v tomto politickom odkaze Beneša je skrytá skutočná príčina, prečo si Golian nedovolil vojensky využiť Čatloša po jeho úteku z Bratislavy na povstalecké územie a nenechal ho vystúpiť v banskobystrickom povstaleckom rozhlase. Čatloš predsa len mohol do istej miery anulovať negatívny dopad svojho bratislavského rozhlasového prejavu z 29. augusta 1944 (napísaným T. Gašparom), v ktorom, pod Tisovým nátlakom a hrozbou, že ak ho neprečí-

118 Národní archiv (NA) Praha, Ch 37-91-29/170-172.

119 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 340, poz. 3.

ta, bude vydaný Nemcom, medzi 19.05 a 19.19 h potvrdil príchod nemeckých jednotiek na Slovensko. V prejave vyzval slovenskú armádu a obyvateľstvo, aby všestranne podporili nemecké jednotky,¹²⁰ čím dezorientoval najmä slovenské vojenské posádky na východnom a západnom Slovensku.

Po prejave gen. Čatloša došlo z hľadiska vojenskej právnej hierarchie k anomálii. Na jednoznačný príkaz Tisu vydal totiž neskoro v noci 29. augusta o 22.00 h generálny inšpektor slovenskej armády gen. A. Pulanich interný vojenský rozkaz vo forme obežníka – výnosu slovenského *MNO*, ktorý osobne aj sám podpísal – zaštitíac sa menom gen. Čatloša a jeho funkciou ministra národnej obrany. Rozkaz nariaďoval slovenským jednotkám, aby príchod nemeckých jednotiek nepovažovali za obsadenie Slovenska, aby nekládli odpor a boli nápomocní pri nemeckom úsilí zlikvidovať partizánov.¹²¹

Už skutočnosť, že štátny prezident J. Tiso prinútil gen. Pulanicha vydať tento písomný rozkaz, potvrdzuje, že si Tiso vedome stotožnil, resp. poplietol funkcie *MNO* a *Generálneho inšpektorátu s Hlavným vojenským veliteľstvom MNO*. Rozkaz mal z titulu hlavného vojenského veliteľa slovenskej armády podpísať gen. Turanec. Ten však tak už nemohol urobiť, pretože ho v ten deň nechal pplk. gšt. J. Golian zaistiť po prilete na letisko Tri Duby. V neprítomnosti gen. Turanca mal tento rozkaz podpísať ako najvyšší veliteľ slovenskej armády sám prezident Tiso o to viac, že namiesto nezvestného gen. Turanca nomenoval jeho nástupcu. Čatloš neprichádzal do úvahy, keďže ho Tiso už predtým pozbavil funkcie hlavného veliteľa slovenskej armády a navyše ho v tom čase držal v čestnej väzbe.¹²²

Tiso si v tejto dôležitej situácii umyl ruky a preniesol zodpovednosť na iných – poslednýkrát mu poslúžilo meno Čatloša a jeho funkcia rezortného ministra národnej obrany, hoci už bol od 27. augusta 1944 prakticky zbavený všetkých právomocí nad slovenskou brannou mocou. Stalo sa tak preto, že nemecké spravodajské orgány vyhodnotili nočné cvičenie bratislavskej posádky 24. augusta 1944, spustené gen. Čatlošom, ako vojenský puč, ako pokus o vojenský odpor proti nastupujúcim nemeckým jednotkám do pohraničného priestoru Dolný Dunaj – Morava, i keď jednotky napokon obišli Slovensko, pretože boli nasadené do Rumunska.¹²³

Po vypuknutí *SNP* 29. augusta nemecký vyslanec Ludín a prezident Tiso sa dohodli nielen na profylaktickom odzbrojení bratislavskej pučistickej posádky, ale aj na nevyhnutnosti odzbrojiť slovenskú armádu ako celok. Dohodli

120 *Slovák*, 31. 8. 1944, č. 196.

121 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 355; RAŠLA, A.: *Tiso a povstanie*. Bratislava 1974, s. 45.

122 A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 119/67. Spomienky F. Čatloša, s. 7.

123 VHA Trnava, f. Nemecké dokumenty, MZV, dok. č. 498418.

sa i na spôsobe, ako si poslednýkrát overiť ťažko otrásenú dôveru k Čatlošovi tým, že ho prinútiť vystúpiť v rozhlase. Tiso tak dovíril svoj vzťah k slovenskej armáde, keďže inicioval jej odzbrojenie cudzou, i keď spojeneckou, no okupačnou jednotkou.¹²⁴

Gen. Čatloš aj v čestnej väzbe prezidenta prejavil dostatok vojenského charakteru, keď odmietol vydať na príkaz Tisu a gen. Hubického rozkaz na odzbrojenie bratislavskej posádky v mene svojom i v mene prezidenta ako najvyššieho veliteľa slovenskej armády. Svoje odmietnutie v prítomnosti prezidenta Tisu a gen. Pulanicha rozrušene zdôvodnil: „...*taký rozkaz nikdy nevydám, lebo som svojich vojakov vždy učil, aby sa nedali nikomu odzbrojiť a ja nemôžem zostať pri odzbrojenej armáde.*“¹²⁵ Tiso v snahe dostať Čatloša z ťažkého citového pohnutia (bezprostredne hrozilo zničenie ním budovanej armády) a v úsilí predísť zbytočnému krviprelievaniu, prikázal Čatlošovi, aby vydal rozkaz na odzbrojenie bratislavskej posádky v mene prezidenta ako najvyššieho veliteľa.

Napokon Čatloš v prezidentskom paláci ustúpil Tisovi v tom, že pôjde tlmočiť jeho rozkaz na *MNO* zhromaždeným veliteľom, hoci s rozkazom nesúhlasil. Keď sa na *MNO* dozvedel, že nemecké tanky už obkľúčili slovenské jednotky na hrade, stručne o 17.⁰⁰ h pretlmočil Tisov rozkaz na odzbrojenie a vzdialil sa od zhromaždených bez toho, aby niekoho prehováral. Nemecké vojenské ani politické miesta na Slovensku nemali do pozdných nočných hodín z 1. na 2. septembra nijakých pochybností o Čatlošovej lojalite k Tisovi.¹²⁶

K definitívnemu rozchodu gen. Čatloša s prezidentom Tisom došlo po vypuknutí *SNP* práve v súvislosti s odzbrojovaním slovenského vojska. Svoj odchod zo služobného pomeru neskôr komentoval týmito slovami: „*Tiso nedal nič na moje reči pri odzbrojovaní slovenského vojska nemeckou silou. Aj tým si odňal u mňa nielen rešpekt, ale i povinnosť ho poslúchať, lebo prezident takéto veci nerobí, a kto ich tak robil, prestal byť prezidentom v mravnom pojatí... Nenechať ho však, bol by som zradil národ spolu s ním... Samu ideu slovenskej štátnej samostatnosti netreba pliesť s režimom Tisovým. Aj ten bol relatívnym jej výkonným orgánom, a nie jej podstatou.*“¹²⁷

Čatloš opúšťal Tisa, keď ho ten urobil svojím väzňom, keď vyhládzať jeho ústavnosť, čím formálne zgumoval aj platnosť prisahy svojho ministra. Keď mu prezident vydal neústavný rozkaz odzbrojiť „*vlastné posádky, ktoré*

124 Tamtiež, dok. č. 372485.

125 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 1126.

126 Tamtiež, s. 426; A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 24. *Štúdium a výklady prameňov nečistých*, s. 18.

127 ALU SNK Martin, f. F. Čatloš, sig. 129J4a.

neboli v povstaní a vydat' ich zbrane Nemcom!“ rozišiel sa s Tisom definitívne, pretože tento rozkaz sa priečil duchu ústavy. Ním Tiso porušil vlastnú prisahu štátu i národu. Čatloš už nemohol „*byť viazaný prisahou tomu, kto ju porušil vo vyššom stupni*“. Samotná vojenská česť diktovala Čatlošovi neuposlúchnuť tento protivojenský rozkaz, ktorý napokon „*tlmočil podriadeným veliteľom tak, že ho vydáva prezident, nie ako vojak, ale ako „farár“ a ja s tým nemám nič spoločného*“.¹²⁸

Len čo Čatloš v budove MNO v Bratislave v krátkosti pretlmočil 1. septembra 1944 o 17.⁰⁰ h zhromaždeným veliteľom jednotiek Tisov rozkaz na odzbrojenie, odišiel autom do delostreleckých kasární. Odtiaľ sa mu podarilo ujsť služobným vozom, ktoré riadil jeho šofér Čamek, cez Sered', Hlohovec, Topoľčany do Zemianskych Kostolian (zastavil sa úchytkom v Horných Motčiciach pri svojej rodine) a okolo obeda 2. septembra dorazil do B. Bystrice, kde sa hlásil na veliteľstve povstaleckej armády. Ponúkal sa Golianovi do služby v povstaleckej armáde. Ten však nereflektoval na jeho ponuku a dal mu na vedomie, že „*jeho spolupráca neprichádza do úvahy*“. V ten istý deň bratislavská vládna vysielacia oznámila, že Čatloš bol pre velezradu pozbavený generálskej hodnosti a degradovaný na obyčajného vojaka.¹²⁹ Prezident Slovenskej republiky 2. septembra pozbavil gen. I. triedy F. Čatloša nielen hodnosti, ale aj úradu člena slovenskej vlády a funkcie ministra národnej obrany.¹³⁰ Od 5. do 13. septembra 1944 bol Čatloš internovaný na štábe Jegorovovej 1. čs. partizánskej brigády J. V. Stalin v Hiadel'skej doline a v noci z 13. na 14. septembra spolu s gen. Turancom odvezený z letiska Tri Duby do Kyjeva a odtiaľ do Moskvy, kde sa stal ako zajatec väzňom Butyrskej väznice.¹³¹

Čatloš zostal v sovietskom väzení od 15. septembra 1944 do 6. januára 1947. V súvislosti s prebiehajúcimi súdnymi procesmi s čelnými činiteľmi Slovenskej republiky Tiso a spol. bol Čatloš (spolu s J. Turancom, M. Sokolom a J. Spišiakom) prevezený do Prahy a uväznený v žalári na Kapucinskej ulici v blízkosti Hradčian. Samotný fakt, že *Národný súd* v Bratislave ho 10. decembra 1947 odsúdil na 5 rokov odňatia slobody (pobyt vo väzení v Moskve i zaist'ovaciu väzbu v Prahe a v Bratislave mu súd započítal) svedčí o tom, že pôvodne hroziaci trest smrti pod váhou svedeckých výpovedí, zistených vojenských argumentov a konfrontovaných skutočností dokázal aj zaujatý súd akceptovať a zohľadniť, čo sa premietlo do výšky trestu.¹³²

128 AM SMP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 9. *Logika zrady a prisahy*, s. 1.

129 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*, s. 72.

130 SNA Bratislava, f. NSB, č. 12/1947.

131 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 8, príř. č. S 249/2001. *Spomienky na väznicu 1944-1947*.

132 Tamtiež.

Koncom októbra 1944 časopis *Slovák* si v súvislosti s vojenským potláčaním *SNP* zobral na mušku už degradovaného generála F. Čatloša, bývalého ministra národnej obrany a hlavného veliteľa slovenskej brannej moci. Jeho činnosť lakonicky stručne, s prekvapivo presným zásahom do stredu terča charakterizoval takto: „Čatloš, ktorý vybudoval zo slovenskej armády štát v štáte, znemožnil uplatnenie sa všetkých kladných národných elementov“. Rozumejú sa tým protiodbojové elementy, čo nepriamo potvrdzuje, že Čatloš pri príprave svojho ozbrojeného vojenského plánu, hodnotené optikou redakcie časopisu, svojím konaním napomáhal vzniku povstania, keďže znemožnil, aby sa naplno uplatnili protipovstalecké elementy.¹³³

Komplexné „vysvedčenie“ s výpočtom jeho zločinov mu vystavil poľný prokurátor stot. just. J. Posluch, ktorý vypracoval na základe trestného oznámenia *MNO* zo 16. októbra 1944 obžalobný spis proti Čatlošovi. V ňom ho obžaloval z účasti na organizácii a príprave povstania namiereného proti samostatnosti *Slovenskej republiky*, z pokusu znemožniť ústavnú činnosť ústavným činiteľom, z pokusu pričleniť územie republiky cudziemu štátu. Obžaloval ho z úkladného podujatia zneužiť slovenskú brannú moc v styku s cudzou mocou, z vyhnutia sa služobnej povinnosti, zo vstupu do vojenskej služby nepriateľa, čím spáchal zločin úkladov voči Slovenskej republike a zločin zbehnutia k nepriateľovi. Obžaloba ho ďalej vinila, že ako minister národnej obrany takto nebezpečne ohrozil nielen samostatnosť štátu, ale aj životy a majetok ľudí, že ovplyvnil aj konanie viacerých vysoko postavených dôstojníkov slovenskej brannej moci, ktorí sa dali do služieb nepriateľskej mocnosti, za čo žalobca npor. just. P. Mázik navrhol udeliť Čatlošovi v neprítomnosti trest smrti zastrelením. Prezident republiky J. Tiso neudelil svojmu bývalému a obľúbenému ministrovi národnej obrany milosť.¹³⁴

Čatloš si ako vojak dobre uvedomoval, že povstanie by nebolo bez vojaka, že slovenské vojsko by neexistovalo bez neho a on sám by nebol bez svojej vojenskej politiky. A práve politika Čatlošovej vojenskej kolaborácie bola zo strany čs. exilovej vlády v Londýne, povstaleckého vojenského velenia a politického vedenia hlavnou príčinou odmietnutia jeho účasti v povstaní. Paradoxom je, že bez tejto Čatlošovej vojenskej politiky by však ani slovenské vojsko „*nejestvovalo pomerne samostatné a pripravené do povstania proti tým, ktorí ho pokladali za svoj nástroj*“. To mohol Čatloš dosiahnuť iba perfektne predstieranou dlhodobou lojalitou, nesmierne zložitou, rozvážnou a súčasne prefikane pôsobiacou a ťažko dešifrovateľnou politikou vojenskej kolaborácie s výhradami, pretože apriórny protinemecký vojenský politik

133 *Slovák*, 27. októbra 1944; A MSNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 120/67, s. 45.

134 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 23, príř. č. A 24/2003. *Zápisník trestnej veci proti F. Čatlošovi z 5. decembra 1944.*

„by neuspel a vojsko by nestvoril. Slepý sluha Nemcov by vytvoril vojsko na spôsob SS oddielov, ako to naznačili POHG“. Čatlošova cesta kolaborácie prinášala hmotné zveľaďovanie vojenského materiálu od r. 1939 do povstania pre plánovanú samostatnú slovenskú brannú akciu. Spevňovala odbornú pripravenosť a uspôsobenosť slovenského vojska na ozbrojené vystúpenie proti nacistickému Nemecku.¹³⁵

I keď Čatlošovu vojenskú kolaboráciu s nemeckým *Wehrmachtom* nemožno z morálnych ani z vojenskopolitických aspektov antifašistickej rezistencie ospravedlniť, treba konštatovať, že ju Čatloš nerobil zo žiadnych koristníckych, zištných či bezduchých karieristických a zbohatlických dôvodov. Ukázalo sa, že tento druh premyslenej nadčasovej kolaborácie, v ktorej zostal Čatloš ako sám vojak v poli, odkázaný sám na seba, predsa len poslužil rezistencii a neskôr aj *SNP*, do ktorého Čatloša síce rozhodujúci vojenský a politickí funkcionári nepustili, plody jeho kolaborácie na poli konkrétnej vojenskej činnosti však materiálovo poslužili povstaniu, čo Čatloša predsa len naplňalo pocitom úspešného vkladu, hoci zostal v úlohe kolaborujúceho murína, ktorého využili vedúce povstalecké sily v zápase o zachovanie slovenskej národnej existencie a o vytvorenie základu na demokratickú rekonštrukciu národnej identity.

Samotná skutočnosť, že rezort *MNO* od 14. marca 1939 takmer do konca augusta 1944 bol v rukách Čatloša sa ukázal ako najlepšie riešenie pre slovenskú armádu. Ďalší možní adepti na tento rezort totiž trpeli rôznymi extrémnymi vlastnosťami: Haššík vojenskou odbornou nespôsobilosťou, Tuka by bol z armády urobil národnosocialistický nástroj, Mach by bol armádu zosobášil s *HG*, Jurech by ju bol totálne sklerikalizoval, Turanec zgermanizoval a Dúbravec ako kabinetný dôstojník bol nesúci pre poľnú službu.

Záverom možno konštatovať, že Čatloš so všetkou dôslednosťou vycvičil slovenské vojsko, vyzbrojil ho, vyškolil, vystrojil, vyskúšal v poli a urobil ho istým spôsobom nezávislým od Nemcov, aj od vlastnej vlády, od *HSLŠ* a *HG*. Zakázal, resp. znemožnil vojsku stranícky sa exponovať v *HSLŠ*. Odolal kampani, nevstúpil do konca 2. svetovej vojny do *HSLŠ* a nevpustil do nej ani vlastnú armádu. Aj tým jej uchoval istú nezávislosť a pripravil ju svojsky v rámci svojej plánovanej ozbrojenej prevratovej akcie na cestu do povstania pripravovaného ilegálnou *SNR* a *VÚ*, čo mu slovenská historiografia upierala celé desiatky rokov.

135 A MSNP Banská Bystrica, osobitný f. F. Čatloša, k. 9. *O povstaní*, s. 5.

SUMMARY

Ferdinand Čatloš in the perimeter of collaboration and the resistance.

The study maps and evaluates the activity of F. Čatloš from October 18, 1938 till the end of August 1944. In that period of time he was in the function of Chief of Military Cabinet Office in Slovak autonomy government and from March 14, 1939 Minister of National Defence and supreme commander of Slovak army. The study describes the whole operating range of Čatloš by the building of Slovak military forces in the years 1939-1944, with beginnings which were connected with Hungarian expansion in March 1939. Author wrote about important connections with field campaign against Poland in September 1939 and against the USSR in June 1941. He also wrote about the reasons of reorganization of Slovak army after field campaigns and necessary need to build own military educational system and the units of ground, air and anti aircraft forces, pioneer and connection army, justice, economy, veterinary and pastorate administration. Author also wrote about complex relations of Čatloš to Tuka and Tiso, to own army opposition, to individual German generals at Ministry of National Defence, to German ambassador and to the radicals from Hlinka's Slovak People's Party. The study describes forms and manifestations of Čatloš's policy of military collaboration and his resistance activity and connection of Čatloš with the resistance. Author in brief described and evaluated importance of building of East Slovak army for the defence of Carpathian Mountains and planned arrival of the Red Army to the territory of Slovakia and its possible liberation within takeover action planned by Čatloš. In connection with this final military action author evaluated material contribution of Čatloš to antifascist movement and to the Slovak National Uprising. Author also evaluated Čatloš's Memorandum from August 1944 in causality and essential facts, why insurgent command and political leaders together with Czechoslovak Exile Government refused military services of Čatloš.

PETER ZAŤKO – PERSONA NON GRATA

STANISLAV MIČEV

Po *Mníchove* Petra Zaťka¹ vláda Československa 3. októbra 1938 požiadala, aby pricestoval do Prahy. Neoficiálne tu rokoval o slovenskej otázke s ministrom obchodu Imrichom Karvašom a Milanom Hodžom. V tom čase už videl jediné východisko v dohode s *HSLŠ*, ešte pred 6. októbrom. Hodža ho poveril, aby spoločne s poslancom Jánom Lichnerom rokoval s predstaviteľmi *HSLŠ*. Návrh, ktorý predložil Hodža, sa mu však už v danom období videl nedostatočný. Pri vyvolaných rokovaníach navyše zistil, že podobnou úlohou bol poverený Pavol Teplanský a tak sa jej telefonicky vzdal. Účastníkom rokovania však na Karvašovo požiadanie zostal.

Ráno 5. októbra rokovali v Žiline predstavitelia strán, ktoré mali záujem na dohode s *HSLŠ*. Zišli sa v hoteli Rémy a ľudáci zasa v Katolíckom dome. Okolo obeda prišiel dr. Ferdinand Ďurčanský, aby štátotvorné strany vyslali svojho zástupcu do Katolíckeho domu. Po krátkej diskusii vybrali Petra Zaťku. Spolu s Jánom Lichnerom sa zúčastnil aj večerného rokovania. Ľudáci však boli neústupní. Štátotvorné strany nakoniec súhlasili s vyhlásením autonómie.

Hneď na to sa Zaťko ako hospodársky expert zúčastnil rokovania s Maďarskom. Rokovania z 9. októbra 1938 však boli neúspešné, pretože maďarské požiadavky boli neprijateľné. Vtedy Zaťko ešte netušil, že 2. novembra bude vo viedenskom Belvederi členom delegácie, ktorá si vypočuje správu

¹ V archíve Múzea SNP (A MSNP) sú uložené rozsiahle trojdielne spomienky Petra Zaťka. A MSNP, f. XII, príř. č. S 38/75 a S 8/76. Tento text je vo veľkej miere založený práve na spracovaní Zaťkovej percepcie osudných rokov 1938-1945. Ak nie je uvedené inak, citácie bez uvedenia zdroja pochádzajú zo Zaťkových spomienok v A MSNP.

Časť jeho spomienok vyšla pod redakciou Štefana Terena už aj knižne: ZAŤKO, P.: *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Bratislava 1993.

o nečakaných územných stratách. *Viedenská arbitráž* bola ranou do chrbta a znamenala ďalšie oklieštenie územia Československa.

V práci čakalo Zaťku ďalšie nemilé prekvapenie. Dozvedel sa, že mu *HSLŠ* do *Ústredného združenia slovenského priemyslu* (kde vykonával funkciu generálneho tajomníka), vnútila ako správcu Štefana Polyaka. Bez jeho vedomia nemohol prijať nijaké rozhodnutie. Nezostávalo mu iné ako pohroziť demisiou. Ľudáci si uvedomili, že si nemôžu dovoliť stratu takého odborníka a Polyaka odvolali. Imrich Karvaš, ale najmä Peter Zaťko odmietali tak ľudácky autonomizmus, ako aj pražský centralizmus. V hospodárskych koncepciách politických strán nenachádzali dôsledné východiská pre Slovensko a preto hľadali vlastné riešenia. Ich hlavným princípom sa stala nadstraníckosť a v hospodárskom a ekonomickom priestore presadzovali ciele zásahy štátu do hospodárstva Slovenska v záujme jeho ochrany. Tieto koncepcie naplno zazneli 25. a 26. júna 1932 na *Zjazde mladej slovenskej generácie* v Trenčianskych Tepliciach. Hlavným protagonistom zjazdu sa stal jeho predsedajúci – Peter Zaťko.² Myšlienky hnutia slovenských regionalistov našli odozvu naprieč celým slovenským politickým spektrom a Peter Zaťko si aj prostredníctvom neskôr vzniknutého časopisu *Politika* vybudoval neotrasiteľnú pozíciu vynikajúceho hospodárskeho experta. Zjazd pritom vytvoril podmienky na intenzívnejší dialóg rôznych politických smerov o hospodárskych pomeroch na Slovensku. Po vzniku *Slovenského štátu* 14. marca 1939 ani ľudáci nemohli ignorovať nesporné kvality Zaťka a Karvaša. Celkom jednoznačne to vyjadril ľudácky minister hospodárstva Gejza Medrický, keď vo svojich pamätiach uviedol, že ich „v týchto rokoch nemal kto nahradiť, najmä nie zo staroľudáckych kruhov.“³

Život Petra Zaťku sa v týchto mesiacoch rútil neuveriteľným tempom. Vrie celá stredná Európa. Vo vzduchu niečo visí, rozhodnutie sa blíži každým dňom. Štvanie proti Československu z Ríše a Rakúska silnie. Situáciu využívajú ľudáci, ktorí čoraz otvorenejšie hovoria o odtrhnutí. V tejto atmosfére, začiatkom marca, odchádza Zaťko spoločne s dr. Jánom Balkom do Berlína, aby tu rokovali o hospodárskych otázkach. Dohodli smernice k dohode o prenájme slovenských naftových polí Nemecku. Vyčerpaný prácou a politickými udalosťami odchádza po návrate z Nemecka zotaviť sa na Štrbské Pleso. Tu sa dozvedel o udalostiach 9. a 10. marca 1939. Tzv. *Homolov puč*, ktorým chcela československá vláda získať kontrolu nad Slovenskom, sa čoskoro ukázal krokom do prázdna. Urýchlil udalosti, ktoré boli vopred pripravené v nacistických politických kruhoch. Zaťko sa prvým vlakom vrátil

2 CAMBEL, S.: *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica 2003, s. 5.

3 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava 1993, s. 259.

do Bratislavy. Hneď po príchode sa stretol s predsedom slovenského snemu Martinom Sokolom, ktorý ho informoval o situácii. Zároveň ho informoval, že ho navrhli za ministra priemyslu, obchodu a živností a poľnohospodárstva v novo sa tvoriacej vláde Karola Sidora. Sokol ho postavil pred hotovú vec a veľmi naliehal, aby post ministra prijal, a tak Zaťko neodmietol. Spoločne s Karolom Sidorom a Aladárom Kočišom sa následne zúčastnil rokovaní s nemeckou stranou, ktorú zastupovali Wilhelm Keppler, gauleiter Otto Bürc-kler, Ing. Franz Karmasin a Rudolf Vávra. Nacisti im ponúkli osamostatnenie Slovenska. Podľa spomienok G. Medrického od vchodu až do rokovacej miestnosti lemovali príchod uniformovaní príslušníci *Hlinkových gárd (HG)* a *Freiwillige Schutzstaffel (FS)*. V predsáli čakali ostatní, ktorí sa priamych rokovaní nezúčastnili. Na rokovaníach Sidor odmietol nemecké návrhy na vyhlásenie samostatnosti Slovenska.⁴

Slovenská republika však bola jednohlasne odsúhlasená snemom 14. marca 1939 po návrate Jozefa Tisu z Berlína, kde ho prijal so všetkými poctami patriacimi hlave štátu Adolf Hitler. V novozostavenej vláde Zaťkovi ponúkli kreslo ministra hospodárstva, odmietol však a navrhol namiesto seba Gejzu Medrického.⁵

Už od decembra 1938 bol Zaťko poslancom slovenského snemu, podpredsedom národohospodárskeho, úsporného a kontrolného výboru a členom rozpočtového, stáleho a ústavoprávneho výboru, ako aj generálnym spravodajcom štátneho rozpočtu. Pri prerokovaní rozpočtu na rok 1939 sa Zaťko, ako generálny spravodajca rozpočtu postavil proti koncepcii presadzovanej ministrom Teplanským, ktorá navrhovala zvyšovanie daní. Ako uvádza P. Čarnogurský Zaťko „*bol veľkou národohospodárskou autoritou, najmä od trenčianskoteplotického zjazdu mladej generácie. Jeho regionalistický časopis Politika bol vo všetkých číslach vyznaním viery v hospodársku životaschopnosť Slovenska, za predpokladu seriózneho riešenia otázok. Do hospodárskej zložitosti Slovenska videl ďalej ako druhí.*“⁶ Vyrovnanie rozpočtu videl jednoznačne v rozvojových programoch. Navrhoval koncentrovať kapitál sporiteľní a ľudového peňažníctva, daňovo zvýhodniť výrobné podnikanie jednotlivcov a chcel vypísať hospodársku pôžičku s rôznymi výhodami. Táto jednoznačne progresívna cesta mala všeobecne výbornú odozvu u politikov aj odborníkov.

4 Tamtiež, s. 60 – 61.

5 Veľmi emotívne na udalosti okolo menovania nového ministra hospodárstva spomína vo svojej knihe G. Medrický. V prestávke rokovania snemu k nemu prišiel P. Zaťko a nečakane mu ponúkol rezort hospodárstva. Podľa jeho spomienok odmietol aj on prevziať túto funkciu, no pri vyhlasovaní členov novej vlády v sneme nakoniec zaznelo jeho meno. Nakoniec sa podrobil rozhodnutiu vedenia HSES. Tamtiež, s. 73 – 76.

6 ČARNOGURSKÝ, P.: *14. marec 1939*. Bratislava 1992, s. 60.

Aktívne sa zúčastnil prerokovania niektorých významných návrhov zákonov. Najväčší odpor mal voči vládnemu nariadeniu z 5. septembra 1939 o *Hlinkovej garde*. Pod silným nemeckým tlakom nakoniec podporoval *Zákon o predaji Podbrezovských železiarní*. Veľké zadost'účinenie pocíťoval pri prijatí *Zákona o rodinných prídavkoch*, ktorý vstúpil do platnosti na jeseň 1943. Proti jeho morálnemu cíteniu bol odsun Židov do *Ríše*. Keď sa dozvedel o jeho príprave, bol interpelovať u šéfa prezídia *Ministerstva vnútra* Izidora Kosu, ktorý ho však ostro a rezolútne odmietol. Po začatí odsunu spoločne s Imrichom Karvašom a Gejzom Medrickým protestovali u Alexandra Macha ako delegácia komitétu hospodárskych ministrov. Neplodné protesty ich spolu s Karvašom viedli k tomu, že pohrozili demisiou. Nakoniec Mach sľúbil aspoň toľko, že dá zriadiť komisiu, ktorá určí, ktorých Židov je potrebné nechať na Slovensku, aby nebolo ohrozené slovenské hospodárstvo. „*Bolo 3. marca 1942. Dr. Tuka zvolal na poludnie zasadnutie vlády s bežným programom. Medzi programovými bodmi ani slovka o vysťahovaní Židov. Predpoludním však zasadal aj Komitét hospodárskych ministrov⁷ u mňa na ministerstve hospodárstva, ktorý som zvolal na prerokovanie niektorých akútnych hospodárskych problémov. Len čo som otvoril zasadnutie Komitétu, poslanec P. Zaťko, generálny tajomník Ústredia slovenského priemyslu, si vyžiadal slovo pred programom. Pýtal sa, čo viem o tom, že tejto noci zobrali temer všetkých židovských zamestnancov seredského cukrovaru, bez ktorých je chod závodu ohrozený.*“⁸ To je len jeden z príkladov, keď Zaťko aktívne vystupoval v prospech rasovo prenasledovaných Židov. Využíval pritom argumenty o ochrane slovenského hospodárstva. V tejto oblasti ho ľudáci brali ako nespornú a nespochybniteľnú autoritu, čo samozrejme v rámci možného aj využíval.

Keď bol snemu predložený zákon o vysťahovaní Židov zvolal Martin Sokol užšiu radu poslancov za účasti Eugena Filkorna, Karola Mederlyho a Petra Zaťku. Po dlhých rozhovoroch a zvážení všetkých alternatív sa rozhodli, že je potrebné osnovu zákona prijať, ale do zákona je potrebné presadiť zmeny. Vypracovaním týchto dodatkov k návrhu zákona bol poverený Peter Zaťko, ktorý ich zadal Eugenovi Glázerovi a F. Mesticzovi.⁹ Takto

7 Komitét hospodárskych ministrov zriadila vláda uznesením z 22. novembra 1939 namiesto Najvyššej hospodárskej rady. Členmi Komitétu boli: minister hospodárstva G. Medrický – predseda, minister financií M. Pružinský, minister dopravy a verejných prác J. Stano, ďalej guvernér SNB a neskôr predseda NÚZ-u I. Kravaš a dvaja vládou menovaní odborníci: za priemysel poslanec P. Zaťko a za poľnohospodárstvo spočiatku poslanec Š. Danihel, neskôr poslanec T. Turček.

8 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*, s. 179.

9 Ústavný zákon č. 68 zo dňa 15. mája 1942 o vysťahovaní Židov. Navrhnuté zmeny sa týkali najmä § 2 zákona, kde sa podarilo presadiť, aby vysťahovaniu nepodliehali len tí, ktorí mali výnimku v zmysle § 255 nariadenia č. 198/1941 Sl.z., ale aj „lekári, lekárnici, zveroleká-

vypracované a predložené dodatky snem aj prijal. Zaťko ako šéf *Ústredného združenia slovenského priemyslu* žiadal o udelenie okolo 70 výnimiek u ľudí zo svojho rezortu, ktoré prezident Jozef Tiso potvrdil.

Peter Zaťko sa ako hospodársky expert zúčastňoval mnohých rokovaní najmä s nemeckou stranou, pri ktorých stál striktne na báze obhajovania slovenských hospodárskych záujmov. Snažil sa však, aby *Slovenská republika* rozvíjala obchodné styky aj s inými krajinami. Z jeho iniciatívy *Slovenská republika* nadviazala hospodárske styky so Švajčiarskom.

V lete 1939, tesne pred začiatkom vojny proti Poľsku sa začala konštituovať vojnová organizácia slovenského priemyslu. Vznikol *Najvyšší úrad hospodársky*, zriadený pri *Ministerstve hospodárstva*. Na požiadanie Gejzu Medrického prijal Zaťko funkciu jeho prezidenta s podmienkou, že úrad udrží len na určitý čas. Po skončení vojny proti Poľsku bol zrušený. Po zapojení sa Slovenskej republiky po boku nacistického Nemecka do vojny proti ZSSR navrhol Zaťko, aby sa hospodárska činnosť už plne necentralizovala. Minister teda poveril funkciou *Najvyššieho hospodárskeho úradu* tri inštitúcie: pre rastlinné hospodárstvo to bola *Obilná spoločnosť*, pre živočíšne hospodárstvo *Slovenský poľnohospodársky zväz* a ústredňou pre priemysel a surovinové hospodárstvo bolo *Ústredné združenie slovenského priemyslu*. Predsedovia týchto organizácií podliehali priamo ministrovi hospodárstva. Predsedom združenia zostal Peter Zaťko.

Ústredňa pre priemysel a surovinové hospodárstvo (ďalej len *Ústredňa*) sa dostávala často do sporu s *Ministerstvom národnej obrany*. Veľký spor viedli najmä o zabezpečenie pohonných látok pre armádu na fronte. Nakoniec sa podarilo dosiahnuť, že tieto potreby pokrývali Nemci. Predstavitelia *Ústredne* si uvedomovali nezmyselnosť vojny a snažili sa čo najviac materiálu, najmä koží, disponovať do civilného sektoru. Ďalším nedostatkovým materiálom boli pneumatiky. Zaťko síce odporúčal kupovať autá od Nemcov aj bez obutia, no pneumatiky pre armádu však nezabezpečili. Najuzším profilom však bola jednoznačne koža, jej odber preto pracovníci *Ústredne* veľmi starostlivo regulovali. Zaťko za úzkej spolupráce s Jozefom Stanekom a Gustávom Hilbertom rozhodli vytvoriť tajnú rezervu obuvi – vojenských bagandží. Bola vytvorená po dohode s riaditeľom *Baťových závodov* v Baťovanoch (Partizánskom) Jánom Liptákom. Výhradné právo disponovať s touto rezervou mal Peter Zaťko. Spolu so zásobami obuvi sa vytvorila aj zásoba podrážkového remeňa. Celú túto nebezpečnú akciu sa podarilo realizovať už

ri, inžinieri a iné osoby, ak príslušné ministerstvo uzná za potrebné ponechať ich vo verejnom, technickom, alebo hospodárskom živote Slovenska. Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, E.: *Deportácie židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 o „vystaňovaní židov“*. In: *Studia Historica Nitriensia*, Nitra 2002, s. 85-156.

v lete 1941. V súvislosti s rozrastaním sa vojnového konfliktu na východe koncom roku 1941 žiadalo *MNO*, aby *Ústredňa* zabezpečila na rok 1942 obuv a textilie pre ďalšie požadované zvýšenie nasadenia vojakov na východnom fronte. Jozef Stanek informoval *MNO*, že táto požiadavka je nad sily *Ústredného združenia slovenského priemyslu*, čo potvrdil aj Peter Zaťko. *Ministerstvo národnej obrany* sa ihneď sťažovalo u predsedu vlády Vojtecha Tuku. Ten zvolal poradu, na ktorej predseda *Ústredne pre hospodárstvo rastlinné* Ján Klinovský a *Ústredne pre hospodárstvo živočíšne* Pavel Opluštil prisľúbili všetko pre armádu zabezpečiť. Rozhodnutie teda zostalo na Zaťkovi, ktorý napriek zložitej situácii trval na svojom pôvodnom stanovisku. Predseda vlády však už Nemcom zvýšenie účasti slovenských vojakov na východnom fronte prisľúbil, a tak pohrozil, že vláda môže splnenie svojich požiadaviek nariadiť. Zaťko povedal, že v tom prípade odstúpi z funkcie. Rokovanie bolo zdĺhavé, no nakoniec ustúpil Tuka. Stanovisko Petra Zaťku vyvolalo nevôľu u niektorých predstaviteľov armády. Vo svojich spomienkach Zaťko uvádza: „Pri rozlúčke ma generál Pulanich označil za nepriateľa armády číslo 1“. Tuku však jeho sľub Nemcom zaväzoval, a tak zavolał Zaťku na poradu ku generálovi Ferdinandovi Čatlošovi a tu svoju požiadavku znížil na 50 000 párov. Zaťko však aj toto množstvo odmietol zabezpečiť. Problém s kožou a obuvou vohnal Zaťku do sporu aj s ministrom vnútra Alexandrom Machom. Ten chcel v prvej polovici roku 1941 zriadiť elitný útvar *HG* a potreboval na to 1000 párov číziem. Zaťko však požiadavku odmietol splniť a nepomohla ani intervencia generálov. Po zrušení *Ústredne zásoby obuvi* udržiavali Jozef Stanek a Gustáv Hilbert, ako pracovníci *Najvyššieho úradu pre zásobovanie* (ústredne boli zrušené v polovici roku 1942). Podarilo sa ju udržať až do leta 1944, no už od jari toho roku bola jej časť postupne disponovaná partizánskym jednotkám.

Po rozpútaní vojny proti ZSSR začali najmä Nemci naliehať na centralizáciu zásobovania. Iniciátorom týchto snáh bol najmä Erich Gebert, hospodársky beráter na Slovensku a k nemu sa čoskoro pridala aj minister hospodárstva Gejza Medrický. Onedlho bola v tomto zmysle spracovaná osnova zákona a slovenský snem ju 5. júna 1942 uzákonil. Bol vytvorený *Najvyšší úrad pre zásobovanie* (ďalej *NÚZ*) a funkciu predsedu ponúkol Medrický Zaťkovi, ktorý ju neprijal. Naliehal na neho menom nemeckého veľvyslanca Hansa Elarda Ludina aj Gebert, no ani on nepochodil. Nakoniec Medrického a Zaťku pozval Tuka, no ani on neuspel, hoci využil všetky prostriedky. Medrický bol však nútený situáciu vyriešiť a tak pozval Zaťku súkromne. Schôdzka sa konala za účasti Imricha Karvaša, ktorého Zaťko pozval a navrhol do funkcie predsedu. Karvaš prijal a zároveň si vyžiadal za vedúceho priemyselnej sekcie *NÚZ* Jozefa Staneka, s čím Zaťko, samozrejme súhlasil.

Vo svojich spomienkach Peter Zaťko uvádza: „*Dodnes sa nám vyčíta, že sme bojovali proti vlastnému štátu, čo vraj v histórii národov je ojedinelé. No títo kritici zabúdajú, že to bol boj proti Nemecku, s politikou ktorého sa vtedajšie samostatné Slovensko v podstate stotožnilo, a súčasne boj o Československú republiku, v ktorej sme videli najlepšie možnosti sebarealizácie slovenského národa.*“

Už od vzniku *slovenského štátu* Peter Zaťko aktívne vystupoval proti prerušeniu niektorých obchodných stykov s Čechmi, a proti plánu Nemec-ka finančne a personálne ovládnuť Slovensko. Prvý styk s odbojom nadviazal už v marci 1939 cez Zdenka Augenthalera, ktorý pracoval pre náš zahraničný odboj v Rumunsku. Augenthaler prichádzal pravidelne na Slovensko ako rumunský obchodník firmy Sarex. Informácie týmto kanálom prúdili tak na západ, ako aj do Moskvy. Pravidelný styk trval až do začiatku roku 1941, keď Augenthaler musel z Bukurešti ujsť. Roku 1939 nadviazal Zaťko spojenie s českým odbojom okolo skupiny gen. Aloisa Eliáša. Bolo to prostredníctvom riaditeľa *Spolku pre chemickú a hutnícku výrobu* dr. Antonína Srbu a ich kontakt trval až do roku 1944. Niekedy od roku 1941 začal prúdiť cez Petra Zaťku obojstranný tok dôležitých informácií medzi domácim a zahraničným odbojom.

Koncom mája 1942 po predchádzajúcej dohode s Jánom Ursínyim pozval Zaťko do svojho bytu generálov Ferdinanda Čatloša a Augustína Malára, aby presondoval ich názory a prípadné možnosti ich zapojenia do odboja. Zámienkou pre toto stretnutie bola údajná vojenská hrozba zo strany Maďarska. Čatloš prisľúbil, že na dôležité miesta v armáde bude presadzovať len spoľahlivých dôstojníkov. Materiálne zabezpečenie armády v predpokladanom vojenskom vystúpení proti nacistom bolo veľmi zložitá. Väčšina výzbroje sa kupovala v Nemecku a nacisti tlačili na ich okamžité nasadenie na východnom fronte. Krajným variantom zostával vždy nedostatok obuvi. Na území Slovenska sa podarilo dokonca udržať aj časť tankovej výzbroje, čo sa zasa odôvodňovalo maďarskou vojenskou hrozbou.

Od vzniku vojny proti ZSSR Zaťko so svojimi spolupracovníkmi presadzovali množstvo opatrení na zníženie účasti slovenských vojakov v nej. Podarilo sa im presadiť, že *MNO* nemohlo zasahovať do zásob paliva a kože. Zásobovanie armády na fronte prešlo na nemeckú stranu. Podobne to bolo s pneumatikami, keď armáda nesmela čerpať potreby pre front z domácich zdrojov. Ústredňa pre priemysel a surovinové hospodárstvo kontrolovala a regulovala všetky potreby kože pre armádu a jej pracovníci vytvorili už spomínanú železnú dvadsaťtisícovú rezervu. Značná časť techniky zakúpenej v Nemecku sa nemohla využívať, pretože Ústredňa odmietla poskytnúť obutie. Rozhodný nesúhlas s rozširovaním vojenskej účasti Slovenska na východ-

nom fronte Zaťko vyjadril tým, že roku 1942 odstúpil z funkcie generálneho rozpočtového spravodajcu slovenského snemu. Bolo to na znak nesúhlasu s vysokým návrhom vojenských výdavkov na rok 1943. Najbližšími odbojovými spolupracovníkmi mu boli jeho kolegovia z práce – zástupca Jozef Stanek, vedúci referátu pre kožu Gustáv Hilbert a vedúci referátu pohonných hmôt pplk. Henrich Makoň.

Spomínali sme už spoluprácu Petra Zaťku s Jánom Ursíny, s ktorým sa pravidelne stýkal už od roku 1938. Najčastejšie však spolupracoval s Matejom Joskom, ktorý ho roku 1943 informoval aj o vzniku Slovenskej národnej rady a doniesol mu text Vianočnej dohody. Nepravidelne sa už od roku 1941 stretával s Rudolfom Fraštackým a od roku 1943 aj s Martinom Kvetkom. Kontakt nadviazal aj s niektorými predstaviteľmi *HSLŠ*, s ktorými hovoril najmä o štátoprávnych otázkach. Spočiatku mal najlepšie kontakty s Karolom Sidorom, neskôr s Pavlom Čarnogurským. Dňa 12. mája 1943 sa na byte Pavla Čarnogurského v Bratislave konala porada, na ktorej sa zúčastnili: Karol Sidor, Pavol Čarnogurský, Ján Ursíny, P. Zaťko, J. Klinovský a M. Sokol. Rozdielne názory na postavenie Slovenska po skončení vojny však predznamovali jej výsledok. „*Táto porada sa nestala začiatkom tvorby novej slovenskej politiky.*“¹⁰

Z komunistov mu bol najbližší Laco Novomeský, ktorý ho niekoľkokrát žiadal o intervencie po zatknutí niektorých ilegálnych pracovníkov. S Gustávom Husákom sa stretli prvýkrát v lete 1943, keď si vymenili názory na novú republiku, a, ako sám Zaťko hovorí, „*v hrubých črtách sme sa zhodli*“. Zo sociálnych demokratov sa so Zaťkom kontaktovali najmä Jozef Šoltész a Ivan Horváth. Už dlhé roky udržiaval styky s Ivanom Pietorom, ktorý mu sprostredkoval kontakt s Vavrom Šrobárom. Stretol sa s ním aj prostredníctvom Karvaša v polovici leta roku 1943 v Trenčianskych Tepliciach, kde mu Šrobár vysvetlil svoje stanoviská a navrhol spoluprácu. Podľa Šrobára mal na čele odboja stáť *Slovenský národný výbor*, ktorý by riadil národné výbory. Zároveň Zaťkovi ponúkol funkciu povereníka pre veci hospodárske. Tento návrh sa však Zaťkovi videl v danej dobe ešte predčasný. Ich druhé stretnutie sa uskutočnilo začiatkom augusta 1943 vo Veľkej Bytči. Spolu s nimi sa ho zúčastnili aj Martin Mičura a Martin Sokol. Z tejto porady vzniklo známe *Šrobárovo memorandum*, ktoré však nebolo signované a Zaťko ho vždy pokladal za dielo Šrobárovej iniciatívy.

Na rozdiel od údajov, ktoré uviedol svojich spomienkach Peter Zaťko uvádzam stanovisko Jozefa Jablonického: „*Dr. Ing. Peter Zaťko bol predstaviteľom slovenskej priemyselnej buržoázie. Jeho vtedajšie funkcie mnoho napove-*

10 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004, s. 238.

dajú: poslanec slovenského snemu, generálny tajomník Ústredného združenia slovenského priemyslu, člen správnych rád a dozorných výborov v niekoľkých fabrikách, Tatra banky a Ústrednej predajne dreva v Bratislave. K tomu pripojujem aj jeho postavenie v evanjelickej cirkvi. Zaťko – mierne povedané – spolupracoval s ľudáckym režimom, staval ho ekonomicky na nohy... Keď sa ukázalo, že nemecká porážka je neodvratná, začal si Zaťko hľadať alibi. Obracal sa aj na druhú stranu. Posielal cez Švajčiarsko odkazy do Londýna, stretával sa s K. Sidorom, P. Čarnogurským, J. Ursíny a inými. Potom ho v lete 1943 V. Šrobár vtiahol do svojej memorandovej akcie. Zaťko sa chcel dostať medzi víťazov a určovateľov povojnovej slovenskej politiky. Mal zdravý „triedny inštinkt“. Uvítal partnerstvo s členmi ilegálnej SNR a stal sa jej členom. Príliš sa zakladalo na jeho postavení a funkciách. Ale nestrácajme zo zreteľa, že Zaťko bol späť so 6. októbrom 1938 a 14. marcom 1939... Hoci môžu byť rôzne, a pritom aj kritické výhrady voči Lettrichovi, Joskovi a Ursínymu, ale v žiadnom prípade ich nepokladám za predstaviteľov alibizmu slovenskej buržoázie. Prípád Zaťka bol iný. Bol to alibista. Zaťkov alibizmus treba chápať v komplexe spoločenských a hospodárskych vzťahov.“¹¹

V decembri 1943, keď sa Zaťko prostredníctvom Josku zoznámil s textom *Vianočnej dohody* vyjadril s ňou plný súhlas. V prvej polovici januára 1944, keď sa v Joskovom byte stretla ilegálna Slovenská národná rada (SNR) (prítomní boli Gustáv Husák, Laco Novomeský, Jozef Lettrich a Matej Josko) bol prizvaný aj Peter Zaťko. Tu prijal neľahké poverenie zabezpečiť hospodárske prípravy (*Slovenského národného povstania*) (SNP). Nepopierateľnou výhodou pritom bolo, že Peter Zaťko a Imrich Karvaš „predstavovali tandem, ktorý držal v rukách celú hospodársku politiku, vrátane bankovníctva.“¹² Naproti tomu Jozef Jablonický je oproti obom hospodársko – finančným protagonistom opätovne kritický, keď ich súhlas so spoluprácou s ilegálnou SNR vidí ako politickú kalkuláciu. „Aj keď niektorí činitelia (Peter Zaťko, Imrich Karvaš) odskočili od Šrobára a od jeho memorandovej akcie, tak to urobili nie z hlbokého demokratického presvedčenia, alebo ich bližšieho vzťahu k problémom pracujúceho ľudu, ale z politickej vypočítavosti.“¹³

Zásoby bolo potrebné postupne sústreďovať v uvažovanom povstaleckom trojuholníku Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Zaťko informoval SNR o už zriadených zásobách obuvi v Baťovanoch a pohonných hmôt v Dubovej, a zároveň žiadal, aby o zásobách v Dubovej bol informovaný Londýn. Chcel tým predísť bombardovaniu rafinérie a zničeniu zásob pri-

11 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji II*. Bratislava 2006, s. 50 – 51.

12 CAMBEL, S.: *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica 2003, s. 5.

13 Tamtiež, s. 71.

pravených pre povstanie. Na tejto porade potom podrobne preberali otázky zásobovania obyvateľstva a armády, v čom Zaťko dostal voľnú ruku. Vedel, že vo vytipovanej oblasti je dostatok produktov živočíšnej výroby, no predpokladal problémy v zásobovaní rastlinnými produktmi. Potvrdilo sa to pri jeho rozhovoroch s riaditeľom *Slovenskej obilnej spoločnosti* Daliborom M. Krnom. Problémy boli nielen s množstvom rastlinnej potravy, ale najmä s jej dlhodobým uskladnením, pretože tu bol nedostatok sýpok, mlynov a skladov. V súvislosti so zabezpečením dostatku obeživa sa s riaditeľom *Slovenskej národnej banky* Imrichom Karvašom dohodli, že do Banskej Bystrice je potrebné presunúť asi 3 miliardy slovenských korún, čo zabezpečil Karvaš. Nakoniec sa našlo riešenie aj ohľadom zabezpečenia rastlinných produktov, aj keď tu pomohla vlastne náhoda. Vzhľadom na množiace sa spojenecké nálety bolo cez *Komitét hospodárskych ministrov* navrhnuté, aby sa potraviny vydali obyvateľstvu. Komitét s predloženým návrhom súhlasil, a tak v auguste 1944 boli obyvateľstvu vydané potraviny na tri mesiace vopred. Zhodou okolností, tak bolo zabezpečené zásobovanie obyvateľstva počas celého *Povstania*.

Najväčšie ťažkosti boli s priemyselným tovarom. Napriek dohode vojenské velenie *Povstania* svoje požiadavky včas nepredložilo. Napokon prostredníctvom Laca Novomeského bol predložený aspoň sortiment požadovaného materiálu – železo, drôt, klince, guľatina, dosky a cement – Zaťko sortiment ešte doplnil o lieky a obväzový materiál. Klince, drôt a železo zabezpečil a presunul riaditeľ *Účastníarskej spoločnosti Coburg* v Trnave Branislav Chrapo do ich závodu Oceľový dom v Podbrezovej. Komplikácie sa vyskytli najmä s presunom drôtu, na čo bol potrebný súhlas *MNO*. Vybavili ho Stanek a Chrapo. Cement zabezpečil a do podnikov vo vytipovanej oblasti presunul predseda správnej rady Slovenských cementární Lietavská Lúčka – Ladce. Zásoby zdravotníckeho materiálu sa získali cez Jána Havlíka, riaditeľa *Sedliackej banky*, ktorá financovala firmu *Medica úč. spol.* Bratislava. Banka odporúčala zriadiť menší evakuačný sklad na Horehroní a upozorniť nemocnice a lekárov, aby si vytvorili zásoby zdravotníckeho materiálu. No a nakoniec na príkaz *NÚZ-u* v Radvani pri Banskej Bystrici vytvorili menší sklad pneumatík. Vytvorenie pomerne rozsiahlych zásob materiálu a potravín na strednom Slovensku za chrbtom Nemcov a bez vyvolania podozrenia nebolo vôbec jednoduché, no nakoniec sa spoluprácou desiatok aj neznámych ľudí všetko podarilo.

V polovici júla 1944 prebehla na Slovensku mobilizácia. Jej úlohou bolo zvýšiť počet slovenských vojakov za hranicami o ďalších 12 000 mužov. Samozrejme, že *SNR* chcela tomu zabrániť. Josko touto úlohou poveril Zaťka. Ten interpeloval u Čatloša a odôvodňoval zastavenie mobilizácie hospodárskymi dôsledkami a už vyskúšanou argumentáciou o nedostatku obuvi. Na

základe tejto interpelácie zvolali poradu, ktorej sa okrem Čatloša a Zaťku zúčastnil minister financií Pružinský, hospodárstva Gejza Medrický, predseda NÚZu Imrich Karvaš, predseda slovenského snemu Martin Sokol. Po porade už rozbehnutú mobilizáciu zastavili. Narukovaných obliekli a poslali na dovolenku, uzniesli sa za žiadnu cenu neposielat' vojakov za hranice a navyše dosiahnuť stiahnutie pracovných útvarov spoza hraníc. Bolo dohodnuté divízie z Rumunska urýchlene presunúť späť na Slovensko.

Večer 18. júla 1944 sa Zaťko stretol s Lettrichom. Dohodli sa, že 27. júla sa v Žarnovickej doline pri Čremošnom stretnú všetci členovia ilegálnej SNR. Výsledky tejto schôdzky sú myslím dostatočne známe a nie je potrebné jej priebeh popisovať. Dňa 26. augusta sa mali Zaťko, Ursíny a pplk. Ján Golian stretnúť vo Vysokých Tatrách s generálom Augustínom Malárom. Prišiel len Zaťko, a tak v podstate len vo všeobecnej rovine rozprávali o možnom zapojení slovenskej armády po boku *Červenej armády*. O prípravách povstania nebola reč, pretože Zaťko nebol SNR splnomocnený o nich s Malárom hovoriť.¹⁴ Ráno 27. augusta hovoril Zaťko s pplk. Jánom Malárom a presvedčil sa, že s ním možno naisto rátať.

Nasledujúci deň sa na okresnom úrade v Liptovskom Mikuláši dozvedel o udalostiach v Ružomberku a Martine. Tu za prítomnosti Jozefa Stanečka rokoval so stotníkom Jozefom Vraždom o vojenskej situácii. Krátko na to partizáni v meste prevzali moc. Používajúc znovu Zaťkove slová, začal sa boj „proti bratislavskej vláde a za Československú republiku“. Rozdávali sa zbrane a v meste vládlo neopísateľné nadšenie. Spojenie s Banskou Bystricou však bolo prerušené, značne rozporné správy prichádzali o situácii na východe Slovenska. Okolo poludnia zaskočila Zaťku správa o deklarácii *Ústredného národného výboru*, pretože každú chvíľu očakával vystúpenie SNR. Popoludní prišli po neho do Iľanova dvaja dôstojníci z divízie. Dozvedel sa, že politické vedenie v Banskej Bystrici ho žiada, aby sa tam urýchlene dostavil. Po telefonáte si uzrejmil, že v centre povstania sú už Ján Ursíny, Gustáv Husák, Jozef Lettrich, Matej Josko a Jozef Styk. Do Banskej Bystrice cestoval spolu s Vladimírom Droppom, švagrom Daliborom M.Krnom a švagrinou Pivkovou. Cestou stretli pplk. Michala Širicu a pplk. Pavla Kováča, ktorí ich informovali aj o prítomnosti generála Ferdinanda Čatloša v meste. Okrem už spomínaných našiel Zaťko v Banskej Bystrici Vavra Šrobára a zistil, že Čatloš tu síce je, ale ako väzeň. Zaťkovi však veľmi záležalo, aby Čatloša využili ako skúseného vojaka. Tomu však zabránil jednoznačný odpor komunistov, ale aj československej vlády v Londýne.

14 Touto problematikou sa podrobne zaoberal v niekoľkých štúdiách a monografiách J. Jablonický. Pozri napr.: JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Banská Bystrica 2009, s. 390.

Moc už mala pevne v rukách SNR. Večer na schôdzke *Demokratického klubu* sa rozhodovalo o doplnení *Slovenskej národnej rady*. Proti Zaťkovej kandidatúre sa postavili najmä predstavitelia skupiny okolo Šrobára, no nakoniec ho schválili. Na druhý deň prešiel návrh na jeho osobu bez komplikácií aj u členov KSS. Povereník financií Viliam Paulíny mu navrhol, aby sa stal členom prezidiálnej rady pri jeho povereníctve. Zaťko súhlasil, a potom takmer denne rokoval s Paulínym, K. Markovičom, Jánom Majlingom a Tiborom Tvarožkom. Po zriadení *Rady na obranu Slovenska* bol do nej menovaný za SNR spoločne s Karolom Šmidkem, za partizánov tam bol spočiatku Rudolf Slánský, neskôr plk. Alexander N. Asmolov. Rada sa schádzala pravidelne každý večer. O situácii na fronte informoval generál Ján Golian alebo major gšt. Július Nosko. Okrem toho Zaťko so Šmidkem v sprievode dôstojníkov postupne vykonali inšpekciu na všetkých frontových úsekoch. Počas *Povstania* koordináciu finančných a hospodárskych záležitostí zabezpečoval *Komitéť hospodárskych povereníkov*, ktorý na návrh Petra Zaťku vymenovalo *Predsedenstvo SNR*.¹⁵

Počas svojho pôsobenia v SNR zažíval, samozrejme, aj nepríjemné chvíle. Jednou z najhorších bolo, keď sa dozvedel, že Jána Klinovského spolu s niekoľkými ďalšími prepadli a zastrelili partizáni. Pritom niekoľko dní predtým bol spolu s Daliborom Krnom za ním na Sliači a žiadali ho, aby prišiel do Banskej Bystrice. Táto udalosť Zaťku veľmi rozrušila a interpeloval, aby bola okamžite vyšetrená. Po preskúmaní celej záležitosti boli „*páchatelia až na jedného zaistení a popravení*“.

Peter Zaťko bol jediným poslancom slovenského snemu, ktorý sa zapojil do príprav a priebehu *Povstania*. Celonárodné vystúpenie proti nacizmu v ňom zanechalo hlboké stopy. Sám o tom hovorí: „*Hned' na začiatku by som rád spomenul, že vari najostrejšie pôsobila na mňa úplná sloboda Slovákov rozhodovať a konať tak, ako sami považovali za potrebné. Bola to sloboda, akú slovenský národ dovtedy nepoznal, sloboda, v ktorej sa rozhodli postaviť na odpor proti silnej a tridsaťkrát väčšej nemeckej ríši. Bojovali proti nej bez ohľadu na výsledky, bojovali s prostriedkami, ktoré mali k dispozícii a s nadšením... veľká väčšina národa je odhodlaná bojovať proti nepriateľovi nie z povinnosti, ani z donútenia... Branci sa hrnuli zo všetkých strán. No vari najviac mi imponovali tí, ktorí prišli z Liptova peši cez Nízke Tatry.*

Nadšenie, ktoré tento boj vyvolal, zotrela v širokých vrstvách všetky politické rozdiely, nedelili sa na politické strany, ani na vyznanie, bol to národný cieľ, ktorý ich zmobilizoval a zjednotil.“

Na zasadnutí SNR 23. októbra 1944 bola vymenovaná delegácia, ktorá mala odletieť do ZSSR a na oslobodenom území Československa organizo-

15 CAMBEL, S.: *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*, s. 40.

vať verejnú správu. Za KSS v nej boli Ján Púll, Jozef Šoltész, Michal Falt'an a Felix Vašečka, za *Demokratickú stranu* Vavro Šrobár, Ivan Štefánik, Tomáš Tvarožek a Peter Zaťko, armádne veliteľstvo zastupoval škpt. Stanislav Chýlia. Ešte v ten istý večer odleteli dve lietadlá a v nich delegáti za *Demokratickú stranu*. Zaťko však zostal na letisku, pretože „*delegátov komunistickej strany a mňa neupozornil ani na jedno*“. Po návrate do Banskej Bystrice 25. októbra vládol už v meste chaos pred ústupom. Večer ich znovu volali na letisko. Druhá časť delegácie potom odletela večer o pol desiatej za dramatických okolností. Po pristátí zostali tri dni v Kyjeve, aby im vybavili formality. Po premiestnení do Lvova sa v hoteli stretli so splnomocnencom československej vlády Prokopom Drtinom. No ani on im nepomohol dostať sa čo najskôr do Podkarpatskej Rusi. V tejto časti delegácie vládla neistota. Potvrďuje ju aj sám Zaťko: „*Stále sme boli presvedčení, že nás Nmec úmyselne nechal v Banskej Bystrici. Ved' išlo o zástupcov KSS a mňa, ktorý som bol Benešovi trňom v oku...*“ Nakoľko sa situácia neriešila, išli zástupcovia KSS na oblastný sekretariát KSSZ, kde im prisľúbili pomoc. Od 2. do 8. novembra boli potom na letisku v Przemysli, kde čakali na zlepšenie počasia. Po pristátí v Chuste boli nekompletní, pretože lietadlo s Púllom a Chýliom sa muselo vrátiť. Ich prílet nemilo prekvapil Františka Němca, ktorý sa ihneď vyhovoriť na nedostatok ubytovacích kapacít a premiestnil ich do 50 km vzdialenej Sevljuše. Na druhý deň si vyžiadal návrat všetkých okrem Zaťku. Ostatní členovia delegácie však odmietli ísť, a tak sa večer všetci prepravili do Chustu. Situácia na Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajine) bola veľmi zložitá. Rozmáhalo sa hnutie za pripojenie k ZSSR, ktoré si získavalo podporu obyvateľstva. Situáciu bolo potrebné riešiť. Nmec preto napriek určitým výhradám zapojil do diania niektorých členov delegácie SNR. Poveril Michala Falt'ana organizovaním zásobovania, Jozefa Šoltésza sociálnymi vecami a Felixu Vašečku cenovými vecami. Po porade s ostatnými členmi delegácie svoje poverenia prijali. Čoraz markantnejšie sa začali objavovať kompetenčné spory medzi vládnuou delegáciou a delegáciou SNR. Zaťko spolupracoval najmä pri riešení otázok zásobovania obilninami a stanovenia pomeru pengő a slovenskej koruny. Všetci zároveň pozorne sledovali situáciu na Slovensku. Koncom novembra sa stupňovala aktivita príslušníkov hnutia za pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR. Bol vydaný *Manifest prvého zjazdu národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny*, ktorý pripojenie otvorene žiadal.

Konečne 10. decembra 1944 sa zástupcovia SNR vybavení plnou mocou dostali na územie Slovenska. Šrobár a Púll odišli do okresov Michalovce, Trebišov, Humenné a Sobrance. Ich správa po návrate bola neradostná. Konštatovali, že je potrebné vyslať na toto územie odbornú komisiu. Pri predložení návrhu členov komisie však Sovietsi nesúhlasili s účasťou Petra Zaťku,

ktorého pokladali za spolupracovníka Jozefa Tisu, a Ivana Štefánika, ktorý pracoval ako policajný riaditeľ v Košiciach. Delegácia SNR schválila 3. januára 1945 manifest k obyvateľom Slovenska, ktorý bol jej prvým oficiálnym dokumentom. O deň neskôr sa Zaťko dozvedel, že ho v Bratislave spoločne s Štefánikom, Šrobárom, Ursínym, Lettrichom a Šoltészom odsúdili na trest smrti. Trápil ho najmä osud jeho rodiny, ktorá zostala na Slovensku.¹⁶

Vystupňovanie nacionalizmu na Zakarpatskej Ukrajine viedlo k vážnemu konfliktu, ktorý sa odohral 14. januára 1944. Miestni milicionári na žiadosť *Okresného národného výboru (ONV)* sa sústredili pred budovou, kde sídlila československá delegácia v Chuste a žiadali jej okamžitý odchod. Situáciu sa však podarilo urovnať a odložiť vyriešenie tejto otázky o týždeň. Dlhoočakávaná delegácia SNR – Novomeský, Ursíny a pplk. Mirko Vesel, ktorá bola v Londýne, prišla do Chustu konečne 17. januára. S ňou aj vládny delegát Petruščák, Jozef Valo a Cebere. Ich informácie o rokovaníach v Londýne boli uspokojivé. Zdĺhavé rokovania na štábe 4. ukrajinského frontu konečne priniesli výsledok a delegácia SNR sa mohla konečne kompletne presťahovať na územie Slovenska. Všetkých uspokojila správa, ktorú priniesol Novomeský, *„že príslušné kruhy v Moskve vysoko hodnotia význam nášho povstania. Dnes je už jasné, že keby nebolo k nemu došlo, neboli by sme mali možnosť uplatniť sa v medzinárodnej relácii a boli by sa na nás pozerali len ako na predmet a nie ako na subjekt medzinárodného práva... Povstanie získalo nám mravnú legitimitáciu neoceniteľnej hodnoty“*.

Dňa 25. januára 1945 odišli predstavitelia SNR do Trebišova, kam dorazili podvečer. V zreorganizovanej verejnej správe dostal Peter Zaťko do kompetencie rezort zásobovania, obchodu a priemyslu, ktorý mal na starosti spoločne so zástupcom KSS Félixom Vašečkom. Z postu svojej funkcie Zaťko viedol komplikované rozhovory s predstaviteľmi *Červenej armády* o cenách na našom území. K dohode však nedošlo. Onedlho odcestoval do Košíc, kde bola veľmi zložitá situácia v zásobovaní. Veľkú radosť mu 12. februára

16 Dňa 21. decembra 1944 sa konalo pred osobitným senátom Krajského súdu v Bratislave pojednávanie proti V. Šrobárovi, J. Ursínymu, I. Štefánikovi, J. Šoltésovi a P. Zaťkovi. Predsedom senátu bol J. Terebessy. Pojednávanie bolo bez prítomnosti verejnosti. Nakoniec bol 22. decembra 1944 vynesený rozsudok, P. Zaťko bol odsúdený na 20 rokov väzenia. Nacisti boli z rozsudku rozhorčení a formou demaršu žiadali vyniesť tvrdšie rozsudky. Bol to samozrejme zložitý právnický problém. Vláda sa na svojom poslednom zasadnutí v roku 1944 rozhodla zriadiť Osobitný revízny senát pri Najvyššom súde, ktorý mal preskúmať predmetný rozsudok. Už 2. januára 1945 boli J. Terebessy, J. Igonda a Ľ. Rigan – traja sudcovia, ktorí vyniesli mierne tresty, ÚŠB zatknutí. Nasledujúci deň zasadal osobitný revízny senát Najvyššieho súdu, ktorý rozhodoval na základe práve vytlačeného vládneho nariadenia s mocou zákona č. 255/1944 zo dňa 31. 12. 1944. Na základe tohto nariadenia mohol minister pravosúdia nariadiť revíziu rozsudkov vo veciach politických od 1. 9. 1944. Zakrátko ešte pred obedom 3. januára 1945 bol vynesený rozsudok podľa nacistických predstáv – trest smrti pre všetkých žalovaných. JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*, s. 322 – 324.

spôsobil príchod jeho spolupracovníka Jozefa Staneka, ktorý priniesol správy o situácii v Liptove. Zo severu Slovenska prišlo viacero osôb, no nikto nevedel informovať Zaťku o osude jeho rodiny. V polovici februára sa stalo to, čoho sa Zaťko obával. Zastavil sa postup frontu pred Liptovským Mikulášom. Obavy o osud rodiny sa ešte zvýšili.

Slovenská národná rada 15. februára pozvala prezidenta republiky Eduarda Beneša na oslobodené územie Slovenska. Súviselo to s prípravami rokovaní SNR s československou vládou. Podklady pre tieto rokovania pripravovala komisia, v ktorej okrem členov predsedníctva SNR boli aj Štefánik, Falt'an, M. Čulen, Husák (ktorého príchod z Moskvy sa každým dňom očakával) a Peter Zaťko. Po prípravách konkrétnych návrhov došlo k zásadnému rozporu len v jednej z kľúčových otázok – komunisti navrhli federatívne usporiadanie republiky s čím nesúhlasil najmä Ursíny. Konečný návrh potom tento bod neobsahoval, no boli v ňom konkrétne návrhy na rozdelenie politickej moci.

Komplikovaná situácia nastala aj v rokovaníach so zástupcami 4. *ukrajinského frontu*. Sporné boli najmä otázky vojnových trofejí, za ktoré Sovietsi považovali všetok majetok Nemcov a Maďarov na našom území, s čím, samozrejme, delegácia SNR nemohla súhlasiť. Zaťku znepokojovali niekedy až neuveriteľné správy o zatýkaní našich občanov sovietskymi orgánmi. Takéto informácie prichádzali aj z Liptova, čo len zväčšilo obavy o rodinu. Práca na oslobodenom území bola však priam horúčkovitá a členom SNR nezostával vôbec čas na osobné veci. Až začiatkom marca Zaťko konečne odcestoval na Liptov. Plánoval ísť za svojou rodinou priamo do Il'anova, no cesty boli zamíňované a nebezpečné. Rozhodol sa preto prespať vo Vavrišove. Na druhý deň sa konečne stretol so svojou rodinou a sestrou Elenou Krnovou v Liptovskom Hrádku, kam ich priviezlo auto *Červeného kríža*. Cesta späť bola stále ešte dobrodružstvom, no nakoniec sa vypožičaným autom (jeho auto zabavili Sovietsi) šťastne dostali do Košíc. Spoločne tu bývali vo vilke po maďarskej rodine až do polovice mája. Najdôležitejšou udalosťou tohto obdobia bol príchod prezidenta republiky, ktorého bol vítať aj Zaťko, no na oficiálnu recepciu ho nepozvali. Zaťkovi to len potvrdilo prezidentovu antipatiu voči jeho osobe.

V druhej polovici mája poslal rodinu do Bratislavy a onedlho sa za nimi vybral aj sám. Ich byt bol vydrancovaný, a tak mu priatelia z Ústredne ponúkli byt vo vilke po jednom maďarskom advokátovi, ktorého zaistili Sovietsi. Hneď tretí deň po nasťahovaní prepadli vilku traja vojaci v sovietskych uniformách a okradli všetky rodiny, ktoré tu bývali. Prípadozostal nevyšetrený, no vilku nasledujúce dni strážili príslušníci *Národnej bezpečnosti*. Zaťkovci tak v podstate zostali bez majetku, v cudzej vile, no prijali to ako daň vojne. Peter Zaťko nikdy nevydržal dlho nečinne vyčkávať a tak ihneď po svojom príchode prevzal vedenie *Ústredného združenia slovenského priemyslu*, ktoré čakali neľahké úlohy.

Po likvidácii *Ústredného združenia slovenského priemyslu* v roku 1950 rozhodol vtedajší podpredseda vlády a predseda KSS Viliam Široký, že Peter Zaťko pôjde pracovať na *Oblasťné riaditeľstvo Drevony n. p.* ako vedúci podnikovo-hospodárskeho odboru. V tejto práci Zaťko nemal nijaké skúsenosti, no nakoniec prijal. Pri nástupe však zistil, že miesto je obsadené a ponúkli mu miesto vedúceho investičnej učtárne. Zaťko si plne uvedomoval, že toto miesto nezodpovedá jeho kvalifikácii a vedomostiam, no zároveň aj cítil napätú atmosféru, ktorá sa vytvárala okolo jeho osoby. Nakoniec rezignoval a na miesto nastúpil. Večer 9. septembra 1952 doručili Zaťkovcom oznámenie o nútenom vystáňovaní. V Tisovci mali pridelené dve izby, malú predizbu, bez kuchyne a príslušenstva u rodiny Kriškoviev, ktorí ich veľmi milo privítali a tešili sa, že ich ubytovali práve u nich. Zariaďovanie im trvalo niekoľko dní. Zaťko sa hneď začal zaujímať o prácu. Záujem o jeho služby prejavila filiálka Štátnej banky v Hnúšti, no rozhodnúť mal referát pracovných síl *ONV*. V polovici októbra mu konečne oznámili, že je pridelený do tisovskej väpenky ako robotník. Práca v kameňolome bola nad jeho sily. Napriek lekárskeym posudkom *ONV* trval na zaradení v kameňolome a tu mu ponúkli prácu pomocnej sily v dielni. Po kalváriách s hľadaním si nového miesta ho nakoniec prijali do závodu *ČSAD* v Tisovci. Práca kalkulanta nákladnej dopravy mu vyhovovala, aj keď časom zistil, že sa znovu začína zhoršovať jeho zdravotný stav. Koncom roku 1953 konečne na Zaťkovo naliehanie zrušili jeho nútené vystáňovanie a mal možnosť odísť kamkoľvek, len nie do Bratislavy. Koncom septembra 1954 sa Zaťkovci presťahovali do Liptovského Hrádku, kde bolo Zaťkovi prisľúbené miesto plánovača v Lesostave, n. p. Pri tejto príležitosti sa veľmi srdečne rozlúčil s rodinou Kriškoviev – mali s nimi veľmi dobrý vzťah, ktorý sa ešte upevnil po odsúdení a poprave Vladimíra Clementisa, brata pani Kriškovej. Práca plánovača v Liptovskom Hrádku Zaťku len málo uspokojovala, bola však prijateľnejšia ako ktorákoľvek z tých prác, ktoré vykonával v Tisovci. V máji 1958 sa Zaťko dozvedel o uväznení Imricha Karvaša.

Počas služobnej cesty do Martina 7. júla 1958 ho zadržali dvaja príslušníci *ŠtB*. Po „priznaní“ bol vo vykonštruovanom procese uznaný vinným a odsúdený na tri roky straty slobody. Nasledoval prevoz do väznice v Ilave. Väznenie malo neblahý vplyv na Zaťkovo zdravie a po prepustení nastúpil na invalidný dôchodok. Prepustenie Petra Zaťku z väzenia súviselo s 9. májom 1960. Pri príležitosti 15. výročia oslobodenia bola udelená amnestia a z Ilavy v predvečer osláv prepustili aj všetkých politických väzňov. Priznaný dôchodok mu ledva stačil na základné životné potreby. V druhej polovici septembra 1961 sa celá rodina presťahovala po rokoch späť do Bratislavy. Čiastočnej rehabilitácie sa dočkal až roku 1964, keď mu prezident republiky

udelil medailu k 20. výročiu SNP a MNV v Bratislave mu upravil dôchodok. Rozsudok *Krajského súdu* v Bratislave z 25. marca 1959 bol zrušený obnoveným konaním 11. júna 1968. Na základe týchto rozhodnutí bola Petrovi Zaťkovi priznaná aj patričná finančná náhrada. V ťažkých životných chvíľach mu znovu pomohli priatelia. Švagar D. Krno mu sprostredkoval prácu v redakcii časopisu *Príroda* a spoločnosť a odbojový spolupracovník Jozef Stanek mu pomohol pri sprostredkovaní odborných prekladov pre technickú knižnicu. Spracoval aj niekoľko bibliografií odbornej literatúry. Roku 1968 začal spolupracovať s niekoľkými ústavmi *Výsokej školy ekonomickej*, no pre zlý zdravotný stav musel roku 1970 túto prácu zanechať. V tomto období spolupracoval aj s niekoľkými komisiami SNR, publikoval v *Novom slove* a *Práci*. Peter Zaťko zomrel v Bratislave 10. januára 1978.

Záver

Ako to teda bolo s Petrom Zaťkom? Bol politickým alibistom, ktorý najskôr aktívne podporoval ľudácky režim, aby vo vhodnej chvíli a za už vyjasnených otázok okolo víťaza vo vojnovom konflikte prešiel z vypočítavosti k odporcom fašistického režimu? Nahrávalo by tomu aj hodnotenie, ktoré vo svojich spomienkach uviedol Gejza Medrický: „*Ak sa niekde mal uplatniť záujem vlastného národa proti vôli činiteľov nemeckej ríše, dalo sa to jedine obratnosťou, šikovnosťou, vhodnou taktikou, a v tom bol celý Komitét aj s Karvašom a so Zaťkom majster. V tých rokoch ich nemal kto nahradiť, najmä nie zo staroľudáckych kruhov.*“¹⁷ Na druhej strane je potrebné konštatovať nespornú autoritu, ktorú Zaťko požíval ako nepopierateľný hospodársky expert naprieč celým politickým spektrom. Veď koľko bolo ešte osobností, azda okrem Imricha Karvaša, na ktoré sa ako na odborníkov obracali rôzne politické zoskupenia. Nimi uplatňovaný regionalizmus po *Zjazde mladej slovenskej generácie* v roku 1932 v Trenčianskych Tepliciach ponúkol dovtedy netradičné východiská pre slovenské hospodárstvo. Na Zaťka sa s dôverou obracali nielen umiernení ľudáci, ale aj ostatné politické zoskupenia, vrátane odbojových. Jeho odbornosť nedokázali spochybniť ani radikálni ľudáci a rešpektovali ju aj nacistickí hospodárski experti.

Peter Zaťko bol určite svojim zmýšľaním demokrat a režim, ktorého sa stal súčasťou mu nebol vlastný. Pohyboval sa na hrane možného a často túto hranicu vedome prekračoval v záujme obhajoby slovenských hospodárskych záujmov. Jeho odpor voči účasti slovenských vojakov na východnom fronte, angažovanie sa v pomoci prenasledovanému židovskému obyvateľstvu, ochrane slovenského hospodárstva voči nacistickému drancovaniu sú nespochybniteľné. Je potrebné zdôrazniť, že Peter Zaťko nikdy nebol politikom

17 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*, s. 259.

v pravom slova zmysle. Do politiky sa dostal vďaka svojmu nespornému záujmu o pozdvihnutie hospodárskej úrovne Slovenska a to bol jeho prednostný záujem. Určite nemožno ako politický alibizmus hodnotiť jeho angažovanie sa v prospech prenasledovaných Židov, ani jeho odstúpenie z funkcie generálneho spravodajcu štátneho rozpočtu v roku 1942 na protest proti zvýšeniu výdavkov na účasť slovenskej armády na východnom fronte. Jeho kontakty s odbojom pred rokom 1943 možno dokladovať len veľmi ťažko a celkom iste by si to žiadalo cielený výskum v tomto smere. Zaťko sa však nikdy nestotožnil s fašistickým režimom na Slovensku.

SUMMARY

Peter Zaťko – Persona non grata.

Economist Peter Zaťko is example model of collaboration and resistance in Slovak conditions. Evaluation of his personality from the years 1938 – 1945 is complicated and several opinions could be to his activity. Without question he participated at the events of October 6, 1938 in Žilina and in March 1939 during the declaration of autonomous Slovak state. He had important functions in Slovak Republic in the years 1939 – 1945 in the field of economy and policy and helped to build Slovakia in co-operation with political and economical prominent persons from Hlinka's Slovak People's Party. On the other hand he significantly helped with the preparations of the Slovak National Uprising. He was irreplaceable during the economic preparations of the Uprising. He gathered several economists and financiers, including Imrich Karvaš, for the Uprising. He created tandem with Imrich Karvaš for the securing of economic and financial preparations of the Uprising. Is it possible to understand his joining the resistance as political alibism or he did not agree with the political trend from the beginning and he tried to find the way to the resistance? It is impossible to answer many questions expressly. But during his activity in the years 1939 – 1945 Zaťko definitely defended Slovak economy interests and the policy was for him only the instrument to transplant them. He was an expert and members of the Hlinka's Slovak People's Party could not run national economy without him. Also resistance antifascist groups from the whole political spectrum turned to him. It resulted to his cooption to the illegal Slovak National Council as the supreme resistance body. Zaťko was the only member of the war Slovak Assembly, who became also the member of the insurgent Slovak National Council.

DILEMY FRANTIŠKA GALANA

PETER SOKOLOVIČ

Osobností, ktorých meno bolo na jednej strane späté s režimom, na strane druhej ich nemožno z hľadiska ich činnosti kvalifikovať len ako prorežimistických aktivistov by sme v období 1938 – 1945 mohli nájsť akiste veľmi veľa. Či už to boli ľudia na riadiacich pozíciách v jednotlivých rezortoch, alebo „len“ nižší úradníci, protirežimistické nálady, sabotovanie spolupráce s Nemeckom alebo v neskoršom období priamo odboj proti režimu neboli ničím neobvyklým. Je zaujímavé, že takýchto ľudí môžeme nájsť aj v *Hlinkovej garde*, organizácii, ktorá bola samozvanou elitou národa a podľa slov jej vrcholných predstaviteľov ochrancom režimu, ktorý podporovala až do jeho pádu na jar 1945.

Pri dôkladnejšom štúdiu problematiky *Hlinkovej gardy* (HG) sa historik môže stretnúť s desiatkami, ba až stovkami prípadov, pri ktorých nemožno jednoznačne povedať, že ten či onen gardista bol jednoznačne vypätý protizidovský radikál a sympatizant tesného naviazania na nacistické Nemecko. To však, samozrejme, nie je v žiadnej masovej organizácii možné, nakoľko aj v garde bol veľký počet ľudí, ktorí nie vždy súhlasili s jej proklamovaným smerovaním. V jej radoch môžeme nájsť množstvo učiteľov, úradníkov, ale aj kňazov či umelcov. Dnes už zaiste nik nepochybuje o tom, že viacerí z nich stáli v opozícii voči režimu a buď priamo, alebo nepriamo sa podieľali na jeho ustrnutí, niekedy až rozleptaní. Takíto ľudia sa pritom nenachádzali len medzi radovými gardistami. Podobné prípady môžeme nájsť aj medzi funkcionármi HG. V opozícii voči jej proklamovaným myšlienkam stáli často aj miest-

ni či okresní velitelia, alebo funkcionári *Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HVHG)*.¹ Svoje protirežimistické postoje dávali takito gardisti najavo buď pasivitou, alebo priamo vystúpením z radov *HG* - buď z ideologických príčin, alebo (najmä v neskoršom období) aj z alibizmu, či strachu o vlastnú budúcnosť.

V týchto intenciách je zaujímavým prípad Františka Galana. Na jednej strane stál istý čas na najvyššom stupienku v organizácii *HG*, na druhej strane je jeho meno späté s aktivitami namierenými proti režimu. Svojimi kontaktmi na odbojové zložky a činnosťou sa v očiach nacistov diskvalifikoval do tej miery, že ho posledným transportom transportovali do Mauthausenu, kde zahynul.² Ako je možné, že sa z gardistu, hlavného veliteľa Hlinkovej gardy a vysokého predstaviteľa *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS)*, ktorého režim aj po jeho odvolaní z funkcie veľmi dobre finančne zabezpečil, stal jeho odporca s naviazaním na odbojové zložky, ktoré de facto zapríčinili jeho pád? Dôvodov môže byť viacero.

Predkladaná štúdia nemá za cieľ zmapovať život Františka Galana, jedného z trojice hlavných veliteľov *Hlinkovej gardy*³ v komplexnosti, jej cieľom bude skôr poukázanie na to, že aj v radoch takej radikálne pronacistickej organizácie, akou bola *HG* navonok prezentovaná, sa nachádzalo množstvo osôb, ktoré konali v priamom rozpore s jej proklamovanými zásadami (aj keď v mnohých prípadoch až po „rozchode“ s organizáciou *HG*). Podobne Galan v čase, keď vykonával protirežimistickú činnosť, už nevykonával v radoch *HG* žiadne významnejšie funkcie, v štátnom aparáte však bol významnou hospodársky činnou osobou. Okrem toho *HG* bola v tom čase v hlbokom útlme a jej členská základňa sa rýchlo rozpadala.

Život Františka Galana, najmä jeho politická angažovanosť je spojená prevažne s obdobím *I. Slovenskej republiky*. Aj jemu, ako aj mnohým ďalším Slovákom dopomohol k profesionálnemu rastu vznik autonómnej Slovenskej krajiny a neskôr Slovenskej republiky.⁴ Na svoju dobu bol veľmi vzdelaným

1 Po salzburských rokovaníach v lete 1944 boli viacerí z nich perzekvovaní, alebo zbavovaní členstva v organizácii. Pozri napr.: SOKOLOVIČ, P.: *Salzburské rokovania a perzekúcia okresných veliteľov Hlinkovej gardy (na príklade Trnavy)*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania*. Bratislava 2009, s. 384 – 397.

2 Doteraz môžeme po Slovensku nájsť jeho meno vyryté do pamätníkov venovaných obetiam nacistického teroru. Jeden z nich sa nachádza napríklad vo Varíne.

3 Hlavnými veliteľmi *HG* boli Karol Sidor, Alexander Mach a F. Galan. Otomar Kubala napriek tomu, že od vypuknutia Povstania mal fakticky právomoci hlavného veliteľa obsadil funkciu náčelníka HVHG a funkcia hlavného veliteľa zostala neobsadená, resp. si ju ponechal najvyšší veliteľ – prezident.

4 Do vyhlásenia autonómie Slovenska riadiace pozície v štátnom aparáte obsadzovali predovšetkým Česi. Po ich vystáňovaní zo Slovenska (prevažne v rokoch 1938 – 1939) sa otvorila možnosť zamestnať sa Slovákom v oblastiach, ktoré boli dovtedy ich doménou. Pozri napr.: BYSTRICKÝ, V.: *Vystáňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939*. In: *Historický časopis*, r. 1997, č. 4.

človekom. Okrem práva, v ktorom získal titul doktora práv, študoval dokonca aj teológiu.⁵ Osobu jeho kvalít si nemohli nevšimnúť ani v *HSLŠ*, kde ako Kirschbaumov osobný priateľ získal miesto jeho pobočníka, resp. neskôr fakticky aj tajomníka strany. Bol prítomný už pri menovaní Kirschbauma za generálneho tajomníka *HSLŠ*, keď v jeho sprievode zvolal Kirschbaum zamestnancov sekretariátu strany a predstavil sa im ako nový generálny tajomník.⁶ S Kirschbaumovým menom sa spájali roky jeho najväčšej politickej angažovanosti.⁷ Práve cez toto priateľstvo sa mu otvorila cesta do veľkej politiky. Zlom v jeho živote priniesla jar 1940 a kríza režimu. V boji medzi radikálmi, reprezentovanými navonok najmä Vojtechom Tukom, a tzv. Tisovým krídlom, čiže umiernenějšími predstaviteľmi strany sa ako lojálny Kirschbaumov človek javil ako rozumná voľba na post hlavného veliteľa *HG*. Kirschbaum bol v hektickom období jarných mesiacov 1940 stále generálnym tajomníkom strany⁸ a mal istý vplyv aj na Jozefa Tisa.⁹ Ten hľadal za Macha vhodnú náhradu a práve Galan sa zdal byť vhodnou osobou na náročnú funkciu. O to viac, že pri predpokladanom odpore gardistov proti odvolaniu hlavného veliteľa musela strana nájsť lojálneho človeka, ktorý by síce bol na jednej strane gardistom, mal by isté meno aj v radoch členov *HG*, resp. *Rodobransy*,¹⁰ na strane druhej by bol lojálny prezidentovi a strane.

Práve takéhoto človeka našiel Jozef Tiso vo Františkovi Galanovi. Jeho nástup do funkcie bol veľmi rýchly. Po známych udalostiach z februára 1940,¹¹ po ktorých Mach, vedomý si podpory Nemcov, podal demisiu na

5 Pozri medailónik venovaný osobe F. Galana: SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 498.

6 VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život*. Bratislava 1991, s. 211.

7 Po odchode Kirschbauma z funkcie generálneho tajomníka Galan akoby stratil oporu. Jozef Paučo o ich vzťahu napísal: „[Galan] potreboval Kirschbauma. Keď ten odišiel, aj Galan akoby sa bol stratil z prvého radu bojovníkov a obhájcov hlinkovskej a tisovskej rýdzosti“. PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*. Middletown, s. 173.

8 Jozef Kirschbaum bol generálnym tajomníkom od 15. 3. 1939 do 6. 8. 1940. Po ňom bol vo funkcii zástupcu generálneho tajomníka nahradený F. Galanom. LETZ, R. - MULÍK, P. - BARTLOVÁ, A. (ed.): *Slovenská ľudová strana v dejinách (1905 – 1945)*. Martin 2006, s. 371. Príloha „Vedenie strany“.

9 Jozef Tiso presadil Kirschbauma do funkcie, čím sa mu bývalý radikál (veliteľ Akademickej HG) stal zaviazaným.

10 Galan nebol medzi gardistami a rodobrancami neznámou osobou, aj keď iste nedosahoval obľúbenosti predchodcu. Bol napríklad tlmočníkom pri prednáškach, ktoré dávali rodobrancom členovia nemeckej misie, ktorá mala pomôcť na Slovensku vytvoriť úrad podobný Gestapu. MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2007, s. 22 – 23.

11 Vo februári 1940 sa v Bratislave rozšírili útoky gardistov na Židov a konflikty spojené so svojvoľnými protizhiovskými zásahmi v bratislavských podnikoch. Ferdinand Durčanský ako minister vnútra proti HG ostro zakročil, čím podnietil Macha k podaniu demisie. Národný archív (NA) Praha, f. 136, k. 17, 248346. *Hlásenie SD z 27. 2. 1940*. Pozri tiež viacero dokumentov ÚŠB v Slovenskom národnom archíve (SNA) Bratislava, f. 209, 209 – 865 – 5.

post *Hlavného veliteľa HG* a jej nečakanom prijatí prezidentom¹² sa Galanovi otvorila cesta k získaniu funkcie, o ktorú podľa slov súčasníkov prakticky ani nestál a po pár dňoch dokonca oľutoval, že sa na ňu dal nahovoriť.¹³ Odvolanie Macha z funkcie hlavného veliteľa totiž našlo odozvu prakticky na celom Slovensku. Hlavným veliteľom sa stal 21. mája 1940 práve František Galan.¹⁴ Jeho výber bol akiste pre gardistov prekvapením, jeho naviazanie na Kirschbauma, resp. Tisa mu však dopomohlo k horúcemu miestu hlavného veliteľa *HG*. Pravdepodobne Kirschbaum ho aj odporučil Tisovi ako vhodného kandidáta na dosadenie do funkcie po odvolaní Macha. Výstižne to vo svojej správe napísal Ernst Woermann (štátny podtajomník zahraničného úradu, šéf politického oddelenia), ktorý Galana označil doslova za Kirschbaumov „nástroj“ (*Werkzeug*).¹⁵ Podobne nemecký vyslanec Hans Bernard označil Galana za „*Kreatur Generalsekretärs Kirschbaums*“. Keďže bol tiež vysokým straníckym funkcionárom, mohol sa pričiniť o silnejšie naviazanie *Hlinkovej gardy* na stranu a v konečnom dôsledku o jej spacifickovanie. Proti Galanovi ako veliteľovi (resp. za návrat Macha do kresla hlavného veliteľa *HG*) sa aj z tohto dôvodu zo strany radikálov vytvorila široká kampaň.¹⁶

Už v tomto období na Galanovi možno pozorovať určitú rozpoltenosť medzi *Hlinkovej garde* vlastným radikalizmom a straníckou umiernenosťou. Na jednej strane ako hlavný veliteľ gardy si nemohol dovoliť vzdialiť sa od základných princípov organizácie, na strane druhej bol zaviazaný Tisovi (resp. Kirschbaumovi) za funkciu a snažil sa gardu spacifickovať tesnejším podriadením strane. Už v prvom rozkaze sa snažil gardistov utvrdzovať v presvedčení, že *HG*, ktorá „*vyrástla z bojov za víťazstvo slovenskej pravdy*“ a „*preukázala národu veľké služby pri vzniku a tvorení slovenského štátu*“ sa nevzdá slovensko-nemeckej spolupráce.¹⁷ Aj pri tak závažnej oblasti akou bolo riešenie židovskej otázky si nedovolil príliš odlišiť sa od kurzu, ktorý načrtol už predchádzajúci veliteľ. Na „posvätnú“ ideu riešenia židovskej otázky si nikto nedovolil, a azda ani nechcel siahnuť.

12 NA Praha, f. 136, k. 32, 489824. Bernardov telegram č. 160 z 21. 5. 1940.

13 VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*, s. 227.

14 NA Praha, f. 136, k. 13, 208176 – 208179. *Správa nemeckého vyslanectva v Bratislave* z 22. 5. 1940.

15 Tamtiež, k. 12, 202021 – 202025. Viac pozri: v SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 248 – 256.

16 Radikáli v prospech Macha distribuovali množstvo letákov, v ktorých žiadali „*vládu tvrdých rúk*“. Pozri napr.: Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Trnava, f. Okresný úrad (OÚ) v Trnave 1923 – 1944, 372 – 1940, 471, 121/ prez. Porovnaj: GÁL PODĎUMBIERSKY, J.: *Z kalicha utrpenia*, s. 193 – 200; SUŠKO, L.: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava 2008, dok. č. 270 – S, s. 403. Zápisnica z vyšetrovania Jakuba Groma na ÚŠB, ŠA Bratislava, f. Bratislavská župa, k. 4, 997/40 a iné.

17 SNA, f. 209, 209 – 837 – 10. Rozkaz č. 20 z 28. 5. 1940.

Napriek tomu však pristúpil k viacerým zmenám v jej radoch. Siahol dokonca aj na Rodobranu, ktorá bola rozpustená rozkazom z 24. júna 1940.¹⁸ Za jeho velenia bol tiež vydaný zákon č. 166 o *HG* a *HM* zo 4. júla 1940, ktorého paragrafy podriaďovali gardu v špecifických otázkach právomoci strany.¹⁹ Snaha o podriadenie strane bolo zjavné aj z ďalších jeho krokov. Velitelia mali napr. do štábov *HG* pozývať predstaviteľov strany²⁰ a všetky rozkazy *HVHG* sa mali posielat' na *Ústredňu štátnej bezpečnosti (ÚŠB)*.²¹

Podľa jednej z neskorších analýz vývoja *HG* obdobie Galanovho velenia znamenalo pre gardu a radikálov obrovský úpadok. Hlavným veliteľom sa stal „bývalý teológ Dr. Galan... Temer všetci starí zamestnanci *HG* boli prepustení a boli dosadení noví podľa návrhu Dr. Tisa a Kirschbauma... asi 200 pionierov Hitlerizmu na Slovensku bolo v tomto čase zavretých, Rodobrana bola rozpustená a každý starý autonomista, zvlášte, keď bolo o ňom známe, že patrí medzi priateľov národného socializmu, bol bezohľadne a existenčne poškodený“.²² Galan skutočne výrazne obmenil štáby veliteľstiev a reorganizoval aj hlavné veliteľstvo *HG*.

Odpor proti jeho osobe vo funkcii hlavného veliteľa nesilnel len v radoch gardy, ale aj v nacistických kruhoch. Nacistický zásah znamenal jeho koniec vo funkcii, z verejného života však zd'aleka neodišiel.²³ Po známych salzburských rokovaniach v lete 1940²⁴ bol Galan síce zbavený postu hlavného veliteľa *HG*, zostal však naďalej spojený s organizáciou a režimom. Dostal platené miesto župného inšpektora *HG*²⁵ a lukratívnu funkciu zástupcu riaditeľa *Obilnej spoločnosti* Ing. Klinovského. Hoci jeho priateľ Jozef Paučo neskôr tvrdil, že po odchode z generálneho sekretariátu a príchode na *Obilnú spoločnosť* prichádzal medzi ľudákov čoraz menej (podľa Pauča možno z dôvodu „zlomenia“ alebo zastrašovania),²⁶ nežil si určite pod pomery. Bol to-

18 SNA Bratislava, f. 604, 604 – 66 – 4. Rozkaz HVHG č. 22 z 24. 6. 1940.

19 Podľa § 3 mal mať predseda HSEŠ zároveň funkciu najvyššieho veliteľa *HG* a podpredsedovia strany sa stali podľa svojho poradia jeho zástupcami. Špecifikovala sa aj právomoc predsedu strany, ktorý na návrh širšieho predsedníctva menoval hlavného veliteľa *HG*. Dokonca aj organizačný poriadok *HG* mal byť prijatý až po schválení predsedom strany. *Slovenský zákonník*, r. 1940, zákon č. 166 z 4. 7. 1940.

20 SNA Bratislava, f. 604, 604 – 66 – 4. Rozkaz HVHG č. 23 z 9. 7. 1940.

21 Tamtiež, 604 – 52 – 1. *Obežník ÚŠB* z 5. 6. 1940.

22 SNA Bratislava, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C – 971. Nedatovaný materiál „*Počiatky Rodobranu*“.

23 Viac o Galanovom pôsobení vo funkcii hlavného veliteľa *HG* pozri: SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 248 – 265.

24 LIPTAK, Ľ.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu. In: *Historický časopis*, r. 1965, č. 3, s. 329 – 365.

25 Župný inšpektor bol plateným zamestnancom HVHG. SNA, f. 209, 209 – 386 – 3. Rozkaz HVHG č. 30 z 3. 10. 1940.

26 PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*, s. 173.

tiž tiež vysokým predstaviteľom *Slovenskej dovoznej a vývoznnej spoločnosti* – Dovus²⁷ a neskôr aj členom viacerých komisií.

Je preto zaujímavé zistiť, čo viedlo človeka zabezpečeného zo strany režimu priam nadštandardne prihlásiť sa k odboju voči nemu. Do istej miery mohli byť jeho neskoršie aktivity a napojenie na odbojové zložky spojené s jeho funkciami v hospodársky dôležitých firmách. Ako v *Obilnej spoločnosti*, tak aj v *Dovuse* sa organizovala rušná činnosť v prospech odboja.²⁸ *Dovus* bola napríklad firma, v ktorej ešte pred rokom 1944 pracoval veľký počet odbojových pracovníkov, napojených najmä na odbojovú organizáciu *Demec*, resp. na československý odboj v Istanbule, ako aj Londýne.²⁹ Správna rada *Dovusu* zamestnávala dokonca viacerých známych komunistov, medzi inými napríklad aj Laca Novomeského, ktorý sa s Galanom poznal aj zo spoločnej práce v redakcii *Budovateľa* (Novomeský bol od roku 1940 redaktorom časopisu a Galan neskôr dokonca zodpovedným redaktorom).³⁰ Aj z tohto dôvodu sa na spoločnosť, teda aj na Galana zamerali pozorné oči nacistických spravodajských orgánov. Vo svojej správe zo 17. februára 1944 sa o *Dovuse* (a pomeroch v slovenskom hospodárskom sektore doslova píše: „*Že práve slovenský hospodársky život je vo veľkej miere v rukách československy orientovaných živlov, to je známe... Osobitne treba zdôrazniť aktivitu spoločnosti Dovus. Zástupcovia tejto spoločnosti sú skoro všetci československy orientovaní... S vedúcimi firmy Dovus Ing. Jánom Klinovským a Dr. Františkom Galanom je veľmi úzko spojený Dr. Imrich Karvaš, predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie, ktorý takto ovláda skoro celé hospodárstvo Slovenska*“.³¹

Správ o jeho činnosti namierenej proti režimu a jeho záujmom sa zachovalo veľmi málo, zistiť skutočné pohnútky jednotlivca je preto veľmi ťažké. O to viac, že mohli byť ovplyvnené rodinnými pomermi, strachom o blízkych a ich zabezpečenie po vojne (akiste nie je nedôležité, že Galan mal 2 deti) či ďalšími, historikovi menej známymi skutočnosťami. Podobných prípadov, kedy exponenti režimu prešli buď priamo na stranu odboja, alebo ho svojou činnosťou nepriamo podporovali, bolo v radoch *HG* veľmi veľa. Či už to boli radoví gardisti, ktorí intervenovali za Nemcami zaistených partizánov,

27 O *Dovuse* pozri viac: JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do Povstania*. Banská Bystrica 2009, s. 72 – 85.

28 Nezanedbateľným bude akiste fakt, že v oboch pôsobil Ing. Klinovský, nadriadený F. Galana, ktorý bol síce známym „staroľudákom“, avšak jeho napojenie na určité skupiny rezistentné voči režimu boli známe.

29 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 72.

30 Po celý čas bol Novomeský „pod ochranou“ Ing. Klinovského, resp. aj Galana. Ing. Klinovský spolu s Petrom Zaťkom vymohli Novomeskému napríklad prepustenie z väzby po osobnej intervencii u A. Macha. TEREN, Š. (ed.): *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Bratislava 1993, s. 114. Porovnaj: JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 1*. Bratislava 2004, s. 279.

31 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 82 – 83.

alebo vplyvní velitelia, pohnútky mohli byť rôznorodé. Či už šlo o alibizmus, ľudskosť alebo snahu o lepšiu východiskovú pozíciu po vojne, veľa gardistov sa zapojilo do odboja buď priamo, alebo nepriamo pomocou prenasledovaných. Na malom Slovensku, kde takmer každý každého poznal, to nebolo výnimočné.³²

Podľa známych sa začal Galanov postoj k režimu meniť už okolo roku 1943, keď podobne ako stovky či tisíce ďalších videl neblahé dôsledky napojenia Slovenska na nacistické Nemecko, najmä po prehratých bitkách na východnom fronte. Keďže bol inteligentný a prezieravý človek, akiste si uvedomil, že jeho spojenie s režimom by mohlo mať v novej mocenskej situácii, ktorá by mohla nastať po porážke Nemecka pre neho, ako aj pre jeho rodinu, neblahé následky.

Podobne ako viacerí ďalší hospodársky činní vysokí štátni predstavitelia, aj Galan bol o pripravách povstania informovaný už oveľa skôr, ešte niekoľko mesiacov pred jeho vypuknutím. Nemci začiatkom roka 1944 už s istotou vedeli, že viacerí hospodárski činní predstavitelia *Slovenskej republiky* mali kontakty na odbojové zložky (je to jasné napríklad z citovanej správy zo 17. februára). Bol o nich informovaný aj prezident Tiso, ktorý vedel už v priebehu roka 1944 (relatívne dávno pred *Povstaním*) aj o tom, že Karvaš nechal pod krytím evakuácie sústrediť na stredné Slovensko „*potrebné zásoby*“. Podľa jednej zo správ, ktorá nebola na Tisovo dožiadanie zaprotokolovaná na ÚŠB³³ a ktorú u seba schovával s dobrovzdaním šéfa ÚŠB Beňušku vedúci komunistickeho oddelenia Imrich Sucký, bol Tiso informovaný aj o tom, že túto činnosť vyvíjal s pomocou umiernených ľudáckych predstaviteľov ako napr. Ján Klinovský, Martin Sokol a František Galan.³⁴

Galan musel byť v tomto čase, podobne ako viacerí slovenskí predstavitelia vnútorne rozpoltený. Na jednej strane bol zviazaný s režimom viacerými funkciami, na strane druhej bol čoraz viac vtáňovaný do protirežimistických opatrení odbojových pracovníkov. Ján Mikula, predseda združenia priemyslu, obchodu a živností, bánk a poisťovní si vo svojej útlej knihe *Povstanie s legendou* spomínal, ako ho v jeden večer Galan navštívil a žiadal o radu. Podľa jeho slov bol v tomto čase udalosťami veľmi rozrušený a rozmýšľal nad ďalším postupom v prípade ozbrojeného vystúpenia proti Nemcom. Po-

32 Pekne to povedal v súvislosti s Pohotovostnými oddielmi Hlinkovej gardy Martin Lacko v štúdii LACKO, M.: *Išetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici v Bratislave na prelome rokov 1944/1945*. In: *Vojenská história*, r. 2006, č. 2, s. 88.

33 Tiso bol celou vecou údajne prekvapený, nechcel však, aby sa o nej dozvedeli Nemci, ktorí by mohli začať zatýkať slovenských predstaviteľov a nechal celú záležitosť utajiť a neinformovať nikoho, Macha nevynímajúc. MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*, s. 155.

34 Tamtiež.

ložil Mikulovi otázku, čo plánuje urobiť: „Čo plánuješ? Nezapojiš sa do ilegality? S riaditeľom Klinovským umiestňujeme zásoby do Bystrice. A ja mám na starosti aj iné veci...“ Mikula mu na to odvetil: „Bol si veliteľom HG, pochybujem, že ťa zato komunisti urobia ministrom“³⁵

Ťažko povedať, čo by urobila s Galanom nová moc, či by zavážili jeho vysoké funkcie v HG a HSEL, alebo by ho ako podporovateľa odboja poctili nejakou funkciou, čo by však bolo veľmi nepravdepodobné. V tomto ohľade je zaujímavé, že napriek jeho činnosti mu bola ešte aj po vypuknutí Povstania, zverená významná hospodárska funkcia. Na porade, na ktorej sa zúčastnili Jozef Tiso, SS-Obergruppenführer Gottlob Berger a Hans E. Ludin padlo jeho meno (napriek informáciám, ktoré o jeho osobe mal Tiso už dávno pred *Povstaním*) nie v súvislosti s jeho protirežimistickou činnosťou, ale práve v opačných intenciách. Bol navrhnutý za predsedu *Hlavného zásobovacieho úradu* (nazývaného aj *Najvyšší úrad pre zásobovanie - NÚZ*), ktorý v čase *Povstania* bol veľmi dôležitou inštitúciou.³⁶

Je pravdou, že zo svojej vysokej funkcie v *Obilnej spoločnosti* (ako i neskôr z funkcie predsedu *Najvyššieho úradu pre zásobovanie*³⁷), sa mu podarilo do Banskej Bystrice predisponovať v prospech *Povstania* veľký počet materiálu a surovín, čo sa mu ale stalo osudným. Podobne ako jeho nadriadený Ing. Klinovský, (ktorý bol zastrelený paradoxne partizánmi pri brehu Hrona³⁸, pri obci Hájniky) bol po udaní na jar 1945 uväznený nemeckými orgánmi, ktoré nariadili jeho prevoz posledným (druhým bratislavským) transportom do Mauthausenu.³⁹

Aj v tomto prípade sa však pramene nevedia zhodnúť na tom, aké boli skutočné pohnútky Františka Galana k tomu, aby predisponoval obilie na povstalecké územie. Hoci je nepochybné, že sa tam zásoby skutočne dostali, úloha Galana v tomto procese nie je celkom objasnená. Podľa väčšiny zdrojov sa ako vplyvná osoba, ktorá mala kontakty s odbojom už v minulosti, rozhodol pre účely *Povstania* podporiť povstalcov (podobne ako viacerí ďalší hospodárski činní vysokí predstavitelia slovenského života) predisponovaním obilia na povstalecké územie. Galanov priateľ Jozef Paučo však vo svo-

35 MIKULA, J.: *Povstanie s legendou*. Dostupné na <http://www.voltaire.netkosice.sk/index2.html>. Slovensko/Povstanie s legendou.

36 NA Praha, f. 136, k. 20, 372470. *Ludinov telegram č. 1343 z 5. 9. 1944*. Porovnaj: PREČAN, J.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 428.

37 Po vypuknutí Povstania bolo na Komitáte hospodárskych ministrov rozhodnuté, že „potraviny a iný tovar majú orgány NÚZu včas predisponovať do skladov a uvoľniť uvoľniť obyvateľom na tri až šesť mesiacov“. F. Galan ako predseda NÚZ bol hlavným vykonávateľom tohto nariadenia. Pozri: MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava 1993, s. 302.

38 J. Klinovského zastrelili partizáni 17. 9. 1944 na moste nad riekou Hron.

39 Zaistencov pre Druhý bratislavský transport zaistovali už začiatkom februára 1945. ZAJACOVÁ, V.: *Slováci v Mauthausene*. Bratislava 1970. Transport odišiel koncom marca.

jich pamätiach uvádza, že v jednom z rozhovorov po vypuknutí *Povstania* sa mu snažil toto tvrdenie vyvrátiť. Paučo hneď po tom, ako sa na verejnosť dostali správy o tom, že obilná spoločnosť dala už v letných mesiacoch odviezť na stredné Slovensko veľké množstvo potravín napísal do *Slováka* článok, v ktorom ostro zaútočil na vinníkov a žiadal „primeraný zákrok proti rozvratníkom tohto druhu“.⁴⁰ Hneď na to mu zavolať Galan, ktorý sa snažil postaviť udalosti do iného svetla: „Tu som, Jozef, na ktorého prstom ukazuješ v dnešnom vydaní *Slováka*. Ja som dal príkaz na odvezenie zásob na Stredné Slovensko. Ak ma chceš vydať na pospas, hlásim sa Ti... Mylné sú tvoje informácie. Ja som nedal odoslať zásoby partizánom, ale dal som ich skryť, aby po prechode frontu mali sme čo jest“.⁴¹ Je možné, že Galan kalkuloval aj s takýmto vývinom udalostí, bolo však veľmi nepravdepodobné, že by na území ovládanom povstalcami vydržali zásoby potravín nedotknuté, keďže ich prevoz bol v radoch odbojárov známou udalosťou a akiste o ňom vedeli viacerí predstavitelia *Obilnej spoločnosti* na čele s riaditeľom. Galan si musel byť ako inteligentný človek toho vedomý a pred Paučom sa snažil ako pred osobným priateľom pravdepodobne ukázať v lepšom svetle, poprípade si chcel do budúcnosti, ak by sa udalosti na strednom Slovensku nevyvíjali v prospech povstalcov nechať otvorené zadné dvierka s tým, že jeho úmysly boli iné od tých, ako boli deklarované na verejnosti a na stránkach *Slováka*.

Pritom bol František Galan po vypuknutí *Povstania* relatívne významnou osobou hospodárskeho života. Okrem funkcií riaditeľa *Obilnej spoločnosti* (po zavraždení Ing. Klinovského prevzal jeho funkciu) a predsedu *NÚZ* sa stal členom osobitnej zmiešanej komisie, ktorá mala posudzovať nemecké hospodárske požiadavky a starať sa o to, aby Slovenská republika mohla ich plnenie čo najviac zužovať.⁴² Ako vedúci pracovník *Dovusu* mal tiež nemalý vplyv. Je preto zaujímavé sledovať, ako sa osoby, o ktorých napojení (menšom či väčšom) na odbojové zložky sa verejne vedelo, stali aj po vypuknutí *Povstania* významné hospodársky činné osobnosti.⁴³ Podobne tak bolo aj v prípade Galana. Ako exponovaný hospodársky činný funkcionár mal viaceré právomoci a stal sa tak dôležitým článkom spolupráce s odbojovými pracovníkmi.

40 PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*, s. 174.

41 Tamtiež, s. 175.

42 MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*, s. 287. Po Salzburgu bol spolu s F. Karmasinom na čele komisie, ktorá mala riešiť sporné prípady pri arizáciách, o ktoré mali záujem ako Nemci, tak aj Slováci. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 111.

43 Hospodárski ministri o svoje stoličky v novej vláde tiež neprišli. Ministrom hospodárstva zostal Gejza Medrický a ministrom financií Pružinský. NA Praha, f. 136, k. 20, 372470. *Ludinov telegram č. 1343 z 5. 9. 1944*. Porovnaj: PREČAN, J.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 428.

O tom, že bol v kruhoch odbojových pracovníkov známou osobou, na ktorú sa mohli spoľahnúť nie je pochyb. Bol dokonca zapletený aj do známeho útoku Júliusa Ďuriša a Viliama Širokého, ktorých plánovali nacisti dostať zo slovenského väzenia pod svoju moc. Bolo to začiatkom februára 1945, v čase, kedy nacistické bezpečnostné orgány začali (nielen) v Bratislave rozsiahlu zatýkaciu akciu.⁴⁴ Útek oboch zaistencov bol naplánovaný na 5. februára 1945. Galana získali na akciu Karol Vagač a Karol Baránik. Mal byť pripravený na to, aby zabezpečil ich bezpečný útek autom, ktoré mal sám šoférovať. Hoci, ako poznamenal Jozef Jablonický, Galan vedel, že ide o vážnu odbojovú akciu, konkrétne podrobnosti nepoznal.⁴⁵ Jeho zapojenie do tak významnej akcie, akou bol útek Ďuriša a Širokého netreba brať na ľahkú váhu. V intenciách jeho ďalšej činnosti je jedným z kamienkov mozaiky, pomocou ktorej môžeme tvrdiť, že sa do odboja skutočne iniciatívne zapojil.

Tak či onak, zapojenie do odbojových aktivít mu prinieslo smrť. Podľa niektorých údajov a historickej spisby bol v Mauthausene popravený, jeho smrť popravením však doteraz nebola hodnoverne preukázaná.⁴⁶ Ako poznamenal už Jozef Jablonický, je otázne, či šlo zo strany Nemcov o pomstu za jeho postoje z roka 1940, kedy zastával výrazne protisovský postoj namierený proti radikálom v intenciách snáh o spacificovanie gardy alebo zavážili jeho konexie s odbojom.⁴⁷ Jeho činnosť v roku 1940 mohla byť síce jednou z pohnútok jeho zatknutia, na samotné zatknutie nacistami a transport do koncentračného tábora by to však akiste nestačilo. O to viac, že v období, keď bol hlavným veliteľom *HG* síce sa snažil zviazať *HG* pod právomoc strany, avšak deklarované slovensko-nemecké priateľstvo svojimi vyjadreniami nenarušil. Je však pravdou, že za jeho obdobia vo funkcii boli zatknutí viacerí radikáli, ktorí by sa mu mohli pomocou svojich kontaktov na Nemcov chcieť v roku 1945 pomstiť. To by však už bola len konštrukcia, ktorá je dnes už ťažko dokázateľná. S určitosťou možno povedať, že jeho konexie na odboj mu vo vnímaní nacistov uškodili.

Na jednej strane mu jeho činnosť v prospech odboja dopomohla (aj keď posmrtné) k akceptácii nastupujúcou mocou, ani tá však nebola stopercentná. Nestal sa ani hrdinom odboja, nezostal však v myšliach ani ako horlivý ľudák. Zostal niekde na polceste s visiacim otáznikom nad jeho činnosťou v rokoch

44 V Žiline zatkli napr. dlhoročného prednostu ÚŠB Beňušku, ktorý podobne ako Galan skončil v rovnakom transporte. ZAJACOVÁ, Z.: *Slováci v Mauthausene*, s. 94.

45 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 1*, s. 335.

46 Podľa neoverených zistení je tiež možné, že zahynul už počas náletu na transport ešte pred príchodom do tohto tábora. Osobne som si podal žiadosť adresovanú Archívu pamätníka Koncentračného tábora Mauthausen. Meno Františka Galana sa v ich záznamoch nenachádza, čo len posilňuje presvedčenie, že zahynul ešte pred príchodom do Mauthausenu.

47 JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 1*, s. 335.

1944 – 1945. Ako to výstižne napísal Jozef Paučo: „*Nepadol ako bojovník za lepšiu budúcnosť Slovenska, ale ako pomýlený Slovák, ktorý sa dostal do osídíľ čechoslovákov. Škoda bolo jeho kvalít a jeho peknej mladosti*“.⁴⁸ Hoci nemožno úplne súhlasiť s Paučovým, idelológiou ovplyvneným nazeraním na Galana, predsa len mal pravdu v tom, že svojou rozporupnosťou zostal akoby na polceste k akceptácii jeho mena medzi odbojovými predstaviteľmi. Na druhej strane ho však nemožno zaradiť ani medzi radikálnych gardistov a ľudákov.

Ani v neskoršom období socializmu nebolo jeho meno prijímané jednoznačne. V rokoch normalizácie po roku 1968 malo byť opätovne prehodnotené. Jeho dcéra, známa televízna hlásateľka Elena Galanová mala byť za jeho činnosť takisto perzekvovaná a stiahnutá z obrazovky. Vtedajšie vedenie štátu sa rozhodlo zamerať sa na bývalého veliteľa HG a spochybnilo jeho smrť. Podľa neho totiž jej otec ešte stále žil a v zahraničí vyvíjal činnosť proti socialistickému zriadeniu. Dušan Gábor, vtedajší šéfredaktor *Hlavnej redakcie programu* a Elenin šéf na udalosť spomínal: „*V normalizačných rokoch ma jedného dňa oboznámili s rozhodnutím, že mám Elenu Galanovú okamžite stiahnuť z obrazovky, pretože spochybnili smrť jej otca, účastníka priprav SNP. Jej otec vraj nezahynul, žije a vyvíja činnosť proti socialistickému zriadeniu. Odmietol som to urobiť a na 16 stranách som predložil dokumenty o tom, že otec skutočne zomrel v koncentráku. Spis obsahoval aj výpovede očitých svedkov.*“⁴⁹

Hoci snaha moci nebola nakoniec korunovaná úspechom aj na zásah nadriadených Galanovej dcéry, predsa len poukázala na to, že jeho činnosť v rokoch 1939 – 1945 bola a doteraz je rozporná.

SUMMARY

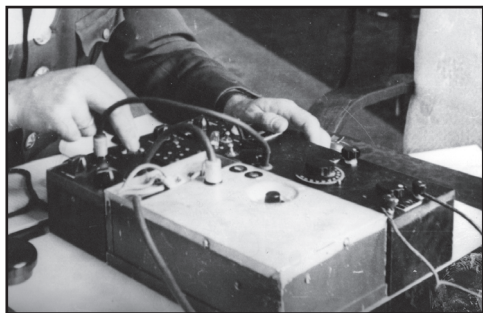
Perplexities of František Galan.

František Galan was one of the most notable persons from I. Slovak republic, where he performed several functions in Hlinka's Slovak People Party. In 1940 he became the agent of the General secretary Kirschbaum. Close relationship with Kirschbaum has helped Galan to become Head chef of the Hlinka Guard after the fall of Alexander Mach. After the Salzburg dealings he must quit from those high function and became the county inspector of the Hlinka Guard. Beside this function, he started to interest himself in the

48 PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*, s. 175.

49 <http://zivotopis.osobnosti.cz/elena-galanova.php>.

economic sphere, which were – according to German observers – one of the most opposite domains against regime of the I. SR. He was the agent of Chef of Corn Company Karol Klinovský and the same function in export company DOVUS. As a agent of those companies has hepled (short before the Slovak Naional Uprising) to moved huge quantity of food. Despite this after the strike of Uprising he was nominated as a Chef of the Supreme Office for procurement. He was member of several committees, where he tried to protect Slovak economic interests. Despite his connections to regime of I. SR he took the part in the resistance activities. Except of moving the stuffs to Central Slovakia hepled prominent communists Široký and Ďuriš to escaped from prison. The Nazi Security captured him in February 1945 and transported him to concentration camp in Mauthausen, where he was with high probability sentenced for capital punishment.

SPRAVODAJSKÝ DÔSTOJNÍK ANTON TOMEČEK

BRANISLAV KINČOK

Pre historiografiu *Slovenského národného povstania (SNP)* je osobnosť škpt. Antona Tomečka dodnes pomerne neznáma. Treba konštatovať, že neprávom. V prelomových rokoch 1944 – 1945 bol totiž Anton Tomeček súčasťou viacerých významných historických udalostí. Napríklad, v máji 1944 sa stal významným dôstojníkom na spravodajskom oddelení *Ministerstva národnej obrany (MNO)* v Bratislave, kde sa priamo podieľal na prípravách *SNP* a po jeho vypuknutí bol spravodajským dôstojníkom na *Veliteľstve 1. československej armády (ČSA) na Slovensku*. Tesne pred potlačením povstania bol vyslaný do tyla nemeckých vojsk a na severe terajšieho okresu Levice zorganizoval menšiu partizánsku skupinu. Po príchode *Červenej armády (ČA)* do tohto priestoru koncom decembra 1944 sa pripojil k vojskám 2. ukrajinského frontu a došiel s nimi až do Bratislavy. Napriek tomuto „za-interesovaniu“, by sme Antona Tomečka v niektorých významných prácach o *SNP* hľadali márne. Unikol aj autorom piateho zväzku *Dejín Slovenského národného povstania*, ktoré sa hrdí titulom „*Encyklopédia odboja a SNP*“.¹ Jedine historikovi Jozefovi Jablonickému sa podarilo nájsť tejto osobnosti v histórii *SNP* také miesto, aké jej prináleží.² Hlavnou príčinou nezájmu o osobu Antona Tomečka (najmä z pohľadu marxistickej historiografie) bola jeho politická perzekúcia na začiatku 50. rokov.³ To spôsobilo, že jeho meno sa v súvislosti s udalosťami rokov 1944 – 1945 nespomínalo, prípadne ak

1 PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny SNP 1944*, V. zv. Bratislava 1984.

2 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990; JABLONICKÝ, J. - KROPILÁK, M.: *Slovník Slovenského národného povstania*. Bratislava 1970; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania. Kapitoly z občianskeho odboji*. Banská Bystrica 2009.

3 V septembri 1952 bol Anton Tomeček Štátnou bezpečnosťou zatknutý a v roku 1954 bol Krajským súdom v Bratislave odsúdený na 18 rokov väzenia.

áno, tak jeho činnosť bola hodnotená veľmi negatívne.⁴ Hlavným cieľom tejto štúdie je napraviť tento pokrivený obraz a zobrazit' osobu Antona Tomečka v čo najobjektívnejšom svetle. Štúdia je akýmsi zhrnutím prvotných poznatkov v pokračujúcom výskume tejto zaujímavej osobnosti.

Anton Tomeček sa narodil 8. júna 1912 vo Viedni v rímsko-katolíckej rodine Jozefa a Antónie Tomečkovcov.⁵ Obaja rodičia mali český pôvod a v tomto duchu pravdepodobne vychovávali aj svojho syna. V roku 1918 začal mladý Anton navštevovať českú menšinovú školu vo Viedni. Tu pobudol len krátko, pretože po vzniku Československa sa rodina presťahovala do prihraničnej obce Uhorská Ves (dnes Záhorská Ves, okres Malacky). V rokoch 1919 – 1927 tu Anton navštevoval ľudovú a meštiacku školu. Štúdium zvládol veľmi dobre a preto mu bola vybratá kariéra učiteľa. V rokoch 1927 – 1931 študoval na učiteľskom ústave v Modre a po úspešnom ukončení štúdia nastúpil ako učiteľ do ľudovej školy v Záhorskej Vsi.⁶

Rozbiehajúcu učiteľskú kariéru však prerušila prezenčná vojenská služba. Napriek tomu, že Tomeček trpel ďalekozrakým astigmatizmom, verdikt odvodovej komisie znel: Odveden.⁷ 16. júla 1934 nastúpil k 2.rote pešieho pluku 17 dislokovanému v Trenčíne. Vďaka dosiahnutému vzdelaniu a povolaniu učiteľa sa s ním už dopredu počítalo ako s dôstojníkom v zálohe. Preto v Trenčíne v rokoch 1934 – 1935 absolvoval školu dôstojníkov v zálohe. Nasledoval rýchly hodnostný vzostup. Už 16. augusta 1935 bol povýšený do hodnosti čatára aspiranta a 16. decembra 1935 bol menovaný podporučíkom pechoty prezenčnej služby. Počas prezenčnej služby Tomeček pravdepodobne preukázal veľmi dobré schopnosti, pretože v roku 1936 absolvoval v Bratislave mesačný kurz spravodajských dôstojníkov v zálohe. Vojenskú službu ukončil 28. júna 1936 a onedlho bol zaradený do I. zálohy ako podporučík pechoty v zálohe.⁸ Po návrate domov sa Tomeček opäť vrátil k učiteľskému povolaniu a až do roku 1944 učil na meštianskej škole v Záhorskej Vsi. Civilný život mal viackrát prerušený „pravidelnými cvičeniami v zbrani“ a zastihla ho aj čiastočná mobilizácia v októbri 1938.⁹ Koncom roku 1938 sa jeho

4 Najväčším kritikom Antona Tomečka sa stal Gustáv Husák. HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1974, s. 663 – 664.

5 Otec Jozef Tomeček (1884) sa narodil v Pohořelicih u Napajedel na Morave, okres Uherské Hradiště. Bol vyučeným zámočníkom a neskôr pracoval ako strojvodca na železnici. Matka Antónia (rod. Nekalová, 1890) sa narodila v Dolných Kralovicích u Benešova a bola vyučenou krajčírkou.

6 Tu pôsobil len v školskom roku 1931/1932. Od septembra do novembra 1932 učil na škole vo Vajnorocho a do apríla 1934 na ľudovej škole v Gajarocho. Vojenský archív Trnava, Vojenský kmeňový list Antonína Tomečka, s. 27.

7 Tamtiež, s. 1.

8 Tamtiež, s. 2 – 3.

9 Do konca roku 1938 absolvoval viacdnňové cvičenia v júni 1937 a v júli 1938. Od

účinkovanie v československej armáde prakticky ukončilo a postupne sa pred ním otvorila nová životná kapitola.

Po vyhlásení *Slovenského štátu* 14. marca 1939 sa začalo aj s urýchleným budovaním slovenskej armády. V novej armáde nemalo byť miesto pre vojakov – Čechov, a preto sa začalo s ich odsunom do *Protektorátu Čechy a Morava*.¹⁰ Vojaci českej národnosti zastávali predovšetkým nižšie dôstojnícke funkcie a po ich odchode ich na týchto miestach postupne nahradzovali slovenskí dôstojníci. Tých bol v prvých dňoch akútny nedostatok, a to najmä po prepadaní východného Slovenska maďarskou armádou. Bojaschopnosť slovenských jednotiek bola preto obmedzená a armáda musela využívať aj služby českých dôstojníkov.

A aký postoj zaujal k novo formujúcemu sa štátu a jeho armáde Anton Tomeček, ktorý mal po rodičoch český pôvod?¹¹ Vo svojich obsiahlych spomienkach, ktoré spísal v priebehu 60. až 80. rokov, a ktoré sú uložené v *Archíve Múzea Slovenského národného povstania*¹² sa Tomeček svojej činnosti v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1943 nevenuje takmer vôbec. Spomína len činnosť, ktorá podporuje tvrdenie o jeho protifašistickom zmýšľaní.¹³ Podľa vlastných slov bol v civilnom živote považovaný za „nespolahlivého občana, že mal štyrikrát domovú prehliadku a že mu žandári zobrali rádioaparát.“¹⁴ Ďalej z kontextu jeho spomienok vyplýva, že jeho presvedčenie bolo od začiatku protifašistické. Toto tvrdenie mala potvrdzovať aj dlhoročná spo-

24. októbra do 7. decembra 1938 bol povolaný do armády v rámci čiastočnej mobilizácie, ktorá bola vyhlásená v súvislosti s mníchovskými udalosťami. Tamtiež, s. 6.

10 Odsunuté boli tiež osoby príslušné do Karpatskej Ukrajiny – do roku 1938 Podkarpatskej Rusi. BAKA, I.: *Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940)*. In: PEKÁR, M. - PAVLOVIČ, R. (ed.): *Slovensko medzi 14. marcom a Salzburškými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 207.

11 Vo svojom kmeňovom liste mal Tomeček ako materinskú reč uvedenú českú.

12 Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica, f. XII, sign. S 52/82, S 139/82.

13 Podľa svojich spomienok bol v apríli 1940 povolaný na mimoriadne vojenské cvičenie. Stal sa veliteľom pohraničnej roty v Šaštíne. Jeho úlohou bolo zlikvidovať v rámci pohraničnej roty skupinu „ašpirantov – provokatérov“, ktorý mali lákať českých dôstojníkov na bezpečný ilegálny prechod protektorátnych hraníc. Po ich prekročení ich odovzdali žandárskym staničiam a tí nakoniec skončili v rukách Gestapa alebo vo väzení. A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 3 – 6.

Podľa kmeňového listu však Tomeček v apríli na žiadnom mimoriadnom cvičení nebol. V tomto roku absolvoval len druhé a tretie „pravidelné cvičenie v zbrani“ od 10. 6. do 7. 7. 1940. Tomeček si tu pravdepodobne zmýlil mesiace.

14 Tieto slová vyriekol v rozhovore s prednostom spravodajského oddelenia MNO stot. Jánom Jurajom Stanekom v máji 1944. A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 10.

Označenie za nespoľahlivého prišlo pravdepodobne na základe jeho českého pôvodu.

lupráca s odbojovou skupinou *Flóra*.¹⁵ Bolo však Tomečkove protifašistické presvedčenie tak pevné aj v prvých rokoch existencie *Slovenskej republiky*? Môžeme predpokladať, že minimálne v rokoch 1939 a 1940 až také pevné nebolo, čo nepriamo dokazuje aj fakt, že vo svojich spomienkach zamlčal svoju dobrovoľnú účasť v bojoch proti Maďarsku v marci 1939 a účasť v ťažení proti Poľsku. Túto teóriu potvrdzujú aj ďalšie fakty. Po prvé, proti Tomečkovi ako osobe českého pôvodu neboli v armáde vyhovené žiadne dôsledky a to pravdepodobne preto, že v marci 1939 sa už cítil viac Slovákom ako Čechom, keďže sa formoval, vyrastal a pôsobil v slovenskom prostredí. Tak ho v podstate vnímali aj v slovenskej armáde. Je pravdepodobné, že minimálne od roku 1940 mal A. Tomeček slovenskú národnosť¹⁶. Bez tejto podmienky by nemohlo byť v roku 1944 dlhodobo aktívovaný. Po druhé, odbojová skupina *Flóra* sa začala formovať až na prelome rokov 1940 – 1941, takže jeho odbojová činnosť mohla získať nejakú formu až po tomto období.¹⁷ A po tretie, jeho časté povolávanie do slovenskej armády nesvedčilo o tom, že by ho táto v rokoch 1939 – 1941 považovala za nespoľahlivého. Skôr naopak.

Tomečkove pôsobenie vo formujúcej sa slovenskej armáde začalo už v hektických marcových dňoch roku 1939. Podľa kmeňového listu totiž „*konal dobrovoľnú činnú službu od 24. 3. 1939 do 1. 6. 1939 pri obrane slovenského štátu*.“¹⁸ Keďže formujúca sa slovenská armáda pociťovala akútny nedostatok vyšších i nižších dôstojníkov bol 15. mája 1939, teda v čase dobrovoľnej činnnej služby, Tomeček povýšený do hodnosti poručík. Bol zaradený k 12. stotine pešieho pluku 4 v Trnave a 1. júna 1939 prepustený do pomeru mimo činnú službu. V civile sa ale dlho neohrial, pretože už 31. júla bol povolaný na „druhé pravidelné cvičenie v zbrani“, ktoré sa skončilo 26. augusta 1939.¹⁹ V tento deň bolo do slovenskej armády povolaných až 10 ročníkov zálohy.²⁰ Táto mobilizácia súvisela s prípravami slovenskej armády na ťaženie proti Poľsku. Samozrejme medzi mobilizovanými bol aj por. Anton Tomeček, ktorý sa zúčastnil tohto ťaženia v rámci poľnej armády (krycie meno *Bernolák*).²¹ Do pomeru mimo činnú službu bol prepustený 23. októbra 1939. Ani nasledu-

15 Tamtiež, s. 11; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 106.

16 Nepriamo toto konštatovanie potvrdzuje aj fakt, že už v marci 1940 zmizol z jeho kmeňového listu v kolónke materinská reč údaj „česká“ a bol nahradený slovom „slovenská“. Vojenský archív Trnava, Vojenský kmeňový list Antonína Tomečka, s. 1.

17 Bližšie k odbojovej skupine Flóra pozri: JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 105 – 124.

18 Vojenský archív Trnava, Vojenský kmeňový list Antonína Tomečka, s. 3.

19 Nie je známe akú formu malo toto cvičenie. Išlo pravdepodobne o ďalší spravodajský kurz.

20 LACKO, M. (ed.): *Proti Poľsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava 2007, s. 10.

21 Zatiaľ sa nepodarilo zistiť, v rámci ktorej jednotky a v akej funkcii sa Tomeček zúčastnil ťaženia proti Poľsku.

júci rok Tomečka neobišlo vojenské cvičenie. Dokonca od 10. júna do 8. júla 1940 vykonal už dve spomínané pravidelné cvičenie v zbrani.²²

Je zaujímavé, že pravidelne cvičený spravodajský dôstojník v zálohe Anton Tomeček nebol povolaný k ťaženiu proti Sovietskemu zväzu. Je isté, že jeho spravodajské schopnosti by sa na východnom fronte určite uplatnili. Zatiaľ sa nepodarilo zistiť, prečo nebol povolaný. Ak by to bolo vďaka jeho nespoľahlivosti v civilnom živote, ktorá mohla preniknúť už aj do armádneho prostredia, prípadne vďaka jeho „protifašistickému zmýšľaniu“, určite by tento fakt zdôraznil vo svojich spomienkach. Tomeček však o tomto období mlčí. Preto sa ako najreálnejšie zdajú možné zdravotné problémy. Isté je len to, že 30. júla 1942 bol povolaný k vykonaniu mimoriadneho cvičenia a následne „*prepustený ako na teraz neschopný do pomeru mimo činnú službu*.“²³ Je veľmi pravdepodobné, že až pod vplyvom správ o nemeckých porážkach sa Tomečkove presvedčenie začalo uberať výrazne protifašisticky. Avšak, až do jari 1944 bolo okolo jeho osoby absolútne ticho.

Predzvest'ou zvýšeného záujmu o Tomečkovu osobu bolo jeho povýšenie na nadporučíka pechoty v zálohe 14. marca 1944.²⁴ V apríli 1944 dostal prednosta spravodajského oddelenia na MNO stot. gšt. Ján Juraj Stanek²⁵ povolenie na zriadenie spravodajského kurzu. Účastníkom tohto kurzu, ktorý sa konal na prelome apríla a mája 1944²⁶ vo Vojenských zruboch vo Vysokých Tatrách, bol aj npor. Anton Tomeček. Kurz mal úzku súvislosť so zmenou orientácie vojenského spravodajstva, ktoré malo do jari 1944 charakter obranného spravodajstva.²⁷ Od konca roku 1943 minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš pracoval na organizácii štátneho prevratu, aby Slovensku zaistil miesto v táboře Spojencov.²⁸ V týchto plánoch sa počítalo aj so zmenou zamerania vojenského spravodajstva z obranného na ofenzívne. Na to,

22 Vojenský archív Trnava, Vojenský kmeňový list Antonína Tomečka, s. 3 – 4.

23 Tamtiež, s. 4.

24 Tamtiež.

25 K osobe Jána Juraja Staneka pozri: KLUBERT, T.: *Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“ (Necenzurovaný obraz Jána Juraja Staneka)*. In: LACKO, M. (ed.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944). Trnava 2004, s. 201 – 231.

26 Tomeček vo svojich spomienkach udáva, že kurz sa konal 16. – 30. 4. 1944. Lenže v kmeňovom liste má ako dátum nástupu do činnnej vojenskej služby uvedený 22. apríl 1944. Naproti tomu Stanek pred nemeckými vyšetrovateľmi v Berlíne tvrdil, že kurz bol od 24. 4. do 6. 5. 1944. Ani toto nie je presný dátum, pretože Tomeček už 4. mája nastúpil na spravodajské oddelenie MNO v Bratislave. Najreálnejší je teda termín 22. 4. až 3. 5. 1944. Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Špeciálne zbierky, sign. X-437. Stanek, J.: *Výpoveď pred nemeckými bezpečnostnými orgánmi, január 1945. Výpoveď z 20. 2. 1945*, s. 56; A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 7 – 10.

27 Obranné zameranie vojenského spravodajstva vyplývalo z dohody medzi šéfom nemeckého Abwehru Wilhelmom Canarisom a MNO Ferdinandom Čatlošom z mája 1939.

28 KLUBERT, T.: *Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“*, s. 210.

aby začalo spravodajské oddelenie *MNO* vykonávať aj ofenzívne spravodajstvo, potrebovalo zaškoliť niekoľko spravodajských dôstojníkov.²⁹ A k tomu účelu bol vykonaný kurz vo Vysokých Tatrách. Podľa Tomečka sa kurzu zúčastnili „*spolahliví protifašisticky zmýšľajúci záložní dôstojníci a vybraní velitelia oddelení pohraničnej stráže a žandárskych staníc, ktoré boli dislokované na slovensko-maďarskej štátnej hranici.*“ O zameraní kurzu svedčí aj Stanekova reč na záver kurzu, v ktorej otvorene označil „*dr. Tuku a jeho spolupracovníkov za zradcov slovenského národa.*“³⁰ Po skončení kurzu bol Tomeček pridelený na spravodajské oddelenie *MNO* v Bratislave. Stanek si ho vybral do funkcie vedúceho študijného oddelenia (skupiny), ktorá spracovávala a vyhodnocovala prichádzajúce vojenské správy a viedla zoznam cudzích armád (do leta 1944 s výnimkou Nemecka).³¹ Tomeček mal ako vedúci oddelenia k dispozícii všetky informácie a správy, ktoré boli získané ofenzívnym a defenzívnym vojenským spravodajstvom. Podľa vlastných slov bol „*najlepšie informovaným dôstojníkom na spravodajskom oddelení MNO.*“³²

Od mája 1944 začalo spravodajské oddelenie *MNO* pracovať v intenciách Čatlošovho plánu prevratu bez toho, aby si to jeho dôstojníci uvedomovali. Čatloš pred Stanekom a jeho dôstojníkmi veľmi umne zamlčoval svoje skutočné plány. Naproti tomu, ani Čatloš nevedel, že plán prevratu pripravuje aj *Vojenské ústredie* v Banskej Bystrici na čele s pplk. Jánom Golianom. Do júla 1944 sa spravodajské oddelenie *MNO* v prvom rade snažilo do začínajúcej ilegálnej spravodajskej činnosti zapojiť prostredníctvom niektorých dôstojníkov aj spravodajské oddelenia ostatných vojenských oblastí. Zameralo sa hlavne na spravodajské oddelenie *Veliteľstva pozemných vojsk* v Banskej Bystrici³³ a spravodajské oddelenie *Vojenskej oblasti 2* v Prešove.³⁴ Udalosti však začiatkom júla začali naberať rýchly spád.

29 Kurz sa zúčastnilo 50 frekventantov, z toho bolo podľa Staneka 10 záložných dôstojníkov.

30 Ofenzívne spravodajstvo bolo namierené hlavne proti Maďarsku. A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 8.

31 VHA Bratislava, f. Špeciálne zbierky, sign. X-437. Stanek, J.: *Výpoveď pred nemeckými bezpečnostnými orgánmi, január 1945. Výpoveď z 20. 2. 1945*, s. 55.

Stanek a Tomeček sa počas svojej spolupráce na *MNO* vcelku zbližili. Mali toho dosť spoločného. Napríklad obaja prežili časť svojho detstva vo Viedni, obaja spolupracovali s ilegálnou skupinou Flóra. V lete 1944 sa Tomečkovi podarilo prehovoriť Staneka, aby sa s manželkou presťahovali z Bratislavy do Záhorskej Vsi. Stanekova žena totiž veľmi ťažko znášala časté letecké popluchy.

32 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 11.

33 V Banskej Bystrici kontaktovalo SO *MNO* prednostu spravodajského oddelenia npor. Jána Koreckého, ktorý bol v tom čase už zapojený do činnosti Golianovho vojenského ústredia. Golian bol takto informovaný o všetkých Čatlošových plánoch.

34 V Prešove kontaktovalo veliteľa spravodajského oddelenia npor. Františka Podhorského.

V polovici júla 1944³⁵ si minister Čatloš zavolať k sebe prednostu spravodajského oddelenia MNO stot. Staneka. Po kratšom rozhovore bez prítomnosti svedkov mu nariadil, aby spravodajské oddelenie MNO „zorganizovalo spravodajskú sieť proti Nemcom.“ Mimo iného nariadil vypracovať plány na zaistenie všetkých vojenských nemeckých skladov na Slovensku a čo najrýchlejšie získať ilegálne rádiové spojenie s Moskvou.³⁶ Po svojom návrate od Čatloša si Stanek zavolať Tomečka do svojej kancelárie, kde sa radili, koho zo spravodajských dôstojníkov možno do Čatlošovej akcie zapojiť.³⁷ Podľa vlastných slov Tomeček ešte v ten deň poobede odišiel do Banskej Bystrice, kde vyhľadal pplk. Goliana, ktorého informoval, že „Čatloš sa rozhodol pre ilegálnu boj proti Nemcom“ a podrobne ho oboznámil s ilegálnymi príkazmi, ktoré dal minister spravodajskému oddeleniu MNO.³⁸ Samozrejme Tomeček netušil, že prezrádza plány priamo konkurencii.

Čatloš oboznámil svojich najbližších dôstojníkov s plánmi, ktoré vošli do histórie pod názvom „Čatlošovo memorandum“ až 28. júla 1944. Ako prví boli informovaní Stanek s Tomečkom.³⁹ Čatloš ich okamžite poveril nadviazaním rádiového spojenia so sovietskou stranou. Týmto kanálom mala byť Moskva informovaná o prilete lietadla, ktorým Čatloš plánoval zaslať svoje memorandum. Stanek s Tomečkom mali veľký problém zabezpečiť tajné spojenie s Moskvou. Až 1. augusta poradil Čatloš Stanekovi, aby preveril vo vojenskej väznici v Bratislave zbeha Alexandra Geriča.⁴⁰ Toho v roku 1944 vysadili na Slovensku ako spravodajcu zo Sovietskeho zväzu. Neskôr ho ale slovenské vojenské orgány zatkli. Spolu s ním bol ale vysadený aj radista Vincent Tkáčik, ktorý sa na neznámom mieste ukrýval aj s dvomi rádiostanicami.⁴¹ Spravodajskí dôstojníci MNO predpokladali, že ak získajú Geriča k spolupráci, prezradí im, kde sa rádiostanice nachádzajú. Nadviazaním spojenia s Moskvou bol poverený npor. Tomeček. Spolu so Stanekom Geriča „spracovali“, takže ten súhlasil so spoluprácou. Ukázalo sa, že Gerič mal

35 Podľa Staneka to bolo 12. 7. 1944. VHA Bratislava, f. Špeciálne zbierky, sign. X-437. Stanek, J.: *Výpoveď pred nemeckými bezpečnostnými orgánmi, január 1945. Výpoveď z 26. 1. 1945*, s. 1.

36 Tamtiež, s. 1 – 2; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 269.

37 Prvá porada vybratých dôstojníkov sa konala 17. júla 1944.

38 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 25.

39 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 26.

Tomeček vo svojich spomienkach uvádza, že Čatloš mu memorandum ukázal ešte pred Stanekom. A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 26.

40 Gerič bol pilotom 13. letky slovenského letectva na východnom fronte. Dňa 12. septembra 1943 s lietadlom preletel na sovietsku stranu.

41 Tamtiež, s. 29 – 31.

vysielačku schovanú u známeho v Bratislave a po jej vyzdvihnutí spoločne s Tomečkom odišli do Banskej Bystrice, kde mala byť vysielačka umiestnená a aktivovaná. Cestou vyzdvihli v Turzovke aj Geričovho komplica Vincenta Tkáčika. V noci z 1. na 2. augusta sa však na povale budovy *Veliteľstva pozemného vojska* márne pokúšali o nadviazanie spojenia s Moskvou.⁴² Informácia o prilete Čatlošovho lietadla sa napokon do Moskvy dostala inou cestou. Jeho odlet bol naplánovaný na 4. augusta 1944 z letiska Mokrad’.

Na organizovaní tohto odletu sa podieľal predovšetkým prednosta spravodajského oddelenia *MNO* Stanek a jeho pravá ruka Anton Tomeček. Boli jedinými dôstojníkmi spravodajského oddelenia *MNO*, ktorí vedeli o odlete. Dňa 4. augusta 1944 však Stanek Tomečka ponechal v Bratislave. Podľa Tomečka to bolo „*po prvý raz, čo ma nevzal na závažnejšiu akciu so sebou.*“⁴³ Dôvodom bol fakt, že Stanek už v tomto čase začal hrať na dve strany. O odlete lietadla informoval aj Goliana a komunistických predstaviteľov *SNR*. Tí na spoločnej porade rozhodli, že 4. augusta v Čatlošovom lietadle odletí aj komunista Karol Šmidke a Golianov človek Mikuláš Ferjenčík.⁴⁴ Odlet sa nakoniec, aj keď s problémami vydaril. Stanek spolu s Tomečkom pred Čatlošom zatajili, že v lietadle odletel aj pplk. Ferjenčík. Tomečka o to osobne požiadal Golian 5. augusta v Banskej Bystrici. Doslovne mu povedal: „*Žiadam Ťa, nepovedz Čatlošovi, že s jeho lietadlom z Mokrade letel môj človek, pplk. Ferjenčík!*“⁴⁵ Takto sa nechal zatiahnuť do nečistej hry, ktorú so svojim šéfom hral prednosta spravodajského oddelenia *MNO* Stanek. Návrat delegácie sa predpokladal najneskôr o 7 až 10 dní. Už 7. augusta 1944 dostal Tomeček od Staneka rozkaz, aby ihneď odcestoval na letisko Mokrad’, kde musí byť bezpodmienečne o 16. hodine. Podľa Staneka sa vtedy mala vrátiť delegácia z Moskvy, ktorú mal Tomeček bezpečne dopraviť do Banskej Bystrice. V skutočnosti išlo o planý poplach a Tomeček pobudol na letisku bezvýsledne takmer týždeň.⁴⁶

Po svojom návrate z Mokrade do Bratislavy sa Tomeček venoval hlavne sumarizácii správ o zhromažďovaní nemeckých vojsk okolo hraníc Slovenska (najmä na protektorátnych), ktoré prichádzali čoraz častejšie. V tomto

42 Tamtiež, s. 31 – 36; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 26 – 27, 47.

43 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 57.

44 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 40.

45 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 58; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 52.

46 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Ilegálna spravodajská činnosť vojenského spravodajstva oddelenia MNO bývalého Slovenského štátu v súvislosti s prípravami SNP*, s. 61 – 63.

období často cestoval medzi Bratislavou a Banskou Bystricou, keďže bol spojkou medzi gen. Čatlošom a pplk. Golianom.⁴⁷ V Bratislave ho zastihlo vyhlásenie povstania.

Po 29. auguste 1944 sa slovenská metropola ocitla v chaose. Nik nevedel čo sa v skutočnosti deje v Banskej Bystrici a na ostatnom území Slovenska. V podobnej situácii sa ocitlo aj spravodajské oddelenie *MNO*. Stanek netušil čo má robiť. O vyhlásení povstania sa spravodajské oddelenie *MNO* dozvedelo od civilistov, ktorí náhodou počuli vyhlásenie povstania v Banskej Bystrici. Vzhľadom na to, že v tom čase sa po Slovensku šírili rôzne „zaručené informácie“, spravodajskí dôstojníci týmto informáciám neverili.⁴⁸ Na tento chaos a hlavne na bezradnosť Staneka zareagoval Tomeček tak, že spolu s ďalšími dvomi dôstojníkmi Jurajom Dubským a Ladislavom Sýkrom bez ohľadu na svojho šéfa nasadli 30. augusta ráno do auta a odišli do Banskej Bystrice. Plánovali sa „osobne presvedčiť“, čo sa v Banskej Bystrici deje.“⁴⁹ Ich prvou zastávkou bolo posádkové veliteľstvo v Trnave. Po zistení, že posádka sa pridala k povstaniu, mesto opustili a cez Sereď sa dostali do Nitry.⁵⁰ Tu bola ale situácia rozdielna. Podľa Dubského slov sa snažili zorganizovať pripojenie nitrianskej posádky k povstaniu tak, ako to uskutočnila trnavská posádka. Po príchode mali dojem, že nitrianska posádka sa zapojila do povstania. Snažili sa preto skontaktovať s veliteľom posádky Jánom Šmigovským, ale keďže ho nezastihli, tak hovorili len s kapitánom Jánom Havránkom. Ten im na ich prekvapenie oznámil, že posádka zostane verná slovenskému štátu a dokonca sa pokúsil Tomečka zatknúť. Dôstojníci zo spravodajského oddelenia *MNO* rýchlo stratili guráž a urýchlene opustili mesto.⁵¹ Pred Žarnovicou stretli Golianovo auto a okamžite sa mu hlásili a oboznámili ho so situáciou v Trnave a Nitre. Golian požiadal Tomečka aby sa u neho večer hlásil. Ten tak vykonal, ale ich stretnutie malo pre neho nečakaný priebeh. Golian mu okamžite po vstupe do miestnosti oznámil, že je zatknutý. Tomeček sa proti obvineniam bránil a čiastočne Goliana obmäkčil. Napriek tomu Golian prehlásil: „K bojovým jednotkám Ťa nepustím, nedovoliím, aby si mi ich rozoštvával! Pôjdeš na spravodajské oddelenie štábu, aby

47 Tamtiež, s. 64 – 73.

48 Tomeček v tejto neinformovanosti videl hlavný dôvod nezapojenia sa viacerých posádok zo západného Slovenska do povstania. „Nie je možné týchto ľudí (veliteľov posádok – pozn. B. K.) jednostranne odsúdiť ako zbabelcov, ba dokonca režimistov. Ich konanie bolo z neinformovanosti.“ Tamtiež s. 74 – 75.

49 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Spravodajské informácie z doby SNP mimo poľného spravodajstva*, s. 1; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 216.

50 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Spravodajské informácie z doby SNP mimo poľného spravodajstva*, s. 1.

51 Budovu veliteľstva opustili v štýle „akčných filmov“ – Tomeček vytiahol osobnú zbraň a vyhrážal sa Havránkovi, že ho na mieste zastrelí. Tamtiež, s. 1 – 2.

sme Ťa mali na očiach!“⁵² Golian pravdepodobne Tomečkovi nedôveroval, rovnako ako jeho šéfovi Stanekovi. Dôvodom bola zbabraná akcia v Bratislave. Na rozdiel od Staneka však Tomeček nakoniec skončil na spravodajskom oddelení v Banskej Bystrici.⁵³

Činnosť Antona Tomečka na spravodajskom oddelení *1. československej armády na Slovensku* je zatiaľ zahalená rúskom tajomstva.⁵⁴ Jediným prameňom k jeho činnosti sú zatiaľ len jeho osobné spomienky, ktoré sú však torzovité a zložené len z niekoľkých udalostí a teda nedovoľujú nám zrekonštruovať jeho činnosť v Banskej Bystrici. Keďže spravodajské oddelenie malo veľký problém získavať informácie o pohybe jednotiek v tyle nemeckých vojsk, jednou z Tomečkových činností na spravodajskom oddelení sa stalo preverovanie osôb, ktoré prichádzali na povstalecké územie, resp. do Banskej Bystrice z územia západného Slovenska. Rovnako bol často v kontakte so spojeneckými misiami na povstaleckom území, najmä so sovietskou a americkou misiou.⁵⁵ Aj napriek tomu, že z Tomečkovej činnosti na spravodajskom oddelení *1. ČSA na Slovensku* poznáme zatiaľ len torzo, môžeme konštatovať, že Tomeček si v priebehu septembra a októbra 1944 získal dôveru veliacich generálov a štábu *1. ČSA*. Potvrdzujú to predovšetkým udalosti tesne pred a po potlačení povstania.

Koncom októbra 1944 spravodajské oddelenie *1. ČSA na Slovensku* dostalo rozkaz na vytvorenie štyroch spravodajských ústrední v tyle nepriateľa. Ich vytvorením bol poverený veliteľ ofenzívneho spravodajstva npor. J. Korecký.⁵⁶ Veliteľom predsunutej spravodajskej ústredne Západ sa stal npor. Anton Tomeček (od 28. októbra povýšený do hodnosti kapitán). Hlavnou úlohou týchto spravodajských ústrední bolo „vytvoriť spravodajskú sieť a získané správy o nepriateľovi dodávať cestou spravodajských spojok na

52 Podľa Tomečka ho pred Golianom očiernil npor. Ľudovít Kubo, ktorý sa tesne pred povstaním stal prednostom spravodajského oddelenia VPV v BB. Bol bývalým Tomečkovým spolupracovníkom na SO MNO v Bratislave. Údajne sa Kubo obával, že Tomeček sa stane prednostom SO 1. československej armády na Slovensku. Tamtiež, s. 3.

53 Stanek skončil pri „bojových jednotkách“ a od 3. septembra 1944 sa stal veliteľom povstaleckých jednotiek pri Telgárte.

54 Tomeček nie je uvedený ani v štruktúre veliteľstva 1. ČSA na Slovensku, ktorú vypracovali pracovníci Múzea SNP v Banskej Bystrici: *Dôstojníci a štáby povstaleckej armády. Organizačná štruktúra 1. československej armády na Slovensku*. Banská Bystrica 1994.

Z viacerých zdrojov je ale jeho príslušnosť k povstaleckému SO s určitosťou dokázaná. Potvrdil to Stanek pri výpovedi pred nemeckými orgánmi, rovnako ju potvrdili aj Ján Korecký a Anton Rašla (sú uvedení ako svedkovia pod jeho životopisom, ktorý je súčasťou jeho kmeňového listu).

55 A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Spravodajské informácie z doby SNP mimo poľného spravodajstva*, s. 8 – 29.

56 Od 28. 10. 1944 povýšený do hodnosti kapitán.

*veliteľstvo 1. ČSA na Slovensku.*⁵⁷ Dňa 26. októbra 1944 odišla spravodajská skupina *Západ* na čele s kpt. Tomečkom a dvoma spravodajskými spojkami Milanom Oravcom a Leom Nigrédym z Banskej Bystrice Mičinskou dolinou smerom na juh. Smer pochodu bol zámerný, pretože Tomeček si uvedomoval, že čím hlbšie bude skupina v tyle nemeckej armády, tým lepšie a hlavne bezpečnejšie bude môcť plniť spravodajské úlohy. Po niekoľkodňovom náročnom pochode dorazili večer 31. októbra 1944 do obce Rybník nad Hronom (na severe dnešného okresu Levice).⁵⁸ Tu, na základe odporúčania, Tomeček kontaktoval miestneho poštmajstra Františka Bajsa. Ten ho informoval o celkovej situácii v okolí a taktiež mu potvrdil, že na pošte je telefónna ústredňa, ktorou je možné nadviazať telefonické spojenie s ktorýmkoľvek mestom na Slovensku. Taktiež ho zoznámil so skupinou, ktorá sa ukrývala v horách nad Rybníkom v opustenej horárni „Domec“. Tomeček si veľmi rýchlo získal ich dôveru a rozhodol sa z tejto ozbrojenej skupiny vytvoriť partizánsky oddiel. Ten dostal pomenovanie *Hron – Christov* a za jeho veliteľa bol jednohlasne zvolený kpt. Tomeček.⁵⁹ Ten sa na základe týchto okolností rozhodol aktívovať spravodajskú ústredňu práve v Rybníku nad Hronom.

V čase keď Tomeček aktivoval svoju spravodajskú ústredňu⁶⁰ bol už štáb *1. ČSA na Slovensku* rozbitý a preto nemohla ústredňa plniť úlohy, pre ktoré bola určená. Tomeček sa preto rozhodol, že získané spravodajské informácie⁶¹ bude odovzdávať priamo približujúcej sa ČA.⁶² Táto úloha zo začiatku spôsobovala spravodajskej ústredni „*Christov*“ veľmi vážny problém. Najbližšia ilegálna rádiostanica, ktorá mala spojenie s ČA bola až v Beckove,⁶³ čo výrazne komplikovalo dodávanie získaných spravodajských informácií. Správy odnášal Milan Oravec npor. Františkovi Lipkovi, ktorý ich dodával rádiostanici Medek – Hirner. Tomeček samozrejme nemohol disponovať rýchlym

57 Tamtiež, s. 30.

58 Do Rybníka dorazili už bez Lea Nigrédyho, ktorého Tomeček zanechal v Banskej Štiavnici, kde mal plniť úlohy spravodajskej medzispójky. Začiatkom decembra 1944 Nigrédy porušil konšpiráciu, čo sa mu stalo osudným. Padol do rúk Gestapa a 15. decembra 1944 bol v Banskej Belej popravený. Druhú spojkou - Milana Oravca hneď po príchode do Rybníka Tomeček odoslal do Bratislavy, kde mal nadviazať spojenie s por. Vojtechom Lisým a npor. Františkom Lipkom. Oravec bol navyše postrelený a potreboval odbornú lekársku pomoc. Tamtiež, s. 31 – 37.

59 Skupina sa skladala zo žandárov a vojakov 1. ČSA na Slovensku, ktorí zostali v priestore Hronský Beňadik, Kozárovce odrezaní od povstaleckého územia (13 žandárov a 3 vojaci). A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Vznik a činnosť partizánskeho oddielu Hron – Christov*, s. 1 – 7.

60 Ústredňa dostala krycí názov „*Christov*“, čo bolo Tomečkovu krycie meno.

61 Tomeček podával ČA najmä správy o pohybe, počtoch a prípade o dislokácii nemeckých a maďarských jednotiek v jeho operačnom priestore.

62 Priestor Levíc sa stal operačným pásmom vojsk 2. ukrajinského frontu.

63 Bola to rádiostanica Medek – Hirner. Bola pomenovaná po svojich radistoch Vincentovi Medekovi a Antonovi Hirnerovi.

dopravným prostriedkom a preto sa získané správy dostali k rádiostanici až s niekoľkodňovým odstupom a boli prakticky bezcenné a nevyužiteľné pre potreby ČA.⁶⁴ Na lepšie časy začalo spravodajskej ústredni „Christov“ sviatať až na konci novembra 1944. Vtedy Lipka kontaktoval Tomečka a dohodli sa na vzájomnej schôdke v Piešťanoch. Počas nej Lipka informoval Tomečka, že rádiostanica Medek-Hirner hrozí prezradenie a požiadal ho, či by nemohol rádiostanicu s obsluhou poslať do jeho operačného priestoru. Tomeček s touto alternatívou samozrejme súhlasil.⁶⁵

Dňa 3. decembra 1944 pricestovali V. Medek a A. Hirner na vlakovú stanicu do Kozároviec a niesli so sebou aj ilegálnu rádiostanicu. Tomeček ich vyzdvihol a ubytoval v obci Tlmače, kde rádiostanica začala okamžite so svojou činnosťou.⁶⁶ Príchodom Medeka a Hirnera sa činnosť Tomečkovej spravodajskej ústredne výrazne zefektívnila. Správy, ktoré ústredňa začala podávať po 3. decembri 1944 mali už pre velenie 2. *ukrajinského frontu* výrazne vyššiu cenu. V tomto režime rádiostanica fungovala až do 20. decembra 1944, kedy v podvečerných hodinách ČA obsadila Levice. Ešte predtým 17. decembra 1944 rádiostanica prijala od štábu 2. *ukrajinského frontu* správu aby oznámila, „*aké nemecké jednotky a ich počty sú rozmiestnené západne rieky Hrona.*“ Tomeček spätne oznámil, že „*západne rieky Hrona nie sú žiadne nemecké jednotky.*“ V správe ďalej navrhoval aby, „*ČA s väčšou pancierovou jednotkou prekročila rieku Ipel' u Šiah, ktorá bez odporu nemeckých jednotiek môže obsadiť mesto Levice, Vrábľe a Zlaté Moravce, prípadne tiež je možné obsadiť Banskú Štiavnicu.*“⁶⁷ Na túto správu dostala ústredňa odpoveď 19. decembra 1944. Velenie 2. *ukrajinského frontu* v nej nariadilo, aby sa rádiostanica presunula na západ za rieku Hron a aby „*ing. Christov* (Tomeček – pozn. B. K.) *zostal na mieste.*“⁶⁸

64 Sám Tomeček takúto činnosť označil za „samoúčelnú a zbytočnú.“ A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Spravodajské informácie z doby SNP mimo poľného spravodajstva*, s. 38.

65 Tamtiež, s. 38 – 39.

66 Aby Tomeček zabránil odhaleniu rádiostanice, menil miesta jej vysielania (Tlmače, Starý Tekov a Podlužany). Rádiostanica nikdy na jednom mieste nevysielala dlhšie ako 3 dni. Prácu im uľahčoval aj fakt, že v decembri boli v tomto priestore dislokované len menšie nemecké a maďarské jednotky, ktoré boli vojskami ČA rozbité pri Debrecíne. Až v polovici decembra sa tu začali objavovať väčšie nemecké jednotky ustupujúce pred ČA. Tieto sa tu ale nezastavovali a pokračovali v ústupe na západ za rieku Hron. A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Vznik a činnosť partizánskeho oddielu Hron – Christov*, s. 29.

67 ČA skutočne s podobným scenárom aj počítala a plánovala sa dostať až na čiaru Banská Štiavnica – Vrábľe – Nové Zámky – Komárno. Neskôr sa ale ukázalo, že ČA na takýto ambiciózny plán v tom čase skrátka nemala a obsadila „len“ východný breh dolného toku Hrona. NESVADBA, F. a kol.: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/45*, sv. 1, Praha 1965, s. 234.

68 A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Vznik a činnosť partizánskeho oddielu Hron – Christov*, s. 29.

Po príchode ČA do priestoru Levíc nadviazala partizánska skupina *Hron-Christov* kontakt s prvými jednotkami 2. ukrajinského frontu Anton Tomeček predpokladal, že bude plniť bojové úlohy, ktoré mu určí ČA.⁶⁹ Tie výrazne ovplyvnila celková vojenská situácia v tomto priestore. Po obsadení Levíc ČA postúpila na západ len o cca 4 km a zaujala pozície na východnom brehu Hrona. Tu zostala až do 25. marca 1945 a Levice sa tak na dlhé 3 mesiace ocitli pod vojenskou správou ČA. Podľa československo-sovietskej dohody o správe oslobodeného územia z 8. mája 1944 spadalo frontové zázemie až do hĺbky 70 km do právomoci vojenských orgánov ČA, a až za týmto pásom mohli vykonávať politickú správu československé orgány.⁷⁰ Viacero predstaviteľov z radov domáceho obyvateľstva sa ale snažilo o zriadenie dočasných správnych orgánov. Takto už v prvých dňoch po oslobodení vznikol v Leviciach akýsi dočasný mestský výbor.⁷¹ Pravdepodobne jeho predstavitelia oslovili kpt. Antona Tomečka s ponukou, aby „prevzal organizovanie politickej správy na oslobodenom území.“⁷² Tomeček sprvoti ponuku odmietol, ale vzhľadom na zvýšené naliehanie ju napokon prijal. Uvedomoval si, že na zriadenie správy potrebuje súhlas vojenských orgánov ČA. Ten získal 28. decembra 1944. Velenie ČA si vznikajúcu správu úplne podriadilo a tá v priebehu svojej existencie nevykonala žiadne závažnejšie rozhodnutie bez jej súhlasu. Na Silvestra 1944 zvolal Tomeček do obce Čajkov poradu, na ktorej sa dohodla organizačná štruktúra a personálne obsadenie správy. Jej oficiálny názov znel: *Československá vojenská a politická správa v Leviciach (ČSVPS)*. Jej pôsobnosť ale siahala aj za hranice vtedajšieho okresu Levice a prakticky ovládala územie na južnom Slovensku, ktoré už obsadili vojská 2. ukrajinského frontu. Na druhý deň, 1. januára 1945 sa všetci vedúci funkcionári ČSVPS predstavili veliteľovi mesta Levice a od tohto dňa začala jej oficiálna činnosť.

69 Po príchode sovietskych vojsk sa Tomečkova skupina zúčastňovala na rôznych prieskumných a očisťovacích akciách, ktoré prevádzala až do 10. januára 1945. A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 4 – 3.

70 SYRNÝ, M.: *Politická situácia na oslobodenom Slovensku do polovice roku 1945*. In.: *Československo na rozhraní dvou epoch neslobody*. Praha 2005, s. 154.

71 Na jeho čele stáli dvaja starostovia Július Černák a Vojtech Sokol. BEHULA, P.: *Boje sovietskej armády na území levického okresu*. In.: *Západné Slovensko*. Vlastivedný zborník múzei Západoslovenského kraja 8. Bratislava 1981, s. 288 – 289.

72 Vznik takejto správy bol aj v záujme ČA, ktorá mala pri svojom zásobovaní z miestnych zdrojov viaceré ťažkosti. Zásobovanie prevádzala ČA veľmi necitlivo a živelne. To samozrejme vyvolalo odpor domáceho obyvateľstva, ktoré si bránilo aspoň to posledné čo mu zostalo. Mnohé nedorozumenia končili tragicky a dochádzalo k zbytočným stratám na ľudských životoch. Tomuto sa ČA snažila zabrániť a preto uvítala vznik inštitúcie, ktorá by bola akýmsi sprostredkovateľom medzi ňou a domácim obyvateľstvom. A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 4 – 5.

Tomeček si veľmi rýchlo získal dôveru velenia ČA a s viacerými vysokými dôstojníkmi mal nadštandardne dobré vzťahy. Prvoradou úlohou správy bolo zabezpečenie plynulého zásobovania vojsk ČA a neskôr aj domáceho obyvateľstva. Na toto bol zriadený tzv. zásobovací úrad, ktorý bol známy pod ľudovým označením „Československá intendancia“. Popritom ČSVPS v Leviciach odštartovala aj proces opätovného začlenenia územia, ktoré po novembri 1938 pripadlo Maďarsku, späť do Československa. Ako prvý sa zaisťoval a zabezpečil majetok všetkých politických strán v Leviciach. Zo všetkých štátnych úradov a firiem boli odstránené maďarské nápisy a správa podnikla prvé kroky na zabezpečenie celkovej bezpečnosti obyvateľstva. V obciach sa zriaďovali dočasné miestne výbory a organizovala sa tzv. *milícia*, ktorá mala v obciach udržiavať poriadok.⁷³ Po 10. januári 1945 bol do Levíc premiestnený partizánsky oddiel *Hron-Christov*, z ktorého vznikla tzv. *Československá rota v Leviciach*.⁷⁴ Postupne sa k nej pripojila čata *domobrany* pod velením por. Debnára (2. čata), príslušníci partizánskeho oddielu Sitno pod velením Jozefa Juska⁷⁵ (3. čata) a rôzni jednotlivci z radov žandárov, príslušníkov finančnej stráže a partizánov (4. čata). Rota úzko spolupracovala s ČA a plnila predovšetkým prieskumné a zaisťovacie úlohy.⁷⁶

Od prvých dní sa ČSVPS v Leviciach vyrovnávala s otázkou svojej legitímnosti. Anton Tomeček sa ju sprvoti snažil získať u ministra (vládneho delegáta) pre správu oslobodeného územia Františka Němca. Už 10. januára mu prostredníctvom osobitného kuriéra ČA zaslal hlásenie o vzniku a činnosti ČSVPS v Leviciach. Napriek tomu, že Němec informoval *Slovenskú národnú radu* (SNR), Tomeček sa žiadnych inštrukcií nedočkal.⁷⁷ Ďalšia príležitosť sa mu naskytla 13. februára 1945, kedy v nočných hodinách pri Tekovskej Breznici prekročila frontovú líniu *Nitrianska partizánska brigáda*. Spolu s ňou prešlo na sovietsku stranu frontu aj viacero „prominentných“ osôb – Viliam Široký, Július Ďuriš a Anton Rašla. Keďže prechod cez frontovú

73 Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Levice, f. Okresný národný výbor (ONV) Levice I. – Československá vojenská a politická správa 1945, k. 1, č. jednotky 76. *Výkaz práce prevedenej do 12. februára 1945 československou politickou správou v Leviciach z 12. 2. 1945.*

74 Príslušníci partizánskeho oddielu tvorili jej 1. čatu. A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 18.

75 Partizánsky oddiel Sitno prišiel do Levíc koncom decembra 1944 a jeho príslušníci sa ubytovali po celom meste. Podľa Tomečka sa predovšetkým zaujímali „o súkromné záležitosti, ktoré boli často v rozpore so spoločenskou morálkou.“ Jusko sa odmietol podriaďovať Tomečkovi a vyhlásil, že preberá rozkazy iba od velenia ČA. V druhej polovici januára 1945 sa však Jusko na príkaz ČA musel podriaďovať Tomečkovi. Tamtiež s. 18 – 24.

76 V marci 1945, v čase evakuácie Levíc, rota prevzala od ČA ochranu a obranu mesta.

77 V závere hlásenia požiadal Tomeček o vyslanie vládneho delegáta a jeho spolupracovníkov pre legálne prevzatie oslobodeného územia. Ak by to nebolo možné, tak v tom prípade žiadal o zaslanie oficiálneho splnomocnenia pre ČSVPS v Leviciach. Tamtiež, s. 12 – 17, 60.

líniu zabezpečovali aj príslušníci československej roty v Leviciach, Anton Tomeček mal o príchode Širokého a spol. informácie z prvej ruky a rozhodol sa ich prítomnosť využiť v prospech ČSVPS v Leviciach.⁷⁸ Nasledujúci deň Tomeček celú skupinu navštívil v obci Podlužany, kde bola ubytovaná. Je veľmi pravdepodobné, že už pred touto návštevou mal informácie o tom, že Široký a spol. smerujú do Košíc, do sídla SNR. Tuto príležitosť využil a informoval skupinu o činnosti ČSVPS v Leviciach v nádeji, že tá sa o jej činnosti zmieni pred členmi SNR. Táto taktika slávila úspech a už o niekoľko dní cestoval Tomeček do Košíc, kde informoval o vzniku a činnosti ČSVPS v Leviciach. Predstavitelia SNR činnosť správy schválili a ocenili. Tomečkovi sa podarilo získať pre svoju správu legitimitu a navyše z východu už odchádzal s hodnosťou štábný kapitán⁷⁹ a s poverením „aby podobné vojenské politické správy organizoval i na ďalšom oslobodenom území.“ V marci 1945 si Tomeček cestu do Košíc zopakoval ešte raz. Tentoraz sa do Levíc vrátil ako zmocnenec SNR pre oslobodené územie.⁸⁰ Pre škpt. Tomečka to v podstate znamenalo, že jeho kroky budú úzko späté s ďalším postupom ČA na západ.

Činnosť ČSVPS v Leviciach bola len dočasná a v podstate mala pripraviť pôdu pre budúci *Okresný národný výbor (ONV)*. Už 1. februára 1945, hlavne z iniciatívy Antona Tomečka vznikol v Leviciach tzv. *revolučný ONV*, ktorý začal postupne preberať kompetencie od ČSVPS, ktorej zostala len bezpečnostná a zásobovacia oblasť. Dňa 24. marca 1945, teda deň pred začiatkom bratislavsko-brnianskej útočnej operácie vojsk 2. *ukrajinského frontu*, bola činnosť ČSVPS v Leviciach oficiálne ukončená.⁸¹ Z jej najschopnejších vedúcich pracovníkov bol zostavený štáb, ktorý mal na základe poverenia SNR vytvárať ďalšie vojenské politické správy na oslobodenom území a stal sa súčasťou vojsk ČA.⁸² 28. marca 1945, kedy už škpt. Tomeček disponoval písomnými povereniami od SNR a od československej vlády, opustil Levice a vydal sa za postupujúcou ČA.

78 Tomeček napokon nemusel ani vynakladať úsilie na kontaktovanie Širokého a spol., pretože už nasledujúce ráno ho v Leviciach navštívil Anton Rašla, ktorý ho informoval o prechode a o mieste ich pobytu. Rašla mu údajne pri spoločných raňajkách povedal, že „vedeli o mne [Tomečkovi] a o mojej činnosti všetko.“ Aj miesto prechodu nebolo volené náhodne, ale preto, že v Leviciach bola „československá vojenská jednotka a politická správa,“ Tamtiež, s. 29.

79 Tomeček bol do hodnosti štábný kapitán povýšený s účinnosťou od 1. 2. 1945. Vojenský archív Trnava, Vojenský kmeňový list Antonína Tomečka, s. 5.

80 A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 9 – 10.

81 Z ČSVPS zostala v Leviciach pôsobiť len vojenská intendancia, resp. zásobovací úrad. Jeho činnosť sa ukončila v polovici apríla 1945, kedy už boli jednotky ČA ďaleko na západe. Tamtiež, s. 53.

82 Tamtiež, s. 10.

Hodnotenie činnosti ČSVPS v Leviciach a jej prednostu A. Tomečka bolo do roku 1989 viac-menej negatívne.⁸³ Prispela k tomu najmä politická perzekúcia osoby Antona Tomečka v polovici 50. rokov. Korunu všetkému nasadil Gustáv Husák, ktorý o Tomečkovej (Hlávkovej)⁸⁴ činnosti v Leviciach napísal: „Čím ďalej od Košíc, tým viac vystupovali miestne koncepcie i rôzni vládcovia. V Leviciach zaviedol akúsi vojenskú diktatúru dobrodruh kapitán Hlávka, ktorý si vytvoril aj jednotku „československej armády“, o ktorej však nikto vo vedení armády nevedel. Hlávka podporoval ONV na čele s agrárnym veľkostatkárom a potlačoval komunistov. Keď som prišiel do Levíc, Hlávko-va armáda sa presunula na západ.“⁸⁵ Tieto polopравdy a z časti aj výmysly o Tomečkovej osobe pretrvali až do 90. rokov 20. storočia.⁸⁶

Rýchly postup ČA spôsobil, že nové vojenské politické správy prakticky nebolo nutné vôbec zakladať. Oslobodené mestá a dediny sa v priebehu dvoch až troch dní ocitli v hlbokom tyle sovietskych vojsk (viac ako 70 km) a politickú správu tu začali priamo preberať československé orgány. Tomeček sa preto pri svojom postupe za ČA obmedzil len na menovanie „dočasných samosprávnych vedení obcí.“⁸⁷ Jeho konečnou stanicou sa stala čerstvo dobytá Bratislava. Ráno 5. apríla 1945⁸⁸ sa hlásil u náčelníka tyla 2. ukrajinského frontu genpor. V. I. Vostruchova a požiadal ho o povolenie zriadiť operačnú skupinu, ktorá by začala obnovovať život v Bratislave. Vostruchov súhlasil

83 Jedným z mála pozitívnych bolo hodnotenie Jozefa Melichera: MELICHER, J.: *Levický okres na úsvite slobody*. In: Slavín, r. 1965, s. 219 – 228.

84 Husák vo svojich spomienkach pomenoval Tomečka priezviskom Hlávka. Domnievame sa, že nejde o žiadny omyl, alebo o výpadok pamäte. Husák túto zámenu vykonal zámerne. V prípade Hlávkú nejde o žiadnu vymyslenú osobu. Osoba s takýmto menom sa pohybovala v rokoch 1944/1945 v okolí Antona Tomečka! V septembri 1944 na SO I. ČSA v B. Bystrici dostal Tomeček za úlohu zaistiť akéhosi npor. Hlávkú (bol českej národnosti) za údajnú zradu pri Zemianskych Kostol'anoch, ktorá zapríčinila, že nemecké jednotky v tomto úseku prelomili povstaleckú obranu. Hlávka bol obvinený, že je spolupracovníkom Gestapa. Tomeček počas vyšetrovania dospel k záveru, že Hlávka je nevinný, no prípad už nestihol dokončiť. Hlávka sa po dobytí Banskej Bystrice dostal z väzenia a pripojil sa k partizánom. Neskôr sa stal v Šahách veliteľom zásobovacieho oddelenia Československej vojenskej intendancie, ktorú založil Tomeček a tu sa opäť stretli. V Bratislave Hlávka založil vlastnú jednotku a v rámci ČA došiel až do Prahy. A MSNP, f. XII, sign. S 52/82. Tomeček, A.: *Spravodajské informácie z doby SNP mimo poľného spravodajstva*, s. 11 – 17. Husákovým zámerom bolo pravdepodobne spojiť Hlávkú, ktorého mnohí pokladali za „gestapáka“, s osobou a činnosťou A. Tomečka a tak ho vlastne diskreditovať.

85 HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 663 – 664.

86 Tento pokrivený obraz sa po roku 1989 snažili napraviť aspoň na poli regionálnej historiografie Jozef Melicher a Jozef Sulaček. MELICHER, J.: *Levické Vianoce 1994 – oslobodenie či obsadenie?* In: *Nové Pohronie*, 21. 12. 1994; SULAČEK, J.: *Nová Dedina v 20. storočí*. Nová Dedina 2006, s. 149 – 151.

87 Pohyboval po trase Levice – Vrable – Šurany – Nové Zámky – Bratislava. A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 62.

88 Tomeček uvádza dátum 4. apríl 1945, avšak z opisu udalosti vyplýva pravdepodobnejší dátum 5. apríl 1945.

a Tomeček sa okamžite vydal do Bratislavy. Vo Svätoplukových kasárňach umiestnil svoj štáb a zriadil tu *Československé vojenské veliteľstvo*.⁸⁹ Úlohy vojenskej a politickej správy plnil Tomečkov štáb prakticky až do 11. apríla 1945, kedy do Bratislavy dorazila delegácia SNR vedená Gustávom Husákom, a ktorá disponovala plnými mocami pre správu západného a časti stredného Slovenska.⁹⁰ Po tomto dátume bol Tomeček zbavený všetkých právomocí v oblasti civilnej politickej správy. Zostali mu len právomoci vojenské, a to organizovanie československej vojenskej posádky v Bratislave a spolupráca s veliteľmi ČA.⁹¹ Koncom apríla 1945 sa spolu s 30 vojakmi bratislavskej posádky presunul do Malaciek, kde 1. mája 1945 založil ďalšiu československú vojenskú posádku.⁹² Tu škpt. Antona Tomečka zastihol koniec vojny.

Osudy Antona Tomečka zostali aj po skončení vojny pohnuté. Veliteľom československej vojenskej posádky v Malackách zostal až do konca októbra 1945. Od 1. novembra 1945 bol preložený na veliteľstvo Vojenskej oblasti 4 do Bratislavy a stal sa prednostom jeho II. oddelenia. Menovanie do tejto funkcie bolo pravdepodobne odmenou za jeho odbojovú činnosť.⁹³ Ako záložný dôstojník sa ale v armáde dlho neohrial a 31. augusta 1946 bol prepustený do pomeru mimo činnú službu a do aktívnej služby viac nevstúpil.⁹⁴ K profesii učiteľa sa už nevrátil a pôsobil na viacerých pozíciách v bratislavských chemických a potravinárskych podnikoch. Na začiatku 50. rokov postihlo Antona Tomečka to, čo väčšinu bývalých aktívnych odbojových pracovníkov. Dňa 1. septembra 1952 bol ŠtB zaistený a takmer dva roky vyšetrovaný. Bol

89 V noci sídlil Tomeček v hoteli Carlton, kde mal k dispozícii celé prvé poschodie. Tamtiež s. 64 – 67.

90 HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 663.

91 Podľa Tomečkovho opisu prebehlo odovzdanie kompetencií Husákovi a spol. vcelku pokojne. Pravý opak však vo svojich spomienkach tvrdí G. Husák: „V Bratislave som zastihol Hlávku v plnej sláve: obsadil Svätoplukove kasárne, sklady potravín, textilu a pod. Na desiatkach budov a skladov viseli tabule: „Obsadené čs. armádou.“ To všetko podliehalo Hlávkoví. Sovietske orgány sa domnievali, že naozaj ide o detašovanú jednotku našej armády. Rokoval som s Hlávkom: musí začleniť vojakov pod vedenie našej armády, podriadiť sa príkazom z vládnych miest. Chcel ma získať, ako získaval všeličo okolo seba: má autá, potraviny, alkohol, byty, textil a všeličo čo potrebovali úrady i jednotlivci. Ale dohoda: rovný s rovným. V jeho štábe bolo plno kolaborantov a kompromitovaných ľudí, kšeftárov a dobrodruhov. Vysvetlil som situáciu sovietskemu veliteľovi mesta. Slúbil podporu. Keď vyčíňanie Hlávkových ľudí nemalo konca-kraja, dohodol som sa so sovietskym veliteľom, že celú spoločnosť odzbrojíme a internujeme (v tom čase mal už do tisíc vojakov). Hlávka sa to dozvedel a v noci pred akciou zmizol aj s časťou jednotky smerom k moravským hraniciam.“ Tamtiež, s. 664. Rovnako ako predchádzajúce, aj tieto Husákovy slová treba brať s veľkou rezervou.

92 A MSNP, f. XII, sign. S 139/82. Tomeček, A.: *Spolupráca československej vojenskej jednotky s ČA – II. UF. od 21. 12. 1944 do mája 1945*, s. 67.

93 Antonovi Tomečkovi boli po roku 1945 udelené tieto vyznamenania: Československý vojnový kríž 1939, Československá medaila za chrabrosť, Československá medaila za zásluhy I. stupňa a Rad Slovenského národného povstania II. stupňa. Kmeňový list, s. 28.

94 Tamtiež, s. 5.

zaradený do skupiny *Dr. Zdenka Fenclová a spol.* a v roku 1954 bol *Krajským súdom* v Bratislave odsúdený na 18 rokov väzenia za to, že bol údajne agentom britskej rozviedky. Trest si odpykával v Jáchymovských baniach až do 11. mája 1960, kedy bol prepustený na základe amnestie prezidenta republiky z 9. mája 1960. Svoj život dožil v Bratislave ako dôchodca, kde 3. decembra 1991 zomrel.

SUMMARY

Intelligence officer Anton Tomeček.

In spite of fact, that Staff Captain Anton Tomeček was in the years 1944 – 1945 part of several significant historical events, he is relatively unknown for the historiography of the Slovak National Uprising. He was born on June 8, 1912 in Vienna in Czech Roman-Catholic family. His family moved to Slovakia to the village Záhorská Ves in the year 1919. After the studies Anton became teacher. He started military service in the year 1934 and absolved with the rank of inactive Lieutenant. He became civilian, but he was called to Slovak army several times and in the year 1939 he participated at the fights against Hungary and in Campaign against Poland. He was promoted to the rank of First Lieutenant in the year 1944 and he was called to the army. He became intelligence officer at Intelligence Department of Ministry of National Defense in Bratislava, where he directly participated at the preparations of the Slovak National Uprising (SNU). After the outbreak of the SNU he became intelligence officer at Command of the 1st Czechoslovak Army in Slovakia in Banská Bystrica. Shortly before suppression of the Uprising he was dispatched to the rear of German troops and he organized smaller partisan group at North territory of today's Levice district. After the arrival of the Red Army to that territory at the end of December 1944 he created Czechoslovak Military and Political Administration in Levice. He joined the troops of the 2nd Ukrainian Front in March 1944 and came to Bratislava with them. Then he started to organize renovation of civilian life there. After the end of the War he was Principal of the 2nd Department of Military Area 4 Bratislava till the end of August 1946. He was persecuted by the Communist regime in the fifties and sentenced to 18 years of imprisonment in the year 1954. He was in prison in Jáchymov till the year 1960 and then released after the amnesty. He died on December 3, 1991 in Bratislava. The main aim of this study is to present the personality of Anton Tomeček as objective as possible. The study is summary of primary findings in the research of this interesting personality.

POHLÁDY ALEXANDRA MACHA NA UDALOSTI A FENOMÉNY ROKOV 1938 – 1945 V OPTIKE JEHO RUKOPISNEJ POZOSTALOSTI

ANTON HRUBOŇ

Alexander Mach patrí k exponentom prvej Slovenskej republiky, ktorých meno sa vďaka charakteru ich verejného pôsobenia v rokoch 1938 – 1945 stalo synonymom kolaborácie a pronacistického aktivizmu. Aj keď Machova osobnosť stále iba čaká na svoje seriózne biografické spracovanie, aktivity tohto politika vo vymedzenom časovom diapazóne už historiografia zmapovala na relatívne solídnej úrovni.¹

Menej známou skutočnosťou je, že A. Mach po sebe zanechal bohatú písomnú pozostalosť, z ktorej bola dosiaľ publikovaná len malá časť. Tvoria ju písomnosti rôznej proveniencie, najmä rozličné zápisky, komentáre a súkromná korešpondencia. Obzvlášť zaujímavé sú predovšetkým Machove denníky z rokov 1945 – 1947. Tie i napriek svojej subjektivite predstavujú jedinečný prameň, prostredníctvom ktorého sa môžeme dôkladnejšie oboznámiť s retrospektívnou sebareflexiou vrcholných ľudáckych politikov k páľivým otázkam, ktoré sú jablkom sváru historickej obce prakticky dodnes.

¹ Z monografií pozri najmä monografie VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život (Politická biografía Alexandra Macha)*. Bratislava 1991; SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009; edície dokumentov SCHVARC, M. - SCHRIFFL, D. - HOLÁK, M. (ed.): „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumente I*. Bratislava 2008; SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 1*. Bratislava 2008; SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava 2008; PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. 1944*. Bratislava 1971; či čiastkové štúdie L. Suška, M. Schvarca, P. Sokoloviča, I. Kamenca, E. Liptáka, I. Baku, A. Hrnka, A. Hruboňa a i.

Hoci, ako je všeobecne známe, A. Mach nikdy neprešiel na platformu odboja a ľudáckemu režimu zostal verný až do trpkého konca, predsa len prešiel istým názorovým vývinom. V tejto materiálovej štúdii sa z pohľadu jeho rukopisnej pozostalosti pokúsime naznačiť Machovu percepciu kľúčových udalostí a fenoménov rokov 1938 – 1945, ako napríklad jeho postoje k slovenskej štátnosti, kolaborácii s nacistickým Nemeckom, tzv. židovskej otázke, odboju či Slovenskému národnému povstaniu. Prioritne sa zameriame na analýzu vybraných nepublikovaných statí zápiskov.² Pôjde však skôr iba o poukázanie na niektoré aspekty, resp. doplnenie terajšieho stavu poznania formou príspevku do ďalšej diskusie. Citované materiály by si vzhľadom na svoju historickú dôležitosť akiste v budúcnosti zaslúžili komplexné knižné vydanie. Machove povojnové postoje – nech sú akokoľvek sebakritické – však v žiadnom prípade nemôžu bagatelizovať alebo priamo negovať jeho politické a osobné zlyhania v období prvej Slovenskej republiky.

Problém kolaborácie, ktorý ako morálna dilema silne rezonoval v mnohých memoárových dielach ľudáckych politikov, A. Mach vo svojich povojnových glosách definoval ako nutný dôsledok vyplývajúci z tendovania európskej a československej politiky v medzivojnovom období. Príčiny spojenectva s nacistickým Nemeckom odôvodňoval troma základnými bodmi: 1. protiautonomistickou politikou centralistických strán v medzivojnovom Československu, 2. appeasementskou politikou západných veľmocí voči Nemecku, 3. skutočnosťou, že Nemecko uznalo Slovákov za samostatný národ s právom na vlastný štát. Dôvody nadväzovania kontaktov s Berlínom bližšie opísal v liste najstaršej dcére Marte a synovi Pavlovi z internačného tábora Natternberg z júla 1945: „*Čo sme mali my Slováci? Zo všetkých strán ohrození? Bolo našim šťastím, že sme mohli nadviazať na náš 20 ročný boj,³ na jeho líniu a dokázať svetu, že my nie sme zodpovední za politiku Prahy. Ja som s celou silou burcoval vtedy Slovensko, aby sme vystupovali ako jeden za uplatnenie samobytnosti. Chcel som stvoriť dôkaz takej vôle národa, ktorý prekazí plány Maďarov a ich kroky v Berlíne o Ríme a ktorý vynúti si pozornosť rozhodujúceho miesta Európy – Berlína. (...) Ak bolo mravné, keď sa veľmocenské, Londýn, Paríž, neskoršie i Moskva dohodli s Berlínom, urobili pakt s Hitlerom, prečo sme boli my a sme i teraz kárani za to, že sme (a to výlučne!) na záchranu existencie národa po rozhodnutiach veľmocí (ony ne-*

2 Fragmenty zápiskov v minulosti publikovali: RYCHLÍK, J.: *Z neznámych zápiskov Alexandra Macha*. In: Historický časopis, r. 1997, č. 2, s. 317 – 335; LETZ, R.: *Zápisky Alexandra Macha*. In: Historický zborník, r. 2002, č. 1 – 2, s. 65 – 81. Ďalšie časti Machových rukopisov, ktoré boli vrátené jeho dedičom, boli publikované pod editorskou taktovkou F. Vnuka: MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin 2008.

3 Rozumej autonomistickú politiku HSĽS.

museli mať obavu o svoju existenciu, keby nepristúpili na pakty s Hitlerom!) urobili všetko, vyvinuli najväčšie úsilie získať si Berlín“.⁴

Neopomenuteľnou obsahovou súčasťou Machovej pozostalosti sú zápisky súvisiace s tzv. „riešením“ židovskej otázky na Slovensku. A. Mach sa k tejto problematike opakovane vracal. V optike na židovskú komunitu aplikoval princíp kolektívnej viny a hľadel na ňu cez prizmu zjednodušujúcich naivných pohľadov, majúcich svoje korene v historickej pamäti Slovákov ešte v 19. storočí:⁵ „Otázkou židovskú ja som menoval otázkou maďarskou. Hovorili a zmysľali maďarsky, pracovali pre maďarizáciu. Ešte i roku 1938 exponovali sa za pripojenie k Maďarsku (Košice!). Nuž Židia sa previnili aj ako Maďari (lebo hlásili sa vždy v prevažnej väčšine za Maďarov a boli prví maďarizovaní) aj ako vykorisťovatelia ľudu za celé stáročia a najmä sa previnili proti Slovensku, keď sa exponovali za pripojenie slovenských krajov v Maďarsku“. Ba čo viac, A. Mach zašiel ešte ďalej a v niektorých pasážach si aj napriek svojmu markantnému podielu na „riešení“ židovskej otázky robil zásluhy za „záchranu“: „Ja som bol za vystahovanie, ale nie za vyvraždenie Židov, a preto akonáhle sme dostali zvesť, čo sa s nimi deje, ani jedného Žida sme – a menovite ja – vyviezť nedovolili. (Hoci proti mne sa preto postavili dokonca aj najbližší moji z Gardy, ba i Strana a po povstaní bol som obvinený celkom otvorene)... zastavil som vystahovanie a neustúpil som ani najostrejším vyhrážkam Nemcov, keď som nemohol presadiť, aby pustili našu komisiu preskúmať, čo sa deje so Židmi vystahovanými od nás...“.⁶

Patričný diel zodpovednosti si však celkom určite uvedomoval,⁷ o čom svedčí zápis v denníku z 20. marca 1947: „Už od 1943-ho, čo som začal tušiť, že sa so židmi robia hrozné veci, už preskakovalo čosi o plynových komorách. Neveril som, lebo som sa hrozil uveriť také niečo. Ale som sa rozhodol všetko spraviť, aby viac ani jeden žid sa do Poľska od nás nedostal. Darilo sa mi to,

4 A. Mach sa v období autonómie mimoriadne angažoval predovšetkým ako rečník a novinár, ktorý už od decembra 1938 aktívne agitoval za úplnú samostatnosť Slovenska. Takýmto prvým stretnutím nebola notoricky známa manifestácia v Rišňovciach 5. 2. 1939, ale už míting akademikov v bratislavskej Redoute o vyše dva mesiace skôr. Okrem A. Macha tu rečnili aj V. Moravčík a J. M. Kirschbaum. *Slovák*, 2. 12. 1938, s. 4. K ďalším Machovým aktivitám v rokoch 1938 – 1939 pozri: HRUBOŇ, A.: *Náčrt politickej činnosti Alexandra Macha od októbra 1938 do júla 1940*. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska I*. Ružomberok 2008, s. 18 – 22.

5 Išlo o tézu o Židoch ako maďarizátoroch, úžerníkoch a krčmároch ťažiacich zo zlej sociálnej situácie iných obyvateľov. Ako motív ju hojne využívala už dobová umelecká literatúra a neskôr ju s obľubou preberala aj ľudácka propaganda.

6 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Alexander Mach, k. 1. *Natternberg*.

7 Na otázku predsedu senátu Národného súdu Igora Daxnera, či sa cíti byť vinným, A. Mach odpovedal: „V otázke štátu – čo som robil pre štát – necítim sa byť vinným. Pokiaľ ide o vystahovanie židov, keď som sa dozvedel o ich osude, cítil som výčitky svedomia“. *Pravda*, 7. 12. 1946, s. 1.

kým som mal v rukách moc. Avšak cítim, že to nestačí na odčinenie celej veci. Osobne som nechcel to, čo sa stalo, no – istú zodpovednosť máme všetci, i ja – a po Tukovi najväčšiu... Nechcem mať nič do činenia s tými, čo hovoria: len jednu chybu má Tiso a Mach, že všetkých židov, atď. Nie, musel som urobiť rez, odtrhnúť sa tak, aby moje meno bolo radšej nenávidené tými, čo takto hovoria, keď je už jasné, čo sa porobilo v Poľsku...“

Ako si poznamenal tenže deň, v rozhovore so svojím obhajcom Júliusom Kšíňanom obhajoval proces deportácií Židov „v záujme udržania štátu“, pričom tieto jeho postoje podľa neho, „boli čiastočne pomýlené, ale vyvierajúce z tlaku vojnového“.

Trauma a neoddiskutovateľná miera zodpovednosti však A. Macha prenasledovala celý život – v zápisku z 18. marca 1947 dokonca vyjadril pranie, že by bol najradšej „keby ma už nikto viac nespomínal v súvislosti so židovskou otázkou“.⁸

Ďalším dôležitým článkom Machovej pozostalosti sú jeho poznámky k ilegálnym, resp. odbojovým zločkám, prípravám, ako aj samotnej realizácii Povstania – o to viac, že A. Mach patrila ako minister vnútra k tým činiteľom, ktorí mali o bezpečnostnej situácii v štáte najdokonalejšie informačné toky.

K problematike odboja a organizácie ozbrojeného vystúpenia sa vyjadril v elaboráte pochádzajúcom pravdepodobne z čias pobytu v leopoldovskej väznici. Okrem iného sa tu vyjadril k závažnej otázke – či a do akej miery bola slovenská vláda a prezident informovaní o prípravách Povstania. A. Mach podáva nasledovnú odpoveď: „O prípravách povstania vládni činitelia nič presného nevedeli, mali len tušenie, že podzemné hnutie iste niečo pripravuje, ale že s akciou vystúpi pravdepodobne až keď sa priblíži front. Už od vianočného obdobia roku 1943 minister vnútra mal zprávu od šéfa ÚŠB, že bola spoločná schôdza ľavých i pravých ilegálnych pracovníkov za účelom spolupráce. Dnes sa vie, že vtedy bola založená rada alebo výbor, o ktorom sa tvrdí, že bol základom Národnej rady, ale či to vedelo ministerstvo vnútra alebo ÚŠB už roku 1943, teraz už ťažko povedať s určitosťou. Na jar 1944 – bola už veľmi živá činnosť partizánov a ÚŠB mala zprávy o schôdzach vedúcich podzemného hnutia v Trenčianskych Tepliciach u Vavra Šrobára, v Železnom, v Bratislave na byte Fraňa Kráľa a u Josku, ale nič presného nebolo hlásené. Iba o hesle „Krakov“ bola zpráva, podľa ktorej akcia sa mala začať vo chvíli, keď sovietska armáda dostane sa ku Krakovu. Túto zprávu mal minister vnútra od generála Malára alebo od šéfa ÚŠB Beňušku a snád ten ju mal z vojenských miest“. O prípravách

8 SNA Bratislava, f. Alexander Mach, k. 1. *Denník* 10. IX. 1946 – 29. III. 1947.

Povstania bola teda vláda nepriamo informovaná, len nevedela „o vojenských činiteľoch, ktorí boli rozhodujúci“.⁹

Pokiaľ ide o Machov postoj k samotnej akcii, ten bol, samozrejme, krajne negatívny. Povstalcom vytýkal nielen to, že „sa postavili proti svojmu štátu, rozbúrili sa proti svojmu prezidentovi, vláde a osvedčili sa za Československo“,¹⁰ ale taktiež v rukopisnej pozostalosti viackrát zdôraznil predčasnosť akcie, ktorú vytýkal i predstaviteľom odboja pri ich intervenciách na ministerstve vnútra. Ako A. Mach o sebe v prvej osobe píše, „minister vnútra stále dúfal a mal to aj reálne podložené, že stačí vyhlásenie štatária a že k vážnejšej akcii nepríde, lebo by to bolo predčasné a i zo stanoviska ilegálneho hnutia neuvážené, ba hazardné“.¹¹ Avšak paradoxne, žiaden reálny koncept ideálneho momentu na odpútanie sa od paktu Nemecka nikdy neprezentoval.

Hoci Mach veľmi dobre vedel, že Povstanie vyrástlo z domácich armádnych koreňov, nedokázal sa odbremeniť od stereotypného ľudáckeho vnímania Povstania ako „bolševického puču“: „Keď sa blížil front a stávalo sa zrejším, že Rusko bolševické obsadí krajiny vari až po Viedeň... v takomto okamihu duševnej neistoty a temer zúfalstva niekoľko dôstojníkov (ktorí predtým bili sa za nemecké železné kríže), pridalo sa k podzemnému hnutiu bolševickému... a vydali v mene veliteľstva rozkazy, aby posádky odtiahli do hôr...“¹² Takéto pokrivené hodnotenia Povstania, dehonestujúce jeho charakter, nie sú v kruhoch exilových historikov a ich domácich priaznivcov zriedkavou výnimkou.

A. Mach v rukopisoch neopomenul ani vzájomné kontakty s predstaviteľmi odboja, ktorí – obzvlášť jeho dobrý známy Ladislav Novomeský – v lete 1944 u neho sondaovali postoje slovenskej vlády k aktuálnej politickej situácii.¹³ Pri rozhovoroch oboch strán v súvislosti s ňou však „zostalo len pri akademickom diškurze, všeobecne a nekonkrétne nadhadzovaných predpokladoch, pri čom každý zostal na svojom známom stanovisku“. Ku žiadnym konkrétnym dohodám nedošlo, hoci L. Novomeský sa A. Ma-

9 Podľa slov Machovho zaťa Karola Kubika A. Mach po svojom prepustení z väzenia tvrdil, že koncom augusta 1944 už prezident J. Tiso disponoval zoznamom dôstojníkov zapojených do konšpirácie. Vzápätí ho však odovzdal gen. F. Čatlošovi, ktorý dotyčné osoby včas varoval pred zaistením. Povstaleckí dôstojníci mali byť zadržaní istou špeciálnou jednotkou zostavenou z členov HG a následne internovaní na Donovaloch. Akcia sa však už napokon nestihla realizovať.

10 SNA Bratislava, f. Alexander Mach, k. 1. *Natternberg*.

11 Tamtiež, f. S, 501-4. *Leopoldov*.

12 Tamtiež, f. Alexander Mach, k. 1. *Natternberg*.

13 Ako istú delikátnosť možno uviesť, že podľa A. Macha chodil k nemu L. Novomeský – jedna z vedúcich osobností komunistického odboja – na čiernu kávu priamo do ministerskej kancelárie, čo svedčí o skutočne špecifických pomeroch na Slovensku.

cha snažil presviedčať, že „*situácia je zrelá*“.¹⁴ Tieto tvrdenia by bolo zaujímavé podrobiť hlbšej analýze.

Na záver stručného náčrtu môžeme vo svetle prezentovaných ukážok skonštatovať, že A. Mach na väčšine stanovísk skutočne zotrval a nijako zásadne ich nerevidoval. Aj keď sú jeho názory miestami plné subjektivistických, často historicky pokrivených a neprijateľných hodnotení, vypovedajú o presvedčení jednej politickej generácie, ktorá vniesla do našich novodobých dejín istú pečať. Tá z historického vedomia spoločnosti a koniec-koncov aj historiografie či publicistiky celkom nevyprchala až podnes. Machova rukopisná pozostalosť poodhaľuje okrem spomenutých skutočností aj množstvo iných problémov spojených s turbulentným politickým vývojom v prvej polovici 20. storočia, ktoré však už presahujú rámec rokov 1938 – 1945.

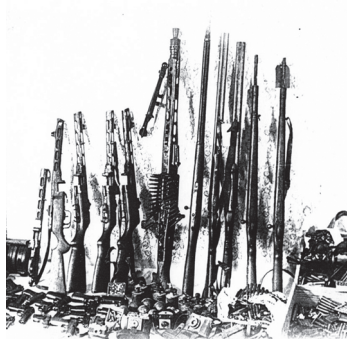
SUMMARY

The views of Alexander Mach to the events and phenomenons of the years 1938 – 1945 according to his manuscript testimonies.

Alexander Mach was one of the representatives of the first Slovak Republic, name of which became a synonym of collaboration and pro-Nazi activism in years from 1938 to 1945. The less known fact is that Alexander Mach left a rich heritage of writings behind. Of this heritage, only a small portion was ever published. It's compiled of writings of various sources, especially various memoirs, commentaries and a personal correspondence. Particularly interesting are mainly his diaries from year 1945 to 1947. These, in spite of their subjectivity represent an unique source, using which we are able to understand the retrospective of self-realization of top politicians to various problems connected with World War II era. In this material study, using Mach's handwritten heritage, we'll try to imply Mach's perception of key events and phenomenons from 1938 to 1945, for instance the collaboration with Nazi Germany, the so-called Final Solution in Slovakia, positions to resistance or Slovak national uprising.

14 SNA Bratislava, f. S, 501-4. *Leopoldov*.

VIII. PERCEPCIA ODBOJA A KOLABORÁCIE V SÚČASNOSTI

IDENTIFIKÁCIA PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA A JEHO PODOBY V POVOJNOVOM OBDOBÍ

VARINSKÝ VLADIMÍR

Dňa 16. marca 2006 *Národná rada Slovenskej republiky* schválila zákon č. 219/2006 o protikomunistickom odboji s účinnosťou od 1. júna 2006. Týmto krokom bola existencia protikomunistického odboja právne potvrdená.

Nemám v tejto chvíli v úmysle opätovne pripomínať obsah zákona pokiaľ ide o spôsob, akým detailne definuje koho možno za účastníka protikomunistického odboja považovať, resp. čo vlastne protikomunistický odboj je. Mojmím zámerom je skôr poukázať na to, aké možnosti ale i problémy takto postavená dikcia zákona vytvorila pre historickú vedu v jej úsilí o identifikáciu protikomunistického odboja.

Predovšetkým tým, že v par. 2 ods. 2 zákon explicitne stanovil časový priestor, v ktorom možno identifikovať protikomunistický odboj, zaviazal, keď už nie celú historickú vedu, tak prinajmenšom jej časť sústredenú v *Ústave pamäti národa*, identifikovať protikomunistický odboj len v tomto období.

Bez ohľadu na to, či to vzniklo s vedomím predkladateľa zákona resp. len náhodne, tým že začiatok tzv. „rozhodného obdobia“ pre identifikáciu protikomunistického odboja stanovil od 6. októbra 1944, teda ešte pred skončením 2. sv. vojny, alebo inak, ešte pred završením protifašistického boja, vytvoril sa priestor pre prelínanie resp. až splynutie dvoch svojím obsahom odlišných až protirečivých odbojových aktivít – konkrétne protifašistického a protikomunistického odboja.

Na jednej strane historiografia môže takúto dikciu zákona len uvítať, keďže takto získala jej interpretácia právnu oporu považovať po 6. októbri 1944 za súčasť protikomunistického odboja aj aktivity objektívne vyznievajúce ako pronacistické (t.j. logikou prebiehajúceho zápasu realizované aj v istej kooperácii s nemeckými vojenskými zložkami), keďže tieto subjektívne i objektívne boli namierené proti príchodu *Červenej armády* na územie Slovenska, resp. sledovali zabrániť etablovaníu komunistického režimu na Slovensku. Na prvý pohľad vzniká tak paradoxná situácia, keď aktivita, ktorá sa prezentuje ako pronacistická, a je preto cieľom protifašistického odboja, stáva sa súčasne svojím úsilím zabrániť obsadeniu čs. územia *Červenou armádou* (t.j. komunistickou armádou), protikomunistickým odbojom.¹ Z pohľadu takto organizovaného protikomunistického odboja tak dochádzalo svojím spôsobom k istej anticipácii vývoja 2. sv. vojny, ktorá, potom, keď skončila, takmer bezprostredne prerástla do svojej studeno vojnovnej podoby. V nej opäť dominoval konflikt medzi demokraciou a totalitou, avšak už medzi bývalými spojencami, keďže vznikol ako dôsledok ohrozenia demokracie červenou totalitou.

Ako je možné v podmienkach slovenských historických súvislostí túto skutočnosť vysvetliť? Domnievam sa, že okrem iných riešení, vysvetlenie je možné hľadať aj v tradičnom kresťansko – nacionálnom cítení Slovákov. Je známe, že v 2. sv. vojne dominoval konflikt medzi demokraciou a nacisticko – fašistickou totalitou, ale v skrytej podobe aj konflikt medzi demokraciou a totalitami vôbec. Hrou okolností sa totiž v priebehu vojny súčasťou protifašistickej opozície stal aj Sovietsky zväz (ZSSR), ktorí svojím zriadením predstavoval komunistickú totalitu. Na Slovensku, a nie len tam, sa preto, a nie bezdôvodne, protifašistická aktivita *Červenej armády* vnímala aj ako ohrozenie kresťanskej tradície marxistickým ateizmom a súčasne proklamované obnovenie československej štátnosti spojenej s touto aktivitou aj ako ohrozenie vlastného štátu.

Ešte pred skončením 2. sv. vojny organizovanú podobu protikomunistického odboja na Slovensku predstavovali dve na sebe nezávislé tajné orga-

¹ Oproti skôr publikovanému názoru o možnom prelínaní protifašistického a protikomunistického odboja sa po prijatí citovaného zákona diapazón aktivít možných vnímať ako protikomunistické ešte rozšíril, keďže podľa par. 2 citovaného zákona je protikomunistický odboj interpretovaný ako pokračovanie národného boja za oslobodenie (ods. 1), t.j. v podstate ako boj proti nacizmu, ale i postupu Červenej armády, ktorá 6. 10. 1944 začala prenikať na územie Slovenska. Pozri: VARINSKÝ, V.: *Odbojové ambície prof. Kolakoviča a Rodiny*. In: Zborník Múzea SNP. Banská Bystrica 2005. s. 49 – 68; VARINSKÝ, V.: *K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne*. In: ŠMIGEL, M., et al: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou. Banská Bystrica 2007, s. 122-136.

nizácie – *Hlásky*, z ktorých neskôr vznikla *Slovenská tajná ochrana (STO)*² a *Rodina*³, pričom obidve boli pripravované pre povojnové obdobie. Aj keď

2 Spravodajská organizácia *Hlásky* vznikla približne v novembri 1944 z radov absolventov VVŠ HM z iniciatívy a pod vedením L. Jankoviča. STO vznikla ako pokračovateľka činnosti spravodajskej organizácie *Hlások* v období od januára 1945 do konca druhej svetovej vojny. Obe spravodajské organizácie vznikli pre potrebu zaistiť dostatok informácií pre slovenskú vládu, avšak STO, na rozdiel od *Hlások*, mala tento zámer realizovať až po obsadení Slovenska Červenou armádou kedy, ako sa predpokladalo, vznikne v západnej zóne slovenská exilová vláda, ktorá bude potrebovať správy o situácii na Slovensku až do doby keď sa na Slovensko opäť vráti. Jadro tejto organizácie mali tvoriť členovia *Hlások*, avšak výlučne tí, ktorí pracovali v mieste svojich bydlísk. Nábor prebiehal do marca 1945 a zameriaval sa hlavne na ženy, keďže sa očakávalo, že muži môžu byť po prechode frontu povolaní do armády. Takto bolo získaných asi 150 bývalých členov *Hlások*, roztrúsených po celom území Slovenska, no najviac na západnom Slovensku. Členovia STO, vyškolení v troch spravodajských kurzoch realizovaných v období od februára do marca 1945 v Bratislave, mali vystupovať ako samostatní jednotlivci; mali krycie čísla a navzájom sa nemali poznať. Vo svojich bydliskách mali čakať na priamu výzvu štábu na Slovensku k započatiu činnosti. Tá mala spočívať výlučne v spravodajskej a politickej činnosti. Bola im však naznačená i možnosť organizovať ilegálne politické hnutie, ktoré by realizovalo i spravodajskú činnosť. Čo je dôležité, politickú propagandu vo svojom okolí za zachovanie samostatnosti Slovenska mali začať bez príkazu štábu, hneď po obsadení Slovenska. Táto činnosť však nesmela ohroziť ich bezpečnosť a možnosť ich využitia na spravodajstvo. V žiadnom prípade nesmeli vstupovať do ozbrojených bojov. Uvažovalo sa aj o vytvorení buniek pozostávajúcich z niekoľkých členov STO, no k bunkovej organizácii sa nakoniec nepristúpilo. Inštruovaní boli len v tom zmysle, že keď príde príkaz na započatie činnosti, mali si nájsť spolupracovníkov tak, aby sa poznali nanajvýš dve až tri osoby. Archív Ministerstva vnútra (AMV) Levoča, f. 590-1-4, s. 5; VARINSKÝ, V: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica 2003, s. 24-27.

3 Tajné spoločenstvo *Rodina* vzniklo z iniciatívy Tomislava Kolakoviča, vlastným menom Poglajen, chorvátskeho pôvodu, a to postupne od začiatku roka 1944 počas tzv. exercícií (duchovných cvičení) vykonávaných Kolakovičom najprv v Rajeckých Tepliciach a neskôr, až do júla 1944, v Trnave, Kláštore pod Znievom, Spišskej Kapitule, Banskej Bystrici a v ďalších mestách na Slovensku, kde Kolakovič organizačne dotváral Rodinu na bunkovom systéme. Aj keď písomné doklady o organizačnej štruktúre Rodiny nikdy neexistovali, dôkazy o jej existencii poskytujú protokolárne výpovede J. Vicena z rokov 1957-1959 vyhotovené počas jeho vyšetrovania na Ruzyni. Ústredná bunka predstavovala riadiaci štáb Rodiny. Tvorilo ho asi desať osôb, podľa J. Vicena Dominik Bartosiewicz, Vaško, Bugan, Mária Pecíková, Šrámek, Šesták, Chura, údajne i biskup Škrábik a, samozrejme, aj Kolakovič. Tomuto štábu, ktorý sa nachádzal v Bratislave, podliehali početne neobmedzené primárne bunky, ktoré mali fungovať ako výkonný orgán štábu. Tieto profesijne organizované primárne bunky (študentské, lekárske, kňazské, právnické a pod.) boli vedené jednotlivými členmi štábu. Členmi týchto buniek sa stali výlučne bunky, ktoré mali s Kolakovičom bližšie styky a ktoré navštevovali jeho prednášky. Tak vznikli bunky na jednotlivých fakultách a v priebehu leta 1944 sa rozšírili po celom Slovensku.

Členovia primárnych buniek mali za povinnosť vybudovať v prostredí, kde žili a pracovali tzv. sekundárne bunky, zložené zo štyroch až šiestich členov. Podľa J. Vicena vzniklo takýchto buniek pomerne veľké množstvo. Tie však neboli nijako organizačne úzko viazané a vedúci takejto bunky nemal povinnosť viesť zoznamy členov. V organizácii Rodiny predstavovali posledný článok, ktorého členovia mali vedieť, že sú členmi organizácie Rodina. V zásade malo ísť o osoby nábožensky uvedomelé, ktorých poslaním bolo šíriť program Rodiny a mali preto vedieť, čo je jeho cieľom.

Posledným článkom v organizačnej štruktúre Rodiny mali byť tzv. terciálne bunky. Tieto, nie väčšie ako dvadsaťčlenné skupiny budovali iba niektorí vybraní členovia sekundárnych

diapazón ich činnosti bol značne odlišný (*STO* primárne sledovala záchranu slovenskej štátnosti), to čo ich spájalo bolo v konečnom dôsledku ich protikomunistické zameranie, hoci spôsob ich odboja bol diametrálne odlišný. To, že sa ľudácky protikomunistický odboj nakoniec rozdelil do dvoch odbojových skupín, je možné vysvetliť práve akcentovaním buď náциональной resp. kresťanskej tradície.

STO aj keď vznikla z iniciatívy *Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže* (VVŠHM) a spravodajského oddelenia *Ministerstva národnej obrany* (MNO) bola pripravovaná za pomoci nemeckej spravodajskej služby *SD* (*Sicherheitsdienst*) a preto sa rovnako, ako v prípade *Hlások* v čase proti povstaleckých akcií, počítalo s jej využitím aj pre potreby nemeckého velenia. Táto tajná organizácia, ktorá vznikla najmä pre potreby slovenskej vlády v zahraničí a celá koncepcia jej pôsobenia v tle *Červenej armády*, bola založená na predstave očakávajúcej postupnú zmenu charakteru vojny, už namierenej proti ZSSR. Ľudáci organizovaní v tejto odbojovej línii akcentovali najmä náциональную stránku tradičného cítenia Slovákov, horovali pre záchranu slovenského štátu a preto, hoci rovnako mali záujem aj na záchrane kresťanstva, nedokázali spojiť zápas za záchranu kresťanstva s bojom proti vlastnej štátnosti. Logika prebiehajúceho zápasu, možno i pre absenciu demokratických ambícií, ich preto vtáhovala do spolupráce s nacistami.

Do istej miery to mohli ovplyvniť aj prevládajúce názory v politicky exponovaných katolíckych kruhoch o možnosti zachovania samostatného Slovenska, ak ho oslobodia západné mocnosti, a to otvorením balkánskeho frontu, o čo sa usiloval Churchill. Rovnako istý vyčkávací priestor v tomto smere ponúkali názory propagované Dr. F. Ďurčanským o skorom vypuknutí nového vojnového konfliktu, tentoraz medzi Západom (s možnosťou využitia zvyškov nemeckej armády) a Sovietskym zväzom, ktoré sa nie len mladým stúpencom slovenskej štátnosti zdali ako racionálne a v zásade i reálne.⁴ V súvislosti s týmito úvahami sa zdalo byť rozumné obmedziť rozsah slovenských obetí v záverečnej fáze vojny, aby sa tieto sily mohli aktívne zapojiť do novej fázy vojny na strane Západu a možno i v spolupráci s Nemcami, avšak už na novom základe.

buniek. I keď v podstate tieto bunky už netvorili organizovanú skupinu Rodiny (jej členovia nemali vedieť o existovaní Rodiny), mali pre realizáciu zámerov Rodiny veľký význam. Organizátori týchto buniek mali povinnosť nábožensky vplyvať na pracujúcich v rôznych odboroch, aby ich tak ochránili pred komunistickým vplyvom. Zaradovanie do jednotlivých stupňov sa riadilo podľa náboženskej vyspelosti, aktivity a spoľahlivosti tej-ktorej osoby. Riadiaci nižších buniek nemali povinnosť podávať hlásenia o stave členov alebo ich mená vyšším bunkám. Členovia ktorejkoľvek bunky nemali vedieť o iných bunkách; mali mať len všeobecnú predstavu, že niečo existuje pod pojmom Rodina. AMV Levoča, f. 509-1-3.

4 Išlo predovšetkým o vysokoškolákov, ale i exponentov tzv. Klubu mladá generácia, ktorí zaujímali v štátnom aparáte Slovenskej republiky významné funkcie. Tamtiež, f. 509-6. *Politická činnosť slovenskej emigrácie*.

Naproti tomu stúpenci Kolakovičovej *Rodiny* akcentovali najmä záchranu kresťanstva, a keďže predpokladali, že povojnové pomery sa na relatívne dlhší čas stabilizujú podľa výsledkov vojny, otázku záchrany kresťanstva videli, a to najmä Kolakovič, v spolupráci s protifašistickým odbojom, to znamená aj s postupujúcou *Červenou armádou*. Kolakovič od členov *Rodiny* požadoval, keď už nie aktívnu účasť v protifašistickom odboji, tak aspoň pasívnu rezistenciu v prebiehajúcom zápase, obmedzujúcu sa na pomoc bližnému v duchu nadčasových kresťanských zásad. To malo umožniť členom *Rodiny* vstúpiť do povojnových pomerov prinajmenej s čistou minulosťou. To bola základná podmienka, aby mohli legálne ovplyvňovať formovanie povojnového Slovenska. Ich hlavnou myšlienkou bolo legálne realizovanie širokého kresťanského sociálneho programu, ktorý by znemožnil masové rozšírenie ideového a politického vplyvu komunizmu a udržal obyvateľstvo pod vplyvom katolíckej cirkvi. Kolakovičova snaha riešiť túto otázku aj v spolupráci s komunistami iste nemala za cieľ jeho kolaboráciu, ale naopak, v presvedčení, že kresťania to dokážu lepšie, mala komunistov v konečnom dôsledku politicky izolovať. Išlo teda o veľmi premyslene vedený protikomunistický odboj, realizovaný prevažne legálnymi prostriedkami prostredníctvom Kancelárie katolíckej akcie, ktoré obmedzený demokratický povojnový priestor ponúkal. Dôležité v tomto smere bolo uplatňovať len také formy protikomunistických aktivít, ktoré nebolo možné kvalifikovať ako protištátna činnosť.

Z tohto dôvodu, ak do skončenia vojny *Rodina* tolerovala pôsobenie svojich ľudí aj v protipovstaleckých akciách, konkrétne účinkovanie Jozefa Vicena a Štefana Chalmovského v *Hláskach* a *STO* (čisto teoreticky sa však nedá vylúčiť aj cieľené účinkovanie *Rodiny* v protipovstaleckých akciách ako alternatívne riešenie, čo by zodpovedalo charakteru *Rodiny* ako tajného spoločenstva, ktoré nemalo byť verejne exponované, ale malo prenikať prostredníctvom svojich ľudí do verejných aktivít)⁵, tak povojnové, evidentne protištátne úsilie Š. Chalmovského realizované prostredníctvom ilegálnych štruktúr *STO*⁶ s cieľom rozbiť Československú republiku a obno-

5 Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne*, s. 127.

6 S ožiovovaním protikomunistického odboja na Slovensku na platforme plánovanej *STO* sa začalo niekedy v júni 1945 a bolo spojené s príchodom Š. Chalmovského na Slovensko. Spolu s Otom Čáčkom, Antonom Tunegom, Albertom Púčíkom, Ignácom Danákom a ďalšími členmi *STO* založil ilegálnu ozbrojenú organizáciu Biela garda, ktorej štáb sa schádzal v poľovnickej chate na Tribeči. Štáb tejto organizácie vydával a rozširoval ilegálny časopis *Slovák* ako tlačový orgán ilegálnej HSES a v rozpore s pôvodnými inštrukciami pripravovali sa aj na ozbrojený odboj. Výzbroj tejto organizácie pochádzala z arzenálu Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG), ktoré ukryl Tibor Benkovič, ich bývalý člen. Centrum ilegálnej skupiny sa nachádzalo v obci Bojná v okrese Topoľčany. No nešlo len o obmedzenú pôsobnosť v tomto

viť Slovenský štát už ohrozovalo realizáciu protikomunistického odboja *Rodiny* využívajúceho najmä legálny priestor povojnového režimu. Problém bol nielen v tom, že prípadné odhalenie Chalmovského *Bielej gardy* by kompromitovalo aj členov *Rodiny*, no najmä v tom, že úsilie o oživenie skompromitovanej *HSELS* vážne komplikovalo úsilie *Rodiny* vytvoriť tretiu politickú stranu, ktorá by legálne vyjadrovala záujmy katolícky orientovaných Slovákov. V tejto situácii *Rodina* prerušila kontakty s Chalmovským, avšak k narušeniu ideového spojenectva, ktoré fakticky bolo jediným, čo spájalo členov *Rodiny*, nedošlo. Potvrďuje to skutočnosť, že potom, keď bol Chalmovský zatknutý spolu s ďalšími osobami, *Rodina* sa postarala, aby súdom vymeraný trest, napriek pretrvávaniu brannej pohotovosti štátu, bol čo najmiernejší. Vyšetrovanie totiž viedol člen *Rodiny* J. Šrámek (resp. Dr. Chmelo).⁷ Neskôr, s pomocou ľudáckej emigrácie v zahraničí, zorganizovala útek Chalmovského z Pracovného tábora v Ústí nad Oravou a do zahraničia. Rovnaký postup uplatňovala aj v prípade J. Vicena. Najprv ho informovala, že je hľadaný *ŠtB* v súvislosti s prípadom Chalmovský a následne mu zabezpečila úkryt v obci Včeláry v okr. Modrý Kameň. Tu sa ukrýval na hospodárstve istého Sýkora, člena *Rodiny*, pod menom Jozef Krajčo až do 9. mája 1946, kedy emigroval do zahraničia.⁸

Ako vidieť, diapazón aktivít *Rodiny* bol širokospektrálny. Ako ilegálna organizácia pracovala v hlbokom utajení, bez akejkoľvek snahy svojho zviditeľnenia, súčasne však na realizáciu svojich zámerov využívala všetky dostupné prostriedky, ktoré aktuálna situácia ponúkala. Tak sa mohlo stať, že ku koncu vojny jej členovia sa súčasne angažovali v protipovstaleckých, ako i protifašistických aktivitách, alebo po skončení vojny, aj keď sa už vytvoril hoci len obmedzený demokratický priestor, naďalej zostáva v ilegalite, ale od svojich členov očakáva aktívnu účasť vo verejnom a politickom živote s cieľom tento v čo najširšom rozsahu ovplyvňovať v intenciách zámerov *Rodiny*. Súčasne väčšina členov *Rodiny* vrátane Kolakoviča sa domnievala, že na zastavenie komunistov nebudú postačovať len legálne akcie, pripúšťala sa možnosť pôsobiť aj neverejne, t.j. ilegálne.⁹ Tým je vysvetliteľné prečo *Rodina*

regiónu. Podľa výpovede por. K. Baroša, ktorý spolu s ďalšími orgánmi *ŠtB* likvidoval Chalmovského organizáciu, malo ísť o pomerne rozvetvenú organizáciu, pôsobiacu vo viacerých mestách na Slovensku (napr. Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica), s dosahom v rozširovaní Slováka v takmer celoslovenskom meradle. AMV Levoča, f. A7, inv. č. 18. *Sekretariát námestníka MV plk. Klímu*.

7 Nie je vylúčené, že Chalmovského vyšetroval aj ďalší člen *Rodiny* Chmelo. Rovnako však mohlo dôjsť aj k záмене týchto osôb v postupne realizovaných výpovediach J. Vicena. Tamtiež, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957*, s. 4.

8 Tamtiež, s. 1.

9 Tento smer presadzoval Kolakovič, Vaško, Sabo, Fronc, Sýkora, Šrámek, Šesták, ale i ďalší vrátane Vicena. Menšia časť *Rodiny* požadovala venovať sa výlučne náboženským otáz-

tolerovala ilegálne aktivity Chalmovského a Vicena, (t.j. nepovažovala ich za svojich odporcov), ale prijala opatrenia, ktoré mali minimalizovať riziko kompromitácie *Rodiny* v prípade ich odhalenia. Súčasne využívala svoje kontakty na *STO*, aby činnosť tejto organizácie neprotirečila bezprostredným záujmom *Rodiny*. Zvažovala sa i otázka aktuálnosti oživovania *STO*, keďže *Rodina* získala informácie prostredníctvom bývalého poslanca Balka, že bývalá slovenská vláda je v zahraničí vo väzení. Zrejme pod vplyvom tejto skutočnosti, ktorú si *Rodina* preverila,¹⁰ no najmä na pranie *Rodiny* sa Vicen nestal členom Chalmovského *Bielej gardy* a svoju ďalšiu protikomunistickú činnosť, až kým neemigroval, realizoval takmer výlučne v intenciách *Rodiny*.¹¹ A to všetko vždy s jedným cieľom – oslabiť vplyv komunistov.

Žiaľ, na škodu historického poznania ani ponovembrová historiografia nedokázala zložiť ideologické okuliare a pozornosť venuje len niektorým na povrch zjavne vystupujúcim aktivitám *Rodiny*. Mám tu na mysli činnosť moderného apoštolátu – tzv. *katolícka akcia*, resp. zapojenie Kolakoviča a cca 5 ďalších členov *Rodiny* do protifašistického odboja,¹² pričom ostatné prameňmi poskytované aktivity vníma len ako konštrukciu bezpečnostných zložík ovládaných komunistami.¹³ Nielenže tak dochádza zo strany historickej vedy k neopodstatnenému účelovému narábaniu s prameňmi a ich apriórne selektovaniu na dôveryhodné a nedôveryhodné, ale v konečnom dôsledku takýto prístup vedie k miznutiu protikomunistického odboja z našich dejín.

Niet pochýb o tom, že *Rodina* svojou aktivitou predstavovala protikomunistický odboj, a to nielen subjektívne (svojimi ambíciami), ale i objektívne svojou legálnou činnosťou, konkrétne úsilím o obnovu či udržanie demokracie ako základnej podmienky pre realizáciu náboženskej slobody. Zmyslom povojnovej protikomunistickej činnosti *Rodiny* bolo vylúčenie všetkých ko-

kam, a to pokiaľ možno verejne. Svoj postoj zdôvodňovala tým, že čím viac bude presvedčených katolíkov, tým viac sa to musí odraziť aj v politickom živote, a to bez toho, že by Rodina do politiky zasahovala sama. Názor tejto skupiny presadzovali zvlášť Pecíková, Krčméry, Jukl, Neuwirth, Štercula, Puobiš, Chmelo a ďalší. Tamtiež, *Protokol o výpovedi s J. Vicenom z 25. júna 1957*, s. 4.

10 Za účelom preverenia tejto informácie bol do Nemecka v októbri 1945 vyslaný J. Vicen. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*, s. 34.

11 Táto výpoveď Vicena je však v rozpore s výsledkami štetenia v prípade Chalmovský. Počas zatýkacej akcie Chalmovského a jeho skupiny v novembri 1948 (Chalmovský označil Vicena a Kolakoviča za svojich najbližších spolupracovníkov) bol vo Vicenovom pražskom byte nájdený plný kufor ilegálnych tlačív, ako i spravodajské smernice pre ilegálnu činnosť HG a HSLS. AMV Levoča, f. A7, inv. j. 18. *Sekretariát námestníka MV plk. Klímu*, s. 27.

12 O tom, koľkí členovia Rodiny a konkrétne koho Kolakovič prehovoril na odchod do B. Bystrice, sa materiály rozchádzajú. V. Vaško uvádza Vladimíra Jukla a V. Vaška mladšieho. VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*. Bratislava 1996, s. 25.

J. Vicen spomína Poubisa, Záhoranského a ešte jednu nemenovanú osobu. Vladimír Jukl a medik Silvester Krčméry mali v tom čase byť už v B. Bystrici. AMV Levoča, f. 509-1-3.

13 Pozri napr.: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*, Bratislava, s. 45 – 51 a pod.

munistov a osôb marxistického zmýšľania z riadenia štátnych záležitostí, a tým i obmedzenia ich vplyvu na občanov. Tento zámer sa mal realizovať prevažne legálnymi prostriedkami, s využitím možnosti parlamentnej demokracie, predovšetkým inštitúcie volieb. Prvý úspech v tomto smere sa dostavil, keď *Rodina* ovládla „kanceláriu katolíckej akcie“, čím sa činnosť *Rodiny* stala organizovanou.¹⁴ Jej hlavným cieľom bolo udržať a upevniť vplyv katolíkov proti narastajúcemu vplyvu marxizmu. V tomto smere sa v Čechách a na Morave počítalo s využitím *Československej strany lidovej*, ktorá by prijala Kolakovičov kresťansko-sociálny program. Za týmto účelom sa pripravovalo vytvorenie *Rodiny* v českej časti republiky, predovšetkým získaním stúpencov Kolakovičovho programu medzi funkcionármi tejto strany. Od infiltrácie lidovej strany sa tiež očakávalo iniciovanie vzniku tretej politickej strany na Slovensku, ktorá by sa zásadne líšila od skompromitovanej *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany*.¹⁵ Ústredie komunistov celkom prirodzene vnímalo túto aktivitu ako ohrozenie nielen bezprostredných ale najmä svojich strategických zámerov ohľadne kontroly a tvorby štátnej politiky. Vyživajúc ovládnuté represívne zložky, usilovali sa túto činnosť identifikovať ako protištátnu, a tak ju zbaviť legality. To sa však do februára 1948 nepodarilo.

Pozornosť ktorú som venoval *STO* a *Rodine*, nebola náhodná. Nielen že predstavovali kosť protikomunistického obdobia na Slovensku, a to aj v neskoršom období,¹⁶ ale umožňujú i názorne demonštrovať prienik

14 Do vedenia „kancelárie katolíckej akcie“ sa dostali Fronc, Záhoranský, Bartosiewicz a ďalší. AMV Levoča, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena* z 26. 6. 1957.

15 S realizáciou týchto zámerov sa začalo už v júli 1945. Od augusta sa do akcie zapojil aj J. Vicen, no v najväčšej miere až potom, keď sa vrátil z Nemecka. Prvé kontakty na Československú stranu lidovú sa robili s Chudobom, Pecháčkom a Heidlerom, vrátane niektorých tajomníkov strany. Vicen sa prostredníctvom informačnej kancelárie pre katolíkov z cudziny „Pax Romana“ dostal do kontaktu s redaktorským štábom katolíckeho vydavateľstva „Vyšehrad“, kde sa tlačila „Lidová demokracia“. S redaktormi sa dohodol, že v novinách sa upustí od označovania režimu v Prvej Slovenskej republike za fašistický režim a v budúcnosti sa zosúladi spoločný postup proti komunistom. Za tým cieľom prijal úlohu quasi „cenzora“ v „Lidovej demokracii“. V novembri 1945 *Rodina* v spolupráci s kanceláriou „Katolíckej akcie“ v Prahe zorganizovala presvedčovaciu akciu medzi študentmi pri príležitosti „1. svetového zjazdu študentstva“. Zmyslom akcie bolo presvedčiť študentov zo Západu o nutnosti zapojiť sa do boja proti komunizmu, aby sympatie voči Sovietskemu zväzu, ktoré získal porážkou Nemecka, sa nemenili na sympatie voči komunizmu. Iniciátorom akcie bol Kolakovič, ktorý sa v októbri vrátil zo Sovietskeho zväzu. Presvedčovacia práca medzi študentmi z Východu sa sústreďovala na prebudenie záujmu o náboženské otázky, predovšetkým poukazovaním na to, že kresťanská sociálna spravodlivosť je ľudskejšia ako socializmus marxistický. Za týmto účelom prišlo do Prahy väčšie množstvo členov *Rodiny* zo Slovenska, vrátane viacerých kňazov. Tamtiež, *Protokol o výpovedi J. Vicena* z 28. júna 1957, s. 2.

16 Podľa dátumom neoznačenej správy českých orgánov ŠtB kosť protikomunistického odboja na Slovensku od konca vojny tvorili dve na sebe nezávislé organizácie, a to *STO* a *Rodina*, ktoré si zachovali existenciu do súčasnosti (?). Toto ich prežívanie, a to napriek odhaleniu viacerých ilegálnych spolupracovníkov, malo byť spôsobené, konkrétne v prípade *STO*, pre-

jednotlivých odbojov a súčasne zložitosť identifikácie protikomunistického odboja.

Ak som doteraz upozorňoval na výhody dikcie zákona v posunutí rozhodného obdobia už od 6. októbra 1944, čím sa podstatne rozšíril manévrovací priestor pre identifikáciu protikomunistického odboja, a to najmä pre interpretáciu prienikov jednotlivých odbojov, dovoľím si následne upozorniť aj na niektoré veľmi problémové stránky tohoto posunu.

Okrem už spomínaných organizácií na Slovensku v tomto tzv. rozhodnom období vyvíjali činnosť aj organizácie riadené resp. koordinované nemeckým vojenským velením. Konkrétne išlo o *Jednotu Jozef (Einheit Jozef)*, tajnú organizáciu vytvorenú nemeckou tajnou službou výlučne pre potreby nemeckého vojenského velenia, ktorá mala operovať v tle *Červenej armády* s cieľom realizovať spravodajskú a teroristickú činnosť. V jej radoch pôsobilo aj cca 100 Slovákov, stredoškolákov z východného Slovenska, ktorých velenie *Hlinkovej mládeže* poskytlo nemeckej tajnej službe. Otázka znie, budeme aktivity tejto organizácie a rovnako aktivity *POHG* a protipartizánskej jednotky *Edelweiss* realizované v rozhodnom období, konkrétne vypaľovanie obcí a vraždenie ich obyvateľov (vrátane detí) považovať za protikomunistický odboj? Čisto teoreticky, rešpektujúc dikciu zákona, by do tejto kategórie nemali byť zaradené aktivity *Edelweiss*, keďže podľa paragrafu 9, písmena b) citovaného zákona dopustili sa činov, ktoré sú trestné podľa práva platného ku dňu účinnosti zákona o protikomunistickom odboji a nesúviseli (?) s realizáciou práva odporu proti komunistickej moci. Naopak *Jednota Jozef* a jej plánovaná činnosť by mohla byť interpretovaná ako protikomunistická, keďže i dobové materiály, konkrétne správa *ŠTB* o protikomunistických organizáciách na Slovensku, ju takto interpretujú.¹⁷ Situácia sa však skomplikuje, keď zväžíme fakt, že z dokumentov presne nezistiteľné množstvo slovenských stredoškolákov bolo dvojitým agentom. Pracovali aj pre nemeckú aj pre sovietsku tajnú službu. Nakoniec vďaka nim bola *Jednota Jozef* v krátkej dobe odhalená a jej predstavitelia odvedení do Sovietskeho zväzu. Títo by potom i podľa citovaného zákona mali byť považovaní za účastníkov protikomunistického odboja.¹⁸ Ako však budeme

chodom členov organizácie do tzv. druhej ilegality, t.j. došlo k zmene ich pôvodných krycích mien. V prípade Rodiny to malo byť spôsobené dômyselnou organizáciou, kopírujúcou bunkový systém uplatňovaný komunistami v ilegalite. Správa záverom konštatuje, že pokiaľ by sa na Slovensku vytvorilo seriózne podzemné hnutie treba rátať s tým, že to bude práve STO, ktorá to zorganizuje. Obe organizácie údajne kontrolovali celé Slovensko a v prípade, že Rusi budú nútení opustiť strednú Európu, poľahky vybudujú nový demokratický politický život. Tamtiež, f. 509-6-1. *Protikomunistické organizácie na Slovensku /všeobecná správa/*.

¹⁷ Tamtiež.

¹⁸ Zákon v par. 6, odst. 1 uvádza, že účastníkom protikomunistického odboja je občan, ktorý bol v rokoch 1944 – 1946 civilnou osobou protiprávne násilne odvedený do bývalého ZSSR. Zákon č. 219/2006 zo 16. 3. 2006 o protikomunistickom odboji.

vnímať aktivity dvojitých agentov, keďže zákon im pre spoluprácu s cudzou rozviedkou priznanie práva účastníka protikomunistického odboja neupiera.

Problém dvojitého účinkovania, t. j. napríklad súčasne v prospech komunistického režimu, ale i v protikomunistickom hnutí vyvstáva i v súvislosti s identifikáciou tzv. spolupracovníkov *ŠtB*. Zákon túto kategóriu a priori vylučuje z možnosti priznania postavenia účastníka protikomunistického odboja,¹⁹ čo je úplne pochopiteľné. Ako však postupovať v prípade, keď istá osobnosť svojou odbojovou aktivitou jednoznačne sa prezentujúca ako protikomunisticky zameraná, ale neskôr, pod vplyvom okolností, prijme spoluprácu s *ŠtB*. Ako príklad by som si v tejto súvislosti opäť dovolil uviesť prípad J. Vicena. Historická produkcia sa už dostatočne pričínala k zviditeľneniu tejto veľmi kontroverznej osobnosti národných dejín.²⁰ Dokumenty preukázateľne potvrdzujú, že patril k odporcom komunizmu a stal sa preto spoluzakladateľom aj tajného spoločenstva *Rodina*. Svoje protikomunistické cítenie však súčasne realizoval aktívnou účasťou pri zakladaní *Hlások* a *STO*, t. j. v súčinnosti s protipovstaleckými a protisovietskymi krokmi nemeckej armády. Neskôr, po skončení vojny, vzhľadom na jeho pokračujúce úsilie o záchranu slovenskej štátnosti, dostal sa do konfliktu s povojnovým režimom a musel emigrovať. V zahraničí, uvedomiac si zmenu charakteru prebiehajúceho konfliktu (nástup studenej vojny), v záujme naplnenia svojich protikomunistických zámerov postupne prechádza od nacionálnych cieľov k prioritne protikomunistickým, a to i za cenu evidentne protištátnych krokov. Skrátka, celá jeho aktívna činnosť má preukázateľne odbojový charakter, a v tejto chvíli je irelevantné že jej protikomunistické zameranie sa realizovalo aj v spolupráci s nacistami. Potom však *ŠtB* v roku 1957 zorganizuje jeho únos a vo vyšetrovačke na Ruzyni prijme spoluprácu so *ŠtB*, a je preto vykazovaný ako spolupracovník *ŠtB*. Otázka znie, bude historická veda v takýchto prípadoch akceptovať zákonom nastavené čierno-biele videnie?

Alebo iný príklad. Týka sa osoby Rudolfa Šestáka, ktorý sa v r. 1946, po odchode Kolakoviča z republiky, stal vedúcim predstaviteľom *Rodiny*. V r. 1953 bol spolu s ďalšími členmi *Rodiny* zatknutý a v r. 1954 odsúdený na 23 rokov na základe vykonštruovaného obvinenia z velezrady a špiónážnej činnosti. V r. 1955 sám ponúkol *Krajskej správe Ministerstva vnútra* v Žiline spoluprácu, ktorú pod krycím menom *Faktor* realizoval až do r. 1959. Avšak Správa inšpekcie ministra vnútra z r. 1959 k prípadu R. Šesták a spol. konštatuje, že spolupracovník *ŠtB Faktor* úlohy nesplnil, naopak odhalil rozviedne zámery voči Vatikánu a odhalil metódy a formy práce *ŠtB*. Podľa výpovedí sledovачky *ŠtB* a citovaného materiálu nedá sa vylúčiť, že R. Šesták pracoval aj

19 Paragraf 9, písmeno c), odštiepok 2. Zákona č. 219/2006.

20 Pozri napr.: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*.

pre potreby *Rodiny*.²¹ Ako vidieť v tomto prípade sa možnosti identifikácie protikomunistického odboja ešte viac komplikujú. Zrejme pre objektivitu historického poznania bude prioritná analýza subjektívnych pohnútok v konfrontácii s merateľnými objektívnymi výsledkami realizovaných krokov. To však môže protirečiť dikcii citovaného zákona.

Rovnako zložito vyznieva aj identifikovanie osôb, ktoré režim väznil za protištátnu činnosť, ale neskôr, v procese rehabilitácií zbavil obvinenia. Je nám známe, že *ŠtB* mala povolenú provokačnú činnosť pri identifikácii tzv. triedneho nepriateľa. Táto v prehnanej horlivosti a v túžbe po požadovaných výsledkoch prechádzala až k podnecovaniu či organizovaniu protištátnej činnosti.²² Tak sa do konfliktu s režimom dostali aj ľudia, ktorí sami osebe o takúto skúsenosť nemuseli mať záujem. Na druhej strane, *ŠtB* sa väčšinou sústreďovala na ľudí s protikomunistickým zmýšľaním. Otázka znie, bude nám pre identifikáciu takýchto prípadov postačovať už pozornosť, ktorú im venovala *ŠtB*? Isté riešenie v tomto smere podáva dikcia citovaného zákona, keď v par. 6, ods. 1 za účastníka protikomunistického odboja považuje občana, ktorý bol politickým väzňom alebo bol z politických dôvodov internovaný. I v tomto prípade sa však ukazuje, že bude nutné rozlišovať medzi protištátnou a protikomunistickou činnosťou.

Mohol by som pokračovať a uvádzať i ďalšie veľmi sporné situácie v dejinách, ktoré dikcia citovaného zákona nedáva možnosť riešiť, napr. ako kvalifikovať aktivity funkcionárov *KSČ* z obdobia tzv. *Pražskej jari*, ktorí za túto činnosť boli v období normalizácie obmedzovaní na osobnej slobode, alebo ako vnímať zložitý vývoj niektorých osobností *Charty 77*, napr. Dominika Tatarku, ktorý prešiel od katolíckej viery na pozíciu ortodoxného komunistu, aby nakoniec skončil medzi chartistami a pod. Iste však uvedené príklady postačujú na to, aby preukázateľne potvrdili oveľa väčšiu zložitosť historickej reality, než akú je dikcia citovaného zákona schopná obsiahnuť. Otázka preto znie, do akej miery a či vôbec bude historická veda vo svojom úsilí o identifikáciu protikomunistického odboja limitovaná dikciou citovaného zákona.

21 AMV Levoča, f. A 8 (Ministerstvo vnútra – inspekcie ministra), inv. j. 720. *Šesták Rudolf odsúdený za protištátnu činnosť – prešetrenie prípadu*, s. 13 – 16.

22 Do kategórie *ŠtB* vyprovokovanej protištátnej resp. protikomunistickej činnosti nesporne patrí prípad protištátnej organizácie Biela légia, ktorú údajne založil v marci 1951 Michal Mihok ml. vo Vranovskom okrese. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*; VARINSKÝ, V.: *Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku*. In: PEŠEK, J. - IVANIČKOVÁ, E. (ed.): Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. Bratislava 2006, s. 171 – 188.

SUMMARY

Identification of anti-Communist resistance and its forms in post-war period.

The study deals with a possible interpretation of the anti-communist resistance in terms of Act 219/2006 on the anti-communist resistance, which came into effect on 1 June, 2006. On the one hand, it remarks the advantages of shift of so called the crucial period from 6 October 1945, since there is the space for historical research to uncover penetrations of individual, in principle, contradictory resistant activities. At the same time, however, it also shows a number of problematic situations in the historical reality which cannot be solved due to the wording of the law. In this contention, it points out in particular to the ambiguous and contradictory presenting of various resistant activities as well. The main purpose of the study is to highlight the problems associated with the identification of anti-communist resistance after the enactment of the cited law.

PROBLEMATIKA KOLABORÁCIE A ODBOJA VO VÝUČBE DEJEPISU

MIROSLAV KMEŤ

Tematika kolaborácie a odboja vo výučbe dejepisu predstavuje vážny didaktický problém z hľadiska obsahu učiva (otázka faktografie), ale najmä z etického hľadiska. Nemecký didaktik Hans Gloeckel vo svojom prehľade hodnotových cieľových kategórií výučby dejepisu v publikácii *Geschichtsunterricht* (Bad Heilbrunn 1973) o. i. zdôraznil, že *dejiny majú učiť premýšľať o dobre a zle* (teda etické ciele), že *dejiny majú viesť k vytváraniu kritického stanoviska* (kritické ciele), ďalej fakt, že *dejiny majú politicky formovať* (t.j. ciele politického utvárania). História poskytuje množstvo situácií, v ktorých ľudia jednotlivito alebo v skupine svojím správnym alebo nesprávnym rozhodnutím môžu ovplyvniť v dobrom alebo zlom zmysle svoje okolie napr. situáciou, keď právo a bezprávie tiež zohráva dôležitú úlohu. Konfrontáciou s týmito situáciami sa vyvíja u žiakov zmysel pre dobro a zlo.

Žiaci za pomoci učiteľa odhaľujú aj to, čo je negatívne v minulosti, celý rad predsudkov, stereotypov, mýtov, ktoré častokrát pretrvávajú aj v prítomnosti. Najlepším spôsobom vytvárania kritického stanoviska je porovnávanie súčasnosti so situáciou v minulosti, čo predpokladá aj empatiu voči ľuďom v konkrétnom historickom období. Žiaci by tiež mali získať kritickú obozretnosť najmä vo vzťahu voči oficiálnym písomnostiam a prejavom zaštiteným nejakou politickou alebo administratívnou autoritou.

Z histórie sa má žiak naučiť, že je súčasťou určitej konkrétnej spoločnosti. Učí sa ako táto spoločnosť vznikla a čo je pre ňu charakteristické. Vyučovanie dejepisu má viesť k tomu, aby žiak ako budúci občan bol pripravený žiť

a orientovať sa v tejto spoločnosti; porozumieť politickému systému, ktorý je jej neodmysliteľnou súčasťou. Pomocou príkladov a ich účinnosťou môžu dejiny vychovávať k uvedomelému politickému konaniu. Hoci nie je možné presné opakovanie udalostí a situácií z minulosti, i tak je tu predpoklad, že sa môžeme z dejín niečo naučiť. Súčasná učebnica dejepisu pre 3. ročník gymnázií vysvetľuje problematiku kolaborácie a odboja (včítane príčin kolaborácie) vcelku zrozumiteľne,¹ ale nevyhnutne v mantineloch stručného textu niektoré fakty zostali akoby nedopovedané. Je preto na učiteľoch, aby aj s pomocou literatúry a iných prameňov dokázali tému rozviesť tak, aby ju žiaci mohli pochopiť. Zložitosť problému kolaborácie ilustruje aj situácia na Slovensku po vojenskej porážke *SNP*, keď istá časť slovenských vojakov a partizánov prešla do oddielov *POHG*, *Domobrany*, nemeckých protipartizánskych jednotiek (ako *Abwehrgruppe 218 „Edelweiss“*),² príp. niektorí jedinci z radov ukrajinských partizánov na Slovensku dezertovali k *14. divízii SS* (ukrajinskej), na druhej strane svojich dezertérov mala aj opačná strana.³

Fenomén odboja žiaci zvyčajne dobre chápu, termín kolaborácia je však oveľa zložitejší – aj keď encyklopedicky hutné vysvetlenie je jednoznačné: ide o politickú, príp. i hospodársku, vojenskú, kultúrnu spoluprácu občanov okupovaného štátu s cudzími okupantmi. Problém je však v „kontaminácii“ totalitnými ideológiami a realitou diktátorských režimov potláčajúcich individuálne práva občanov, národov, národností a rôznych sociálnych či náboženských skupín. Pred a počas 2. svetovej vojny sa kolaborácia a odboj prejavili ako mimoriadne zložitý proces predovšetkým na území Sovietskeho zväzu a na Balkáne.

Brutálny stalinistický režim mal vnútri štátu veľký potenciál odporu, čo sa ukázalo po rozpútaní nemecko-sovietskej vojny, vrátane masového rozmery kapitulácií oddielov sovietskych vojsk v prvých mesiacoch vojny.⁴ Najmä na Ukrajine boli nemecké okupačné vojská častokrát civilným obyvateľstvom privítané s nadšením s pocitom národného, sociálneho i existenčného oslobodenia. Pre nemecké branné sily tento fakt predstavoval veľké možnosti náboru dobrovoľníkov v boji proti Sovietskemu zväzu, čo ale nikdy plne nedokázali využiť.⁵

1 KODAJOVÁ, D. – TONKOVÁ, M.: *Dejepis / Svetové dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava 2006, s. 112-114.

2 Jednotka mala okrem nemeckého oddielu aj kozácky, kaukazský a najpočetnejší slovenský oddiel.

3 UHRÍN, M.: *Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika*. In: *Acta historica Neosoliensia* 8, Banská Bystrica 2005, s. 129.

4 Nemci v priebehu vojny zajali takmer 4 mil. sovietskych vojakov. AUSKÝ, S. A.: *Dobrovoľníci. Evropská politika a druhá světová válka*. Praha 2002, s. 205.

5 Podľa Ch. Ailsbyho z vojenského hľadiska bol program náboru dobrovoľníkov ako súčasti „medzinárodného boja proti bolševizmu“ nevyužitou príležitosťou. Mohol mať význam

Napriek tomu napokon po boku Nemecka bojovalo približne 1 mil. sovietskych občanov: nielen Ukrajincov a iných v útvaroch organizovaných na národnostnej, náboženskej alebo teritoriálnej báze, ale aj Rusov a Bielorusov v radoch *HiWi*, policajných útvarov, zvláštnych protipartizánskych jednotiek, kozáckych oddielov, Kaminského brigády atď. – až po sformovanie *Ruskej oslobodzovacej armády (ROA)* generála Andreja Vlasova. Motiváciu dezertérov zo sovietskej armády na nemeckú stranu naznačil napr. prípad majora Ivana Kononova (donského kozáka), veliteľa 436. pluku 155. streleckej divízie, ktorý s väčšinou pluku prešiel dobrovoľne k Nemcom.⁶

Najväčší zdroj antistalinistického odporu predstavovali Ukrajinci s osobitými politickými tradíciami boja za nezávislú Ukrajinu a silným nacionalistickým hnutím, ďalej obyvatelia „nedávno“ okupovaných pobaltských krajín – Lotyši, Litovci, Estónci – so skúsenosťami represálií a deportáciami po sovietskej anexii, ako aj turkické, ugrofínske a kaukazské (zväčša moslimské) etniká či národy, z nich najväčší počet útvarov vytvorili príslušníci rôznych národov tzv. Turkestanu. Medzi dôležité príčiny ochoty zúčastniť sa boja proti Stalinovmu režimu patrili: národnostný útlak, rusifikácia, ateizácia, príp. zrušenie autonómneho štatútu (ako Kalmykom roku 1935), zločiny tzv. *kolektivizácie*, ťažké životné podmienky atď. Napr. Kalmyci bojovali už proti boľševikom počas občianskej vojny, boli porazení a podstatná časť ich elity odišla do emigrácie (včítane Nemecka). Nemecké velenie využilo tieto skutočnosti pre nábor Kalmykov v zajateckých táboroch a v roku 1943 dokonca zaručilo vznik slobodného kalmyckého štátu.⁷ Nespokojencov so stalinizmom regrutoval *Wehrmacht* i cudzinecké jednotky *Waffen-SS*. Pri náboře do haličskej divízie SS sa prihlásilo až 100 tisíc Ukrajincov⁸ a ukrajinský generál Pavlo Šandruk získal hodnosť SS-Gruppenführera. Z lotyšských dobrovoľníkov napr. vznikli v rokoch 1943 – 1944 dve divízie SS (č. 15 a 19) a z estónskych roku 1944 jedna (č. 20). Spolu s oddielmi začlenenými do armády to predstavovalo takmer 60 tisíc mužov.

Generálovi A. Vlasovovi a jeho spolupracovníkom sa napokon v závere vojny podarilo stmeliť viaceré organizácie a zorganizovať *Komitéť pre oslobodenie národov Ruska*. Na slávnostnom zhromaždení 14. novembra 1944 v Prahe odznel aj názor, že sa predstavitelia hnutia vôbec nepovažovali za žoldnierov Nemcov, ale za bojovníkov za nezávislé Rusko bez boľševizmu

v rokoch 1941 – 1942, ale po neúspechu pri Kursku už išlo len o propagandistické využitie. AILSBY, Ch.: *SS: Peklo na východní frontě. Válka Waffen-SS v Rusku 1941 – 1945*. Praha 1999, s. 97.

6 „Jazvy na dušiach z dôb občianskej vojny a kolektivizácie sa im ešte nezahojili. Skrytá nenávisť vyvrela...“ RICHTER, K.: *Osudový omyl generála Vlasova*. Praha 2003, s. 5.

7 AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci*, s. 222.

8 BUTLER, R.: *Černí andělé. Historie zbraní SS*. Praha 1996, s. 183.

a utlačovateľov. Vzbura proti stalinskej diktatúre splývala s protestom proti násiliu Hitlerovho režimu.⁹ Nemci tomuto Vlasovovmu hnutiu nedôverovali. Podľa šéfa východného oddelenia ministerstva propagandy Tauberta sa necítilo vnútorne zviazané s *Nemeckou ríšou*, nemalo národnosocialistický charakter, nevystupovalo voči „židovstvu“ či „židovskú otázku“ vôbec nekládlo, prejavovalo silné prozápadné sympatie a zaoberalo sa myšlienkou na eventuálnu zmenu kurzu.¹⁰

Nepochybne morálnu dilemu predstavuje účasť občanov Sovietskeho zväzu vo vojne po boku nacistického Nemecka a jeho satelitov, teda zjavná kolaborácia – hoci motiváciou podstatnej časti z nich bol cieľavedomý odpor voči Stalinovmu režimu, osobné, rodinné a národné traumy spôsobené perzekúciou, úsilie získať zadosťučinenie či pomstiť sa. Z didaktického hľadiska ide však (popri istej empatii, pochopení) o pomerne jednoznačné hodnotenie, t.j. účasť vo vojne spolu s Hitlerovým Nemeckom bola zlým rozhodnutím. Sovietsky zväz napriek všetkým vnútorným negatívam bol súčasťou koalície spojencov, ktorí v záujme ďalšieho pokojného vývoja našej civilizácie museli poraziť fašistické/nacistické režimy. Je dôležité, aby učitelia dejepisu tento výsledok dokázali vštepiť žiakom, ktorí sa v súčasnosti napr. v niektorých počítačových hrách stotožňujú s rolou nemeckého vojaka – a dobývajú Poľsko, Sevastopol' či Charkov.¹¹ Mnohým môže imponovať táto – v zásade psychologická – rola, inak podporovaná aj k tematike 2. svetovej vojny pomerne rozsiahlou literatúrou faktu, filmografiou, zberateľstvom militárií (s príťažlivosťou istých symbolov) a dokonca aj hudobnou scénou (ako švédsko „military“ heavy-metalová skupina *Sabaton*). Vojna u nezanedbateľnej časti mládeže supluje precítenie dobrodružstva, vzrušujúcich podnetov, stotožnenie sa s istými ideami, kolektívom i vlastnou výnimočnosťou, čo môže inklinovať k sympatiám k extrémnym hnutiam.

Zvlášť komplikovaným bol fenomén kolaborácie a odboja na Balkáne. V týchto krajinách jestvovalo mimoriadne silné pnutie rôznych ideológií a k sporom, konfliktom, zrážkam dochádzalo už pred vojnou hlavne medzi agresívnymi komunistami, pravicovými nacionalistami a otvorene fašizujúcimi hnutiami. Antipatie medzi nimi sa preniesli aj do odboja proti nemeckým, talianskym, maďarským a bulharským okupačným vojskám. V Grécku prepukla v októbri 1943 otvorená občianska vojna medzi komunistickou *Gréckou ľudovou oslobodeneckou armádou (ELAS)* a *Národnou demokratickou*

9 RICHTER, K.: *Osudový omyl generála Vlasova*, s. 239.

10 Tamtiež, s. 241.

11 Napr. *Blitzkrieg I* (2003), *Blitzkrieg II* (2005), *Blitzkrieg: Mission Kursk* (2005), *Blitzkrieg: Mission Barbarossa* (2005), *1944: Battle of the Bulge* (2005), *Codename: Panzers Phase 1, 2* (2004, 2005), *Panzerkrieg: Burning Horizon II* (2008), *NWII Battle Tanks: T-34 vs. Tiger* (2008).

gréckou ligou (*EDES*). Vzájomný boj o ovládnutie štátu mal zvyčajne prioritu pred bojom s okupantmi. Predovšetkým *ELAS* preukázala mimoriadne bezohľadný postup voči svojim protivníkom. Dokázala takmer úplne vyhladiť menšie partizánske hnutia – *Národné a sociálne oslobodenie (EKKA)* v oblasti Parnasu a *Národnú organizáciu dôstojníkov (EOA)* pôsobiacu na Peloponéze. Britská armáda napokon musela v Grécku podporiť *EDES* v jeho boji za existenčnú záchranu a elimináciu hrozby vzniku komunistického režimu v krajine. V albánskom odboji získali komunisti drvivú prevahu a koncom vojny rýchle zlikvidovali svojich politických protivníkov – *Národný front* a stúpencov bývalého kráľa Ahmeda Zogu.

V Srbsku proti okupantom a kolaborantskej vláde gen. Milana Nedića bojovali tzv. *četnici* na čele s D. Mihajlovićom, reprezentujúci kráľovskú vládu v emigrácii, i komunistická partizánska armáda J. B. Tita. Obe zložky odboja ignorovali spoločné „juhoslovanské“ ciele v boji proti vonkajšiemu nepriateľovi. Ich vzájomný boj bol sprevádzaný mimoriadnou krutosťou. *Četnici* sa neváhali z praktických dôvodov v konkrétnych operáciách spojiť s nemeckými silami. Podobne aj Tito vydal v máji 1943 po prechode Neretvy rozkaz partizánom vyháňať sa boju s Nemcami kvôli „najdôležitejšej úlohe“ – likvidovať četnikov.¹² V Čiernej Hore mali nacionalisti (tzv. *zelenáši*) na čele so Sekulom Drljevićom blízko k srbským četnikom a okrem moslimov a komunistov bol ich konkurentom *Čiernohorský dobrovoľnícky zbor* Pavla Djurišića, ktorý spolupracoval s nemeckou armádou. Záver vojny na území Juhoslávie bol spätý s masakrami zjavných kolaborantov i politických konkurentov. Titovi partizáni pobili napr. pri Maribore 40 tisíc zajatcov z chorvátskej armády, pri Kočevje 30 tisíc, pri Sankt Veit 25 tisíc, na Istrii 35 tisíc četnikov a príslušníkov Ljotičovho zboru atď.¹³ Celkové údaje „obetí“ *Antifašistickej rady národného oslobodenia Juhoslávie (AVNOJ)* na čele s marš. Titom sa pohybujú od 200 tis. do 2 mil. Posledné číslo je však zrejme nadhodnotené, keďže za pomerne objektívny údaj je považovaný počet 1,1 mil. obetí v Juhoslávii počas celej vojny.¹⁴ Strach pred Titovou armádou viedol asi 10 % chorvátskeho obyvateľstva k úteku z krajiny.

Podobne niekoľko desiatok tisíc Ukrajincov si zvolilo útek v obavách pred postupujúcimi Sovietmi. Ukrajinských utečencov prijalo Nemecko, Maďarsko i Slovensko. Slovenský minister obrany gen. F. Čatloš ponúkol možnosť azylu pre 30 tisíc utečencov. Z dobových dokumentov vyplýva, že v súhrne k 29. augustu 1944 *Slovenská republika* prijala približne 18 tisíc utečencov

12 RIDLEY, J.: *Tito*. Praha 1995, s. 180.

13 AUSKÝ, S. A.: *Dobrovoľníci*, s. 164.

14 ŠESTÁK, M. – TEJCHMAN, M. – HAVLÍKOVÁ, L. – HLADKÝ, L. – PELIKÁN, J.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 492.

– prevažne Ukrajincov, ale aj Poliakov a Rusov.¹⁵ Neskôr na Slovensko spolu s divíziou *Galizien* prišli aj rodinní príslušníci vojakov. V súvislosti s množstvom utečencov – vojakov aj civilov – pred sovietskymi vojskami na Západ sa nastoľuje ďalší etický i didaktický problém, a to vnímanie „odovzdania“ týchto ľudí Britmi a Američanmi sovietskym orgánom, teda do gulagu alebo na smrť, čo L. Křížek jednoznačne označil za vojnový zločin Spojencov.¹⁶ Transportom do Sovietskeho zväzu dokonca neunikla ani časť ruskej porevolučnej emigrácie, ktorá nikdy nemala sovietske občianstvo, príp. nič spoločné s vojenskými aktivitami po boku Nemecka.

Christopher Andrew v súvislosti s odovzdaním 45 tisíc zajatých kozákov v máji a júni 1945 v južnom Rakúsku Sovietom uviedol: „*I keď ospravedlníme všetky ťažkosti, ktoré predstavovala snaha zlúčiť lojalitu k spojencom s rešpektovaním ľudských práv kozákov, zostáva brutalita, s ktorou bola repatriácia uskutočňovaná, azda tou najpotupnejšou epizódou britskej vojenskej histórie 20. storočia*“.¹⁷ Napokon repatriácii sa v rokoch 1943 – 1947 nevyhlo ani 5,5 mil. Rusov z predtým okupovaných území. Z nich 20 % dostalo trest smrti alebo 25 rokov v táboroch, 15-20 % dostalo tresty v dĺžke 5 až 10 rokov, 10 % bolo poslaných do vyhnanstva na Sibír minimálne na 6 rokov, 15 % bolo nasadených na práce v banských regiónoch a na iné ťažké práce bez možnosti návratu domov a 15-20 % sa smelo vrátiť domov pod kontrolou úradov.¹⁸ Podobne približne 1 mil. sovietskych vojakov z nemeckých zajateckých táborov *SMERŠ* „prekvalifikovala“ do gulagu.

Od februára do októbra 1944 bolo len z Ukrajiny deportovaných vyše 100 tisíc civilov (t. j. žien, detí a starcov) a 37 tisíc zajatých povstalcov. Dialo sa tak podľa dekrétu, ktorý 31. marca podpísal L. Berija. Nariad'oval zatknúť a deportovať všetkých rodinných príslušníkov odbojárov z *Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN)* a jej ozbrojenej zložky *Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA)*, tzv. banderovcov.¹⁹ V priebehu rokov 1944 – 1946 sa percento Ukrajincov v gulagu zvýšilo o 140 %. Na konci roku 1946 tvorili Ukrajinci 23 % táborových väzňov.²⁰ Podľa ukrajinských zdrojov pritom účelom *UPA* nebolo bojovať s regulárnou sovietskou alebo poľskou armádou, ale hlavne chrániť obyvateľstvo ukrajinskej národnosti pred násilnosťami a útlakom

15 ŠMIGEL, M. – MIČKO, P.: *Evakuácia v znamení úteku (Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944)*. Banská Bystrica 2006, s. 57.

16 KŘÍŽEK, L.: *Doslov*. In: TOLSTOJ, N.: *Oběti Jalty*. Praha 1998, s. 432.

17 ANDREW, Ch. – MITROCHIN, V.: *Neznámé špiónážní operace / Mitrochinův archiv*. Praha 2001, s. 154.

18 TOLSTOJ, N.: *Oběti Jalty*, s. 355.

19 Bližšie o OUN a UPA: ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica, 2008.

20 COURTOIS, S. a kol.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava 1999, s. 202.

zo strany týchto armád, úradov, bezpečnostných zložiek – a preto boje sami nevyhľadávali.²¹ Problematika ukrajinského povstania voči Sovietskomu a po vojnovému komunistickému Poľsku predstavuje značný problém. Na jednej strane oprávnený odpor voči brutálnemu režimu a úsilie po národnej nezávislosti, na strane druhej excesy partizánskej vojny s terorom voči poľským civilistom, miestami kooperácia s nemeckou a maďarskou armádou.²² Po celé desaťročia bola problematika ukrajinského hnutia odporu voči Stalinovmu režimu a boj tzv. *vlasovcov* po boku Nemcov v historiografii, publicistike, beletrii, filme vo východoeurópskych krajinách propagandisticky demonizovaná,²³ naopak zločiny napr. poľskej armády a bezpečnostných zložiek voči ukrajinskému a rusínskemu obyvateľstvu boli zamlčané. Hyperbolizácia viny kolaborácie zatienila v Sovietskom zväze aj kruté zaobchádzanie s vlastným

21 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. 307-77-5. *Protokol Komisie pre vyšetrovanie banderovských tlúp na území ČSR s Romanom Hrobel'ským (Brodyčom)*, s. 175.

22 O spolupráci vo frontovej línii písal napr. genplk. Erhard Rauss. Uviedol prekážky najmä zo strany nemeckého hlavného štábu, ktorý na svoju škodu spoluprácu s UPA odmietal. Avšak uzatvárali sa miestne tiché dohody medzi veliteľmi, ktoré boli výhodné pre obe strany. E. Rauss z vojenského hľadiska vysoko hodnotil úspešnosť UPA v boji. RAUSS, E.: Ruské metódy boje ve 2. světové válce. In: TSOURLAS, P. G. (ed.): *Válka jako peklo. Němečtí generálové vypovídají o východní frontě*. Praha 1998, s. 108.

Nemecko-ukrajinské kontakty v závere 2. svetovej vojny vychádzali z racionálnych dôvodov vojenskej spolupráce proti spoločnému protivníkovi. Svedčí o tom aj akcia tzv. Kernovho komanda (FAK 202). Bližšie pozri: SKORZENY, O.: *Mé velitelské operace. Nekonenční bojové akce*. Praha 1994, s. 284-285. Tiež LUCAS, J.: *Poslední rok německé armády*. Plzeň 1995, s. 83-87 (obsahuje aj výňatok z Kernovej správy).

23 Zmienky o ukrajinských nacionalistoch sa napr. objavili aj v populárnej špiónážnej románoch autor Jurija Dold'a-Mychajlyka, konkrétne v 2. diele s názvom *Barón Goldring sa vracia* (preklade z autorizovaného rukopisu v ruštine s názvom *Черныи рыцари*, Bratislava 1965), ktorý bol voľným pokračovaním zvlášť úspešného prvého románu *Sám vojak v poli* s hlavným hrdinom – sovietskym agentom s identitou nemeckého dôstojníka (s aristokratickým pôvodom) a ktorý v spomínanom pokračovaní v atmosfére začínajúcej studenej vojny sa dostáva ako bývalý nacistický dôstojník do kontaktu s antisovietskou a antikomunistickou emigráciou, teda aj s fenoménmi ako „Vlasovova armáda“ a hnutie ukrajinských nacionalistov s istou faktografiou a zároveň so zreteľne formulovanou politickou charakteristikou sovietskej proveniencie.

O jednej z románových postáv, istom pánovi Černoguzovi, ktorý prišiel medzi bývalých vlasovcov do istej spravodajskej organizácie vo frankistickom Španielsku (prirodzene, pod patronátom „tichých Američanov“), je v texte uvedené: „Hneď zo začiatku bolo jasné, kam mieri: prišiel verbovať dobrovoľníkov do oddielov ukrajinských nacionalistov, ktorí zhromažďujú sily na „svätý boj“ proti boľševizmu. Zdlhavo a hmlisto hovoril o úspechoch, ktoré si vrah získali oddiely v bojoch, a všemožne vychvaľoval obyvateľstvo západnej Ukrajiny, ochotné rozdeliť sa aj o posledný krajček chleba a zblieť poslednú košeľu pre svojich osloboditeľov“. Autor románu zdôraznil, že Černoguz dokázal zverbovať „dobrovoľníkov“, len keď „sa dotkol materiálnej stránky“, napr. dôstojníci mali dostávať taký istý zold ako v nemeckej armáde, polovicu v dolároch, polovicu v sovietskych alebo nemeckých valutách, nemali sa trápiť otázkou zásobovania, keďže na západnej Ukrajine „je dobytko, hydiny, mlieka a syra pre celú armádu“ atď. Autor jasne ponúkol čitateľom politicky žiadaný negatívny morálny profil odporcov sovietskeho komunistického štátu.

obyvateľstvom neruského pôvodu, s celými etnikami v rámci kolektívnej odvety a bez ohľadu na individuálne previnenia – nielen počas vojny a po nej, ale dokonca aj presídľovanie tisícov Kórejcov, Nemcov a Poliakov už v 30. rokoch. Len v období od októbra 1941 do júna 1944 postihli deportácie vyše 1,5 mil. ľudí, pričom ich intenzita dokonca neraz ohrozovala dodávky na front. V rokoch 1941 – 1948 išlo spolu o približne 3,5 mil. obyvateľov.²⁴

Osobitým fenoménom odboja a kolaborácie boli udalosti v okupovanej západnej Európe, kde už pred vojnou jestvovali aktívne extrémne či profašistické hnutia – vo Francúzsku, Belgicku (valónske, flámske), Holandsku, Nórsku a inde. Jednou stránkou kolaborácie na Západe boli tieto krajne pravicové zoskupenia, druhou kolaborantské vlády, úrady, ozbrojené zložky konajúce v zhode s okupantmi. Motiváciou aktívnej účasti vo vojne po boku Nemecka boli okrem osobných dôvodov (dobrodružstvo, nezamestnanosť, bieda, rodinné problémy) predovšetkým antikomunizmus, antisemitizmus, príp. deklarované sklamanie z predvojnového demokratického politického systému. Takéto uvažovanie demonštroval vo svojich memoároch napr. vodca valónskych rexistov Léon Degrelle.²⁵ Sám sa prihlásil ako dobrovoľník na východný front a napokon dosiahol hodnosť SS-Oberführera (plukovník/generál). Prečo sa zúčastnil ťaženia proti Sovietskemu zväzu vysvetlil nasledovne: „V roku 1941 sa zrazu naskytlá príležitosť stať sa spolubojovníkmi víťazov, postaviť sa im na roveň. Všetko bude záležať na našej odvahe. Konečne sme mali možnosť zaujať postavenie, ktoré bude vzbudzovať úctu. Až sa bude konštituovať nová Európa, umožní nám to hovoriť s hlavou vztýčenou v mene našich hrdinov, v mene našich mŕtvych, v mene národa, ktorý prelial krv. Tým, že sme sa rýchle zapojili do bojov v stepiach na východe Európy, sme samozrejme tiež chceli splniť svoju povinnosť Európanov a kresťanov“.²⁶ Uvedenému presvedčeniu zostal Degrelle verný aj po vojne. Predpokladal, že budúcnosť potvrdí oprávnenosť jeho postojov: (a) v historickej správnosti boja proti komunizmu a (b) v zápase za zjednotenú Európu. Degrellovo uvažovanie bolo vlastné tisícom ďalších západoeurópskych dobrovoľníkov, vrátane jeho pocitu „rasovej“ nadržanosti nad obyvateľstvom Sovietskeho zväzu.

24 VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ / Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000, s. 30.

25 „Chcel som svoju krajinu oslobodiť od diktátorskej moci peňazí, ktoré korumpujú moc, podkopávajú základy inštitúcií, zaťažujú čisté svedomie a ruiniujú ekonomiku i prácu. Namiesto anarchického režimu starých strán, ktoré sa všetky zdiskreditovali v dôsledku politických a finančných škandálov, šíriacich sa ako mor, som chcel legálnou cestou nastoliť silný, slobodný, usporiadaný a zodpovedný štát, ktorý by predstavoval skutočnú silu ľudu. Nešlo mi o tyranu ani o fašizmus...“ DEGRELLE, L.: *Tažení v Rusku 1941 – 1945 s divízi Wallonie na východní frontě*. Praha 1996, s. 7.

26 Tamtiež, s. 9-10.

Kolaborácia, prirodzene, predstavuje mnohovrstevnú problematiku, keďže musíme reflektovať nielen vojenskú, ale aj ideologickú, kultúrnu, ekonomickú, policajnú a represívnu (a to nielen protižidovského charakteru). Podľa Michaela Curtisa (v súvislosti s jeho analýzou francúzskej kolaborácie) je zrejmé, že diskriminácia a spoluvina a predovšetkým mlčanie a ľahostajnosť, pokiaľ išlo o spáchané zverstvá, neobmedzovali sa iba na nepatrný počet osôb. Za vec zásadného významu, ktorá chýbala predstaviteľom a obhajcom vichystického režimu označil mravnú zodpovednosť za verejnú činnosť²⁷ – pričom nepochybne ide o paralelu k histórii *1. Slovenskej republiky* i ďalším „Hitlerovým šakalom“. ²⁸ Curtis konštatoval u Vichy niekoľkonásobnú zradu na (tzv. tretej) Francúzskej republike: (a) zradu na zásadách slobody, rovnosti a bratstva, (b) na demokratickom politickom a spoločenskom zriadení,²⁹ (c) na britskom spojencovi, (d) na štátnej zvrchovanosti a na národných záujmoch, (e) na (nežiaducich) menšinách. Popri uvedomení si komplikovanosti doby, dilem, v ktorých sa Francúzi ocitali pod tlakom vnútorných i vonkajších okolností, niektorých poľahčujúcich okolností (napr. predstieranej kolaborácii v záujme odboja) však treba jednoznačne uviesť, že „*pochopenie nutne nevedie k odpusteniu*“.³⁰

V tomto zmysle by sa mala uberať výučba tematiky v dejepise, konkrétne na gymnáziu. Na jednej strane uvedomenie si morálnej komplikovanosti javu kolaborácie v daných podmienkach, odlišných limitov, okolností v rôznych regiónoch Európy (Západ, stredná, východná a juhovýchodná Európa), prejavov či intenzity samotného kolaborantstva, na druhej strane jeho bezvýchodiskovosť, bezperspektívnosť v zmysle dejinného vývoja, čo však zároveň vôbec neospravedlňuje zločiny proti ľudskosti zo strany víťazov – či už na skutočných alebo domnelých kolaborantoch a ich rodinách, na bojovníkoch za národnú nezávislosť, utečencoch, odporcoch druhej (komunistickej) totality.

27 CURTIS, M.: *Verdikt nad Vichy / Moc a predsudek ve vichistickém režimu Francie*. Praha 2004, s. 401.

28 T.j. Taliansko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Chorvátsko, srbskí kolaboranti atď. Bližšie: BUTLER, R.: *Hitlerovi šakali*. Praha 2004.

29 „...ktoré sa zakladalo, hoci nedokonale, na občianskych a osobných slobodách, rovnosti pred zákonom, všeobecnom volebnom práve a životnej dráhe zodpovedajúcej osobnému nadaniu a bolo nahradené nevoleným, autoritárskym novým politickým systémom, ktorý výslovne odmietal oddelenie zákonodarnej, výkonnej a súdnej...“ CURTIS, M.: *Verdikt nad Vichy*, s. 400.

30 Tamtiež, s. 401.

SUMMARY

Topic of collaboration and the resistance in the education of history

The content of the study is the reflection of mentioned topic in intentions of didactics of history. Topic of collaboration and the resistance in education of history is serious didactic problem as for the content (question of facts), but also for the ethic point of view. In the practical education is necessary to realize moral complications of collaboration in mentioned conditions, different limits, circumstances in different regions of Europe (West, Central, East and South-east Europe), expressions and intensity of collaboration. Also on the other hand the collaboration is inconclusive, not perspective as for the historical development, but this fact is not apology for the crimes against humanity of victors – crimes against real of supposed collaborators and their families, against fighters for national independence, refugees and opponents of other (Communist) totality.

MENNÝ REGISTER

A

Ábel, Vojtech 286
 Acímovič, Milan 87, 88, 92, 93, 100
 Adorno, Theodor W. 151
 Aisby, Christopher 422
 Albrecht, Jozef 266
 Aleksić (Алексић), Dragan 84
 Altus, Róbert 299
 Amort, Čestmír 118
 Andrew 426
 Andrew, Christopher 426
 Androvič, Alojz 266
 Angolia, John R. 95, 99
 Arad, Yitzhak 72, 73
 Asmolov, Alexander N. 364
 Augenthaler, Zdeněk 359
 Auský, Stanislav A. 17, 422, 425

B

Bača 142
 Bacilek, Karol 247
 Bader, Paul 85
 Badík, Ernest 292, 304
 Bajcsy-Zsilinszky, Endre 109, 110
 Bajsa, František 393
 Baka, Igor 44, 188, 198, 385
 Bakke, Jorgen 17
 Baláž, Ján 285
 Baláž, V. 341
 Balko, Ján 354
 Ballay, Alojz 324
 Baloghová, Mária 241
 Bandera, Stepan 46, 47, 51, 55
 Baránik, Karol 380
 Baranovskij, Jaroslav 40
 Baranovskij 46
 Barbarič, Michal 242, 251
 Barborík, Vladimír 153
 Bárdossy, László 108, 109
 Baroš, K. 414
 Bartík, Josef 199
 Bartlová, Alena 373
 Bartosiewicz, Dominik 411, 416
 Bašťovanský, Štefan „Karol“ „Šimon“
 234–236, 238, 247–252
 Bauer, František 206
 Behula, Pavol 395
 Beňa, Jozef 227
 Benada, Ľudovít 216, 217
 Bencsik, Gábor 109

Beneš, Edward 124, 125, 205, 227, 245,
 255–260, 262, 263, 267, 269, 270,
 344–346, 365, 367
 Beniak, Valentín 158, 159, 161, 170, 175,
 177, 180
 Benkovič, Peter 413
 Benkovič, Tibor 413
 Beňuška, Jozef 237, 242, 249
 Beran, Rudolf 315
 Berd'ajev, N. A. 97
 Berger, Gotlob 378
 Bernard, Hans 321, 374
 Bertsche, Walter 127
 Bethlen, István 104, 109, 112
 Bichejev 221
 Bilandžić, Dušan 92
 Blaho, Pavel 206, 210, 211, 212
 Blum 45
 Bobyrjevova, „Tamara“ 142
 Boček, Bohumil 258
 Boćkowski, Daniel 65, 66
 Bodický, Ladislav 315, 325
 Böhme, Franz 85
 Böhme, Horst 118, 125
 Boisson 269
 Bojas, Josef 120
 Bojko, Olexander 47, 54
 Bor, Ján E. 164
 Boradyn, Zygmunt 76, 78
 Borák, Mečislav 130, 131, 133, 137–139,
 140, 142, 143
 Bořek-Dohalský, Zdeněk 125
 Borovička, Michael 15
 Bosák, Pavel 302
 Botuzov 142, 143
 Brančan, Imrich 302
 Braun 293
 Březina, František 131, 132, 142
 Brodányi, Jozef 302
 Brož, Jíří 38, 47, 48
 Broz-Tito, Josip 87, 425
 Brucki, Jan Jacek 47
 Brunclík, Jozef 160
 Bruun, Bertel 16
 Bugan 411
 Bul'ba-Borovec, Taras 54, 55
 Bulík, Ján 201, 209
 Bunin, Ivan 97
 Bürkler, Otto 355
 Butler, Rupert 423, 429
 Bystrický, Jozef 255, 265, 296, 307, 308
 Bystrický, Valerián 372

C

Caballero Jurado, Carlos 15, 19
 Cambel, Samuel 354, 361, 364
 Canaris, Wilhelm 38, 44, 47, 48, 387
 Carlsson, Sveitfører P. 16
 Cebere 366
 Celan, Paul 151
 Ciano, Galeazzo 18
 Cieľ, Ján 301
 Ciger-Hronský, Jozef 155, 165
 Cincik, Jozef 170, 175
 Ciprich, Anton 251, 294
 Ciprina 252
 Clementis, Vladimír 368
 Cohen, J., P. 88, 90, 91, 94
 Courtois, S. 426
 Crammer 333
 Crkovský, František 134
 Cséfalvay, František 274
 Curtis, Michael 429
 Cvetković, Dragiša 87
 Cynegy, Jozef 245, 246

Č

Čačko, Oto 413
 Čamek 349
 Čáni, Štefan 266, 279, 280, 295
 Čarnogurský, Pavol 27, 355, 360, 361
 Časnocha, Dominik 304
 Čatloš, Ferdinand 5, 175, 262, 267, 268, 270,
 277, 285, 289, 290, 313–343, 346,
 347–353, 359, 363, 387–389, 425
 Čelko 233
 Černák, Július 395
 Černek, Ján 266, 281–283
 Černický, Bedrich 298–300
 Černocký, Karol 215
 Černý, Václav 206
 Čertík, Jozef 162
 Červinková, Milada 256, 257, 269
 Česla, Ján 301
 Čižmadia, Ladislav 251
 Čulen, Marek 367
 Čulinović, Ferdo 85, 86, 93, 94
 Čunderlík, Alexander 266
 Čunderlík, Elemír 302

D

Dąbrowski, Dariusz 41, 45
 Dálnoki Miklós, Béla 113
 Dálnoki Veress, Lajos 113
 Danák, Ignác 413

Danielovič 332
 Dániel, Štefan 356
 Dankelmann, Heinrich 85
 Darlan, Jean-Francois 269, 340, 343
 Davis, Brian L. 17
 Daxner, Cyril 241, 242
 Dean, Martin 73, 75
 Deern 57
 Degrelle, Léon 428
 Dehmel 45
 Denikin, Anton I. 97
 Denk, Pavel 245
 Diesel 233
 Dilong, Rudolf 155, 164, 166–168, 174,
 176–180
 Djurišić, Pavle 425
 Długajczyk, Edward 131
 Dobiáš, Jozef 308
 Dokić, Djura 89
 Dold'a-Mychajlyk, Jurij 427
 Dombrády, Lóránd 107
 Domes, Walter 266, 292
 Donáth, Róbert 220, 235, 245
 Doncov (Донцов) Dmytro 37
 Dotzauer, Quido 292, 333
 Drašković, Panta 87, 89
 Drgoň, Emil 247, 248, 250, 252
 Dřimal, Josef 200, 204, 205, 207
 Drljević, Sekula 425
 Droppa, Vladimír 363
 Drozda, Ľudovít 301
 Drtina, Prokop 124, 262
 Dubay 210
 Dúbravec, Benedikt 266, 315, 351
 Dubský, Juraj 391
 Ďurana, J. 266
 Ďurčanský, Ferdinand 157, 194, 315, 318,
 325, 353, 373, 412
 Ďuriš, Jozef 217, 229, 244, 245, 380, 382
 Ďuriš, Július 380, 397
 Dyck, Wolfgang 212, 213

E

Eden, Anthony 108
 Ehrenstein, Kurt 218, 219, 237
 Ehrmann Konrád 202, 203
 Eichmann, Adolf 112
 Eisenberg, Martin 232
 Eisenhower, Dwight 269
 Eliáš, Alois 124–127, 315
 Eliášová, Jaroslava 125
 Eliassen, Erling W. 16
 Engelbrecht 321, 331
 Engelmann 305

Engliš, Karel 124, 127
 Erdmannsdorf, Otto von 196
 Exnár, Ladislav 216, 217

F

Fabry, Rudolf 176
 Falt'an, Michal 364, 365, 367
 Famfulík, František 120
 Faraghó, Gábor 112
 Farkaš, Pavol 284
 Farkaš, Vojtech 232
 Fedorov, O. 55, 251
 Feja, Štefan 297
 Fejka, V. 341
 Feldmann 249
 Fenclová, Zdenka 400
 Ferenc, Karol 233
 Ferjenčík 263, 294, 341, 343, 344, 390
 Ferjenčík, Mikuláš 344
 Fierlinger, Zdeněk 268, 269, 345
 Filkorn, Eugen 356
 Fjeldstad, Thorleif 16
 Fleischmannová, Gizi 184, 186, 188
 Föltber, Hans 85
 Fomferra, Heinrich, K. 219
 Fomferra, Heinrich K. 219
 Förster, Helmut 85, 87
 Foukal 133
 Frank, František 300
 Frank, Hans 181
 Frank, Karl H. 126, 127
 Franke, Emil 124
 Frašťák, Rudolf 259, 360
 Freitag, Franz 56
 Fremal, Karol 56, 57, 203
 Fretter-Pico, Maximilian 276
 Frieder, Armin 186
 Frieder, E. 186
 Fritscher, Alexander Josef 199
 Fronc 414, 416
 Fuchs 86
 Fundárek, Matúš 302
 Fürst, Wily 186

G

Gábriš 344
 Gacek, M. 177
 Gajarský, Rudolf 247, 248, 250
 Gajda, Radola 134, 136, 137
 Galan, František 371–381
 Galanová, Elena 381
 Galbiati, Enzo E. 18
 Garašanin, Ilija 90

Gašpar, Tido J. 158, 160, 163, 164, 168, 170, 173, 177, 180, 262, 346
 Gašparovič (Hlbina), Pavol 156
 Gašparovič-Hlbina, Pavol 156
 Gažík, Štefan 236
 Gebert, Erich 358
 Gebhart, Jan 126
 Geraldini, K. 153
 Gergely, Jenő 109
 Gerič 389
 Giraud, Henri 269
 Giżejewska, M. 67
 Glázer, Eugen 356
 Głowacki, A. 67
 Gnatowski, M. 65
 Goebbels, Joseph 151, 168, 171
 Golian, Ján 212, 263, 265, 270, 271, 274–276, 283, 288, 294, 295, 340–342, 344, 346, 347, 363, 364, 388, 390–392
 Goltz, Franz 198, 240, 243
 Gömbös, Gyula 104, 105
 Göring, Herman 86
 Gottwald, Klement 42, 345
 Gramodová, Mária 249
 Gravenhorst 85
 Graziani, Rodolfo 19
 Gregor-Tajovský, Jozef 153
 Gregorová, Hana 152, 153
 Griger, Ľudovít 302
 Gross, Mirjana 90
 Gross J. T. 59
 Grün, Karol 341
 Grzelak, Cz. 61

H

Habán, Jozef 215
 Habrmanová, Magda 134
 Hácha, Emil 125–128, 315
 Hadri, A. 84
 Hájiček, Jaroslav 203, 205
 Hála, František 345
 Hamar, Ernest 305
 Hamsun, K. 151
 Hanáček, Ján 284
 Handera, Štefan „Kaňkov“ „Slavian“ 218, 231–244, 246–248, 250–252
 Hanuliak, Rudolf 305
 Hanus, Ladislav 165, 172, 174
 Haranta 165
 Haranta, Ján 156, 157, 165, 174
 Harpe, Joseph 337
 Hasal, Antonín „Nižborský“ 257, 258, 271, 345

Haššík, Štefan 283, 316, 322, 332, 351
 Haviar, Vladimír 266
 Havlásek, Vlastimil 138
 Havlíček, František 299
 Havlik, Ján 362
 Havlíková, Lubomíra 425
 Havráněk, Ján 391
 Heidegger, Martin 151
 Heidler, Vojtech 266, 416
 Henschien, Sverre 16
 Herzberger, Wilhelm 222
 Herzner, Albrecht 48
 Heydrich, Reinhard 118, 125, 126, 127
 Hilberg, Raul 181
 Hilbert, Gustáv 357, 358, 360
 Hirner, Anton 393, 394
 Hitler, Adolf 39, 44, 50, 53, 56, 83–86, 97,
 105–107, 110, 136, 151–153, 155,
 157, 159, 162, 168–172, 177, 195,
 256, 269, 313, 320, 323, 325, 326,
 328, 330, 333, 334, 336, 337, 355,
 402, 403, 424, 429
 Hladký, Ladislav 425
 Hlávka 398, 399
 Hlubina, Ján 304
 Hochberg, Karol 184, 185, 188
 Hojč, Jozef 234, 235, 248–252
 Holák, Martin 194, 199, 401
 Höbbling, Július 307
 Holeštiak, Pavol 162, 164
 Hołub, Czesław 67
 Homola, Bedřich 315
 Horský, Štefan 299
 Horthy, Miklós 103, 104, 106–113
 Horváth, Ivan 360
 Hrabčík 133
 Hrabková, Tamara 158
 Hradská, Katarína 25, 157, 181, 182, 185,
 187
 Hruboň, Anton 401
 Hruška, Vojtech 216
 Hrušovský, Ján 170, 171, 180
 Hrušovský, Miloš „Fedor“ 234, 235, 238,
 248
 Hubický, S. 348
 Hübschmannová, Milena 152
 Humeňanský, Michal 232, 233
 Hunčík, V. 301
 Hupko, D. 296, 308
 Husák, Gustáv 339, 341, 342, 344, 345, 360,
 361, 363, 367, 384, 398, 399
 Husár, R. 266
 Husovský, Ján 300
 Hutovýč, Henko „Norym“ 42

CH

Chackiewicz, A. 64
 Chmelo 414, 415
 Chmielarz, Andrzej 66
 Chňoupek 43
 Chňoupek, Bohuslav 42, 43
 Chojnowski, Andrzej 47
 Chrapo, Branislav 362
 Chreňo, Jozef 161, 172
 Chreňová, Júlia 197, 240
 Chrobaczyński, J. 65
 Chrobák, Dobroslav 177
 Chrobáková-Lněničková, Andrea 139
 Chura 411
 Churchill, Winston 110, 269, 412
 Chýlia, Stanislav 365

I

Ilčík, Jozef 245, 246
 Ilikjačin 212
 Ilovský, Štefan 301, 303, 304, 308
 Imrédy, Béla 106
 Imro, Ján 265, 266, 315, 316
 Ingr, Sergej 257, 258, 260, 264, 265, 267,
 270, 341, 342
 Ivaničková, Edita 419
 Ivetič, Velimir 91
 Izsák, Lajos 109

J

Jablonický, Jozef 201–203, 205, 206, 210,
 211, 213, 215, 217–219, 234,
 238–240, 243, 244, 260, 267, 283,
 286, 297, 300, 340, 341, 343, 360,
 361, 363, 366, 376, 380, 383, 386,
 389–391, 415
 Jacobi, Walter 127
 Jágrík, Peter 221, 222
 Jakl, Tomáš 296, 309
 Jakubal, Josef 205
 Jančar, Emanuel 135–139
 Janeček, Eugen 204
 Janko, Sepp 101
 Jankovič, Ladislav 411
 Janoušek, K. 258
 Jaryj, Richard (Riko) 40, 44, 47, 50
 Jasiewicz (Ясевич), K. 61–64, 69, 70
 Javor, Tichomír 308
 Jefremov, Boris 205
 Jegorov (gen.) 98
 Jelínek, Zdeněk 118
 Jentz, Thomas 306
 Jesenský, Janko 153, 161, 164, 173, 179

Jevtić, Bogoljub 90
 Ježek, Svatopluk 19
 Jilemnický, Peter 152
 Jína, Jan 124
 Jirásek, Jan 120
 Jizera, Stanislav 206
 Jokl, Bronislav 206
 Jonić, Velibor 89
 Josko, Matej 360, 361, 362, 363
 Jovanović, Dragi 86
 Jovanović, Miroslav 96
 Juhász, Gyula 108
 Jukl, Vladimír 415
 Junas, Ján 223, 224, 225
 Juráš, Miloš 203
 Jurčo, František 201, 203, 206, 209, 212,
 222, 224, 225
 Jurech, Štefan 263, 264, 266, 286, 288, 292,
 315, 316, 322, 332, 343, 351
 Jurička, Jozef 223
 Jusko, Jozef 396

K

Kabzan, Jozef 304
 Kádár, János 109
 Kalfus, Josef 123–129
 Kállay, Miklós 103, 109, 110
 Kallo, Ján 292, 293, 298, 301
 Kamenec, Ivan 21, 22, 164, 165–167, 170,
 174, 176, 177, 186, 188, 379, 401
 Kamenický, Jindřich 126, 127
 Kaniok, Martin 226, 309
 Kapišovský, Vasil 221–223
 Karadjordjević, Alexander 96
 Karbus 194
 Kardoš, Gabriel 300
 Kardoš, Ján 299
 Karmasin, Franz 210, 283, 355, 379
 Karsai, Elek 113
 Karvaš, Imrich 353, 354, 356, 358, 360–363,
 370, 376, 377
 Kasáč, Zdenko 150, 177
 Keppler, Wilhelm 355
 Kerenskij, A. F. 97
 Killinger, Max 325, 326
 Kirchner 292
 Kirov, S. M. 279
 Kirschbaum 373, 374, 381, 403
 Kirschbaum, Jozef M. 373–375, 381
 Kiss, Imrich 233, 234
 Kišš-Kalina, Dezider 212, 263
 Kissel, Georg 85
 Klčo, Jozef 243
 Klein, Bohumil 195

Klein-Krajňák, Otto 218
 Klein Bohumil 195
 Kleinert, Ladislav 285, 329
 Klíma 414, 415
 Klímek, Eduard 133
 Kliment, Charles K. 296, 307, 308
 Klimeš, Otmar 206
 Klinovský, Ján 358
 Klinovský Ján 360, 376–378
 Klobušický, Daniel 203, 225
 Klubert, Tomáš 280, 300, 387
 Kmet', Konštantín 205
 Kmicikievič, Jaroslav 204
 Kmicikievič Jaroslav 204
 Kmicikievičová, Libuše 204
 Kněz 120
 Knudsen, Franklin 16
 Kobr, Miloš 196
 Koch, Erich 51
 Koch, Karel 200
 Kočiš, Aladár 355
 Kočović, Bogoljub 102
 Kodajová, Daniela 422
 Köffler, J. 209
 Kohn, Armin 219, 220
 Kohn, Vojtech 217
 Kokoška, Jaroslav 200, 202
 Kokoška, Stanislav 200, 202
 Kolakovič, Tomislav P. 410, 411, 413–416,
 418
 Kołakowski, Piotr 66
 Kolibar, Ján 301
 Kollár, Pavol 309
 Komínek, Václav 118
 König 226
 König, Rudolf 221, 223
 Kononov, Ivan 423
 Konopka, Hana 66
 Konovalec, Jevhen O. 36, 37
 Kopecský, Jaroslav 259
 Kopecský, Václav 345
 Korbel, Samuel 266, 294, 295
 Korbefa, Martin 280
 Korček, Ján 207, 229, 296, 307, 308, 309
 Korecký, Ján 341, 344, 388, 392
 Koreš, Josef 121
 Koščuš, Gabriel 301
 Koslowski, Otto 203, 240, 241
 Kostić, Josif 87
 Kostra, Ján 157, 158, 177, 180
 Koszytło, Zygmunt 69
 Koutnák, Josef 144
 Kováč, Pavol 363
 Kováč, Tibor 186
 Koval', Mychajlo V. 38, 54, 56

- Kovpak, Sidor A. 55, 279
 Koza, Ľudovít 341
 Koždoň, Karel 139
 Krajčo, Jozef 414
 Krajniak, Michal 236, 239
 Krakovský, František 266
 Krakowski, Shmuel 72, 73
 Kráľ, Fraňo 404
 Králik, Alojz 266, 280
 Krat 57
 Kraus, Karl 86
 Krčméry, Silvester 415
 Krejčí, Jaroslav 124, 126, 127, 128
 Krejčí, Ľudvík 206, 210, 314
 Krejčí, Miloš 206, 210, 211
 Krejz, Metod 197
 Krekovičová, Eva 152
 Kriškoví 368
 Kristín, Jozef M. 200, 210, 315, 316
 Križan - Šindler Ján 200
 Křížek, Leonid 426
 Krnáč, Ján 291
 Krno, Dalibor M. 362–364, 369
 Krnová, Elena 367
 Kropáček Václav 195
 Krüger 331
 Krútľa, Július 217
 Kružliak, Imrich 174
 Kšiňan, Július 404
 Kubala, Otomar 159, 229, 245, 372
 Kubica, Peter 162, 164
 Kubík, Karol 405
 Kubo, Ľudovít 392
 Kučera Rudolf Eduard 195
 Kuchotka 86
 Kujan, Jozef 200, 209, 210
 Kujundžić, Bogoljub 84
 Kukić, Ilija 95
 Kuklík, Jan 126
 Kumm, Otto 101
 Kuna, Pavel 283–286, 315
 Kunderát, Július 299
 Kundt, E. 136
 Kural, Václav 200
 Kuzmanović, Ognjen 87
 Kvaček, Robert 18
 Kvaterník, Eugen 90
 Kvetko, Martin 360
 Kyncl, Vojtěch 120
- L**
- Lacko, Martin 152, 282, 291, 294, 310, 377, 386, 387
 Lacko, Michal 223
 Lacková, E. 152
 Lagler, Ján 233
 Lagler, Johan 233, 234, 249, 250
 Lakatos, Géza 112
 Lány Emil 206
 la Rochells, Drieu 151
 Laufer, Fridrich 200, 202, 203
 Laušman, Bohumil 245, 345
 Lazar, Ján 223, 224
 Lebed', Mykola 52
 Lečko, Ladislav 216
 Leláková, Žofia 240, 241
 Lenard, Dionýz 187
 Lengyel, Dezider 245
 Leštách, Július 239, 244, 248
 Letica, Dušan 89
 Lettrich, Jozef 361, 363, 366
 Letz, Robert 373, 402
 Liba 224
 Lichner, Ján 201, 207, 209, 256, 265, 266, 353
 Lichner, Viliam 265, 266
 Lie, Jonas 14, 15, 17
 Lifka, Eduard 266
 Linz, Juan 104
 Lipka, František 339, 393, 394
 Lipták, Ján 357
 Lipták, Ľubomír 401
 Lisický, Mikuláš 267, 339–344
 List, W. 45, 142, 143, 321
 Lisý, Vojtech 393
 Litera, Bohuslav 428
 Littlejohn, David 94
 Ljotić, Dimitrije 88, 89, 90, 94, 95
 Lokšík, Michal 266, 285, 329
 Lúčana, Štefan 232
 Lucas, James 427
 Ludin, Hans E. 326–328, 331–333, 347, 378
 Ludvíg, Ladislav 299
 Lukáč, Emil B. 158, 172–174, 177
 Luža, Radomír 211
 Luža, Vojtěch B. 121, 122
 Lysák, Imrich 280
- M**
- Macek, Pavel 117
 Maček, Vladko 88
 Mach, Alexander 27, 154, 158–161, 165–167, 170, 177, 194, 224, 242, 243, 244, 262, 325–327, 333, 351, 356, 358, 372–374, 376, 377, 381, 401–406
 Mach, Pavol 402
 Machcewicz, Pawel 67, 69
 Machin, F. E. 97

Machová, Marta 402
 Mačura, Tibor 300, 301
 Mačura, Vojtech 251
 Madluška, Karol 249
 Magdolenová, Anna 152, 158
 Maglione, Luigi 174
 Majecki, Henryk 69
 Majling, Ján 364
 Makoň, Henrich 360
 Malár, Augustín 266, 267, 281, 282, 316,
 329, 330, 335–340
 Malár, Ján 299
 Malý, Štefan 245, 246
 Mańkowski, Zygmunt 80
 Marek 132
 Marek, Jindřich 120
 Marjanović, Čedomir 87
 Marjina, Valentina 327
 Marko, Jozef 213
 Markovič, Karol 364
 Markus, Mikuláš 228, 229, 286–288, 295,
 315
 Markušová, Elena 233
 Marsina, František 304
 Martinka, Jozef 25, 235
 Martinko, Matej 233, 249, 250, 251
 Masaryk, Jan 259, 268, 345
 Mašín, Ctirad 121
 Mašín, Josef 121
 Matković, Hrvoje 92
 Maťovčík, Augustín 161
 Matuška, Alexander 30, 177
 Mauser, Max 14
 Mázik, P. 350
 Mečiar, Stanislav 156, 170
 Medek, Vincent 393, 394
 Mederly, Karol 27, 356
 Medrický, Gejza 262, 354, 355–358, 363,
 369, 379
 Medřický, Josef 196
 Medvecký, Matej 231
 Medvediev, D. 55
 Melicher, Jozef 398
 Meľnyk, Andrij 39, 44, 46, 55, 56
 Mesticz, F. 356
 Mičev, Stanislav 226, 353
 Michalík, Augustín 236
 Mičianik, Pavol 273
 Mičko, Peter 56, 307, 426
 Mičura, Martin 360
 Mihajlovič, Dragoljub (Draž) 101, 425
 Mihok, Michal 419
 Mijuković, Jovan 87, 89
 Mika, František 236, 239
 Mikić, Ljubiša 87

Mikić, Vojislav V. 91
 Mikš, Arnošt 118
 Mikšík, Ferdinand 233, 250, 252
 Mikula, Anton 309
 Mikula, Ján 377, 378
 Mikula, Jozef 378
 Mikulka, Miroslav 305
 Mikuš, Jozef 341
 Milewski, Jan J. 69
 Miljukov, Pavel N. 97
 Milodanovič, Vselovod 266, 307, 310
 Milosavljević, Olivera 89
 Mironowicz, Eugeniusz 72
 Miššík, Jozef 209
 Mišutka, Rudolf 221–223
 Mitrochin, Vasilij 426
 Moch, W. 53
 Moczeicko 202
 Moravčík, Vladimír 403
 Moravec, Emanuel 127, 128
 Moravec, František 258, 260
 Morávek, Augustín 166
 Motulko, Ján 178
 Motyka, Grzegorz 39–41, 44, 49, 51–53
 Mráz 335
 Mulík, Peter 373
 Müller, H. 47, 240
 Murgaš, Karol 194, 316
 Mušicki, Konstantin (Kosta) 95
 Mussolini, Benito 17–19, 26, 105
 Muťhanský, Ľudovít 194

N

Nageler, Viktor 229
 Nakonečný, Milan 137
 Nálepka, Ján 280
 Nečas, Ctibor 119
 Nedić, Milan 84, 87–89, 91–95, 100, 425
 Němec, František 345, 365, 396
 Němec, Karel 132
 Němeček, Jan, 427
 Nenezic, D. 83
 Nesvadba, František 343, 394
 Neuhausen, Franz 86, 92, 98
 Neumann, Bedřich „Miroslav“ 257
 Neumann, Oskar 186
 Neuwirth 415
 Niemczyk, Jakub 136–139
 Nigrédy, Leo 393
 Nižňanský, Eduard 166, 174, 188
 Nižňanský, Ladislav 225–228
 Nosko, Július 276–279, 290, 291, 364
 Noskovič, Rudolf 266
 Novák Zdeněk 205

Novomeský, Ladislav 360–362, 366, 376,
405, 406
Novotný, Emil 266, 317
Nowak 49

O

Oberländer, Theodor 47
Obradović, Mirjana 96, 100
Odić, S. 93, 94, 95
Okál', Ján 157, 176, 177
Okáli, Daniel 163
Olčan, Mihailo 87
Ometák, František 118
Ondra, František 300
Ondráš, Jozef 301
Ondrejko, L. 302
Opěla 144
Opluštil, Pavel 358
Oravec, Augustín 297, 299
Oravec, Milan 393
Orlyk-Hrman, O. 53
Országh, Ján 206
Országh, Mikuláš 203
Osoha, Jan 217, 218, 236, 239
Otáhalová, Libuše 256, 257, 269
Otto 331

P

Pagáč, Štefan 244–246
Palaščák, Pavol 301, 302
Papežová – Zevlová Jarmila 200, 201, 209,
210
Parížek, Oto 236
Pasák, Tomáš 125
Pašteka, Július 156, 164
Pástor 319
Paučo, Jozef 26, 373, 375, 378, 379, 380
Paulíny, Viliam 364
Pavlovič, Richard 385
Pavlovič, Viliam 265
Pažur, Štefan 294
Pečanec, Kosta 94
Pecháček 416
Pecíková Mária 411, 415
Pekár, Martin 385
Pekník, Karol 289–291, 295
Pelikán, Jan 425
Persak, Krzysztof 67, 69
Pešek, Jan 419
Pešić, Borivoj 202, 205
Peter, Michal 280
Petl'ura, Simon 36
Petrovič, N. 89
Petruščák, Ivan 366

Phelps, Arthur 101
Piekařkiewicz, J. 98
Pieracki, Bronisław 46, 52
Pietor, Ivan 360
Pika, Heliodor 264, 267, 268, 342, 344, 345
Pilfousek, Rudolf 266, 276–278, 289, 329,
333
Piskunowicz, Henryk 66, 78
Pivková 363
Pivovarčí, Ján 275, 276, 295, 340
Plevza, Viliam 383
Pobihuščij (Побігущій) Jevhen „Ren“ 49
Podhorský, František 388
Polák, Jozef 245
Polák, Milan 319
Polák, Štefan 245
Poláková, Katarína 178
Polakovič, Štefan 24
Poliak, Michal 232
Polk, Elemír 228
Pölöskei, Ferenc 109
Poltavec-Ostranica 36
Polyak, Štefan 354
Poničan, Ján 152, 153, 177
Pořízek, Arnošt 137, 138
Porubka, Otakar 139
Posluch, J. 350
Potůčka, Jiří 118
Poubiš 415
Pozdech, Augustín 174, 204, 205
Prášil, Roman 134
Prát, Emil 266
Prchala, Lev 197, 198, 314
Prečan, Vilém 29, 174, 188, 259, 260, 263,
265, 267, 268, 270, 289, 290, 298,
328, 330, 336–340, 342–348, 378,
379, 401
Prikopa, Pavel 231, 239, 240, 244, 249
Procacci, Guiliano 18
Pružinský, Mikuláš 315, 356, 363, 379
Pták Josef 195
Půčík, Albert 413
Pulanich, Anton 44, 266, 289, 321, 347, 348,
358
Pulkrábek, Ján 266
Püll, Ján 364, 365
Půlpán, Karel 118
Puskas, Andrej I. 113
Puškin, Georgij M. 327

Q

Quisling, Vidkun 14–17

R

Rajmon, František 120
 Rajniss, Ferenc 104
 Rákoš, Elo 30
 Randák 225
 Ránki, György 112
 Rašla, Anton 220, 294, 341, 347, 392, 397
 Rauss, Eehard 427
 Ravasz, László 112
 Reichsrichter von Oberkamp, Karl 101
 Ricci, Renato 19
 Richter, Karel 423, 424
 Ridley, Jasper 425
 Riefenstahlová, Leni 151
 Riisnaes, Sverre 17
 Ristović, Milan 92
 Rogožin, Anatolij I. 99
 Rohál, B. 341
 Romsic, Ignác 104, 106, 108, 112
 Roosevelt, Franklin D. 108, 112, 269
 Rosenthál, Arnošt 233
 Rotta, Angelo 174
 Rúfus, Milan 169
 Ruge, Otto 14
 Ruža, M. 301
 Rychlík, Jan 402
 Rydlo, Jozef 159, 168
 Rys-Rozsévač, Jan 137
 Ryšánek Viktor 206, 211, 212

S

Sabo 414
 Saburov, Alexander N. 279, 280
 Saburov, O. 55
 Salzman 220
 Samuel, Stern 233
 Sartori, Giovanni 104
 Satorie 133
 Scheer 225
 Scheinost, Jan 206
 Schenhart, Karl E. 52
 Schenk, Jozef 301
 Schettke, Rudolf 212, 213
 Schiman, Walter 56
 Schlicht, Adolf 95, 99
 Schlieper, Fritz 289, 290, 331, 337, 338
 Schmidhuber, August 101
 Schmotzer, Michal 241
 Schönfeld, Július 232, 233
 Schriffl, David 194, 199, 401
 Schwarc, Michal 194, 199, 401
 Schwarz, Hans 18, 219
 Schweinitzer-Sombora 241
 Sctiborskyj, M. 46

Sebestyén, A. 186
 Sečkář, Alexius 252
 Sedláček, Jozef 244, 307
 Sedlár, Vladimír 140–142, 144
 Seidl August 201
 Sekera, M. 132
 Sekuris, Samuel 297
 Semjonov, Michail A. 99
 Serédi, Jusztinián 112
 Sidor, Karol 173, 194, 195, 207, 315, 316,
 355, 360, 361, 372
 Silan, Ján (Đurka, Ján) 155, 156, 174
 Silnický, Július 174
 Šimić, Stanoje 205
 Sirácky, Ján 201
 Skála, Karol 266
 Sklenovský-Bosý, B. 258
 Skorodumov, Michail F. 97, 98
 Skoropadski, Pawło 36
 Skorzeny, Otto 427
 Sládek, Oldřich 221–223
 Slánsky, Rudolf 364
 Slávik, Juraj 173
 Śleszyński, Wojciech 69
 Smrek, Ján (Čietek, Ján) 162, 163, 170, 172,
 175, 177, 180
 Sobolewska, O. 69
 Sojček, K. 266
 Sokol, Martin 349, 355, 356, 360, 363, 377
 Sokol, Vojtech 395
 Sokolovič, Peter 57, 215, 229, 371–375, 401
 Sontag, Susan 151
 Sowa, Andrzej L. 44, 53
 Spector, Shmuel 72, 73
 Spišiak, Ján 349
 Srnec, Pavol 243
 Stahlecker, Franz W. 194
 Stalmášek, Ľudovít 300, 301
 Stanej, Jozef 357, 358, 360, 363, 366, 369
 Stanek, Ján J. 212, 225, 339, 340, 341–343,
 387–392
 Stang, Axel 16
 Stanislav, Ján 226–228, 275, 294, 313
 Starčević, A. 90
 Starinský, Peter 26
 Stec'ko Jaroslav 46, 50, 51, 55
 Steiner, Andrej 186
 Steinerová, Selma 152
 Stejskal, Ján 228, 229
 Stojadinović, Milan 87, 88, 90
 Stojan, František 266
 Stolz, Erwin 44
 Stoves, Rolf 306
 Straka, Ján 276, 278
 Streicher, Julius 151

Strmeň, Karol 159–161, 164, 174, 177
 Styk, Jozef 363
 Sucháň, Jozef 302
 Sucký, Imrich 198, 199, 214, 216, 218, 219,
 231, 236–241, 243–246, 248, 249,
 252, 373, 377
 Sulaček, Jozef 398
 Surový, Július 314, 319, 320, 324, 325
 Suško, Ladislav 304, 374, 401
 Suško, Roman 40, 45, 46
 Svoboda, Ludvík 18
 Sýkora 414
 Sýkora, Ladislav 391
 Syrný, Marek 208
 Szálasi, Ferenc 103, 104, 107, 113
 Szarka, Vojtech 234, 250
 Szarota, Tomasz 69
 Szawłowski (“Karol Liszewski”) 61
 Szczors 72
 Szita, Szabolcs 111
 Szota, Wiesław 45, 48, 54
 Sztólay, Döme 111

Š

Šádek 126
 Šándor, Elo 152, 153
 Šandruk, Pavel 57, 423
 Šarišský, Imrich 237, 239
 Šarkan, P. 286
 Ščyhel's'kyj, Volodymyr „Burlak“ 42
 Šeban, Ondrej 298
 Šeptickij, Andrej 44
 Šesták, Miroslav 425
 Šesták, Rudolf 418, 419
 Ševčík, Ján 219
 Šimek, Jozef 205
 Šimo, Mikuláš 209
 Širica, Michal 229, 266, 315, 363
 Široký, Viliam 215–218, 239, 240, 244, 245,
 380, 382, 397
 Šišovský, Ladislav 266, 286
 Škovránek, Stanislav 174
 Škrabala, Vincent 215, 217, 218, 236
 Škrábik, Andrej 411
 Škultéty, Jozef 155, 165, 296, 307, 308, 317,
 325
 Šlajchart (Scheichart), Teodor 298
 Šmíd, Josef 236
 Šmidke, Karol 341, 342, 344, 345, 364, 390
 Šmigel', Michal 35, 46, 56, 57, 229, 307,
 410, 426
 Šmigovský, Ján 178, 266, 283, 391
 Šolc, Jaroslav 212–214, 221–225, 284, 286,
 299, 306, 307, 315–317, 319

Šoltész, Jozef 360, 364–366
 Šovčík, Zoltán 301
 Špáta Josef 206, 265
 Špitzer, Juraj 25
 Šprinc, Mikuláš 153, 164, 174
 Šrámek 121, 411, 414
 Šrobár, Vavro 243, 260, 360, 361, 363, 364,
 365, 366, 404
 Šťastný Vítězslav 203
 Štedras, Vojtech 301
 Štefánik, Ivan 365, 366, 367
 Štefánský, Václav 313, 314, 316, 317, 322,
 329, 330, 339, 349
 Štejfón, Boris A. 98, 99
 Štěpán, Václav 141, 142
 Štercula 415
 Šťoviček, Ivan 262, 263
 Šturm, Reinhold 299
 Štván, Alois 210, 211
 Šuchevyč, Roman 46, 49–53
 Šupák, Vítězslav 287
 Švanda Miroslav Bedřich 200–202, 207
 Švantnerová, Jana 152
 Švrček, Mikuláš 233

T

Talský, Viliam 265, 267, 322, 324, 339, 340
 Tancer, Jozef 151
 Tanzmann 198
 Tatalovič, Radoslav 95
 Tatarka, Dominik 24, 419
 Taubert 424
 Taudt, Ewald 212, 213
 Tejchman, Miroslav 50, 53, 56, 85, 87, 91,
 92–94, 100–102, 262, 263, 425, 428
 Teleki, Pál 106, 107
 Teplanský, Pavol 353, 355
 Terboven, Josef 15, 17
 Terebessy, Ján 366
 Teren, Štefan 353, 376
 Terifaj, Jozef 300
 Thümmel Paul 201
 Thun von Hohenstein, Erwin 226–228
 Tildy, Zoltán 109
 Timofejev (Тимофеев), A. 99
 Tímura, Viktor 157
 Tiso, Jozef 26, 27, 106, 154, 157, 161–165,
 172, 173, 175, 177, 262, 270, 283,
 296, 307, 308, 314–316, 318, 319,
 321–328, 331, 333, 336, 337, 339,
 342, 346–350, 352, 355, 357, 365,
 373–375, 377, 378, 404, 405
 Tkáčik, Vincent 389, 390
 Tlach, Josef 266

Tolstoj, Nikolaj 57, 426
 Toman-Mareš 344
 Tomaszewski, Jerzy 69
 Tomeček, Anton 383–400
 Tomeček, Jozef 384
 Tomečková, Antónia 384
 Tomeš, Emil 212, 213
 Tonhauzer, Pavol 239–241, 249, 251
 Tonková, Mária 422
 Torzecki, Ryszard 38, 40, 41, 45, 46
 Toth, Zoltán 232
 Trančík, Martin 152
 Trivunac, Miloš 87, 89
 Trnka, Július 338
 Tsouras, Peter G. 427
 Tuka, Vojtech 164, 166, 194, 262, 318, 319, 322, 323, 325–329, 333, 335, 351, 352, 356, 358, 373, 388, 404
 Tunega, Anton 413
 Turanec, Jozef 266, 274, 282, 283, 286, 292, 315, 322, 328, 329, 336, 337, 347, 349, 351
 Turček, Teodor 356
 Turner, Harold 85
 Turonek, Jerzy 71, 72, 79
 Tvarožek, Tomáš 365
 Tvrdý, Vojtech 26

U

Uhlíř, František 345
 Uhlíř, Lubomír 117
 Uhrín, Marián 296
 Umrián 222
 Urban, František 266, 284, 340, 342
 Urban, Milo 158, 169, 170, 180
 Urda, Ján 305
 Ursíny, Ján 359–361, 363, 366, 367

V

Vacho, Dominik 209
 Vagač, Karol 211, 235, 245, 380
 Vajskebr, Jan 117, 118
 Valach, Ján 251
 Valla 137
 Valo, Jozef 345, 366
 Vámoš, Gejza 152, 153
 Vančo, Miloš 315
 Vaněk, Oldřich 221
 Vařejka, Alois 141–144
 Varga, Michal 232
 Varinský, Vladimír 409
 Vašečka, Felix 365, 366
 Vaško, Václav 411, 414, 415
 Vávra, Rudolf 355

Vavro, František 215–217
 Večera, Jozef 235, 248–250
 Veesenmayer, Edmund 111–113
 Veigl, Svetoslav (Veigl, Ferdinand) 160, 164, 174
 Velecký Vladimír 202, 203
 Velimirović, Nikolaj 90
 Vesel, Miloš 212
 Vesel, Mirko 212, 213, 263, 265, 366
 Vicen, Jozef 411, 413–416, 418, 419
 Vicherka 133
 Viest, Rudolf 29, 257, 258, 260, 270, 271, 294, 319, 344
 Viestová, Květa 205
 Viktorín, Viktor 232
 Viktory, Július 211, 244
 Vlasov, Andrej 423, 424
 Vnuk, František 163, 373, 374, 401, 402
 Vochala, Joži 131, 133
 Vogl, Jozef 291–295
 Vogt, Josef 198
 Vojček, Alojz 301, 303, 305
 Vojčiak, Aloiz 301
 Vokroj Josef 205
 von Brauchitsch, Walter 47
 von Erdmannsdorffom, Otto 196
 von Karajan, Herbert 151
 von Kübler, Ludwig 276
 von Lahousen, Erwin 40, 48
 von Lanz, Pitter 49
 von Neurath, Konstantin 126
 von Ohlen, Conrad 306, 308
 von Ribbentrop, Joachim 318, 325
 von Schröder, Ludwig 85
 von Weichs, Maximilian 85
 von Wrede, Theodor 196
 Voskovec 153
 Vostruchov, V. I. 398, 399
 Vrbenský, B. 345
 Vršanský, Ján 227, 228
 Vrzáček, J. 258
 Vykoukal, Jiří 428
 Vyšinski 269

W

Weissmandel, Michael D. 186, 188
 Werich, Jan 153
 Werth, Henrik 107
 Wertheim, Anatola 70
 Wienerová 233
 Wierzbicki (Бежбицкий), М. 61, 62, 69, 73
 Wiesel, Elie 151
 Wildner, Karol 266
 Williamson, Gordon 17

Willmon, Theodor 218–220
 Wirth 333
 Wisliceny, Dieter 25, 157, 182, 184, 185,
 187–189
 Witiska, Joseph 225
 Wnuk, Rafała 64, 66
 Wochian 211
 Wolmanová, Edita 234
 Wrábel, Robert 201
 Wrangel 96, 97
 Wysocki, Roman 40–45

Z

Záhoranský 415, 416
 Zajacová, Viera 378, 380
 Zatkó, Peter 5, 259, 353, 354, 355, 356, 357,
 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364,
 365, 366, 367, 368, 369, 370, 376
 Zavacká, Katarína 154, 155, 165
 Zavacká, Marina 153, 154
 Zavilla, Vojtech 217
 Żbikowski (Жбиковский), А. 68, 70, 71
 Zečević, Momčilo 87
 Zemko, Milan 154
 Zibrin, Michal 202
 Zoga, Ahmed 425
 Zouzala, Anton 210
 Zúbek, Ludo 177
 Zudová-Lešková, Zlatica 193, 195, 201–203
 Zverin, Ondrej 266
 Zvonický, Gorazd 163, 164, 174
 Zweig, Stefan 22
 Zwieb, Arnold 131, 133, 141, 142, 143

Ž

Žáková, Eleonóra 201, 210
 Žarnov (Šubík), Andrej 154, 155, 162,
 164–166, 170, 177, 180
 Žatko, Ernest 152, 164
 Žingor, Viliam 304
 Živković, Nikola 85–88, 93, 100

Адамушко 68
 Барабаш, В. В. 64, 69
 Белозорович, В.А. 69, 71
 Берец, Сергей 46
 В'ятрович, Володимир 44, 45, 52
 Ветров 68
 Волков, С. В. 97, 100
 Вяршыцкай, Т. 70
 Горланов, О. А. 64
 Гурьянов, А. Э. 64, 67
 Дзьобак, Володимир 37, 38, 39, 40, 48, 49
 Дробязко, С. И. 93, 95, 97–99, 101
 Ермолович, В. И. 77, 78
 Жумарь, С. В. 77, 78
 К'яры, Б. 75, 76, 78
 Каган, Дж. 69
 Карпов, Н. Д. 96
 Коген, Доў 69
 Кокурин 67
 Косик, Володимир 36, 54
 Литвин, Алексей 72, 73
 Мірчук, Петро 47
 Магиль 72
 Назаров, Михаил 97
 Николић, Коста 85
 Окороков, Александр 100
 Островски, Р. 79
 Петрановић, Бранко 84, 88, 92, 93
 Полшук, Віктор 38
 Посівний, Микола 37
 Пушкар-Пухалевски 68
 Романько, Олег В. 93, 95, 97, 98, 101
 Рыбак 64
 Семенов, К. К. 93, 94, 95, 97, 98, 101
 Сикорский, В. 70
 Сильванович, С. А. 64
 Ситкевич, С. А. 64
 Стахів, Євген 42, 45, 46, 51
 Стевельський, І. 41, 43, 45
 Сямашка 66
 Сямашка, Я. 66
 Тесемников, В. А. 97
 Трофимович, Володимир 39, 40, 44, 46
 Ушпик 72
 Холуб, Ч. 66
 Чуев, Сергей 40–42, 47, 48–50, 52, 53
 Штальекер 73
 Щорс, Н. 71
 Эйдинов 68

POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA

ARCHÍVY:

Archív bezpečnostných zložiek (ABS) Praha:

fondy: Ústředna StB Ministerstva vnitra po r. 1945 (305)
 Banderovci (307)
 Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (302)
 Výpovědi zaměstnanců gestapa, Sicherheitsdienst (52)
 Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při Ministerstvu vnitra (301)
 Zvláštní vyšetřovací spisy

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK) Martin

fond: Ferdinand Čatloš

Archív Múzea SNP (A MSNP) Banská Bystrica

fondy: III. Komunistická strana
 VII. Armáda na Slovensku
 IX. Nemecká okupácia a represálie
 XII. Spomienky
 XV. Plagáty a letáky
 osobný fond Ferdinand Čatloš
 osobný fond Jaroslava Šolca

Archiv Národního muzea (ANM) Praha:

fond: Josef Kalfus

Archív Ministerstva vnútra (AMV) Levoča

fondy: 509
 A7

Archív Slovenského národného múzea (SNM) Bratislava

fond: Ferdinand Čatloš

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH) w Warszawie

fond: 301

Biblioteka Uniwersytecka Warszawa

dział mikrofilmów

Государственный Архив Брестской Области (ГАБО)

fond: 201
500к
7581

Moravský zemský archiv (MZA) Brno

fond: Zemský úřad v Brně – prezidium

Národní archiv (NA) Praha:

fondy: Auswertiges Amt Berlín (136)
Klement Gottwald
Ministerstvo vnitra ČSR/ČR – Archiv Ministerstva vnitra (316)
Národní soud
Německé státní ministerstvo
Prezidium ministerstva vnitra
Úřad říšského protektora - Státní tajemník
Úřad říšského protektora (114)
ÚV KSČ, nezaradené spisy Ministerstva vnitra

Российский Государственный**Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ)**

fond: 605

Slovenský národný archív (SNA) Bratislava:

fondy: Alexander Mach
Alexandrijský archív
Hlinkova garda (604)
Ministerstvo zahraničných vecí (MZV)
Národný súd
Odbočka spravodajskej ústredne Policajného riaditeľstva
v Bratislave (203)
Prezidium MV (55)
S
Snem Slovenskej republiky
Úrad predsedníctva vlády
Ústredný hospodársky úrad
ÚŠB

Štátny archív (ŠA) Bratislava

fondy: Bratislavská župa
 Okresný ľudový súd Bratislava
 Okresný ľudový súd Trenčín
 Štátne zastupiteľstvo

Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava

fond: Okresný úrad Trnava

Štátny archív Bytča, pobočka Žilina

fond: Okresný úrad Veľká Bytča

Štátny archív Levoča

fond: Okresný ľudový súd Kežmarok

Štátny archív Nitra, pobočka Levice

fond: Okresný národný výbor Levice

Vojenský archív Trnava

fond: Vojenské kmeňové listy

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava

fond: 55
 Ferdinand Čatloš
 Ministerstvo národnej obrany
 Rýchla divízia
 Špeciálne zbierky
 Zaisťovacia divízia
 zbierka 9

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha:

fondy: Československá vojenská mise v ZSSR
 Kvalifikační listiny vojenských osob
 MNO – Klek
 MNO-KM
 sbírka Velitelství vojenské zpravodajské služby (37)
 Slovenský stát
 Spravodajství slovenské armády
 Wehrmachtsbevollmächtigte

Yad Vashem Jerusalem

fond: M-5/1

Zemský archiv (ZA) Opava

fondy: Mimořádný lidový soud v Ostravě
Moravskoslezský zemský výbor – expozitura v Ostravě
Policejní ředitelství v Moravské Ostravě

DOBOVÁ TLAČ:

Bojovník, 1944
Čas, 1944
Československá demokracie, 1945
Domobrana, 1944
Gardista, 1940-1942, 1944, 1945
Hlas národa, 1944
Kocúr, 1941, 1942, 1944
Kultúra, 1939, 1941
Národná obroda, 1946
Národné noviny, 1944
Náš boj, 1942, 1943
Nová mládež, 1941
Nová svoboda, 1945, 1947
Nové slovo, 1946, 1947
Organizačné zvesti HSĽS, 1943
Pravda, 1944, 1946
Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady, 1945
Slovák, 1938, 1939, 1942-1945
Slovenská politika, 1941, 1942
Slovenské krídla, 1941
Slovenské pohľady, 1939, 1940
Slovenské vojsko, 1941
Slovenský zákonník, 1940-1942
Tesnopisecké správy Snemu slovenskej republiky, 1942
Trenčan, 1942.
Úradné noviny, 1938

EDÍCIE DOKUMENTOV:

АДАМУШКО, В.И. и др.: *Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны (22 июня – август 1941 гг.)*. Док. и материалы. Минск 2006.

AMORT, Č. (ed.): *Heydrichiáda*. Praha 1965.

ARAD, Y - KRAKOWSKI, SH. – SPECTOR, SH. (ed.): *The Einsatzgruppen Reports. Selection from the Nazi Heath Squards ' Campaign Against the Jews. July 1941 – January 1943*. New York 1989.

BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války. (Řeči, projevy, dokumenty)*. Praha 1946.

Dejiny SNP 3. Dokumenty. Bratislava 1984.

Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941-1945. I. Beograd 1988.

Faschismus-Getto-Massenmord. Dokumentation über Ausrottung und Widerstand der Juden in Polen. Berlin 1961.

GNATOWSKI, M.(red.): „*Sąsiedzi*” w sowieckim raju. *Rejon Jedwabieński pod radziecką władzą 1939 – 1941*. Łomża 2002.

Grzelak, Cz. (red.): *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*. Warszawa 1999.

HRADSKÁ, K. (ed.): *Holokaust na Slovensku 3. Listy G. Fleischmannovej. Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských aj európskych Židov*. Bratislava 2001.

HRADSKÁ, K. (ed.): *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940-1944)*. Bratislava 2008.

HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945. I. díl*. Praha 2005.

CHREŇOVÁ, J. (ed.): *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938 – 1944) 2*. Bratislava 1988.

KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Dokumenty. Bratislava 1992.

Kampania wrześniowa 1939 roku. Sprawozdania informacyjne oddział II sztabu naczelnego wodza. Dokumenty. In: *Materiały. Dokumenty źródeł archiwalia*, zeszyt 2. Warszawa 1986.

LACKO, M. (ed.): *Proti Poľsku. Odrasť ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava 2007.

LACKO, M. (ed.): *Denníky a spomienky vojakov z východného frontu 1941-1944*. Trnava 2006.

MACHCEWICZA, P. – PERSAKA, K. (red.): *Wokół Jedwabnego. Tom 2. Dokumenty*. Warszawa 2002.

NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 2. (červenec 1943 – březen 1945)*. Praha 1999.

NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (ed.): *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke*. Bratislava 2003.

NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (ed.): *Holokaust na Slovensku 5. Pracovné tábory a strediská*. Bratislava 2004.

NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 7*. Zvolen 2005.

OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, I. díl*. Praha 1966.

PETRANOVIĆ, B. - ZEČEVIĆ, M.: *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd 1988.

PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965.

PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko*. Bratislava 1970.

RÁKOŠ, E. (ed.): *Slovenské národné orgány v dokumentoch. I. Obdobie Slovenského národného povstania*. Bratislava 1977.

SCHVARC, M. - HOLÁK, M. - SCHRIFFL, D. (ed.): *„Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I.*, Bratislava 2008.

SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 1*. Bratislava 2008.

SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava 2008.

WIERZBICKI, M. (red.): *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko – białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej 1939 – 1941*. Warszawa 2000.

KNIHY:

AILSBY, Ch.: *SS: Peklo na východní frontě. Válka Waffen-SS v Rusku 1941 – 1945*. Praha 1999.

ANDREW, Ch. – MITROCHIN, V.: *Neznámé špionážní operace / Mitrochinův archiv*. Praha 2001.

AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci a druhá světová válka*. Praha 2007.

AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci. Evropská politika a druhá světová válka*. Praha 2002.

BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava 2006.

BARBORÍK, V.: *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava 2006.

BEŇA, J.: *Slovensko a Benešove dekréty*. Bratislava 2002.

BENCŠIK, G.: *Horthy Miklós*. Budapest 2001.

BILANDŽIĆ, D.: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999.

В'ЯТРОВИЧ, В.: *Сотенний «Бурлака»*. Львів 2000.

В'ЯТРОВИЧ, В.: *Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи*. Львів 2006.

BOJKO, O. – GOŇEC, V.: *Nejnovější dejiny Ukrajiny*. Brno 1997.

ВОЛКОВ, С. В.: *Офицеры российской гвардии*. Москва 2002.

BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948)*. Ostrava 1998.

BOROVÍČKA, M.: *Kolaboranti 1939 – 1945*. Praha – Litomyšl 2007.

BOSÁK, P.: *Z bojových operácií na fronte SNP*. Bratislava 1979.

BROŽ, J.: *Admirál Canaris a jeho Abwehr*. Praha 1995.

BUTLER, R.: *Černí andělé. Historie zbraní SS*. Praha 1996.

BUTLER, R.: *Hitlerovi šakali*. Praha 2004.

BUW, *dział mikrofilmów, mikrofilm č. 14209*

БЕЛОЗОРОВИЧ, В. А.: *Западнобелорусская деревня в 1939 – 1953 годах*. Гродно 2004.

CABALLERO JURADO, C.: *Resistance Warfare*. London 1996.

CAMBEL, S.: *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica 2003.

СИТКЕВИЧ, С. А. - СИЛЬВАНОВИЧ, С. А. - БАРАБАШ, В. В. - РЫБАК, Н. А.: *Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939 – 1954 г.)*. Гродно 2004.

СЯМАШКА, Я.: *Армия Краёва на Беларуси*. Минск 1994.

COHEN, J. P.: *Srpski tajni rat. Propaganda i obmana istorije*. Sarajevo 1996.

COURTOIS, S. a kol.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava 1999.

СТАХІВ, Є.: *Крізь тюрми, підпілля й кордони*. Київ 1995.

СТЕБЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодости і боротьби*. Київ 1999.

CURTIS, M.: *Verdikt nad Vichy / Moc a předsudek ve vichistickém režimu Francie*. Praha 2004.

ČARNOGURSKÝ, P.: *14. marec 1939*. Bratislava 1992.

ČULINOVIĆ, F.: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd 1970.

ЧАЙКІВСЬКИЙ, Б.: „*Фама*“ *рекламна фірма Романа Шухевича*. Львів 2005.

ЧУЕВ, С.: *Украинский легион*. Москва 2006.

Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938 – 1939. Toruń – Łysomice 2007.

DAVIS, B. L.: *Flags of the Third Reich: Waffen SS*. London 1994.

DEAN, M.: *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941 – 1944*. New York 2000.

DEGRELLE, L.: *Tažení v Rusku 1941 – 1945 s divizí Wallonie na východní frontě*. Praha 1996.

Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky. Bratislava 1964.

Dějiny Ostravy. Ostrava 1993.

DILONG, R.: *Gardisti na stráž!* Trnava 1939.

DILONG, R.: *Ja, Rudolf Dilong, trubadúr*. Martin 1992.

DILONG, R.: *Súdení*. 1946.

DŁUGAJCZYK, E.: *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939*. Katowice 1993.

ДОНЦОВ, Д.: *Націоналізм*. Львів 1926.

ДЗЬОБАК, В. et al.: *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія*. Київ 2007.

ЕРМОЛОВИЧ, В. И. – ЖУМАРЬ, С. В.: *Огнем и мечом. Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939 – 1953 гг.)*. Минск 1994.

FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR. II*. Praha 1948.

GAŠPAR, T. J.: *Veľký rok*. Turčiansky Sv. Martin 1939.

GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha 1996.

GŁOWACKI, A.: *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939 – 1941*. Łódź 1998.

GNATOWSKI, M.: *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939 – 1941*. Łomża 1997.

GROSS, J. T.: *Sąsiedzi. Historia zagłady jednego miasteczka*. Sejny 2001.

GROSS, M.: *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb 1973.

GRZELAK, Cz. (red.): *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*. Warszawa 1999.

HARANTA, J.: *Klienti*. Martin 1944.

HARANTA, J.: *Zem požehnaná*. Martin 1940.

НАЗАРОВ, М.: *Мисия русской эмиграции*. Москва 1994.

HILBERG, R.: *The Destruction of the European Jews*. New Hawen 2003.

HOLEŠTIAK, P. – KUBICA, P.: *Prvý prezident v slovenskej poézii. Čadca* 2004.

HORTHY, M.: *Emlékirataim*. Budapest 1990.

HRADSKÁ, K.: *Nacistickí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Prípad Wisliceny*. Bratislava 1999.

- HRADSKÁ, K.: *Ústredňa Židov 1940-1944*. Bratislava 2008.
- HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1974.
- CHOJNOWSKI, A. – BRUCKI, J. J.: *Ukraina*. Warszawa 2006.
- CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938-1945*, Bratislava 1965.
- CHREŇOVÁ, J.: *Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939-1945 (Prehľad)*, Bratislava 1977.
- JABLONICKÝ, J. - KROPILÁK, M.: *Slovník Slovenského národného povstania*. Bratislava 1970.
- JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000.
- JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990.
- JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004.
- JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji II*. Bratislava 2006.
- JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Bratislava 1969.
- JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Banská Bystrica 2009.
- JAKL, T.: *Kvĕten 1945 v českých zemích: Pozemní operace vojsk osy a spojenců*. Praha 2004.
- JASIEWICZ, K.: *Pierwsi po diable. Elite sowieckie w okupowanej Polsce 1939 – 1941 (Białostoczczyzna, Nowogródzczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)*. Warszawa 2001.
- JELÍNEK, Z.: *Operace Silver A*. Praha 1992.
- JENTZ, L. T.: *Panzer Truppen 2*. Atglen 1996.
- JESENSKÝ, J.: *Čierne dni*. Liptovský Sv. Mikuláš 1945.
- JESENSKÝ, J.: *Na zlobu dňa*. Bratislava 1956.
- JEŽEK, S.: *Poslední tažení fašismu*. Praha 1945.
- JUHÁSZ, G. (ED.): *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest 1978.
- KAMENEC, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava 2000.
- KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991.

КАРПОВ, Н. Д.: *Крым-Галлиполи-Балканы*. Москва 2002.

К'ЯРЫ, Б.: *Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941 – 1944 г.)*. Мінск 2005.

KLIMENT, CH., K.: *Slovenská armáda 1939-1945*. Praha 1996.

KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom 2007.

KOČOVIĆ, B.: *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985.

KODAJOVÁ, D. – TONKOVÁ, M.: *Dejepis / Svetové dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava 2006.

KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943-1945*. Bratislava 1999.

KOSTRA, J.: *Moja rodná. Básne*. Turč. Sv. Martin 1939 (2. vydanie - 1944).

KOSZTYŁO, Z.: *Kompania 1939 roku na Białostocczyźnie. Praca doktorska*. Warszawa 1973.

KREKOVIČOVÁ, E.: *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. Bratislava 2005.

Kronika druhej svetovej vojny. Bratislava 2000.

KVAČEK, R. – SVOBODA, M.: *Konec diktátora*. Praha 1968.

KVAČEK, R.: *Dva diktátorovy pády*. Praha 2008.

KYNCL, V.: *Ležáky*. 2008.

LACKO, M.: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943*. Bratislava 2007.

LACKO, M.: *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava 2008.

LETZ, R. - MULÍK, P. - BARTLOVÁ, A. (ed.): *Slovenská ľudová strana v dejinách (1905 – 1945)*. Martin 2006.

LITTLEJOHN, D.: *Foreign Legions of the Third Reich*. San Jose 1994.

LUCAS, J.: *Poslední rok německé armády*. Plzeň 1995.

LUKÁČ, E. B.: *Pred ohnivým drakom*. Bratislava 1939.

MACEK, P. – UHLÍŘ, L.: *Dějiny policie a četnictva III. Protektorát Čechy a Morava a Slovenský štát (1939-1945)*. Praha 2001.

MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin 2008.

- MATKOVIĆ, H.: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002.
- MAŤOVČÍK, A. a kol.: *Slovník slovenských spisovatel'ov 20. storočia*. Martin 2001.
- Medrický, G.: *Minister spomína*. Bratislava 1993.
- MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2007.
- MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) I. V operácii Barbarossa*. Banská Bystrica 2007.
- MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) II. Zaisťovacia divízia a železniční pionieri*. Banská Bystrica 2008.
- MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III. Rýchla divízia*. Banská Bystrica 2009.
- MIKULA, V. a kol.: *Slovník slovenských spisovatel'ov*. Praha 1999.
- МИРЧУК, П.: *Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості*. Нью-Йорк – Торонто 1961.
- MIRONOWICZ, E.: *Białorusini w Polsce*. Warszawa 1993.
- MOTYKA, G.: *Ukraińska partyzantka 1942 – 1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa 2006.
- MUTŇANSKÝ, L.: *Kalendár Slovenskej pracujúcej pospolitosti na obyčajný rok 1942*, Bratislava 1941.
- NAKONEČNÝ, M.: *Český fašismus*. Praha 2006.
- NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Brno 1994.
- NESVADBA, F. a kol.: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/45, sv. I*. Praha 1965.
- OKÁL, J.: *Výpredaj ľudskosti*. Martin 2002.
- ОКОРОКОВ, А. В.: *Русская эмиграция. Политические, военнополитические и воинские организации 1920 – 1990 гг.* Москва 2003.
- Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*. Київ 2005.
- PAGÁČ, Š.: *Svědék z cely číslo 13*. New York 1979.

- PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*. Middletown 1967.
- ПЕТРАНОВИЋ, Б.: *Стратегија Драже Михаиловића*. Београд 2000.
- PIEKALKIEWICZ, J.: *Wojna na Balkanach 1940-1945*. Raszyn 2007.
- PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny SNP 1944, V. zv.* Bratislava 1984.
- PÖLÖSKEI, F. – GERGELY, J. – IZSÁK, L. (ed.): *Magyarország története 1918-1990*. Budapest, bez roku vydania.
- ПОЛІЩУК, В.: *Гірка правда. Злочинність ОУН – УПА*. Toronto – Warszawa – Київ 1995.
- PRÁŠIL, R.: *Kraj, kde teče Olza. Příspěvek k dějinám boje proti fašismu na Těšínsku 1918-1945*. Karviná 1965.
- Pred ohnivým drakom. Zbierka básní z odbojného Slovenska*. Londýn 1941.
- PROCACCI, G.: *Dějiny Itálie*. Praha 2007.
- RAJNISS, F.: *Szállasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója*. Budapest 2001.
- RAŠLA, A.: *Tiso a povstanie*. Bratislava 1974.
- RAŠLA, R.: *Civilista v armáde*. Bratislava 1967.
- RIDLEY, J.: *Tito*. Praha 1995.
- RICHTER, K.: *Osudový omyl generála Vlasova*. Praha 2003.
- ROMSICS, I.: *Magyarország története a XX. században*. Budapest 2000.
- SCHLICHT, A. - ANGOLIA, J. R.: *Die deutsche Wehrmacht. Uniformierung und Ausrüstung 1933-1945. Band 1: Das Heer*. Stuttgart 1996.
- SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*. Bratislava 1991.
- SILAN, J.: *Kým nebudeme doma*. 1943.
- SIRÁCKY, J. a kolektív: *Slováci vo svete*. Bratislava 1980.
- SKORZENY, O.: *Mé velitelské operace. Nekonenční bojové akce*. Praha 1994.
- SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009.
- SOWA, A. L.: *Stosunki polsko-ukraińskie*. Kraków 1998.
- STOVES, R.: *Die gepanzerten und motorisierten deutschen Großverbände 1939-1945*. Wölfersheim-Berstadt 1994.

- SULAČEK, J.: *Nová Dedina v 20. storočí*. Nová Dedina 2006.
- SZAWŁOWSKI, R. (KAROL LISZEWSKI): *Wojna polsko-sowiecka 1939*. Warszawa 1996.
- SZCZEŚNIAK, A. – SZOTA, W.: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973.
- ŠÁNDOR, E.: *Ilava*. Brno 1947.
- ŠESTÁK, M. – TEJCHMAN, M. – HAVLÍKOVÁ, L. – HLADKÝ, L. – PELIKÁN, J.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998.
- ŠMIGEL, M. – MIČKO, P.: *Evakuácia v znamení úteku (Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944)*. Banská Bystrica 2006.
- ŠMIGEL, M.: *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica 2007 (2. vyd. – 2008).
- ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť žid*. Bratislava 1994.
- ŠPRINC, M.: *Do večna tečie moja rieka*. Prešov 2003.
- ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*. Bratislava 1998.
- ŠTĚPÁN, V.: *Alois Vařejka a jeho doba*. Přerov 2007.
- Ťaženie slovenskej rýchlej skupiny (brigády) v SSSR od 23. júna do 30. júla 1941*. Bratislava 1941.
- TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939-1945*. Praha 2008.
- TEJCHMAN, M.: *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999.
- TEJCHMAN, M.: *Balkánský fašismus*. Praha 1989.
- TEREN, Š. (ed.): *Národohospodár Peter Zát'ko spomína*. Bratislava 1993.
- TOLSTOJ, N.: *Oběti Jalty*. Praha 1998.
- TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II. wojny światowej na terenie II. Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993.
- TRANČÍK, M.: *Medzi starým a novým. História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave*. Bratislava 1997.
- TSOURAS, P. G. (ed.): *Válka jako peklo. Němečtí generálové vypovídají o východní frontě*. Praha 1998.
- TUKA, A.: *Kämpfer und Staatsmann*. Bratislava 1942.

- TURONEK, J.: *Białoruś pod okupacją niemiecką*. Warszawa 1993.
- VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica 2003.
- VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*. Bratislava 1996.
- VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*. Bratislava 1991.
- Vojenské osobnosti československého odboje (1939 – 1945)*. Praha 2005.
- VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ / Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha 2000.
- WILLIAMSON, G.: *Waffen SS*. Brno 2007.
- WNUK, R.: „*Za pierwszego sowieta*”. *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*. Warszawa 2007.
- WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939*. Lublin 2003.
- ZAJACOVÁ, V.: *Slováci v Mauthausene*. Bratislava 1970.
- ŽBIKOWSKI, A.: *U genezy Jedwabnego. Żydzi na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – lipiec 1941)*. Warszawa 2006.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *Cesty k sebe. Česi v odboji na Slovensku v letech 1939-1943*. Praha 2009.
- ZVONICKÝ, G.: *Sejba perál*. Trnava 1943.
- ZVONICKÝ, G.: *Si krajšia, moja vlasť*. Ružomberok 1993.
- ŽARNOV, A.: *Stráž pri Morave*. Turč. Sv. Martin 1940.
- ŽARNOV, A.: *Štít*. Bratislava 1940.
- ŽIVKOVIĆ, N.: *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*. Beograd 1975.

ČLÁNKY A ŠTÚDIE:

АЛЕКСИЋ, Д.: *Франц Нохаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији*. In: Токови историје, r. 2008, č. 1-2.

Autentický úvod slovenskej brannosti. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944.

БАКА, I.: *Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940)*. In: PEKÁR, M. - PAVLOVIČ, R. (ed.): Slovensko medzi 14. marcom a Salzburskými rokovaniami. Prešov 2007.

Ballay, A.: *Vojsko v budovaní slovenského letectva*. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944.

BEHULA, P.: *Boje sovietskej armády na území levického okresu*. In.: Západné Slovensko. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja 8. Bratislava 1981.

Bodický, L.: *Pracovný sbor národnej obrany*. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944.

BORÁK, M.: *Česká diverze na Těšínsku v letech 1938-1939*. In: Slezský sborník, r. 1996, č. 1.

BORÁK, M.: *Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů)*. In: Časopis slezského zemského muzea – B, r. 2000.

BORÁK, M.: *Internální tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*. In Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 1997.

BORÁK, M.: *Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje*. In: Slezský sborník, r. 1998.

BORÁK, M.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939-1945*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, r. 1991.

BRUNCLÍK, J.: *Katarzné postoje Svetoslava Veigla*. In: Kultúra, r. 2004, č. 1.

BYSTRICKÝ, J.: *Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny*. In: Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. Bratislava 2006.

BYSTRICKÝ, J.: *Zápisky kpt. Viliama Pavloviča z Ruska (30. X. 1943 – 5. IV. 1944)*. In: Vojenská história, r. 2007, č. 3.

BYSTRICKÝ, V.: *Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939*. In: Historický časopis, r. 1997, č. 4.

БАРАБАШ, В.: *Польское население Западной Беларуси в первые месяцы Великой Отечественной войны (июнь – август 1941 г.)*. In: Трагічнае лета 1941: напамін гісторыі: матэрыялы міжнар. навук-тэарэт. канф., Мінск, 22 чэрвеня 2001 г. у 2 ч. Мінск 2003.

БЕРЕЦ, С.: „Украинский легион“: помощники нацистов, соперники Бандеры. In: BBS Russian. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/russian/entertainment/2009/09/090902_ukraine_legion_war.shtml

CRKOVSKÝ, F.: *Ostravsko a 15. březen 1939*. In: Slezský sborník, r. 1961, č. 4.

CSÉFALVAY, F.: *Ján Golián v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1943*. In: Generál Golian a jeho doba (Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana). Banská Bystrica 2008.

СТЕБЕЛЬСЬКИЙ, І.: *Шляхами молодості і боротьби*. Київ 1999. Dostupné na: <http://exlibris.org.ua/stebelski>

ČERTÍK, J.: *Slávik v žalúdku Golema*. In: Dotyky, r. 2007, č. 1.

ELIÁŠOVÁ, J. - PASÁK, T.: *Poznámky k Benešovým kontaktům s Eliášem ve druhé světové válce*. In: Historie a vojenství, r. 1967.

FERJENČÍK, M.: *Moje dojmy a skúsenosti z ciest do Moskvy a zo Slovenského národného povstania*. In: Zborník úvah a osobných spomienok o SNP. Toronto 1976.

FREMAL, K.: 14. *Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spise o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny*. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (ed.) Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica 2005.

FREMAL, K.: *Protifašistický odboj Československej sociálnodemokratickej strany robotníkov na Slovensku v rokoch 1939–1944*. In: Historický časopis, r. 1992, č. 6.

GNATOWSKI, M.: *Radzieccy funkcjonariusze na Białostocczyźnie (1939 – 1941). Wstępny zarys problematyki*. In: Gnatowski, M. - Boćkowski, D. (red.): Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939 – 1941). Studia i materiały. Białystok 2003.

ГОРЛАНОВ, О.А. – РОГИНСКИЙ, А.Б.: *Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939 – 1941 гг.* In: Гурьянов, А.Э. (сост.): Репрессии против поляков и польских граждан. Исторические сборники „Мемориала“. Москва 1997.

ГУРЬЯНОВ, А. - КОКУРИН, А.: *Эвакуация тюрем. Карта № 6*. Dostupné na: <http://www.hro.org/editions/karta/nr6/evaku.htm>

HABRMANOVÁ, M.: *Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1938-1939*. In: Časopis slezského zemského muzea – B, 1993.

HADRI, A.: *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941 – 1944*. In: Jugoslovenski istorijski časopis, r. 1965, č. 2.

HOŁUB, CZ.: *Polesie*. In: Giżejewska, M. – Strzembosz, T. (red.): *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939 – 1941*. Warszawa 1995.

HRABKOVÁ, T.: *Bard umlčanej poézie Valentín Beniak*. In: Slovenské národné noviny, r. 2009, č. 6.

HRUBOŇ, A.: *Náčrt politickej činnosti Alexandra Macha od októbra 1938 do júla 1940*. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska I*. Ružomberok 2008.

HUPKO, D.: *Denník príslušníka Domobrany Vendelína Krajčoviča (22. marca – 5. mája 1945)*. In: Historické rozhľady IV. Bratislava 2008.

НИКОЛИЋ, К.: *Немачка саопштења (Bekanntmachung) о одмаздама у Србију (1941-1944)*. In: Историјски гласник, г. 1990-1992, ч.1.

Chrobaczyński, J.: *Z problematyki postaw i zachowań społeczeństwa okupowanej Polski (1939 – 1945)*. In: Dzieje najnowsze, 1989, nr 2.

CHROBÁKOVÁ-LNĚNÍČKOVÁ, A.: *Fašismus před soudem. Poválečné trestání organizovaných fašistů v Ostravě (1945-1947)*. In: Protimluv, r. 2004, č. 3.

ISIĆ, M.: *Od Srbije do Srbije, s. 13*. Dostupné na: http://www.inisbgd.co.rs/celo/zb_2.pdf

IVETIĆ, V.: *Srbi u antifašističkoj borbi na područjima Nezavisne države Hrvatske 1941-1945*. In: Vojnoistorijski glasnik, r. 1995, č. 1.

JABLONICKÝ, J.: *Ján Bulík a československý protifašistický odboj počas druhej svetovej vojny*. In: 60. výročie založenia Matice slovenskej v Juhoslávii (1932–1992), Bratislava 1992.

JASIEWICZ, K.: *Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939 – 1941 w świetle dokumentacji NKWD/KGB*. In: Kwartalnik historyczny, 1994, nr 1.

JOVANOVIĆ, M.: *Vyhnaná elita. Sociální struktura ruské emigrantské komunity v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců*. In: Slovanský přehled, r. 1997, č. 1.

КАГАН, ДЖ. – КОГЕН, Д.: *Як мы і Халакост з яўрэйскім партызанскім атрадам у Беларусі: дак. аповесць /пер. з англ. Т. Вяршыцкай; прадмова М. Гілберта*. Мінск 1999.

KAMENEC, I.: *Fenomén strachu (len v našich?) moderných dejinách*. In: Slovenské pohľady, r. 1992, č. 12.

KARSAI, E.: *Magyar delegáció Moszkvában 1944 őszén*. In: História, r. 1982, č. 2.

KASÁČ, Z.: *SNP v kontexte slovenskej literatúry odporu*. In: Literatúra a Slovenské národné povstanie. Banská Bystrica 1994.

KLUBERT, T.: *Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“ (Necenzurovaný obraz Jána Juraja Staneka)*. In: LACKO, M. (ed.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944). Trnava 2004.

KOŁAKOWSKI, P.: *Sowiecki aparat bezpieczeństwa wobec podziemia polskiego na Kresach Wschodnich 1939 – 1941. Zarys problematyki*. In: Kopka, H. - Boćkowski, D. (red.): Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały oferowane prof. dr. hab. M. Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin. Białystok 2004.

KOLLÁR, P.: *Koniec slovenskej armády*. In: Slovensko a koniec 2. svetovej vojny. Bratislava 2000.

КОСИК, В.: *Євген Коновалець: короткий нарис життєвого шляху*. In: Український визвольний рух. Зошит № 3. Львів 2003.

КОСИК, В.: *Німецькі документи про УПА*. In: Український визвольний рух. Зошит № 1. Львів 2003.

KOVAL, M. V.: *Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945*. In: Historický časopis, r. 1995, č. 4.

KRISTÍN, M. Jozef: *Slovenské národné povstanie očami väzňa*. In: Nad Tatrou sa blýska. Praha 1946.

LACKO, M.: *Udalosti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti*. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Trnava 2003.

LACKO, M.: *Vyšetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici v Bratislave na prelome rokov 1944/1945*. In: Vojenská história, r. 2006, č. 2.

Ladislav Hanus v kalendári výročí UNESCO. In: Spravodajca Literárneho informačného centra, r. 2006, č. 1.

- LETZ, R.: *Zápisky Alexandra Macha*. In: Historický zborník, r. 2002, č. 1 – 2.
- LIPTÁK, Ľ.: *Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu*. In: Historický časopis, r. 1965, č. 3.
- ЛИТВИН, А.: *Местная вспомогательная полиция на территории Беларуси (июль 1941 — июль 1944 гг.)*. Dostupné na: <http://www.homoliber.org/ru/xx/xx020127.html>
- MAGDOLENOVÁ, A.: *Slovenská kultúra v rokoch 1939-1945*. In: BOBÁK, J.: *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava 2000.
- MAJECKI, H.: *Narodowa demokracja we wschodniej części województwa białostockiego w latach 1919 – 1939*. In: Studia Podlaskie. Tom VII, 1997.
- MAŃKOWSKI, Z.: *Polacy u schyłku II wojny światowej: postawy i prze wartościowania*. In: Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Lublin – Polonia, Sectio F, Vol. LIV/LV 1999/2000.
- MAREK, J.: *Četnické rekviem (Ohlédnutí za koncem historie československého četnictva)*. <http://web.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/policista/2007/04/prrekviem.pdf>
- MARJINA, V. V.: *Väzeň Butyrskej cely Ferdinand Čatloš*. In: Historický časopis, r. 1996, č. 4.
- MEDVECKÝ, M. – SYRNÝ, M.: *Represie slovenských komunistov v rokoch 1939-1943*. Rukopis.
- MELICHER, J.: *Levické Vianoce 1994 – oslobodenie či obsadenie?* In.: *Nové Pohronie*, 21. 12. 1994.
- MELICHER, J.: *Levický okres na úsvite slobody*. In: *Slavín*, r. 1965.
- MIČEV, S.: *Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku*. In: *Kalendár odbojárov*, r. 1991.
- MIKIĆ, V., V.: *Vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941 godine*. In: *Vojnoistorijski glasnik*, r. 1991, č. 1.
- MIKULA, J.: *Povstanie s legendou*. Dostupné na <http://www.voltaire.netkosice.sk/index2.html>. Slovensko/Povstanie s legendou.
- MILEWSKI, J. J.: *Polacy i Żydzi w Jedwabnym i okolicy przed 22 czerwca 1941*. In: Machcewicz, P. – Persak, K. (red.): *Wokół Jedwabnego*. Tom I. Studia, Warszawa 2002.
- MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*. Dostupné na: <http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Ogledi07.pdf>

MILOSAVLJEVIĆ, O.: *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*. Dostupné na: <http://www.rex.b92.net/zs/files/radovi/Svakodnevn%20zi-vot%20za%20vreme%20kolaboracionistickog%20rezima%20u%20Srbiji%201941-1944.doc>

OBRADOVIĆ, M.: *Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih izbeglica u Srbiji (1941-1945)*. In: Tokovi istorije, r. 1997, č. 1-2.

ODIĆ, S.: *Podaci o njemačkim i kvislinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942 godine*. In: Prvo zasedanje Avnoja. Zbornik radova naučnog skupa. Bihać 4.-6. X. 1966.

OKÁLI, D.: *Prvý kongres slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliaciach a Davisti*. In: DAV, Spomienky a štúdie. Bratislava 1965.

PAŠTEKA, J.: *Andrej Žarnov, básnik slovenského národného aktivizmu*. In: Andrej Žarnov - personálna bibliografia. Bratislava 2000.

PAŠTEKA, J.: *Prerušeny spev Jána Harantu*. In: Haranta, J. - Spolu s zemi požehnaney. Prešov 2006.

PAŽUR, Š.: *Príslušníci Východoslovenskej armády v protifašistickom odboji*. In: Východoslovenská armáda a odboj. Banská Bystrica 1992.

PETROVIĆ, N.: *Politička propaganda u okupiranoj Srbiji: Na primerima Milana Nedića, Velibora Jonića i Dimitrija Ljotića*. Dostupné na: <http://crveni.tripod.com/isto/pred-pro.htm>

PISKUNOWICZ, C. 3. H.: *Działalność zbrojna Armii Krajowej na Wileńszczyźnie w latach 1942 – 1944*. In: Chmielarz, A. (red.): *Z dziejów Armii Krajowej na Nowogródzczyźnie i Wileńszczyźnie (1941 – 1945)*. Studia. Warszawa 1997.

PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (2) – Golianov plán*. In: Apológia, r. 1995, č. 1.

PIVOVARČI, J.: *Strategické plány na záchranu Slovenska (4)*. In: Apológia, r. 1995, č. 3.

PUSKAS, A. I.: *Léteztek-e Makarov levelek?* In: História, r. 1982, č. 2.

ПОБИГУЩИЙ, Є.: *Мозаїка моїх споминів*. Dostupné na: <http://www.galiciadivision.com/lib/ren/r203.html>

ПОБИГУЩИЙ, Є.: *Мозаїка моїх споминів*. München – London, 1982. II. část. *В Дружинах Українських Націоналістів*. Dostupné na: <http://www.galiciadivision.com/lib/ren/r202.html>

RÁNKI, G.: *A németek szerepe a magyar zsidók elpusztításában*. In: *História*, r. 1984, č. 4.

RISTOVIĆ, M.: *Forced displacement of the population in the Yugoslav territories during World War II: Plans, Realization, Improvisation, Consequences*. Dostupné na: http://www.udi.rs/%5Carticles%5CForced_MR.html

RÚFUS, M.: *To, čo prežil on, by malý duch sotva uniesol...* In: *Literárny týždenník*, r. 1994.

RYDLO, J.: *Návštevy Karola Strmeňa konečne na Slovensku*. Dostupné na: <http://www.sns.sk/clanky/tema/slovenska-narodna-strana-13/>

RYCHLÍK, J.: *Z neznámych zápiskov Alexandra Macha*. In: *Historický časopis*, r. 1997, č. 2.

SLÁDEK, O.: *Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941*. In: *Soudobé dějiny*, r. 1995, č. 4.

SOBOLEWSKA, O.: *Pogromy i ekscesy antyżydowskie w Grodnie w okresie międzywojennym*. In: Jasiewicz, K. (red.): *Świat Niepożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII – XX wieku*. Warszawa 2004.

SOKOLOVIČ, P.: *Salzburské rokovania a perzekúcia okresných veliteľov Hlinkovej gardy (na príklade Trnavy)*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009.

STANISLAV, J.: *Širšie súvislosti represívnej činnosti jednotiek Abwehrgruppe 218 na Slovensku v rokoch 1944 – 1945*. Rukopis.

Strzembosz, T.: *Partyzantka polska na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1939 – 1941 (Wileńskie, Nowogródzkie, Grodzieńskie)*. In: *Kwartalnik historyczny* 4, 1992.

Surový, J.: *Budovateľská práca vo vojsku na poli organizačnom*. In: *Armáda v obrane a práci*. Bratislava 1944.

SYRNÝ, M.: *K problematike represii voči slovenským komunistom v rokoch 1939-1943*. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008.

SYRNÝ, M.: *Politická situácia na oslobodenom Slovensku do polovice roku 1945*. In: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha 2005.

SZAROTA, T.: *Debata narodowa o Jedwabnem. Refleksje historyka i badacza stereotypów narodowych*. In: Więź, kwiecień 2001, 4.

SZITA, Sz.: *A Gestapo Magyarországon a német megszállás után*. In: Múltunk, r. 2001, č. 1.

ŠKULTÉTY, J.: *Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945)*. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938-1945. Bratislava 1965.

ŠMIGEL, M.: *14. divízia SS „Galizien“ na Slovensku (1944 – 1945): bojová protipartizánska činnosť a represálie*. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008.

ŠOLC, J.: *Niekoľko slov z histórie slovenského štátu*. In: Protifašistický bojovník, r. 1966, č. 3.

ŠOLC, J.: *Z československo-sovietskych vzťahov na spravodajskom fronte v rokoch 1939-1941*. In: Zborník Múzea SNP, r. 1980.

ŠRÁMEK, P.: *Smrt generála Vojtěcha Luži*. In: *Válečný rok 1944*, Praha 2001.

ŠVANTNEROVÁ, J.: *Martin spod hviezdy Dávida*. In: Acta Judaica Slovaca 11, Bratislava 2005.

TALSKÝ, V.: *Vojenské školstvo*. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944.

TANCER, J.: *Smrt', spomienka a báseň. K poetológii Paula Celana*. In: RAK, r. 2001, č. 1.

TEJCHMAN, M.: *Národnostní rozpory na území bývalé Jugoslávie v letech druhé světové války*. In: Historický obzor, r. 1994, č. 7-8.

TEJCHMAN, M.: *Německá ekonomická agrese na Balkáne za 2. světové války*. In: Slovanský přehled, r. 2004, č. 4.

TEJCHMAN, M.: *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. In: Slovanský přehled, r. 1995, č. 1.

TEJCHMAN, M.: *Německé menšiny v jihovýchodní Evropě za druhé světové války*. In: Slovanský přehled, r. 2003, č. 4.

ТЕЦЕМНИКОВ, В. А.: *Превратности судьбы генерала Ф. Е. Махина*. In: Tokovi istorije, r. 2008, č. 1-2.

TIMOFEJEV, A.: *Strane specijalne službe i život ruskih emigranata u Srbiji 1941*. In: Tokovi istorije, r. 2006, č. 1-2.

ТИМОФЕЈЕВ, А.: *Политичка активност руске емиграције у Југославију 1941-1945*. In: Токови историје, г. 2007, ч. 3.

TIMURA, V.: *Osobnosti slovenského literárneho života / Kostra, Ján*. Dostupné na: <http://www.litcentrum.sk/39838>.

TOMASZEWSKI, J.: *Společnosť žydowska a Polacy w II Rzeczypospolitej*. In: Polska – Polacy – mniejszości narodowe. Wrocław 1992.

ТРОФИМОВИЧ, В.: *Роль Німеччини і ЦРСП у українсько-польському конфлікті 1939 – 1945*. In: Незалежний культурологічний часопис «І», г. 2003, ч. 28. Dostupné na: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/trofymovych.htm>

TURANEC, J.: *Slovenská rýchla divízia v ofenzíve od Miusu cez Rostov na Kaukaz*. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944.

TURONEK, J.: *Białoruś pod okupacją niemiecką*. Warszawa 1993.

TURONEK, J.: *Kwestia białoruska w polityce obozu londyńskiego (1941 – 1944)*. In: Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej, XIX.

UHRÍN, M.: *Protivníci 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika*. In: Acta historica Neosoliensia 8, Banská Bystrica 2005.

VAJSKEBR, J.: *První zatýkácí akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*. Příspěvek na konferenci VHÚ Praha „Okupace, kolaborace, retribuční“, březen 2008.

VANĚK, O.: *Prvé špeciálne operácie zo ZSSR do Československa (marec 1939-december 1941)*. In: Vojenská história, r. 2002, č. 3-4.

VARINSKÝ, V.: *K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne*. In: ŠMIGEL, M. et al: Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou. Banská Bystrica 2007.

VARINSKÝ, V.: *Odbojové ambície prof. Kolakoviča a Rodiny*. In: Zborník Múzea SNP. Banská Bystrica 2005.

VARINSKÝ, V.: *Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku*. In: PEŠEK, J. - IVANIČKOVÁ, E. (ed.): Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. Bratislava 2006.

WERTHEIM, A.: *Żydowska partyzantka na Białorusi*. In: Zeszyty historyczne. Paryż 1988.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *Československá vojenská zahraničná služba v kritických dňoch československej štátnosti – 14.-16.marca 1939*. In: Zudová-Lešková, Z. – Hofman, P. (ed.): *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939-1945*. Praha 2008.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *K osudu Miroslava Bedřicha Švandu (a kapitolám československej vojenskej spravodajskej služby na Slovensku v rokoch 1939–1944)*. In: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu ...“ Pocta Jozefovi Jablonickému. Bratislava 2005.

